

**T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ANABİLİM DALI**

DOKTORA TEZİ

**TÜRKİYE’NİN İÇ SAVAŞ DÖNEMİNDE (1918-
1922) SOVYET RUSYA İLE İLİŞKİLERİ**

İSMET KONAK

2502110423

TEZ DANIŞMANI

PROF. DR. HALİL BAL

İSTANBUL 2017

Bu tez İstanbul Üniversitesi BAP birimince 35117 nolu proje olarak desteklenmiştir.

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

DOKTORA
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : İSMET KONAK Numarası : 2502110423
Anabilim Dalı / Anasanat Dalı / Programı : TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI Danışmanı : PROF. DR. HALİL BAL
Tez Savunma Tarihi : 02.03.2017 Saati : 10:00
Tez Başlığı : " TÜRKİYE'NİN İÇ SAVAŞ DÖNEMİNDE (1918-1922) SOVYET RUSYA İLE İLİŞKİLER"

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 50. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜNE OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
1-PROF.DR. HALİL BAL		Kabul
2- PROF.DR. MUALLA UYDU YÜCEL		Kabul
3- PROF.DR. ABDULVAHAP KARA		Kabul
4- YRD. DOÇ.DR. VÜGAR İMANBEYLİ		Kabul
5-YRD. DOÇ.DR. AYNA ASKEROĞLU		Kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
1-DOÇ. DR. İLYAS KEMALOĞLU		
2- YRD. DOÇ. DR. ÖMER KUL		

Versiyon: 1.0.0.2-61559050-302.14.06

ÖZ

**TÜRKİYE’NİN İÇ SAVAŞ DÖNEMİNDE (1918-1922) SOVYET RUSYA İLE
İLİŞKİLERİ**

İSMET KONAK

Çarlık Rusya’sı İstanbul, Boğazlar ve Doğu Anadolu üzerinde mutlak söz sahibi olmak için Birinci Cihan Harbi’ne büyük umutlarla girmişti. Ancak cephe gerisinde patlak veren devrim, sarayın bütün plânlarını bozmuş ve Romanovlar hanedanlığının sonunu hazırlamıştı. 1917 yılındaki 25 Ekim (7 Kasım) Devrimi’yle birlikte yönetim aygıtını eline geçiren Bolşevikler, ülkede sosyalizmi inşa etmek için bir takım köklü adımlar attı. Toprak kararnamesi, işçinin üretim üzerindeki hâkimiyeti, ulusların kendi geleceğini tayin hakkı ve sürekli barış gibi Sovyet yönetimi tarafından pratiğe geçirilen sosyalist ilkeler, bir cenahı (yoksul köylüler, emekçiler ve rütbesiz erler) hoşnut ederken diğer cenahı (burjuvazi, toprak ağaları, aristokrasi, Menşevikler, Sosyalist-Devrimciler, Kadetler, Beyaz Muhafızlar vb.) infiale sürükledi. Dolayısıyla sınıfsal çıkarlar, Sovyet Rusya’yı 1918’de başlayıp 1922’de son bulan bir iç savaşa icbar etti. Mezkûr savaş, kuşkusuz Bolşeviklerin mutlak zaferiyle sonuçlanmış ve bölgenin kaderini büyük ölçüde değiştirmişti. Sovyet Rusya’ya komşu olması hasebiyle Türkiye de söz konusu savaşa dolaylı olarak veya doğrudan iştirak etmişti. Bu bağlamda İstanbul hükümeti ve Ankara hükümetinin Rus İç Savaşı esnasında özellikle Doğu Anadolu, Kafkasya ve Türkistan üzerinde izledikleri dış politika çalışmalarının muhtevisyatını oluşturmaktadır.

Tez çalışması hazırlanırken gerekli kaynaklar hummalı bir inceleme sonucu temin edilmiş ve konu başlıklarına göre tasnif edilmişlerdir. Mukayeseli yöntemin kullanıldığı araştırma, kapsamlı bir okuma sonrası yapılan sentezlerle tamamlanmıştır. Özellikle Rus arşiv belgeleri ve Rusça literatürün kullanılmış olması çalışmanın özgünlüğü açısından önem arz etmektedir. Bu bağlamda tez çalışmamız, 20. yüzyıl Türk-Rus münasebetlerine farklı bir bakış açısı sağlama ve dış politikamızı muhtelif kaynaklardan değerlendirme amacı taşımaktadır.

Anahtar kelimeler: Rus İç Savaşı, Bolşevikler, Ekim Devrimi, İstanbul hükümeti, Kafkasya, Türkistan, Ankara hükümeti

ABSTRACT
THE RELATIONS OF TURKEY WITH SOVIET RUSSIA DURING THE
CIVIL WAR (1918-1922)
İSMET KONAK

Tsarist Russia had entered the First World War with great hopes in order to have an absolute voice over İstanbul, the Straits and Eastern Anatolia. But the revolution, broke out behind the front, disrupted plans of palace and, it put an end to the Romanov dynasty. The Bolsheviks, took over the state apparatus at the end of the October Revolution (November 7th) in 1917, took a number of radical steps in order to build socialism in Russia. The social principles like the decree on land, domination of employees over production, the right of nations to self-determination and continuous peace, principles put into practice by Bolsheviks, on the one side satisfied a group (poor peasants, laborers and simple soldiers) on the other side dragged other group (bourgeois class, landlords, aristocracy, Mensheviks, Socialist Revolutionists, Cadets, White Army etc.) into indignation. Therefore, class interests forced Soviet Russia into the civil war, began in 1918 and ended in 1922. The before mentioned war, undoubtedly, ended with absolute victory of Bolsheviks, and it on a large scale changed the destiny of region. In terms of its neighborhood with Soviet Russia, Turkey directly or indirectly took part in the civil war in question as well. In this context, the foreign policy, carried out by the İstanbul and Ankara governments, especially, over Eastern Anatolia, Caucasia and Turkestan during the Russian Civil War, forms the content of our study.

While preparing the thesis, necessary resources were obtained at the end of a frenetic examination, and they were classified according to topic titles. The study, in which comparative method used, was completed with syntheses done after an extensive reading. Using the Russian archive documents and the Russian literature is important in terms of originality of the work. In this sense, our study pursues a goal for giving different perspective on Turkish-Russian relations in the 20th century, and it aims at evaluating our foreign policy from different resources.

Key words: The Russian Civil War, Bolsheviks, the October Revolution, the İstanbul government, Caucasia, Eastern Anatolia, Turkestan, the Ankara government

ÖNSÖZ

Hunların 4. yüzyıldan itibaren Batı'ya doğru hicretiyle başlayan Türk-Rus münasebetleri Avarlar, Hazarlar, Peçenekler, Kıpçaklar ve Altın Ordu Devleti dönemlerinde inişli çıkışlı bir seyir içinde gelişim gösterdi. 15. yüzyılda Moskova Knezliği'nin bağımsızlığa geçişiyle birlikte yeni bir evreye giren ikili ilişkiler, 20. yüzyılın ilk çeyreğine kadar Osmanlı ve Çarlık Rusya'sı arasındaki savaflara sahne oldu. İki cenah arasındaki çarpışmalar, ekseriyette Kafkasya, Kırım ve Balkanlar üzerinde vuku buldu. 1914 yılında başlayan Birinci Cihan Harbi ve akabinde Rusya'da hâsıl olan devrim süreci, Türk-Rus ilişkilerinin seyrini değiştirdi.

Çalışmamızın konusu Rusya'da Şubat ve Ekim Devrimleri sonucunda başlayan ve yaklaşık 4 yıl süren iç savaşta Türk yönetiminin uyguladığı politikadır. Çalışmamızda öncelikle İstanbul hükümeti ve sonrasında Ankara hükümetinin Bolşevik yönetime yaklaşımı, iç savaşta saf tutan karşı-devrimci güçlere yönelik tutumu; Kırım, Türkistan ve Kafkasya özelinde uyguladıkları dış politikanın karakteri, ikili ilişkilere tesiri ve doğurduğu sonuçlar geniş bir minvalde ele alınmaktadır.

Rus İç Savaşı, özellikle Rusça kaynaklar ve Rus arşiv belgeleri ışığında ülkemizde henüz yeterince tetkik edilmemiştir. Bolşeviklerin galip geldiği mezkûr savaş, Türk yönetiminin bilhassa Doğu Anadolu ve Kafkasya'daki akıbetini tayin etmesi açısından büyük bir önem arz etmektedir. Savaşta Kızıllar yerine Beyazların olası bir muvafakiyeti, Misak-ı Millî açısından daha ağır sonuçlar doğurabilirdi. Bu bakımdan Rus İç Savaşı'nın, Osmanlı Devleti'nin yıkılışı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin inşası sürecinde oynadığı rolün ayrıntılı olarak bilinmesinde yarar olacaktır. Çalışmamız bu anlamda Türk yönetiminin, bölgesel çıkarlarını gözeterek iltihak ettiği bu savaşa ışık tutmaktadır.

Çalışmanın ortaya çıkışında tavsiyede bulunan ve muhtelif fikirleriyle yol gösteren değerli hocam Prof. Dr. Halil Bal'a şükran borçluyum. Aynı şekilde araştırma teknikleri ve metodoloji noktasında yararlı önerilerde ve katkılarda bulunan muhterem hocalarım Yrd. Doç. Dr. Ayna Askeroğlu Arslan ve Yrd. Doç. Dr. Vügar İmanbeyli'ye müteşekkirim. Yine çalışmanın Moskova ayağında arşivlere giriş ve analiz noktasında yardımlarını esirgemeyen değerli Doç. Dr. Yelena Nikolayevna Danilova ve Prof. Dr. Jibeg Saparbekova Sızdikova'ya çok teşekkür ediyorum.

Bununla birlikte tez araştırması ve kaynakların temini konusunda malî katkılarda bulunan İstanbul Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi'ne teşekkürü borç bilirim.

Ayrıca tez çalışması boyunca maddî ve manevî desteklerini hiç esirgemeyen değerli dostlarıma ve aileme sonsuz bir şekilde minnettar olduğumu belirtmek isterim.

İstanbul 2017
İsmet KONAK

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	III
ABSTRACT.....	IV
ÖNSÖZ.....	V
KISALTMALAR LİSTESİ.....	XI
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ÇARLIĞIN YIKILIŞI VE RUSYA'DA İÇ SAVAŞ

1.1. Birinci Dünya Savaşı ve Şubat Devrimi (12 Mart 1917).....	13
1.1.1. Birinci Dünya Savaşı'nın Başlaması.....	13
1.1.2. Rusya'nın Savaştaki Konumu.....	18
1.1.2.1. Doğu Cephesi'ndeki Çarpışmalar ve Sonuçları.....	18
1.1.2.2. Kafkasya Cephesi'nde Rus-Osmanlı Muharebeleri.....	27
1.1.3. Rusya'da Halk Hareketi ve Şubat Devrimi.....	34
1.2. Bolşeviklerin Sosyalizm Israrı: Ekim Devrimi (25 Ekim [7 Kasım] 1917).....	42
1.2.1. Şubat Devrimi Sonrası Ülke Yönetimi.....	42
1.2.2. Lenin'in Dönüşü ve İkili İktidarda Yaşanan Yönetim Bunalımı.....	49
1.2.3. Kornilov Hareketi ve Ekim Devrimi.....	59
1.3. Sosyalist İktidarın İnşası.....	71
1.3.1. Bolşevik Hükümetin (Sovnarkom) Kuruluşu ve İlk Sovyet Kararnameleri.....	71
1.3.2. Kurucu Meclis Seçimleri ve Feshi.....	76
1.3.3. Brest-Litovsk Antlaşması.....	83
1.4. İç Savaş ve Bolşeviklerin Zaferi.....	90
1.4.1. Güneybatı Rusya'daki Çarpışmalar.....	90
1.4.1.1. Don ve Kuban'da İktidar Savaşı.....	90
1.4.1.2. Tambov Ayaklanması ve Antonovşina.....	97
1.4.1.3. Ukrayna'da İç Karışıklıklar.....	99
1.4.1.4. Polonya ile Yapılan Muharebeler.....	110
1.4.2. Kafkasya'da İç Savaş.....	113

1.4.2.1. Kuzey Kafkasya'daki Çatışmalar.....	113
1.4.2.1.1. Sovyet hükümeti ve Dağlılar.....	113
1.4.2.1.2. Denikin, Dağlılar ve Kızıl Kuvvetler.....	118
1.4.2.2. Güney Kafkasya'da İç Karışıklıklar.....	123
1.4.3. Kuzey Rusya'nın İşgali ve General Yudenic.....	132
1.4.3.1. Kuzey Rusya'da Karşı Devrim ve Dış Müdahale.....	132
1.4.3.2. Kuzeybatı Cephesi ve General Yudenic.....	135
1.4.3.3. Kronstat İsyanı.....	142
1.4.4. Doğu Cephesi'ndeki Kızıl ve Beyaz Savaş.....	144
1.4.5. Orta Asya'daki Muhalefet ve Bolşevikler.....	155

İKİNCİ BÖLÜM

İSTANBUL HÜKÜMETİNİN İÇ SAVAŞTAKİ TUTUMU (1918-1920)

2.1. Sovyet Rusya ile İlk Münasebetler.....	162
2.1.1. Erzincan Mütarekesi.....	162
2.1.2. Brest-Litovsk Süreci.....	164
2.1.2.1. Müzakereler, Ermenistan Sorunu ve Ukrayna İle Barış.....	164
2.1.2.2. Brest-Litovsk Antlaşması'nın İmzalanması.....	170
2.1.3. Erzurum ve Elviye-i Selâse'nin Konumu.....	174
2.1.3.1. Erzurum Kuşatması.....	174
2.1.3.2. Elviye-i Selâse'nin Statüsü.....	176
2.2. Güney Kafkasya'da İzlenen Politika.....	179
2.2.1. Trabzon ve Batum'daki Görüşmeler.....	179
2.2.1.1. Trabzon Konferansı.....	179
2.2.1.2. Batum Konferansı.....	185
2.2.2. Plebisit.....	191
2.2.3. Kafkas İslam Ordusu ve Azerbaycan.....	192
2.2.3.1. Kafkas İslam Ordusu'nun Kuruluşu.....	192
2.2.3.2. Bakü ve Karabağ Harekâtı.....	196
2.3. Kuzey Kafkasya'daki Osmanlı Faaliyetleri.....	204
2.3.1. Kafkas Dağlılar Hükümetiyle İlişkiler.....	204

2.3.2. Mondros Ateşkes Antlaşması ve Tahliyeler.....	212
2.3.2.1. Mondros Ateşkes Antlaşması'nın İmzalanması ve Şartlar.....	212
2.3.2.2. Kafkasya'nın Tahliyesi.....	216
2.3.2.3. Elviye-i Selâse'nin Tahliyesi.....	220
2.3.2.4. İstanbul'daki İşgal ve Sorgulamalar.....	222
2.4. Sovyet Rusya'da Gelişen Müslüman-Komünist Hareket.....	224
2.4.1. Mustafa Suphi ve Bolşevikler.....	224
2.4.1.1. Mustafa Suphi'nin Hayatı.....	224
2.4.1.2. Suphi'nin Ekim Devrimi ve İç Savaşta Rolü.....	226
2.4.2. Sultan Galiyev'in Fikirleri ve Çalışmaları.....	232
2.4.2.1. Galiyev'in Hayatı ve Bolşevik Devrimi.....	232
2.4.2.2. İç Savaş ve Galiyev'in Tasfiyesi.....	237

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ANKARA HÜKÜMETİNİN SOVYET SİYASETİ (1919-1922)

3.1. Anadolu İhtilâli ve Sovyet Rusya.....	240
3.1.1. Kemalist Hareketle İlk Temaslar.....	240
3.1.1.1. Mustafa Kemal'in Samsun'a Çıkışı.....	240
3.1.1.2. İlk Sovyet İlişkileri ve Kongreler.....	243
3.1.1.2.1. Havza Görüşmesi ve Erzurum Kongresi.....	243
3.1.1.2.2. Sivas Kongresi.....	251
3.1.1.2.3. Sovyet Rusya'ya İlk Ziyaretler.....	253
3.1.2. Doğu Cephesi'ndeki Münasebetler.....	260
3.1.2.1. İngiliz Bloku, Sovyet İlerleyişi ve Güney Kafkasya.....	260
3.1.2.2. Kuzey Kafkasya Seyahati.....	268
3.2. Ankara Yönetiminin İnşa Sürecinde Türk-Sovyet İlişkileri.....	270
3.2.1. İlk Resmî Münasebetler.....	270
3.2.1.1. Büyük Millet Meclisinin Açılışı ve Mektuplaşmalar.....	270
3.2.1.2. Bekir Sami Bey'in Moskova Temasları.....	273
3.2.1.3. Sovyet Yardımı.....	277
3.2.1.4. Elçiliklerin Teşkili.....	286

3.2.2. Doğu Halkları Kurultayı.....	291
3.2.3. TKP'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri.....	295
3.2.4. Ankara Hükümeti ve Güney Kafkasya (1920).....	299
3.2.4.1. Türk Hükümetinin Taarruz Hazırlığı.....	299
3.2.4.2. Doğu Anadolu ve Ermenistan Harekâtı.....	305
3.2.5. Soyyet Rusya ile Antlaşmalar.....	316
3.3. Kırım ve Türkistan'daki Türk Politikası.....	323
3.3.1. Kırım ve Beyaz Ordu'nun Göçü.....	323
3.3.1.1. Kırım'da İç Çatışmalar.....	323
3.3.1.2. Beyaz Ordu'nun İstanbul'a Göçü.....	328
3.3.2. İttihatçı Paşaların Türkistan Politikası.....	332
SONUÇ.....	342
KAYNAKÇA.....	347
EKLER.....	411
ÖZGEÇMİŞ.....	434

KISALTMALAR LİSTESİ

- a.g.e : Adı Geçen Eser
a.g.m : Adı Geçen Makale
a.g.y : Adı Geçen Yayın
ATASE : Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı
BCA : Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
BOA : Başbakanlık Osmanlı Arşivi
bkz : Bakınız
ÇEKA : Çrezvıçaynaya Komissiya
Çev. : Çeviren
GARF : Gosudarstvennyy Arhiv Rossiyskoy Federatsii
RGB : Rusya Devlet Kütüphanesi
RGVA : Rossiyskiy Gosudarstvennyy Voyenniy Arhiv
RKP : Rusya Komünist Partisi
RSFSC : Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti
s. : Sayfa
SSCB : Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
TBMM : Türkiye Büyük Millet Meclisi
TİÇSF : Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası
TKP : Türkiye Komünist Partisi
TRMYK: Tüm Rusya Merkezî Yürütme Komitesi
TTK : Türk Tarih Kurumu

GİRİŞ

Richard Dawkins'in deyimiyle birer "hayatta kalma makinesi" olan insan, tarih boyunca kendi bencil genine riayet etmiş ve amansız bir yaşam mücadelesi vermiştir.¹ Zamanla nicelik olarak çoğalan insan, kavimleri meydana getirmiş ve yeryüzünde kavimler arası mücadele kaçınılmaz hale gelmiştir. Slavlar ve Türkler, bu kavimler kategorisine dâhil olan iki özne olarak yüzyıllar boyunca kültürel, siyasî, diplomatik ve sosyal bir etkileşim içine girmişlerdir.

Önceleri Vistül nehri ve Yukarı Dinyester bölgesinde zuhur eden Slavlar, 4. yüzyıldaki Hun akınları karşısında savunmasız kalmış; doğu, batı ve güneye doğru dağılmışlardı.² Bu hicret sonrası bazı Slav kabileleri de Orta Dinyeper sahası ve Pripet havzasına yerleşmişlerdi.³ Esasen *slovo* (söz) kelimesinden neşet eden Slavlar, 6. yüzyıldan itibaren Avarların nüfuzu altına girmiş ve sonrasında Hazarlara tabi olmuşlardı. Nitekim bu süreçte Polyanne, Radimiçi, Severyane ve Vyatiçi gibi Doğu Slavlarının Hazarlara vergi verdiği bilinmektedir.⁴

9. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bölgedeki Hazar hâkimiyeti sarsılmaya başladı. Buna paralel olarak Normanların Doğu kolu olan Varyaglar, 860'lı yıllarda bazı Slav kabileleri üzerinde tahakküm kurmuştu.⁵ Bunu takiben Rus devleti, Novgorod'ta Varyagların lideri Knez Ryurik öncülüğünde 862 yılında kuruldu.⁶ Ryurik'in 879 yılındaki ölümünden sonra Oleg iktidara geldi.⁷ Merkezî otoriteyi

---

¹ Bir maymun, genleri ağaçlar üzerinde koruyan bir makine, bir balık ise genleri suda koruyan bir makinedir. Hatta genlerini bira bardağı altlıkları içinde koruyan bir kurtçuk bile vardır. DNA gizemli yöntemlerle çalışır. Bkz.; Richard Dawkins, **Gen Bencildir**, Çev: Tunç Tuncay Bilgin, Uygur Polat, Kuzey Yayınları, İstanbul 2014, s. 45.

² Slav kabileleri muhtelif istikametlerde dağıldılar: Bazıları cenupta Sırbistan'da, Bosna'da, Dalmaçya'da, Balkanlarda, bazıları da garpte Moravya'da, şimalde Lehistan'da ve Prusya'da yerleştiler. Dulep ve Buyan kabileleri yerlerinde kaldılar; diğerleri de şarka doğru ilerleyerek VII. asrın sonlarında ve VIII. asrın başlangıcında Dinyeper sahillerine geldiler. Bu nehri takiben İlmen gölüne ve Oka havzasına kadar yayıldılar. Bkz.; Esat Fuat Togay, **Rusya Tarihi**, Yeni Fazilet Matbaası, İstanbul 1948, s. 41.

³ İlyas Kamalov, **Altın Orda ve Rusya**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2009, s. 59.

⁴ **A.g.e.**, s. 59.

⁵ İsmet Konak, "Moskova Knezliği'nin Bağımsızlığa Geçişinde Türk-Moğol Dünyasının Rolü", **Türkiyat Mecmuası**, Cilt: 22, Sayı: 1, Bahar 2012, s. 99-122.

⁶ Ryurik'in biyografisi oldukça karışık. Mesleğine bakılırsa kendisi bir Varyag'tı, yani ücretli bir askerdi. Etnik kimliğine bakılırsa Rus kökenliydi. Kanımca Güney Baltık devletleriyle de bir bağlantısı vardı. Bkz.; Lev Gumilyov, **Ot Rusi k Rossii (Rus'tan Rusya'ya Kadar)**, İzdatelstvo "EKSMO", Moskva 2009, s. 31.

⁷ Vakainameye göre 879 yılında ölen Ryurik, iktidarı oğluna bıraktı. Oğlunun adı İgor'du. İskandinavca'da İngvar (Ингвар) yani küçük anlamına gelmektedir. Vakanüvisin yazdığına göre İgor, yaş itibarıyla küçük olduğu için Voyvoda Oleg iktidarı ele geçirdi. Bkz.; Gumilyov, **a.g.e.**, s. 31.;

güçlendiren Knez Oleg, büyük ticaret yollarına sahip olmak için 882 yılında Kiev'i ele geçirdi ve burayı devletin merkezi haline getirdi.⁸ Böylece Rurik hanedanlığına mensup Kiev Rusyası (Киевская Русь), tarih sahnesine çıktı.

Bu dönemden itibaren Doğu Slavlarının “Rus kimliği” adı altında anılmaya başlandığını da görmekteyiz. *Rus* sözcüğünün kökenine ilişkin çok farklı görüşler⁹ olmakla birlikte tarihçiler arasında kabul gören sav, sözcüğün Fince *Ruotsi'den* (kayıkçılar, kürekçiler)¹⁰ türediği yönündedir.

10. yüzyılda Kiev Rusyası'nın hâkimiyet alanını tehdit eden Türk menşeli iki unsur vardı. Birincisi bazı Slav kabilelerinden hâlâ vergi alan Hazarlar (eski güçlerinde olmasalar dahi) ve ikincisi güneyden tehlikeli akınlar düzenleyen Peçeneklerdi.¹¹ Dolayısıyla fütühatçı Kiev Rusyası'nın amaçları arasında Slav kabilelerini Hazar boyunduruğundan kurtarmak, Azak ve Kafkasya üzerindeki Hazar hegemonyasına son vermek ve Peçenekleri pasifize etmek vardı. Bu anlamda Türk boylarının Güney Rusya bozkırlarındaki taarruzları Kiev Rusyası'nın işini bir hayli kolaylaştırmıştı. Zira Peçeneklerin düzenlediği saldırılardan olumsuz etkilenen Hazarlar 11. yüzyılda ortadan kalkarken, Oğuzların (Torklar) Don tarafından yaptığı akınlar ve tazyikler Peçenekleri zayıf düşürmüştü. Nitekim Knez Yaroslav döneminde tamamen bitkin düşen Peçenekler, 1060'ta Güney Rusya'ya taarruz eden

---

Russkaya Letopis po Nikonovu Spisku (Rus Nikonov Yıllığı), İzdatelstvo “İmperskaya Akademiya Nauk”, Sanktpeterburg 1767, s. 23.

⁸ V. O. Klyuçevskiy, **Russkaya İstoriya-Polny Kurs Lektsiy (Rus Tarihi-Tüm Ders Notları)**, İzdatelstvo “Olma-PRESS Obrazovaniye”, Moskva 2005, s. 83.; **Russkaya Letopis po Nikonovu Spisku (Rus Nikonov Yıllığı)**, s. 24.

⁹ Rus tarihçisi V. Klyuçevskiy, X. yüzyılda Rus teriminin Baltık ile Fin-Ural halklarının yaşadıkları bölgelerde ticaret yollarını denetimleri altında tutan Varyaglardan oluşan knezin *drujinasının* yönetici sınıfı için kullanıldığını yazmaktadır. Daha sonra Normanların Doğu Slavlarını idareleri altına almaları ve Slavların kurdukları yerleşim yerlerini tek çatı altında birleştirmeleriyle birlikte bu isim, coğrafi anlam da kazandı. Sonuç itibariyle XI. yüzyılın ortalarında Normanlar, Slav halkları arasında tamamen asimile oldular ve Norman savaççı tüccarların ismi olan Rus adı, bölgedeki Slavlar için kullanılmaya başlandı. Bkz.; Kamalov, **a.g.e.**, s. 60.

¹⁰ *Rus* adının (Slavcası-Rus, Rusi) menşei ve mahiyeti hakkında ileri sürülen birçok görüşün en doğrusu “Norman mektebi” tarafından kabul edilendir. Bu görüş şöyle ifade edilmiştir: Rus adının eski şekli *Rusi* olduğu nazarı itibara alınırsa, bunun Fince'deki *Ruotsi'den* alınmış olması lazım gelir. Finler ise Maeller gölü (Stockholm çevresi) yanında yaşayan İsveçlilere “Ruotsi” derlermiş; bunun aslında İsveççe “Roeder” (Almanca-Ruderer yani kayıkçılar, kürekçiler) sözü olduğu anlaşılıyor. Bkz.; Akdes Nimet Kurat, **Rusya Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999, s. 16.

¹¹ **Russkaya Letopis po Nikonovu Spisku (Rus Nikonov Yıllığı)**, s. 125.

Kıpçak (Kuman) saldırısına karşı Rusların safına geçtiler ve zamanla Slavlar arasında eriyip gittiler.¹²

Türk kökenli Kıpçakların, Güney Rusya bozkırlarındaki tahripkâr akınları 13. yüzyıla kadar devam etti. Bu arada Kiev Rusyası'nda Yaroslav'ın ölümünden itibaren birçok şehirde knezliklerin kurulduğu *yurt (udel'naya) sistemi*¹³ inşa olunmuş ve knezler arasındaki büyük knezlik savaşı devletin otoritesini zedelemişti. Bu bağlamda 13. yüzyılda Kiev Rusyası'nın diğer knezlikler üzerindeki nüfuzu neredeyse sona ermişti.¹⁴

Rus knezliklerinin parçalanma dönemi yaşadığı bir anda Moğol saldırısı gerçekleşti. Yaklaşık 5 yıl süren Tatar-Moğol taarruzu sonucunda birçok knezlik, Moğol himayesini kabul etmek zorunda kalmış¹⁵ ve Altın Ordu Devleti (1242-1502) kurulmuştu.¹⁶

Altın Ordu hâkimiyeti, Rus toprağı üzerinde hem olumsuz hem de olumlu bir tesirde bulundu. İdari yapı ve devlet teşkilatı konusunda daha profesyonel bir sistem inşa ederek hâkim sınıfları güçlendirirken, feodal köleliği ve zorunlu askerliği dayatarak yoksul Rus köylüsünü daha bağımlı hale getirdi. Kilisenin özel mülkiyetine dokunmayan ve hatta vergi dahi almayan Altın Ordu yönetimi, ayrıca Rus knezliklerine yerel özerklik sağlamıştı.¹⁷

---

¹² Kurat, **a.g.e.**, s. 39.; Bozkır kuşağının batı bölümünü teşkil eden Karadeniz bozkırlarının önce İraniler (İskitler, Sarmatlar) ve sonra peş peşe Türk kavimleri (Hunlar, Avarlar, Hazarlar, Peçenekler ve Kumanlar) tarafından kontrol edildiğini hatırlamak gerekir. Bkz.; George Vernadsky, **Moğollar ve Ruslar**, Çev: Eşref Bengi Özbilen, Selenge Yayınları, İstanbul 2007, s. 24.

¹³ Konak, **a.g.m.**, s. 100.

¹⁴ Rusya'nın sıklet merkezi, Dinyeper kıyılarından Volga sahillerine intikal etti. Kiev prenslerine münhasır olan *velikiy knez* ünvanı 1169'dan itibaren Rostov-Suzdal, Smolensk, Çernigov ve Galic prenslerine teşmil olundu. Bkz.; Togay, **a.g.e.**, s. 165.

¹⁵ Böylelikle Rus toprağı, doğuda Tatarlar ve batıda Litvanyalılar olmak üzere iki korkunç düşman arasında kaldı. İki düşman, Rusya için mücadelede elini çabuk tutmuşlardı. Bkz.; S. M. Solovyov, **İstoriya Rossii s Drevneyşih Vremen 1054-1462 (Geçmişten İtibaren Rusya Tarihi 1054-1462)**, İzdatelstvo "ACT", Moskva 2005, s. 267.; **Letopis po Voskresenskomu Spisku (Voskresen Yılığ)**, Tipografiya Eduarda Pratsa, Sanktpeterburg 1856, s. 143-144.

¹⁶ Konak, **a.g.m.**, s. 100.; Klyuçevskiy, **a.g.e.**, s. 186.; A. Y. Yakubovskiy, **Altın Ordu ve İntihadı**, Çev: Hasan Eren, Maarif Basımevi, İstanbul 1955, s. 41.; Nikolay Karamzin, **İstoriya Gosudarstva Rossiyskogo İzbranniye Glaviy (Rus Devleti Tarihi Seçilmiş Bölümler)**, İzdatelstvo "EKSMO", Moskva 2007, s. 247-248.

¹⁷ Moğollar, Rusya'nın büyük kısmında, mahallî prenslerin Altın Ordu hanının otoritesi ve Moğolistan ile Çin'in ulu hanının metbuluğu altında kendi prensliklerini idareye devam etmelerine izin vermişlerdi. Bildiğimiz gibi her Rus prensi, tahtı için handan berat almaya zorundaydı. Bkz.; Vernadsky, **Moğollar ve Ruslar**, s. 260-261.

Bilhassa Moskova Knezliği,¹⁸ bu özerklik olanağından istifade ederek han sarayıyla ilişkilerinde dengeli bir politika izledi. Bu şekilde hem ticaretin merkezi haline geldi hem de hanın güvenini topladı. Zamanla güçlenen Moskova Knezliği, han sarayındaki iktidar savaşından yararlanarak 15. yüzyılın ikinci yarısında bağımsızlığını ilan etti.

Bu arada Moskova Knezi III. İvan ve Kırım Hanlığı arasında da sıkı bir ittifak kurulmuştu. Bilhassa 1475 yılında Kırım Hanlığı'nın Osmanlı Devleti'ne tabi olmasıyla birlikte Türk-Rus ilişkileri yeni bir safhaya girdi. Osmanlı Devleti, Lehistan'la müttefik olan Altın Ordu'ya karşı Moskova Knezliği'ni desteklemişti. Bunu takiben Moskova Knezliği, Kırım Hanı Mengli Giray'ın aracılığı sayesinde Osmanlı Devleti ile bazı ticarî münasebetler geliştirdi.¹⁹ Azak ve Kefe'deki Türk makamlarına 1492 yılında mektup gönderen III. İvan, Rus tüccarlara ve elçilerine serbest geçiş ve ticaret yapma kolaylığı talep etti.²⁰ Talebi karşılıksız kalmayan Knez III. İvan, Osmanlı Devleti ile ilişkileri ilerletmek için 1497 yılında Mihail Pleşçeyev adında bir elçiyi II. Beyazıt'ın huzuruna gönderdi. Her ne kadar elçi, Osmanlı sarayında olumsuz bir intiba bıraktıysa da Moskova yönetimi ve İstanbul arasındaki münasebetler bir süre istikrarlı bir şekilde devam etti.²¹

Türk-Rus ilişkileri, 1547'de IV. İvan'ın (Korkunç İvan) çar statüsünü eline geçirmesi ve yeni bir yayılma siyaseti tayin etmesiyle birlikte değiştirdi.²² Nitekim 1552'de Kazan Hanlığı ve 1554'te Astrahan Hanlığı'nın Rus ordusu tarafından işgal

---

¹⁸ Moskova adı tarihsel olarak bakıldığında vakainamelerde ilk defa 1147'de geçer. Daha sonra 1156 ve 1176 yıllarında "Moskov", "Guçkova" ve "Moskva" adlarıyla anılmaktadır. Yuriy Dolgorukiy, şehrin kurucusu olarak bilinmektedir. Dolgorukiy başında bulunduğu Suzdal Knezliği'ni diğer knezliklere karşı savunmak için Moskova'yı uzun süre sınır karakolu olarak kullandı. Bkz.; Konak, **a.g.m.**, s. 106.

¹⁹ Kurat, **a.g.e.**, s. 117.; Meşhur Giray sülalesinin kurucusu Hacı Giray, 1466'da ölmüşü. Kırım'da Hacı Giray'ın oğlu Nurdevlet iki yıl hüküm sürmüş fakat kardeşi Mengli Giray, onunla enerjik bir rekabete kalkışmıştı. Nurdevlet, Kırım'da kardeşleriyle uzun zaman mücadele etmiş, sonradan Litvanya'ya kaçmak mecburiyetinde kalmış, Litvanya'dan da Rusya'ya geçmişti. Bkz.; Yakubovskiy, **a.g.e.**, s. 308.

²⁰ Halil İnalçık, **Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl 1491-1992**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999, s. 26.

²¹ Pleşçeyev'in kendisine verilen talimatnameye uyarak İstanbul'daki diğer yabancı elçilerden kimseye kendisinden önde durmasına meydan vermemek, padişahıtan başka kimseye hitap etmemek isteğişi, İstanbul'da umumî hayret uyandırmış ve Rusların çok kaba ve kültürsüz kimseler olduğu hükmünün verilmesini mucip olmuştu. Bkz.; Kurat, **a.g.e.**, s. 118.

²² Karamzin, **a.g.e.**, s. 508.

edilmesi üzerine Moskova yönetimi ve Osmanlı arasındaki ittifak bozuldu.²³ Osmanlı Devleti açısından Kırım, Kazan ve Astrahan gibi Müslüman hanlıkları himaye altında tutmak ve bölgeye nüfuz etmek çok önemliydi. IV. İvan'ın yeni sömürge siyaseti, Kafkasya ve Karadeniz için de tehlike arz etmekteydi. Bu durumda yapılması gereken Kazan ve Astrahan Hanlıklarını Rus hükümlerinden kurtarmaktı. Bu çerçevede muhtelif Osmanlı birlikleri, Sadrazam Sokullu Mehmet Paşa'nın girişimi sonucu 1569 yılında Don üzerinden Volga'ya (İdil) gitmiş ancak herhangi bir muvafakkiyet elde etmeden geri dönmüştü.²⁴ Bu tarihten 1676 yılına kadar iki taraf arasında ciddi bir çarpışma yaşanmamıştı.

Bu arada Çarlık Rusyası ile Lehistan arasında 1647 yılında Osmanlı'ya karşı bir ittifakın hâsıl olması ve 1654 yılında Zaporoj Kossaklarının Rus hâkimiyetine girişi Moskova'nın konumunu güçlendirdi. Buna mukabil Osmanlı Devleti, Kuzey Karadeniz'deki Rus tehlikesinin büyümesine olanak tanımamak için 1676 yılında savaş başlattı. Merzifonlu Kara Mustafa Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu, Ukrayna'yı feth etmiş lakin 1681 yılındaki Bahçesaray (Radzin) Antlaşması'yla barış sağlanmıştı.²⁵ Zikredilen savaş, Osmanlı ve Rus ordusu arasındaki ilk ciddi savaş olması açısından son derece önem arz etmektedir.

Osmanlı Devleti'nin 1683 yılında Viyana Kuşatması'nda hüsrana uğraması ve akabinde Hıristiyan devletlerin bir kutsal ittifak teşkil etmesi, Türk-Rus tarihinin seyrini etkiledi. Bu sırada saray içinde çalkantı²⁶ yaşayan Çarlık Rusyası, söz konusu ittifaka dâhil olmuş ve I. Petro'nun (Deli lakaplı) tahta oturmasıyla birlikte Karadeniz'de iddialı bir konuma gelmişti. Nitekim I. Petro tarafından 1696'da Azak

---

²³ S. M. Solovyov, **İstoriya Rossii s Drevneyşih Vremen 1463-1584 (Geçmişten İtibaren Rusya Tarihi 1463-1584)**, İzdatelstvo "ACT", Moskva 2005, s. 668-669.

²⁴ İnalçık, **a.g.e.**, s. 30.

²⁵ **A.g.e.**, s. 33.

²⁶ Pazartesi öğlen saatleriydi; boyar Matveev evine gitmek üzere sarayın merdivenlerinden aşağı yürürken, boyar ve Knez Fyodor Semenoviç Urusov kendisiyle karşılaşmış, streletslerin ve askerlerin isyan ederek şehre girdiklerini, yakında sarayda olacaklarını bildirdi. Matveev geri döndü, yukarı çıktı ve bu konuda çariçeyi bilgilendirdi. Hiç zaman kaybetmeden muhafız alayı komutanına sarayın kapılarını kilitlemesi yönünde emir verildi ama geç kalınmıştı. Saraydan içeri koşturan birkaç boyarın verdiği malumata göre streletsler gittikçe yaklaşmakta ve Narişkinlerin İvan'ı öldürdüğü yönünde bağırırmaktaydılar. Malumata göre streletsler, hainleri ve çar soyunun katillerini temizlemeye geliyorlardı. Çanlı ve davullu savaş bütün Kremlin'i sardı. Streletsler, birçok boyarı ve atını öldürmüş, diğerlerini yaralamışlardı. Bkz.; S. M. Solovyov, **İstoriya Rossii s Drevneyşih Vremen 1676-1703 (Geçmişten İtibaren Rusya Tarihi 1676-1703)**, İzdatelstvo "ACT", Moskva 2005, s. 426.

Kalesi alınmış²⁷ ve 1700 yılında iki taraf arasında imzalanan İstanbul Antlaşması'yla birlikte Azak Kalesi resmen Rusya'ya bırakılmıştı. Bu antlaşmaya göre Rusya, ilk defa Osmanlı ülkesinde daimi elçi bulundurma hakkını elde etti. Böylece Osmanlı'nın diplomatik üstünlüğü ve bölgesel tahakkümü sarsıldı. Artık çar, sultana eşit bir hükümdar olduğunu aksettirmiş oldu.

18. ve 19. yüzyıllar, iki devletin Ukrayna, Kırım, Kafkasya ve Balkanlar üzerindeki savaşlarına sahne oldu. Yayılımacı iki imparatorluğun salahiyyet ve toprak savaşında genel anlamda Çarlık Rusyası galip gelmişti. Osmanlı Devleti'nin önce gerileme sonra dağılma dönemlerine girdiği bu süreç, Türk tarafı için hazin ve sancılı geçti. 1783 yılında Kırım'ın Rusya'ya iltihakıyla başlayan çöküş, 19. yüzyılın ilk yarısında Yunanistan'ın bağımsızlığı (1829) ve Güney Kafkasya'daki toprak kayıplarıyla devam etti.²⁸ Çar I. Nikolay'ın Osmanlı Devleti için "*hasta adam (bolnoy çelovek)*" terimini kullanması hiç tesadüf değildi. Her ne kadar 1853-56 yıllarındaki Kırım Savaşı'nda²⁹ muvaffakiyyet elde edildiyse de 93 Harbi (1877-78),³⁰ hasta adamı daha da dirayetsiz bıraktı. Nitekim 1878 tarihli Berlin Antlaşması'na göre Balkanlardaki birçok ulus ya bağımsızlık elde etmiş ya da geniş hukuksal statüye kavuşmuştu.³¹ Dolayısıyla Çarlık Rusyası'nın tasarladığı Slavcı politika, bir bakıma semeresini vermişti. Yine mezkûr antlaşmaya göre Kars, Ardahan ve Batum gibi Doğu illeri Rusya tarafına geçmiş ve Ermeni halkı için bir ıslahat yapma zorunluluğu doğmuştu. Bu anlamda Fransız İhtilâli'nin ulusçu ve özgürlükçü karakteri, çok uluslu ve kültürlü Osmanlı Devleti'nin sonunu hazırlamaktaydı. Bir taraftan Kırım Savaşı'nın yarattığı iç malî bunalım, diğer taraftan ertelenen Ermeni

²⁷ George Vernadsky, **Rusya Tarihi**, Çev: Doğukan Mızrak, Egemen Ç. Mızrak, Selenge Yayınları, İstanbul 2009, s. 180.

²⁸ **A.g.e.**, s. 213.

²⁹ 26 Eylül'de Bâb-ı Âli'de toplanan 163 kişilik bir meclis, Rusya'ya savaş açılmasına karar verdi. 29 Eylül'de bu karar, irade-i seniyyeye iktiran etti ve 4 Ekim 1853'te Rusya'ya harp ilan edildiği bütün başkentlere bildirildi. Bu müddet içinde Tuna boyunda ve Kafkasya'da her iki devlet yığınak yapmıştı. Serdar-ı Ekrem Müşir Ömer Paşa'nın kumandasındaki Tuna ordusunda, Prens Gorçakov'un 152 bin askerine karşılık 133 bin Türk askeri vardı. Bkz.; Yılmaz Öztuna, **Büyük Osmanlı Tarihi**, Cilt: 5, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1994, s. 179.

³⁰ 1870'li yılların ortasında şiddetlenen Doğu sorunu, Balkan devletlerini bağımsızlık mücadelesine sürükledi. Türk yönetimi tarafından Sırbistan'daki halk ayaklanmasının bastırılması, bir Türk-Rus savaşının çıkmasına sebep olmuştu. Türkiye bu savaşta (Plevne ve Şipka geçidi üzerindeki çarpışma) yenilmiş ve 1878 yılında Rusya için oldukça yararlı olan Ayastefanos Antlaşması'nı imzalamak zorunda kalmıştı. Bkz.; L. A. Yegorova, **Otyeçestvennaya İstoriya (Anavatan Tarihi)**, İzdatelstvo "Yurisprudentsiya", Moskva 2008, s. 126.

³¹ Yegorova, **a.g.e.**, s. 126.

sorunu ve Padişah II. Abdülhamid'in istibdatı, yumurtanın çatırdamasına sebep olacak türdendi. Bu şartlar içinde 1908 yılında "hürriyet" şiarıyla iktidara gelen İttihat ve Terakki Partisi II. Meşrutiyet dönemini başlatmış, padişahın yetkilerini sınırlamış ancak devletin çöküşüne çare olamamıştı.³² İttihatçıların söz konusu politikası, Trablusgarp (1911) ve Balkan Savaşlarındaki (1912-1913) yenilgilerle birlikte defolarını vermişti.

Söz konusu dönemde işçi ve köylü hareketlerinin giderek büyüdüğü Çarlık Rusyası'nda monarşist devlet aygıtı ve toprak ağalığına dayalı feodal paradigma iflas etme tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştı. Özellikle geniş işçi tabakalarına sirayet eden sosyalist fikirler, egemen sınıfların uykularını kaçırmaktaydı. Öyle ki 1905 Devrimi ile şiddetlenen sınıf savaşının, olumlu bir netice almadan bitmesi pek mümkün gözüküyordu.³³

Bir taraftan Alman sermayesine sırtını yaslayan Osmanlı Devleti, diğer taraftan İngiliz ve Fransız sermayesine bağlı Çarlık Rusyası, 1914 yılına bıçak sırtında girmişlerdi. Bir kıvılcım, yarı-sömürge ve feodal iki ülkenin geleceğini tamamen değiştirebilirdi. Nitekim 28 Haziran 1914'te Saraybosna'yı ziyaret eden Avusturya-Macaristan Arşidükü Ferdinand'ın Sırp kökenli bir milliyetçi tarafından öldürülmesi tarihin akışını değiştirdi.³⁴ Habsburglular hanedanlığının Sırbistan'a savaş ilan etmesi ile birlikte dünya bir anda kutuplaştı. Kutuplaşma yeni sömürge alanları peşinde koşan Almanya ve Slavların hamisi rolünü üstlenen Rusya öncülüğünde belirginleşti. İngiltere ve Fransa'nın Rusya'ya destek vermesi ve buna mukabil Osmanlı Devleti'nin Almanya safında savaşa girişi güçler arası kutuplaşmayı daha da derinleştirdi.

Bu şartlar dâhilinde Birinci Cihan Harbi'ne giren Rusya ve Osmanlı Devleti Kırım, Kafkasya ve Doğu Anadolu üzerinde önemli çarpışmalar yaşadı. Rusya'ya karşı büyük kayıplar veren Osmanlı Devleti'nin yardımına 1917 yılı koştı. Uzun süren ve Rus halkını perişan eden savaş dolayısıyla saraya, burjuvaziye ve toprak ağalarına karşı büyüyen öfke, 1917 yılının 27 Şubat (12 Mart) tarihinde devrime

---

³² 30 yıllık tatil devresinde Sultan Abdülhamid'in şahsi idaresi gittikçe daha koyulaşmış, muğlâklaşmış, giriftleşmiş, hürriyetler kısıldıkça kısılmış, bu devre "İstibdâd Devri" olarak tarihe geçmiştir. Bkz.; Öztuna, **a.g.e.**, s. 377-378.

³³ Vernadsky, **Rusya Tarihi**, s. 328.

³⁴ **A.g.e.**, s. 338.

dönüşmüştü.³⁵ Mutlakiyetçi çarlık aygıtının çöküşünden sonra Petrograd Sovyeti ve Geçici Hükümet olmak üzere çift başlı bir yönetim modeli inşa oldu.³⁶ Ekseriyette burjuvazinin hâkim olduğu yeni yönetim aygıtı, savaş politikasını sürdürmüş, barış ve ekmek talep eden yığınların sorunlarını beklenen düzeyde çözememişti. Kitleler için artık tek kurtuluş yolu sosyalist sisteme geçişi. Bu bağlamda Bolşevikler disiplin, ciddiyet ve sorumluluk sahibi olduklarını halka yeterince kanıtlamış ve sosyalist devrime hazırlık yaptıklarının sinyalini vermişlerdi. Nitekim Rusya’da 25 Ekim (7 Kasım) 1917’de patlak veren Bolşevik Devrim, dünyanın gidişatını derinden etkiledi. Bolşeviklerin sosyalist sistemi inşa etme çabaları, Kurucu Meclis üzerinde bir Sovyet iktidarı tasarımları³⁷ ve Brest-Litovsk Antlaşması’nı (3 Mart 1918) imzalayarak işgal edilen birçok toprağı iade etmeleri,³⁸ iç savaş hayali kuran bazı grupları harekete geçirdi. Böylece 1918 yılının mart ayından itibaren alevlenen iç savaşta Bolşeviklere karşı Menşevikler, Sosyalist-Devrimciler, Kadetler, Kossaklar, Müsavatçılar, Taşnaklar, Basmacılar, Petluristler, Antonovcular, Dağlılar ve Beyaz Ordu bir cenahta yer aldı. Karşı-devrimci güçlere İngiltere, Fransa, ABD, Almanya ve Japonya gibi yabancı devletler de destek verdi.³⁹

Bununla birlikte Osmanlı Devleti de kuşkusuz Rus İç Savaşı’na karşı kayıtsız kalmadı. Bilhassa Güney ve Kuzey Kafkasya, Kırım ve Türkistan üzerinde kendi çıkarları çerçevesinde bir dış politika izledi. Tez çalışmamızda İstanbul hükümeti ve Ankara hükümetinin Sovyet Rusya ile kurduğu ilişkiler, mukayeseli bir metotla incelenmektedir.

³⁵ Samvel Digrani Alihanyan, **G. K. Orjonikidze ve Ermenistan’da Sovyet İktidarının Kuruluşu**, Çev: Armenak Çaparidze, Umut Yayıncılık, İstanbul 2010, s. 6.

³⁶ Geçici Komite, II. Nikolay’ın tahttan ayrılmasını talep etti. Çar II. Nikolay, kardeşi Mihail’e bırakılması suretiyle 2 (15) Mart 1917’de kendisi ve oğlu Aleksey’in tahttan feragat ettiğine dair bir manifesto imzaladı. Mihail de bir sonraki gün Rus tahtından feragat etti. Ülkede mutlak iktidar Geçici Hükümet’in eline geçti. Hükümet P. Milyukov, A. Guçkov, A. Kerenskiy, G. Lvov, M. Tereşenko ve A. Konovalov gibi üyelerden müteşekkildi. Bkz.; Yegorova, **a.g.e.**, s. 151.

³⁷ V. İ. Lenin tarafından 5-6 (18-19) Ocak 1918 gecesi şöyle bir yazılı emir verildi: “*Yoldaşlara, askerlere, denizcilere ve Tavriçeskiy Sarayı’ni korumakla yükümlü görevlilere emredilir. Kurucu Meclis’in karşı-devrimci cenahından gelecek herhangi bir şiddet hareketine müsamaha gösterilmemelidir. Saraydan serbestçe çıkış sağlanmalı ancak özel bir talimat olmadan saraya girişe izin verilmemelidir.*” Bkz.; V. İ. Lenin, **Polnoye Sobraniye Soçineniy (Seçilmiş Eserler)**, Tom: 50, İzdatelstvo Politiceskoy Literaturiy, Moskva 1970, s. 26.

³⁸ Lenin, **a.g.e.**, s. 49-50.

³⁹ J. Frederic, Jr. Fleron, P. Hoffman Erick, F. Laird Robbin, **Soviet Foreign Policy: Classic and Contemporary Issues (Sovyet Dış Politikası: Klasik ve Güncel Sorunlar)**, Aldine De Gruyter, Newyork 1991, s. 52.

Çalışmamızın birinci bölümünde öncelikle Çarlık Rusyası'nın savaşa girişi, cephelerde yaşanan mağlubiyetler ve muvafakiyetler analiz edilmektedir. Söz konusu bölümde savaşın Rus halkı üzerindeki etkisi ve devrime gidilen süreç betimlenmektedir. İlk olarak burjuva karakterli Şubat Devrimi ve sonrasında Ekim Devrimi'nin dinamikleri incelenmektedir. Aynı şekilde Bolşeviklerin zaferi, inşa ettikleri Sovyet sistemi ve muarızlarının bakış açısı irdelenmektedir. Mezkûr bölümde Rus İç Savaşı'nın sebepleri, bileşenleri ve cepheler ayrıntılı bir şekilde nitelendirilmektedir.

Çalışmamızın ikinci bölümünde ise İstanbul hükümetinin Rus İç Savaşı'ndaki tutumu ve yürüttüğü politika tetkik edilmektedir. Brest-Litovsk Antlaşması ile hukukî bir boyut kazanan Sovyet Rusya-Osmanlı ilişkilerinin akıbeti tüm boyutlarıyla mercek altına alınmaktadır. Sovyet birliklerinin geri çekilmesi sonrası Trabzon, Rize, Bayburt, Erzincan ve Erzurum gibi kentleri kontrol altına alan Osmanlı kuvvetlerinin Trabzon ve Batum'da yapılan konferanslara paralel olarak Elviye-i Selâse'ye (Kars, Ardahan ve Batum) yönelik harekâtı, Brest-Litovsk Antlaşması'nın geçerliliği, Güney ve Kuzey Kafkasya'daki Osmanlı varlığı'nın iç savaşa etkisi detaylı bir şekilde ele alınmaktadır. Bahsi geçen bölümde ayrıca Mustafa Suphi ve Sultan Galiyev'in ikili ilişkilerdeki rolü⁴⁰ ve faaliyetleri tasvir edilmektedir. İkinci bölüm, Mondros Ateşkes Antlaşması çerçevesinde Türk ordusunun talep edilen yerleri tahliye etmesiyle son bulmaktadır.

Çalışmanın üçüncü bölümü, Ankara hükümetinin Sovyet Rusya'ya yönelik politik ve diplomatik tavrını ihtiva etmektedir. Mayıs 1919'un⁴¹ başlangıç olarak kabul edildiği bu bölümde öncelikle Anadolu hareketinin Sovyet Rusya ile ilk diplomatik ve ekonomik münasebetleri analiz edilmektedir.⁴² Eş zamanlı olarak Türk ordusunun Doğu Cephesi'ndeki icraatları, Kızıl Ordu'nun Kuzey ve Güney Kafkasya'daki ilerleyişi ve Türk tarafının tutumu tahlil edilmektedir.⁴³ Ayrıca Ankara yönetiminin sosyalizme bakış açısı, elçilikler, Doğu Halkları Konferansı,

---

⁴⁰ R. K. Kilasov, **Burjuazniye Revolyutsii v Turtsii v Pervoy Çetverti XX Veka (20. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Türkiye'de Burjuva Devrimler)**, Dagestanskoye Knijnoye İzdatelstvo, Mahaçkale 1990, s. 152.

⁴¹ L. S. Vasilyev, **İstoriya Vostoka (Doğu'nun Tarihi)**, Tom: 2, İzdatelstvo "Vışaya Şkola", Moskva 1994, s. 147.

⁴² Kilasov, **a.g.e.**, s. 181.

⁴³ Alihanyan, **a.g.e.**, s. 25.

Türkiye Komünist Partisi'nin kuruluşu, Moskova ve Kars Antlaşmaları gibi konular irdelenmektedir.⁴⁴ Çalışmamızın bu son bölümü, Beyazların Kırım'dan İstanbul'a göçü ve Enver Paşa'nın Türkistan'daki faaliyetleriyle sona ermektedir.⁴⁵

Çalışmamızda Türkçe, Rusça, İngilizce ve Almanca dillerinde olmak üzere muhtelif kaynaklar kullanıldı. Bu bağlamda çalışmamız Rusya Federasyonu Devlet Arşivi (GARF), Rusya Askerî Devlet Arşivi (RGVA), Rusya Devlet Kütüphanesi (RGB), Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), İslam Araştırmaları Merkezi ve İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi'nde yapılan araştırma, inceleme, tasnif ve değerlendirmeler sonrası şekillenmiştir.

Çalışmamıza özgünlük kazandıran temel kaynaklardan biri kuşkusuz Rusya'da incelenen arşiv belgeleri olmuştur. Rus İç Savaşı'nın yanı sıra İstanbul ve Ankara hükümetlerinin Kafkasya'daki politikasını belli ölçüde yansıtan Rusya Federasyonu Devlet Arşivi (GARF), bu anlamda oldukça önem arz etmektedir. Mezkûr arşivden edindiğimiz telgraflar, şifreler, mektuplar ve raporlar Türk politikasının Sovyet Rusya kanadında bıraktığı izlenimi anlamak açısından gayet önemlidir. Bununla birlikte Rusya Askerî Devlet Arşivi'nin (RGVA) ise ekseriyette Anadolu hareketiyle ilgili askerî bir muhteviyatı haiz olduğunu gördük. Her iki arşivden temin ettiğimiz belgeler arasında Mustafa Suphi'ye ilişkin Sovyet yönetiminin tuttuğu gizli bir rapor, Kuzey Kafkasya Hükümet Başkanı General Halilov'un Bolşevik karşıtı ve Beyaz Ordu yanlısı görüşleri, Mustafa Kemal'in Ocak 1921'de Doğu Halkları Propoganda ve Eylem Konseyi Üyesi E. A. Eşba ile yaptığı görüşme ön plâna çıkmaktadır. Bunun yanı sıra Stepan Şaumyan, G. K. Ordjonikidze ve Budu Midivani gibi Sovyet devlet adamlarının Kafkasya'nın halet-i ruhiyesiyle ilgili Moskova yönetimine gönderdiği mektup ve telgraflar çalışmamız açısından değer taşımaktadır.

---

⁴⁴ Kilasov, **a.g.e**, s. 183.

⁴⁵ Güney Cephesi 4. Ordu Askerî-Devrim Komitesi üyeleri (Komutan A. İ. Kork, komite üyeleri: V. P. Potemkin ve G. L. Pyatakov) ve Kırım Bölge Komitesi üyelerinin (Sekreter R. Samaylova-hemşehrim) 16 Kasım 1920'de ortaklaşa düzenledikleri bir toplantıda Kırım Askerî-Devrim Komitesi teşkil edildi. Bu dönemde Melitopol'de bulunan başkan Bela Kun, iki maddeden oluşan 1 numaralı bir emir çıkardı. İlk madde Kırım'daki iktidarın, işçi ve köylüler tarafından Kırım Sovyeti seçilene kadar, Kırım Askerî-Devrim Komitesi'nin (Başkan dışında komitenin üyeleri şöyleydi: Başkan Yardımcısı Y. P. Gaven, 1919 yılındaki Kırım Geçici İşçi ve Köylü Hükümeti'nin üyeleri, Eski Gıda Halk Komiseri S. Davidov [Vulfson], Tarım Halk Komiseri S. İdrisov, Dışişleri Halk Komiseri S. Memet ve 4. Ordu Askerî-Devrim Komitesi Üyesi A. M. Lide) elinde bulunmasıyla ilgiliydi. Bkz.; V. İ. Vernadskiy, **Dnevnik 1917-1921 (Günlükler 1917-1921)**, İzdatelstvo "Naukova Dumka", Kiev 1997, s. 171.

Araştırmamızda istifade edilen ikinci arşiv grubu ise Başbakanlık Osmanlı ve Cumhuriyet Arşivleridir. Söz konusu arşivlerde yaptığımız tetkikler sonucunda Beyaz Ordu'nun İstanbul'a göçü, Vrangel'in karşı-devrimci mücadelesi, Enver Paşa'nın Basmacı hareketteki rolü, Brest-Litovsk süreci ve Kafkasya'da yaşanan gelişmelere ilişkin kayda değer bir takım belgelere nail olduk.

Türkçe, İngilizce, Rusça ve Almanca olmak üzere farklı dillerde inceleme fırsatı bulduğumuz hatıratlar, günlükler ve araştırma kitapları ise çalışmamızı besleyen bir başka kaynak grubu olarak ön plâna çıkmaktadır. Türkçe çok sayıda kaynak kullanılmakla birlikte özellikle S. İ. Aralov, Ali Fuat Cebesoy, Mustafa Butbay, Yusuf Kemal Tengirşenk, Şevket Süreyya Aydemir, Rıza Nur, Halil Paşa (Kut), İsmet İnönü, İbrahim Tali Öngören vb. dönemin devlet adamları tarafından kaleme alınan hatıralar ve günlükler dikkati çekmektedir. Bunun yanı sıra Mustafa Onar'a ait *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları II* adlı kitap, Ali Kemal Meram'ın *Türk-Rus İlişkileri Tarihi* isimli araştırması, Stefanos Yerasimos tarafından kaleme alınan *Türk-Sovyet İlişkileri (Ekim Devrimi'nden Millî Mücadeleye)* adlı çalışma, Genelkurmay ATASE ve Kâzım Karabekir tarafından Doğu Cephesi'ne ilişkin hazırlanan bazı kitaplar Türk-Sovyet ilişkilerini yorumlamak açısından büyük ehemmiyet taşımaktadır. Aynı şekilde Edward Carr'ın *Sovyet Rusya Tarihi-Bolşevik Devrimi 1917-1923 I* adlı eseri ve yine Maksim Gorkiy, V. Molotov, K. Vorosilov, S. Kirov, A. Jdanov, J. Stalin tarafından özenle hazırlanmış kapsamlı bir çalışma olarak *1917 Sovyet Devrimi* adlı eser araştırmamıza kılavuzluk eden mühim kaynaklar arasına girmektedir. Bunlara ilaveten Lenin, Stalin, Trotskiy ve Zinovyev gibi devrimde temayüz etmiş portrelerin çok sayıda araştırma ve incelemesi bilhassa devrimin arka plânını ve iç savaşın ideolojik karakterini tahlil etmemize büyük katkıda bulunmuştur.

İngilizce ve Almanca literatüre bakıldığında ise David Bullock'un *The Russian Civil War 1918-1922 (Rus İç Savaşı 1918-1922)*, John Bradley'in *Civil War in Russia 1917-1920 (Rusya'da İç Savaş 1917-1920)*, David Footman'ın *Civil War in Russia (Rusya'da İç Savaş)* ve Charles Warren Hostler'in *Türken und Sowjets (Türkler ve Sovyetler)* adlı çalışmaları başı çekmektedir.

Çalışmamızda bilhassa Rusça araştırma-inceleme eserlerine çok geniş bir yer verilmektedir. Bu bağlamda A. F. Kerenskiy, P. N. Milyukov, Çar II. Nikolay,

Aleksandra Kollontay, A. G. Şlyapnikov vb. devlet yöneticileri tarafından yazılan hatıralar ve günlükler büyük önem arz etmektedir. Aynı şekilde Anatoliy Anişev'in *Oçerki İstorii Grajdanskoy Voyniy 1917-1920 (İç Savaş Tarihi Üzerine Notlar 1917-1920)*, N. E. Kakurin ve İ. İ. Vatsetis'in *Grajdanskaya Voyna 1918-1921 (İç Savaş 1918-1921)*, A. İ. Denikin'in *Oçerki Russkoy Smuty (Rus İç Karışıklığı Üzerine Notlar)*, V. V. Trepavlov'un *Rossiya i Severnyy Kavkaz: 400 Let Voyniy? (Rusya ve Kuzey Kafkasya: 400 Yıllık Savaş mı?)*, S. Melgunov'un *Kak Bolşeviki Zahvatili Vlast (Bolşevikler İktidarı Nasıl Ele Geçirdi)*, E. D. Grimm'in *Kak Bolşeviki Zahvatili Vlast na Rusi (Bolşevikler Rusya'da İktidarı Nasıl Ele Geçirdiler)*, Aleksandr Şirokorad'ın *Voyna i Mir Zakavkazya za Posledniye Tri Tıysiçi Let (Son 3 bin yılda Güney Kafkasya'daki Savaş ve Barış)*, O. İ. Giginışvili, V. İ. Danilov, S. F. Oreşkova ve A. M. Şamsutdinov'un *Velikiy Oktyabr i Turtsiya (Büyük Ekim ve Türkiye)* adlı eserlerinin yanı sıra Marksizm-Leninizm Enstitüsü tarafından hazırlanan *İstoriya Grajdanskoy Voyniy (İç Savaş Tarihi)* gibi çalışmalar konumuz açısından kullanılan kaynak grubuna iltihak etmektedir. Bu kaynaklardan özellikle Melgunov ve Grimm'e ait eserler ağırlıklı olarak Bolşevik karşıtı bir içerikle hazırlanmıştır. Aleksandr Şirokorad tarafından kaleme alınan bazı eserler ise Türk yönetiminin Kafkasya'daki varlığına ilişkin sıra dışı malumatlar ihtiva etmesi açısından dikkate değerdir.

Akademik içerikte yazılmış makaleler ve süreli yayınlar, çalışmamızın son kaynak grubunu teşkil etmektedir. Ağırlıklı olarak Türkçe ve Rusça makale, gazete ve dergiler kullanılmaktadır. Böylece Türkiye'nin Rus İç Savaşı'ndaki politikası geniş bir yelpazede tavsif edilmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

ÇARLIĞIN YIKILIŞI VE RUSYA'DA İÇ SAVAŞ

1.1. Birinci Dünya Savaşı ve Şubat Devrimi (12 Mart 1917)

1.1.1. Birinci Dünya Savaşı'nın Başlaması

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren sömürgeci ülkeler, silâh sanayisinde ilerlemek ve yeni pazar alanları oluşturmak için giderek şiddetlenen bir rekabet politikası uygulamaya koyuldular. Daha çok İngiltere ve Fransa'nın öncülüğünde devam eden bu rekabete 1870⁴⁶ yılından itibaren Almanya da katıldı. Özellikle Kayser II. Wilhelm'in iktidara gelişinden sonra dışa açılma ve yeni sömürge alanları oluşturma emelleriyle Almanya'nın bir taraftan deniz gücünü artırması diğer taraftan da Osmanlı Devleti'yle sıkı ilişkiler içinde olması İngiltere, Fransa ve Rusya gibi güçleri rahatsız etmişti.⁴⁷ Hem Balkanlar'da yaşanan etnik gerilim ve nüfuz etme ihtirası hem de diğer sömürge topraklar üzerindeki siyasî-iktisadî anlaşmazlık, yayılmacı politika izleyen tüm devletleri ve onların muhtemel müttefiklerini iki ayrı gruba zorlamıştı. Birinci grupta 1868 Antlaşması'yla birlikte aralarında güçlü bir bağ kurulmuş olan Pan-Germen bloğu ülkeleri (Almanya ve Avusturya-Macaristan) ve şimdilik gevşek bağlarla bu bloğa destek veren İtalya bulunmaktaydı. Bu gruptan üçlü ittifak meydana gelirken, ikinci grupta *“Avusturya ile rakip durumda bulunan, Osmanlı ülkesinin Doğu Anadolu ve Balkan Yarımadası'ndaki topraklarını kendi doğal yayılma alanı olarak gören Rusya, Almanya'dan intikam almak için fırsat kollayan Fransa ve kendi imparatorluk politikalarını tehdit altında gören İngiltere'nin bir araya geldiği üçlü itilaf meydana geldi.”*⁴⁸

Kutuplaşmanın amansızca sürdüğü 1900-1914 yılları arasında taraflardan biri adına hareket eden Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun, Bosna-Hersek'i 1908'de resmen ilhak etmesi ve Balkanlar'da otorite olmak istemesi, Rusya destekli

⁴⁶ Almanya, Şansölye Bismarck yönetiminde Fransa'yı bozguna uğrattığı 1871'deki savaştan en kuvvetli büyük güç olarak çıkmış, sonra daha da ileri gitmişti. 1914'te Berlin, dünyanın Atinası'ydı, insanların önemli ne varsa –fizik, felsefe, müzik, mühendislik (“hertz”, “röntgen”, “mach”, “dizel”) hep o dönemden yadigâr terimlerdir ve modern dünya bu buluşlar üzerinde inşa edilmiştir.- öğrenmeye gittiği bir yerdi. Bkz.; Norman Stone, **Birinci Dünya Savaşı**, Çev: Ahmet Fethi Yıldırım, Doğan Kitap, İstanbul 2007, s. 22.

⁴⁷ Alman sermayesi, uzun bir süredir Osmanlı topraklarında nüfuz etmekteydi. Deutsche Orient Bank, 200 milyon marklık sermayesiyle başı çekmekteydi. Bankanın İstanbul'da şubeleri bulunmaktaydı. Bankanın amaçlarından biri Osmanlı Devleti ile diğer Doğu devletleri ve Rusya arasındaki ilişkileri yeniden inşa etmektir. Bkz.; GARF, Fond: 6396, Opis: 1, Delo: 23, L. 178.

⁴⁸ Ali Fuat Öreñç, **Yakınçağ Tarihi (1789-1918)**, Akademi Titez Yayınları, İstanbul 2012, s. 235-236.

Sırbistan Krallığı'nı harekete geçirdi. Güney Slavlarını birleştirme ve güçlü bir devlet kurma amacıyla olan Rusya ve destekçisi Sırbistan, Viyana yönetimine yol verme niyetinde değildi. 1905 Rus Devrimi'nin etkisiyle Avusturya-Macaristan'ın Balkanlar'daki topraklarında vuku bulan ulusal kurtuluş hareketleri, iki devlet arasındaki gerilimi daha da tırmandırmıştı.⁴⁹ Ulusal kurtuluş hareketlerine fiili olarak destek veren Sırbistan, 1912-13 Balkan Savaşları sonucunda fevkalade güçlendi. Özellikle Osmanlı Devleti'nin Balkan topraklarındaki otorite kaybı, mevcut güçler arasındaki ilişkileri etkiledi: *“Türkiye'nin zayıflığı, Trablusgarp'ı ele geçiren İtalya örneği Bulgaristan, Sırbistan ve Yunanistan'ı Makedonya'da bir otonomi talep etme ve daha da ileri giderek Türkleri Avrupa'dan atma noktasında cesaretlendirdi. Türkler hızlı bir şekilde yenildi. Sırbistan'a Arnavutluk'un kuzeyi ganimet payı olarak kalmıştı.”*⁵⁰

Böylece Sırbistan, bir Slav devleti olarak Adriyatik denizi üzerinde gittikçe varlığını hissettirmiş ve Avusturya'nın gözünü korkutmaya başlamıştı. Avusturya'nın bölgedeki nüfuzundan huzursuz olan Sırbistan'da gizliden gizliye örgütlenmeler de hız kazanmıştı. Bu örgütler arasında oldukça baskın olan ve yaptığı eylemlerle adından söz ettiren *Kara El*⁵¹ adlı cemiyet, Viyana yönetimini uzun süredir mercek altına almıştı. Milliyetçi beyinler yetiştiren cemiyet için Avusturya-Macaristan Arşidükü Franz Ferdinand'ı etkisiz hale getirmek artık öncelikli hedef haline gelmişti. Nitekim 1914 yılına gelindiğinde *Kara El* cemiyeti içinde oldukça aktif olan, Sırp ordusunda görev yapan Albay Dragutin Dimitreviç ve diğer Sırp milliyetçileri, Arşidük Ferdinand'a bir suikast düzenlemek için Belgrad'ta gerekli hazırlığı yapmışlardı.⁵² Tam da bu dönemde Arşidük Franz Ferdinand ve karısı Sofya (Hohenberg Prensesi), resmî bir ziyarette bulunmak için 28 Haziran 1914'te

⁴⁹ N. P. Poletika, **Vozniknoveniye Pervoy Mirovoy Voynıy (Birinci Dünya Savaşı'nın Meydana Gelişi)**, İzdatelstvo Sotsialno Ekonomiçeskoy Literaturıy “Mıysl”, Moskva 1964, s. 15.

⁵⁰ B. H. Liddell Hart, **History of The First World War (Birinci Dünya Savaşı Tarihi)**, Pan Books, London 1972, s. 15.

⁵¹ “*Kara El*” adını alan “*Birlik ya da Ölüm*” adlı gizli cemiyet 1911 yılında kuruldu. Örgütün armasında bir hançer taşıyan kara el bulunmaktaydı. Cemiyetin kurucuları, Sırp subaylarından oluşan bir gruptu. Grup üyelerinin birçoğu, 29 Mart 1903'te Obrenoviç ve Karageorgiyeviç hanedanlıklarının değişmesine yol açan isyana doğrudan katılmıştı. *Kara El*, ordunun ve genelkurmayın en önemli subaylarından; dışişleri, hukuk, ekonomi ve diğer bakanlıkların en mühim memurlarından oluşmaktaydı. Cemiyet, üyelerinin birbiri hakkında bilgi sahip olmadığı 3'er ve 5'er kişilik gruplara bölünmüştü. Bkz.; Poletika, **a.g.e.**, s. 16-17.

⁵² Joachim Remak, **The Origins of World War I 1871-1914 (Birinci Dünya Savaşı'nın Kökenleri 1871-1914)**, The Dryden Press, Hinsdale 1967, s. 97.

otomobil ile Saraybosna'ya gelmişlerdi.⁵³ Dünyayı kökten etkileyecek ve değiştirecek olan 28 Haziran günü artık ok yaydan çıkmıştı. İki Sırp milliyetçisi olan lise öğrencisi Gavrilo Princip ve işçi Nedeljko Çabrinoviç, suikasti gerçekleştirmek için takibe başlamışlardı.⁵⁴ Arşidük Franz Ferdinand ve eşi Sofya, aynı gün içinde Princip'in silâhından çıkan kurşunla olay yerinde öldüler.

Silâhlanan ve yayılmak isteyen ülkelerin iştahını kabartan bu suikaste Sırbistan'ı hemen sorumlu tutmak ve ivedi cevap vermek Avusturya'yı düşündürüyordu. Çünkü Avusturya, milliyetçiliğin her alanda popüler hale geldiği ve ulus-devletlerin ortaya çıktığı bir dönemde kendi sonunu hazırlamak istemiyordu. Dolayısıyla Viyana yönetimi açısından isabetli karar almak için öncelikle olası müttefik güçlere danışmak gerekiyordu: *“Arşidükün cenaze töreninden sonra Avusturya-Macaristan Dışişleri Bakanı Kont Berchtold ve Genelkurmay Başkanı Konrad, Almanya'dan yardım talep ettiler... Kayser, Avusturya delegasyonuna Rusya'nın savaşa dâhil olması durumunda Avusturya'nın Alman desteğine itimat etmesi konusunda güvence verdi.”*⁵⁵

Alman desteğini kısa süre içinde arkasına alan çifte krallık, Sırbistan'a karşı savaşı başlatmayı artık göze almıştı. Almanya ile Avusturya arasında gelişen bu diplomatik münasebetlerden ve Alman desteğinden rahatsız olan Rusya, varlığını hissettirmek ve tarafsız olmadığını yansıtmak için 5 Temmuz'da sağlanan Berlin-Viyana ittifakını protesto etti.

Kayser II. Wilhelm döneminde baştan beridir bir yayılma siyaseti izleyen Almanya, Avusturya'nın muhtemel bir savaşta başarılı olacağından ümitliydi: *“Berlin hükümetine göre, Rusya savaşa hazır değildi. Fransa, ağır topçuluğu olmadığı için savaşı istemiyordu. İngiltere boğazına kadar İrlanda sorununa gömülmüştü. Eğer Avrupa kayıtsız kalırsa Avusturya-Macaristan rahat rahat Sırbistan'ı ezerdi. Çatışma, böylece yayılmadan, sınırlı bir yerde kalacaktı. Ama bu sınırlandırma gerçekleşmezse savaş olabilirdi.”*⁵⁶

⁵³ Pierre Renouvin, **Birinci Dünya Savaşı 1914-1918**, Çev: Adnan Cemgil, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul 1982, s. 162.

⁵⁴ V. G. Tyukavkin, **İstoriya SSSR 1861-1917 (Sovyetler Birliği Tarihi 1861-1917)**, İzdatelstvo “Prosveşeniye”, Moskva 1989, s. 348.

⁵⁵ James Joll, **The Origins of The First World War (Birinci Dünya Savaşı'nın Kökenleri)**, Longman, London 1992, s. 12.

⁵⁶ Renouvin, **a.g.e.**, s. 164.

Avusturya, Belgrad yönetimine gerekli cevabı vermek için hazırlıklara başladı. Sırbistan ise Viyana'daki gelişmeleri adım adım takip ediyordu. Bu dönemde Viyana'da görev yapan Sırp Elçisi İvan İvanoviç, Avusturya'nın ulti­matom hazırlığında olduğunu ve savaşa hazırlık yaptığını daha 15 Temmuz'da bildirmişti.⁵⁷ Nitekim 23 Temmuz 1914'te Avusturya-Macaristan yönetimi tarafından hazırlanan, şartları son derece ağır olan ve kabul edilmesi zor görünen bir ulti­matom metni Belgrad'a ulaşmıştı. ulti­matom şartlarına bakılırsa Viyana, öyle ya da böyle bir savaşa meyilliydi. ulti­matom metninde Sırbistan'ın 28 Haziran suikastına dair bağlantısı şöyle açıklanmıştı: “28 Haziran cinayeti faillerinin ifade ve itirafları Saraybosna cinayetinin Belgrad'ta tertiplendiği ve katillerin üzerlerinden çıkan silâhlar ve patlayıcı maddelerin kendilerine ‘Narodnaya Obrana’ Partisi'ne⁵⁸ mensup memurlar ve subaylar tarafından verilmiş olduğu ve canilerle silâhlarının postaya ulaştırılmalarına Sırp sınır koruma amirleri tarafından kolaylık gösterildiği açığa çıkmıştır.”⁵⁹

ulti­matom şartlarının 2 gün içinde kabul edilmesini ve yanıt verilmesini isteyen Avusturya-Macaristan, olumsuz cevap alınması durumunda savaş kararı verecekti. Ne var ki ulti­matomun içeriği veya Viyana'nın talepleri Sırbistan'a ağır gelmişti. Özellikle Avusturya memurlarının Sırbistan'da soruşturmayı yürütmesi ve askerî birliklerin azaltılmasına dair ileri sürülen talepler, Sırbistan'ın ulusal varlığını ve otoritesini zedeliyordu.⁶⁰ Dolayısıyla Belgrad yönetimi her şeyi göz önüne alarak ulti­matom metnine olumsuz bir yanıt verdi. Artık söz ağızdan çıkmıştı. Belgrad'ın olumsuz tavrına Viyana'nın yanıtı ise gecikmedi. 28 Temmuz 1914'te Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Sırbistan Krallığı'na resmen savaş ilan etti.⁶¹

Avusturya ve Almanya arasındaki ittifığa karşı Fransa ile ikili görüşmeler yapan Rusya, savaşa doğru gidilen günlerde gövde gösterisi yapmaktaydı.⁶² Aynı günlerde Osmanlı Devleti de misilleme yaparcasına Almanya ile bir dirsek temasına

⁵⁷ Poletika, a.g.e., s. 35.

⁵⁸ Narodnaya Obrana Partisi, 1908'de kurulmuştu. Yukarıda zikredilen *Kara El* adlı örgütün aslında bu partiden neşet ettiği bilinmelidir.

⁵⁹ ulti­matom şartlarını etraflıca irdelemek için bakınız.; Kâzım Karabekir, **Birinci Cihan Harbine Neden Girdik?**, Emre Yayınları, 1. Cilt, İstanbul 1994, s. 64-66.

⁶⁰ Tyukavkin, a.g.e., s. 352.

⁶¹ Kurat, a.g.e., s. 412.

⁶² Moris Paleolog, **Tsarskaya Rossiya vo Vremya Mirovoy Voynıy (Dünya Savaşı Esnasında Çarlık Rusya'sı)**, İzdatelstvo “Mejdunarodniye Otnoşeniya”, Moskva 1991, s. 11-12.

girdi. Yaşanan karşılıklı nümayiş, Kâzım Karabekir tarafından şöyle kaleme alınmaktadır: “22 Temmuz 1914’te Fransa cumhurbaşkanı ve başvekili huzurunda Rus ordusu muazzam bir geçit töreni yapmıştı. Bugün de Alman sefiri ve Alman askerî heyeti huzurunda Türk askerî aynı hareketi yaptı. Sanki Rusya Çarlığı da Osmanlı İmparatorluğu da sadık müttefiklerinin temsilcileri huzurunda mukadderatlarını tespit ediyorlardı.”⁶³

26 Temmuz 1914’te Rus Çarı II. Nikolay’ın devlet konseyi ve dumaya hitaben yaptığı konuşma, bir bakıma ülkeyi ve halkı savaşa hazırlamaya yönelikti: “Biz sadece kendi topraklarımızdaki onurumuz ve şerefimizi korumuyoruz, aynı zamanda kendi Slav kardeşlerimiz için de mücadele ediyoruz. Eminim ki hepiniz bulunduğunuz yerde tanrı tarafından bana verilmiş bu imtihanı vermeme yardım edeceksiniz. Eminim ki benden başlayarak herkes kendi görevini sonuna kadar yerine getirecek. Rus toprağının tanrısı büyüktür.”⁶⁴

Avusturya’nın verdiği savaş kararına karşı aslında ilk anlarda kontrollü bir yaklaşım sergileyen Rusya ve müttefikleri, Sırbistan’a yönelik askerî harekâtı diyalog yoluyla önlemeye çalıştıysa da istenen sonuç alınamadı. Nitekim Rusya, 31 Temmuz 1914’te Avusturya’ya karşı genel seferberlik ilan etti. Bu karara tepki gösteren Almanya, kararından vazgeçirmek için çara özel telkinlerde bulundu. Özellikle Petersburg’da bulunan Alman Konsolosu Friedrich Von Pourtales, Rus Dışişleri Bakanı Sazonov ile çok sayıda görüşme yapmıştı. Ancak savaşa heveslenen sömürgeci güçler barış ve çözüm üzerine bir uzlaşma sağlayamadılar. Böylece Almanya, 1 Ağustos 1914’te Rusya’ya resmen savaş ilan etti.⁶⁵

Savaşın ilk günlerinde tarafsız bir görüntü çizen Osmanlı Devleti’nin ağustos ayında Almanya ile yaptığı gizli ittifak, tarafsızlığı bir bakıma tahrif etmişti. Almanya’dan satın alınan *Yavuz ve Midilli*⁶⁶ adındaki iki geminin yer aldığı ve

---

⁶³ Karabekir, **a.g.e.**, s. 61.

⁶⁴ A. N. Spiridoviç, **Velikaya Voyna i Fevral’skaya Revolyutsiya (1914-1917 Godıye) (Büyük Savaş ve Şubat Devrimi [1914-1917 Yılları])**, Vseslavyanskoye İzdatelstvo, Nyuyork 1962, s. 4-5.

⁶⁵ Konsolos Pourtales “İmparator majesteleri ve benim ilahi hükümdarım imparatorluk adına meydan okumakta ve kendisini Rusya ile savaşa görmektedir.” şeklindeki sahte ve teatral bir cümle ile biten savaş ilanını kıpkırmızı, şişmiş gözleriyle, heyecandan nefesi kesilmişçesine ve ciddi bir edayla Sazonov’a verdi. Bkz.; Paleolog, **a.g.e.**, s. 27.

⁶⁶ Akdeniz’de İngiliz donanmasının takibine uğrayan Goeben (Yavuz) ve Breslau (Midilli) adlı iki Alman savaş gemisi, 10 Ağustos 1914’te Çanakkale’ye sığınmıştı. Osmanlı Devleti, tarafsız bir devlet olarak bu gemilerin silâhlarını sökmesi ve personelini de gözaltına alması gerekirken Almanya ile

başında Alman Amiral Wilhelm Souhon'un bulunduğu bir Osmanlı filosunun, 29 Ekim 1914'te Karadeniz'deki Rus limanlarını bombalamasıyla Osmanlı Devleti de savaşa fiilen girmiş oldu.⁶⁷ 11 Kasım'da resmî savaş ilanında bulunan Osmanlı, 14 Kasım'da cihad-ı ekber ilan ederek tüm Müslüman halkı savaşa çağırmıştı.

1.1.2. Rusya'nın Savaşta Konumu

1.1.2.1. Doğu Cephesi'ndeki Çarpışmalar ve Sonuçları

20. yüzyılın başında ekonomik anlamda daha çok İngiltere ve Fransa'ya muhtaç olan,⁶⁸ siyasî olarak iç çekişmeler yaşayan ve askerî alanda büyük sıkıntılara maruz kalan Rusya için I. Dünya Savaşı'nı yürütmek kolay olmayacaktı. Özellikle Doğu Cephesi'nde karşılaşıcağı mevcut rakiplerden Almanya'nın askerî gücü Rusya için düşündürücüydü. Çünkü Rusya, savaş araç ve gereçlerinde üst seviyede bir teknolojiye sahip olan Almanya ile karşılaştırıldığında bir hayli geri kalmıştı: *"Sanayi, genellikle köhne makinelerle donatılmış eski atölye ve fabrikalardan ibaretti. Toprak köleliği kalıntıları ve yoksullaşmış, sefaletle boğulmuş köylü yığınlarını içine alan köy ekonomisi sürekli bir savaş için sağlam bir ekonomik temel görevini yerine getiremezdi."*⁶⁹

Ülke içinde farklı siyasî ve iktisadî gruplar arasında savaşa yönelik fikir ayrılıkları da mevcuttu. Sanayi burjuvazisi, toprak ağaları, saray şürekâsı ve onlara arka çıkan dumadaki bazı sol gruplar sık sık savaş propagandası yaparken, tek komünist grup olarak işçiler arasında büyük bir öneme sahip olan Bolşevikler karşı çıkmıştı.⁷⁰ Bütün bunları sağlıklı bir değerlendirmeye tabi tutmayan Çar II. Nikolay

---

anlaşarak bu gemileri önceden satın aldığını ve donanmaya kattığını 11 Ağustos 1914'te bildirmişti. Bkz.; Cemal Kemal, "Birinci Dünya Savaşı ve Sonrasında Musul Meselesi", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Cilt: 10, Sayı: 40, (Kasım 2007), s. 643-691.

⁶⁷ Örenç, a.g.e., s. 240.

⁶⁸ Rusya'nın İtilaf devletlerine bağlı olması, emperyalist savaşa İngiltere ve Fransa'nın yanında girmesi bir rastlantı değildi. 1914'ten önce, Rusya'nın en önemli sanayi işletmeleri, başta Fransa, İngiltere, Belçika yani İtilaf ülkeleri olmak üzere, yabancı sermayenin elindeydi. Rusya'nın en önemli metalürji fabrikaları Fransız kapitalistlerinin elinde bulunuyordu. Genellikle metalürjinin hemen hemen dörtte üçü (yüzde 72'si) yabancı sermayeye bağlıydı. Kömür işletmesinde-Donetsk havzasında-durum aynıydı. Petrol üretiminin yarısına yakın kısmı İngiliz-Fransız sermayesinin elindeydi. Bkz.; Josef V. Stalin, **Bolşevik Partisi Tarihi**, Çev: Gaybi Köylü, Bilim ve Sosyalizm Yayınları, Ankara 1971, s. 200.

⁶⁹ Stalin, a.g.e., s. 201.

⁷⁰ Dumada proletarya yalnız beş Bolşevik milletvekili ile temsil ediliyordu: G. İ. Petrovskiy, M. K. Muranov, A. E. Badayev, F. N. Samoylov ve N. R. Şagov. Ne var ki, bunların hepsi de 1914 Kasım'ında tutuklanmış ve sonra da Sibiry'a sürülmüştür. Bkz.; Maksim Gorkiy, V. Molotov, K.

ve hükümet, halkı ve orduyu cepheye sürmeye karar verdi. Silâh, cephane ve iaşe üretimindeki aksaklıkları göz önüne almadan yaklaşık 15 milyon kişiyi alelacele silâhlandırarak cepheye gönderen çar ve çevresi, alınan kararın ceremesini savaşın daha ilk günlerinde yaşamaya da hazırlıklı olmalıydı.

Öte yandan savaşa kararlılıkla giren Almanya, ilk günlerde tüm gücünü batıya, Fransa'ya doğru yöneltmişti: “*Alman ordusu batıda Belçika'ya doğru önüne geçilmez bir biçimde ilerliyor ve hızla Paris'e yaklaşıyordu.*”⁷¹ Askerî olarak daha zayıf olan ve oldukça tedirgin olan Fransa için Rusya'nın ivedilikle savaşa girmesi gerekiyordu. Bu yüzden savaşa öncelikli olarak Fransa'nın ilhakını engelleme⁷² ve batıdaki İttifak kuvvetlerini oyalama amaçlı giren Rusya Galiçya ve Doğu Prusya'da Avusturya ve Alman kuvvetleriyle karşı karşıya geldi. İki taraf arasındaki savaş 1 Ağustos 1914'te başladı.⁷³ 17 Ağustos'ta Rus General Paul Rennenkampf komutasındaki Rus ordusu Doğu Prusya'ya girdi. Bunu takiben birkaç gün içinde General Aleksandr Samsonov öncülüğünde bir Rus birliği daha güneyden bu cepheye giriş yapmıştı.⁷⁴ Rus ordusunun söz konusu cephedeki çarpışmalar için yeterince hazırlıklı olduğunu ve ikmal maddelerinin gerekli ölçüde tedarik edildiğini söylemek oldukça zor.

Rusların Doğu Prusya'ya girmesiyle birlikte taktiksel olarak Vistül (Visla) nehrinin gerisine çekilen Alman kuvvetleri, Doğu Prusya'yı bırakıp bekleme yaptı. Ancak bu bekleme, Alman kamuoyunu savaşın gidişatı konusunda rahatsız etmişti. Bu durumu dikkate alan Alman kuvvetleri, Kuzey Doğu Cephesi Kurmay Başkanı Hindenburg ve Başkomutan Ludendorff önderliğinde Rusya güçlerine karşı harekete geçti: “*31 Ağustos 1914'te gerçekleşen Tannenberg Muhaberesi'nde Ludendorff, A.*

Voroşilov, S. Kirov, A. Jdanov, J. Stalin, **1917 Sovyet Devrimi**, Çev: Alaattin Bilgi, Evrensel Basım, Cilt: 1, İstanbul 2004, s. 22.

⁷¹ Gorkiy, Molotov, Voroşilov, Kirov, Jdanov, Stalin, **a.g.e.**, s. 11.

⁷² Rus ve Fransız genelkurmayları arasında savaş öncesi yapılan antlaşmalara göre Rus ordularının Doğu Cephesi'ndeki temel görevi şuydu: Schliffen Plânı'nın uygulanması sonucunda Fransa'nın yenilmesine müsaade etmemek için Batı Cephesi'ndeki azami İttifak kuvvetlerini kendine doğru çekmek. Bkz.; M. V. Oskin, **Galitsiyskaya Bitva Avgust 1914 (Galiçya Muhaberesi 1914)**, İzdatelstvo “Çeyhgauz”, Moskva 2006, s. 3.

⁷³ 1914 yılı 2 Ağustos'unda Rus Çarı II. Nikolay, savaşı ilan eden bildiriği yayımladı. İlkel köy yollarının tozları içinde soluğu kesilmiş Rus alayları, henüz hasat edilmemiş tarlalar arasından geçerek Alman Cephesi'ne doğru ilerliyorlardı. Seferberlik henüz tamamlanmamıştı. Toplar, silâh depolarının avlularında gelişigüzel yatıyordu. Topçular için gerekli olan taşıma araçları yetersizdi. Hasat mevsiminin en yoğun zamanında, tarlalardan alınan delikanlılar doğruca askerlik şubelerine yollanmıştı. Bkz.; Gorkiy, Molotov, Voroşilov, Kirov, Jdanov, Stalin, **a.g.e.**, s. 11.

⁷⁴ Vernadsky, **Rusya Tarihi**, s. 342.

V. *Samsonov'un komutasındaki 5 Rus tümenini kuşatıp imha etti. Bu zafer bir bakıma 1410 yılında yine Tannenberg'te Leh, Litvan ve Rus ordularının Alman şövalyelerini yendiği savaşın bir rövanşı olmuştu. Birkaç hafta içinde Ludendorff, Rus ordularını Doğu Prusya'dan attı.*"⁷⁵

Doğu Prusya'da büyük bir hezimet yaşayan Çarlık Rusyası, savaşa hazırlıksız girmenin ilk bedelini ödemişti.⁷⁶ Askerlerin yaklaşık 90 bini tutsak olmuş, 20 bini de ölmüştü. Ayrıca cephe komutanı A. V. Samsonov yaşanan ağır yenilgiden dolayı intihar etmişti. *1917 Sovyet Devrimi* adlı kitapta Tannenberg yenilgisi üzerine şunlar yazılmaktadır: "*Çar antlaşmaya sadık kalmıştı. Fransızlardan aldığı altınların karşılığını Rus halkının kanı ve yaşamı ile ödemişti. Rus ordularının püskürtüldüğü 31 Ağustos günü Dışişleri Bakanı Sazonov, Paleologue'ye şöyle diyordu: 'Samsonov'un ordusu imha edildi... Fransa için bu fedakârlığı yapmak zorundaydık.*"⁷⁷

Rusya açısından Kuzey Batı Cephesi'nde yaşanan hüsranın ordu ve halk üzerindeki olumsuz etkisini azaltmak için bir zafere ihtiyaç vardı. Savaşa girerken Avusturya-Macaristan'dan Galiçya bölgesini, Osmanlı Devleti'nden boğazları ve Ermenistan'ı işgal etme amacıyla olan Çarlık Rusyası -Tannenberg'te yenilgi yaşadığı günlerde- Güney Batı Cephesi ordularını Galiçya'yı ilhak etmek için harekete geçirdi.⁷⁸ Rus ordusu, Kurmay Başkanı M. V. Alekseev ve Başkomutan N. İ. İvanov'un önderliğindeki Güney Batı Cephesi'nde iki ayrı kanat üzerine teşkil edilmişti: "*General Baron A. E. Zalyeç'in 4. Piyade Ordusu (109 bin asker, 426 top) ve P. A. Pleve'nin 5. Süvari Ordusu (147 bin asker, 456 top) cephenin kuzey cenahında Lublin-Holm tarafında konuşlanmıştı... General N. V. Ruzskiy'in 3. Piyade Ordusu (215 bin kişi, 685 top) ve General A. A. Brusilov'un 8. Süvari Ordusu (139 bin kişi, 472 top) cephenin güney cenahında Galiç-Lvov tarafına yerleşmişlerdi.*"⁷⁹

---

⁷⁵ **A.g.e.**, s. 342.

⁷⁶ Walther Kirchner, **A History of Russia (Rusya Tarihi)**, Barnes-Noble Books, New York 1976, s. 234.

⁷⁷ Gorkiy, Molotov, Vorosilov, Kirov, Jdanov, Stalin, **a.g.e.**, s. 12.

⁷⁸ Rus ordusunun büyük bölümü Avusturya-Macaristan'a karşı toplanmıştı. Rusya İmparatorluğu, Avusturya'ya karşı kullanılacak ordunun yüzdeler dilime göre yüzde 52 ila 55'ini savaşın ilk ayında meydana sürmüştü. Yüzde 35'i ise Almanlara karşı gönderilmişti. Bkz.; Oskin, **a.g.e.**, s. 4.

⁷⁹ **A.g.e.**, s. 5.

Doğu Galiçya'da 10 Ağustos'ta başlayan şiddetli çarpışmalar 30 Ağustos gününe kadar sürdü.⁸⁰ Taktik ve stratejik olarak yetersiz kalan Avusturya ordusu, 20 günlük Galiçya Muharebesi'nde mağlup oldu ve büyük kayıplar verdi.⁸¹ Savaşa devam etme noktasında güven kaybına uğrayan Avusturya, Alman askerî komutasının hâkimiyeti altına girmek zorunda kaldı. Galiçya Muharebesi'nde önemli kayıplar yaşamasına rağmen başarı elde elden Rusya ise Lvov şehrini ele geçirmiş ve bir nevi kuzeyde yaşanan yenilgiyi unutturmuştu.⁸²

Avusturya ordusunun Galiçya'da yenilmesi Almanya'yı tedirgin etti. Çünkü Rus ordusunun batıya doğru ilerlemesi için şartlar hazır hale gelmişti. Bu bakımdan ilerleyişi durdurmak ve Rus ordusunu geriye püskürtmek için yeni bir saldırı hazırlığı yapan Almanya, Avusturya'nın verdiği destekle 1914 yılının ekim ayında Rusya'ya bağlı Polonya sınırları içindeki Varşova ve İvangorod üzerine yürüdü. 8 Ekim'de⁸³ 9. Rus Ordusu'na gelen bilgiye göre Alman-Avusturya ordusu Varşova'ya doğru Vistül nehrinin sol tarafından ilerliyordu.⁸⁴ Ancak bu ilerleme fazla sürmedi. Rus ordusunun başarılı bir mukavemet göstermesiyle geri çekilmek zorunda kalan Alman ve Avusturya ordusu, Varşova Muharebesi'nde mağlup oldu. Varşova-İvangorod operasyonunu değerlendiren Güneybatı Cephesi Kurmay Başkanı M. V. Alekseev, şunları aktarmaktadır: “*Vistiül nehri çevresi asıl harekât alanıydı, zira Varşova ve Vistiül'ü ilhak etmekle tehdit eden önemli Alman kuvvetleri, Berlin'e giden yolları*

---

⁸⁰ “Obozreniye Voyniy” (Savaşa Genel Bir Bakış), **Letopis Voyniy (Savaş Yıllığı)**, Petrograd, No: 3, 6 Sentyabrya 1914, s. 45.

⁸¹ Avusturya-Macaristan ordusu, Galiçya Cephesi'nde 400 bin kayıp vermiş (esas grubun yüzde 50'si) ve ordunun yüzde 15'i de tutsak olmuştu. 600'den fazla top, Rusların ganimeti haline gelmişti. Ruslar ise 230 bin kayıp vermiş (esas grubun yüzde 40'ından daha az) ve 30 bini de tutsak olmuştu. Bkz.; Oskin, **a.g.e.**, s. 47.

⁸² Lev Troçki, **Rus Devriminin Tarihi-I/Şubat Devrimi: Çarlığın Devrilmesi**, Çev: Bülent Tanatar, Yazın Yayıncılık, İstanbul 1998, s. 30.

⁸³ Bu sırada *Letopis Voyniy* adlı dergi şu malumatı geçmekteydi: “*Geçtiğimiz hafta, ordumuzun Vistiül nehrindeki başarısına tanıklık ettik. 8 Ekim'de cephe kurmay başkanlığının yayımlanan bildirisinde, Piliça nehrinin kuzeyine düşen bölgede Varşova'ya giden yollarda bulunan Alman ordusu, kuvvetlerimiz tarafından püskürtüldü ve daha önce sağlamlştırılmış mevzilerden tamamıyla geri çekilmektedir. Birliklerimiz enerjik bir şekilde bütün cepheye saldırmaktadır. Düşman hâlâ Vistiül nehrinin sol kıyısında, Piliça nehrinin daha güneyinde ve Sandomir'e kadar olan alanda direnmektedir.*” Bkz.; “Obozreniye Voyniy” (Savaşa Genel Bir Bakış), **Letopis Voyniy (Savaş Yıllığı)**, Petrograd, No: 9, 18 Oktyabrya 1914, s. 137.

⁸⁴ S. G. Nelipoviç, **Varşavskoye Srajeniyeye Oktyabr 1914 (Varşova Muharebesi Ekim 1914)**, İzdatelstvo “Çeyhgauz”, Moskva 2006, s. 9.

savunmak için burada toplanmıştı. Orası bizim için büyük bir askerî, manevî ve siyasî öneme sahipti.”⁸⁵

Varşova-İvangorod Muharebesi’nde yenilen Almanya, çarpışmalar esnasında önemli kayıplar yaşadı. Öyle ki 9. Alman Ordusu 15 bin kayıp verdi, bunun üçte biri İvangorod diyarında verilmişti.⁸⁶ Almanya’nın Varşova diyarında verdiği kaybı ise Rus yazar S. G. Nelipoviç şöyle yazmaktadır: “*Düşman, Ravka ve Piliça’daki çarpışmalarda bazı kayıplar yaşadı. Daha sonra Mackenzen⁸⁷ Birliği, Varşova yakınlarında Skernevichiy mevzisinde 1000’i ölü, 1500’ü habersizce kayıp ve 5 bin 200’ü yaralı olmak üzere 7-8 bin kayıp vermişti.*”⁸⁸ Bahsi geçen muharebede Rusya tarafından 20 bin asker tutsak alınmış ve 50 kadar top ele geçirilmişti.

Fransa’nın isteğiyle savaşın ilk aylarında (büyük kayıplar vermiş olsa da) Doğu Cephesi’nde Almanya’yı rahatsız eden ve Batı Cephesi’ndeki müttefiklerini sevindiren Çarlık Rusyası, batıya doğru ilerleme hazırlığındayken 1914 yılının kasım ayında Polonya’nın Lodz şehrinde Alman ordusunun yeni bir müdahalesine maruz kaldı: “*Bünyesinde 155 bin süngü ve kılıç, 450 makineli tüfek ve 960 top bulunduran 9. Alman Ordusu 11 Kasım’da Kuzeybatı Cephesi’ndeki Rus ordusuna karşı Lodz harekâtını başlatarak saldırıya geçti.*”⁸⁹ Alman saldırısına karşı hazırlıklı olan Rusya, başarılı bir savunma gerçekleştirdi. Aralık ayının ortasına kadar süren bu çarpışmada istediği sonucu alan Çarlık Rusyası için Lodz savunması, bir bakıma müttefiklere destek verme hareketiydi.⁹⁰

1914 yılının sonunda Rusya’nın Batı Cephesi’ndeki son durumuna baktığımızda yaklaşık 400 bin Rus askeri ölmüş, 1 milyonu da yaralanmıştı.⁹¹ Savaşa girerken büyük bir kamuoyu desteğini arkasına alan Çarlık Rusyası’nın ilk aylarda önemli zaferler elde etmesine rağmen verdiği büyük kayıplar, cephe gerisinde

---

⁸⁵ A.g.e., s. 56.

⁸⁶ A.g.e., s. 57.

⁸⁷ August Von Mackenzen bir Alman generalidir. Varşova-İvangorod Muharebesi esnasındaki “Mackenzen” Birliği’nin kumandanlığını üstlenmiş ve Lodz Harekâtı’nda 9. Alman Ordusu Komutanı olarak görev almıştı. Bkz.; M. V. Oskin, **Lodzinskaya Oboronitelnaya Operatsiya Osen 1914 (Lodz Savunma Harekâtı Sonbahar 1914)**, İzdatelstvo “Çeyhgauz”, Moskva 2007, s. 5.

⁸⁸ Nelipoviç, a.g.e., s. 57.

⁸⁹ Oskin, **Lodzinskaya Oboronitelnaya Operatsiya Osen 1914 (Lodz Savunma Harekâtı Sonbahar 1914)**, s. 27.

⁹⁰ A.g.e., s. 45.

⁹¹ Nicholas V. Riasanovsky, Mark D. Steinberg, **Rusya Tarihi-Başlangıçtan Günümüze**, Çev: Figen Dereli, İnkılâp Kitapevi, İstanbul 2011, s. 436.

huzursuzluk yaratmıştı. Daha ilk çarpışmalar sonrasında ordunun yurtsever duygularında ve savaş öncesi zafere olan inancında düş kırıklığı yaşanmaktaydı: *“1914 gibi savaşın başı sayılabilecek bir zaman diliminde köylü bir asker, birçoğunun fikrini ifade etmişti: ‘Savaş bize hiçbir artı getirmeyecek ve Almanlar bizi yenecek’. Bunun aksine, Rusya’nın generalleri ulusun savaşçılarının cesaret ve haklı coşkularından, iyi ruh hallerinden gururla bahsedeceklerdir.”*⁹²

Savaşı sürdürme bağlamında nicelik olarak bitkin duruma düşen Rus ordusu için 1915 yılı felaket olacaktı. İlk aylardan itibaren Berlin’e doğru daha da yaklaşmak ve böylece müttefiklere yardım sağlamak isteyen Rus ordusunun komuta kadrosu iki yol belirlemişti: Karpatlar ve Macaristan üzerinden saldırmak veya Vistül nehrinin sol tarafından Berlin’e ulaşmak. Güney Batı Cephesi Komutanı N. İ. İvanov, Karpatlar üzerinden saldırmak için ısrar ederken, Kuzey Batı Cephesi Komutanı M. V. Alekseev, Vistül nehri tarafından saldırmaya niyetliydi.⁹³ İki komutanın taleplerini ve ısrarlarını değerlendiren Grandük Nikolay Nikolayeviç, Karpatlar üzerinden saldırı emrini verdi.⁹⁴ Ancak askerî mühimmatı dikkate almadan saldırıya geçen Rus ordusu, nisan ayına gelindiğinde ikmal yetersizliğinden dolayı duraklamak zorunda kaldı.⁹⁵

Rus ordusunun içinde bulunduğu bu güç durumdan istifade eden Alman ve Avusturya-Macaristan kuvvetleri karşı saldırıya geçti. Esasen batıda kullanılması düşünülen 13 bölük, Alman General Mackensen komutası altında 1915 yılı ilkbahar aylarında Doğu Cephesi’ne kaydırıldı.⁹⁶ Yeterli askerî mühimmat ve erzaktan yoksun olan Rus ordusu, Mackensen saldırıları karşısında daha fazla direnememiş ve cepheyi terketmek zorunda kalmıştı.

---

⁹² A.g.e., s. 436.

⁹³ A. L. Sidorov, **Ekonomičeskoye Polojenije Rossii v Godıye Mirovoy Voynı (Dünya Savaşı Yıllarında Rusya’nın Ekonomik Durumu)**, İzdatelstvo “Nauka”, Moskva 1973, s. 55.

⁹⁴ A.g.e., s. 55.

⁹⁵ Savaş bakanlığının “uzak görüşlü” başları, savaşın beş ya da altı aydan fazla sürmeyeceğine inanıyorlardı. Savaş bakanı ve ikmal şubesi müdürü General Kuzmin-Karavayev, askerî ikmal tamamen toplanıp da orduya dağıtıldığı zaman “işlerde” belli bir duraklama olacağı kanısındaydı. Yapılan ikmal, savaşın yalnız ilk dört ayına yetti. Rus ordusu çok geçmeden kendisini mermisiz, silâhsız, topsuz ve tüfeksiz buldu. Bunların yakın bir gelecekte bulunması umudu da yoktu. Yani silâh altına alınanlara talim ettirmek için bile silâh bulunamıyordu. Takviye birlikleri cepheye silâhsız sevk ediliyordu. Bkz.; Gorkiy, Molotov, Vorosilov, Kirov, Jdanov, Stalin, a.g.e., s. 34.

⁹⁶ Vernadsky, **Rusya Tarihi**, s. 343.

Rusya'nın geri çekilmesi, hem hükümet çevresinde hem de burjuvazi içinde büyük öfke yarattı. Ordunun ikmal sorununu gidermek ve oluşan karamsarlık havasını dağıtmak için harekete geçen hükümet, başarısızlığın müsebbibini bulmuştu: Savaş Bakanı V. A. Suhomlinov.⁹⁷ Bu anlamda Sovyet devlet adamı Lev Trotskiy, çarlığın içinde bulunduğu buhranı şöyle yazmaktadır:

“Her yerde suçlu aranıyordu. İstisnasız tüm Yahudiler casuslukla suçlanıyordu. Alman soyadları taşıyanlar saldırıya uğruyorlardı. Velikiy Knez (büyük knez, grandük) Nikolay Nikolayeviç'in karargâhı, Alman ajanı diye-muhtemelen değildi- Jandarma Albay Miyasoyedov'un kurşuna dizilmesini emretti. Silik ve kokuşmuş bir adam olan Savaş Bakanı Suhomlinov, belki hiç de temelsiz olmayan vatana ihanet suçlamasıyla tutuklandı.”⁹⁸

Meydana gelen başarısızlıkta daha çok ordunun yönetim kadrosunu suçlayan V. A. Suhomlinov ise tuttuğu bir gündükte şöyle yazmaktadır: *“Eğer bizde merminin az olduğu doğruysa, bu şartlarda saldırmak yerine savunma yapmak lazım.”⁹⁹* Savaş Bakanı Suhomlinov'a muhalif olan Devlet Duması Başkanı M. V. Rodzyanko ve Oktyabristlerin (Ekimciler) lideri A. İ. Guçkov, Suhomlinov'un görevine son verilmesi için genelkurmayla sık sık görüşüyorlardı. Nitekim 12 Haziran 1915'te suçlu hakkında karar verildi ve onun yerine savaş bakanlığına A. A. Polivanov getirildi.¹⁰⁰

Savaş bakanlığında yapılan değişiklik, cephedeki askerî mühimmat sorununu ve Rus ordusunun içinde bulunduğu ruh halini bertaraf edemedi. Hem kabinede hem de orduda bir çaresizlik havası hâkimdi. Öyle ki General Russkiy, şu itirafta

---

⁹⁷ Savaş devam ederken çarın Savaş Bakanı Suhomlinov'un cephane ikmalinde karışıklık yaratmak, cepheyi topsuz ve tüfeksiz bırakmak suretiyle Alman casusluk örgütünün emirlerini yerine getiren, Alman casuslarıyla işbirliği yapan bir hain olduğu ortaya çıkarıldı. Çarlığın bazı bakan ve generalleri, Alman ordusuna el altından yardım ediyorlardı. Onlar, Almanlarla irsi bağları olan çariçe ile birlikte askerî sırları Almanlara bildiriyorlardı. Bkz.; Stalin, **a.g.e.**, s. 213.

⁹⁸ Troçki, **a.g.e.**, s. 30.; Savaş bakanı Suhomlinov'un çevresinde A. O. Altşiller, H. M. Goşkeviç, V. D. Dumbadze, Albay G. V. Griz İvanov, Albay S. N. Myasodof gibi Alman ve Avusturyalı ajanlar bulunmaktaydı. Bkz.; GARF, Fond: 6396, Opis: 1, Delo: 23, L. 36.

⁹⁹ Sidorov, **a.g.e.**, s. 56.

¹⁰⁰ **A.g.e.**, s. 77.

bulunmaktaydı: “Askerî tekniğin modern icapları bizim cüssemizi aşıyor. Her halükârda Almanlarla boy ölçüşemeyiz.”¹⁰¹

Cepheden geri çekilme ve askerî mühimmatın üretiminde yaşanan aksaklıklar 1915 yılının sonuna kadar devam etti. Aynı süreçte Alman-Avusturya güçlerinin amansız saldırısı, Rusya’yı daha önce ele geçirdiği yerleri terk etmeye zorladı.¹⁰² Bu geri çekilişte Polonya, Litvanya, Kurland, Beyaz Rusya gibi toprakları bırakmak zorunda kalan Çarlık Rusyası cephe gerisinde siyasî, iktisadî ve askerî anlamda aldığı radikal kararlarla 1916 yılına giriş yaptı.¹⁰³

Özellikle siyasî arenada дума ve hükümet arasında yaşanan sürtüşmeler, kritik kararların alınması ve uygulanmasında engel teşkil ediyordu. Bu diplomatik bunalım daha fazla devam etmedi ve kabinede yeni atamalar yapıldı. 1916 yılının ilk ayında bakanlar kurulu başkanlığı (başbakan) görevine 87 yaşındaki İ. L. Goremikin’in yerine 67 yaşındaki eski Yaroslav Valisi B. V. Stürmer getirildi.¹⁰⁴ Almanya’ya yakınlığı ile bilinen Stürmer, ilk günden itibaren eleştiri oklarına maruz kalmıştı. Bu dönemde Fransa büyükelçiliği yapan Moris Paleologue, anılarında Stürmer’i şöyle değerlendirmektedir: “Düşük seviyede biri. Zekâsı yeterli değil, küçük. Yüreksiz biri. Dürüstlüğü şüpheli. Devlette çalışma deneyimi ve iş kapasitesi yok. Kurnazca dalkavukluk yapmayı biliyor.”¹⁰⁵

Stürmer’in bakanlar kurulu başkanı olmasıyla birlikte Petrograd kulislerinde Rusya’nın savaşı bitirmek istediği ve Almanya ile ayrı bir antlaşmaya gideceği söylentisi dolaşıyordu.¹⁰⁶ Ancak söylentiler sadece sözde kaldı, cephane ve silâh üretimini dengeleyen Rus ordusu, yeni bir saldırı için hazırlık yapmaya başladı.¹⁰⁷ Bir kez daha Fransa’nın özel isteğiyle ayağa kalkan Rusya, Batı Cephesi’nde Alman-

¹⁰¹ Troçki, a.g.e., s. 28-29.

¹⁰² Kirchner, a.g.e., s. 234.

¹⁰³ Georg Von Rauch, **A History of Soviet Russia (Sovyet Rusya Tarihi)**, Praeger Publishers, New York 1967, s. 34.

¹⁰⁴ V. S. Vasyukov, **Vneşnaya Politika Rossii Nakanune Fevral’skoy Revolyutsii (Şubat Devrimi Arefesinde Rusya’nın Dış Politikası)**, İzdatelstvo “Nauka”, Moskva 1989, s. 16.

¹⁰⁵ Moris Paleolog, **Tsarskaya Rossiya Nakanune Revolyutsii (Devrim Arefesinde Çarlık Rusya’sı)**, İzdatelstvo Političeskoj Literaturıy, Moskva 1991, s. 36.

¹⁰⁶ Vasyukov, a.g.e., s. 233.

¹⁰⁷ 1915’teki eksiklikler, silâh, cephane, ayakkabı, eğitim görmemiş askerler, 1916’da artık görülmeyecekti. 1916’nın başlarında ayda 10 bin tüfek imal edilmekteydi. Bütün ileri hatlara gerekli miktarda top ve makineli tüfek temin edilmişti. Yalnız ağır toplarda eksiklik vardı. Bütün bu silâhlar, bütün yaz sürececek bir kampanyaya yetecek ölçüde, cephedeki birliklere hiç gecikmeksizin sevk edilmekteydi. Bkz.; **Dünya Savaşları Ansiklopedisi**, Genel Yönetmen: Atilla Aksoy, Görsel Yayınları, Cilt: 3, İstanbul 1983, s. 403.

Avusturya ordusunu oyalamak ve yenmek için gerekli plânları yapmaktaydı. 14 Nisan 1916'da yapılan bir toplantıda saldırıya geçme konusu tartışıldı. General Evert ve Kuropatkin gibi komutanlar ağır topçu kuvvetlerinin yetersizliği ve mermi eksiliğinden dolayı saldırıya karşı çıkarken, Brusilov tüm cephelerde taarruz edilmesi gerektiğini talep etmekteydi.¹⁰⁸

Nitekim 4 Haziran 1916'da Güney Batı Cephesi'nin 7. 8. ve 9. Ordusu saldırıya geçti.¹⁰⁹ Brusilov'un gayreti ve plâni çerçevesinde gelişen söz konusu taarruz, *Brusilov Saldırısı* olarak Rus tarihine geçti. 10 Ağustos 1916'da sonlanan Brusilov Saldırısı'nda yaklaşık 500 bin kayıp vermesine rağmen galip gelen Rusya, Galiçya Cephesi'nde İttifak güçlerine karşı yeniden üstünlük sağladı.¹¹⁰

Rusya'nın bölgedeki ilerleyişi ve Romanya'nın tarafsızlığını bozup İtilaf devletlerine destek olması, İttifak kuvvetlerini oldukça tedirgin etti. Romanya Cephesi ve Galiçya Cephesi'nde başarı elde etmek için takviye kuvvet arayışına giren Almanya ve Avusturya-Macaristan, Osmanlı Devleti'nin kapısını çaldı. Makedonya Cephesi de dâhil olmak üzere toplam 3 kolordu talebinde bulunan müttefiklere gerekli askerî yardımı sağlamaya hazır olan Osmanlı Devleti, Temmuz 1916'da 15. kolorduyu Galiçya Cephesi'ne hazır hale getirdi: "19. ve 20. tümenlerden oluşan 15. kolordu, 535 subay ve 32 bin 017 erden meydana gelmekteydi... 26 Temmuz'da Galiçya Cephesi'ne ulaşıldı ve kolordu komutanı Yakup Şevki Bey (Subaşı, 1876-1936), Güney Galiçya Ordusu Komutanı General Felix von Bothmer'in emrine girdi."¹¹¹

Böylece 19 Ağustos 1916'da Galiçya Cephesi'nde karşı karşıya gelen Rus ve Türk kuvvetleri yaklaşık 2 ay boyunca bazı muharebelere giriştiler. İlerleyen günlerde Rusya'nın cephe gerisinde yaşanan çalkantılar, muharebelerin gidişatını etkiledi. Sık sık yaşanan bakan değişikliği, saray yönetiminin gizli Alman hayranlığı,

---

¹⁰⁸ Aksoy, a.g.e., s. 404-405.

¹⁰⁹ S. G. Nelipoviç, **Brusilovskiy Proriv Kampaniya 1916 (Brusilov Yarılması 1916 Seferi)**, İzdatelstvo "Çeyhgauz", Moskva 2006, s. 12.

¹¹⁰ Avusturya-Macaristan kesimindeyse Ruslar, Brusilov taarruzu ile (4 Haziran) Avusturya-Macaristan ordusuna ağır darbeler indirdi ve 50 km genişliğinde bir yarma yaparak 100 binden fazla esir aldı. Alman ve Avusturya kuvvetlerinden karma ve Von Bothmer komutasında bulunan Güney ordusu, Rus taarruzunu güçlkle durdurabilirdi. Bkz.; Fazıl Karlıdağ, Fani Ciner, **Birinci Dünya Harbi VII. Avrupa Cepheleri**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1967, s. 12.

¹¹¹ Oya Dağlar Macar, "Galiçya Cephesi'nde Osmanlı Birlikleri ve Sağlık Hizmetleri (1916-1917)", **Osmanlı Birimi Araştırmaları**, Cilt: 10, Sayı 2, İstanbul 2009, s. 35-58.

çarın oğlu Aleksey'i hemofiliden kurtaran Rasputin'in keyfi atamaları ve Çariçe Aleksandra Fyodorovna ile arasındaki duygusal ve siyasî ilişkiler huzursuzluk yaratmaya devam ediyordu.¹¹² Bu dönemde önce içişleri sonra dışişleri bakanlığı görevlerine getirilen B. V. Stürmer'in saray yönetimiyle olan şu ilişkisi her şeyi yansıtmaktadır: “Çariçe bir taraftan şunu yazıyor: ‘Stürmer, Gregory Rasputin’e çok değer vermektedir, bu önemli bir şey.’ Kasım ayında ise şöyle yazıyor: ‘Arkadaşımız Rasputin, Stürmer’in hâlâ bir süreliğine başbakan olarak kalabileceğini söylemektedir.’”¹¹³

1916 yılının son aylarında saray yönetimi, hükümet, дума ve ordu üst kademesi arasında süren ihtilaflar, hem cephede bitkin duruma düşmüş rütbesiz asker yığınlarının hem de cephe gerisindeki halkın dikkatini çekmişti. Çarlık Rusyası için artık geri dönülemez bir süreç başlayacaktı.

1.1.2.2. Kafkasya Cephesi'nde Rus-Osmanlı Muharebeleri

Almanya'nın büyük gayretleri sonucunda¹¹⁴ kerhen de olsa 29 Ekim 1914'te Rus limanlarını ve savaş gemilerini bombalayarak fiilen savaşa giren Osmanlı Devleti, uzun yıllardan beridir bölgesel düşmanı olan Çarlık Rusyası'nı bir kez daha karşısına aldı.¹¹⁵ Osmanlı Devleti'nin Doğu Anadolu ve Kafkasya üzerinde savaşa giriş sebepleri arasında öncelikle Kars, Ardahan ve Batum'u almak, sonra

¹¹² Sonuç olarak Rusların çoğu, hükümetin yönetiminin “Alman” imparatoriçe ve “ahlâksız” Rasputin'in eline geçtiğini düşünüyordu. Bir tarihçinin şu tarifi, çağdaş yaygın görüşü yansıtmaktadır: “Dar düşünceli, gerici ve histerik bir kadın ile cahil ve tuhaf bir köylü, imparatorluğun kaderini ellerine almıştı. Bakanlar “köşe kapmaca” olarak anılan bir süreçte sürekli değişmekte, bir sonraki gelen bakan Rasputin'in etkisinin daha da altına girmekteydi.” Bkz.; Riasanovsky, Steinberg, **a.g.e.**, s. 440.

¹¹³ Christopher Hill, **Lenin and The Russian Revolution (Lenin ve Rus Devrimi)**, The English Universities Press Ltd, London 1957, s. 21.

¹¹⁴ Ziya Nur Aksun, **Enver Paşa ve Sarıkamış Hareketi**, Ötüken Yayınları, İstanbul 2005, s. 170.; 20 Ekim'de Almanya, Osmanlı İmparatorluğu'na savaş için kullanılmak üzere 5 milyon Türk lirası tutarında borç para verdi. Aynı gün Enver Paşa, Alman Genelkurmay Başkanlığı'nın Türk komutanlara haber vermeden, Genelkurmay Başkanvekili Bronzart'a hazırlattığı bir savaş plânının yürütülmesi için Alman Genelkurmay Başkanlığı ile görüş birliğine vardı. Bkz.; Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, 9. Cilt, Ankara 1996, s. 393.

¹¹⁵ 16 Ekim (29 Ekim) 1914 sabah saat 3.00'te Rus filamalı iki Türk denizaltısı fark edilir ışıklarıyla Odessa limanına girdiler ve beklenmedik bir saldırıyla Donets adlı savaş gemimizi yaktılar. Aynı gün saat 7.00'de kruvazör Goeben (Yavuz) Sivastopol önlerinde görüldü ve şehri ateşe tuttu, sahil kulemiz karşılık verdi. 20 dakika sonra Goeben gitti. Aynı zamanda kruvazör Breslau (Midilli) Feodosiya'ya (Kefe) ateş açmıştı, kruvazör Hamidiye de Novorosiyskiy'e ateş etti. Bkz.; E. V. Maslovskiy, **Mirovaya Voyna na Kavkazkom Fronte 1914-1917 g. (Kafkasya Cephesi'nde Dünya Savaşı 1914-1917)**, Knigaizdatelstvo “Vozrojdeniye”, Parij 1933, s. 20.

Kafkasya'daki Müslüman halkı Rus boyunduruğundan kurtarmak ve en sonunda Türkistan'a ulaşıp buradaki Türkî halklara bağımsızlık kazandırmak vardı. Bu anlamda Enver Ziya Karal'a göre Kafkas Müslümanları ve Türkistan halklarına (Panturanizm) yönelik hazırlanan strateji bir ütopyadan ibaretti.¹¹⁶

Osmanlı saldırısına hiç şaşırmayan ve tetikte olan Çarlık Rusyası, cephe hazırlığını önceden yapmışa benziyordu: *“Rus hükümeti bir süre önce seferberliği yapmış ve kuvvetlerini Kafkasya Cephesi'nde toplamıştı. Daha ağustos ayında Kafkasya'daki General Vorontsov-Daşkov komutasında bir Kafkas ordusu teşkil edilmişti.”*¹¹⁷ İstanbul'daki memurlarını geri çağırın ve tüm diplomatik ilişkilerini sona erdiren Rusya, 1 Kasım 1914'te Osmanlı'ya resmen savaş ilan etti.¹¹⁸

Savaşa girerken iki tarafın askerî gücüne baktığımızda Batı Cephesi'nde Almanya ve Avusturya'ya karşı daha ilk günlerde önemli kayıplar veren Rus ordusunun zayıf olduğunu görmekteyiz: *“Bütüün kadrosuyla bu ordu 100 piyade taburu, 117 Kossak ve 15 istihkâm bölüğü ile 256 top kuvvetindedir. Yani 100 bin piyade, 15 bin atlıdır. Buna ilaveten Kafkaslarda 150 bin kişi silâh altına alınmıştır. Ayrıca Ermeni gönüllülerinden biner kişilik 4 drujina ve Gürcülerden 2 drujina teşkil edilmiştir. Türkistan kolordusu Yedisu (Semireçye) Rus muhacirlerinden ibarettir.”*¹¹⁹

Rus ordusunun zayıf durumuna nispeten Osmanlı ordusunun sayıca ve psikolojik olarak daha hazır hale geldiği görülmektedir. Alman generallerinin öncülüğünde teşkil edilen,¹²⁰ doğuyu korumak ve Rusya'ya saldırmak için Hasan İzzet Paşa emrinde görevlendirilen 3. ordunun muhteviyatı şöyleydi: *“Nizamiye birlikleri 83 bin asker, yedek birlikler 13 bin 177 asker, Erzurum Kalesi 13 bin 383 asker, nakliye kolları 11 bin 168 asker, menzil örgütü 5 bin 531 asker. Depolar 10 bin 081 asker, jandarma sınır birlikleri 28 bin 583 asker, ordu karargâhı 295 asker. Toplam 165 bin 218 kişilik insan gücü. Hayvan sayısı ise 53 bin 794 idi.”*¹²¹

¹¹⁶ Karal, a.g.e., s. 414.

¹¹⁷ N. G. Korsun, **Pervaya Mirovaya Voyna na Kavkazkom Fronte (Kafkasya Cephesi'nde Birinci Dünya Savaşı)**, Voennoye İzdatelstvo, Moskva 1946, s. 21-22.

¹¹⁸ Maslovskiy, a.g.e., s. 20.

¹¹⁹ Aksun, a.g.e., s. 175.

¹²⁰ Reha Yılmaz, “Birinci Dünya Savaşı Başlarında Osmanlı Devleti'nin Kafkasya Siyaseti”, **Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu**, Cilt: 3, Sayı: 6, 2008, s. 137-160.

¹²¹ **Dünya Savaşları Ansiklopedisi**, s. 171.

İlk günlerde Karadeniz'deki saldırılara karşılık vermek için hareket eden Rus ordusu, Oltu Müfrezesi ile Narman (İd) tarafında, Sarıkamış Müfrezesi ile Horasan istikametinde, Birinci Plaston Tugayı ile Ağrı istikametinde ve Erivan Müfrezesi ile Beyazıt mevkiinde saldırıya geçti.¹²² Kasım ayının ilk günlerinde Deveboynu çizgisinde gelişen Rus saldırısına karşı Hasan İzzet Paşa'nın ordusu direnemeyince, Rus ordusu Erzurum'un doğusunda bulunan Köprüköy'e kadar ilerledi. Burada konuşlanan Rus ordusunu mağlup etmek için taarruza geçen 3. ordu, 7 Kasım'da Köprüköy'e saldırdı.¹²³ Rus ordusu, bu saldırı karşısında Azap mevkiine geri çekilmek zorunda kaldı. 16-17 Kasım günlerinde Azap tarafında yaşanan çarpışmalarda Osmanlı ordusu genel anlamda üstün gelmiş ancak Kafkas Cephesi'ndeki savaş, bir süre için durmuştu.¹²⁴ Kasım ayındaki muharebelerde büyük oranda başarılı olan Hasan İzzet Paşa'nın ordusu, Rus ordusuna bitirici darbeyi indiremediği için bir takım tenkitlere maruz kaldı. Dönemin 9. Kolordu Kumandanı Ahmet Fevzi Paşa, Rus ordusuyla yapılan muharebelerde bazı stratejik hatalar yapıldığını iddia ederek şu eleştiride bulunmaktaydı: *“Eğer bu hatalar meydan bulmamış olsaydı, Köprüköy ve Azap gibi iki meydan muharebesini kazanmış olan ordumuz, bugün hiç olmazsa Sarıkamış meşeliğinde sırtını ısıtabilmek için kuvvetli bir ateş yakabilecek vaziyette olabilirdi.”*¹²⁵

1914 yılının aralık ayına gelindiğinde Osmanlı yönetimi, Ruslarla yeni ve daha güçlü bir çarpışmaya girmek için hazırlık içindeydi. Hasan İzzet Paşa'nın saldırıya devam etme noktasındaki tereddütleri¹²⁶ İstanbul'da basiretsizlik ve yeteneksizlik olarak düşünülmüş, farklı yollar aranmaya başlanmıştı. Kars'ı ele geçirip Kafkasya

¹²² Fevzi Çakmak, **Büyük Harpte Şark Cephesi Harekâtı**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010, s. 40.

¹²³ **Türkler (Osmanlı)**, Yeni Türkiye Yayınları, Cilt:13, Ankara 2002, s. 711.

¹²⁴ **A.g.e.**, s. 711.

¹²⁵ Aksun, **a.g.e.**, s. 193.

¹²⁶ Doğudaki ordunun yoksulluğunu iyi bilen Kâzım Karabekir Paşa, kendisine (Enver Paşa) bu saldırının pek acele olduğu yolunda uyarıda bulduysa da çok ters ve bir başkomutan vekilinden duyulmaya alışılmamış kaba bir cevapla karşılaştı. Enver Paşa'nın çevresine olan davranışlarını anlatmak bakımından önemli bir örnektir. Enver Paşa, kendisini uyaran Kâzım Karabekir Paşa'ya şöyle cevap verdi: *“Senin doğudaki durumdan haberin yok galiba. İzzet Paşa, ordumuzun birçok fedakârlıkla elde ettiği Azap-Gerek-Sıçankale hattından çekilmesiyle anarşiye sürüklendi. Valiler, İttihat ve Terakki'nin mensupları bile Talat Bey'e ve bana şifreler çekiyorlar. Bunun için Hafız Hakkı Bey'i oraya gönderdim. Durumu yerinde görüp bana bildirecektir.”* Bkz.; **Dünya Savaşları Ansiklopedisi**, Cilt: 1, s. 175.

ve İran'a ulaşmak, buradaki yerli Müslüman halkın¹²⁷ desteğiyle Afganistan ve Hindistan'a kadar ilerlemek gayesinde olan Genelkurmay Başkanı Enver Paşa, yakın arkadaşlarının ihtarlarını dikkate almamış ve Sarıkamış Harekâtı'nı bizzat idare etmek için 6 Aralık'ta yola çıkmıştı. 12 Aralık 1914'te Erzurum'a varan Enver Paşa, harekâtı bir an önce başlatmak babında 3. ordu üst kanadıyla fikir teatisinde bulunuyordu. Gerçeğe bakılırsa Enver Paşa, Rusları tıpkı Tannenbergl'de hâsıl olan askerî taktikle püskürtmeyi plânlıyor ve böylece bu süreçte ordunun başındaki "kahraman komutan" olarak ün yapmak istiyordu. Ancak 3. Ordu Komutanı Hasan İzzet Paşa'nın 18 Aralık 1914'de çektiği şu telgraf, cephenin geleceği için hiç de olumlu bir tablo çizmiyordu: "9. ve 10. kolorduların kol başları Kötek-Kars yoluna sekiz dokuz günde ancak varırlar. Bu sırada yalnız kalan 11. kolordunun ezilmeyeceği de şüphelidir. Kol başları büyük dağlardan çıkınca, kendilerinden sayıca pek az olmayan düşman karşısında zor duruma düşeceklerdir. Bu tarruzi meydan muharebesinin sonucunu, hazırlığımızı göre şüpheli görüyorum."¹²⁸

Hasan İzzet Paşa'nın söz konusu telgrafı, Enver Paşa'nın nazarında iyi bir izlenim bırakmamış ve mesele 18 Aralık akşamı istifa ile sonlanmıştı. Ertesi gün istifayı kabul eden Enver Paşa, bundan sonraki süreçte 3. ordunun komutasını kendi emrine aldı.¹²⁹ Almanya'nın aşırı baskısı, Enver Paşa ve arkadaşı 10. Kolordu Komutanı Albay Hafız Hakkı'nın taarruz konusunda oldukça aceleci, maceracı ve istekli olmaları Sarıkamış Harekâtı'nı hızlandırdı.¹³⁰

Enver Paşa'nın bölgedeki faaliyetlerini yakından izleyen Rus askerî kanadı ise olası bir saldırıya karşı hazırlık yapmaktaydı. "24 Aralık günü, Rus Kafkas Ordusu Başkumandan Vekili General Mişlayevskiy ve Kafkas Ordusu Erkân-ı Harbiye Reisi Yudenic, Cephe Kumandanı General Bergmann'ın karargâhında görüşerek vaziyeti

¹²⁷ Kafkasya'da ihtilâl hareketleri ifa edilmek üzere Ruslara Osmanlı Devleti tarafından savaş ilan edildiği zaman orada bulunan Dağıstan'ın Avar ve Çeçen kabilelerinden ve en etkililerinden adamlar hazırlanmıştır. Bkz.; **Türkler (Osmanlı)**, s. 702.

¹²⁸ Çakmak, **a.g.e.**, s. 70.

¹²⁹ Ali İhsan Sabis, **Birinci Dünya Harbi**, Nehir Yayınları, Cilt: 2, İstanbul 1990, s. 271.

¹³⁰ Her taraftan yapılan sıkıştırma ile, taarruz için gelmiş bir başkomutan, böyle bir telgraf üzerine Hasan İzzet Paşa'yı komuta makamında tutamazdı. Başka da komutan yoktu. Enver Paşa, komutayı bizzat üstlendi. Burada her iki tarafta üç şahsiyet görülüyor. Bizim tarafta Hasan İzzet Paşa pasif, Hafız Hakkı Paşa ve Enver Paşa olağanüstü aktifti. İşin başında, ikisinin ortası soğukkanlı birisinin bulunmamasından Sarıkamış felaketi meydana gelmiştir. Ruslarda ise 1. Kolordu Komutanı Berhman aktif, ordu kurmay başkanı Yudenic pasif, ordu komutan yardımcısı Mişlayevskiy de kuruntulu olmakla beraber, plânları uygularken normal sayılabilir. Bkz.; Çakmak, **a.g.e.**, s. 71.

değerlendirmişler ve Sarıkamış'ın tehlikede olduğunu anlamışlardır."¹³¹ İki tarafın çarpışma öncesi ihtiva ettiği kuvvetlere bakıldığında Ruslar, Sarıkamış Cephesi'nde ve gerisinde 84 piyade taburu, 172 top ve 37 süvari bölüğüne sahipken, Osmanlı ordusu 87 tabur, 216 top ve 20 süvari bölüğünden oluşmaktaydı.¹³²

22 Aralık 1914 sabahı Osmanlı ordusu, Enver Paşa'dan alınan emir üzerine harekete geçti ve böylece Sarıkamış Harekâtı fiilen başlamış oldu. 5 Ocak 1915'e kadar süren çarpışmada Sarıkamış'a giremeyen 3. ordu, Allahüekber Dağları ve Sarıkamış çevresinde yaşanan aşırı soğuk, açlık ve cephane eksikliğinden dolayı ağır kayıplar verdi: *"Üçüncü ordu artık bitmişti. Sarıkamış seferi, 15 gün içinde tam bir felaketle ve yüz bin kişilik koca ordudan ancak birkaç bin kişinin elde kalmasıyla neticelenmişti."*¹³³

Muhtelif kaynaklara göre farklılık gösteren savaş bilançosu Rus kaynaklarında 90 bin kayıp olarak geçerken, İngilizce bir kaynakta 33 bin ölü, 7 bin tutsak, 10 bin yaralı olmak üzere toplam 50 bin kayıp olarak yansıtılmaktadır.¹³⁴ Rus ordusu karşısında yaşanan askerî çöküş akabinde geriye kalan Osmanlı ordusu, geri çekilmek zorunda kaldı.¹³⁵ Sarıkamış Cephesi'nde umduğunu bulamayan, bir bakıma yanlış kararlar vererek ağır kış koşulları altında cephanesiz binlerce askerin ölümüne sebep olan Enver Paşa ise 9 Ocak 1915'te İstanbul'a dönmek üzere cepheden ayrıldı. Bundan itibaren 3. ordu komutanlığını deruhte eden Hafız Hakkı Paşa, Enver Paşa'nın yerine geçti.

Sarıkamış Harekâtı'nda üstün gelen Rusya, 1915 yılının ilkbaharında Doğu Anadolu ve Karadeniz sahil mıntıkasında taarruza geçmek ve Osmanlı kuvvetlerini geri püskürtmek için ivedi bir hazırlık içindeydi. Bu dönemde iki tarafın komuta kademesinde bir takım değişiklikler yaşandığını görmekteyiz. Rus ordusunda,

---

¹³¹ Aksun, **a.g.e.**, s. 207.

¹³² **A.g.e.**, s. 72.

¹³³ Sabis, **a.g.e.**, s. 299.

¹³⁴ Edward J. Erickson, "The Armenians and Ottoman Military Policy 1915" (Ermeniler ve Osmanlı Savaş Politikası 1915), **War in History (Tarihte Savaş)**, Cilt: 15, Sayı: 2, 2008, s. 141-167.

¹³⁵ Ardahan'ın Ruslardan alınmasından kısa bir süre sonra Sarıkamış'ta uğranılan yenilgiden dolayı, düşman karşısında başarılı olamayan Stange Müfrezesi ve gönüllü çeteler geri çekilmeye başladılar. Bu cephedeki bozgun çabuk gelişti. Ruslar üstün imkânlarla sahip olmanın verdiği avantajla kolayca ilerlediler. Çünkü Osmanlı Devleti'nin asıl kuvvetlerini oluşturan 3. ordu birlikleri de Ruslar karşısında tutunamıyor ve geri çekiliyorlardı. Bkz.; Alaattin Uca, "Stange Müfrezesi'nin Harp Ceridesine Göre Kafkas Cephesi'nde Dr. Bahaeddin Şakir", **Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 13, Sayı: 20, 2011, s. 125-131.

*“Sarıkamış Muharebesi’nden sonra, Müfrezeye Komutanı Bergman, Avrupa Cephesi’nde bir kolordu komutanlığına tayin edilerek Kafkasya’dan ayrıldı.”*¹³⁶

Bunun yanı sıra General Yudenich, General Mişlayevskiy’in yerine Kafkas Ordusu Başkumandan Vekilliği’ne getirilmişti. Osmanlı Devleti’nde ise 3. Ordu Komutanı Hafız Hakkı Paşa’nın tifüsten dolayı ölmesinden sonra 3. ordu komutanlığına Mahmut Kâmil Paşa getirildi.¹³⁷

Kafkasya Cephesi’nde 1915 yılının ilk çarpışmaları şubat ve mart aylarında Çoruh vadisi ve Batum arasındaki bölgede yaşandı. Özellikle bu bölgede taarruz amaçlı görevlendirilmiş olan Dr. Bahaeddin Şakir önderliğindeki teşkilat-ı mahsus ve Stange Müfrezesi, Rus kuvvetleri karşısında fazla direnemedi: *“Çoruh vadisinden ilerleyen Rus kuvveti 22 Şubat’ta Borçka’yı, sahilden ilerleyen müfrezeye de 28 Şubat’ta Hopa’yı ve 13 Mart’ta Arhavi’yi işgal etti.”*¹³⁸ Sonraki günlerde şiddetli muhaberele devam eden Rus askerî birlikleri, 27 Mart’ta Artvin’i ele geçirdi ve buna karşı Osmanlı Devleti’nin mevcut kuvvetleri savunma konumunda kaldılar.

1915 yılının nisan ayına gelindiğinde Rus kuvvetlerinin bu kez Doğu Anadolu üzerine geniş çaplı bir taarruz içinde olduğu görülmektedir. Tortum ve Malazgirt’i alarak yeni saldırı sahası oluşturmak, Osmanlı güçlerini güney ve kuzeyden kısaca almak isteyen Rus ordusunun ilerleyişini, bu dönemde meydana gelen etnik ve dinsel çatışmalar daha da kolaylaştırdı. Rus askerî komutası, özellikle Van’da patlak veren etnik çatışmalara kayıtsız kalmamış ve son kertesine kadar istifade etmeye çalışmıştı. Bu doğrultuda 4. Kafkas Kolordusu, General Truhin komutasındaki Baykal Kossak Tugayı ile güçlendirilmiş ve söz konusu birlikler Ermeni halkına yardım etmek üzere harekete geçmişlerdi: *“Bu bakımdan Truhin’in tugayı, Beyazıt ovasına varır varmaz bir sınır taburuyla Van’a gönderildi. 4. Kafkas Kolordu kumandanı, az sonra General Nikolayev öncülüğündeki Hazar Kossak Tugayı’ni da buraya yolladı.”*¹³⁹

---

¹³⁶ Birinci Plaston Tugayı Komutanı Perjevalskiy, Türkistan Kolordusu Komutanlığı’na; Sibirya Kossak Tugayı Komutanı Kalitin, Birinci Kafkas Kolordusu Komutanlığı’na tayin edildi. Bunlardan Perjevalskiy Sarıkamış’ta, Kalitin de Ardahan’da gösterdikleri yararlılıktan feriklik rütbesine çıkarılmakla kalmayarak tugay komutanlığından kolordu komutanlığına yükseltilmişlerdi. Kafkas Umumî Valisi Voronçov-Daşkov, başkomutan durumunda kalarak Kafkas ordusunun sevk ve idaresi Yudenich’e verildi. Bkz.; Fahri Belen, **Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi: 1915 Yılı Hareketleri**, Genelkurmay Yayınevi, Ankara 1964, s. 92.

¹³⁷ Maslovskiy, **a.g.e.**, s. 168.

¹³⁸ Belen, **a.g.e.**, s. 95.

¹³⁹ Maslovskiy, **a.g.e.**, s. 157-158.

Ermeniler ve bölge halkı arasındaki kanlı iç çatışmalar,¹⁴⁰ ilerleyen günlerde Bitlis'e de sirayet etti.¹⁴¹ Mayıs ayı ortalarına gelindiğinde Rus ordusu, artık Van'ı derdest etmişti. Rusya ağustos ayında bir kez daha kaybetmesine rağmen, muharebeler sonucunda Van'ın mutlak sahibi olmuştu.¹⁴² Bununla birlikte yaz aylarında Tortum ve Malazgirt üzerinde devam eden çarpışmalar, takviye güçlerin sevk edilmesiyle kuvvetlenen Osmanlı ordusunun başarılı takibi ve müdafaası ile sonuçlandı.

1915 yılının sonbahar aylarına gelindiğinde Batı Cephesi'nde yenilenen ve bu yüzden komuta idaresinde köklü değişikliklere¹⁴³ giden Çarlık Rusyası, Kafkasya ve Doğu Anadolu'da ise 1916 yılına kadar geniş kapsamlı herhangi bir saldırı niyetinde değildi. Türk Kumandanı Fahri Belen, Rusya'nın stratejini şöyle izah etmektedir: *“Yudenîç de hatıratında yolsuz, vahşi ve dağlık arazide yapılacak harekâtın büyük dikkatle hazırlanması lüzumunu Türklerin Sarıkamış Harekâtı göstermiş olduğundan 1915'te yapılan hareketleri 1916'da yapılacak büyük taarruzun ihzar-ı safhası gibi göstermiştir.”*¹⁴⁴

1916 yılının ilk aylarında yeniden harekete geçen Rus ordusu, Erzurum üzerinden şiddetli bir saldırı düzenledi. Bu taarruz karşısında 3. Türk Ordusu geri çekilip Erzurum'da kalmak zorunda kaldı. Ruslar, şubat ayı ortalarına gelindiğinde Erzurum'u ilhak ederek diğer Osmanlı şehirlerine doğru yönelmişti: *“Karadeniz*

¹⁴⁰ Ermeniler ve Osmanlı yönetimi arasındaki ihtilaflar veya münakaşalar uzun süredir devam etmekteydi. Erzurum Valisi Reşit Bey tarafından içişleri bakanlığına gönderilen 1913 yılına ait bir telgraf, bahsi geçen münakaşaların aldığı boyutu az da olsa kanıtlar niteliktedir: *“Erzurum'da çıkan Haraç gazetesinin 28 Mart 1329 tarihli nüshasında böyle bir makale görülmesi üzerine vak'i olan tebligata bina'en gerek Pasinler Kaymakamlığı'na gerek dokuzuncu kolordu kumandanlığınca evvelce icra ettirilen tahkikata nazaran Hasan Ağa namı verilen zabitin baytar Yüzbaşı Haydar Efendi olduğu ve fakat mümâileyhin Rusya sefaretinin beyanâtı vechiyle nutuk irad eylediğinin aslı olmayıp ancak kendisi Karakilise'den gelirken Hasankalesi'nde¹⁴⁰ otele misafir olmak istediği halde otelci Sirop'un boş oda olmadığını söylemesiyle saika-i sekr ile merkuma hitaben bazı tefevvühat-ı lisanede bulunmağla beraber Ermenistan nerededir, burası Kürdistan'dır. Ermenilerin fikri bozuk ve kendileri ha'indir. Kürtler sadıktırlar, şu sırada kan ağlıyorlar yolunda sa'ir bazı sözler sarf ettiği...”* Bkz.; BOA, DH. EUM. EMN., Dosya No: 109, Gömlek No: 60, (3-6-1913).

¹⁴¹ Ermeni Patriği El-Rai tarafından kaleme alınan Mayıs 1913 tarihli bir telgrafta (adliye ve mezahip nezaretine gönderilen) Bitlis civarında eşkıyalık yapmakla ünlenen Seyyid Ali'nin icraatları sonucu bazı Ermeni köylerinin talan edildiği ve halkın göç etmek zorunda kaldığı bildirilmektedir. Daha fazla bilgi için bakınız.; BOA, DH. EUM. EMN., Dosya No: 29, Gömlek No: 23, (12-5-1915).

¹⁴² Sina Akşin, Cemil Koçak, Hikmet Özdemir, Korkut Boratav, Selahattin Hilav, Murat Katoğlu, Ayla Ödekan, **Türkiye Tarihi**, Cem Yayınevi, 4. Cilt, İstanbul 2008, s. 62.

¹⁴³ Rus ordularının Polonya'da mağlup olmaları üzerine Çar II. Nikolay, Papaz Rasputin'in tesiri ile maneviyatı yükseltmek için 5 Eylül 1915'te başkomutanlığı fiilen eline aldı. Bkz.; Belen, **a.g.e.**, s. 125.

¹⁴⁴ Belen, **a.g.e.**, s. 125.

kıyıları ile Çoruh ve Murat nehirleri doğrultularında yaptıkları taarruzlarla şubat ve mart ayları içinde Rize, İspir, Bitlis ve Muş'u; nisan ayında da Trabzon'u elde ettiler."¹⁴⁵ Yaz mevsiminde taarruz harekâtına aralıksız devam eden çarlık ordusu, 1 Eylül'e kadar Bayburt ve Erzincan'ı¹⁴⁶ da alarak sınırlarını oldukça genişletti.¹⁴⁷

1917 yılının başlarına kadar Kafkasya Cephesi'nde Osmanlı ordusunu cepheye çekerek (ordunun yüzde 54'ü buraya kaydırılmıştı) yıpratın ve amaçlanan bölgelerden geri püskürten çarlık ordusu, genel anlamda istediğini başarmıştı.

1.1.3. Rusya'da Halk Hareketi ve Şubat Devrimi

Rus Çarlığı, Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcından itibaren girdiği çeşitli muharebelerde bazı galibiyetler almasına rağmen uğradığı yenilgiler sonrasında ekonomik ve askerî anlamda büyük zorluklar yaşadı. Özellikle 1915 yılının ilk aylarından itibaren bazı cephelerde yaşanan başarısızlıklar ve savaş endüstrisinde baş gösteren üretim yetersizliği, bir taraftan yeni sömürge alanları elde etmek isteyen ve bu konuda çar ailesine itimadını yitiren burjuvaziyi diğer taraftan cephede ve cephe gerisinde açlık yüzünden perişan olan askeri ve işçi-köylü sınıfını rencide etmişti. Kötü koşullar altında savaşın kazanılamayacağını düşünen milyarderler ve dumanın bazı siyasetçileri, hem savaş endüstrisine canlılık getirmek hem de olası devrim hareketini önlemek için arka plânda çeşitli faaliyetler yürütüyordu. Bu faaliyetlere öncülük eden milyarderlerden biri olan P. P. Riyabuşinskiy,¹⁴⁸ şöyle bir çözüm modeli sunmuştu: "*Bürokrasiden kurtulmalıyız. Bir harp sanayi komitesi kurmalı; illerdeki liberal güçlerin, dumanın ve köy kurullarının işbirliğini sağlamalıyız.*"¹⁴⁹

¹⁴⁵ Karlıdağ, Ciner, **a.g.e.**, s. 13.

¹⁴⁶ Kafkas ordusunun sağ kanadının Trabzon limanına getirilmesi, 1. ve yeni kurulmuş 6. Kafkas Kolordu birliklerinin Erzurum içinden ikmalini kolaylaştırmıştı. Erzincan'ın alınması, Rus ordusuna Türklere karşı ayaklanma başlatan Dersim bölgesindeki büyük bir Kürt nüfusuyla bağlantı kurma şansı vermişti. Bkz.; Korsun, **a.g.e.**, s. 76.

¹⁴⁷ Karlıdağ, Ciner, **a.g.e.**, s. 13.

¹⁴⁸ 1915 yılının mayıs ayında bir asker, savaş elbisesiyle Moskova'da zengin iş adamlarının devam ettiği bir salona girdi. Üstü başı çamur içindeydi, yüzünde ve gözlerinde derin bir ıstırapın ifadesi vardı. Hazır bulunanlar kendisini tanımakta zorluk çektiler. Hâlbuki bu, tekstil krallarından milyarder Riyabuşinskiy idi. Cepheden geliyordu. Oradaki bütün sefaleti görmüş, yaşamıştı. "*Vatan tehlikede. Ordu, savaşılamayacak halde. Derhal bir sanayi seferberliği ilan edilmelidir.*" diye haykırdı. Bu fikre herkes katıldı. Burjuvazi memleketin idaresine artık el koymalı, ağırlığını zadeğâna ve çar rejimine hissettirmeliydi. Bkz.; Metin Toker, **Orak İle Çekiç Arasında Kalanlar**, Akis Yayınları, 1. Cilt, Ankara 1973, s. 85-86.

¹⁴⁹ **A.g.e.**, s. 86.

Böylece savaş sanayi komitesi, 1915 yılının mayıs ayında kurulmuştu. 1915-16 yıllarında Rus sanayisinin yaşadığı büyük kriz, bu komite sayesinde az da olsa azalmıştı.¹⁵⁰ Sanayi burjuvazisi, harp sanayi komitesinin bünyesine dumadaki sol fraksiyonların temsilcilerini katarak işçi ve köylüler arasında gittikçe büyüyen savaş karşıtı öfkeyi dindirme plânı yapmış ve Bolşevikler dışındaki diğer gruplardan destek görmüştü.

Rus iş adamları ve toprak ağaları, harp sanayi komitesini kurduktan sonra hükümet ve saray yönetimiyle olan ilişkilerini daha üst seviyeye çıkarmak için 1915 yılının ağustos ayında yeni bir organ teşkil etti: “*Devlet duması, danıştaydaki burjuvazi ve toprak ağalarından oluşan fraksiyonlar, ilerici bloğu*¹⁵¹ kurdular. *Burjuvaziye göre, bu bloğun siyasî anlamı çar ile belirli asgari reformların yapılması temelinde anlaşma sağlamaktı. Burjuvazi bu yoldan devrimi engellemeyi ve savaşı zaferle sonlandırmayı hesap ediyordu.*”¹⁵²

Toprak ağaları ve burjuvazinin savaşı yönetmek için yaptığı tüm girişimler, saray yönetiminin büyük tepkisini topluyordu. Çar II. Nikolay’a göre burjuvazi ve toprak ağalarının bu ulusal kriz döneminde susmaktan başka bir icraatta bulunmaması gerekirdi.¹⁵³ Nitekim 1915 yılının sonbaharından itibaren ordunun başkomutanlığını da üstlenen Çar II. Nikolay, monarşist gücünü arttırarak ülke yönetiminde daha fazla otorite sahibi olmuştu. Otokrasi ve burjuvazi arasındaki bu çözümsüzlük ve savaşı yönetme kavgası, halk arasında her geçen gün büyük huzursuzluk yaratıyordu. 1916 yılının ilk aylarından itibaren özellikle Bolşeviklerin örgütlendiği şehirlerde ve cephelerde dağıtılan bildirilerde ivedi bir ihtilâlin gerekliliğine ve savaşın anlamsızlığına sık sık değinilmekteydi. Grevler, protestolar ve sokak gösterileri ülkenin her tarafına sirayet etmişti: “*1916 yılının ilkbahar mevsiminde Donbass bölgesinde Gorlov-Şerbin madencilerinin düzenlediği ve 45 bin*

---

¹⁵⁰ Alan Wood, **The Origins of Russian Revolution 1861-1917 (Rus Deviriminin Kökenleri 1861-1917)**, Routledge, London 2003, s. 43.

¹⁵¹ İlerici Blok, kendi programında çarın bürokratlarından ve burjuvaziden oluşacak bir “güven bakanlığının” kurulmasını talep ediyordu. Bloğun programı, sınıfsal ve ulusal muhalefeti yumuşatmak için sendika ve işçi basınının faaliyetini yeniden düzenlemeyi, geçici siyasî af çıkarmayı, ulusal azınlık ve köylü haklarında yaşanan ikinci derecedeki sınırlamaları kaldırmayı öngörüyordu. Bkz.; B. D. Daçyukov, **İstoriya SSSR (Sovyetler Birliği Tarihi)**, İzdatelstvo “Mıysl”, Çast 1, Moskva 1970, s. 399-400.

¹⁵² **A.g.e.**, s. 399.

¹⁵³ Wood, **a.g.e.**, s. 44.

işçinin katıldığı bir grev gerçekleşti. Bolşeviklerin Makeev Komitesi, bu grevi idare etti. İşçiler, madencilerin köylerini muhafaza ediyordu.”¹⁵⁴

Hükümet ve saray karşıtı gösteriler 1916 yılının yaz ve sonbahar mevsiminde Moskova, Kiev, Bakü başta olmak üzere Orta Asya’ya (Türkistan) kadar yayıldı. Yaz mevsiminde gerçekleşen Brusilov Saldırısı’nda başarı elde edilmesine rağmen verilen kayıpların bilançosunun ağır olması, ülkedeki gerilimi tırmandırmış ve sonbaharda etkisini somut bir şekilde göstermişti: “*Örneğin Petrograd, günlük hububat gereksinmesinin ancak üçte birini alabiliyordu. Yiyecek satan dükkânların önünde uzun kuyruklar oluşuyordu. Halk, şafak sökmeden çok önce ya da geceden yiyecek satan dükkânların önünde kuyruk oluyor ve bunlardan ancak bir kısmı, zaten yetersiz olan miktarı karneyle sağlayabiliyordu.*”¹⁵⁵ Öyle ki sonu gözükmeyen uzun kuyruklar, zamanla halkın bir araya gelip örgütlendiği politik toplantılara dönüşmüşlerdi.

1916 yılının kasım ayına gelindiğinde burjuvazi ve Çar II. Nikolay arasındaki görüş ayrılıkları artık had safhaya çıkmıştı.¹⁵⁶ Sarayda iktidarı elinde tutan çariçe Aleksandra Fyodorovna, Papaz Rasputin’in keyfi kararlarına itaat etmekte ve onun mistik etkisi altında kalmaktaydı. Çar da bu ikilinin kararlarını hiç süzgeçten geçirmeyip uygulayınca дума ve hükümet içinden saray karşıtı muhalefet büyüyordu. Özellikle sefahat içinde yaşayan, saray içindeki davranışlarıyla tüm halkın tepkisini toplayan ve harbin en başından beri Alman yanlısı bir politika izleyen Rasputin’in son olarak Almanlarla kurduğu sıkı bağlantılar¹⁵⁷ iç ve dış

¹⁵⁴ Daçyukov, **a.g.e.**, s. 401.

¹⁵⁵ Kitleler arasında huzursuzluk hızla yayılıyordu. 18 Ekim 1916’da, Perm kenti jandarma komutanı şu raporu yazıyordu: “*İnsanlar endişe ve öfke içinde, yüksek fiyatlara öfkelenen halkın patlaması için bir kıvılcım yeterli olacaktır.*” Moskova gizli polis şefi, 20 Ekim’de şu raporu yazıyordu: “*Bunalım günlerinde, Moskova’daki halk kitleleri arasında duyguların yoğunluğu öyle bir noktaya ulaşıyor ki, bu durum çok vahim sonuçlara yol açabilir.*” Bkz.; Gorkiy, Molotov, Voroşilov, Kirov, Jdanov, Stalin, **a.g.e.**, s. 68.

¹⁵⁶ Duma Başkanı Mihail Rodzyanko, çara yaptığı çağrıda şunları yazmıştı: “*Halk, iktidarın acemi emirlerinden korkarak, tahıl ürünlerini piyasaya sürmüyor. Bu bakımdan değirmenlerin durmasıyla halk ve ordunun önünde yetersiz un tehlikesi büyüyücek.*” Bkz.; V. S. Braçev, A. V. Şubin, **Masonry i Fevral’skaya Revolyutsiya 1917 Goda (Masonlar ve 1917 Yılı Şubat Devrimi)**, İzdatelstvo “Yauza Press”, Moskva 2007, s. 269.

¹⁵⁷ Otokrasi bir çıkmazla yüz yüzeydi: Ya savaşa devam ederek işçiler ve köylülerin ayaklanmasıyla yüz yüze gelecek ya da Almanlar ile barış yaparak devrimci huzursuzluğu azaltabilecekti. Bu son durumda ise çarlık hükümeti, burjuvazinin direnciyle karşılaşacaktı; zira bunlar için savaş, tükenmez bir kâr kaynağı ve yeni pazarlar ele geçirmenin aracıydı. Çar ile yakın çevresi savaşa son vermeye karar verdi. Zira kitlelerin ayaklanmasından ziyade burjuvazinin muhalefeti ile baş etmek ne de olsa daha kolay geliyordu. Bkz.; Gorkiy, Molotov, Voroşilov, Kirov, Jdanov, Stalin, **a.g.e.**, s. 72.

dengeleri bozdu: “Rusya’nın Almanya ile ayrı bir antlaşma yapma durumu, müttefik devletlerin emperyalistlerini tedirgin etti. Emperyalistler, önemli müttefiklerini kaybetmekten korkmuşlardı. Bu durum, Rus burjuvazisini de önemli derecede rahatsız etmişti.”¹⁵⁸

Rus burjuvazisi, saray yönetiminin Almanya ile olan bu yakın münasebetlerini göz önünde tutarak Fransa, İngiltere ve ABD’nin desteğini almak ve bir ihtilâl yaparak Çar II. Nikolay’ı görevinden almak niyetindeydi.¹⁵⁹ Bu plâna göre II. Nikolay’ın yerine küçük oğlu Aleksey iktidara geçecek ancak uygun yaşa gelinceye kadar bu görevi çarın kardeşi Knez Mihail yerine getirecek. Plânın uygulanması için ilk önce sefiş papaz Rasputin’in etkisiz hale getirilmesine ilişkin dedikodular Petrograd’da dilden dile dolaşıyordu: “Vladimir Purişkeviç 15 Kasım günü Prens Yusupof’un muhteşem sarayına gitti. Orada gerçekten imparator ailesinden biri vardı: Grandük Dimitri Pavloviç. Toplantıda Rasputin’in ortadan nasıl kaldırılacağı konuşuldu.”¹⁶⁰ Buna göre Rasputin, Prens Yusupof’un sarayına davet edilecek ve burada tesiri son derece yüksek (boğayı yere serebilen) bir zehirle etkisiz hale getirilecekti.

Nitekim дума milletvekili Purişkeviç,¹⁶¹ Rusya’nın en zengini ve çarın yeğeni Prens Yusupof ve Grandük Dimitri Pavloviç, suikastı gerçekleştirmek için artık tüm hazırlıkları yapmışlardı. Yapılan plâna göre Rasputin, Yusupof’un sarayına 30 Aralık’ta davet edilecekti. Nitekim daveti kabul eden Rasputin, bu tarihte saraydaki partiye geldi ve sonrasında beklenen cinayet gerçekleşti. *Stock Exchange Gazette* adlı gazete, büyük puntolarla hazırladığı “Gregori Rasputin’in Ölümü”¹⁶² başlıklı

---

¹⁵⁸ İ. İ. Rostunov, **Russkiy Front Pervoy Mirovoy Voynıy (Birinci Dünya Savaşı’nın Rus Cephesi)**, İzdatelstvo “Nauka”, Moskva 1976, s. 343.

¹⁵⁹ **A.g.e.**, s. 344.

¹⁶⁰ Toker, **a.g.e.**, s. 92-93.

¹⁶¹ Osmanlı Devleti’nin Stockholm Sefiri Cevat Bey tarafından 1918 yılı ocak ayında gönderilen bir telgrafa göre Purişkeviç, suikast tertibatında bulunduğu için 4 senelik bir genel hizmete mahkûm edilmiş. Bkz.; BOA, HR. SYS., Dosya No: 2447, Gömlek No: 6, (26-1-1918).

¹⁶² Gazetenin yayımlanmasından sonraki 1 saat içinde tüm baskıya polis tarafından ya el konuldu ya da ofis tarafından baskı geri alındı. Sokaklar, belki gözden kaçmıştır diye gazetenin bir kenara atılmış nüshasını boşuna aramaya koyulan gazeteci çocuklara doğru koşturan insanlarla doluydu. Yine de olay, söndürülmesi güç bir ateş gibi yayılmıştı. Bkz.; John Pollock, **War and Revolution in Russia (Rusya’da Savaş ve Devrim)**, Constable and Co. Ltd., London 1918, s. 120-121.

haberde şunları yazmıştı: “*Bu sabah saat 6.00’da başkent merkezindeki aristokrat köşkerinin birinde bir partiden sonra Gregori Rasputin yaşamını yitirdi.*”¹⁶³

Papaz Rasputin’in öldürülmesinden sonra sarayın soylulara, burjuvaziye ve halka karşı güvensizliği bir kat daha arttı. Çar, dumayı dağıtmayı düşünüyordu. Ancak devrim duygularının gittikçe olgunlaştığı başkent havasından çekinmekteydi. İşçilerin devrime olan ihtiyacı ve inancı, 1917 yılının ocak ayında birçok kenti ayağa kaldırmıştı. Grevlerin giderek yoğunlaştığı ocak ayında yapılan (1905’ten beridir gelenekselleşmiş) bir anma töreni, halk kitlesini bir adım daha ihtilâle yaklaşıtıyordu: “*22 (9¹⁶⁴) Ocak 1917’de Petrograd’a, Moskova’ya ve Rusya’nın diğer şehirlerine, 1905 yılındaki kanlı pazarın yıldönümüne dair bir grev ve miting dalgası yayıldı. İşçilere öğrenciler de katıldı. Göstericiler ‘kahrolsun savaş’ ve ‘yaşasın devrim’ sloganları atıyorlardı.*”¹⁶⁵

Çarlık Rusyası ve mutlak monarşi, her saniye yeni bir olaya tanık oluyordu. Başkentte yaşanan kargaşa, durmaksızın şubat ayında da devam etti.¹⁶⁶ Şubat ayının son günlerinde Petrograd’a giden E. A. Vertsinskiy, devrim öncesi gördüğü manzarayı şöyle tasvir etmektedir:

“1917 yılında şubat ayının sonunda 18. kolordu komutanlığına genelkurmay olarak atanmam yapıldı. Devrime 1 hafta kala üst kademenin izniyle 3 haftalık tatilimi ailemle birlikte geçirmek istediğim Petrograd’a vardım. Petrograd’ta işçilerin fabrikalarda sıklıkla yaptığı grevler, hayati ürünlerin elde edilmesinin zorluğu ve ekmek kuyruklarına

---

¹⁶³ A.g.e., s. 120

¹⁶⁴ Rusya’da eski tarz takvim 1 (14) Şubat 1918’de kaldırıldı ve yeni tarz takvime geçildi. Dolayısıyla söz konusu tarihten sonra yaşanan olayların tarihleri yalnızca Gregoryen takvimine (Miladi takvim-İ.K.) göre verildi. Bkz.; Tony Cliff, **Bolşevikler ve Dünya Devrimi-Lenin 4**, Çev: Bernar Kutluğ, İde Yayınları, İstanbul 2000, s. 7.

¹⁶⁵ Braçev, Şubin, a.g.e., s. 270.

¹⁶⁶ Kadınlar ve çocuklar şimalin şiddetli soğuşunda saatlerce “kuyruklarda” duruyorlardı. Üşüye titreye uzun zaman bekleddikten sonra alacakları şey birkaç gram ekmekten veya et ve yağdan ibaret. Bu kuyruklarda sıra bekleyenler arasında artsız arasız homurdanmalar, söylenmeler, bağırıp çağırılmalar, iş başındakilere sövüp saymalar; şu veya bu bakana veya generale atıp tutmalar hiç de eksik olmuyordu. Bkz.; Abdullah Battal Taymas, **1917’den 1919’a Rus İhtilâli’nden Hatıralar I**, Turan Kültür Vakfı, İstanbul 2000, s. 5-6.

dair söylentiler dolaşıyordu. Fakat telaşlandırıcı bir şey beklenmiyordu.”¹⁶⁷

Birkaç gün sonra yani 8 Mart (23 Şubat) 1917’de Rus tarihi için yeni bir dönem başladı.¹⁶⁸ İşçiler, köylüler ve öğrenciler Dünya Emekçi Kadınlar Günü’nü kutlamak için sokaklara döküldü.¹⁶⁹ Bolşevikler, Menşevikler, Sosyalist-Devrimciler başta olmak üzere birçok sol fraksiyon, bu günde herhangi bir grev hazırlığı yapmamıştı. Özellikle Bolşevikler, kitlenin ve devrim hareketinin yeterli güce sahip olmamasından dolayı grev yapılmasını istememişti.¹⁷⁰ Ancak kitle, sabrı tükendiği için öfkesini yansıtacak bir anı bekliyordu ve o an gelmişti: *“Tüm emirlere rağmen, tekstil işçileri birçok işyerinde işi bıraktılar ve grevi desteklemeleri için metalürji işçilerine temsilciler gönderdiler. Kayurov, Bolşeviklerin bu gelişmelere “gönülsüzce” katıldıklarını, Menşevik ve Sosyalist-Devrimci işçilerin de onları izlediğini söyler.*”¹⁷¹

8 Mart (23 Şubat) günü sabah saatlerinden itibaren toplanan kadınlı erkekli halk kitlesi, fabrikalarda işi bıraktı ve sokaklarda giderek büyüyen bir nümayiş belirdi. İlk önce çok sayıda fabrikanın bulunduğu Viborg ilçesinde başlayan grev dalgası, ilerleyen saatlerde Petrograd’ın diğer noktalarına da yayıldı. Savaş ve otokrasi aleyhinde slogan atan kitle, daha çok “ekmek” üzerine odaklanmıştı. Polis kayıtlarına göre yaklaşık 90 bin kişinin katıldığı grevler, hükümeti ve dumayı tedirgin etmişti: *“Olaylardan tedirgin olan, ancak olaylarda müstesna olarak ‘gıda çalkantılarını’ sezinleyen çarlık hükümetinin İç İşleri Bakanı A. D. Protopopov,*

¹⁶⁷ E. A. Vertsinskiy, **God Revolyutsii: Vospominaniya Ofitsera Generalnogo Ştaba za 1917-1918 Goda (Devrim Yılı: Bir Genel Karargâh Subayının 1917-1918 Anıları)**, İzdatelstvo “ERK”, Tallinn-Revel 1929, s. 5.

¹⁶⁸ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Fon No: 93 02 00, Kutu No: 3, Dosya No: 24, Sıra No: 3, (28-1-1923).

¹⁶⁹ Bu tür günlerde Petrograd Bolşevikleriyle sıkı ilişkiler kuran Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi Uluslararası Komitesi, erkek işçilerle birlikte “hükümet ve fabrikatörlere karşı” ortak bir mücadele yürütmeleri için kadın işçilere hitaben bir bildiri yayımladı. Bildiri şu sloganları ihtiva ediyordu: *“Kahrolsun monarşi, yaşasın devrim, yaşasın Geçici Devrimci Hükümet, kahrolsun savaş”*. Bkz.; V. İ. Startsev, **Vnutrennaya Politika Vremennogo Pravitelstva (Geçici Hükümetin İç Politikası)**, İzdatelstvo “Nauka”, Leningrad 1980, s. 7.

¹⁷⁰ Troçki, **a.g.e.**, s. 111.; Proleter devriminin bu eşi görülmedik bilinçli karakterlerinden ötürü sadece “nesnel” etmenlerin olgunlaşmasını değil (kapitalist üretim tarzının tarihi görevini bitirdiği gerçeğini yansıtan ve gittikçe derinleşen bir toplumsal bunalım) “öznel” diye adlandırılan etmenlerin de olgunlaşmasını (proleter sınıf bilincinin ve onun öncülüğünün olgunlaşması) öngörür. Bkz.; Ernest Mandel, **Leninist Örgüt Teorisi**, Çev: Oktay Emre, Köz Yayınları, İstanbul 1977, s. 12.

¹⁷¹ Troçki, **a.g.e.**, s. 111.

şehirde yeterli ekmeğin olduğuna dair halka özel bir çağrıda bulunması için Petrograd Askerî Bölge Komutanı S. S. Habalov'a bir istekte bulundu. Protopopov, akşam saatlerinde bizzat kendisi otomobille şehri kolaçan etti ve şehirde düzenin sağlandığına kani oldu."¹⁷² Olayların ilk gününde sadece polisin küçük çaplı bir müdahalesi oldu. Özellikle Kossakların ve askerlerin alacağı tavır, ilerleyen günlerde devrim hareketini etkileyecekti.

9 Mart¹⁷³ (24 Şubat) ve 10 Mart (25 Şubat) tarihlerinde greve katılan kitlenin sayısı yaklaşık 240 bine çıktı. Kararlı olan halk kitlesi, polisin ihtarlarına bir an bile itaat etmedi ve askerle sürekli bir irtibat içindeydi. Polisin ve alaylardaki subayların kitleye müdahale tarzı her geçen gün daha da sertleşiyordu. Öyle ki başkentte güvenliği sağlamak için kamçılı süvariler ve piyadeler hazır hale getirilmişti. 11 Mart (26 Şubat) öncesi Petrograd'taki askerî durum şöyleydi: *"Başkent Kuzey Cephesi'nden ayrılmış ve bağımsız bir bölge haline getirilmişti. 59 yaşındaki komutan General Habalov'un yetkileri fiilen sonsuzdu ve emrinde 160 bin kişilik kuvvet vardı ki buna mükemmel techiz edilmiş muhafız birlikleri dâhildi. 2 milyon 400 bin kişilik silâhsız bir halkı zaptetmek için bu, tabii kâfiydi. Nüfusun işçi miktarı 500 bin kadardı.*"¹⁷⁴

Sükûnet içinde başlayan 11 Mart'ın (26 Şubat) ilk saatlerinde her ne kadar gösterilerin azaldığı ve kalabalığın sakinleştiği düşünülüyse de böyle olmadı. Öğle saatlerine doğru gösteriler ve protestolar yeniden ivme kazandı.¹⁷⁵ Kitlenin direnci, inadı ve kararlılığı дума, hükümet ve çar ailesini bir girdap içine sokmuştu. Дума mebusları gösterilere destek konusunda hemfikir değildi. Bazı mebuslar, kitlesel gücün yönetilmesi taraftarıyken bazı burjuva mebuslar, ihtilâle doğru giden

---

¹⁷² Startsev, **a.g.e.**, s. 9.

¹⁷³ Ertesi gün, hareket durulmak şöyle dursun, iki kat daha harla kaynamaya devam etti: 9 Mart'ta (24 Şubat'ta) Petrograd sanayi işçilerinin yaklaşık yarısı greve gitti. İşçiler sabah erkenden fabrikalarına geldiler, ama işe koyulmak yerine miting tertip ettiler ve ardından şehir merkezine doğru yöneldiler. Yeni yeni semtler, yeni yeni halk grupları harekete katıldılar. "Ekmek" sloganı başkalarıyla yer değiştirdi: "kahrolsun otokrasi" ve "kahrolsun savaş". Bkz.; Troçki, **a.g.e.**, s. 113.

¹⁷⁴ Toker, **a.g.e.**, s. 107.

¹⁷⁵ 11 Mart (26 Şubat) Pazar günü öğleden sonra saat 15.00 gibi, kışlalardan (Fontakiy ve Gorohoviy Sokağı) Spasskiy Caddesi'ne gittik. Bize gönderilen arabanın şoförü, çok telaşlanmıştı, kendisi için Nevskiy Caddesi'nden geçmenin zor olduğunu söyledi... Nevskiy'i geçerek Liteyniy Caddesi'nde yine bir dizi askerle karşılaştık. Daha sonra Liteyniy Caddesi boyunca tahminen Jukovskiy Sokağı'na karşı bir yerde, daha çok kadın ve çocuklardan müteşekkil bir kalabalık kaldırımdan arabaya doğru bağırarak geliyordu. Araba durdu, şoför birini götürdüğünü söyledi, biri camdan içeri göz gezdirdi ve araba pürüzsüz yoluna devam etti. Bkz.; Vertsinskiy, **a.g.e.**, s. 7.

gösterilerin bir an önce önlenmesinden yanaydı. İktidarını kaybetme korkusu yaşayan Romanovların son mirasçısı Çar II. Nikolay ise kalabalıkları pasifize etmek için tüm askerî emirleri vermişti. Devrimden sonraki süreçte sorguya çekilen Komutan S. S. Habalov, çarın emrini ihtiva eden telgrafi şöyle dile getirmişti: “*Bu telgraf-nasil söyleyeyim?-açık ve samimi olmak gerekirse benim için bir gök gürlemesi gibiydi... Ne yapacaktım? ‘Bize ekmek verin’ dedikleri zaman, onlara ekmek verdik ve bu iş bitti. Ama kızıl bayraklar üzerinde şimdi ‘kahrolsun otokrasi’ yazıyordu. Böyle olunca onları ekmekle nasıl yatıştırabilirdik? Ama ne yapmak gerekiyordu? Çar emir veriyordu. Ateş etmek gerekiyordu.*”¹⁷⁶

Nitekim Habalov tarafından 11 Mart (26 Şubat) günü alay komutanlarına ve polis şeflerine üçüncü ihtardan sonra halkın üzerine ateş etme emri verildi. Kossak alaylarının ve askerlerin sert tepki gösterdiği polis ve subaylar, gizli polis kayıtlarına göre mevzilerden siktıkları mermilerle yaklaşık 40 kişiyi öldürmüşlerdi. Göstericilere karşı silâh kullanan saray yönetimi, Petrograd’taki alayların verilen emirlere uymaması ve silâh depolarını dağıtarak silâhlanmasıyla tam bir çaresizlik içine girdi. Bu dönemde Petrograd’ta bulunan Stoker Berdnikov, savaş gemisine gitmeden önceki son saatlerde askerî birliklerin insanlara ateş etmeyi reddettiğini ve isyancılarla birlikte polise karşı mukavemet sergilediğini yazmaktadır.¹⁷⁷

12 Mart’ta (27 Şubat) Volinskiy ve Pavlovskiy alaylarıyla şiddetlenen başkaldırı, bir süre sonra Preobrajenskiy ve Litovskiy alaylarının iştirakiyle büyüdü. Bu arada дума, askerinin de destek vermesiyle güçlenen devrim hareketini idare etmek ve kontrol altında tutmak için 13 üyeli bir geçici komite kurmuştu.¹⁷⁸ Nitekim 12 Mart (27 Şubat) 1917’de kadın, çocuk, işçi, köylü ve askerden oluşan silâhlı halk kitlesi, Tavriçeskiy (Potemkin) Sarayı’na girdi ve mutlak monarşi teslim olmak

¹⁷⁶ Gorkiy, Molotov, Voroşilov, Kirov, Jdanov, Stalin, **a.g.e.**, s. 91.

¹⁷⁷ D. Fedoteff White, **Survival Through War and Revolution in Russia (Rusya’da Savaş ve Devrim Vasıtasıyla Hayatta Kalma)**, University of Pennsylvania Press, Philadelphia 1939, s. 78.

¹⁷⁸ Bundan dolayıdır ki o günlerde cephedeki genel karargâhında bulunan başkomutan Çar II. Nikolay, dumayı bir ihtilâl ocağı sayarak, onun dağıtılması için 26 Şubat’ta (11 Mart’ta) bir ferman çıkarmıştı. Aklınca bu tedbiriyle ihtilâl afetini önleyeceğini düşünüyordu. Ancak mebuslar bu emre boyun eğmeyip, faaliyetlerine devam etmişlerdi. Yani devlet duması dağılmak istemeyip evvelce teşkil edilmiş olan “Terakkisever Blok”, 13 üyeli bir “Geçici Devlet Duması Komitesi” kurarak o zamanki Prens Golitsın Kabinesi’ni düşürmüş ve iktidarı ele almıştı. Bkz.; Taymas, **a.g.e.**, s. 6.

zorunda kaldı.¹⁷⁹ Aynı gün içerisinde sol fraksiyonlar bir araya gelerek Petrograd İşçi, Köylü ve Asker Temsilcileri Sovyeti'ni kurdular.¹⁸⁰ Böylece Romanovların 400 yıllık hanedanlığı yıkıldı ve ikinci devrim muvaffak oldu.¹⁸¹

1.2. Bolşeviklerin Sosyalizm Israrı: Ekim Devrimi (25 Ekim [7 Kasım] 1917)

1.2.1. Şubat Devrimi Sonrası Ülke Yönetimi

12 Mart'ta (27 Şubat) mutlak monarşinin yıkılmasıyla birlikte kurulan Petrograd Sovyeti¹⁸² ve Duma Geçici Komitesi, yeni sistemi inşa etmek ve ülkede düzeni sağlamak için karşılıklı etkileşim içindeydi. Bu bakımdan Petrograd Sovyeti, kendi bünyesinde bir yürütme komitesi teşkil etmişti. Bu komitenin başına Menşevik yönetici N. S. Çheidze getirilmiş, ikinci başkan olarak Sosyalist-Devrimci Aleksandr Kerenskiy atanmıştı.¹⁸³ Bunun yanı sıra komitede Bolşevik grup adına A. G. Şlyapnikov ve P. A. Zalutskiy yer edindiler.¹⁸⁴ Bahsi geçen Sovyetle birlikte M. V. Rodzyanko'nun başkanlık ettiği Duma Geçici Komitesi de ülke yönetiminde söz sahibi olmak istiyordu. Nitekim *"İktidarın iki geçici organı Duma Komitesi ve Sovyetin İspolkomu (Yürütme Komitesi İ.K.), boş yere çekişerek birbirine karşı çıkmaktansa işbirliği yapmaya karar verdiler."*¹⁸⁵

Devrimden önce sosyalist sisteme nail olmak için mücadele eden birçok sol grup, Rusya'nın sosyalizme hazır olmadığını ve sosyalizmi inşa etmek için gerekli

¹⁷⁹ Hükümet perişan oldu. Ordunun başındaki General Habalov, karargâhı ve hükümete inanan diğer birlikleriyle yönetim binasına sığındı. Son anda yedek muhafız ordusunun başına General Zankeviç getirildi. Ancak zaman çoktan geçmişti, kargaşayı yerel birliklerle bastırmak imkânsızdı. Yönetim binasının Petropavlovskiy Kalesi'nden gelen silâh atışlarının tehdidi altında kalmasıyla, Petrograd Askerî Bölgesi Ordu Kurmayı, 28 Şubat'ta karşılık vermekten vazgeçti. Devrim üstünlüğünü sağlamıştı. Bkz.; Vertsinskiy, **a.g.e.**, s. 8.

¹⁸⁰ "Revolyutsiya v Moskve" (Moskova'da Devrim), **Pravda**, No: 1, Petrograd, 5 Marta (18 Marta) 1917, s. 7.

¹⁸¹ V. V. Lebedev, **Mejdunarodnoye Polojenije Rossii Nakanune Oktyabrskoy Revolyutsii (Ekim Devrimi Arefesinde Rusya'nın Uluslararası Durumu)**, İzdatelstvo "Nauka", Moskva 1967, s. 23.

¹⁸² 1917 yılının ilkbahar mevsimi boyunca toplamda 200 bin delegesi olan 700 adet sovyet kuruldu. Ekim'e kadar Rusya'da 1429 sovyet işlev görüyordu, bunların 706'sı işçi ve asker delegelerinden, 235'i işçi, asker ve köylü delegelerinden, 455'i köylü delegelerinden ve 33'ü asker delegelerinden oluşmaktaydı. Bkz.; Ronald Grigor Suny, **The Cambridge History of Russia (Cambridge Rusya Tarihi)**, Cambridge University Press, Newyork 2006, s. 118.

¹⁸³ Pierre Lorrain, **Romanovlar: Bir Hanedanın Sonu**, Çev: Nihal Önel, Doğan Kitap, İstanbul 1998, s. 169.

¹⁸⁴ Paul Duker, **A History of Russia Medieval, Modern, Contemporary (Rusya Tarihi Ortaçağ, Modern Çağ ve Günümüz)**, The Macmillan Press Ltd., London 1990, s. 222.

¹⁸⁵ Lorrain, **a.g.e.**, s. 169.

donanıma sahip olmadıklarını düşünerek ülkeyi yönetme yetkisini gönüllü olarak Duma Geçici Komitesi'ne verdi.¹⁸⁶ Bu yetkiyi tarihî bir şans olarak gören burjuvazi ve toprak ağaları, ivedilikle yeni hükümetin temellerini atmaya koyuldu. Bu suretle 15 (2) Mart'ta imzalanan antlaşmaya göre Geçici Hükümet kuruldu ve şu üyelerden oluşmaktaydı: “*Bakanlar Kurulu Başkanı ve İçişleri Bakanı Knez G. E. Lvov,*¹⁸⁷ *Dışişleri Bakanı P. İ. Milyukov, Savaş ve Denizcilik Bakanı A. İ. Guçkov, Demiryolları Bakanı N. V. Nekrasov, Ticaret ve Sanayi Bakanı A. İ. Konovalov, Finans Bakanı M. İ. Tereşenko, Eğitim Bakanı A. A. Manuylov, Kutsal Senato Başsavcısı V. N. Lvov, Tarım Bakanı A. İ. Şingaryov, Adalet Bakanı A. F. Kerenskiy.*”¹⁸⁸

Genel bir af çıkarma, siyasî özgürlükler ve basın özgürlüğünü sağlama; etnik, dinî ve sınıfsal her türlü baskıyı kaldırmayı görevleri arasında sayan Geçici Hükümet içinde sosyalist kanat veya Petrograd Sovyeti adına Adalet Bakanı A. F. Kerenskiy¹⁸⁹ (sosyalist olup olmadığı çok tartışıldı) bulunmaktaydı.¹⁹⁰ Dolayısıyla Geçici Hükümet az da olsa sosyalistlere kucak açmıştı. Bu anlamda Bolşevik A. G. Şlyapnikov, 1917 yılına ait anılarında şöyle bir tenkitte bulunmaktadır: “*Burjuvaziye sosyalist bakanlar gerekiyordu. Burjuvaziye kendi emperyalist politikasını gizlemek için onlar gerekiyordu.*”¹⁹¹ Aynı şekilde Geçici Hükümet'in yapısını eleştiren Bolşevik lider V. İ. Lenin, yurtdışında bulunduğu sıralarda Aleksandra Kollontay'a gönderdiği 16 Mart 1917 tarihli bir mektubunda şöyle yazmaktadır: “*Sosyal Demokrat'ın son sayısında Milyukov ve Kerenskiy olmasa bile, bir 'Milyukov ve*

¹⁸⁶ E. N. Burdjalov, **Vtoraya Russkaya Revolyutsiya (İkinci Rus Devrimi)**, İzdatelstvo “Nauka”, Moskva 1967, s. 313.

¹⁸⁷ Knez Lvov, hayatının 10 yılını köyde, köylüye karşı hayırhah ve sevgiyle yaklaşan bir aile ortamında geçirdi. Bu zaman diliminde köy yaşamını öğrendi. Tabiri caizse köylüyle içten ve onun dilinden konuşabilmektedir. Köylünün bütün özelliklerini ve ihtiyaçlarını biliyordu. Daha sonra 20 yılını, yerel yönetimlerde bulunduğu görevde geçirdi. Orada çocukluk izlenimlerini gözden geçirdi. Slavyanofilizme göre halkın ruhuna değer verdi ve Konstantin Aksakov'a göre Rus tarihini tasarladı. Bkz.; P. N. Milyukov, **Vospominaniya (1859-1917) (Anılar [1859-1917])**, İzdatelstvo “Sovremennik”, Tom: 2, Nyuyork 1990, s. 373.

¹⁸⁸ A. F. Kerenskiy, **Rossiya na İstoriçeskom Povorote Memuarıy (Tarihsel Dönemekte Rusya Anılar)**, İzdatelstvo “Terra”, Moskva 1996, s. 195.

¹⁸⁹ Duma siyasetçileri, verilen desteği biraz daha genişletmek için Petrograd Sovyeti'ni yeni hükümete katılmaya zorluyordu. Yalnızca Kerenskiy, radikal bir avukat olarak katılacağını kabul etti ve burjuva hükümet içinde “demokrasinin teminatı” olacağını ilan etti. Bkz.; Suny, **a.g.e.**, s. 116.

¹⁹⁰ Kerenskiy, **a.g.e.**, 195.

¹⁹¹ A. G. Şlyapnikov, **Kanun Semnadtsatogo Goda: Semnadtsatıy God 2 (1917 Yılı Arefesi: 1917 Yılı 2)**, İzdatelstvo “Respublika”, Moskva 1992, s. 209.

*Guçkov' hükümetinin kurulması ihtimalinden bahsetmiştik. Bir de baktık her ikisi de... Ve üçü bir arada. Çok hoş!"*¹⁹²

Petrograd'ta oluşan yeni yapılanmayı çaresizlik içinde gözlemleyen Çar II. Nikolay, iktidarı kaybettiğini 12 Mart'ta (27 Şubat'ta) imparatorluk treninde öğrenmişti.¹⁹³ Otoriteyi yeniden eline almak isteyen çar, üst düzey komutanlardan biriyle görüşmek için Pskov'a gitti.¹⁹⁴ 14 Mart (1 Mart) tarihli günlüğünde içinde bulunduğu buhranı şöyle özetlemektedir: *"Valday ve Dno'dan sonra bir gece kaldığım Pskov'a vardık, (General-İ.K.)Ruskiy'i gördüm. Ruskiy, Danilov ve Savviç öğle yemeği yediler. Gatçina ve Luga da meşguldüler. Rezalet ve felaket! Tsarskoye Selo'ya"*¹⁹⁵ *gidemedim. Aklım fikrim daima orada. Fukara Aliks, tek başına bu ağır olaylarla nasıl başa çıksın. Tanrım bize yardım et!"*¹⁹⁶

Rodzyanko liderliğinde kendisine bağlı yeni bir hükümetin kurulmasını isteyen Çar II. Nikolay'ın bu isteği ne generallerin ne de dumanın onayını aldı. Bilakis Genelkurmay Başkanı Alekseev, Grandük Nikolay Nikolayeviç, Tümgeneral Brusilov ve Tümgeneral Evert gibi üst düzey komutanlar, hanedanı kurtarmak ve ortamı yumuşatmak için çara, koltuğundan feragat etmesini ve yerine oğlu Aleksey'i getirmesini rica ettiler. Komutanların bu isteği karşısında yalnız olduğunu anlayan Çar II. Nikolay kendisi, iktidarı ve ailesi için aldığı nihai kararı 15 Mart (2 Mart) 1917 tarihli günlüğünde şöyle aktarmaktadır: *"Özü şu ki, Rusya'yı kurtarmak ve cephedeki ordunun düzenini sağlamak için böyle bir adımı atmak gerekliymiş. Ben kabul ettim. Genel karargâhtan manifesto taslağını gönderdiler. Guçkov ve Şulgin, akşamleyin Petrograd'tan geldiler. Onlarla müzakere ettim, düzelttiğim ve imzaladığım manifestoyu onlara verdim."*¹⁹⁷

¹⁹² V. İ. Lenin, **Mektuplar**, Çev: Alaattin Bilgi, Evrensel Basım Yayın, İstanbul 1995, s. 169.

¹⁹³ Dün sanki Guçkov-Milyukov Hükümeti tam bir zafer kazanmış ve hanedanla ile tam bir anlaşmaya ulaşmış gibiydi. Bugünkü duruma göre ise hanedan yok gibi. Çar kaçmış, herhalde bir karşı devrim hazırlıyor. Bkz.; Lenin, **Mektuplar**, s. 172.

¹⁹⁴ Lorrain, **a.g.e.**, s. 170.

¹⁹⁵ Günümüzde müze olarak kullanılan ve aynı zamanda Puşkin Kasabası olarak da bilinen Tsarskoye Selo (Царское Село) yani Çar Köyü, I. Petro (Deli Petro) döneminden itibaren tarih sahnesine çıkmıştır. Çarlık döneminde burası, çarın ailesinin yaşadığı ve soyluların konuk edildiği bir mekân olarak kullanılmıştır. Bkz.; S. N. Vilçkovskiy, **Tsarskoye Selo (Çar Köyü)**, İzdatelstvo "T-vo R. Golike i A. Vilborg", Sankt Peterburg 1911, s. 11-12.

¹⁹⁶ Nikolay II, **Dnevnik İmperatora Nikolaya II (İmparator II. Nikolay'ın Günlükleri)**, Tom II, İnternet-İzdaniye, Moskva 2007, s. 829-830.

¹⁹⁷ Nikolay II, **a.g.e.**, s. 830.

Pskov'dan Mogilev şehrine annesi Mariya Fyodorovna'yı görmeye giden Çar II Nikolay, oğlu adına tahttan feragat ederek Romanovlar hanedanını devam ettirme hayali kurmuştu. Ancak oğlu Aleksey, tahta geçmek ve ülkeyi yönetmek için hem sağlıklı değildi hem de tecrübe sahibi değildi. Bu durumda Aleksey ehil olana kadar, koltuğa çarın kardeşi Mihail naip olarak geçmeliydi.¹⁹⁸ Ancak Mihail de doğrudan böylesine sorunlu ve tehlikeli bir görevde bulunmaktan geri çekilince mutlak monarşi tamamıyla son buldu.¹⁹⁹ Bu bakımdan Rusya'da 6 ay içinde bir Kurucu Meclis seçilecek ve yeni rejimin karakteri bu meclis tarafından belirlenecekti.

Devrik Çar II. Nikolay, Tsarskoye Selo'daki ailesini görmek için 22 (9) Mart'ta Petrograd'a geldi.²⁰⁰ Ancak ailesi ve kendisi adına 2 gün önce tutuklama kararı çıkmıştı.²⁰¹ Bu tutuklama kararının alınmasında Petrograd Sovyeti'nin büyük bir çabası oldu. Böylece Rusya'da Sovyet ve Geçici Hükümet arasındaki iktidar olma mücadelesine dayalı "ikili iktidarın" ilk emareleri baş göstermişti. Özellikle Geçici Hükümet, çar ailesine karşı daha toleranslı ve yumuşak davranmaktaydı. Hatta Adalet Bakanı A. F. Kerenskiy, çar ailesinin güvenliği için özel olarak ilgilenmekteydi. Ne var ki Kerenskiy'in 3 Nisan 1917'den itibaren belli aralıklarla Tsarskoye Selo'ya gidip geldiği bilinmektedir.²⁰²

Geçici Hükümet, çar ailesinin güvenlik açısından Büyük Britanya'ya kabul edilmesi için girişimlerde bulundu. Ancak savaş döneminde özellikle çariçe

---

¹⁹⁸ Demek yirmi sekiz yıldan fazla hüküm süren müstebit hükümdarı devirmek için beş gün gibi kısa süren bir ihtilâl hareketi kâfi gelmiştir. Ondan sonra çarlık tahtına Nikolay'ın kardeşi Michel'in (Mikail Aleksandroviç'in) çıkması gerekiyordu. Ancak bu ağır yükü o da almak istemediğinden, mesele böylece kapanmış oldu. Bkz.; Taymas, **a.g.e.**, s.7.

¹⁹⁹ 17 (4) Mart saat 11.00'de Büyük Knez Mihail Aleksandroviç ile görüşmemiz başladı. Rodzyanko ve Lvov, çoğunluğun yaklaşımı üzerine kısaca değinerek konuşmayı başlattılar. Daha sonra Milyukov katıldı, büyük knezi tahti ele geçirmeye ikna etmek için yaptığı uzun konuşmada bütün belagatını kullandı. Bkz.; Kerenskiy, **a.g.e.**, s. 200.

²⁰⁰ Galip Kemali Söylemezoğlu, **Rusya Tarihi**, Kanaat Kitapevi, İstanbul 1939, s. 461.

²⁰¹ 20 (7) Mart günü geçici hükümet aşağıdaki kararları almıştı: "*Karar verilmiştir. 1. Tahttan çekilen İmparator II. Nikolay'ın ve eşinin özgürlüklerinin ellerinden alınmasına ve tahttan çekilmiş imparatorun Tsarskoye Selo'ya gönderilmesine. 2. General Mihail Vasilyeviç Alekseev'in tahttan çekilen imparatorun korunması için bir müfrezeye atayıp Mogilev'de konuşlanmış дума üyeleri Aleksandr Aleksandroviç Bublikov, Vasiliy Mihayloviç Verşinin, Semyon Fyodoroviç Gribunin ve Saveliy Andreyeviç Kalinin'in emrine verilmesine...*". Bkz.; Lorrain, **a.g.e.**, s. 175.

²⁰² Nisan 1917'de Adliye Nazırı Kerenskiy, on beş kadar rüfekasıyla Tsarskoye Selo'ya geldi. Evvela işe, askerler ile hademeye karşı ihtilalcuyane bir nutuk söylemekle başladı. İmparator ile imparatoriçe, Kerenskiy'i çocukların ders odasında bekliyorlardı. Kapıdan girince, Kerenskiy durarak bir çeşit selam verdikten sonra "adliye nazırı" diye kendisini takdim etti. Telaş içinde, elleri titremekte ve sıtmaya tutulmuş bir haldeydi. Yerinde duramıyor, gözüne ilişen her şeye elini dokunduruyordu. Saçma sapan lakırdılar söylüyor, adeta deli gibiydi. Bkz.; Söylemezoğlu, **a.g.e.**, s. 462.

tarafından izlenen Alman yanlısı politikadan dolayı Büyük Britanya yolu da kapanmış oldu. Böylece çarın ailesi yaz mevsimine kadar Tsarskoye Selo’da tutuklu kaldı.

Çarlığın veya monarşist hegemonyanın bertaraf edilmesinden sonra iç ve dış politikada Geçici Hükümet’in işlevi ve sorumluluğu arttı. Bundan sonra Geçici Hükümet’in esas aldığı başat görevler şunlardı: “1-Ülkeyi savunmaya devam etmek, 2-Bütün ülkede işleyen bir yönetim aygıtı oluşturmak, 3-Gereken köklü siyasî ve sosyal reformları yapmak, 4-Rusya’nın merkezî devletten federal devlete geçiş yolunu hazırlamak.”²⁰³ Geçici Hükümet, Rusya’nın her tarafından gelen güven telgrafları ve mektuplarıyla²⁰⁴ bu görevleri yerine getirmeye koyulurken aynı zamanda Petrograd Sovyeti’nin fikirlerine ve tavsiyelerine de kulak asmalıydı. Mart ayı içerisinde sovyet ve hükümet arasında bir irtibat komisyonu²⁰⁵ kurulmasına rağmen iki güç arasındaki ilişkiler, daha şimdiden karşılıklı güvenden yoksundu.²⁰⁶

Özellikle sol fraksiyonlar arasında farklı görüş ayrılıkları zuhur etmeye başlamıştı. Menşevikler ve Sosyalist-Devrimciler, Geçici Hükümet’e güveniyor ve onu pervasızca destekliyorlardı. Buna nazaran Sovyet içinde azınlıkta kalan ve devrimci demokratik bir cumhuriyeti²⁰⁷ tasavvur eden Bolşevikler, kendi içinde her ne kadar çelişki yaşasalar da daha temkinli ve şüpheyle yaklaşıyorlardı. Bolşeviklerin Lenin, Stalin ve L. B. Kamenev gibi ideologları devrimin ilk günlerinde sürgünde ve yurtdışında buldukları için Geçici Hükümet’e karşı sergilenen politikanın

---

²⁰³ Kerenskiy, **a.g.e.**, s. 203.

²⁰⁴ Sadece biri hariç diğer partiler, hükümete destek sözü vermişlerdi. Üstelik bunu uygulamada yerine getirmişlerdi. Rusya’nın birçok bölgesinden gelen binlerce mektup ve telgraf, hükümete desteklerini tasdik ediyordu, güvenden bahsediyorlardı. Bkz.; V. İ. Startsev, **Revolyutsiya i Vlast (Devrim ve İktidar)**, İzdatelstvo “Mıysl”, Moskva 1978, s. 20.

²⁰⁵ Petrograd Sovyeti Yürütme Komitesi, 7 Mart’ta (20 Mart’ta-İ.K.) Çheidze, Steklov, Suhanov, Skobelev ve Filippov’dan oluşan irtibat komisyonunu “Geçici Hükümet’in niyetleri ve çalışmalarıyla ilgili Sovyet’i bilgilendirmek, devrimci halkın istekleriyle ilgili Geçici Hükümet’i bilgilendirmek, bu isteklerin yerine getirilmesi için hükümeti etkilemek ve onlar üzerinde süresiz bir kontrol sağlamak” amacıyla kurmuştu. Bkz.; V. S. Vasyukov, **Vneşnaya Politika Vremennogo Pravitelstva (Geçici Hükümetin Dış Politikası)**, İzdatelstvo “Mıysl”, Moskva 1966, s. 79.

²⁰⁶ Startsev, **Revolyutsiya i Vlast (Devrim ve İktidar)**, s. 21.

²⁰⁷ En elverişli gelişimi halinde, kapitalist toplumda, demokratik cumhuriyetle az çok tam demokrasiye sahibiz. Ancak bu demokrasi daima azınlık için yalnızca mülk sahibi sınıflar için, yalnızca zenginler için bir demokrasi olarak kalır. Kapitalist toplumun özgürlüğü, aşağı yukarı hep antik Yunan cumhuriyetlerindekiyle aynı kalır: köle sahipleri için özgürlük. Bkz.; V. İ. Lenin, **Devlet ve Devrim**, Çev: Süheyla Kaya, İsmail Yarkin, İnter Yayınları, İstanbul 1999, s. 105.

şekillenmesinde partinin Rusya bürosunu temsil eden A. G. Şlyapnikov,²⁰⁸ P. A. Zalustkiy ve V. M. Molotov görev almıştı.²⁰⁹ Devrimden sonra Pravda gazetesinin yeniden yayımlanmasıyla birlikte Bolşevik fikirler, her geçen gün belirginleşmekte ve bazı görüş ayrılıkları yaşanmaktaydı.²¹⁰ “5 Mart (18 Mart İ.K.) 1917’de genç Molotov, büroyu temsilen oturumlardan birine katıldığında, Geçici Hükümet’i karşı-devrimci olmakla suçlayan ve onun yerine demokratik bir devrim programını uygulayabilecek bir hükümetin gelmesini öneren bir karar metni sundu.”²¹¹ Fakat parti komitesi, işçi sınıfının ve diğer demokratik kesimlerin çıkarlarına uygun hareket ettikçe Geçici Hükümet’e destek verilmesi gerektiğini düşünmüş ve Molotov’un önerisine şu an için sıcak bakmamıştı.

Özellikle sürgünde bulunan Stalin, L. B. Kamenev ve Muranov’un serbest kalması ve Petrograd’a dönmesiyle birlikte Bolşeviklerin politikası değişime uğradı. Binaenaleyh Pravda gazetesinde yönetim değişmiş ve Stalin bir anda partinin siyasî aktörü haline gelmişti. Pravda’da çıkan yazılarında Geçici Hükümet’in yapısına ve görüşlerine dokunmamaya özen gösteren Stalin, ağırlıklı olarak işçi, köylü ve askerlere Sovyet’te örgütlenmek ve devrimi ileri götürmek için telkinlerde bulunuyordu.²¹²

Aynı günlerde yurtdışından gönderdiği mektuplarda²¹³ ve yazdığı makalelerde Geçici Hükümet’e tavizsizce mesafeli yaklaşan V. İ. Lenin ise Şubat Devrimi’ni ve yeni sistemi şöyle değerlendirmişti: “Şubat-Mart 1917 Devrimi’nden önce devlet iktidarı Rusya’da eski bir sınıfa, başında Nikolay Romanov’un bulunduğu feodal

---

²⁰⁸ Tarihten biliyoruz ki hiçbir sınıf, kendi iktidarını gönüllü olarak bırakmaz. Tam aksine bütün tarih gösteriyor ki her sınıf kendi iktidarını savundu ve onu kendi düşmanına gönüllü olarak vermedi. Bkz.; Şlyapnikov, **a.g.e.**, s. 195.

²⁰⁹ E. H. Carr, **Sovyet Rusya Tarihi-Bolşevik Devrimi 1917-1923 I**, Çev: Orhan Suda, Metis Yayınları, İstanbul 2006, s. 77.

²¹⁰ Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi, monarşinin tamamıyla ortadan kaldırılmasını ve yerine demokratik cumhuriyetin kurulmasını bir sonraki siyasî vazife olarak görmektedir, demokratik cumhuriyetin anayasası şunları sağlamalıdır: 1-Halkın mutlakiyeti; yani üst devlet iktidarının halkın temsilcilerinden ve tek bir meclisten oluşan Kurucu Meclis’te toplanması, 2- 20 yaşına gelmiş vatandaşların yerel yönetim organlarına ve kurucu meclise girmesi için seçimlerde genel, eşit ve doğrudan bir seçim kanunu... Bkz.; “Sotsial-Demokratiçeskaya Partiya” (Sosyal-Demokrat Parti), **Pravda**, No: 1, Petrograd, 5 Marta (18 Marta) 1917, s. 3.

²¹¹ Carr, **a.g.e.**, s. 78.

²¹² **A.g.e.**, s. 81.

²¹³ Bugün için gerekli olan, gericiyle ilişkilerin büsbütün kesilmesi, yeni hükümete hiç mi hiç güvenilmemesi ve onun desteklenmemesi (Kerenskiy’e, Gvozdyov’a, Çhenkeli’ye, Çheidze’ye ve dostlarına zerrece itimat edilmemesi) ve silâhlı olarak zamana uymaya, daha yüksek bir aşama için silâhlı bir hazırlığa bel bağlanmamasıdır. Bkz.; Lenin, **Mektuplar**, s. 173.

toprak soylularına aitti. Bu devrimden sonra iktidar, başka bir sınıfa, yeni bir sınıfa burjuvaziye ait bulunuyor.”²¹⁴

Burjuvazinin güdümündeki Geçici Hükümet, her ne kadar karar alma ve uygulamada tek yetkili ve sorumlu bir organ gibi hareket etmiş olsa da işçi, asker ve köylü iradesini yansıtan Petrograd Sovyeti de bir denetim mekanizması gibi işlev görmeye çalışıyordu. Bu durumda ortaya ikili iktidar kargaşası çıkıyordu.²¹⁵

Rusya içinde bulunan Stalin ve L. B. Kamenev gibi Bolşeviklere kıyasla daha keskin ve radikal fikirleriyle ön plâna çıkan Lenin, Geçici Hükümet’in izlediği dış politikayı da yerden yere vuruyordu. 1914’ten beridir savaşın bir emperyalist savaş olduğunu, mutlaka bir iç savaşa dönüştürülmesi gerektiğini veya bırakışma imzalanarak bitirilmesini isteyen Lenin, yeni hükümetin tıpkı çarlık gibi yayılcı politikayı devam ettirdiğini ve müttefik güçlerle birlikte hareket ettiğini birçok kez yinelemişti.²¹⁶ Nitekim Geçici Hükümet, mart ayında uyguladığı çelişkili dış politikayla bu suçlamaları bir bakıma haklı çıkardı. Hükümetin Dışişleri Bakanı P. İ. Milyukov, daha 17 (4) Mart’ta müttefiklerle görüşüp önceki rejimin savaş konusundaki tüm taahhütlerine sahip çıktıklarını ve yerine getireceklerini bildirdi.²¹⁷ Milyukov’un savaşa devam etme kararı, Petrograd Sovyeti’nin ve genel kamuoyunun tepkisini toplamıştı:²¹⁸ “ *Sovyetin organı İzvestiya 27 (14) Mart’ta Milyukov’un*

²¹⁴ V. İ. Lenin, **Nisan Tezleri ve Ekim Devrimi**, Çev: Muzaffer Erdost, Sol Yayınları, Ankara 2010, s. 21.

²¹⁵ Geçici Hükümet kendi başına hareket edemiyordu. Onun iktidarı, daha radikal olan, fabrika işçileri ve askerler tarafından seçilen, gerektiğinde grevler ve gösterilerle tehdit edebilen Petrograd Sovyeti tarafından denetleniyordu. Bkz.; Theodore R. Weeks, **Across the Revolutionary Divide Russia and The USSR 1861-1945 (Devrimci Bölünme Boyunca Rusya ve Sovyetler Birliği 1861-1945)**, Wiley-Blackwell, West Sussex 2011, s. 34.; Bu iktidar ikiliği, kendini iki hükümetin varlığı ile gösterir. Burjuvazinin asıl, gerçek, fiili hükümeti, Lvov ve hempalarının tüm iktidar organlarını elde tutan Geçici Hükümeti ile Petrograd İşçi ve Asker Vekilleri Sovyetleri tarafından temsil edilen, devlet iktidarı organlarını elde tutmayan ama doğrudan doğruya halkın yadsınması olanaksız çoğunluğuna, silâhli işçi ve askerlere dayanan; ek, tamamlayıcı bir hükümet, bir denetim hükümeti. Bkz.; Lenin, **Nisan Tezleri ve Ekim Devrimi**, s. 37.

²¹⁶ Nesnel koşulların şimdi birinci plâna geçirdikleri dış siyasete ilişkin olarak yeni hükümet, emperyalist savaşı kapitalist ganimetin paylaşımı için, küçük ve güçsüz halkların boğulması için, İngiltere, Fransa vb. emperyalist güçler ile ittifak yaparak savaşı sürdürmekte kararlı bir hükümettir. Bkz.; Lenin, **Nisan Tezleri ve Ekim Devrimi**, s. 35-36.

²¹⁷ Helene Carrere D’enceausse, **Lenin**, Çev: Ali Cevat Akkoyunlu, Doğan Kitap, İstanbul 2002, s. 176.

²¹⁸ (İ.K.-Tatar düşünür Sadri Maksudi Kadetlerle girdiği tartışmada Türkiye ile ilgili şunları söylemişti): “*Biz Müslümanlar Türkiye’nin payitahtlarının gitmesinin, boğazların Türkiye’nin elinden çıkmasının, şerait-i sulhiye (barış şartları) arasına girmesine katiyen razı değiliz. Biz, bunu protesto ediyoruz. Siz bu babda bizim haklı olduğumuza kalbinizle iştirak edemeseniz bile, hiç olmazsa*

notasına cevap veren bir makale yayınlar. Avrupa halklarına barış yapmaları için çağrıda bulunan makale anlam olarak pek açık değildir, öte yandan da insanları "onursuz" bir barışa davet etmez."²¹⁹

Savaş politikasına ilişkin kamuoyunda yaşanan tartışmalar nisan ayına doğru daha da alevlendi. Bu durumdan çarnaçar rahatsız olan Geçici Hükümet, kısa bir süre için de olsa huzursuzluğu gidermek zorundaydı: "*Uzun süren görüşmeler sonucunda Geçici Hükümet ve Petrograd Sovyeti İrtibat Komisyonu arasında 10 Nisan'da (27 Mart) bir deklarasyon hazırlandı. Deklarasyon, ertesi gün gazetelerde 'Savaşın Gidişatı ve Amaçlarına Dair Geçici Hükümet'in Açıklaması' adıyla yayınlandı.*"²²⁰ Halkın özgürlüğü, ulusların kendi kaderini tayin hakkı ve barış gibi unsurları ihtiva eden deklarasyon Rusya'nın diğer halklar üzerinde egemenlik kurmayacağını, başka toprakları ilhak etmeyeceğini ve diğer ulusların millî varlıklarını elinden almayacağını duyurmaktaydı. Aynı zamanda deklarasyonda Rusya'nın savaştan ezik ve parçalanmış bir halde çıkmayacağı da vurgulanmaktaydı.²²¹ Böylece Petrograd Sovyeti ve Geçici Hükümet arasında gerilimi azaltıcı kısa süreli bir mutabakat sağlanmış oldu. Ancak Geçici Hükümet'in kendi ödevlerine karşı sorumluluğu ve sözlerine olan sadakati ilerleyen günlerde yeniden yargılanacak ve Lenin'in nisan ayında yurda dönmesiyle birlikte hükümetin savaş siyaseti daha ciddî bir şekilde sorgulanacaktı.

1.2.2. Lenin'in Dönüşü ve İkili İktidarda Yaşanan Yönetim Bunalımı

Şubat Devrimi gerçekleştiğinde İsviçre'nin Zürih kentinde bulunan V. İ. Lenin, uzun yıllardır ülkesinden uzakta yaşamaktaydı. Özellikle devrimden önce sosyalist tipoloji içinde yaşanan savaş taraftarlığı, Lenin'i oldukça üzmüş hatta onu bir infiale itmişti. Uzun süren savaşın yarattığı olumsuz ruh hali ve hayal kırıkları içinde alevlenen Şubat Devrimi, Lenin için büyük bir sürpriz oldu.²²²

---

aklınızla bizi anlamaya çalışınız." Bkz.; Nadir Devlet, **Millet ile Sovyet Arasında: Ekim Devrimi'nde Rusya Türklerinin Varoluş Mücadelesi**, Başlık Yayın Grubu, İstanbul 2011, s. 49.

²¹⁹ D'encausse, **a.g.e.**, s. 176.

²²⁰ Vasyukov, **Vneşnaya Politika Vremennogo Pravitelstva (Geçici Hükümetin Dış Politikası)**, s. 93.

²²¹ **A.g.e.**, s. 94.

²²² Stefan Zweig, **Kurşun Mühürlü Tren**, Çev: Metin Akand, Kovan Kitapevi Yayınları, İzmir 1966, s. 14-15.; Nadejda Krupskaya, **Lenin'den Anılar-II**, Çev: Mehmet Şimşek, Bibliotek Yayınları, İstanbul 1990. s. 142.

Devrimin müjdesiyle büyük bir heyecan yaşayan Lenin, artık bir saniye dahi Zürih'te kalamazdı. Hayalindeki tek amaç Rusya'ya dönüp sosyalist devrim sürecini başlatmaktı.²²³ Ancak Rusya'ya dönmek hiç de kolay değildi. Zira Fransa, İngiltere ve İtalya gibi İtilaf devletleri, emperyalist savaşın bitmesi gerektiğini söyleyen bir devrimcinin Rusya'ya gitmesine asla izin vermeyeceklerdi.²²⁴ Bu durumda sığınacak tek liman Almanya'ydı. Ancak Almanya ile müzakere etmek ve Alman topraklarından geçerek Rusya'ya gitmek, ilerleyen süreçte Lenin ve Bolşeviklerin başına bela olabilirdi.²²⁵ Bütün olasılıkları düşünen ve riskleri üstüne alan Lenin, Almanya ile pazarlık yapması için İsviçreli sosyalist arkadaşı Fritz Platten'ı yönlendirdi.²²⁶ Platten açısından İsviçre'deki Alman büyükelçisi ile anlaşmak zor olmadı.²²⁷ Çünkü Alman yönetimi ve askerî kanadı tam da bu tür fırsatları kollamaktaydı: *“Emperyalist Alman hükümeti ve genelkurmayı, savaşın başından beri Rus devrim hareketinden yararlanabilmek için büyük bir yardım sağlama bilincindeydi. Düşmanın içerden çökertilmesi, savaşın meşru bir silâhı olarak görülmekteydi. Konu Rusya olunca onu kullanmanın olanakları sınırsızdı.”*²²⁸

Devrim sürecine iştirak etmek için artık kullanılacak her yol mübahtı. 32 kişiden oluşan grup, Rusya'ya gitmek için treni beklemeye koyuldu.²²⁹ Nitekim *“Bolşevikler, Zürih'ten 9 Nisan (27 Mart 1917) günü ayrılırlar. Lenin çiftinin yanında İnessa Armand, Zinovyev ve ailesi, Rusya'yı ilk kez görecek Radek'in yanı sıra birçok sadık dost ve bazı Bundçular vardı.”*²³⁰ Tren, emniyetli bir şekilde bütün

²²³ Mary Dejevsky, **The Britannica Guide to Russia (Britanika Rusya Rehberi)**, Constable-Robinson Ltd, United Kingdom 2009, s. 47.

²²⁴ Adam B. Ulam, **The Bolsheviks (Bolşevikler)**, Harward University Press, London 1998, s. 325.

²²⁵ Bolşevikler şimdi, liderlerinin Alman hükümeti ve Avrupalı hükümdarlar içinde en otokratik olan II. Wilhelm'in himayesi ve desteğiyle Almanya topraklarından geçerek geldiğini söylediğinizde kızıyorlar. Onlar, liderlerinin Almanya içinden mühürlü bir vagona baş belası bir hayvan veya bulaşıcı hastalığı olan bir insan gibi getirildiği anı anmak istemiyorlar. Bkz.; E. D. Grimm, **Kak Bolşeviki Zahvatili Vlast na Rusi (Bolşevikler Rusya'da İktidarı Nasıl Ele Geçirdiler)**, İzdatelstvo “Narodnaya Polza”, Rostov Na Donu 1919, s. 17.

²²⁶ Krupskaya, **a.g.e.**, s. 146.

²²⁷ Platten, İsviçre'deki Alman büyükelçisiyle kesin bir yazılı anlaşma sağladı. Bu anlaşmanın temel noktaları şunlardır. (1) Savaşla ilgili görüşleri ne olursa olsun bütün mültecilerin gitmesine izin verilecekti. (2) Mültecilerin yolculuk edeceği tren vagonuna, Platten'in izni olmadan kimse giremeyecekti, pasaport ya da bagaj kontrolü yapılmayacaktı. (3) Bu anlaşmayla gitmesine izin verilenler, kendi sayıları kadar Avusturya-Alman tutsaklarının geri verilmesi yolunda Rusya'da ajitasyon çalışmaları yapacaklardı. Bkz.; Krupskaya, **a.g.e.**, s. 146.

²²⁸ Ulam, **a.g.e.**, s. 326.

²²⁹ Zweig, **a.g.e.**, s. 25.

²³⁰ D'encausse, **a.g.e.**, s. 179.

Almanya'yı geçip Baltık Denizi kıyısında durmuştu. Buradan gemiyle İsveç'in Malmö kentine geçen kabile, Stockholm üzerinden yoluna devam edip 15 (2) Nisan'da Finlandiya'ya varmıştı. Bu arada Fritz Platten, Geçici Hükümet'in geçiş izni vermemesi hasebiyle Finlandiya sınır kapısı Tornio'dan geri dönmek zorunda kaldı.²³¹ Bolşevik kabile, 1 haftalık yolculuktan sonra nihayet Petrograd'a vasil olmuştu.²³² 16 (3) Nisan günü başkentteki Finlandiya Garı'nda büyük bir coşkuyla karşılaşan Lenin, daha ilk saatlerde sosyalist devrime ilişkin yaptığı konuşmayla hem Petrograd Sovyeti'ne hem Geçici Hükümet'e hem de bazı Bolşevik liderlere gözdağı verdi.²³³ Sonraki gün yeni hükümete, savaşa, toprak sorununa ve işçinin üretim üzerindeki himayesine ilişkin kaleme aldığı tezleri yayımlatmak için Pravda gazetesine danıştı. Ancak Stalin ve L. B. Kamenev'in başını çektiği yayın kurulu, tezleri yayımlama konusunda gayet ürkek davrandı. Dolayısıyla kendi fraksiyonu tarafından dahi ilk günlerde kabul görmeyen Lenin için tezleri özümsetmek hiç de kolay olmadı. Fakat inatçı ve sabırlı kişiliğinin verdiği gayretle Nisan Tezleri'ni (20)7 Nisan'da yayımlatmayı başardı.²³⁴ Bu tezlerde iktidarın Şubat Devrimi'yle birlikte burjuvaziye geçtiğini belirten Lenin, tıpkı mart ayında gönderdiği mektuplarda olduğu gibi burjuva devrim sürecinin sona erdiğini ve artık iktidarın işçi ve yoksul köylü sınıfının elinde olması gerektiğini bir kez daha savunmaktaydı.²³⁵ Zira ona göre mevcut savaştan en kolay kurtulmanın yolu, iktidarın savaşı istemeyen tarafın elinde olmasıydı. Lenin, buna ilişkin şu tezleri savunmaktaydı: *“Bu devrim, savaşın durdurulmasına doğru ilk adımı attı. Savaşın durdurulmasını, yalnız ikinci*

²³¹ J. Reed, W. Ulbricht, C. Zetkin, M. Cachin, W. Pieck, B. Tserendorzh, S. Katayama, V. Kolarov, W. Münzenberg, F. Platten, H. Sillen, O. Grimlund, K. Rovio, A. R. Williams, A. Zapotocky, W. Gallacher, H. G. Wells, C. Sheridan, M. M. Yaftali, U. Terracini, P. V. Couturier, W. Z. Foster, F. Heckert, H. Pollitt, T. Tsu Bo, M. D. Ramirez, **Lenin**, Çev: Güneş Şahiner, Habora Kitabevi, İstanbul 1971, s. 69.

²³² Merkez komitesi Rusya bürosunu temsil eden Şlyapnikov yönetimindeki bir grup, Beloostrov'da (Petrograd'tan önceki son istasyon) Lenin'i karşıladı. Lenin, trende Şlyapnikov'a *“parti sorunları hakkında... Pravda'da millî savunmaya dönüşün sebepleri hakkında, şu ya da bu yoldaşın tutumu hakkında”* sorular yağdırdı. Bkz.; Carr, **a.g.e.**, s. 82.

²³³ Lenin, istasyondan ayrılmadan önce halka konuşma yapmak zorundaydı. Zırlı aracın içinde kalarak Çheidze'ye verdiği cevabın bir özetini tekrarladı. Daha sonra araçtaki silâhli birlikler, afişler ve bantlar eşliğinde yavaş yavaş Kşesinskaya Sarayı'na gitti. Burada balkondan bir başka konuşma daha yaptı. Lenin'in tüm beyanları savaşın sürdürülmesine karşı uzlaşmaz bir saldırı niteliğindedi: *“Anavatanın savunulması (iddia edilen) demek, bir kapitalist çetenin diğerine karşı savunulması demektir.”* Bkz.; Ulam, **a.g.e.**, s. 330.

²³⁴ “O Zadaçah Proletariata v Dannoy Revolyutsii” (Bu devrimde Proleteryanın Görevleri Üzerine), **Pravda**, No: 26, Petrograd, 7 Aprelya (20 Aprelya) 1917, s. 2.

²³⁵ **A.g.y.**, s. 2.

adım-iktidarın proletaryaya geçişi-sağlayabilir. Bu bütün dünyada 'cephenin yarılmasının' başlangıcı olacaktır. Proletarya ancak bu cepheyi yarararak insanlığı savaşın korkunçluğundan kurtarabilir, ona sürekli bir barışın iyiliklerini sunabilir."²³⁶

Lenin'in Nisan Tezleri, Petrograd Sovyeti bünyesindeki sol grupların ve Geçici Hükümet'in ağır eleştirilerine maruz kalmış, deli sayıklaması olarak görülmüştü. Öyle ki kendi partisinin Petrograd komitesi dahi, onun görüşlerine karşı geldi. Yapılan oylamada 13 üye aleyhte oy kullanırken, 2 üye lehte ve bir üye ise çekimser kalmıştı.²³⁷ Sol-sosyalist gruplar arasında zuhur eden bu çekişme ve anlaşmazlık, ileride çıkacak bir iç savaşın habercisi gibiydi.

Petrograd Sovyeti içinde fikirsel tartışmalar devam ederken beklenmedik bir anda gündeme oturan Dışişleri Bakanı Milyukov'un savaş notası, siyasî ve askerî ortamı yeniden gerdi. Milyukov, 1 Mayıs (18 Nisan) 1917 tarihli notasında "*yalnız kendi sorumluluğu altında kaleme alınan ek bir paragrafta 'bütün ulusun son zafere kadar dünya savaşını sürdürmeye kararlı' olduğunu belirtiyordu. Hükümetle Sovyet arasındaki işbirliği siyasetini başarısızlığa ulaştıran ve memleketi oldubitti karşısında bırakan bu metin barutu ateşledi.*"²³⁸

Savaşı sürdürmeye yönelik nota, 3 Mayıs'ta (20 Nisan'da) gazetelerde yayımlandığı andan itibaren ülke genelinde büyük bir huzursuzluk yarattı: "*Sovyet'te sosyalist hareketi temsil eden liderlerin büyük çoğunluğu, kandırıldıklarını düşünüyorlardı. Başkentteki işçiler ve askerler ise öfkelerini bir silâhli gösteride yansıtmanın yolunu arıyorlardı. 3 ve 4 Mayıs (20-21 Nisan) tarihlerinde bu tür gösteriler, hükümet binasının bulunduğu Mariinskiy Sarayı'nın çevresinde meydana geldi.*"²³⁹

Rus tarihine Nisan Krizi olarak geçen bu olaylardan sonra gösteriler ve karışıklıkların artmasından endişe eden Geçici Hükümet, ortamı yumuşatmak için kabinede değişiklik yapmak zorundaydı. Nitekim halkın tepkisini çeken Dışişleri Bakanı Milyukov ve Savaş Bakanı Guçkov, olaylardan sonraki 1 hafta içinde

²³⁶ Lenin, **Nisan Tezleri ve Ekim Devrimi**, s. 44.

²³⁷ Carr, **a.g.e.**, s. 84.

²³⁸ François-Xavier Coquin, **Rus İhtilâli**, Çev: Attila Tokatlı, Kitapçılık Ticaret Ltd. Şirketi Yayınları, İstanbul 1966, s. 78.

²³⁹ Aleks Rabinoviç, **Krovaviye Dni (Kanlı Günler)**, İzdatelstvo "Respublika", Moskva 1992, s. 51.

görevlerinden istifa ettiler. Bu istifalardan sonra yeni bir hükümetin kurulması için faaliyetler tamamlanmış, Prens Lvov başkanlığında 18 Mayıs'ta (5 Mayıs'ta) 6 sosyalist bakanın katılımıyla ikinci Geçici Hükümet kuruldu.²⁴⁰ Yeni yapısıyla bir koalisyon hükümeti hüviyetine bürünen ikinci Geçici Hükümet'in savaş bakanlığına Kerenskiy getirilmiş; diğer sosyalist bakanlar ise çalışma, tarım, yiyecek ve savaş gereçleri, adalet bakanlıklarını paylaşmışlardı.

Hükümetin siyasî kriz yaşadığı günlerde Petrograd'ta Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin VII. Rusya Konferansı (7-12 Mayıs) gerçekleşti. Nisan ayında Bolşevikler arasında yaşanan fikir ayrılığı, bu konferansta biraz olsun azalmıştı: *"Delegelerin büyük çoğunluğu, savaş sorunuyla ilgili Lenin'in tarafına geçti. Konferans şu kararı aldı: 'Geçici Hükümet'in kurulmasına rağmen, Rusya'nın askerî güçleri temelde emperyalist bir karaktere sahiptir ve proletarya partisi bu bakımdan onları destekleyemez'."*²⁴¹ Dolayısıyla Milyukov'un savaş notası, bir bakıma Lenin'in tezlerini haklı çıkarmış ve Bolşeviklerin halk üzerindeki otoritesini arttırmıştı.

Mayıs ayında Bolşevik harekete güç katan gelişmelerden biri de Lev Trotskiy'in Rusya'ya geliyordu. Devrimden sonra diğer devrimci liderler gibi yola çıkan Trotskiy, ABD'den gelirken Birleşik Krallık'ta yaklaşık 5 hafta alıkonuldu. İngiliz yetkililer tarafından hor görülen Trotskiy ve grubuna karşı Geçici Hükümet, ilk günlerde "ikircikli" bir politika izlemişti: *"Milyukov, bir taraftan geçmişteki tartışmaları anımsıyor, bu aramsız sosyal-demokratın hükümete rahatsızlık ve kaygı verebileceğini düşünüyordu; diğer taraftan da Sovyet'in yardımına muhtaçtı, yeni Rusya'nın gücünü göstermek ve kendi vatandaşlarının haklarını savunmak gerektiğini düşünüyordu."*²⁴²

---

²⁴⁰ Ulusal güçlerin bir araya getirilmesinden yana olan Kerenskiy, bir koalisyon hükümeti öngözüyordu. Bunu da yaparken sosyalistlerin iktidara katılmasında ihtilâlin yeni bir gelişmesini gören yığınların duygusunu yankılamış oluyordu. 1 Mayıs'ta hükümete katılma taraflısı olduğunu açıklayan Sovyet de aynı düşüncededeydi. Koalisyona karşı Bolşevik teklifi ancak 100 oy alabildi: doğrudan doğruya sosyalist bir demokrasinin kurulmasını mevsimsiz bulan ve hükümete daha ihtilâlcî bir yön vermeyi düşünen Menşeviklerle Sosyalist-İhlilalciler teklife önem vermemişlerdi. Bkz.; Coquin, **a.g.e.**, s. 81.

²⁴¹ Konferans, "devrimci savunmacılık" politikasını takbih etmişti. Konferansta savaşla ilgili alınan kararda savaşın demokratik yolla, yalnızca iktidarın savaşan ülkelerin en az birinde proletaryanın eline geçmesiyle bitebileceği öne sürüldü. Bkz.; Rabinoviç, **a.g.e.**, s. 54.

²⁴² Georgiy Çernyabskiy, **Lev Trotskiy**, İzdatelstvo "Molodaya Gvardiya", Moskva 2010, s. 176.

Geçici Hükümet'e itaat etmeyen Petrograd Sovyeti, Trotskiy ve grubunun serbest bırakılması için Milyukov'a baskı yaptı. Bu sayede İngiltere'nin Halifax şehrinde tutuklu bulunan Trotskiy'in grubu, 12 Mayıs'ta (29 Nisan) serbest bırakıldı.²⁴³ 17 Mayıs'ta (4 Mayıs) Petrograd'a ulaşan Trotskiy'in Mejrayonka grubu²⁴⁴ sosyalist devrim ve savaş bağlamında Bolşeviklerin görüşlerini savunmuş ve aynı çatı altında mücadeleye katılmıştı. Böylece Bolşeviklerin ülke içindeki muhalefet ve mücadele azmi daha da arttı.

Mayıs sonunda yapılan I. Tüm Rusya Köylü Delegatesi Kongresi'yle büyük destek alan ve savaş cephesiyle olan irtibatını sıklaştıran Savaş Bakanı Kerenskiy ve şürekâsı, yeni bir saldırı düzenlemek ve saldırıyı meşru kılmak için hazırlanacak olan I. Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi'ne gözünü dikmişti. Petrograd'ta 16 (3) Haziran'da vuku bulan kongre, oldukça hararetli konuşmalara sahne oldu.²⁴⁵ Kongrede Bolşevikler adına son derece kararlı ve kendinden emin konuşan Lenin, şu konunun altını özenle çizmişti: "*Rusya'da Sovyetlere karşı gelebilecek ne bir sınıf ne de bir grup vardır.*"²⁴⁶ İktidarın mutlaka Sovyetlere²⁴⁷ verilmesi gerektiğini yineleyen Bolşevikler, kongrede azınlıkta kalmışlardı. D'encausse, yaptığı çalışmada sol grupların söz konusu kongre içindeki dağılımını şöyle vermektedir: "*Bolşevikler kongreyi kontrol altına alabilmekten uzaktır: oy vermeye yetkili 822 delege arasında sadece yüz beş temsilcileri vardır, oysa Sosyalist-Devrimciler 285, Menşevikler de 248 oya sahip görünmektedir.*"²⁴⁸

---

²⁴³ Tutuklular, 12 Mayıs'ta (29 Nisan'da) bir Danimarka vapuruna bindirildiler. Yola çıkmadan önce Trotskiy Britanyalı subaya, ilk işinin Kurucu Meclis'teki Rusya Dışişleri Bakanı'na İngiltere ve Kanada'nın Rus vatandaşlarına uyguladığı alaycı politikaya ilişkin gensoru vermek olduğunu söyledi. İngiliz subay ise "*Sizin Kurucu Meclis'e gireceğinizi umut etmiyorum*" diyerek onu savuşturdu. Bkz.; Çernyabskiy, **a.g.e.**, s. 176.

²⁴⁴ Çernyabskiy, **a.g.e.**, s. 177.

²⁴⁵ Vasyukov, **Vneşnaya Politika Vremennogo Pravitelstva (Geçici Hükümetin Dış Politikası)**, s. 171.

²⁴⁶ **A.g.e.**, s. 171.

²⁴⁷ Devlet, Sovyetlerden vücut bulan temsili bir proleter demokrasiye dayanacaktı. Sovyetler, silâhlı yığınların basit bir organizasyonunu temsil edecek; yasama ve yürütme aygıtlarını burjuva parlamenter demokrasinin lafazanlık kulüplerine değil de çalışma organlarına dönüştürerek kendi içinde eritecekti. Sovyetler, hem halk tarafından seçilen yasama organları olacaktı hem ülke yönetimiyle ilgili her durumda devlet aygıtının çekirdeğine çağrıda bulunacaktı. Bkz.; Mark Sandle, **A Short History of Soviet Socialism (Sovyet Sosyalizminin Kısa Bir Tarihi)**, UCL Press, London 1999, s. 27.

²⁴⁸ D'encausse, **a.g.e.**, 191.

Kerenskiy ve Lenin çekişmesine dönüşen kongrede Menşevikler ve Sosyalist-Devrimciler, koalisyon hükümetine tam destek verdiler.²⁴⁹ Uzlaşmacı yapıyı temsilen konuşan Menşevik İ. G. Çeretelli, şu sözleriyle Bolşeviklere adeta gözdağı vermişti: “*Şu anda ortada ‘İktidarı bize bırakın, siz gidin; yerinizi biz alacağız’ diyebilecek bir parti yoktur. Böyle bir parti zaten Rusya’da yoktur.*”²⁵⁰ Bu sözlere karşı suskun kalmayan Lenin, yerinden fırlayarak cesur bir ses tonuyla sözcükleri heceleyerek şunları söylemişti:²⁵¹ “*Böyle bir parti var. Hemen şimdi iktidarı devralmaya hazırız.*”²⁵² Bolşeviklerin gösterdiği mukavemete rağmen koalisyon hükümeti, Sovyet’ten istediği güvenoyunu almış ve artık dış politikada daha rahat karar alma pozisyonu elde etmişti.

Devrimden sonra yurtdışından dönen ve Lenin’den kişisel olarak hoşnut olmamasına rağmen Bolşeviklere daha yakın bir tutum sergileyen Rus Menşevizminin ideoloğu Lev Martov, Menşeviklerin ikinci Geçici Hükümet içinde görev almalarını ve koalisyon hükümetine amansızca destek vermelerini sert bir şekilde eleştirmişti.²⁵³ Özellikle “tüm iktidar Sovyetlere” söyleminin Martov tarafından benimsenmesi, Bolşeviklerin ülke içindeki etkisinin gittikçe yükseldiğine işaret etmekteydi.²⁵⁴

Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi’yle gizli görüşmeler yürüten Savaş Bakanı Kerenskiy, Batı Cephesi’ndeki Alman kuvvetlerine karşı Fransa ve İngiltere’nin isteklerini yerine getirmek için 25 (12) Haziran’da kongreden gerekli onayı alır. Böylece Kerenskiy, askerî harekâtı başlatmak ve kendi askerini psikolojik olarak

---

²⁴⁹ Çürümüş darkafalılığın Skobelev, Çeretelli, Çernov ve Avksentyev gibi kahramanları, Sovyetleri bile en bayağı burjuva parlamentarizminin örneğine göre berbat etmeyi ve laklakhanelere çevirmeyi başardılar. Sovyetlerde “sosyalist” bakan beyler, saf köylüleri lafbeliği ve kararlarla kandırıyorlar. Hükümette bir yandan, sırasıyla olabildiğince çok Sosyalist-Devrimciyi ve Menşeviki iyi ücretli ve saygın görevlerin “yemliklerine” yerleştirmek için ve öte yandan halkı oyalamak için bitmek bilmez bir dans sergileniyor. Bu arada kalem odalarında, kurmaylarda “devlet” işi görülüyor. Bkz.; Lenin, **Devlet ve Devrim**, s. 61.

²⁵⁰ Coquin, **a.g.e.**, s. 87.

²⁵¹ Krupskaya, **a.g.e.**, s. 161-162.

²⁵² D’encausse, **a.g.e.**, s. 191.

²⁵³ Rabinoviç, **a.g.e.**, s. 91.

²⁵⁴ Lenin’in 1917 yılının sonbahar mevsimindeki yazılarını ve konuşmalarını okuyun, şu temel sloganla karşılaşacaksınız: tüm iktidar Sovyetlere. Bu, kitlelerin sosyal çalışmalara ve üretimin idarî sürecine doğrudan doğruya kendiliğinden katılımı demektir; bu, yönetenler ve yönetilenler arasındaki her bariyerin ve her türlü sosyal hiyerarşinin ortadan kaldırılması demektir, bu yargı ve yürütme erkleri, yönetim ve üretim aygıtları, tüm devlet mekanizmasıyla yerel yönetim mekanizması arasındaki sınırın mümkün olduğunca maksimum derecede kaldırılması demektir. Bkz.; Y. O. Martov, **Mirovoy Bolşevizm (Dünya Bolşevizmi)**, İzdatelstvo “İskra”, Berlin 1923, s. 35.

savaşa adapte etmek için Galiçya’da bulunan Ternopol’a gider.²⁵⁵ Daha önce Petrograd Askerî Bölge Komutanlığı yapmış olan L. G. Kornilov’un 8. ordu komutanlığına atanmasıyla birlikte başlayan hazırlıklar artık son safhaya ulaşmıştı.²⁵⁶ Orduya saldırı emri 29 (16) Haziran’da verilirken, halk mezkûr saldırıdan ancak 2 Temmuz’da (19 Haziran) haberdar olmuştu. Devrik Çar II. Nikolay, Güneybatı Cephesi’nde başlayan taarruzu ve duyduğu mutluluğu 2 Temmuz (19 Haziran) tarihli günlüğünde şöyle aktarmaktadır: “*Ordumuz, Zoloçovski istikametinde iki günlük top ateşinden sonra düşman mevzilerini yarmış, yaklaşık 170 subayı, 10 bin kişiyi, 6 top ve 24 makineli tüfeği ele geçirmişti. Tanrıya şükür! Allah korusun, iyi şanslar! Bu müjdeli haberden sonra kendimi tamamen bir başka hissediyorum.*”²⁵⁷

İlk günlerde cephede önemli başarılar elde eden Rus ordusuna hükümet, burjuvazi ve Petrograd Sovyeti’nden yurtsever duyguları kamçılaman büyük bir destek vardı. Bolşevikler ve Pravda gazetesi dışında kalan siyasî oluşumlar ve yayın organları, köylü ve işçi sınıfını savaşa davet ediyor, saldırı yanlısı militarist propaganda yapıyorlardı. Ancak zafere dair tüm beklentiler ilerleyen günlerde boşa çıkmış, Alman ordusu karşı saldırıya geçerek Rus ordusunu mağlup etmişti. Bu mağlubiyette Rus ordusunun taarruz konusunda isteksiz davranması ve hoşnutsuzluktan kaynaklanan firarların artması da etkili oldu. Geçici Hükümet, günlerdir yaşanan bozgunu kamuoyundan gizli tutmuş ancak 16 Temmuz’da (3 Temmuz’da) Rus ordusunun Alman kuvvetlerine yenildiğini duyurabilmişti.²⁵⁸

Cepheye daha fazla asker sevkıyatı yapmak isteyen Geçici Hükümet, 16-17 (3-4) Temmuz tarihlerinde Petrograd’ta meydana gelen ani bir ayaklanmayla karşı karşıya kaldı. Savaşın uzaması, ölümlerin devam etmesi ve açlık, Petrograd garnizonunda huzursuzluk yaratmış ve askerleri yeniden öfkeye sürüklemişti. Cepheye gitmek istemeyen mitralyöz erleri, Kronstadt bahriyelileri ve fabrika işçileri

---

²⁵⁵ Kerenskiy, 28 (15) Haziran’da cephede idi ve buradan Knez Lvov’a gönderdiği telgrafta şunları yazmıştı: “*Brusilov ve Lukomski ile görüştük. Durum tespit edildi ve karar verildi. Askerî-stratejik havaya bakılırsa, operasyonu daha da ertelemek lazım. Geçici Hükümet’in orduyu mümkün olduğu kadar desteklemesini istiyoruz. Çeretelli ve Çernov aracılığıyla müttefiklerin de yardımını talep ediyoruz. Ülkeye çağrıldığım vakit geri geleceğim. Selamlar. 15 (28 İ.K) Haziran 1917. Kerenskiy.*” Bkz.; A.G. Şlyapnikov, **Kanun Semnadsatogo Goda: Semnadsatıy God 3 (1917 Yılı Arefesi: 1917 Yılı 3)**, İzdatelstvo “Respublika”, Moskva 1994, s. 570.

²⁵⁶ Coquin, **a.g.e.**, s. 84.

²⁵⁷ II. Nikolay, **a.g.e.**, s. 863-864.

²⁵⁸ Rabinoviç, **a.g.e.**, s. 121.

16 (3) Temmuz'da bir araya gelerek hükümetin savaş programına karşı kıyam ettiler.²⁵⁹ Sovyet'in bulunduğu Tavriçeskiy Sarayı'nın etrafında toplanan kalabalık, tüm iktidarın Sovyet'e geçmesini talep ediyordu. Tıpkı Şubat Devrimi'nde olduğu gibi Bolşeviklerin kontrolü dışında gelişen olaylar büyüdükçe, Bolşevik parti organlarının gösteriyi yönetme zorunluluğu da doğmaktaydı: "*Böylece Bolşevikler, istemeyerek her an bir ayaklanma halini alabilecek olan bir gösteriye sürüklendiler. Öyle bir ayaklanma ki Lenin ile onun merkez komitesi o anda, ne pahasına olursa olsun kaçınmak istiyordu. Gerçekte Lenin, hasta olduğu için 29 Haziran'dan (12 Temmuz-İ.K.) beri Finlandiya sınırına çok yakın bir villada dinleniyordu.*"²⁶⁰

Bolşeviklere göre hükümeti devirmek ve iktidarı silâhli bir ayaklanmayla ele geçirmek için şartlar henüz hazır değildi. Zira Menşevikler ve Sosyalist-Devrimcilerin hâlâ baskın olduğu halk kitleleri, olası bir silâhli ayaklanmada karşı cenahta yer alabilirlerdi. Bu şartları göz önünde bulunduran Trotskiy, L. B. Kamenev ve Zinovyev gibi parti ileri gelenleri de gösterinin silâhli bir karaktere bürünmemesinden ve barışçı bir şekilde sonlanmasından yanaydılar.²⁶¹

17 (4) Temmuz günü sayısı yaklaşık 500 bine ulaşan kitle, her şeye rağmen hükümet birlikleriyle silâhli bir çatışmaya girmiş,²⁶² gösteri çok sayıda ölü ve yaralıyla sonuçlanmıştı. Meydana gelen ayaklanmadan Bolşevikleri sorumlu tutan Geçici Hükümet'in güvenlik birimleri, 18 (5) Temmuz tarihinden itibaren Bolşeviklere yönelik geniş çaplı bir operasyon düzenledi: "*Hükümetin Bolşeviklere yönelik müdahalesi, 5 (18-İ.K.) Temmuz sabahında büyük bir subay müfrezesinin Pravda gazetesinin basımeline ve idarehanesine yaptığı baskınla başladı. Subaylar, nerdeyse birkaç dakika önce idarehaneyi terk eden Lenin'e yetişemediler. Pravda*

²⁵⁹ Devlet, a.g.e., s. 72.

²⁶⁰ Viktor Aleksandrov, **Kanlı Pazardan Ekim İhtilâline**, Çev: Fahrettin Ziya Fındıkçı, Sahir Ertan, Sulhi Dönmez, Recai B. Okatan, Habora Kitapevi Yayınları, İstanbul 1970, s. 27.

²⁶¹ 3 Temmuz'da (16 Temmuz İ.K.) merkezî komitenin öğleden sonraki oturumunda hem Zinovyev hem de Trotskiy, L. B. Kamenev ve diğerlerinin "parti, kitleleri tutmak için çaba sarf etmeli" görüşünü destekliyorlardı. Bkz.; Aleksandr Rabinoviç, **Bolşeviki Prihodyat k Vlasti (Bolşevikler İktidara Geliyor)**, İzdatelstvo "Progress", Moskva 1989, s. 39.

²⁶² Baş kaldıranlara karşı şiddet uygulanması emrini veren Petrograd Bölgesi Ordu Komutanı'nın derhal ilan ettiği bildiri de şu cümleler geçmekteydi: "*Geçici Hükümet'in emrini yerine getirerek Petrograd'ı, elinde silâhla düzeni bozan ve vatandaşların malî -kişisel güvenliğini tehdit eden insanlardan temizleyin, başkentin sakinlerinden acil bir ihtiyaç olmadan sokağa çıkmamalarını istiyorum, evlerin kapılarını kilitleyin ve bilinmeyen kişilerin evlere sızmasına karşı önlem alın, askerlerin hızlı bir şekilde sokaklardaki düzeni sağlamasını istiyorum, General-Binbaşı Polovtsev, 4 Temmuz 1917.*" Bkz.; Şlyapnikov, **Kanun Semnadtsatogo Goda: Semnadtsatıy God 3 (1917 Yılı Arefesi: 1917 Yılı 3)**, s. 606.

gazetesinin bazı çalışanları ise dayak yemiş ve tutuklanmıştı.”²⁶³ İlerleyen süre zarfında baskınlardan kaçan Bolşevikleri yakalamak ve Bolşevik Parti aygıtlarını işlevsiz hale getirmek için seferber olan hükümet birlikleri, Bolşeviklerin merkezi olan Kşesinskaya binasını ve Petropavlovskiy Kalesi’ni basmış, birçok parti çalışanını tecrit altına almıştı.

Gelişmeleri ilk günden itibaren cepheden takip eden Kerenskiy, kendisine verilen bir Alman gazetesini²⁶⁴ okurken Almanların meydana gelen olayları önceden bildiği ve Lenin’in Alman casusu olduğu sonucuna varmıştı. Aynı doğrultuda 18 (5) Temmuz’da Bolşevikler ve Lenin hakkında Almanlarla işbirliği ve provakatörlük suçlaması, başkenti tamamıyla sardı. Öyle ki “*Jivoye Slovo*” gazetesi, kesin kanıtlara başvurmadan şu haberi yaymıştı: “*Lenin, Ganetskiy ve Kozlovskiy Alman ajanlarıdır.*”²⁶⁵

19 (6) Temmuz tarihinde cepheden başkente gelen Kerenskiy, Bolşevikleri ivedilikle himaye altına almak ve susturmak istemiş; Lenin ve arkadaşlarını cezalandırmak için gerekli tedbirlerin derhal alınması emrini vermişti. Bu doğrultuda Geçici Hükümet tarafından Lenin, Zinovyev, L. B. Kamenev ve diğer Bolşevik liderler hakkında yüksek ihanette buldukları gerekçesiyle bir tutuklama kararı çıktı: “*Geceleyn milisler, tevkif etmek üzere Lenin ile Zinovyev’in evine gittiler. İki de yok olmuştu. Lenin’in temmuz günlerindeki olaylara kadar oturmuş olduğu Eliazarov’un dairesini boş yere birkaç defa aradılar. Lenin, hükümetin kararını öğrenir öğrenmez Sulimovlarla Alliluyevlerin evine sığınmıştı.*”²⁶⁶ Alliluyevlerin evinde²⁶⁷ Stalin, V. P. Nogin ve diğer arkadaşlarıyla durum değerlendirmesi yapan

²⁶³ Rabinoviç, **Bolşeviki Prihodyat k Vlasti (Bolşevikler İktidara Geliyor)**, s. 53.

²⁶⁴ Rusça yayımlanan, haftada bir kez çıkan ve düşman ordusundaki gelişmeleri öngören Alman propaganda organı *Tovariş’in* son sayısını cephede Kerenskiy’e göstermişlerdi. Bkz.; Rabinoviç, **Bolşeviki Prihodyat k Vlasti (Bolşevikler İktidara Geliyor)**, s. 54.

²⁶⁵ Güya Almanlar, Bolşevik Yakov Ganetskiy ve Meçislav Kozlovskiy aracılığıyla partiye para aktarmışlardı. Bkz.; Rabinoviç, **Bolşeviki Prihodyat k Vlasti (Bolşevikler İktidara Geliyor)**, s. 44.

²⁶⁶ Aleksandrov, **a.g.e.**, s. 42.

²⁶⁷ 7 (20-İ.K.) Temmuz’da Lenin -Stalin’in dostu olan ve onun da sonra sığınacağı- Alliluyev ailesinin dairesinde geçici bir sığınak bulmuşken, bu konuyu Krupskaya, Stalin, Ordjonikidze, Nogin ve daha az tanınmış birkaç başka Bolşevikle tartışır. Baştan beridir Bolşevik, 1903’ten bu yana Lenin’in yakın dostu olan merkez komitesi üyesi Nogin, Lenin’in teslim olması gerektiğine inanır, onu ikna etmek için saatlerce dil döker. Kararın kaçma yönünde alınmasının başlıca nedenlerinden biri, çok uzun süredir sadık bir Leninci olarak bilinen Yelena Stasova’nın getirdiği, hükümetin bambaşka bir davaya temel hazırlamak için ürettiği yeni bir suçlama haberidir: suçlamaya göre Lenin, sadece Alman casusu değil, aynı zamanda da ohrankanın parayla satın aldığı bir kışkırtıcıdır. “Teslim olmayın” diye haykırır Stalin, “Teslim olmayın. Sizi öldürürler!”. Bkz.; D’enceausse, **a.g.e.**, 198.

Lenin, Alman casusluğu suçlamasına mahkemede cevap vermeyi istiyordu ancak adil yargılanma ve can güvenliği bakımından edildiği şüpheler sebebiyle Finlandiya'ya kaçmaktan başka seçenek bulamıyordu. Nitekim Lenin 21 (8) Temmuz'da yakın dostu Zinovyev ile birlikte kılık değiştirerek Finlandiya'ya kaçmayı başardı.²⁶⁸

Ülke içinde kalan L. B. Kamenev, Trotskiy, Lunaçarskiy gibi Bolşevik devrimcilerin de tutuklanması, temmuz ayı içinde Bolşevik hareketi oldukça zayıflattı. Bir anlamda emellerine ulaşan Kerenskiy, Knez Lvov'un yerine hükümet başkanı olmuş ve 6 Ağustos'ta (24 Temmuz) sosyalistlerin ekseriyette olduğu yeni bir koalisyon hükümeti kurmuştu.²⁶⁹

Bolşeviklerin otorite kaybına uğradığı bir dönemde Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin VI. Kongresi gerçekleşti. 8-16 Ağustos (26 Temmuz-3 Ağustos) tarihlerinde Petrograd'ta yapılan kongreye Y. M. Sverdlov başkanlık yapmış, partinin siyasî temsilciliğini Stalin ve N. İ. Buharin üstlenmişti.²⁷⁰ Şubat Devrimi'nden temmuz olaylarına kadar sosyalist devrime geçiş için barışçıl yöntemden ve diyalogdan umutlu olan Bolşevikler, VI. kongrede yeni bir yol ve yöntem üzerinde duruyorlardı: *"O sırada Lenin'in sözcüsü olan Stalin, Sovyetlerin Merkez Yürütme Komitesi'nin karşı-devrime katıldığını ve artık iktidarın barış içinde devrinin olanaksız olduğunu ileri sürüyordu. Ancak silâhli ayaklanma proletaryanın ve fakir köylülüğün iktidarını sağlayabilirdi."*²⁷¹ Temmuz olaylarından önce "tüm iktidar Sovyetlere" sloganını kullanan Bolşevikler, VI. kongreden sonra bu düşünceden uzaklaşmış, proletarya diktatörlüğüne geçişten söz etmeye başlamışlardı.

1.2.3. Kornilov Hareketi ve Ekim Devrimi

Ağustos 1917'ye gelindiğinde hâkimiyeti eline almış gözükten Kerenskiy, Bolşeviklerin ülke içinde halk arasında aşikâr bir şekilde güçlendiğini görmekteydi. Olası Bolşevik tehdidine karşı önlemler almaya koyulan Kerenskiy, ilk önce çar ailesini başkentten uzak, daha güvenilir bir yere nakletmenin peşindeydi. Yapılan

²⁶⁸ Dejevsky, a.g.e., s. 47.

²⁶⁹ GARF, Fond: 6396, Opis: 1, Delo: 23, L. 36.

²⁷⁰ Carr, a.g.e., s. 94.

²⁷¹ Ronald Grigor Suny, **Bakü Komünü-Rus Devriminde Milliyet ve Sınıf**, Çev: Kudret Emiroğlu, Belge Yayınları, İstanbul 1990, s. 148.

istişareler sonucu çar ailesinin Tobolsk'e gönderilişi kararlaştırıldı.²⁷² Önce tren sonra vapur yolculuğu eşliğinde 19 (6) Ağustos'ta Tobolsk kentine varan ve 1918 yılının ilkbahar mevsimine kadar burada kalan çar ailesinin yaşadığı Sibiryâ yolculuğu II. Nikolay'ın günlüğünde şöyle sonlanmaktaydı: *“Tüm gün güvertede gezdik ve oturduk. Saat 4.00'ten beridir onu görmemize rağmen saat 6.30 gibi Tobolsk'a geldik. Sahilde çok sayıda insan vardı. Demek ki bizim gelişimizden haberleri varmış. Dağın üzerinde bir ev ve katedral manzarası, hayalimdeydi. Vapur yanaştı ve eşyamızı indirmeye başladılar.”*²⁷³

1917 Ağustos ayı içinde ses uyandıran gelişmelerden biri de Moskova'da yapılan geniş çaplı devlet konferansıydı. 25 (12) Ağustos'ta Moskova'daki Bolşoy Tiyatro salonunda başlayan ve 3 gün süren konferans, özellikle Kerenskiy tarafından ülkede farklı çevreler arasında ulusal birliği sağlama ve sağdan destek alarak siyasî konumunu kuvvetlendirme gayesiyle yapılmıştı. *“Bolşoy Tiyatrosunun kocaman salonunda iki bin beş yüz delege toplanmıştı: küçükler, Menşevikler, Sosyalist-Devrimciler, дума ve Tsik (Sovyet Kongresi) üyeleri. Bolşevikler²⁷⁴ bu konferansta yoktular ama onların çağrısıyla şehirde 400 bin işçi grevdeydi.”*²⁷⁵

Rus generalleri ve hükümet yöneticileri arasında Napolyon Bonapart özentisinin yükseldiği günlerde gerçekleşen Moskova Konferansı, Kerenskiy ve Başkomutan Kornilov'un karşılıklı söz düellosuna dönüştü. Kerenskiy, bu konferansta ısrarla Kornilov'un yalnız başına iktidar olmasına mahal vermeyecek bir tutum içindeydi.²⁷⁶ Öncelikle Bolşevikleri hedef alan Kerenskiy, ardından sağ cenah ve Kornilov'a şu sözleriyle gözdağı vermişti: *“Orduda hükümetin üstünde iktidar yoktur. Ulusumuz ile ordumuzun en iyi kuvvetleri, Rus devriminin zaferini cephedeki*

---

²⁷² Söylemezoğlu, a.g.e., s. 30.

²⁷³ II. Nikolay, a.g.e., s. 879.

²⁷⁴ Kimse Moskova'da bir konferans toplanması gerektiğini doyurucu bir biçimde açıklayamaz. Daha iyisi, katılması gerekenlerin hepsi (samimice veya değil) Moskova'ya çağrılmalarının amacını bilmediklerini açıklıyorlar. Hemen hepsi konferanstan söz ederken kuşku ve nefretlerini açığa vuruyorlar. Fakat her şeye rağmen hepsi gidiyorlar. Niçin? Özgül bir konumu olan proletaryayı bir kenara bırakırsak Moskova Konferansı'na katılanlar üç gruba ayrılabilirler: kapitalist sınıfların temsilcileri, küçük burjuva örgütler ve hükümet. Bkz.; Lev Troçki, **1917 Yılı**, Çev: Ertuğrul Sağlamer, Köz Yayınları, İstanbul 1977, s. 31.

²⁷⁵ Jean Elleinstein, **Devrimler Devrimi**, Çev: Babür Kuzucu, Hür Yayınevi, İstanbul 1970, s. 109.

²⁷⁶ A. F. Kerenskiy, **Delo Kornilova (Kornilov Olayı)**, İzdatelstvo “Zadruga”, Moskva 1918, s. 27.

zaferimize bağlamışlardır. Fakat ümitlerimiz ayaklar altında çiğnendi, inancımız üzerine tükürüldü.”²⁷⁷

Başkomutan olduktan sonra ülke yönetimini ele geçirmek için daha fazla cesaretlenen ve bir darbe hazırlığında olan Kornilov, konferansta vatanseverlik ve olası Alman saldırısı üzerine yaptığı konuşmayla söz konusu emelini yansıtmıştı.²⁷⁸ Nitekim konferanstan sonraki günlerde, amacına kavuşmak için Mogilev şehrindeki genelkurmay karargâhında generalleriyle gizli bir şekilde darbenin ana hatlarını çizmişti.²⁷⁹ Yapılan plâna göre Petrograd’ı Bolşeviklerden temizlemek, “vatanı” kurtarmak ve Kerenskiy’i alaşağı ederek sistemi derdest etmek isteyen Kornilov ve avenesi, bu amaçlar uğruna Riga’nın Almanlar tarafından aynı günlerde işgal edilmesine dahi göz yumdu. 18 Ağustos (1 Eylül) 1917’de Kuzey Cephesi’ni yaran Alman kuvvetleri, 20 Ağustos’a (3 Eylül) gelindiğinde kolaylıkla Riga limanını ele geçirmiş ve Petrograd sınırına dayanmışlardı.²⁸⁰ ABD’den yüklü bir para desteği alan Kornilov’un plânı, Petrograd’ı biçare bırakmak ve askerî darbe için zemin oluşturmaktı. Bu çerçevede ordunun ve burjuvazinin sessiz kalması, kamuoyunda Kornilov komplosunu daha da gün yüzüne çıkarıyordu.

Kornilov’un gizliden gizliye tasarladığı komplodan haberdar olan Kerenskiy, komplo iddialarını açıklığa kavuşturmak ve gerekli önlemleri almak için Prens Lvov’u Mogilev’deki askerî karargâha gönderdi. 6 Eylül (24 Ağustos) günü Başkomutan Kornilov’la görüşen ve isteklerini not eden Prens Lvov, ivedilikle Petrograd’a döner. *“Kerenskiy’in elçisi, kendisine Kornilov’un iktidarın tamamını talep ettiğini iletir. Bunun üzerine Kerenskiy acil olarak bakanlar kurulunu toplantıya çağırır.”²⁸¹*

²⁷⁷ Aleksandrov, **a.g.e.**, s. 56.

²⁷⁸ Kornilov otoriter ve keskin bir sesle, ordunun durumunu ve cephenin halini en kötü şekillerde tarif ve tasvir eden bir notu okumaya başladı. Konuşmasının düğüm noktası şu kötümser öngörüşü: *“...Düşman Riga’nın kapılarını çalmaktadır ve eğer körfezde tutunamazsak Petrograd’ın yolu açılmış olur.”* Bkz.; Aleksandrov, **a.g.e.**, s. 58.

²⁷⁹ 3 Temmuz (16 Temmuz-İ.K.) ve 27 Ağustos (10 Eylül) arası dönemi, üç evreye ayırmak mümkün: ilkin farklı oluşumların çalılık halindeki çalışması ve onlardan belli başlıların bir amaç uğruna birleşmesi, güçlerin ve araçların Moskova Konferansı’ndan istifade etmek için organize olması, Bolşeviklerle mücadele görünümü altında iktidarın kesin bir şekilde zor kullanılarak ele geçirilmesi. Hareketin amacı askerî diktatörlüktü. Bkz.; Kerenskiy, **Delo Kornilova (Kornilov Olayı)**, s. 51.

²⁸⁰ Ramin Sadıkov, “Şubat Devrimi’nden Sonra Rusya’da İktidar Mücadelesi: Ekim Devrimi’ne Giden Yol”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 29, Sayı: 48, Ankara 2010, s. 101-118.

²⁸¹ Nicholas Werth, **1917 Rus Devrimi**, Çev: Esra Özdoğan, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004, s. 86-87.

Toplantıda ülkedeki genel ortamı değerlendiren Kerenskiy, Rusya'yı kaostan kurtarmak için tüm olağanüstü yetkilerin kendisine verilmesini istedi. Ancak tüm bakanlardan beklediği desteği göremedi. Toplantıya katılan dönemin devlet kontrolörü F. F. Kokoşkin, şunları söylemişti: *“İlk sözü ben aldım. Başkanın diktatörce iktidar karakteri altındaki bir Geçici Hükümet bünyesinde bulunmamın mümkün olmadığını söyledim. Benden sonra diğer bakanlar da istifalarını açıkladılar.”*²⁸² Menşevik, Sosyalist-Devrimci ve Kadet (meşrutiyetçi-demokrat) grubuna bağlı bazı bakanlar istifa etmiş²⁸³ ve özellikle Kadetler kendi yayın organlarında yaptıkları hükümet karşıtı propaganda ile bir bakıma Kornilov'a arka çıkmışlardı.

Mogilev'deki karargâhında harekâtı yönlendiren Kornilov, Petrograd üzerine yürümesi için askerî birlikleri artık hazır hale getirmişti. Nitekim 27 Ağustos (9 Eylül) tarihinde *“Kossak General Krimov, ünlü vahşi tümeniyle”*²⁸⁴ birlikte Petrograd üstüne sürülür.²⁸⁵ Yapılan plâna göre A. M. Kaledin ve A. İ. Denikin gibi komutanlardan da takviye birlikler yardıma gelecekti. Aynı anda demiryolu işçilerine de seslenen Kornilov, şunları dikte etmişti: *“Tüm emirlerimin kayıtsızca yerine getirilmesini istiyorum ve uyarıyorum: her türlü itaatsizliği, vatanın savunulmasının ve onun özgürlüğünün kutsal davasına bir ihanet olarak göreceğim ve acımasızca cezalandıracağım.”*²⁸⁶

Harekâta karşı koymak için destek arayışına giren Kerenskiy, nihayet gerekli yardımı bulur: *“Sovyet, Kerenskiy'i destekler ve 'karşı-devrime karşı mücadele komitesi' kurar. Temmuz günlerinden beri ilk kez Menşevikler, Sosyalist-Devrimciler*

²⁸² A. S. Senin, **Ministerstvo Putyey Soobşeniya v 1917 Godu (1917 Yılında Demiryolları Bakanlığı)**, İzdatelstvo “Librokom”, Moskva 2009, s. 138.

²⁸³ En sonunda bir dizi bakanın istifaları imzalandı. Çernov 28 Ağustos'ta (11 Eylül-İ.K.), Kokoşkin, Yurenev, Oldenburg ve Peşehonov 31 Ağustos'ta (13 Eylül-İ.K.), Skobelev ve Avksentyev 2 Eylül'de (15 Eylül-İ.K.) ve Zarudniy ise 3 Eylül'de (16 Eylül'de-İ.K.) istifa ettiler. Nekrasov ise 31 Ağustos'ta (13 Eylül-İ.K.) iki görevinden ayrıldı. Bkz.; V. İ. Startsev, **Krah Kerenskiy (Kerenskizmin Çöküşü)**, İzdatelstvo “Nauka”, Leningrad 1982, s. 64.

²⁸⁴ 23 Ağustos 1914'te Mihail Aleksandroviç (II. Nikolay'ın kardeşi) kumandasında kurulan Vahşi Tümen diğer adıyla Kafkas Yerli Süvari Tümeni, 3 tugaydan oluşmaktaydı. Bu tugayın içinde Çerkes, Çeçen, Dağıstanlı, Abhaz, İnguş, Azerbaycanlı (Tatarlar) vb. Kuzey ve Güney Kafkasya halklarından müteşekkil alaylar yer almaktaydı. Tümen, 21 Ağustos 1917'de Kornilov tarafından kolorduya dönüştürülmüş ve son olarak 1918 yılı ocak ayında dağılmıştı.

²⁸⁵ Elleinstein, **a.g.e.**, s. 110.

²⁸⁶ Senin, **a.g.e.**, s. 138.

ve Bolşevikler kendilerini yan yana bulurlar. Yöneticileri serbest bırakılınca, Bolşevik Parti siyaset sahnesine görkemli bir dönüş yapar.”²⁸⁷

30 Ağustos (13 Eylül) gününe gelindiğinde özellikle demiryolu, telgraf ve posta işçilerinin sergilediği mücadele azmi²⁸⁸ ve yöntemi sayesinde Kornilov ayaklanması tamamıyla bastırılmıştı. Bilhassa Kaledin ve Denikin’den beklenen yardım gelmeyince başarısızlık kaçınılmaz hale gelmiş,²⁸⁹ General Krimov intihar etmiş ve Başkomutan Kornilov tutuklanmıştı.²⁹⁰

Kornilov komplosunun bastırılmasından sonra Bolşevikler ve Kerenskiy arasındaki ihtilaf, yeniden şiddetlenmeye başladı. Özellikle Kerenskiy, komplonun hemen ardından 1 (14) Eylül 1917’de tüm iktidarı elinde tutmak için kendi başkanlığı altında 4 kişiden oluşan bir direktuvar kurdu.²⁹¹ Direktuvar, her ne kadar Rusya’nın demokratik bir cumhuriyet olduğunu ilan etse de özünde Rusya’yı diktatörlüğe doğru götürmenin peşindeydi. Söz konusu sistemde hem direktuvar başkanı hem de başkomutan sıfatını haiz olan Kerenskiy, 1 (14) Eylül tarihli *Raboçiy Put* adlı Bolşevik gazetesinde sert bir eleştiriye maruz kalmıştı: “*Bu ne anlama geliyor? Kornilov’un gerçekleştirmek istediği diktatörlük gerçekleşti demektir. Doğru! Farklı bir sonla, farklı bir isimle gerçekleşti fakat askerî bir diktatörlük olarak gerçekleşti. Bu durumda Başkomutan Kornilov oldu vatandaş Kornilov, vatandaş Kerenskiy ise oldu Başkomutan Kerenskiy.*”²⁹² Kornilov komplosu ve Kerenskiy arasında bir uzlaşma olduğunu düşünen Bolşeviklere göre bu komplo, esasında proletarya ve köylü sınıfının iktidarına karşı düzenlenmişti.²⁹³

²⁸⁷ Werth, **a.g.e.**, s. 90.

²⁸⁸ **A.g.e.**, s. 90.

²⁸⁹ Kirchner, **a.g.e.**, s. 238.

²⁹⁰ Kerenskiy, **Delo Kornilova (Kornilov Olayı)**, s. 52.

²⁹¹ Geçici Hükümeti yöneten grubun çoktandır böyle bir hayali vardı. Daha haziran ayının sonunda Kiev’e yapılan toplu seyahat esnasında N. V. Nekrasov, M. İ. Tereşenko ve İ. G. Çeretelli bununla ilgili plânlarından bahsetmişlerdi. Sonra “direktuvar” kurma fikri, temmuz günleri sonrasında ve ikinci koalisyon öncesinde gündeme gelmişti. 27 Ağustos’ta (9 Eylül-İ.K.) Geçici Hükümet ve merkez yürütme komitesinde bu konu tartışılmıştı. Merkez yürütme komitesi kararlılıkla karşı çıkarken, Kerenskiy onda ısrar etmişti. Bkz.; Startsev, **Krah Kerensiny (Kerensizmin Çöküşü)**, s. 62.

²⁹² “Diktatura”, **Raboçiy Put**, No: 10, Petrograd, 14 Sentyabrya (1 Sentyabrya) 1917, s. 2.

²⁹³ Kornilov komplosu yalnız bir generalin komplosu değil, tüm Rus burjuvazisinin proletaryaya ve köylülüğe karşı düzenlediği bir komplodur; lakin bu komplo Kerenskiy’e karşı değil, çünkü onunla anlaşmaya çalışmışlardı. Kornilov’a karşı mücadele için birleşenlerin Kerenskiy’in politikasını savundukları iddiası doğru değil. Moskova Konferansı’nda, Kornilov’u “devrimin ilk askeri” olarak adlandıran o kişinin politikasını teşhir etmek lazım. Bkz.; “Reç Tovarişa Kameneva” (Yoldaş Kamenev’in Konuşması), **Raboçiy Put**, No: 11, Petrograd, 14 Sentyabrya (1 Sentyabrya) 1917, s. 2.

Kornilov'un etkisiz hale getirilmesine rağmen Rusya genelinde işçi, köylü ve askerler arasında hızla büyüyen bir hoşnutsuzluk devam etmekteydi. İşçiler, fabrikalarda üretimde söz sahibi olmak için patronlarla mücadele ederken, köylüler de geçinmek için toprak ağalarının malikânelerine ve topraklarına el koyuyorlardı.²⁹⁴ Cephede açlıktan bitkin düşen askerler ise emirlere itaat etmiyorlar, evlerine dönüş yapıyorlardı. Sonbaharın karamsar ilk günlerini yakından yaşayan Bolşeviklerden Aleksandra Kollontay, anılarında şunları yazmaktadır: *“Kerenskiy'in popülaritesi her geçen gün düşüyordu. Ona “asıl yalancı” diyorlardı. Saldırıya çağırıyor ama orduyu ikmal edemiyordu. İttifak devletleri saldırıyor. Açlık büyüyordu. Karşı-devrimcilerin sesleri daha net duyuluyordu.”*²⁹⁵

Ülkenin yaşadığı buhran karşısında ordunun, hükümetin ve Sovyet'te çoğunluğu elinde tutan sol fraksiyonların yetersiz kalması ve beklenen adımları atmaması Bolşeviklerin programını ve tezlerini haklı çıkarıyor,²⁹⁶ halkı Bolşevizme daha da yakınlaştırıyordu. Nitekim Bolşevikler, eylül ayında ülke genelinde birçok sovyette²⁹⁷ çoğunluğu ele geçirmişlerdi.²⁹⁸ 9 (22) Eylül'de Çheidze'nin istifa etmesinden sonra Petrograd Sovyeti'nde vuku bulan oturumda 519 kişi Bolşevikler için oy kullanmış, 414 kişi karşı oy kullanmış ve 67 kişi tarafsız kalmıştı.²⁹⁹ Yapılan oylama sonunda Lev Trotskiy, Petrograd Sovyeti'nin başkanlığına getirildi. Böylece Trotskiy, 1905 Devrimi sonunda üstlendiği göreve yıllar sonra yeniden kavuşmuş oldu.

Bolşevik akımın yarattığı etkiyi dizginlemek isteyen Kerenskiy, bir kez daha koalisyon hükümeti kurmak için 14-22 Eylül (27 Eylül-5 Ekim) tarihleri arasında Petrograd'ta bir demokratik konferans yapmıştı. Konferansın sonunda kurulacak olan

²⁹⁴ Çoğunlukla silâhlarını korumuş firariler tarafından yürütülen köylü isyanının en şiddetli hissedildiği yerler Ukrayna'da, “kara toprakların” en zengin taşra illerinde toprak açlığının en derinden hissedildiği bölgelerdir. Tambov ilinde, hareket 24 Ağustos'ta bölgenin en büyük arazi sahiplerinden birinin, Prenses Boris Viazemskiy'in öldürülmesiyle başlar. Bahardan beri, köylüler 1905'te sert bir biçimde bastırılan köylü isyanlarına katıldıkları için ceza olarak birçok köy birliğinin binlerce hektarlık otağına el koyan prensten bu arazileri boş yere geri istemektedir. Bkz.; Werth, **a.g.e.**, s. 95.

²⁹⁵ A. M. Kollontay, **İz Moyey Jizni i Raboty (Hayatımdan ve Çalışmalarımdan)**, İzdatelstvo “Sovetskaya Rossiya”, Moskva 1974, s. 305.

²⁹⁶ Lev Troçki, **1917 Yılı**, s. 62.

²⁹⁷ Moskova Sovyeti de Bolşeviklerin bir önergesini kabul ederek yöneticilerini değiştirir. Yeni yöneticiler, iki Bolşeviktir: Buharin ve Nogin. Bkz.; Elleinstein, **a.g.e.**, s. 112.

²⁹⁸ Robert Service, **Comrades: A History of World Communism (Yoldaşlar: Dünya Komünizminin Kısa Bir Tarihi)**, Harward University Press, Massachusetts 2007, s. 61.

²⁹⁹ Startsev, **Krah Kerenskiy (Kerensizmin Çöküşü)**, s. 81.

iktidar, Kurucu Meclis seçimlerine kadar ülkeyi yönetecekti.³⁰⁰ Bolşevikler, konferansa 136 delege göndermişlerdi. Demokratik konferansın yapıldığı günlerde Petrograd ve Moskova Bolşevik parti komitelerine Finlandiya'dan birkaç mektup gönderen Lenin, iktidarı Menşevikler ve Sosyalist-Devrimcilere yani Kerenskiy'e bırakmaya kesinlikle karşı çıktığını şu şekilde belirtmekteydi: *“Bolşevikler, iki başkentteki İşçi ve Asker Temsilcileri Sovyeti'nde çoğunluğu sağlayarak iktidarı derdest etmeliler. Bolşevikler, devlet iktidarını ellerine alabilirler ve almak zorundadırlar.”*³⁰¹

Barışçı ve uzlaşmacı çözümden umudunu kesen, aksine silâhlı ayaklanmaya temayül eden Lenin, demokratik konferansa şu isteklerin iletilmesi ve mutlaka meclisten geçirilmesi gerektiğini belirtmişti: *“Halklara barış, köylülere toprak, rezilce kazançların müsaderesi ve kapitalistlerin üretimi utanmadan kundaklamalarının önlenmesi.”*³⁰² Ancak Lenin'in önerileri ve görüşleri, parti içinde özellikle L. B. Kamenev ve Buharin tarafından benimsenmemiş, Trotskiy ise bu konuda çekimser kalmıştı.

Konferansla birlikte bir önmeclis (предпарламент: predparlament) teşkil edilmişti. Bolşevik delegeler arasında büyük çoğunluk, önmecliste yer alınmasından yana oy kullanmasına rağmen Lenin'in önerisi baskın geldi. Ona göre büyüyen devrim dalgasını engellemek için kurulan önmecliste yer almak, felaket ve tarihî bir hata olacaktı.

Demokratik konferans ve önmeclisle birlikte direktuvar ortadan kaldırılmış ve 25 Eylül (8 Ekim) 1917'de üçüncü Geçici Hükümet kurulmuştu. Lakin söz konusu hükümetin varlığı uzun sürmeyecekti. Zira ekim ayında tüm yurttaki zuhur eden Bolşevik başkaldırı, tarihin gidişatını kökten değiştirecekti.

Temmuz olaylarından ekim ayına kadar Finlandiya'da kalan Lenin, gelişmeleri uzaktan takip ediyor ancak partisinin aldığı çelişkili ve tereddütlü kararlar karşısında öfkeleniyordu. Dolayısıyla partisi, söz konusu kargaşa içinde isabetli ve ciddi adımlar atmak için mutlak suretle ona ihtiyaç duyar hale gelmişti. Bu durumda yakalanmayı dahi göze alan Lenin, 7 (20) Ekim'de Finlandiya'dan Rusya'ya giriş

---

³⁰⁰ Kollontay, **a.g.e.**, s. 306.

³⁰¹ Startsev, **Krah Kerenskiy (Kerensizmin Çöküşü)**, s. 85.

³⁰² Elleinstein, **a.g.e.**, s. 113.

yapmıştı.³⁰³ İlk önce Bolşeviklerin merkezi konumundaki Viborg'a gelen Lenin, 3 gün sonra yapılacak olan parti merkez komite toplantısına iştirak etmek için her türlü hazırlığını yerine getirir. Nitekim "10 (23-İ.K.) Ekim'de 121³⁰⁴ günlük bir yokluktan sonra, başında perukası ve sakalı hâlâ tıraş edilmiş halde merkez komitesinin toplantısında görünür."³⁰⁵

Parti merkez komitesi, 10 (23) Ekim'deki oturumunda hararetli geçen tartışmalar sonucunda Geçici Hükümet'e karşı silâhlı ayaklanma düzenleyerek halk adına iktidarı ele geçirme kararı aldı. Her ne kadar Lenin'in ayaklanma teklifine 2 üye³⁰⁶ karşı çıktıysa da nihai karar alınmıştı: "Silâhlı ayaklanma tamamen kaçınılmaz hale geldi. Merkez komitesi, tüm parti organlarına bu şekilde hareket etmesini ve bu bakış açısıyla tüm ameli sorunları tartışmasını ve çözmesini önermektedir."³⁰⁷

10 (23) Ekim tarihli oturumda, söz konusu silâhlı ayaklanmayı yönetecek ve silâhlı Kızıl muhafızları yönlendirecek bir askerî-devrim komitesi kurulmuştu. Petrograd garnizonuna da emirler verecek olan komiteye Trotskiy önderlik edecekti.³⁰⁸ Tüm faaliyetlerini ve kararlarını gizlilik içinde yerine getiren merkez komitesi,

10

(23) Ekim tarihli oturumda bir de politbüro teşkil etmişti: "Bunda yedi kişi vardı: Lenin, Trotskiy, Stalin, Sokolnikov, Zinovyev, L. B. Kamenev, Bubnov. Bu yeni politik büro gerçekten var olmayacaktır. Zaten, Lenin ile Zinovyev tevkif kararları olduğu için hâlâ saklanmaktadırlar."³⁰⁹ Bununla birlikte merkez komitesinin aldığı karar gereğince silâhlı ayaklanma, Tüm Rusya Sovyetleri 2. Kongresi'nin yapılacağı 20 Ekim'den (2 Kasım) önce başlamalı ve sona ermeliydi.

³⁰³ Kirchner, a.g.e., s. 241.

³⁰⁴ Viktor Aleksandrov, kanımızca burada bir yanlışlık yapmıştır. Lenin'in 16-17 (3-4) Temmuz olaylarından hemen sonra 23 (10) Ekim'e kadar Finlandiya'da kaldığını gözönüne aldığımızda yaklaşık 95 gün geçirdiğini tahmin etmekteyiz.

³⁰⁵ Aleksandrov, a.g.e., s. 100.

³⁰⁶ Lenin'in önerisi 2'ye karşı (L. B. Kamenev ve Zinovyev) 10 oyla kabul edilmişti. Bkz.; Y. İ. Korablyov, **Oktyabrskaya Revolyutsiya: Voprosy i Otvety (Ekim Devrimi: Sorular ve Cevaplar)**, İzdatelstvo "Politizdat", Moskva 1987, s. 233.

³⁰⁷ Korablyov, a.g.e., s. 233.

³⁰⁸ **Oktyabrskaya Revolyutsiya: Memuarıy (Ekim Devrimi: Anılar)**, İzdatelstvo "Terra-Knijnyy Klub", Moskva 1999, s. 270.

³⁰⁹ Aleksandrov, a.g.e., s. 107.

Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi Merkez Komitesi, 16 (29) Ekim'e gelindiğinde silâhli ayaklanma fikrini, tüm parti organlarına anlatmak ve onların icazetini almak için daha geniş kapsamlı bir toplantı yaptı.³¹⁰ Toplantı, saatlerce süren sert münakaşalara sahiplik etti. İpliği pazara çıkmış muhalifler olarak Zinovyev³¹¹ ve L. B. Kamenev, bir kez daha silâhli ayaklanmanın yanlış bir karar olduğunu, zamanlamasının uygun olmadığını ve Bolşevik hareketin tamamen ortadan kaldırılacağını ileri sürmüşlerdi. Fakat toplantı, onların muhalefetine rağmen Lenin'in üstünlüğüyle sonlanmıştı: *"Oyların büyük çoğunluğu (19 lehte, 2 aleyhte ve 4 çekimsiz) merkez komitesinin 10 (23 İ.K.) Ekim tarihli Leninist kararını desteklemiştir. Bu toplantıda, ayaklanmayı idare edecek A. S. Bubnov, F. E. Derjinskiy, Y. M. Sverdlov, İ. V. Stalin ve M. S. Uritskiy'in içinde yer aldığı bir parti merkezi kuruldu."*³¹² Ayrıca muhalif Bolşevik L. B. Kamenev, toplantı esnasında parti merkez komitesinden istifa ettiğini açıklamıştı.

Toplantıdan bir gün sonra yani 17 (30) Ekim'de Petrograd'ta *Novaya Jizn*³¹³ adlı gazetede Zinovyev ve L. B. Kamenev'a ait yayımlanan demeçler, hem Bolşevikler arasında hem de hükümet kanadında büyük yankı uyandırdı. İki "kahraman" muhalif, ayaklanmaya ilişkin tutumlarını aşikâr bir şekilde dile getirmişlerdi. Özellikle son toplantıya kadar ayaklanmaya dair tüm çalışmalarını büyük bir gizlilik içinde yürüten Bolşevikler açısından bu bir ihanetti. Zinovyev ve L. B. Kamenev'in ekim ayında takındıkları bu tutum, ilerleyen süreçte (1921) birçok

---

³¹⁰ Rusya Sosyal Demokrat Partisi Merkez Komitesi'nin 16 Ekim tarihli geniş toplantısına Petersburg Komitesi yöneticileri, merkez komitesi bünyesindeki askerî teşkilat yöneticileri, Petrograd Sovyeti Bolşevik grubu, fabrika komiteleri ve diğer teşkilatların yöneticileri katıldı. Bkz.; Korablyov, **a.g.e.**, 234.

³¹¹ Başkent'in korunmasını açıkça savunmaya cesaret edemeyen Zinovyev, konuşmasına ayaklanmanın başarısının garanti edilip edilmediğini sorgulamakla başladı: *"Konuya ilk günden ve Petrograd'ta karar verilmeli. Aksi takdirde her yere moral bozukluğu hâkim olur. Finlandiya ve Kronstadt'tan gelecek desteğe bel bağlamanın hiçbir anlamı yok. Petrograd'taki kuvvetlerimiz yetersiz. Bundan başka düşmanlarımız büyük bir yönetici kadroya sahip."* Bkz.; M. Gorkiy, V. Molotov, K. Voroşilov, S. Kirov, A. Jdanov, J. Stalin, **1917 Sovyet Devrimi II**, Çev: Özlem Koşar, Evrensel Basım Yayın, İstanbul 2004, s. 158-159.

³¹² Korablyov, **a.g.e.**, s. 234.

³¹³ L. B. Kamenev ve Zinovyev, merkez komite toplantısı bittikten saatler sonra Menşevik gazetesi *Novaya Jizn*'e bir bildiri göndererek merkez komite ile olan anlaşmazlıklarını açıkladılar. Kamenev şunları yazmıştı: *"Harekete geçme konusu hararetli bir şekilde tartışılırken, Zinovyev yoldaş ve ben partimizin Petrograd, Moskova ve Finlandiya'daki en büyük örgütüne, partimizin yakın gelecekte herhangi bir silâhli eyleme girişmesi fikrine karşı çıkan bir mektup gönderdik."* Bkz.; Gorkiy, Molotov, Voroşilov, Kirov, Jdanov, Stalin, **1917 Sovyet Devrimi II**, s. 164.

kez dile getirilecekti.³¹⁴ Gizliliği ihlâl etmeleri ve ayaklanma hazırlığını kamuoyuna sızdırmalarına öfkelenen Lenin'in aksine Trotskiy, daha sakindi ve sarih konuşmuştu: *"Bize diyorlar ki biz iktidarı ele geçirmeye hazırlanıyoruz. Bu konuda gizli iş yapmıyoruz. İktidar, komplo yoluyla değil de güçlerin barışçıl gösterisiyle ele geçirilmelidir."*³¹⁵

Bolşeviklerin ayaklanma yapacağı söylentisi, Geçici Hükümet'i ve onu destekleyen fraksiyonları birtakım önlemler almak için harekete geçirdi. 20 Ekim'de (2 Kasım) yapılması plânlanan İkinci Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi, 25 Ekim'e (7 Kasım) ertelendi. Hükümet Başkanı Kerenskiy, Petrograd Askerî Bölge Komutanı Albay G. P. Polkovnikov ve diğer sorumlu komutanlar, yaptıkları toplantıda ayaklanmaya karşı koymak için başkentteki birlikleri artırma ve onları çatışmaya hazırlama kararını verdiler. Bunun üzerine Bolşevikler, strateji değiştirmek zorunda kaldılar. Bu bağlamda Menşeviklerin yayın organı *Dyen* gazetesinin muhabiri şu açıklamayı yapmıştı: *"Akşam öğrenildiğine göre, Bolşevikler bu harekâtı ertelemeye karar vermişler. Buna, dün Cumhuriyet Konsülü Komitesi'nin gizli bir toplantısında Petrograd Askerî Bölge Başkomutanı Albay Polkovnikov'un olası çıkışları bastırmak için aldığı önlemleri açıklamasından sonra karar vermişler."*³¹⁶

Tüm birimlerle bağlantıyı sağlayan Bolşevikler, ayaklanma için 24 Ekim (6 Kasım) tarihini kararlaştırmışlardı. Hesaplara göre Bolşevik devrim, 7 Kasım'da (25 Ekim'de) yapılması plânlanan İkinci Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi'nden önce başarıyla gerçekleşmiş olmalıydı. Bahriyeliler, Petrograd Garnizonu birlikleri, fabrika işçileri; posta, telgraf ve demiryolu işçilerinin desteğini alarak iktidarı devirmeyi hedefleyen Bolşevikler, Kızıl muhafızları teşkil etmişler ve Geçici Hükümet'i alaşağı etmenin geniş plânını yapmışlardı: *"Plân, düşmana karşı sürpriz atakları ve telefon santrali, telgraf bürosu, tren istasyonu, köprüler ve hükümet ofisleri gibi başkent kilit noktalarının işgal edilmesi detaylarını da içeriyordu."*

---

³¹⁴ Levi'nin disiplinsiz davranmış olduğunu kabul eden Zetkin, 1917'de benzer bir disiplin suçu işlemiş olan Zinovyev ve L. B. Kamenev'in nasıl bir cezaya çarptırılmış olduklarını sordu. Bu tartışan taraflar açısından hoş olmayan bir anımsatmaydı. Ancak kongreye katılanlar açısından çok etkileyici bir dersti. Enternasyonel'in başkanı olan Zinovyev'in Ekim Ayaklanması'nda aldığı tutum hatırlatılıyordu. Bkz.; Tony Cliff, **Bolşevikler ve Dünya Devrimi-Lenin 4**, Çev: Bernar Kutluğ, İde Yayınları, İstanbul 2000, s. 134.

³¹⁵ **Oktyabrskaya Revolyutsiya: Memuarıy (Ekim Devrimi: Anılar)**, s. 270.

³¹⁶ Gorkiy, Molotov, Vorosilov, Kirov, Jdanov, Stalin, **1917 Sovyet Devrimi II**, s. 167.

Plânın ana noktalarından biri Kışlık Saray'ı kuşatmak, ele geçirmek ve Geçici Hükümet üyelerini tutuklamaktı."³¹⁷

Buna karşı Geçici Hükümet de askerî okul öğrencilerini ve Kossak birlikleri başkent'in hâkim noktalarına yerleştirerek önlem almaya çalışmıştı.³¹⁸ Nitekim 24 Ekim (6 Kasım) sabahında saldırıya geçen Geçici Hükümet birlikleri, ilk önce Bolşevikler arasındaki iletişimi koparmak için *Raboçiy Put* gazetesini kapatmış ve ardından gazetenin basıldığı yeri mühürlemişlerdi. Ancak Petrograd Askerî-Devrim Komitesi, 24 Ekim öğle saatlerinden itibaren hâkimiyeti eline almış ve Geçici Hükümet'in tertiplemediği bu saldırı, ilerleyen saatlerde geri püskürtülmüştü: "*Askerî okul öğrencilerinin Raboçiy Put (O zaman Pravda olarak biliniyordu) gazetesine düzenlediği saldırı*³¹⁹ *sonuçsuz kaldı. Litovskiy Alayı askerleri ve lağımçı birlikleri, askerî okul öğrencilerini tardedtiler ve gazetenin basımını yeniden başlattılar.*"³²⁰

Ayaklanmayı yöneten askerî-devrim komitesinin karar alma merkezi, Petrograd Sovyeti'nin de yönetim yeri olan Smolnıy Enstitüsü'ydü.³²¹ Kızıl muhafızları ve diğer Bolşevik kuvvetleri ihtiyatlı bir şekilde yönlendiren enstitü, Geçici Hükümet'e ağır darbeyi indirmek için 24 Ekim (6 Kasım) akşamından itibaren tüm gücüyle taarruza geçti. Öncelikle Kızıl muhafızlar Pavlovskiy, Nilolayevskiy, Vladimirskiy, Konstantinovskiy askerî okullarını bloke ettiler. Aynı şekilde "*Kızıl muhafızlar ve askerler 24'ü 25'e (6 Kasım'dan 7 Kasım'a) bağlayan gece, posta binasını, merkezî elektrik santralini ve telgrafi ele geçirdiler. Petrograd'a yaklaşan Avrora kruvazörü Nikolayevsk köprüsüne (şimdi teğmen Schmidt köprüsü) demir attı. Amur gemisi ise Amiral rıhtımındaydı.*"³²²

³¹⁷ **A.g.e.**, s. 195.

³¹⁸ **Oktyabrskaya Revolyutsiya: Memuarıy (Ekim Devrimi: Anılar)**, s. 143.

³¹⁹ Gazetenin basım yerinden son solukta kalmışçasına kaçan kadın ve erkek işçilerle sabahın erken saatinde merdivende karşılaştım. Hükümet, partinin merkez yayın organını ve Petrograd Sovyeti'nin gazetesini kapatmıştı. Matbaa, askerî okul öğrencilerine iştirak eden hükümet ajanları tarafından mühürlenmişti. Bkz.; L. D. Trotskiy, **Moya Jizn (Hayatım)**, İzdatelstvo "Vagrius", Moskva 2007, s. 426-427.

³²⁰ D. Y. Liyskov, **Velikaya Russkaya Revolyutsiya 1905-1922 (Büyük Rus Devrimi 1905-1922)**, İzdatelstvo "Librokom", Moskva 2012, s. 169.

³²¹ Smolnıy'e taze ve umut dolu bir makineli tüfek birliğini çağırdım. Oldukça erken, gri bir 24 Ekim (6 Kasım-İ.K.) sabahıydı. Bazen yerimde oturmamak için, bazen her şeyin düzende olup olmadığına emin olmak ve cesarete ihtiyaç duyanları cesaretlendirmek için o kattan bu kata inip çıkıyordum. Askerler, Smolnıy'in hâlâ yarı karanlık ve sonu gelmez taş zeminlerinde canlı bir kükremlerle ve ayak patırtısıyla makineli tüfeklerini yuvarladılar. Bkz.; Trotskiy, **Moya Jizn (Hayatım)**, s. 426.

³²² Liyskov, **a.g.e.**, s. 170.

25 Ekim (7 Kasım) sabahına gelindiğinde tren garları, demiryolları, bankalar ve diğer hâkim noktaları derdest eden Bolşevikler, çok ciddî bir mukavemetle karşılaşmadan Geçici Hükümet'in otoritesine son vermişlerdi.³²³ Saat 10.00 sıralarında hâlâ Kışlık Saray ele geçirilmemiş ve Geçici Hükümet üyeleri tevkif edilmemişken kazanılan zafer, bizzat Lenin tarafından yazılan şu bildiriyle halka duyurulmuştu: *“Rusya'nın yurttaşlarına. Geçici Hükümet ortadan kaldırılmıştır. Devlet iktidarı Petrograd Asker ve İşçi Temsilcileri Sovyeti'nin, Petrograd proletaryası ve garnizonuna öncülük eden askerî-devrim komitesinin eline geçmiştir.”*³²⁴ Aynı şekilde devrim süreci Türk basınında da yankı bulmuştu. *Tanin* gazetesinin 10 Kasım 1917 tarihli sayısında şu satırlar geçmektedir: *“Petersburg'tan çoktan beri beklenilmekte olan pek mühim haberler geldi. Aylardan beri her gün biraz daha nüfuz kazandıkları görülen Maksimalistler (Bolşevikler-İ.K.), karşılarında adım adım ricat ederek nihayet aşılmaz bir diyara kadar sürüklenmiş olan Kerenskiy'i bir hamlede attılar ve hükümeti ele aldılar. Petersburg bütün müessesatıyla ellerinde bulunuyor.”*³²⁵

Aynı gün içinde iktidarı elinden bırakmamak için direnen Kışlık Sarayı ve Geçici Hükümet'in³²⁶ üyeleri, Petropavlovskiy Kalesi ve Avrora kruvazöründen yapılan caydırma amaçlı top atışları sonucunda teslim oldu. Hükümetin lideri Kerenskiy ise olanlar karşısında başkentten kaçış yolu aramış, bir Amerikan otomobiliyle Sırp subayı kılığında Gatçina'ya kaçmayı başarmıştı.³²⁷ Buradan Bolşeviklere karşı koymak için faaliyet yürüten Kerenskiy, P. N. Krasnov'un

³²³ GARF, Fond: P-440, Opis: 1, Delo: 25, L. 14.

³²⁴ A. M. Pankratova, G. D. Kostomarov, **Letopis Velikoy Oktyabrskoy Sotsialisticeskoy Revolyutsii (Büyük Sosyalist Ekim Devrimi'nin Yılığ)**, İzdatelstvo “Akademii Nauk Soyuz SSR”, Moskva 1942, s. 7.

³²⁵ “Siyaset”, **Tanin**, Sayı: 3201, 10 Kasım 1917, s. 1.

³²⁶ İktidar, iki günde Sovyetlere geçmişti. Kışlık Sarayı, çoktan işçi ve askerlerin elindeydi. Kerenskiy'in hükümeti artık yoktu. Fakat her birimiz şunun bilincindeydik: Bu, emek merdiveninin işçileri özgürleştiren ve dünyada görülmemiş yeni bir emek cumhuriyetini yaratan ilk basamağıydı. Bkz.; Kollontay, **a.g.e.**, s. 321.

³²⁷ Evvelki gün talâkatlı (طالقات) bir avukat, dün de Rusya'nın bütün kuvvetlerine hâkim bir başkumandan olan Kerenskiy firarda ve bunun başlıca arkadaşlarından olan nazırlar da hapishanelerde. Biz burada Petersburg'dan binlerce kilometre uzakta olmamıza rağmen bu akıbeti çok zaman evvel tahmin etmiştik. İhtilâl Rusyası için ilk yapılacak iş sulh aktetmek olmasına ve bizzat Kerenskiy de hükümete bu programla gelmiş bulunmasına rağmen aylardan beri Rusya, maksadımız ve gayemiz bir harp uğrunda sürüklendi, durdu. Büyük kitleleri bir maksat ve gaye uğrunda toplamak daima kabildir. Hâlbuki Kerenskiy'in harbi idame etmek için gösterebildiği hiçbir maksat ve gaye yoktur. Bundan dolayı da idare ettiği halk kendisini birer birer terk ediyordu. Bkz.; “Siyaset”, **Tanin**, Sayı: 3201, 10 Kasım 1917, s. 1.

komutasındaki 3. süvari kolordusunu (9. orduya bağlı) Petrograd üzerine sürmüştü. Ancak General Krasnov'un kolordusu Pulkova tepeleri yakınında yenilgiye uğratıldı.³²⁸ Bu şekilde Kerenskiy'in hegemonyası tamamen ortadan kalktı.³²⁹

Petrograd'ın teslim oluş süreci, Bolşeviklere çok büyük zorluklar yaşatmazken Moskova'da devrime gidiş bir hayli zor oldu. Sosyalist-Devrimciler, Menşevikler, Beyaz muhafızlar ve askerî okul öğrencileri Moskova Sovyeti'nin iktidarı ele geçirmesine mani olmak için birkaç gün süren silâhlı mücadele vermişlerdi. Ancak bütün karşı-devrimci ataklara rağmen Bolşevikler, devlet aygıtının mutlak malikleri olmuştu.³³⁰ Böylece Rus tarihinde burjuva karakterli Şubat Devrimi, yerini sosyalist nitelikli Ekim Devrimi'ne bırakmış oldu.³³¹

1.3. Sosyalist İktidarın İnşası

1.3.1. Bolşevik Hükümetin (Sovnarkom) Kuruluşu ve İlk Sovyet Kararnameleri

Bolşeviklerin ayaklanması sebebiyle ertelenen İkinci Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi, Geçici Hükümet'in devrilmesiyle birlikte 25 Ekim (7 Kasım) gecesı saat 22.45'te açıldı ve ilk oturumu ertesi gün sabah saat 5.00'te bitti. Toplamda 650 delegenin katıldığı kongrede Bolşevikler ve solcu Sosyalist-Devrimciler çoğunluğu oluşturmuşlardı.³³² İlk oturum sonunda iktidarın hamisini yansıtmak adına Rusya'nın tüm işçi, köylü ve askerlerine Lenin tarafından hazırlanan nihai bir çağrı yapılmıştı: *"Kongre işçi, asker ve köylünün ekseri iradesine dayanarak, işçilerin ve garnizonun*

³²⁸ J. V. Stalin, **Eserler Cilt:15**, Çev: İsmail Yarkın, İnter Yayınları, İstanbul 1990, s. 226.

³²⁹ Ahmet Gündüz, "1917 Bolşevik İhtilâlinin Türk Dünyasındaki Yansımaları", **Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi**, Cilt: 6, Sayı: 1, Kırşehir 2005, s. 1-12.

³³⁰ Sovyetler tarafından resmî bir simge olarak kabul edilen kırmızı isyan bayrağı, 26 Ekim'de çarların sarayına asılmıştır. Kan kırmızı bir bez ilk defa 1792'de Paris üzerine yürüyen halk tarafından kullanılmış, bu simge bütün dünyada silâhlı bir isyanın simgesi olarak kabul görmüştür. 1848 ve 1880'de Fransa'da aynı amaç için kullanılmıştır. Sovyetler buna fabrika işçisi ve köylünün birliğini temsil eden çekiç ve orağı ekleyerek resmî bir bayrak oluşturmuşlardır. Bkz.; Nahide Şimşir, **Rus Devleti Tarihi 16. ve 20. Yüzyıllar**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2010, s. 164-165.

³³¹ Kezban Acar, **Ortaçağ'dan Sovyet Devrimi'ne Rusya**, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, s. 375.

³³² Solcu Sosyalist-İhtilâlcilerin partiden ayrılmaları, 25-26 Ekim tarihlerinde yapılan Sovyetlerin bütün Rusya'ya şamil ikinci kongresinde olmuştu. Solcu Sosyalist-İhtilâlciler, daha önceden Geçici Hükümet'i tanımadıklarını ilan etmişler ve bu hükümetin yerine ihtilâlcı bir sosyalist hükümetin getirilmesi lüzumu üzerine Bolşeviklerle anlaşmışlardı. Bkz.; Kişisel Kitaplar, **Rus İhtilâli-Galipler ve Mağluplar**, Sayı: 19, Ankara 1968, s. 20.

Petrograd'ta vuku bulan muzaffer ayaklanmasına istinaden iktidarı eline almıştır."³³³

İlk oturumda ülke yönetimini eline alan kongrenin ikinci oturumu 26 Ekim'de (8 Kasım) gerçekleştirildi. Bu oturumda öncelikle ülkeyi yönetecek yeni bir hükümet teşkil edildi. Kurucu Meclis toplantısına kadar ülkeyi idare edecek olan Geçici İşçi ve Köylü Hükümeti, Halk Komiserleri Konseyi³³⁴ adını almıştı. Alınan karara göre hükümetin faaliyetlerini kontrol etme ve halk komiserlerini görevlendirme yetkisi, Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi'ne ve onun merkezî yürütme komitesine verildi.³³⁵ Rusya'da sosyalist yapılanmayı başlatacak olan Halk Komiserleri Konseyi'nin başkanlığını Lenin üstlenirken, Trotskiy dışişleri halk komiseri olmuş ve Stalin milliyetler halk komiserliğine getirilmişti.³³⁶

Hükümetin kurulmasının yanı sıra üç önemli konu üzerine odaklanan ikinci oturumda toprak sorunu, kalıcı barış ve Kurucu Meclis'in toplanması gibi konular ele alındı. Uzun süren tartışmalar sonrası barış ve toprağa dair kararname çıkarılmış, Kurucu Meclis'in toplanması için 12 (25) Kasım günü belirlenmişti. Bilhassa dış politikada Şubat Devrimi'nden bu yana yaşanan kararsızlığı ve tutarsızlığı bir kez daha tekrarlamak istemeyen Bolşevikler, çıkardıkları barış kararnamesiyle³³⁷ artık savaşa mutlak bir surette son vermek istediklerini açıklığa kavuşturmuşlardı: "24-25 Ekim'deki (6-7 Kasım-İ.K.) devrimle birlikte kurulan, İşçi, Asker, Köylü Vekilleri Sovyetlerine dayanan İşçi ve Köylü Hükümeti, savaşan tüm halklara ve onların hükümetlerine adil, demokratik bir barış için müzakerelere ivedilikle başlamaları önerisinde bulunmaktadır."³³⁸ Hem savaşı yürütecek güçte olmayan hem de dünya

³³³ Pankratova, Kostomarov, **a.g.e.**, s. 11.

³³⁴ 10 Temmuz 1918'de kabul edilen Sovyet anayasasına göre Halk Komiserleri Konseyi'nin görev ve yetkileri şöyle belirlenmişti: "8. başlıkta 37. madde: Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti'nin genel idaresi Halk Komiserleri Konseyi'ne aittir. 38. madde: Bu görevin yerine getirilmesi için Halk Komiserleri Konseyi kararname çıkarır, emir ve talimat verir; kamusal düzenin doğru ve hızlı bir şekilde işleyebilmesi için gerekli önlemleri alır. 39. madde: Halk Komiserleri Konseyi, aldığı karar ve kararnamelerle ilgili ivedilikle Tüm Rusya Merkezî Yürütme Komitesi'ne bilgi verir." Bkz.; GARF, Fond: P-200, Opis: 1, Delo: 287, L. 9.

³³⁵ **Dekretiy Sovyetskoy Vlasti: 25 Oktyabrya 1917-16 Marta 1918 (Sovyet İktidarının Kararnameleri: 25 Ekim 1917-16 Mart 1918)**, Gosudarstvennoye İzdatelstvo Politiçeskoj Literatürj, Tom: I, Moskva 1917, s. 20.

³³⁶ **A.g.e.**, s. 20-21.; GARF, Fond: P-200, Opis: 1, Delo: 287, L. 9.

³³⁷ E. H. Carr, **Sovyet Rusya Tarihi-Bolşevik Devrimi 1917-1923 III**, Çev: Tuncay Birkan, Metis Yayınları, İstanbul 2004, s. 19.

³³⁸ **Dekretiy Sovyetskoy Vlasti: 25 Oktyabrya 1917-16 Marta 1918 (Sovyet İktidarının Kararnameleri: 25 Ekim 1917-16 Mart 1918)**, s. 12.

devrimi için barıştan başka çaresi olmayan Bolşevik hükümet, Aralık 1917’de barışa yönelik ilk müzakerelere başlayacaktır.

Barış kararının dışında toprak kararnamesi de bilhassa Rus köylüsü ve ekonomisi için oldukça önem arz etmekteydi. Kararnameye göre toprak ağalarının toprak üzerindeki tüm mülkiyetine³³⁹ herhangi bir kefaret ödemededen hızlı şekilde son verilmeliydi.³⁴⁰ Kongre bu çerçevede, ihtiyaca göre köylüler istifade etsin diye kilise, manastır ve toprak ağalarının topraklarına el konularak yerel tarım komitelerine geçirileceğini duyurmaktaydı. Ayrıca köylülerin toprak ağalarına ödediği kiralarda iptal edilmişti. Bolşeviklerin tanzim ettiği kararname, bu haliyle Sosyalist-Devrimcilerin tarım programının bir bakıma benzeriydi.³⁴¹

Kasım ayının ilerleyen günlerinde ülkeyi yakından ilgilendiren muhtelif kararnameleler çıkmaya devam etti. Bundan sonraki kararnamelelerin kabulünde Tüm Rusya Sovyetlerinin yeni geçici yürütme komitesi sorumluluk üstlendi. Özellikle mukabil-devrimci yapılanmaları yakından ilgilendiren kararnamelelerden biri basın ile ilgiliydi. Yeni Sovyet hükümeti, burjuva basınının karşı-devrimci propagandasını yasal çerçevede engellemek için 27 Ekim’de (9 Kasım) bir basın kararnameleleri çıkardı. Lakin basın kararnameleleri daha ilkgünden muhalefetin sert tepkilerine maruz kalmıştı. Menşevik fraksiyon, kasım ayında yaptığı açıklamada basın özgürlüğünü esas alarak Bolşeviklere karşı şu tenkitlerde bulunmaktaydı: “*Partimizin merkez organı İşçi Gazetesi, devrimci savaş komitesi (askerî- devrim komitesi) tarafından öteki gazetelerle birlikte zorla kapatılmıştır. Ama Bolşevikler bununla yetinmemişlerdir. Yeni merkez organımız Işın’ın çıkmaya başlamasından sonra proletarya partisine gem vuran denizciler ve Kızıl muhafızlar tarafından basım tesislerine de el konulmuştur.*”³⁴²

Bolşevik devrimiyle birlikte üzerinde durulan öncelikli konulardan biri de ulusların kendi geleceğini belirlemesi mefhumuydu. Devrimden önce uzun süre Rusya Sosyal Demokrat Partisi içinde ideolojik tartışmalara ve hatta kırılmalara

³³⁹ Menef Turan, “SSCB’de Toprak Mülkiyeti”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt: 66, No: 3, Ankara 2011, s. 307-332.

³⁴⁰ “Dekret o Zemle” (Toprak Kararnamesi), **İzvestiya**, No: 209, Petrograd, 28 Oktyabrya 1917, s. 1.

³⁴¹ Aleksandr Rabinoviç, **Bolşeviki u Vlasti (Bolşevikler İktidarda)**, İzdatelstvo “Noviy Hronograf”, Moskva 2008, s. 47-48.

³⁴² Abraham Ascher, **Rus Devriminde Menşevikler**, Metis Yayınlar, İstanbul 1992, s. 122-123.

sebeup olan ulusların kendi geleceğini belirlemesi sorunu,³⁴³ 2 (15) Kasım'da çıkarılan bir kararname³⁴⁴ ile çözüme kavuşmuştu. Dönemin Milliyetler Halk Komiseri Stalin³⁴⁵ tarafından hazırlanan ve Hükümet Başkanı Lenin tarafından onaylanan kararnameyle Rusya'da bulunan farklı etnik kimlikleri özgür ve eşit şartlar içinde bir arada tutmak amaçlanmıştı. Sözü geçen kararnamede geçmişe dair şu mukayesede bulunulmaktaydı: *“Rusya'nın halkları, çarlık döneminde sistematik olarak birbirine karşı kıskırtılmışlardı. Bu tür politikanın sonucu belliydi: bir taraftan kıyım ve kırım, diğer taraftan halkların köleliği. Bu yüz kızartıcı politika bitmiştir ve geri gelmemelidir. Bundan sonra bu politika, Rusya halklarının gönüllü ve dürüst birliği politikasıyla değişmelidir.”*³⁴⁶

Bolşevik hükümetin özel ilgi gösterdiği sorunlardan biri de kuşkusuz işçinin üretim üzerindeki kontrolüydü. İlerleyen süreçte fabrika sahiplerini tedirgin edecek olan bu durum, 14 (27) Kasım'da çıkarılan bir fıkra ile yasal bir zemin kazandı: *“İşçi kontrolü, işçilerden oluşan bir kurul ya da seçilmiş fabrika komitesi tarafından uygulanacak, komitelerin verdiği kararlar, fabrika sahipleri ve yöneticileri için bağlayıcı olacaktır. Kararın son hali, işverenlere komite kararlarını, yüksek oranda temyiz hakkı tanınmasıyla son biçimini aldı.”*³⁴⁷

---

³⁴³ Teorik bakımdan, belirli bir ulusun başka bir ulustan ayrılmasının ya da bu ulusun bir başka ulusla eşitliğinin, burjuva demokratik devrimi tamamlayıp tamamlamayacağını önceden kestirmek olanaksızdır. Her iki halde de proletarya için önemli olan şey, kendi sınıfının gelişmesini güvence altına almaktır. Burjuvazi için önemli olan şey, bu gelişmeyi baltalamak ve "kendi" ulusunun amaçlarını proletaryanıninkilerden öne almaktır. Bu nedenle proletarya, kendi kaderini tayin etme hakkının tanınması isteminin, deyim uygun düşerse, olumsuz yönüyle yetinir ve hiçbir ulusa başka bir ulusun sırtından üstünlükler güvencesi vermeye, bu konuda taahhütlerde bulunmaya kalkışmaz. Bkz.; V. İ. Lenin, **Ulusların Kaderlerini Tayin Hakkı**, Çev: Muzaffer Erdost, Sol Yayınları, İstanbul 1998, s. 70-71.

³⁴⁴ İsmet Konak, **Kurdiye SSSR v 1920-30'ıye Godıy: Protsessıy Adaptatsii i İntegratsii v Sovyetskuyu Sistemu (Sovyet Kürtleri 1920'li-30'lu Yıllar: Sovyet Sistemine Entegrasyon ve Adaptasyon Süreçleri)**, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Moskva 2010, s. 44.

³⁴⁵ 14 Kasım 1917'de yoldaş Stalin, Finlandiya Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin kongresine katıldı ve Sovyet hükümetinin ulusal politikayı yönetme prensiplerini daha detaylı geliştirdi. Stalin, şunları söyledi: *“Eğer Rusya halklarının özgürce ayrılma haklarını tanımamış olsaydık demokrat (artık sosyalizmden dahi bahsetmiyorum) olamazdık. Eğer Rusya ve Finlandiya işçileri arasında kardeşçe bir güveni sağlamak için önlemleri almamış olsaydık sosyalizmi tahrif etmiş olurduk.”* Bkz.; E. İ. Pesikina, **Narodniy Kommisariat po Natsionalnostey i Yego Deyatelnost v 1917-1918 (Milliyetler Halk Komiserliği ve 1917-1918 Yıllarındaki Faaliyeti)**, Akademiya Obşestvennih Nauk pri ÇK VKP (b) Kafedra İstorii VKP (b), Moskva 1950, s. 24-25.

³⁴⁶ **Dekretiy Sovyetskoy Vlasti: 25 Oktyabrya 1917-16 Marta 1918 (Sovyet İktidarının Kararnameleri: 25 Ekim 1917-16 Mart 1918)**, s. 40.

³⁴⁷ Sanayi üzerinde işçi kontrolü önerisi, Halk Komiserleri Konseyi'ne bir tasarı halinde bizzat Lenin tarafından sunulmuştu. Ekim, başka şeylerle birlikte ama ekonominin örgütlenmesinde böyle başladı.

Genç Sovyet hükümeti, devrimden sonraki ilk günlerde ülkede siyasî ve toplumsal istikrarı sağlamakla uğraşırken Bolşevik Parti içinde politik çalkantılar baş göstermişti. Ekim Devrimi'nde önce fişlenen L. B. Kamenev ve Zinovyev, bu çalkantıların müsebbibi olarak yeniden sahneye çıkmış, Menşevikler ve Sosyalist-Devrimcilerin de dâhil edilmesi gereken bir tüm sosyalist hükümet talebinde bulunmuşlardı. Fakat Sovyet hükümeti bu isteğe riayet etmemiş ve parti merkez komitesi değişime uğramıştı: “17 Kasım'da (4 Kasım-İ.K.) partinin politikasıyla hemfikir olmayan L. B. Kamenev, Zinovyev, Rikov ve Milyutin merkez komitesinden istifa ettiklerini açıkladılar.”³⁴⁸ Onlarla birlikte V. P. Nogin de merkez komiteden istifa etmişti. Yine aynı gün içinde Nogin (sanayi ve ticaret halk komiseri), A. İ. Rikov (içişleri halk komiseri), V. P. Milyutin (tarım halk komiseri), İ. A. Teodoroviç (iaşe işleri halk komiseri) ve Şlyapnikov (emek halk komiseri) hükümetteki görevlerini bırakmışlardı.³⁴⁹

Kasım ayı süresince Sovyet hükümetini huzursuz eden aygıtlardan biri de kuşkusuz orduydü. Çünkü ordu içinde sosyalist iktidar karşıtı faaliyetler hâlâ devam etmekteydi. Kerenskiy'in kaçması ve karşı-devrimci mücadelede başarısız olmasından istifade eden eski Kuzey Cephesi Komutanı N. N. Duhonin başkomutan olmuş ve yeni hükümete itaat etmek istememişti.³⁵⁰ Ancak General Duhonin'in ordu üstündeki otoritesi çoktandır sarsılmıştı: “Devrim esnasında Mogilev'deki ordu karargâhında Rus ordusunun filii başkomutanı (Kerenskiy bu görevin sadece resmî sahibiydi) olan General N. N. Duhonin, çeşitli askerî birliklere, Geçici Hükümet yöneticilerinin yardım çağrısı gelir gelmez Petrograd'a ilerleme emri vermişti. Fakat onun emirleri yerine getirilmedi. Bazı birlikler hareket etmeyi reddetti.”³⁵¹

Asi General Duhonin'e karşı henüz itidalini koruyan Sovyet yönetimi, kendisiyle 9 (22) Kasım 1917'de telefonla bir görüşme yaptı. Lenin, Stalin ve Krilenko'nun iştirak ettiği görüşmede, İttifak devletleriyle ateşkes müzakerelerinin derhal başlaması gerektiği dikte edildi. Lakin Duhonin, bu öneriyi kabul etmedi ve

---

Bkz.; Akif Kurtuluş, **Politika ve Sanat-Ekim Devrimi (1917-1932)**, Avesta Yayınları, İstanbul 1996, s. 38.

³⁴⁸ Stalin, **Eserler Cilt: 15**, s. 227.

³⁴⁹ **A.g.e.**, s. 227.

³⁵⁰ **Dukes, a.g.e.**, s. 235.

³⁵¹ William Henry Chamberlin, **The Russian Revolution 1917-1921 (Rus Devrimi 1917-1921)**, Cilt: 1, Princeton University Press, Princeton-New Jersey 1987, s. 343.

ateşkes müzakerelerine yanaşmadı.³⁵² Barış konusunda kararlı olan Sovyet hükümeti, bunun üzerine başkomutanlık koltuğunu değiştirmeye yöneldi. 14 Aralık'ta başkomutan olarak atanan Krilenko, beraberindeki denizcilerle birlikte Mogilev'e vardı ve yönetimi devraldı.³⁵³ Böylece Sovyet hükümetinin önemli rakiplerinden biri de tasfiye edilmiş oldu.

1.3.2. Kurucu Meclis Seçimleri ve Feshi

Rusya'da bir Kurucu Meclis toplanması sorunu, Şubat-Mart 1917 Devrimi'nden itibaren gündemi yeterince işgal etmişti. Yukarıda zikredildiği gibi devrimden sonra kurulan Geçici Hükümet ve Petrograd Sovyeti, ülkeyi yakından ilgilendiren toplumsal ve siyasal sorunların çözümü ve yönetim şeklinin belirlenmesi için Kurucu Meclis seçimlerini işaret etmişti.³⁵⁴ Ancak Bolşevik Ekim Devrimi'ne kadar geçen süre içinde yönetim aygıtında hâsıl olan istikrarsızlık, iktidar savaşı ve kararsızlık Kurucu Meclis seçimlerini ötelemişti. Nihayet Ekim-Kasım 1917 Bolşevik Devrimi'yle birlikte Kurucu Meclis seçimi yeniden münakaşa edildi ve 12 (25) Kasım 1917, seçim tarihi olarak belirlendi. Bolşevikler, her ne kadar böylesi bir kararı halka güven vermek için destekleseler de seçimlerin sonuçlarına ilişkin bazı tedirginlikler yaşıyorlardı.³⁵⁵ Kuşkusuz onların politikasını ve iktidarını

³⁵² A. Bugayev, **Oçerki İstorii Grajdanskoy Voynıy na Donu (Fevral-Aprıl 1918 g.) (Don Bölgesindeki İç Savaş Tarihi Üzerine Çalışmalar [Şubat-Nisan 1918])**, ZAO "Kniga", Rostov-na-Donu 2012, s. 127.

³⁵³ Duhonin, tutuklu olarak Krilenko'nun duraktaki aracına götürüldü. Az sonra denizciler, köylüler ve askerlerden oluşan bir kalabalık, platformda toplandı ve Duhonin'in oracıkta öldürülmesi gerektiğini talep etti. Krilenko, herhangi bir linç girişimine karşı sert konuştu. Kalabalık dağılmaya başladı. Ancak Krilenko'nun ayrılmasından sonra iri yarı bir denizci, kalabalığı yeniden hareketlendirdi. Duhonin, aracın içinden dışarı sürüldü ve dövülerek öldürüldü. Bkz.; Chamberlin, **a.g.e.**, s. 347.; Halk Komiserleri Konseyi görev değişimi döneminde şu çağrıda bulunmuştu: "*Askerler! Barış sizin ellerinizdedir. Karşı-devrimci generallerin barışı akamete uğratmalarına izin vermeyin, onların muhafızlarını kuşatın... Devrimci ve askerî düzeni sıkı bir şekilde koruyun.*" Bkz.; Bugayev, **a.g.e.**, s. 127.

³⁵⁴ Simon Rabinovitch, "Russian Jewry Goes to The Polls: An Analysis of Jewish Voting In the All-Russian Constituent Assembly Elections of 1917" (Rusya Yahudiliği Seçime Gidiyor: 1917 Yılında Bütün Rusya Kurucu Meclis Seçimlerindeki Yahudi Oylamasının Bir Analizi), **East European Jewish Affairs**, Vol: 39, No: 2, August 2009, s. 205-225.

³⁵⁵ Daha 8 Kasım'da (21 Kasım-İ.K.) Volodarskiy, Petersburg Komitesi'nin bir oturumunda şunları söylemişti: "*Belki Kurucu Meclis'i süngülerle dağıtma durumumuz olacak. Kitlelere ne kadar önemli bir sorunu çözeceklerini, oylarını kime vereceklerini anlatmak lazım. Eğer Kurucu Meclis'te bizim çoğunluğumuz olmazsa üçüncü devrimle ilgili sorunun gündeme geleceğini kitlelere söylemek lazım.*" –"*Bu durumda en iyisi Kurucu Meclis'i toplamamak*" şeklinde Volodarskiy'e karşılık veren diğer bölge delegeleri, "*iktidar bizim elimizde*" dediler. Volodarskiy ise "*Eğer Petersburg, Rusya olsaydı, tabii ki Kurucu Meclis'i toplamaya gerek kalmazdı*" şeklinde cevap verdi. Bkz.; S. Melgunov, **Kak**

kabullenmeyen Menşevikler, Kadetler, Sosyalist-Devrimciler için Kurucu Meclis, burjuva hükümete geçişi sağlamak adına etkili bir araç olabiliyordu.

Nitekim 12 (25) Kasım 1917'de başlayan Kurucu Meclis seçimleri,³⁵⁶ yasaya göre 3 gün sürmek zorundaydı.³⁵⁷ Tüm yurttaki gerçekleştirilen seçimlerin sonucu, Bolşevikler adına oldukça şaşırtıcıydı. 17 milyon 864 bin oy alan Sosyalist-Devrimciler birinci gelmiş, Bolşevikler ise 10 milyon 649 bin oy alarak ikinci sırada yer almışlardı.³⁵⁸ Kadetler 2 milyon 099 bin oyla üçüncü, Menşevikler ise 1 milyon 158 bin oyla dördüncü olmuştu.³⁵⁹ Seçimlerde Rusya'nın Moskova ve Petrograd gibi daha çok merkezî kentlerinde oy almayı başaran Bolşevikler, kırsal alandan bekledikleri desteği göremediler. Kırsal alanda tıpkı geçmişte olduğu gibi Sosyalist-Devrimciler üstünlük sağlamışlardı. Dolayısıyla devrim sürecinde tüm kamuoyunu arkasına almak ve böylece meşru bir şekilde sosyalizmi inşa etmek isteyen Bolşevikler, bu sonuca pek sevinemediler. Üstelik Ekim Devrimi'ne kadar amansızca mücadele ettikleri küçük-burjuva ve monarşist partilerin Kurucu Meclis'te ekseriyette olması, sosyalizm yolunu yeniden tıkayabiliyordu. Bu durumda Bolşevikler açısından Kurucu Meclis'in en üst demokratik organ olarak addedilmesi ve ona riayet edilmesi hiç mümkün görünmüyordu.

Artık meclisin açılması tüm Rusya'da konuşulmaya başlanmıştı. Kadetler, Sosyalist-Devrimciler ve Menşevikler Kurucu Meclis'in 28 Kasım'da (11 Aralık) açılmasını istiyorlardı. Ancak bu tarih, Ekim Devrimi'nden önce Geçici Hükümet'in belirlediği tarihti. Dolayısıyla yeni Sovyet hükümetinin siyasî otorite olarak tanınmaması veya dikkate alınmaması anlamına gelmekteydi.

Karşı-devrimci cenahın giderek belirginleştiğini ve karşı-atağa geçebileceğini sezinleyen Bolşevikler, her ne kadar meclisin açılış tarihini ertelemeyi tartışsalar da en geç 7 (20) Aralık'a kadar açılışın yapılması gerektiğini düşünüyorlardı.³⁶⁰ Nitekim

---

Bolşeviki Zahvatili Vlast (Bolşevikler İktidarı Nasıl Ele Geçirdi), İzdatelstvo "La Renaissance", Paris 1939, s. 262-263.

³⁵⁶ Oskar Anweiler, **Rusya'da Sovyetler (1905-1921)**, Çev: Temel Keşoğlu, Ayrıntı Yayınları, 1990 İstanbul, s. 282.

³⁵⁷ O. N. Znamenskiy, **Vserossiyskoye Uçreditelnoye Sobraniye (Tüm Rusya Kurucu Meclisi)**, İzdatelstvo "Nauka", Leningrad 1976, s. 257.

³⁵⁸ **A.g.e.**, s. 273.

³⁵⁹ **A.g.e.**, s. 273.

³⁶⁰ Kurucu Meclis için yeni bir toplanma tarihi belirlemeye değer miydi, esaslı bir ertelemeye gitmek gerekir miydi? Görünürde bakılırsa, 20 Kasım'da yapılan Halk Komiserleri Konseyi oturumunda

Hükümet Başkanı Lenin, 26 Kasım'da (9 Aralık) "*Kurucu Meclis'in Açılışına Dair*" adlı kararnameyi imzaladı. Kararnameye göre Kurucu Meclis'in açılması için Petrograd'ta en az 400 delegenin hazır bulunması gerekiyordu.³⁶¹ Bu suretle 28 Kasım (11 Aralık) tarihi şart koşulmamış ve bu tarihe göre toplanmayı plânlayan gruplar bir nevi uyarılmıştı. Bütün bunlara rağmen 28 Kasım'da (11 Aralık) özellikle Kadetlerin, başkent Petrograd'ta iç karışıklık çıkaracağı istihbaratını alan Bolşevikler, bir takım önlemler almıştı: "*20 Kasım'da (3 Aralık'ta-İ.K.) karşı-devrimci bir gösteri istihbaratı alan Halk Komiserleri Konseyi, Deniz İşleri Halk Komiseri P. E. Diybenko'yu 27 Kasım'a (10 Aralık-İ.K.) kadar 10-12 bin silâhli bahriyeliyi toplaması için görevlendirdi.*"³⁶²

28 Kasım'da (11 Aralık) başkent sokaklarında gösteri düzenleyen Kadetler ve diğer gruplar, bu günü Kurucu Meclis'in açılış günü olarak kutlamış ve Sovyetler aleyhine slogan atmışlardı. Aynı zamanda Don ve Ural bölgelerinde A. M. Kaledin ve A. İ. Dutov isyanlarının da organize edilmesi, bir iç savaşın habercisi gibiydi.³⁶³ İsyandar ve karışıklıklar karşısında kontrolü sağlamaya çalışan Sovyet hükümeti, Kadet grubuna mensup eylemcilerden F. F. Kokoşkin, A. İ. Şingaryov, P. D. Dolgorukov ve buldukları evin sahibi S. V. Panina'yı da tutuklayarak karşı-devrimci saldırıyı bir bakıma püskürtmüştü.

Tutuklamalardan sonra karşı-devrim girişimlerini değerlendiren Bolşevik hükümet, tahmin edildiği gibi Kurucu Meclis'in bir paravana olarak kullanıldığını düşünmekteydi. Özellikle Bolşevik lider Lenin, Şubat-Mart Devrimi'nden itibaren Kurucu Meclis'in burjuva demokrasisinin bir üst organı olduğunu³⁶⁴ birçok kez dile getirmişti. Pravda gazetesinde 12 (25) Aralık'ta yayımlanan tezlerinde Kurucu Meclis'e ilişkin görüşlerini daha gür şekilde bir kez daha yinelemekteydi: "*Devrimci sosyal-demokrasi Kurucu Meclis'in toplantıya çağrılmasını isterken, daha 1917*

Stalin'in "geçici ertelemeye" dair önerisi buna yönelikti. Öneri reddedildi çünkü erteleme kararı, karşı-devrimci demagoglara iyi bir malzeme yaratabilir, Kurucu Meclis'in uzun süreli sarkıtılmasıyla ilgili her türlü zorluğa sebep olabilirdi. Bkz.; Znamenskiy, **a.g.e.**, s. 301.

³⁶¹ Chamberlin, **a.g.e.**, s. 367.

³⁶² Znamenskiy, **a.g.e.**, s. 301.

³⁶³ 18 Kasım 1917'de Başkomutan General Duhonin'in talimatına göre bazı mahkûmlar, suçsuz buldukları gerekçesiyle serbest bırakıldılar. Generaller hapisneden çıktılar ve Don bölgesine gittiler. Bolşeviklerle barışmak istemeyen, vatani kurtarmaya inancı olan, kendi hayatını bunun için feda etmekten korkmayan kişiler orada, Don atamanı seçilen General Kaledin'in çevresinde toplandılar. Bkz.; GARF, Fond: P-440, Opis: 1, Delo: 25, L. 14.

³⁶⁴ Dö Monzi, **Bolşeviklik**, Çev: Haydar Rıfat, Sanayiinefise Matbaası, İstanbul 1932, s. 146-147.

devriminin başından beri Sovyetler³⁶⁵ cumhuriyetinin, Kurucu Meclis'le birlikte alışılmış burjuva cumhuriyeti biçiminden daha yüksek bir demokrasi biçimi olduğunu birçok kez belirtmişti. ”³⁶⁶

Lenin gibi diğer Bolşevik yöneticiler de Kurucu Meclis'in Sovyet sistemine³⁶⁷ uygun demokratik bir bileşen olamayacağını ileri sürüyorlardı. Bu yöneticilerden biri olan G. E. Zinovyev, ilerleyen yıllarda bu döneme dair şunları yazacaktı: “*Entegral demokratik devrim yerine ‘işçi devrimi ve Sovyet iktidarı’, ‘Kurucu Meclis’ yerine-ki 1917 yazında hâlâ bunu savunuyorduk-‘Sovyet iktidarı’ formüllerini kabul ediyorduk.*”³⁶⁸ Aynı şekilde dönemin Milliyetler Halk Komiseri Stalin de sonraki yıllarda yazdığı kitaplarda bu konuya yeterince değinmekteydi: “*Bolşeviklerin, Sovyetler cumhuriyeti şiarını daha 1917 Nisan’ında ileri sürdükleri bilinmektedir. Kurucu Meclis’in tüm varlığı, bir Sovyetler cumhuriyetinin temelleriyle çelişen bir burjuva parlamentosu olduğu bilinmektedir.*”³⁶⁹

Sovyet hükümeti için yaşanan karşı-devrimci saldırılardan sonra artık Kurucu Meclis’i ciddiye almak bir anlam ifade etmiyordu. Bu bağlamda Kurucu Meclis’i işlevsiz hale getirme gayretleri zuhur etmişti. Buna ilişkin ilk görüşler Lenin’in yukarıda zikredilen tezlerinde şöyle geçmişti: “*Kurucu Meclis yönünde açılmış*

³⁶⁵ Sovyetler en geniş kitleleri kucaklayan sınıf, ırk, meslek, partiye aitlik, eğitim, din vs. farkı gözetmeksizin işçileri ve köylüleri birleştiren devlet örgütünü oluştururlar. Sovyetlerde: Ruslar, Azerbaycanlılar, Ukraynalılar, Belarussular, Özbekler, Estonyalılar ve Kırgızlar; eski Bolşevikler ve partisiz kolektif kadın köylüler; dünya çapında tanınmış bilim insanları ve ilkokul çıkışlı işçiler; dökümcüler ve çobanlar, dokumacı kadınlar ve süt sağan kadınlar; demiryolu işçileri ve pilotlar vs. bir arada, yan yana görünürler. Bkz.; V. A. Karpinskiy, **SSCB Toplum ve Devlet Düzeni (1917-1947)**, Çev: Selim Tanyeli, Varyos Yayınları, İstanbul 1991, s. 21.

³⁶⁶ V. İ. Lenin, **Proletarya Devrimi ve Dönek Kautsky**, Çev: Kenan Somer, Bilim ve Sosyalizm Yayınları, Ankara 1989, s. 93.

³⁶⁷ Sovyet sistemi, devrim sırasında ve devrimden sonra kendi bağımsız eylemini örgütlenme sorununa şimdiye dek işçi sınıfı tarafından keşfedilmiş tek evrensel cevaptır. Bkz.; Mandel, a.g.e., s. 51.

³⁶⁸ G. Zinovyev, **Rusya Komünist Partisi Tarihi**, Çev: İ. Kılıç-A. Yalman, Akış Yayıncılık, Ankara 1991, s. 143.

³⁶⁹ Nasıl oldu da Bolşevikler, ayaklanmadan bir ay önce eskiden yeniye geçiş sırasında Sovyetler cumhuriyeti ile Kurucu Meclis’in geçici bir kombinezonunu olanaklı gördüler? Bu, şu nedenlerden oldu: 1-Kurucu Meclis düşüncesi nüfusun geniş kitleleri arasında en popüler düşüncelerden biriydi, 2-Kurucu Meclis’in derhal toplanması şiarı, Geçici Hükümet’in karşı-devrimci özünü teşhir etmeyi kolaylaştırdı, 3-Kurucu Meclis düşüncesinin halk kitlelerinin gözündeki halesini almak için, bu kitleleri toprak, barış ve Sovyet iktidarı talepleriyle Kurucu Meclis’in eşğine yaklaştırmak ve onları bu şekilde gerçek ve yaşayan Kurucu Meclis’le birbirine çarptırmak gerekiyordu, 4-Kitlelerin Kurucu Meclis’in karşı-devrimci özüne ve onun dağıtılmasının zorunluluğuna kanaat getirmesi ancak bu şekilde kolaylaştırılabilirdi, 5- Tüm bunlar, doğası gereği, Kurucu Meclis’i aşmanın araçlarının biri olarak Sovyetler cumhuriyetinin ve Kurucu Meclis’in geçici bir kombinezonuna izin verilmesi olanağını önşart koşuyordu. Bkz.; J. V. Stalin, **Leninizmin Sorunları**, Çev: İsmail Yarkın, Süheyla Kaya, Saliha N. Kaya, İnter Yayınları, İstanbul 1997, s. 135-136.

*bulunan bunalım, ancak devrimci yoldan Kadetler ve Kaledin karşı-devriminin ileri süreceği belgiler ve kurumlar ne olursa olsun (hatta Kurucu Meclis üyesi niteliği de olsa) ancak bu karşı-devrimi cezalandırmak için Sovyetler iktidarının alacağı en gözüpek, en tez, en sert ve en kararlı devrimci önlemlerle sona erdirilebilir. Bu savaşında Sovyetler iktidarının ellerini bağlama yolundaki her girişim, karşı-devrimi kolaylaştırmak demektir.*³⁷⁰

Halk Komiserleri Konseyi, 22 Aralık'ta (2 Ocak) imzaladığı bir kararnameyle birlikte Kurucu Meclis toplantısını 5 (18) Ocak 1918'e erteledi. Aslına bakılırsa Bolşevikler, bu ertelemeye birlikte meclisi dağıtmanın plânlarını yapmaktaydı.³⁷¹ Bolşeviklere göre Kurucu Meclis, Sovyet yönetimi içinde bir alt aygıt olarak ayakta kalmak istiyorsa Sovyet iktidarını, Sovyet hükümetinin barışa, toprağa ve işçinin üretim üzerindeki denetimine ilişkin kararnamelerini kesinlikle tanımalıydı.

Bununla birlikte Kurucu Meclis'e fütursuzca bağlı olan bazı sosyalist fraksiyonlar, Ekim Devrimi'nden Ocak 1918'e kadar geçen sürede Sovyet hükümetine karşı olan tutumlarından taviz vermemiş ve Kurucu Meclis'in mutlak otoritesini savunmaya devam etmişlerdi. Bolşevik olmayan sosyalist gruplardan sadece Sol Sosyalist-Devrimciler, Sovyet iktidarına destek veriyorlardı. Nitekim Sovyet hükümeti içinde onları temsil eden halk komiserlikleri mevcuttu. Sağ Sosyalist-Devrimciler ise kasım ayında Sovyet iktidarına yönelik politikalarını şöyle ifade etmişlerdi: *"Bolşeviklerin 'iktidarın Sovyetlere geçmesi adına ayaklanma' sloganına karşılık biz de 'yaşasın Kurucu Meclis' diyoruz. Demokrasinin en önemli kesimlerine –işçi, asker ve köylü konseyleri, belediye ve kırsal kesim özyönetimi, ordu- dayanan demokratik devrimci bir iktidar kurmak gerekir.*³⁷² Aralık ayında muhalefete devam eden Sağ Sosyalist-Devrimciler, Ocak 1918'de Kurucu Meclis toplanmadan önce delege kayıtları esnasında bir kez daha Sovyet karşıtı tutumlarını yansıtmışlardı. Kurucu Meclis Seçimleri Rusya Komisyonu Komiseri M. S.

³⁷⁰ Lenin, **Proletarya Devrimi ve Dönek Kautsky**, s. 97.

³⁷¹ 23 Aralık'ta (5 Ocak-İ.K.) Petrograd'ta sıkıyönetim ilan edildi. Şehirdeki iktidar, doğrudan olağanüstü askerî karargâha geçti. N. İ. Podvoyskiy, K. S. Yeremeyev, G. İ. Blagonravov, P. P. Proşyan ve diğerleri, askerî karargâhın içinde yer alıyorlardı. Kızıl Ordu birlikleri ve garnizonun güvenilir alayları, askerî hazırlık içine alındılar. Baltık filosuna bağlı bahriyeli ana müfrezesi, şehre geldi. Bkz.; L. G. Protasov, **Vserossiyskoye Uçreditelnoye Sobranie-İstoriya Rojdeniya i Gibeli (Tüm Rusya Kurucu Meclisi- Ortaya Çıkış ve İnkıraz Tarihi)**, İzdatelstvo "Rosspen", Moskva 1997, s. 276.

³⁷² Anweiler, **a.g.e.**, s. 290.

Uritskiy'in denetimindeki kalem odasında delege kaydına katılmadılar.³⁷³ Zira onlar için bu kaydı yapmak demek, Sovyet iktidarını bu konuda yetkili organ olarak tanımak demektir.

Sovyet iktidarına tamamen riayet etmeyen bir başka sosyalist oluşum, Menşevik hareketti. Bu hareket içinde, bir taraftan Kadetlerin de dâhil olduğu birleşmeden yana olan, sağ kanadı temsil eden ve Savunmacılar (оборонцы: oborontsiy)³⁷⁴ olarak adlandırılan Potresov grubu (bu grupta G. V. Plehanov da yer almıştı) varken diğer taraftan Bolşevikler ve Sosyalist-Devrimcileri de ihtiva edecek bir koalisyonu savunan, sol kanadı temsil eden ve Enternasyonalistler (интернационалисты: internatsionalistiy) olarak bilinen Martov grubu şekillenmişti.³⁷⁵ Burjuvazinin olmadığı bir hükümet biçimi düşleyen Martov grubunun en önemli karakterlerinden biri savaşa karşı çıkmaktı. Menşevikler içinde bu iki grubun dışında bir de İ. G. Çeretelli, N. S. Çeidze ve F. İ. Dan'ın başını çektiği Merkezçiler (центристы: tsentristiy) grubu vardı. Merkezçiler, genel anlamda Bolşevik devrimi benimsemeyen ve Kurucu Meclis'in selameti için çabalayan bir gruptu. En nihayetinde Menşevikler, kendi içlerinde bazı ihtilaflar yaşamış olsalar da ağırlıklı olarak Bolşevik yönetimin yasadışı kabul edilmesi ve iktidarın Kurucu Meclis'e geçmesi konusunda hemfikirdiler.

Rusya, uzlaşmaz kutuplaşmalar ve gruplaşmalar altında Kurucu Meclis toplantısına hazırlanırken, Bolşevikler 3 (16) Ocak 1918'de Ekim Devrimi'nin karakterini çizen Emekçi ve Sömürülen Halkın Hakları Bildirgesi'ni ilan etti.³⁷⁶ Artık Kurucu Meclis toplantısına hazırlık yapan Sovyet hükümeti, 3 (16) Ocak'tan itibaren olası gösterilere ve silâhli eylemlere karşı önlem almaya koyuldu. Akşam saatlerinde yapılan açıklamaya göre Tavriçeskiy Sarayı ve Smolniy Enstitüsü'ne yönelik herhangi bir hareketlenme, silâhli güç tarafından durdurulacaktı.³⁷⁷ Güvenlik ve kontrol için yapılan görevlendirmede M. S. Uritskiy, Tavriçeskiy Sarayı'na komutan olarak atanırken, G. İ. Blagonravov Petropavlovskiy Kalesi komutanı oldu. Bunun dışında K. S. Yeremeyev Petrograd Askerî Bölge Komutanı olurken, V. D. Bonç-

³⁷³ Protasov, **a.g.e.**, s. 286.

³⁷⁴ Savunmacılar, Birinci Dünya Savaşı'nda vatani savunma eylemini klavuz edinmişlerdi. Dolayısıyla savaşın "zafere" kadar sürdürülmesi taraftarıydılar.

³⁷⁵ Anweiler, **a.g.e.**, s. 291.

³⁷⁶ Carr, **Sovyet Rusya Tarihi-Bolşevik Devrimi 1917-1923 I**, s. 115.

³⁷⁷ Protasov, **a.g.e.**, s. 305.

Bruyeviç Smolnii Enstitüsü'ne komutan olarak atanmıştı.³⁷⁸ Ayrıca Bonç-Bruyeviç, Tavriçeskiy Sarayı'nı korumak için "Avrora" kruvazörü ve "Respublika" zırhlısından yaklaşık 200 bahriyeliyi de getirtmişti. 3-4 (16-17) Temmuz 1917 olaylarında tutuklanan ve sonra hapisneden kaçmayı başaran A. G. Jeleznyakov ise bahriyelilere öncülük etmekteydi.³⁷⁹

Böylece Kurucu Meclis toplantısı, yoğun güvenlik önlemleri altında 5 (18) Ocak 1918'de başladı.³⁸⁰ "Celse, Sovyetler Rus Birliği İcra Komitesi Reisi, 32 yaşlarında, tensikatçı bir Bolşevik olan Sverdlov tarafından açıldı."³⁸¹ Yapılan oylama sonucunda Viktor Çernov, oyların büyük çoğunluğunu alarak Kurucu Meclis başkanı seçildi. Uzun soluklu bir konuşma yapan Çernov, Bolşevikler ve toplantı binasını koruyan bahriyeliler³⁸² tarafından hiç hoş karşılanmamıştı.

Toplantıda tartışmaya açılan Emekçi ve Sömürülen Halkın Hakları Bildirgesi, beklendiği gibi kabul görmedi. Yapılan oylamada 136'ya karşı 237 oyla reddedildi. Bildirgenin şu maddeleri muhalefeti tedirgin eder mahiyetteydi: "1- Rusya bir İşçi, Köylü ve Asker Temsilcileri Sovyet Cumhuriyeti'dir. Merkezde ve diğer bölgelerde tüm iktidar Sovyetlerindir, 2- Rusya Sovyet Cumhuriyeti bir Sovyet halk cumhuriyetleri federasyonu olarak özgür ulusların özgür birliği temelinde kurulmuştur."³⁸³

Bildirgenin reddedilmesinden sonra Bolşevikler için oturumları sürdürmek artık anlamsız hale gelmişti. Nitekim ikinci oturuma geçilmemiş ve günler öncesinden alınan karar uygulanmıştı: "Hassa deniz askerleri reisi anarşist

³⁷⁸ Bunun dışında Kurucu Meclis'in toplanması gerektiği Tavriçeskiy Sarayı'nın etrafında zuhur edecek gösteriler de dâhil olmak üzere bölgedeki düzeni sağlamakla mesuldüm. Ben çok iyi anladım ki bu bölge, Petrograd'ın en önemli mıntıkası olarak, terörist faaliyetlerle tehdit eden Sosyalist-Devrimcilerin toplanacağı, özellikle gösterilerin yapılacağı, Menşeviklerin, Sosyalist-Devrimcilerin, Kadetlerin ve Sovyet karşıtı diğer fraksiyonların ajitasyon merkezi olacağı yerd. Bkz.; V. D. Bonç-Bruyeviç, **Vospominaniya o Lenine (Lenin İle İlgili Anılar)**, İzdatelstvo "Nauka", Moskva 1969, s. 160.

³⁷⁹ Protasov, **a.g.e.**, s. 305.

³⁸⁰ Bonç-Bruyeviç, **a.g.e.**, s. 167-168.

³⁸¹ Monzi, **a.g.e.**, s. 147.

³⁸² Aşağı tarafta yanımızda ve diğer geçiş noktalarında duran, Çernov'a karşı doğrudan nefret duyan bahriyeliler, Çernov'un konuşan vücudunu işaret ederek bana göz kırpmışlardı. Fark ettim ki yoldaşlarıyla birlikte iki kişi, Çernov'a doğru silâhlarıyla nişan almışlardı. Öfkenin büyüyeceğini ve bir belayla sonuçlanacağını anlar anlamaz Vladimir İliç Lenin'e bildirdim. Bkz.; Bonç-Bruyeviç, **a.g.e.**, s. 168.

³⁸³ S. A. Piontovskiy, **Grajdanskaya Voyna v Rossii (1918-1921 g.g.) (Rusya'da İç Savaş ([1918-1921 Yılları])**, İzdaniye Kommunističeskogo Universiteta İmeni Y. M. Sverdlova, Moskva 1925, s. 18.

Jeleznyakov, riyaset kürsüsüne yaklaştı, hazır cevaplıktan nasibi olmayan Çernov'a doğru eğilerek: 'Nöbetçi askerler yoruldu, salonu terk etmenizi rica ederim' dedi. Bu muazzam, muhteşem, müntehap meclisin yıkılıp çökmesi için bu ihtar, kifayet etmiştir. Müessisan Meclisi dağıldı, ertesi gün de resmen fesholundu."³⁸⁴

6 (19) Ocak 1918'de Kurucu Meclis'in feshine ilişkin kararnameyi ilan eden Halk Komiserleri Konseyi, Sağ Sosyalist-Devrimciler olan Kerenskiy, Avksentyev ve Çernov'un grubunu şu şekilde tenkit etmekteydi: *"Bu grup Sovyet iktidarının üst organı olan merkezî yürütme komitesinin açık, net ve herhangi yanlışa mahal vermeyen önerisini tartışmaya yanaşmadı; Sovyet iktidarının programını, Emekçi ve Sömürülen Halkın Hakları Bildirgesi'ni, Ekim Devrimi'ni ve Sovyet iktidarını tanımadı.*"³⁸⁵

Kurucu Meclis'in dağıtılmasından birkaç gün sonra 10 (23) Ocak'ta Tüm Rusya Sovyetleri Üçüncü Kongresi gerçekleştirildi. Sverdlov, Bolşeviklerin ekseriyette olduğu kongrede Kurucu Meclis'e ilişkin son noktayı koymuştu: *"Kurucu Meclis'in feshi, işçilerin ve köylülerin gerçekten çıkarlarını temsil eden tek egemen makamla yani Sovyetler Kongresi ile telaflı edilmelidir.*"³⁸⁶ Kongrede yeni Rusya'nın yönetim şekli³⁸⁷ ve sistemi tartışılmış,³⁸⁸ nihayet 15 (28) Ocak 1918'de Rusya Sovyet Sosyalist Federatif Cumhuriyeti ilan edilmişti.

1.3.3. Brest-Litovsk Antlaşması

Şubat-Mart Devrimi'nden itibaren savaştan tüm taraflarla barış yapılmasında ısrar eden Bolşevikler, yukarıda belirtildiği gibi Ekim-Kasım Devrimi'yle birlikte bu amaçlarına nail olmak için ilk adımları atmışlardı. Özellikle Geçici Hükümet'in verdiği sözü tutmaması ve savaş politikasını devam ettirmesi işçi, yoksul köylü ve askerleri hayal kırıklığına uğratmıştı. Bu açıdan Bolşevik hükümetin sosyalist devrimin ilk aylarında halka güven vermesi ve selefenden farklı olduğunu

³⁸⁴ Monzi, **a.g.e.**, s. 148.

³⁸⁵ A. F. Kiselyev, Y. M. Şagin, **Hrestomatiya po Otyeçestvennoy İstorii (1914-1945 gg.) (Anavatan Tarihi [1914-1945 Yılları] Hakkında Derleme)**, Gumanitarniy İzdatelskiy Tsentr VLADOS, Moskva 1996, s. 180.

³⁸⁶ Anweiler, **a.g.e.**, s. 293.

³⁸⁷ Yoldaş Stalin, Rusya'da federatif bir yapının inşa edilmesinin Rusya halklarının emperyalist baskıdan kurtuluşu ve şiddet uygulayan üniterizmden gönüllü özgür federalizme geçişi anlamına geleceğini belirtmekteydi. Bkz.; Pesikina, **a.g.e.**, s. 112.

³⁸⁸ Carr, **Sovyet Rusya Tarihi-Bolşevik Devrimi 1917-1923 I**, s. 119.

kanıtlaması için mutlak bir barış yapması zaruriydi. Bunun yanı sıra enternasyonal devrimin gerçekleşmesi³⁸⁹ ve emperyalist ülkelere karşı Sovyet Cumhuriyeti'nin güç kazanması için bir soluk almaya da ihtiyaç vardı. Dolayısıyla dış politikada temkinli ve rasyonel hareket eden Bolşevikler, dünyada genel bir esenlik sağlamak adına tüm taraflarla irtibata geçmişti: “Sovyet hükümeti ‘savaş yürüten tüm halklara ve onların hükümetlerine derhal adil, demokratik bir barışın sağlanması için görüşmelere başlamaları’ çağrısında³⁹⁰ bulundu. Fakat ‘müttefikler’ İngiltere ve Fransa, Sovyet hükümetinin bu teklifini reddettiler.”³⁹¹

Sovyet yönetimi, müttefiklerin barış görüşmelerine yanaşmamaları üzerine İttifak devletleriyle ayrı bir barış yapmaya karar verdi. Nitekim Başkomutan Krilenko, 13 (26) Kasım'da Alman Başkomutanlığı'yla bağlantıya geçti ve barış görüşmelerine başlamak için mütareke imzalanması teklifinde bulundu. Bu teklife sıcak bakan Almanya, Avusturya-Macaristan, Osmanlı Devleti ve Bulgaristan, mütareke için ön görüşmelere iştirak edeceklerini bildirdiler.³⁹² Bilhassa Almanya ve Avusturya-Macaristan gibi devletler, barışı kiminle müzakere edeceklerini ve Sovyet devrimcilerinin ne tür amaçlar edindiklerini iyi biliyorlardı. Bu anlamda Avusturya-Macaristan Dışişleri Bakanı Graf Czernin'in Bolşeviklere yönelik şu sözleri, mevcut ruh halini yeterince yansıtmaktaydı: “Şüphesiz Rus Bolşevizmi, Avrupa tehlikesi teşkil etmektedir. En doğrusu bu insanlarla hiç konuşmamak, aksine Petersburg'a gidip düzeni sağlamak.”³⁹³ Fakat İttifak devletleri, başkente girmenin ve Bolşevikleri ortadan kaldırmanın barışı imzalamaktan daha uğraştırıcı ve muğlâk bir yol olacağını da biliyorlardı. Dolayısıyla barış yapma konusunda karar kılındı.

---

³⁸⁹ Ekim Devrimi'nin kapitalist ülkelerin işçileri, köylüleri ve askerleri; sömürgelerde ezilen halklar üzerindeki inkılâpçı etkisi oldukça büyüktü. Bkz.; N. A. Bologov, **Mirovaya İmperialistiçeskaya Voyna 1914-1918 gg. (Emperyalist Dünya Savaşı 1914-1918 Yılları)**, İzdatelstvo “Voyenno-Morskaya Akademiya RKKA”, Leningrad 1937, s. 432.

³⁹⁰ 7 (20-İ.K.) Kasım'da telsiz telgrafla İtilaf devletlerine ve İttifak devletlerine genel bir barış yapma çağrısında bulundum. İtilaf devletleri, kendi gizli ajanları aracılığıyla yaptıkları açıklamada ayrı ayrı müzakere yolundaki müstakbel adımların arka plânda daha ağır sonuçlar taşıyacağını belirttiler. Ben bu tehlikeye karşı işçi, köylü ve askerlere bir çağrıda bulundum. Çağrının anlamı kategorikti: Biz kendi burjuvazimizi bizim askerimiz yabancı burjuvazinin değneği altında kan döksün diye tenkil etmedik. Bkz.; Trotskiy, **Moya Jizn (Hayatım)**, s. 480.

³⁹¹ Stalin, **Eserler Cilt:15**, s. 231.

³⁹² Selami Kılıç, **Türk-Sovyet İlişkilerinin Doğuşu**, Ülke Kitapları, İstanbul 1998, s. 53.

³⁹³ Yuriy Felştinskiy, **Kruşeniye Mirovoy Revolyutsii, Brestkiy Mir: Oktyabr 1917-Noyabr 1918 (Dünya Devriminin Çöküşü, Brest-Litovsk Antlaşması: Ekim 1917-Kasım 1918)**, İzdatelstvo “Terra”, Moskva 1992, s. 173.

İttifak devletleri tarafından müzakere yeri olarak bu dönemde Alman işgali altında bulunan Brest-Litovsk Kalesi belirlenmişti. Gerçeğe bakılırsa Bolşevikler, müzakerelerin Brest-Litovsk'ta yapılmasından yana değillerdi. Zira müzakerelerin emperyalist işgal altındaki bir kalede yürütülmesi, hem Rusya'daki kamuoyunun tepkisini çekebilir hem de Avrupa ülkelerine yönelik devrimci bir propagandayı sınırlandırabilirdi. Lakin müzakerelerin Stockholm'de yapılmasını umut eden Bolşeviklerin bu beklentisi karşılık bulmadı ve Brest-Litovsk, müzakere yeri olarak kararlaştırıldı. Böylece 20 Kasım (3 Aralık) 1917'de Brest-Litovsk'ta bir araya gelen delegasyonlar, 2 günlük görüşmeler sonucunda 22 Kasım'da (5 Aralık) bir çatışmasızlık antlaşması imzaladılar.³⁹⁴ 24 Kasım'da (7 Aralık) başlayan 10 günlük çatışmasızlık süreci, 4 (17) Aralık'ta sona erdi. Aynı gün içinde yapılan görüşmeler sonucunda 2 ay devam edecek olan bir mütareke imzalandı.

Mütareke ile birlikte barış görüşmelerine hız verme zamanı da gelmişti. Görüşmelere katılan ülkeler, itina ile belirlediği heyetleri 9 (22) Aralık 1917'de Brest-Litovsk'a göndermişlerdi. Türk heyetine Berlin Büyükelçisi İbrahim Hakkı Paşa başkanlık etmekte ve onun yardımcısı olarak Berlin'deki Türk Askerî Ataşesi Zeki Paşa görev yapmaktaydı. Alman delegasyonuna General Max Hoffman başkanlık ederken, Sovyet heyeti çok renkli bir mahiyete sahipti: *“Meslekten ihtilâlcilerden başka ‘işçi, asker, bahriye ve köylü’³⁹⁵, temsilcilerinden meydana gelmişti. Heyetin başında ise aslen Yahudi olan Alfred A. A. İoffe, yine Yahudi olan Kamenev, bir ihtilâlcı aynı zamanda Yahudi olan Sokolnikov ve Ermeni ihtilâlcilerden Karahan bulunuyordu.”*³⁹⁶

9 (22) Aralık'ta başlayan ve 15 (28) Aralık'ta ara verilen görüşmelerin zamanlaması, bu sırada askerî alanda buhran yaşayan Sovyet yönetimi için oldukça önemliydi. Bu bağlamda Stalin, şunları yazmıştı: *“Görüşmeler ülkenin iktisadî*

---

³⁹⁴ Halil İbrahim Karal, **Turkish Relations With Soviet Russia During The National Liberation War Of Turkey, 1918-1922: A Study in the Diplomacy of Kemalist Revolution (Türk Ulusal Kurtuluş Savaşı Döneminde Sovyet Rusya İle Türk İlişkileri, 1918-1922: Kemalist Devrim Diplomasisinde Bir Çalışma)**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Los Angeles 1967, s. 26.

³⁹⁵ Kılıç, a.g.e., s. 138.

³⁹⁶ M. Salih Mercan, **Erzincan Mütarekesinden Brest-Litovsk'a**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Van 1991, s. 69.

çöküntü içinde olduğu, genel savaş yorgunluğunun hâkim olduğu, birliklerimizin siperleri terk ettiği ve cephenin dağılmakta olduğu bir sırada yapıldı.”³⁹⁷

Barış müzakereleri, Doğu Cephesi’nde soluk alarak Batı Cephesi’ne daha fazla temayül etme arzusunda olan İttifak devletleri açısından da büyük önem arz ediyordu. Bu bakımdan fevkalâde umutla ve heyecanla başlayan görüşmelerde, Sovyet delegasyonunun talep ettiği barış şartları³⁹⁸ gündeme damgasını vurmuştu. Özellikle ilhaksız-tazminatsız barış³⁹⁹ ve ulusların kendi geleceklerini belirlemesi gibi şartlar Almanya’yı zor durumda bırakmış ve diğer İttifak devletlerini tedirgin etmişti. Zira Almanya, barış masasından mutlaka büyük bir toprak ilhakıyla dönmek istiyordu. Osmanlı Devleti ve Avusturya-Macaristan gibi çok-uluslu imparatorluklar ise ulusların kendi geleceğini belirlemesi şartından çekiniyorlardı. Aynı zamanda Bulgaristan da müstakbel barış antlaşmasıyla sınırlarını genişletme gayesindeydi. Bu durumda Sovyet delegasyonunun önerdiği barış şartlarına riayet etmek pek mümkün gözüküyordu. Nitekim İttifak devletleri, kendi aralarında yaptıkları değerlendirmeler sonucunda çıkarlarına uygun cevabı bulmuşlardı. Buna göre yukarıda geçen barış şartları eğer İtilaf devletleri tarafından da kabul edilirse onlar da kabul edeceklerdi. Ancak İtilaf devletlerinin barış görüşmelerine katılması ve barış şartlarını kabul etmesi oldukça zor gözüküyordu.⁴⁰⁰

Sovyet delegasyonunun mevcut şartları ve ortaya çıkan tabloyu, kendi hükümetiyle ve İtilaf devletleriyle görüşmek istemesi üzerine barış görüşmeleri 15 (28) Aralık’tan itibaren 10 gün ertelendi. Özellikle erteleme, oyalama ve geciktirme

³⁹⁷ Stalin, **Eserler Cilt:15**, s. 231.

³⁹⁸ 1-Savaş sırasında işgal edilmiş olan toprakların zorla ilhak edilmesine izin verilmeyecek, işgal altındaki topraklar boşaltılacaktır. 2-Bu savaş sırasında, siyasal bağımsızlıklarını yitirmiş olan milletlerin bağımsızlıkları geri verilecektir. 3-Savaştan önce bağımsız olmayan milletler bu veya şu devletle birleşmek veya bağımsız kalmak konusundaki kararı kendileri vereceklerdir. 4-Çeşitli milletlerden oluşan memleketlerde azınlıkların hukuku sağlanacak ve uygulanması mümkün olursa, kendilerine özerklik veren bir kanun ile korunacaktır. 5-Muharip devletlerden hiçbiri diğerine savaş tazminatı vermek zorunda değildir. Şimdiye kadar alınmış olanlar geri verilmelidir. Özel şahısların savaş dolayısıyla uğramış oldukları zararlar ise tüm muharip devletlerin eşit bir şekilde katılacakları fondan karşılanacaktır. 6-Sömürgeler sorunu 1-4. maddelere göre çözümlenecektir. Bkz.; Kılıç, **a.g.e.**, s. 144.

³⁹⁹ Almanlara bir arşın toprak verilmeyecek, bilakis onlar tarafından istila edilen topraklar kurtarılacak. Askerî gücümüz yok. Sadece bir yol var: antlaşma; tazminatsız, bir başka toprağı derdest etmeksizin ilhaksız Leninist barış. Ancak Almanlar böyle bir barışa yanaşacaklar mı? Müttefikler-İngilizler, Fransızlar- Sovyet hükümetinin çağrısına ses vermemişlerdi. Bu şartlarda Almanya ve özellikle açlık çeken Avusturya-Macaristan için bizle antlaşma yapmaları daha yararlıydı. Bkz.; İvan Şamyakin, **Petrograd-Brest**, İzdatelstvo “Molodaya Gvardiya”, Moskva 1985, s. 16-17.

⁴⁰⁰ Mercan, **a.g.e.**, s. 69.

gibi yöntemler bundan sonraki süreçte Sovyet yönetimi tarafından sık sık kullanılacaktır. Zira Sovyet yönetimi, bu şekilde hem ülke içinde istikrarı sağlamanın hem de ülke dışında devrim dalgasını büyütmenin peşindeydi.⁴⁰¹

Başkent Petrograd'a geri dönen Sovyet delegasyonu, kendi şartlarını ve buna mukabil İttifak devletlerinin ileri sürdüğü talepleri⁴⁰² tartışmaya açmıştı. Lenin ve fikirdaşlarının kabul edilmesi noktasında ısrar ettikleri söz konusu barış süreci, genel anlamda parti merkez komitesi tarafından olumsuz karşılandı. Yine de her türlü anlaşmazlığa rağmen Brest-Litovsk sürecinin devam ettirilmesinde karar kılındı. Bu dönemde delegasyonun riyasetine tayin edilen Bolşevik devrimci Trotskiy, mevcut süreci ve içinde bulunduğu ruh halini şöyle betimlemektedir:

“Lenin, ‘Görüşmeleri geciktirmek için, geciktirici gerekir’ demişti. Onun ısrarı üzerine Brest-Litovsk’a yola çıktım. İtiraf etmeliyim ki sanki işkenceye gidiyordum. Başka, yabancı kişilerin bulunduğu ortam, beni her zaman korkutmuştur, özellikle Brest-Litovsk’ta daha çok. Ben, gönüllü olarak sefir olmak isteyen ve yeni bir ortamda tıpkı havuzdaki balık gibi yüzen devrimcileri hiç anlayamıyorum.”⁴⁰³

Böylece Trotskiy’in başkanlığında⁴⁰⁴ ikinci dönem görüşmelerine iştirak eden Sovyet delegasyonu, 25 Aralık’ta (9 Ocak) barışı müzakere etmeye devam etmek için bir kez daha Brest-Litovsk’a geldi. Yukarıda zikrettiğimiz gibi Sovyet

⁴⁰¹ John Erickson, **Russia War, Peace and Diplomacy (Rus Savaşı, Barış ve Diploması)**, Wiedenfield-Nicolson, London 2004, s. 77.

⁴⁰² Müttefik hükümet delegeleri Rus delegelerinin teklifine aşağıdaki şekilde cevap veriyorlar. 1- Müttefik hükümetler harp esnasında işgal edilen araziye cebren ilhak etmek niyetinde değildir. 2- Müttefik hükümetler bu harp sırasında siyasî istiklallerini kaybetmiş olan milletleri istiklâlden mahrum etmek düşüncesinde değildir. 3-Müttefiklerin görüşüne göre, bağımsız hükümetler halinde bulunmayan millî grupların siyasî meseleleri milletler arasında çözümlenemez. İcabı halinde bu mesele her devlet tarafından kendi haklarıyla birlikte tam bir serbesti içinde ve anayasalarına uygun bir şekilde halledilecektir. 4-Azınlık hukukunun korunmasına gelince, müttefik devletler bunları dahi her devletin kendi anayasalarına göre halledilecek meselelerden addetmektedir. 5-Müttefik hükümetler harp tazminatı ödenmesinden ve hatta harp zararlarının da karşılanmasından vazgeçilmesini, sadece esirlerin masraflarıyla devletler hukukuna aykırı olarak özel şahısların harp dolayısıyla uğradıkları zararların ödenmesini defalarca ve ısrarla beyan etmişlerdir. Bu tazminatın Rus murahhaslarının teklif ettikleri şekilde tüm muharip devletlerin eşit surette katılacakları bir meblağdan ödenmesine gelince; bu mesele ancak diğer muharip devletlerin belirli bir müddet zarfında sulh müzakerelerine katılmaları halinde dikkate alınabilir. Bkz.; Kılıç, **a.g.e.**, s. 150.

⁴⁰³ Trotskiy, **Moya Jizn (Hayatım)**, s. 481.

⁴⁰⁴ Ocak ayının birçok oturumunda yer alan Trotskiy, en önemli görüşmelere doğrudan kendisi öncülük etmişti. Bkz.; Karal, **Turkish Relations With Soviet Russia During The National Liberation War Of Turkey, 1918-1922: A Study in the Diplomacy of Kemalist Revolution (Türk Ulusal Kurtuluş Savaşı Döneminde Sovyet Rusya İle Türk İlişkileri, 1918-1922: Kemalist Devrim Diplomasisinde Bir Çalışma)**, s. 28.

delegasyonu, ikinci görüşmenin de uzamasını⁴⁰⁵ ve barış sürecinin elden geldikçe geciktirilmesini istiyordu. Bu bağlamda Delegasyon Başkanı Trotskiy, Kurucu Meclis toplantısına katılmayı sebep göstererek 5 (18) Ocak'ta görüşmelere ara verilmesini talep etti.⁴⁰⁶ Sovyet delegasyonunun oyalama taktiğini yakından takip eden Almanya ise bir an önce barışı imzalamanın peşindeydi. Nitekim ikinci görüşmenin sona erdiği 5 (18) Ocak 1918 tarihinde Alman Generali Hoffman, Alman barış şartlarını bir ultiatom şeklinde Sovyet heyetine aktarmıştı. Buna göre General Hoffmann, Bolşevik heyetin önüne bir harita yaymış ve bir sınır hattı çizerek bu hattın derhal kabul edilmesini şart koymuştu: “‘Hoffmann hattı’ olarak adlandırılan ve harita üzerinde mavi bir çizgi ile belirtilmiş bulunan bu sınır hattı, Sovyet Rusya’dan ayrılacak arazileri göstermekteydi. Buna göre eski Rus İmparatorluğu arazisinden 150.000 km² fazla bir toprak parçası koparılmaktaydı.”⁴⁰⁷

Almanya tarafından talep edilen yeni barış şartları, öncekine göre daha da ağırdı. Üstelik Almanya söz konusu yeni şartlarla birlikte ilhaksız bir barış antlaşmasına karşı olduğunu da göstermiş oldu. Zira “Görüşmeler esnasında Alman emperyalistlerinin eski Çarlık İmparatorluğu’nun büyük bölümünü ele geçirmek; Polonya’yı, Ukrayna’yı ve Baltık ülkelerini Almanya’ya bağımlı ülkelere dönüştürmek istediği açığa çıktı.”⁴⁰⁸

Sovyet delegasyonu, barış sürecini uzatmaya çalışırken barış şartlarının ağırlaşaacağını hesaba katmamış gibiydi. Bir bakıma Almanya tarafından dayatılan yeni talepler, Trotskiy’in başkent Petrograd’a dönmesiyle birlikte Bolşevik Partisi ve hükümeti arasında sert tartışmalara ve ihtilaflara sebep olmuştu. Lenin, Stalin ve Zinovyev en başından beri barış şartları ne olursa olsun kabul edilmesinden yana tavır koyarlarken; Trotskiy, Buharin, L. B. Kamenev, İoffe, Derjinskiy gibi

⁴⁰⁵ Aralık (yeni takvime göre ocak ayında-İ.K.) 1917’de Brest-Litovsk’ta barış konferansı yapıldığında, Trotskiy öncülüğü altında gönderilen Sovyet delegasyonuna Almanya ve Avusturya-Macaristan’a karşı geciktirici taktiklerin kullanılması emredilmişti, devrimin yakında değil birkaç gün veya hafta içinde bu ülkeleri sarıp sarmalayacağına inanılıyordu. Bkz.; Edward N. Luttwak, **The Grand Strategy of The Soviet Union (Sovyetler Birliği’nin Büyük Stratejisi)**, St. Martin’s Press, New York 1983, s. 21.

⁴⁰⁶ Rus parlamenterleri, hepsinden önce Trotskiy, güçlü düşmanları barıştırması gereken müzakereleri kuvvetli bir ajitasyon yapma aracı olarak görüyordu. Bu şartlarda, hiç de şaşılmayacak bir şekilde barış müzakerelerinde yol alınmadı. Bkz.; **Vospominaniya Gindenburga (Hindenburg’un Anıları)**, Pervodçik: L. Şeglo, Tsentralnoye Kooperativnoye İzdatelstvo “Mıysl”, Petrograd 1922, s. 66.

⁴⁰⁷ Kılıç, **a.g.e.**, s. 207.

⁴⁰⁸ Stalin, **Eserler Cilt:15**, s. 231-232.

komünistlerden oluşan diğer cenah, barışın müzakere edilmesine dahi karşı çıkmıştı.⁴⁰⁹ Özellikle ‘sol Komünistler’ olarak adlandırılan Buharin ve şürekâsı, emperyalistlere karşı derhal devrimci bir savaşın verilmesini istiyordu: “*Moskova’da 10-16 (23-29-İ.K.) Aralık 1917’de vuku bulan Sovyetlerin İkinci Moskova Bölge Kongresi’nde çoğunluk, Sol Komünistlere aitti. Moskova Sovyeti’ndeki 400 üyelik Bolşevik fraksiyonun yalnızca 13’ü Lenin’in Almanlarla ayrı bir barış yapma önerisine destek vermişti. Kalan 387 üye, devrimci bir savaştan yana oy kullanmışlardı.*”⁴¹⁰

Bolşevik Parti içinde yapılan genel oylamaya göre ise Lenin’in barış siyasetine 15, “Ne Savaş Ne Barış” politikasının hamisi Trotskiy’e 16 ve ihtilâlcî savaşın teorisyeni Buharin’e 32 oy çıkmıştı. Bu iç tutarsızlıklar içinde Brest-Litovsk yolunu tutan Sovyet delegasyonu, Trotskiy’in öncülüğünde bir kez daha masaya oturdu. 17 (30) Ocak 1918’de başlayan 3. dönem görüşmeleri beklendiği gibi tartışmalı geçti: “*Trotskiy’in durum ve taleplerinde bir değişiklik yoktu. Yine ihtilâlcî nutuklarına devam etmekteydi.*”⁴¹¹

29 Ocak (11 Şubat) 1918’e gelindiğinde görüşmeler, olumsuz bir havada sonuçlanmıştı. Hayal kırıklığı yaşayan Alman Generali Hindenburg, anılarında şöyle yazmaktaydı: “*Batı Cephesi’nde yürüttüğümüz operasyonlar göz önüne alındığında, Doğu’da elden geldikçe daha hızlı bir şekilde bir antlaşma yapılmalıydı. Ancak bütün iş, Trotskiy’in savaşın bittiğini ilan ederek 10 Şubat’ta (28 Ocak-İ.K.) antlaşma yapmayı reddetmesi üzerine birbirine karıştı.*”⁴¹²

Sovyet Delegasyonu Başkanı Trotskiy, Bolşevik hükümetin tüm direktiflerine rağmen kendi bildiğini uygulamış, ne savaş ne barış diyerek tüm müzakerelere son

⁴⁰⁹ Trotskiy ve onun suç ortağı Buharin’di. Buharin, Radek ve Pyatakov ile birlikte, partiye düşman olan fakat kendini “Sol Komünistler” adı altında gizleyen bir grubu yönetiyordu. Trotskiy ve “Sol Komünistler” grubu, parti içinde Lenin’e karşı şiddetli bir mücadeleye girerek savaşın sürdürülmesini talep ettiler. Bu kişiler besbelli Alman emperyalistlerine ve ülke içindeki karşı-devrimcilere hizmet ediyorlardı, çünkü henüz bir orduya sahip olmayan genç Sovyet Cumhuriyeti’ni Alman emperyalizminin darbelerine maruz bırakmaya çalışıyorlardı. Bu aslında “sol” gevezelikle ustaca maskelenmiş bir provokasyon politikasıydı. Bkz.; Stalin, **Eserler Cilt: 15**, s. 232.

⁴¹⁰ Felştinskiy, **a.g.e.**, s. 265.

⁴¹¹ Mercan, **a.g.e.**, s. 74.

⁴¹² Trotskiy’in uluslararası hukuka yönelik aşağılayıcı tutumunu, yalnızca doğudaki belirsiz durumu sürdürme teşebbüsü olarak görebilirdim. Bu, İtilaf devletlerinin etkisinin bir sonucu muydu, onu bilmem. Her halükârda, mevcut durum bozulmuştu. Başbakan Kont Hertling, üst komuta kademesiyle aynı düşünceyi haiz olmuştu. 13 Şubat’ta (31 Ocak-İ.K.) büyük imparator, hasmane saldırıların 18 Şubat’ta (5 Şubat-İ.K.) yeniden Doğu Cephesi’nde başlaması gerektiğine karar vermişti. Bkz.; **Vospominaniya Gindenburga (Hindenburg’un Anıları)**, s. 66-67.

noktayı koymuştu. Ona göre sergilediği davranış yerindeydi ve Almanya'nın olası bir saldırısı oldukça zordu. Bu bağlamda Brest-Litovsk'tan muzaffer bir edayla dönen Trotskiy, oldukça sevinçli ve mağrurdu. İvan Şamyakin, Trotskiy'in politikasını şu şekilde eleştirmektedir: “Trotskiy, her zamanki gibi kendi kararının doğruluğundan hiç şüphe duymuyordu. Bu küstahça kendine güven, Lenin'i öfkelenmişti.”⁴¹³

Lenin'e göre yeni bir Alman ve Türk saldırısı an meselesiydi. Nitekim doğuda 30 Ocak'ta (12 Şubat) Osmanlı Devleti'nin 3. ordusu harekâta başlarken; Almanya, 4 (17) Şubat'ta saldırı kararı verdi.⁴¹⁴ Düzensiz ve moralsiz Sovyet ordusu karşısında son derece kolay ilerleyen Alman ordusu Dvinsk, Pskov ve Narva gibi kentleri ele geçirerek Petrograd önüne kadar ulaşmıştı. Bu durumda Bolşevikler için acil bir barış yapmaktan başka çıkar yol kalmamıştı. Böylece taraflar, 3 Mart 1918'de⁴¹⁵ mutlak bir barış antlaşması imzalamışlardı.⁴¹⁶

Oldukça ağır şartları kabul etmek zorunda kalan Sovyet hükümeti, her şeye rağmen dış politikada verdiği barış sözünü yerine getirmişti. Bolşevikler için bundan sonraki süreç, iç karışıklıklara ve devrim karşıtı çarpışmalara sahne olacaktı. Brest-Litovsk Antlaşması'nın Sovyet-Türk ilişkileriyle ilgili şartları, çalışmamızın ikinci bölümünde iç savaş bağlamında daha etraflıca ele alınacaktır.

1.4. İç Savaş ve Bolşeviklerin Zaferi

1.4.1. Güneybatı Rusya'daki Çarpışmalar

1.4.1.1. Don ve Kuban'da İktidar Savaşı

Rusya'da 1917 Ekim Devrimi'yle birlikte gruplar, sınıflar ve sosyal tabakalar arasında gittikçe şekillenen bir kutuplaşma söz konusuydu. Kutuplaşma ve saflaşmanın temel sebebi sistem ve ideoloji konusunda bir uzlaşmanın olmamasıydı.

---

⁴¹³ Tabî ki Alman emperyalistleri eşkıyaydılar. Şartları zor bir barışı dayatmışlardı. Ancak, tartışmasız, eğer Almanlar saldıracak olurlarsa, barış imzalanacaktı. Yalnızca Buharin ve onun sol lafazanları savaşıyordu. Kâğıt üzerinde, sorumsuz nutuklarda. Sovyet Cumhuriyeti bu durumda savaşıyordu. Eğitimsiz askerler bunu çok iyi anlıyorlar, ancak kendilerini Marksist olarak gören yüksek eğitilmiş entelektüeller hiç anlayamıyorlar. Onların zekâ dolu beyinlerine bu basit gerçeği sokmak imkânsızdı. Bkz.; Şamyakin, **a.g.e.**, s. 432.

⁴¹⁴ Mercan, **a.g.e.**, s. 76.

⁴¹⁵ 3 Mart 1918 tarihi, Gregoryen (Miladi) takvimine göre düzenlenmiştir. Zira Sovyet hükümeti, 1 Şubat 1918'den itibaren bu takvimi kullanmaya başlamıştır. Çalışmamızda bu tarihten itibaren yaşanan olaylar Gregoryen takvimi esas alınarak verilecektir.

⁴¹⁶ Selçuk Ural, “Brest-Litovsk Antlaşması'ndan Mondros Mütarekesi'ne Şark Vilayetlerinde Mülki ve İdarî Sorunlar”, **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi (CTAD)**, Yıl: 6, Sayı: 11, Bahar 2010, s. 45-63.

Bir taraftan sosyalizmden taviz vermeyen ve iktidarın Sovyetler aracılığıyla doğrudan halka verilmesini talep eden Bolşevikler, diğer taraftan burjuva-demokratik cumhuriyet hayali kuran ve iktidarın bir parlamentoda toplanmasında ısrar eden Menşevikler, Kadetler, çarlık generalleri (Kornilov, Denikin, Alekseev vb.),⁴¹⁷ Sosyalist-Devrimciler gibi birbirine zıt iki cenah, bir görüş ayrılığı içindeydi.⁴¹⁸ Bu bağlamda 1918 yılının ilk aylarında Bolşevikler tarafından Kurucu Meclis'in kapatılması ve sonra ağır şartlar altında Brest-Litovsk Antlaşması'nın imzalanması bardağı taşıran son damlalar oldu.⁴¹⁹ Sovyet iktidarını yıkmak ve sosyalist sürece ket vurmak için fırsat bekleyen Almanya, Fransa, İtalya, ABD ve İngiltere⁴²⁰ gibi dış güçler için de büyük önem taşıyan Rus İç Savaşı, böylece 1918 yılının ilk aylarında başladı.⁴²¹

Sovyet iktidarını temsil eden Kızıl Ordu ve sosyalizm karşıtı Beyaz Ordu, iç savaşta karşı karşıya gelen önemli iki aktördü.⁴²² Rusya'nın her tarafına yayılan iç savaş, 1922 yılında Bolşeviklerin zaferiyle son bulmuştu. Büyük toprak ağaları ve burjuvaziye karşı verilen harpte savaş komünizmi⁴²³ politikası uygulanmış⁴²⁴ ve bu doğrultuda oluşturulan yiyecek müfrezeleri sayesinde cephenin iase ihtiyacı

⁴¹⁷ Onun (Kornilov-İ.K.) asıl tezi Almanlarla sonuna kadar savaşmaktı. Bu noktada bütün iktidara riayet etmeye hazırdı. Fakat vaziyet başka bir hâl aldı. Kornilov, Brest-Litovsk Antlaşması'nın imzalanmasıyla beraber Sovyet iktidarına karşı cephe almış, General Alekseev, Denikin ve Markov ile birlikte Sovyet karşıtı harekât için hazırlıklara başlamıştı. Bkz.; "V Posledny Ças" (Son Saatte), **Narodnaya Vlast**, No: 27, Terek, Voskresenye, 15 Maya 1918, s. 3.

⁴¹⁸ Devrim karşıtı ikinci cenah Brest-Litovsk Antlaşması'nı tanımayan, İtilaf devletleriyle müttefik, yeniden Rusya'nın "birliği ve özgürlüğü" için heveslenen ve bu açıdan Gönüllü Ordu ile yakınlığı olan bir karaktere sahipti. Daha fazla bilgi için bkz.; GARF, Fond: P-446, Opus: 2, Delo: 43, L. 148.

⁴¹⁹ Geoffrey Hosking, **Rusya ve Ruslar-Erken Dönemden 21. Yüzyıla**, İletişim Yayınları, Çev: Kezban Acar, İstanbul 2011, s. 557.

⁴²⁰ General Churchill, Avam Kamarası'nda yaptığı açıklamada Britanya ordusu içinde 31 Mart 1920'ye kadar en az 300 bin Beyaz Ordu askerinin mevcut olduğunu ve bunların hepsinin gönüllü olduğunu belirtmektedir. Bkz.; GARF, Fond: P-440, Opus: 1, Delo: 15, L. 4.

⁴²¹ N. İ. Suprunenko, **Oçerkii İstorii Grajdanskoy Voynny i İnostrannoy Voennoy İnterventsii na Ukraine (İç Savaş Tarihi ve Ukrayna'daki Yabancı Askerî Müdahale Üzerine Denemeler)**, İzdatelstvo "Nauka", Moskva 1966, s. 5.; Aktif politik güçlere bakıldığında savaşa yönelik iradenin, özellikle Beyaz harekette birleşen güçler arasında yoğunlaştığı görülmektedir. Bkz.; S. Kara-Murza, **Grajdanskaya Voyna 1918-1921 (İç Savaş 1918-1921)**, İzdatelstvo "Algoritm", Moskva 2008, s. 50.

⁴²² David R. Stone, **A Military History of Russia: From Ivan the Terrible to the War in Chechnya (Rusya'nın Askerî Tarihi: Korkunç İvan'dan Çeçenistan'daki Savaşa)**, Praeger Security International, Westport 2006, s. 177.

⁴²³ E. H. Carr, **Bolşevik Devrimi 1917-1923**, Çev: Orhan Suda, Metis Yayınları, Cilt: 2, İstanbul 1998, s. 141.

⁴²⁴ Savaş komünizmi, endüstriyi yönetme sistemiydi. Her girişimci, kendi ürününü satışa çıkarırdı. Üretim araçlarının temini için yönetime başvururdu. Bkz.; David Ramsay Steele, "The Failure of Bolshevism and its Aftermath" (Bolşevizmin Başarısızlığı ve Sonucu), **The Journal of Libertarian Studies**, Vol: 5, No:1, Winter 1981, s. 99-111.

giderilerek başarı elde edilmişti. Çalışmamızda öncelikle güney ve batıda (Don, Kuban, Ukrayna ve Kırım)yaşanan iç karışıklıkları ve çarpışmaları yansıtmaya çalışacağız.

Ekim Devrimi'nden hemen sonra Kerenskiy tarafından desteklenen Krasnov komutasındaki 3. süvari kolordusu, devrim sürecini altüst etmek için Petrograd üzerine düzenlediği seferlerde olumlu bir sonuç alamamış ve Kasım-Aralık 1917'de ortadan kaldırılmıştı. Karşı-devrimci mücadelenin icra merkezi, bu tarihten itibaren Don ve Kuban bölgesine kaydı.⁴²⁵ Bu bağlamda Don ve Kuban bölgesinde muhtelif hükümetler kurulmuştu: *“Don üzerinde karşı-devrimci bir merkez teşkil edilmişti. Ekim günlerinde Ataman Kaledin'in bu merkezin karşı-devrimci faaliyetlerini bildiren bir telgrafında şöyle yazılmaktaydı: 'Askerlerden oluşan hükümet, Don bölgesinde 25 Ekim'den itibaren tüm devlet iktidarını eline geçirdi.' Bunun yanı sıra Kuban Radası⁴²⁶ (parlamento-İ.K.), kendisini Kuban Otonom Hükümeti olarak ilan etmişti.”⁴²⁷*

Bolşevik karşıtı generaller, devrimin ilk günlerinden itibaren ağırlıklı olarak Don bölgesinde bir araya gelmişlerdi. Bilhassa Ataman Kaledin'in komuta ettiği karşı-devrimci Don Ordusu'nun bölgedeki varlığı, mezkûr generaller için bir yaşam kaynağıydı. Nitekim General M. V. Alekseev de Kaledin'e itimat ederek Don bölgesindeki Novoçerkassk kentine gelmişti. Burada yapılan ilk iş, Bolşeviklere karşı Kasım 1917'de bir Gönüllü Ordu teşkil etmek olmuştu.⁴²⁸ Bu orduya daha sonra Aralık 1917'de L. G. Kornilov da katıldı.⁴²⁹ Bu suretle ordunun en üst siyasi yöneticisi (верховный руководитель: verhovniy rukovoditel) General Alekseev olurken, Kornilov ordunun başkomutanlığını deruhte etti. Böylece Bolşevikler, Don

⁴²⁵ Anatoliy Anişev, **Oçerki İstorii Grajdanskoy Voynıy 1917-1920 (İç Savaş Tarihi Üzerine Denemeler 1917-1920)**, Gosudarstvennoye İzdatelstvo, Leningrad 1925, s. 85.

⁴²⁶ 1 Kasım 1917'de N. S. Ryabolov başkanlığında Kuban Yasama Meclisi'nin (rada) ilk oturumu gerçekleşti. Bölge hükümeti bir değişikliğe gitmişti. Karadenizli liderlerden L. L. Bıç, ekim ayında seçilen A. P. Filimonov'un yerine başkanlığa seçilmişti. Bkz.; V. E. Şetnev, **İstoriya Kubani s Drevneyşih Vremen do Kontsa XX Veka (Eski Zamanlardan 20. Yüzyıl Sonuna Kadar Kuban Tarihi)**, İzdatelstvo “Perspektiviy Obrazovaniya”, Krasnodar 2004, s. 184.

⁴²⁷ Anişev, **a.g.e.**, s. 85.

⁴²⁸ Don tarafında teşkil olan ve Gönüllü Ordu adını alan bu yeni ordunun başında General M. V. Alekseev ve L. G. Kornilov bulunmuş; General Denikin de bu orduya katılmıştı. Bkz; GARF, Fond: P-440, Fond: 1, Delo: 25, L. 14.

⁴²⁹ E. İ. Kaşirina, “Belaya Dobrovolçeskaya Armiya” (Beyaz Gönüllü Ordu), **Vestnik Adigeyskogo Gosudarstvennogo Universiteta**, No: 2, 2006, s. 42-44.

ve Kuban bölgesinde Fransız ve İngilizlerin de destek verdiği Don Ordusu ve Gönüllü Ordu ile meşgul olmaktadır.⁴³⁰

Özellikle 1918 yılının ocak ayına gelindiğinde bölgedeki askerî gerilim iyice artmıştı. Sovyet yönetimi adına Ekaterinodar (Krasnodar-İ.K.) şehrini kurtarmak isteyen Kuban Askerî-Devrim Komitesi, 17 Ocak 1918'de Kuban Radası'na gönderdiği telgrafta Kuban ordusunun barışçıl bir yolla şehri bırakmasını talep etmişti.⁴³¹ Ancak Kuban Radası, görüşme yapmak amacıyla gelen parlamenterleri öldürmüş ve diyalog yollarını tıkamıştı. Sovyet ordusu, bunun üzerine askerî hazırlığını yapmış ve 14 Mart 1918'de Ekaterinodar şehrini ele geçirmişti. V. L. Pokrovskiy komutasındaki Kuban ordusu, saldırı karşısında biçare kalmış ve çareyi 28 Mart'ta Kornilov öncülüğündeki Gönüllü Ordu'yla⁴³² ittifak yapmakta bulmuştu.⁴³³ Ancak bu ittifak, ilerleyen günlerde yeterli bir çözüm yolu olmayacaktı. Nitekim Ekaterinodar Sovyeti Başkanı tarafından verilen bir bilgiye göre, Kornilov birlikleri ve Kızıl kuvvetler arasındaki muharebeler şu şekilde yön almıştı: *“Ekaterinodar ve çevresindeki karşı-devrimci güçler püskürtüldü. Kornilov çetesi alaşağı edildi. Kornilov'un kendisi Don tarafına kaçmaya çalışmaktadır. Fakat birliklerimiz onu takip ediyorlar ve herhangi bir kaçış yolu yok. Zira her taraftan çevrilmiş vaziyette.”*⁴³⁴

Çatışmalar artarken General Kornilov, 13 Nisan 1918'de kendisine isabet eden bir mermiyle hayatını kaybetti.⁴³⁵ Bu sırada yaşananlar, *Narodnaya Vlast* adlı gazeteye şu şekilde yansımıştı: *“15 günlük çarpışmada Kuban'da devrim davası*

⁴³⁰ Stalin, **Eserler Cilt 15**, s. 245.; Kaşirina, **a.g.m.**, s. 42-44.

⁴³¹ Şetnev, **a.g.e.**, s. 186.

⁴³² 9 Şubat'ta Rostov'dan ayrılan Gönüllü Ordu, güçlü bir atılım ile Don ve Kuban steplerinden geçerek Ekaterinodar'a hızlı bir şekilde ulaştı. Bkz.; GARF, Fond: P-440, Opis: 1, Delo: 26, L. 49.

⁴³³ Kornilov gönüllüleri ile Pokrovskiy müfrezesinin Novo-Dmitriyev köyünde birleştikleri 28 Mart günü, sefer tarihinde kilit bir gündü. Bkz.; Şetnev, **a.g.e.**, s. 187.; GARF, Fond: P-440, Opis: 1, Delo: 19, L. 1.

⁴³⁴ Ekaterinodar Sovyeti Başkanı ayrıca şunları yazmıştı: *“Kornilov'un yıkımından önce aralıksız ve sert çarpışmalar yaşanmıştı. Bu çarpışmalar sonucunda bizim taraftan yaklaşık 200 kişi ölürlen, 1000 kişi yaralanmıştı. Kornilov tarafında ise 500 kişi ölmüştü. Fakat kaç kişinin yaralandığı bilinmemektedir. Elizavetinskaya köyünde ise tarafımızca 200 kişi alıkoyuldu. Ekaterinodar tarafındaki yıkımlar oldukça fazla. Kornilov çetesi tarafından ele geçirilen fabrika ve kamp yerleri top atışı sonrası yıkılmışlardı.”* Bkz.; “Smert Kornilova” (Kornilov'un Ölümü), **Narodnaya Vlast**, No: 14, Terek, Sreda, 17 Aprelya 1918, s. 2.

⁴³⁵ S. V. Karpenko, **Oçerkii İstorii Belogo Dvijeniya Na Yuge Rossii (1917-1920 gg.) (Beyaz Hareketin Güney Rusya'daki [1917-1920 Yılları] Tarihi Üzerine Denemeler)**, İzdatelstvo “İppolitova”, Moskva 2003, s. 127.

galip geldi. Kornilov çetesi tamamen ortadan kaldırıldı ve kendisi öldü. Bir avuç düşman birliği, köy ve çiftliklerde alıkoyuldu.”⁴³⁶

Bu gelişmeler üzerine General A. İ. Denikin, Gönüllü Ordu'nun başına geçmiş⁴³⁷ ve bu tarihten itibaren Kızıl Ordu'yla Beyaz Ordu arasındaki çarpışmalar Kuzey Kafkasya'da yer yer devam etmişti. Bu anlamda *Narodnaya Vlast* adlı gazetenin verdiği bir habere göre Novoçerkassk'da Nisan 1918'de şu vakıa yaşanmıştı: “*Bogayevskiy, Smirnov ve Golubev tarafından idare edilen karşı-devrimin yeniden toparlanmaya başladığı Novoçerkassk şehri, Sovyet birlikleri tarafından ele geçirildi. Edinilen bilgiye göre Bogayevskiy tutuklanmış, Smirnov ve Golubev ise kaçmayı başarmıştı.*”⁴³⁸

Bolşevikler ve karşı-devrimciler arasındaki çarpışmalar ilerleyen aylarda farklı bölgelere de sıçradı. 1918 yılının mayıs ayında Don atamanı olarak seçilen Krasnov, Sibirya'daki Çekoslovak lejyonierleri ile birleşmek ve Orenburg'taki A. İ. Dutov'a ulaşmak için Tsaritsin⁴³⁹ şehrine saldırı hazırlığı yaptı.⁴⁴⁰ Jeopolitik konumu gereği oldukça önem arz eden Tsaritsin şehri üzerinde 1919 yılının şubat ayına kadar üç ayrı çarpışma gerçekleşmişti. Stalin'in (Kuzey Kafkasya Askeri Bölge Kumandanı olarak) kahramanlaştığı bu muharebelerde Bolşevikler galip gelmiş ve Don Ordusu Atamanı Krasnov, Kuzey Rusya'ya kaçmak zorunda kalmıştı. Tsaritsin üzerinde yaşanan zaferin mutluluğunu gizlemeyen Stalin, elde edilen başarıyla ilgili şunları

⁴³⁶ “V Posledny Ças”, **Narodnaya Vlast**, No: 15, Terek, Çetverg, 18 Aprelya 1918, s. 3.

⁴³⁷ Beyaz Ordu'nun Güney Rusya'daki generallerinden biri şu bilgileri vermektedir: “*General Denikin, Gönüllü Ordu komutasını ele geçirdi ve bununla birlikte birliğin kaderini belirleyecek ağır bir sorumluluğu da üstlenmiş oldu. Kahramanlar yığınının, Bolşevik anarşinin denizi içinde kaybolması herkes için beklenmedik bir olay oldu.*” Bkz.; GARF, Fond: P-440, Opis: 1, Delo: 19, L. 1.; Yaralı Kornilov'u, içine merminin isabet ettiği çiftlik evinden çıkarıp bir furkaya aldılar ve Kuban'ın en yüksek kıyasına yerleştirdiler. Denikin, çiftlikte haber beklemekteydi. Doktor geldi. Denikin, doktora “*Ne olursunuz teselli edecek bir şey söyleyin*” diye haykırdı. Doktor “*herhangi bir umudum yok*” dedi. Bunun üzerine Denikin bir mendil kaptı ve ağlamaya başladı. Bu sırada etrafındaki topluluk “*kim komutayı devralacak*” diye bağışmıştı. “*Tabii ki ben devralacağım*” diye cevap vermişti Denikin. Bkz.; GARF, Fond: P-440, Opis: 1, Delo: 25, L. 15.

⁴³⁸ “V Posledny Ças”, **Narodnaya Vlast**, No: 15, Terek, Çetverg, 18 Aprelya, 1918, s. 3.; Kendi bölgemizdeki 12 aylık devrimci sınıf savaşı boyunca yalnızca Kornilov sığırlarının ve yerel liderlerin hayvanca bağırtılarını dinledik: “*Kossaklar eskiden beridir özgürdür, Dağlılar doğası gereği demokrattır.*” Bu histerik bağırtılarla halk ve kendileri arasındaki uçurumu onarmaya çalıştılar. Nitekim Kaledin'in “özgür” Don'u düşü. Onu Kuban ve Terek takip etti. Bkz.; “Smert Kornilova”, **Narodnaya Vlast**, No: 14, Terek, Sreda, 17 Aprelya 1918, s. 2.

⁴³⁹ 1589 yılında inşa edilen şehir 1925 yılına kadar Tsaritsin adıyla anılmaktayken, 1925'ten itibaren Stalingrad adını aldı. 1961 yılından itibaren ise Volgograd olarak değiştirildi. Bkz.; V. İ. Atopov, V. E. Maslyayev, A. F. Lipyavkin, **Volgograd**, İzdatelstvo “Stroyizdat”, Moskva 1985, s. 31.

⁴⁴⁰ “V Posledny Ças”, **Narodnaya Vlast**, No: 27, Terek, Voskresenye, 15 Maya 1918, s. 3.

yazmaktaydı: “Ülkemiz zor durumda bulunmasına ve genç Kızıl Ordu’nun henüz sağlamlaşmamış olmasına rağmen alınan savunma tedbirleri kısa zamanda ilk meyvelerini verdi. General Krasnov, zaptını garanti gördüğü Tsaritsin’den püskürtüldü ve Don’un öte yakasına atıldı.”⁴⁴¹ Don Ordusu ise bu dönemden itibaren Denikin’in başkomutanlığını yaptığı Güney Rusya Silahlı Kuvvetlerine iltihak etmişti. Yine bu dönemde mezkûr silahlı kuvvetlere dâhil edilen Gönüllü Ordu’nun adı Kafkas Gönüllü Ordusu olarak (23 Ocak 1919) değiştirilmişti.

Krasnov’un püskürtülmesi Tsaritsin’deki karşı-devrimci saldırıyı tamamen bertaraf etmeye yetmemişti. Mayıs 1919’da yeniden ıslah edilen Kafkas Gönüllü Ordusu, iki kola ayrılmıştı: Kursk-Oryol tarafına akın etmekle sorumlu Gönüllü Ordu (General V. Z. May-Mayevskiy komutasında) ve Tsaritsin-Saratov tarafına hücum etmekle yükümlü Kafkas Ordusu (P. N. Vrangel komutasında). Bu bağlamda Denikin’in başkomutanlığını yaptığı ve Vrangel’in komuta ettiği Kafkas Ordusu, 1919 yılının mayıs ve haziran aylarında Tsaritsin’e doğru akın etmiş ve burada geçici olarak hâkimiyeti ele geçirmişti.⁴⁴² 17 Ağustos 1919 tarihli bir Sovyet arşiv belgesinde Denikin’in saldırısı şöyle anlatılmaktadır: “Denikin, Tsaritsin’i derdest etti ve yaklaşık 10 bin kişiyi esir aldı. Lakin ilerleme kaydettiği müddetçe ordunun cephe gerisindeki durumu daha da karmaşık bir hal almaktadır.”⁴⁴³ Bu açıdan Tsaritsin’deki Beyaz Ordu hegemonyası uzun sürmemişti. Kızıl Ordu, 1920 yılının ocak ayında bölgeye tamamen hâkim olmuş ve böylece Beyaz Ordu’nun Urallar ve Sibiryaya ile bağlantısı kesilmişti.

Buna paralel olarak 1918 yılının yaz aylarında Kuban üzerinde Kızılılar ve Beyazlar arasındaki çatışmalar yeniden alevlenmişti.⁴⁴⁴ Don Ordusu ve Gönüllü Ordu’nun yaptığı askerî ittifak karşısında direnemeyen Kızıl Ordu birlikleri, Ağustos

⁴⁴¹ Stalin, **Eserler Cilt 15**, s. 246.

⁴⁴² GARF, Fond: P-1235, Opis: 94, Ed. Xr.: 109, L. 70.; Tsaritsin saldırısı 15 Haziran’da gerçekleşti. Plân özel olarak Vrangel tarafından yapılmış ve iki günlük bir çarpışma sonunda yani 17 Haziran’da Bolşeviklerden daha üstün olan güçler sayesinde şehir ele geçirilmişti. Bkz.; GARF, Fond: P-440, Opis: 1, Delo: 27, L. 8.

⁴⁴³ GARF, Fond: P-440, Opis: 1, Delo: 17, L. 28.

⁴⁴⁴ Bolşevikler ve karşı-devrimciler arasındaki çatışmalar bu dönemde başkent Moskova’da da hız kazanmıştı. Tanin gazetesi, keşmekeşi şöyle aktarmaktadır: “Şehirde müsademe devam etmektedir. Birçok kadın rehine olarak tevkif edilmiş ve zenginler teb’id edilerek bunların emlak ve emvaline hükümet vaziyet etmiş ve ameleye tevzi eylemiştir. Daima Bolşeviklerle tevhid-i mesai etmiş olan Beynelminel Sosyalist Fırkası bu hof ve dehşet usulüne karşı merkez komitesi nezdinde protestoda bulunmuştur.” Bkz.; “Von Arç’ın Nutku”, **Tanin**, Sayı: 3508, 16 Eylül 1918, s. 2.

1918'de Kuban üzerindeki hâkimiyetini nerdeyse kaybetmişti. Bu düzlemde Beyaz Ordu'ya yakın bir arşiv belgesinde şöyle yazılmaktadır: “Gönüllü Ordu, Kuban'ı Bolşeviklerden kurtarmak için yönünü Don'dan Kuban'a doğru çevirdi. Sefer başarıyla geçti. 2 Ağustos 1918'de Ekaterinodar alındı ve akabinde Kuban da kurtarıldı.”⁴⁴⁵

Bolşeviklerin yaşadığı güç kaybı, 1918 yılının sonbahar aylarında daha belirgin hale geldi. Bu dönemde bölgede temaslarda bulunan Sovyet Rusya Askerî-Devrim Komitesi Başkanı Lev Trotskiy, Lenin'e çektiği bir telgrafta şunlara dikkati çekmektedir: “Güney Cephesi'ndeki kuvvetler henüz yeterince hazır değil. En azından birkaç yüz birinci sınıf askerî işçiyi, kendi görevlerinden alıp buraya yönlendirmek gerekiyor. Farklı Sovyet organlarında çalışan bütün askerî uzmanları görevlerinden azledip emir altına vermek lazım.”⁴⁴⁶

Bu sırada Kuban ve özellikle Ekaterinodar üzerinde dış tehditlerin de varolduğu bilinmektedir. Çarpışmaları yakından takip eden Albay Baron Borjinskiy, 29 Ekim 1918 tarihli telgrafında işgalci güçler ve karşı-devrimciler arasındaki rabıtayı şöyle yazmıştı: “Ekaterinodar'ın Bolşeviklerden istirdat edilmesinden hemen sonra burada, Fransız askerî heyeti faaliyet yürütmeye başladı. Heyetin içinde bir de şu günlerde Novorossiysk'e gitmeye hazırlanan İngiliz birimi var.”⁴⁴⁷

Kuban mevkiindeki söz konusu iç karışıklıklar 1919 yılında giderek şiddetlenmişti. Karşı-devrimci cephe (özellikle İvan Makarenko), Sovyet iktidarına karşı ısrarla burjuvazinin aygıtı konumundaki radayı işaret etmekteydi.⁴⁴⁸ Bu çerçevede iki taraf arasındaki çekişme, 1920 yılına kadar amansız devam etti. Daha sonra gelişen olaylar, Varşova'daki Kuban Komisyonu Başkanı İ. Bely tarafından şöyle tasvir edilmektedir: “1920 yılının başlarında Gönüllü Ordu ve Kuban arasında bir kopma hâsıl oldu. Kuban'ın asıl şansızlığı Denikin'in Kuban'daki düşüşüydü. Bu düşüş ve Kuban'da özel askerî teçhizatın olmayışı bölgenin Bolşeviklerin eline

⁴⁴⁵ GARF, Fond: P-440, Opis: 1, Delo: 25, L. 16.

⁴⁴⁶ GARF, Fond: P-130, Opis: 2, Ed. Xr.: 742, L. 135.

⁴⁴⁷ Baron Borjinskiy gönderdiği telgrafın devamında şu ifşaatla bulunmuştu: “Ekaterinodar'a girişinden iki hafta sonra Gönüllü Ordu'yla mütemadi diplomatik ilişkiler kurmak için buraya Fransız, İngiliz ve Amerikalı yetkili diplomatlar gelmişti.” Bkz.; GARF, Fond: P-440, Opis: 1, Delo: 21, L. 17.

⁴⁴⁸ GARF, Fond: P-440, Opis: 1, Delo: 16, L. 12.

geçmesine sebep oldu.”⁴⁴⁹ Bolşevikler ve Denikin arasındaki çarpışmalar mart ayına kadar devam etmişti.⁴⁵⁰ Bu tarihten itibaren Vrangel ordusu her ne kadar üstün gelmeye çalışsa da 1920’nin aralık ayında Sovyet yönetimi mutlak galibiyet elde etti.

1.4.1.2. Tambov Ayaklanması ve Antonovşina

Sovyet ordusu Denikin ve Vrangel ile savaş halindeyken Rusya’nın birçok bölgesinde köylüler arasında bir homurdanma baş göstermişti. Zira savaş komünizmi çerçevesinde uygulanan tahıl alımı (продразвёрстка: prodrazvyorstka) politikası, her geçen gün köylüleri tedirgin etmekteydi.⁴⁵¹ Söz konusu hoşnutsuzluk ve tedirginlik kuşkusuz Sovyet karşıtı güçler için de bulunmaz bir nimetti. Nitekim köylüler (ekseriyette büyük mülk sahibi köylüler), karşı-devrimci güçlerin muaveneti sayesinde Sibiryaya, Urallar, Ukrayna ve diğer kırsal bölgelerde ayaklandılar. Bu bağlamda Tambov’daki köylüler de bir isyana hazırlık yapmaktaydılar. Özellikle Sosyalist-Devrimci Aleksandr Stefanoviç Antonov, Tambov köylülerine öncülük etmekte ve onları Moskova’ya karşı kışkırtmaktaydı.⁴⁵² Bu suretle Tambov’un Hitrovo ve Kamenka köylüleri, 1920 yılının ağustos ayında ayaklanarak Kızıl yiyecek müfrezesine karşı gelmiş, tahıl vermemiş ve müfrezenin silâhlarını elinden almışlardı.⁴⁵³ Ayaklanmaya iştirak edenler, *Antonovcular* olarak Sovyet literatürüne

---

⁴⁴⁹ Piontkovskiy, **a.g.e.**, s. 488.

⁴⁵⁰ Kossak hükümeti, Kuban’da üçüncü yol olarak kendisini ilan edip nerdeyse 3 yıl (Nisan 1917-Mart 1920) hüküm sürdü. Bu süre zarfında 3 ataman (General A. P. Filimonov, N. M. Uspenskiy, N. A. Bukretov) 5 hükümet başkanı (A. P. Filimonov, L. L. Bıç, F. S. Suşkov, P. İ. Kurganskiy, V. N. İvanis) değişti. Bununla birlikte birçok kez (toplamda 9 kez) hükümet üyeleri de değişmişti. Bkz.; Şetnez, **a.g.e.**, s. 189.

⁴⁵¹ Her ne kadar köylüler devrimin ardından istedikleri toprakları ellerine geçirdilerse de iç savaşın ardından hükümet komünist teorinin ilkelerini ülkenin tümüne dayatmaya başladı. Böylece köylüler bir anda kendilerini savaş komünizminin iktisadî politikasının ekonomik yaptırımlarıyla karşı karşıya buldular. Yeni sistem tarım teşviklerini ortadan kaldırıyordu ve köylülere göre bu sistem zorlamaya ve hırsızlığa dayalıydı. Köylüler yalnızca kendi ihtiyaçlarını karşılayacak kadar üretmeye başlayınca, ülke genelinde işlenen toprak alanında daralma yaşandı. 1916’da Sovyet kontrolünde işlenen 90 milyon hektar toprak varken, bu rakam 1921’e 60 milyon hektara geriledi. Bkz.; Vernadsky, **a.g.e.**, s. 389.

⁴⁵² V. P. Danilov, **Antonovşina: Krestyanskoye Vosstaniye v Tambovskoy Gubernii v 1920-1921 gg. (Antonovculuk: 1920-1921 Yıllarında Tambov Vilayetindeki Köylü İsyanı)**, Tipografiya “Firma Yulis”, Tambov 2007, s. 23.; P. F. Aleşkin, Y. A. Vasilyev, **Krestyanskiye Vosstaniya v Rossii v 1918-1922 gg. (1918-1922 Yıllarında Rusya’da Köylü İsyanları)**, İzdatelstvo “Veçe”, Moskva 2012, s. 187.

⁴⁵³ Aleşkin, Vasilyev, **a.g.e.**, s. 203.

geçmişti.⁴⁵⁴ Birkaç hafta içinde büyüyen Antonovcuların isyanı, ilerleyen günlerde etkisini iyice göstermişti: “Şehir merkezine 15-20 mil kadar yaklaşan Antonovcular, ağustos ve eylül aylarında Tambov’un etrafını kuşatmışlardı. Onların sayısı 4 bin silâhlı isyancıya, 10 bin yaba ve tırpanlı kişiye ulaşmıştı.”⁴⁵⁵

Antonovcu isyan, 1920 yılı sonbaharında köylüler arasında daha da büyümüş ve 1921 yılının ilk aylarında önü alınamaz bir karaktere bürünmüştü. Bolşevikler, bu süreçte Vrangel kuvvetleri ve Leh saldırısıyla meşgul oldukları için ayaklanmayı durduracak sinerjiyi yeterince gösterememişlerdi. Vrangel’in alt edilmesiyle birlikte Tambov sorunu, daha ciddi bir şekilde ele alınmaya başlandı. Bu çerçevede 1921 yılının arifesinde, Moskova’da ÇEKA Başkanı F. E. Derjinskiy öncülüğünde bir konferans düzenlendi. Söz konusu konferansta köylü ayaklanmasını bastırmak için Tambov’a daha fazla kuvvet gönderilmesi yönünde karar alınmıştı: “Bu suretle Tambov’daki ordunun komutanlığına A. V. Pavlov getirildi. Pavlov, 6 Ocak 1921’de Tambov’a geldi. 1921 yılı ocak ayı içinde Tambov’da Pavlov ordusu ve isyancılar arasında çok şiddetli çatışmalar yaşandı.”⁴⁵⁶

Sovyet ordusu mezkûr çatışmalarda istediği sonucu alamamış ve isyancılar beklenenin ötesinde dirayetli çıkmışlardı. Bu yüzden Moskova yönetimi, yeni çözüm yolları arayışına girmişti. Nitekim 2 Şubat 1921’de Moskova’da yapılan politbüro toplantısında Tambov isyanı ayrıntılı bir şekilde masaya yatırıldı. Toplantı sonucunda alınan karar gereği Tüm Rusya Merkezî Yürütme Komitesi’ne (TRMYK) bağlı yetkili bir komisyon, A. V. Antonov-Ovseenko liderliğinde Tambov’a gönderildi.⁴⁵⁷ 16 Şubat’ta faaliyetlere başlayan Antonov-Ovseenko, isyancılara 12 Nisan’a kadar teslim olmaları yönünde çağrıda bulunmuş ancak beklenen cevabı

---

⁴⁵⁴ B. V. Sennikov’un bir eserinde, Tambov’daki isyanın öncüsü olarak Antonov’un yerine P. M. Tokmakov ittihaz edilmektedir: “A. C. Antonov, aslında 2. isyancı ordusunun kurmay başkanıydı. Ordunun komutanlığını önceleri Teğmen P. M. Tokmakov üstlenirken, Tokmakov’un Tambov Bölgesi Birleşik İsyancı Ordusu’nun kumandanlığını ele geçirmesinden sonra 2. ordunun komutası Üstteğmen Mitrofanoviç’in eline geçti. Mitrofanoviç döneminde de Antonov, ordunun kurmay başkanlığını yapmış, bu görevi isyanın sonuna kadar sürdürmüştü ve kendisi isyana hiç öncülük etmemişti. Emekçi Köylü Birliği ve onun başkanı P. M. Tokmakov, Tambov Bölgesi Birleşik İsyancı Ordusu’na kumanda ederken aynı zamanda isyana öncülük etmişti.” Bkz.; B. V. Sennikov, **Tambovskoye Vosstaniye 1918-1921 gg. i Raskrestyanivaniye Rossii 1929-1933 gg. (Tambov İsyanı 1918-1921 Yılları ve Rusya’nın Köylüsüleştirilmesi 1929-1933 Yılları)**, İzdatelstvo “POSEV”, Moskva 2004, s. 7.

⁴⁵⁵ Aleşkin, Vasilyev, **a.g.e.**, s. 204.

⁴⁵⁶ Sennikov, **a.g.e.**, s. 58.

⁴⁵⁷ **A.g.e.**, s. 58.

alamamıştı. Bu arada mart ayında Komünist Parti'nin 10. kongresi hâsıl olmuş⁴⁵⁸ ve köylü ayaklanmalarını dindirecek önemli kararlar alınmıştı. Buna göre savaş komünizmi politikasından feragat edilmiş ve zorla tahıl alımı uygulaması durdurulmuştu.⁴⁵⁹

Savaş komünizminden feragat, Tambov köylü ayaklanmasına çare olamamış ve köylülerin Sovyet karşıtı mücadelesi fütursuzca devam etmişti. Bolşevikler, ayaklanmanın akışına ket vurmak için bu kez 27 Nisan 1921'de şu içerikte bir kararname çıkardılar: “a) Tambov'da görevlendirilen yetkili komisyonun yoldaş Zalutskiy ve Tuhaçevskiy⁴⁶⁰ ile güçlendirilmesi, b) Eşkîyaları tasfiye etmesi için yoldaş Tuhaçevskiy'in tek yetkili kılınıp Tambov'daki ordunun hususî komutanı olarak atanması..., c)Yoldaş Tuhaçevskiy'e Tambov'daki Antonov eşkîalarını en geç bir ay içinde ortadan kaldırması için direktif verilmesi...”⁴⁶¹

Bu doğrultuda 6 Mayıs 1921'de Tambov'a vasıl olan Tuhaçevskiy, zaman kaybetmeden askerî faaliyetlere başlamış ve köylü isyancıları adım adım zayıflatmıştı. Köylü ayaklanması tahmin edilenden daha uzun sürmüş ve Antonov hareketi ancak 16 Temmuz 1922'de tamamen bertaraf edilebilmişti.

1.4.1.3. Ukrayna'da İç Karışıklıklar

Don ve Kuban ordusuyla mücadele ederken Sovyet iktidarını zor durumda bırakan güçlerden biri Ukrayna Radası'ydı. Bolşeviklere karşı uzun süre hâkimiyet savaşı veren Ukrayna Radası'nın öncelikle kuruluş süreci ve icraatları hakkında kısaca söz etmek gerekmektedir. Ukrayna, 1917 yılında hâsıl olan Şubat Devrimi'ni hoşnutlukla takip etmişti: “İsyân haberleri Ukrayna'da büyük bir heyecan, azim bir

⁴⁵⁸ Bolşevik Parti'nin 10. kongresi, bilindiği gibi NEP'i getirir (Nisan 1921). NEP (Yeni Ekonomi Politik), politik alanda işçi-köylü ittifakına, ekonomik alanda ise devletleştirilen kesim ile özel kesimin birlikteliğine dayanır. Bkz.; Arslan Galip, “Nikola Buharin'in “Savaş Komünizmi” Dönemindeki Bazı Tezleri Üzerine”, **Birikim Dergisi**, Sayı: 36, Şubat 1978, s. 27-31.

⁴⁵⁹ Galip, **a.g.m.**, s. 27-31.

⁴⁶⁰ Tuhaçevskiy, askerî eğitimini Moskova'daki II. Yekaterina Harp Okulu ve Aleksandr Askerî Koleji'nde aldı. Mezun olduktan sonra 1914 yılında Rusya'nın kuzeybatı cephesine gönderildi. Burada 1915 yılında Almanlara esir düştü. 1917 yılı ekim ayında Rusya'ya kaçmayı başarmış ve Bolşevik harekete katılmıştı. Bolşevikler ve Özellikle Lenin, Tuhaçevskiy'in aldığı sağlam askerî eğitime, Birinci Dünya Savaşı esnasında elde ettiği zengin savaş deneyimine, göze çarpan liderliğine ve hitabet yeteneğine büyük önem vermişlerdi. Bkz.; Oleksiy Nozdrachov, **Application of The Soviet Theory of “Deep Operation” During The 1939 Soviet-Japanese Military Conflict in Mongolia (“Derin Operasyon” adlı Sovyet Teorisinin 1939 Yılında Moğolistan'daki Sovyet-Japon Askerî Çatışması Esnasında Tatbiki)**, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Kharkiv 2007, s. 20.

⁴⁶¹ Danilov, **a.g.e.**, s. 353.

sürur-i umumî ile karşılanıyordu. Herkes aklına geleni yapıyor, umumî bir sevinç hükümferma (hüküm sürmek-İ.K.) oluyordu. Artık her türlü yasak, zecir ve tenkil tedabir ve nizamâtı ortadan kalkmıştı."⁴⁶²

Ukrayna'da toprak ağaları, burjuvazi ve askerî sınıftan oluşan bir hareket, Şubat İhtilâli'nin ilk günlerinden itibaren bağımsızlık peşindeydi.⁴⁶³ Ancak Geçici Hükümet, bağımsızlık verme konusunda gönüllü değildi. Bunu fark eden hareketin liderleri, istiklâl mücadelesini idare etmesi için 1917 yılının mayıs ayında bir rada ya da meclis teşkil etmişlerdi. Simon Petlura'nın öncülüğünü ettiği hareket, Petlurizm olarak adlandırılmaktaydı. Geçici Hükümet'ten sadece özerklik almayı başarabilen milliyetçi Petlurist grup, 1917 Ekim Devrimi'yle birlikte bağımsızlık yolunda daha da umutlanmıştı. Tabiatıyla yeni Bolşevik aygıtını tanımayan Ukrayna milliyetçileri, öncelikle 7 (20) Kasım 1917'de radayı büyüterek merkezî radayı kurmuş ve hemen akabinde Rusya bünyesinde Ukrayna Halk Cumhuriyeti'ni ilan etmişti.⁴⁶⁴

Ukrayna'daki siyasî gelişmeler, kuşkusuz işçi ve köylü iktidarından yana olan Sovyet yönetimini huzursuz etmişti. Şubat İhtilâli'nden beridir burjuva-demokrat ideolojiye karşı mücadele veren Bolşevikler, Petlura yönetiminin Ukrayna'da söz sahibi olmasına tahammül edecek gibi değillerdi. Bu bağlamda Harkov'da yapılan 1. Tüm Ukrayna Sovyetleri Kongresi, 1917 yılının aralık ayında Ukrayna'nın bir Sovyet Cumhuriyeti olduğunu ilan etmişti.⁴⁶⁵ Bolşeviklerle iktidar sürtüşmesi yaşayan Ukrayna milliyetçileri, bunun üzerine Aralık 1917'de Brest-Litovsk'a Sovyet Rusya'dan bağımsız, kendi başına görüşmeleri yürütmek adına bir

---

⁴⁶² Volodimir Mursky, **Ukrayna ve İstiklâl Mücadeleleri**, Çev: Cafer Seydahmet, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1930, s. 65.

⁴⁶³ 1917 Mart (Şubat) Devrimi'nin ilk günlerinden itibaren Ukrayna liberal burjuvazisi, Rusya'dan ulus olarak ayrılma sorunu üzerinde durdu. Kulakların büyük çoğunluğu, liberal entelijensiya ve genel olarak Ukrayna'nın eğitimli kesimleri siyasî bağımsızlık hareketini körüklediler. Başlangıcından beri hareketin liderleri, cephedeki ve iç kesimlerdeki Ukraynalı asker kitleleri üzerinde ciddî bir şekilde ve önemle durdular. Askerleri ulusal bir temelde, özel Ukrayna alayları biçiminde örgütlemeye giriştiler. Bkz.; Peter Arşinov, **Ukrayna Anarşist Hareketi Mahnovşina 1918-1921**, Çev: Yeşim T. Başaran-Cemal Atila, Kaos Yayınları, İstanbul 1998, s. 54.

⁴⁶⁴ Rusya hükümetinin reddi, halkın iddia ve musırrâne talebi üzerine merkezî rada 20 Teşrinisani 1917 tarihinde Ukrayna'nın müstakil demokrat bir cumhuriyet olduğunu bir beyanname-i umumî ile resmen ilan eyledi. Ukrayna'nın istiklâli Fransa, İngiltere ve Romanya tarafından Kânunuevvel 1917'de tasdik edildi. Bkz.; Mursky, **a.g.e.**, s. 66.

⁴⁶⁵ Suprunenko, **a.g.e.**, s. 13.

delegasyon gönderdi. Elini çabuk tutmaya çalışan merkezî rada delegasyonu,⁴⁶⁶ 15 (28) Aralık 1917'de Ukrayna'nın bağımsızlığını ilan etti. Almanya ve müttefikleri, bu durumdan istifade ederek bağımsızlığı derhal tanımışlardı. Bu gelişmeler karşısında harekete geçen Kızıl Ordu, Sovyet iktidarını kabul ettirmek için ocak ayında taarruza başladı. Taarruzun ilk günlerinde şekillenen savaş hali, Osmanlı Devleti'nin Stockholm Sefiri Cevat Bey'in telgrafında şöyle yansıtılmaktadır: *"Ekaterinoslav havalisinde Ukrayna ve Bolşevikler arasında gayet ciddî muharebe vuku buluyor. Harkov havalisinde vaka-i azimeye an be an intizar edilmektedir."*⁴⁶⁷ Bolşeviklerin iktidarını genel anlamda sert bir şekilde tenkit eden Ukraynalı anarşist Peter Arşinov, devamında vuku bulan olayları ve Bolşeviklerin gayesini şu şekilde tahlil etmektedir: *"Eğer Ukrayna'ya sahip olamazsa, Bolşevizm'in Büyük Rusya'daki o ilk günleri çok daha zor olacaktı. 1918 yılının 11-25 Ocak tarihleri arasında Pethuristlerle Bolşevikler arasında Kiev yakınlarında şiddetli çarpışmalar meydana geldi. 25 (12) Ocak'ta Bolşevikler Kiev'i işgal ederek, kısa zamanda Ukrayna'daki hâkimiyet alanlarını genişletmeye başladılar."*⁴⁶⁸

Şüphesiz Bolşeviklerin Kiev üzerine hareket etmesinin en büyük sebeplerinden biri Ukrayna Radası'nın bu dönemde Kızıl Ordu'ya karşı Don ordusuna destek vermesiydi. Böylece Don, Kuban ve Ukrayna'yı Sovyetleştirme amacıyla yola çıkan Antonov-Ovseenko komutasındaki Kızıl Ordu birlikleri, Kiev üzerinde hâkimiyet sağlamış⁴⁶⁹ ve yaklaşık 3 ay burada kontrolü elinde tutmuştu.⁴⁷⁰

Bolşeviklerin ilerleyişi karşısında Kiev'i terk etmek zorunda kalan Ukrayna hükümeti, ilerleyen günlerde Almanya ve Avusturya'dan yardım talep etti.⁴⁷¹

---

⁴⁶⁶ Rada, kendi iç politikasında son derece sosyalist fikirleri temsil etmekteydi. Dördüncü kararname ve 18 Ocak 1918 tarihli tarım kanunları, Bolşeviklerin kararnamelerinden hiç de farklı değildi. Bkz.; GARF, Fond: P-440, Opis: 1, Delo: 21, L. 11.

⁴⁶⁷ BOA, HR. SYS., Dosya No: 2447, Gömlek No: 6, (26-1-1918).

⁴⁶⁸ Arşinov, **a.g.e.**, s. 54.; Bolşevikler Ocak 1918'de Ukrayna'ya karşı saldırıya geçtiklerinde rada, halktan hiçbir destek görmemiş, güçsüz düşmüş ve kaçmak zorunda kalmıştı. Bkz.; GARF, Fond: P-440, Opis: 1, Delo: 21, L. 11.

⁴⁶⁹ Trotskiy tarafından gönderilen bir mektupta şöyle yazılmaktadır: *"Ukrayna Sovyetleri Merkezî İcra Komitesi, 21 Kânunisani'de (Ocak-İ.K.) Kiev'e nakil etti."* Bkz.; BOA, HR. SYS., Dosya No: 2397, Gömlek No: 5, (1-4-1918).

⁴⁷⁰ Anişev, **a.g.e.**, s. 92.

⁴⁷¹ Saldırıdan kaçan rada, İttifak güçlerinden yardım talebinde bulundu. Brest-Litovsk Antlaşması mucibince 60 milyon pud tahılın peşinde olan Almanlar, bu talebi karşılamak için hızlı davrandılar. Bkz.; GARF, Fond: P-440, Opis: 1, Delo: 21, L. 11.

Hâlihazırda işgalini sürdüren⁴⁷² Almanya ve Avusturya için, bir tahıl ambarı gibi duran Ukrayna'yı ele geçirme ve böylece Sovyet yönetimini bertaraf etme fırsatı doğmuştu: *"Bu talep kabul edilerek gönderilen yardım sayesinde Bolşevikler Ukrayna arazisinden tart ve tebit edilip Kiev ve Harkov istirdat edilmiş ve merkezî rada ile Ukrayna hükümeti erkânı tekrar Kiev'e avdet etmişti."*⁴⁷³ Bu anlamda Kiev'in Almanlar tarafından işgalini yakından gözlemleyen ve 24 Mart 1918'de Moskova'ya dönen Bolşevik Burakova, işgalin içeriğine ilişkin şunları aktarmıştı: *"Haydamakları arkasına alan Almanlar tren garını, kaleyi ve şehrin en iyi binalarını ele geçirdiler. Hemen akabinde gıda ürünlerine el koydular. Haydamaklar ise Bolşevizme sempati duyan birçok kişiyi öldürmekle meşguldüler. Bu esnada çok sayıda suçsuz insan can verdi."*⁴⁷⁴ Alman ve Haydamakların taarruzu veya yağması karşısında özellikle kırsal nüfusun bir müdafaa yaptığını söylemek yanlış olmaz. Burakova, bu bağlamda şunları dile getirmektedir: *"Köylüler birçok köyde, ürünlere el koyulmasına karşı silâhli ayaklanmaya teşebbüs etmişlerdi. Bu yüzden genç nüfusun hemen hepsi kılıçtan geçirilmiş ve köyler yakılmıştı. Ukrayna'nın çeşitli bölgelerinde gerilla yapılanmaları tezahür etmişti."*⁴⁷⁵

Merkezî radaya yardım göndererek dizginleri eline alan Alman ve Avusturyalı kolonizatörler için Ukrayna'yı sömürmek artık daha da kolaylaşmıştı. Nitekim merkezî rada, 22 Nisan 1918'de 61 milyon pud⁴⁷⁶ tahıl, 2 bin 750 pud büyükbaş hayvan (canlı ağırlık), 400-500 milyon yumurta ve çok sayıda sanayi ürününün Almanya ve Avusturya'ya aktarılmasına ilişkin bir antlaşma imzaladı.⁴⁷⁷

Merkezî radanın söz konusu teşebbüslerine rağmen kullandığı bazı sosyal söylemler ve kabinenin yapısı, Almanya-Avusturya için hem endişe verici hem de gereksizdi. Bunu hesaba katan Almanya ve Avusturya sömürgecileri, 29 Nisan 1918 tarihinde kendi isteklerini sorunsuz ve itaatkârca yerine getirecek yeni bir hükümet

---

⁴⁷² Ordjonikidze, 4 Mart 1918 tarihli telgrafında şunları yazmıştı: *"Doğrusu Avusturya-Alman ve Haydamaklar Vorojda'yı, Konotop'u ele geçirdiler ve görünüşe göre Poltava'yı da kısıp almaya çalışıyorlar."* Bkz.; GARF, Fond: P-130, Opıs: 2, Ed. Xr.: 581, L. 9.

⁴⁷³ Mursky, **a.g.e.**, s. 68.

⁴⁷⁴ "V Rossii" (Rusya'da), **Narodnaya Vlast**, No: 15, Terek, Çetverg, 18 Aprelya 1918, s. 1.

⁴⁷⁵ "V Rossii", **Narodnaya Vlast**, No: 15, Terek, Çetverg, 18 Aprelya 1918, s. 1.

⁴⁷⁶ Bir pud, 16 kilo 380 grama tekabül etmektedir.

⁴⁷⁷ Suprunenko, **a.g.e.**, s. 44.; Ukrayna, beklenen manufakturayı alamadı. Almanlar gerekli her şeyi satın almakta ve Ukrayna'ya irsal etmektedir. Bkz.; "V Rossii", **Narodnaya Vlast**, No: 15, Terek, Çetverg, 18 Aprelya 1918, s. 1.

seçtirdiler. Yapılan oylama sonucunda Ukrayna'nın en zengin toprak ağalarından biri olan Pavel Skoropadskiy, hetman yani hükümet başkanı olarak seçildi.⁴⁷⁸ Artık güç tek bir kişideydi, Ukrayna Halk Cumhuriyeti berhava olmuş ve merkezî rada dağılmıştı. Yaklaşık bir ay sonra Alman Generali Wilhelm Groener, dağılan radanın delegasyonuna şunları söylemişti: *“Almanya, Ukrayna'nın bağımsız olmasını içtenlikle istemektedir. Emin olun ki Almanya, bu özgürlüğün Avrupa'daki tek güçlü destekçisi olacaktır. Biz size yardım etmek istiyoruz. Lakin imparatorluğumuzun komşusu olan bir ülkede anarşiye ve sosyalist kargaşaya sabretmek istemiyoruz, sabredemeyiz ve etmeyeceğiz.”*⁴⁷⁹

Yaz mevsiminde Ukrayna'daki mevcudiyetini güçlendiren Almanya'nın tüm uğraşlarına rağmen Skoropadskiy liderliğindeki otokratik devlet aygıtının ömrü uzun olmayacaktı.⁴⁸⁰ Yüzyıllardır adeta kölece bir hayat tarzına maruz kalmış Ukrayna köylüleri ve işçileri her geçen gün, Almanya-Avusturya sömürgecilerine hizmet eden yeni yönetime karşı örgütleniyor ve hatta silâhlaniyordu. Bu bağlamda halk arasında beliren başkaldırı psikolojisini, pratikte kullanacak bir mekanizmaya ihtiyaç vardı. Ukrayna'nın kuzeyinde Petluristler, güneyinde ise Mahnovistler bu boşluğu doldurmaya çalıştı. Özellikle güneyde Nestor Mahno'nun⁴⁸¹ ideolojik önderliğini yaptığı köylü hareketi, 1918 yılının ekim ve kasım aylarında hetman yönetimini güç durumda bırakmıştı. Bu arada bu aylarda Almanya'da yaşanan iç politik buhran ve devrim süreci, Ukrayna'daki dengeleri tamamıyla değiştirmişti:

“18 Kasım'da Beyaz Kilise'de toplanan milliyetçiler, halkı Skoropadskiy'i ortadan kaldırmaya çağırdılar ve yeni hükümetin (Petlura başkanlığındaki direktuvar) kuruluşunu ilan ettiler. Aynı zamanda Kızıl Ordu birlikleri, Rus-Ukrayna sınırından içeri sessizce

⁴⁷⁸ Yeni hetman, Ukrayna Halk Cumhuriyeti'nin Ukrayna devleti haline dönüştüğünü, üst iktidarın “şimdiden itibaren sadece kendisine” ait olduğunu halka bildirmişti. Hetman Skoropadskiy, F. Lizogub'u (Oktyabrist) başbakan ve işçileri bakanı olarak atamıştı. Bkz.; Suprunenko, **a.g.e.**, s. 45.

⁴⁷⁹ A. İ. Denikin, **Oçerki Russkoy Smutny (Rus İç Karışıklığı Üzerine Denemeler)**, Tom: 3, İzdatelstvo “Slovo”, Berlin 1924, s. 35.

⁴⁸⁰ GARF, Fond: P-1235, Opis: 93, Ed. Xr.; 163, L. 32.

⁴⁸¹ Mahno 1889'da Gulya-Polye adındaki büyük bir Ukrayna köyünde, yoksul bir köylü ailesinin üyesi olarak doğmuştu. 1906'da 17 yaşındayken, yerel bir anarşist gruba katıldı. Ama bir polis yetkilisinin yaşamına yönelik terörist bir eyleme katılmaktan dolayı Moskova'da tutuklandı. Hapiste kendisine özgürlükçü öğretinin öğelerini öğreten ve onu Bakunin ile Kropotkin'in çizgisiyle tanıştıran genç bir anarşist ile Peter Arşinov'la tanıştı. Bkz.; Paul Avrich, **Rus Devriminde Anarşistler**, Çev: Celal Kanat, Metis Yayınları, İstanbul 1992, s. 148.

sızmışlardı. Hem Kızillar hem de milliyetçiler Kiev'e heveslenmişlerdi, ancak Kiev'e ilk ulaşan Petluristler olmuştu."⁴⁸²

Hetman Pavel Skoropadskiy, ayakta kalmak için her ne kadar Denikin kuvvetlerine yanaşmaya çalışsa da başarılı olamadı ve 14 Aralık 1918'de Kiev'i terk etmek zorunda kaldı.⁴⁸³ Kiev'de kontrolü sağlayan Petluristler, ilerleyişini sürdürmüş ve 9-10 Aralık 1918'de Odessa'yı da ilhak etmişlerdi.⁴⁸⁴ Böylece Ukrayna'daki iktidarı yeniden ele geçiren Petluristler, ilerleyen günlerde kuzeyden gelen Bolşeviklerle çetin muharebelere giriştiler. Güç durumda kalan Petlura birlikleri, Sovyet ordusuna karşı Romanya'dan yardım almıştı.⁴⁸⁵ 3 Ocak 1919'da Odessa Beyaz Ordu Karargâhı'ndan gelen bir raporda direktuvar⁴⁸⁶ ve Petluristlerin yaşadığı zorluklara dikkat çekilmektedir. Buna göre direktuvarın sayılı günlerinin kaldığı, tek gerçek gücü olan Galiçya Alayları'nın da Bolşevik propaganda altında olduğu ve Petluristler arasında emir-komuta zincirinin dağıldığı ifade edilmektedir.⁴⁸⁷

Nitekim iktidarı burjuva-milliyetçi bir yapıya bırakmak istemeyen Bolşevikler, 1919 yılı ocak ayı sonunda bir kez daha Kiev üzerine yürüdüler ve şubat ayının ilk günlerinde yaşanan çarpışmalar sonucunda Petlurist yönetim Ukrayna'nın batısına çekilmek zorunda kaldı. Mezkûr günlerde Nestor Mahno öncülüğündeki kuvvetler de güney mıntıklarında çarpışma içindeydiler. Sovyet istihbarat biriminin tuttuğu 10 Ocak 1919 tarihli bir raporda şöyle yazılmaktadır:

⁴⁸² D. V. Mityurin, **Grajdanskaya Voyna: Krasniye i Belye (İç Savaş: Kızillar ve Beyazlar)**, İzdatelstvo "Poligon", Sankt-Peterburg 2004, s. 92.; GARF, Fond: P-200, Opis: 1, Delo: 287, L. 212.

⁴⁸³ Ukrayna'da sonraki olaylar, Skoropadskiy'i pek ilgilendirmiyordu. Hayatının kalan bölümünü, yine doğduğu ülke olan Almanya'da geçirmişti. Bkz.; Mityurin, **a.g.e.**, s. 93.; GARF, Fond: P-446, Opis: 2, Delo: 43, L. 240.

⁴⁸⁴ Bu esnada Odessa'da bulunan Gönüllü Ordu birlikleri ve müfrezeleri, Petluristlere karşı herhangi bir karşılık vermemişlerdi. Bkz.; GARF, Fond: P-200, Opis: 1, Delo: 287, L. 212.; "Novosti Dnya" (Günün Haberleri), **Golos Sibiri**, No: 5, Voskresenye, 22 Dekabrya 1918, s. 2.

⁴⁸⁵ Ukrayna hükümeti, Romanya'ya bir deklarasyonla başvurmuştu. Bu deklarasyonda, şu şartlara uyulması durumunda Besarabya'yı Romanya'nın bir bölgesi olarak tanıyacağını açıkladı; 1)Ukrayna resmî parasının tanınması, 2)Resmî bir kararname ile Ukrayna Cumhuriyeti ve direktuvarın tanınması, 3)Ukrayna sefaretinin Budapeşte'deki Ukrayna Elçisi Profesör Matsieviç şahsında tanınması, 4)Bolşeviklerle mücadele etmek için Romanya tarafından ivedi ve aktif bir yardımın gelmesi, 5)Sınırların kesin olarak belirlenmesi, 6)Direktuvar ve Rumen komutası arasında doğrudan ilişkilerin kurulması, 7)Telsiz telgrafın Matsieviç tarafından serbestçe kullanılması ve Ukrayna diplomatlarının Romanya'da serbestçe hareket etmesi, 8) Özel heyetin yollanması, 9)Romanya'da gözaltına alınan Ukraynalı işçilerin Ukrayna'ya geri dönmesi. Bkz.; GARF, Fond: P-1235, Opis: 94, Ed. Xr.: 109, L. 37.

⁴⁸⁶ Direktuvar içinde Bolşevik yanlısı nazırlar da vardı. Dışişleri Bakanı ve Başbakan V. M. Çehovskiy bu cenahın önde gelen isimlerinden biriydi. Detaylı bilgi için bkz.; GARF, Fond: P-440, Opis: 1, Delo: 21, L. 21.

⁴⁸⁷ GARF, Fond: P-440, Opis: 1, Delo: 21, L. 21.

“Mahno müfrezesi, Uşan tarafında mağlup oldu. Müfrezenin 3 bin kişilik bir kolu Znamenke tarafına gitti. Daha sonra Mahnovistler Ekaterinoslav bölgesine sızdı. Sinelnikovo yakınlarında bir demiryolu Mahnovistler tarafından tahrip edildi ve Sivastopol’a olan yolcu seferleri durduruldu. Denikinci gazetelerin verdiği bilgiye göre Mahno kuvvetlerinin sayısı yaklaşık 20 bindir. Mahno’nun iki adet zırhlı treni bulunmaktadır. General Slaşyov Tümeni, Mahno’ya karşı savaşmaktadır.”⁴⁸⁸

Şimdilik Ukrayna’da yönetim, Bolşevikler ve güneydeki Mahnovistler arasında paylaşılmaktaydı. Petlura, uzun süreden beridir her ne kadar Mahnovistleri yanına çekmek için onlara danışmış olsa da olumlu bir netice alamamıştı.⁴⁸⁹ Güneydeki bölgelerde devletsiz, düzensiz ve yöneticilerin az söz sahibi olduğu bir özgürlükçü toplum inşa etmeye çalışan Mahnovistler, birçok köyde teşkil ettikleri tarım komünleriyle⁴⁹⁰ anarko-komünist sistemi kurmaya yeltendiler. Bu, bir bakıma Bolşevik Sovyet sistemine alternatif bir sistem yaratma girişimiydi. Ancak bu girişimin başarılı olma ihtimali çok zayıf gözüküyordu. Herşeyden önce Mahnovistlerin devletsiz toplum ideali, diyalektik açıdan sorunlu ve Marksizmle pek uyuşmayan bir karaktere sahipti. Zira kapitalizmden devletsiz bir düzene doğrudan geçiş, ütöpik bir amaçtı.⁴⁹¹ Bunun için öncelikle bir işçi devletine veya proleterya diktatörlüğüne ihtiyaç vardı.⁴⁹² Bu bakımdan ideolojik bir sürtüşme içinde bulunan Bolşevikler ve Mahnovistler, 1919 yılının ilkbahar mevsiminde bir ittifak arayışına girdiler. Aslında Mahnovist isyan ordusu, bölgede Bolşeviklerin olası otoritesinden çekiniyor ve onların üstünlük kurmasına müsaade etmek istemiyordu. Ancak Don ve

⁴⁸⁸ GARF, Fond: P-1235, Opis: 94, Ed. Xr.: 109. L. 37.

⁴⁸⁹ Mahno ve arkadaşlarının cevapları açıktı. Petlurist hareketi, devrimci köylülerin hareketinden tamamen farklı bir yol izleyen burjuva milliyetçi bir hareket olarak görüyorlardı. Ukrayna işçi ve köylüleri her tür politik iktidardan bağımsız, özgür emek temelinde örgütlenmeliydi. Emekçi halkın Mahnovist hareketiyle burjuvazinin Petlurist hareketi arasında birlik değil ancak savaş olabildi. Bkz.; Arşinov, **a.g.e.**, s. 70.

⁴⁹⁰ Tarım komünleri, bileşimleri itibariyle kimi zaman köylü ve işçi karması olmakla birlikte, çoğunlukla köylüler tarafından örgütlenmişti. Örgütlenmeleri üyelerinin eşitlik ve dayanışmasına dayanıyordu. Komünlerin –erkek ve kadın- tüm üyeleri, ister tarlada, ister evde olsun, kendi görevlerini isteyerek yapıyorlardı. Mutfaklar ve yemek odaları komünaldı. Ama kendisi ve çocukları için ayrı yemek pişirmek ya da komün mutfağından yiyecek alıp, bunu kendi başına yemek isteyen komün üyeleri de komünün öteki üyelerinden hiçbir itiraz görmüyordu. Bkz.; Avrich, **a.g.e.**, s. 150.

⁴⁹¹ Ernest Mandel, Johannes Agnoli, **Çağdaş Toplum ve Marksizm**, Çev: Nail Satlıgan, Kardelen Yayınları, İstanbul 1993, s. 16.

⁴⁹² A.g.e., s. 16.

Kuban üzerinden gelen Denikin kuvvetlerine karşı güç birliği yapmaktan başka çare kalmamıştı. Bolşevikler, Mahno ve hareketi hakkında ortada gezen spekülasyonları göz önünde bulundurarak ihtiyatlı olmaya çalışmış ve Ukrayna Cephesi Komutanı V. A. Antonov-Ovseenko'yu Mahno'ya göndermişti: “Antonov-Ovseenko 29 Nisan 1919'da, Mahnovistlere yaptığı seyahatin sonuçlarıyla ilgili hükümete şöyle yazmıştı: ‘Mahno, isyancı ordusu ve bütün bölge, büyük bir askerî güç. Herhangi bir komplo yok. Şayet olsaydı Mahno'nun kendisi buna izin vermezdi. O kendinden emin bir anarşist.’”⁴⁹³

Denikin'e karşı tüm şartları dikkate alan Bolşevikler ve Mahnovistler, ideolojik ayrılıkları ve tartışmaları bir yana bırakıp nihayet birleşmişlerdi. Bundan itibaren Mahno'nun isyancı ordusu, Kızıl Ordu bünyesinde Ukrayna topraklarını işgalcilere karşı savunacaktı.⁴⁹⁴

Denikin ordusu, 1919 yılının ilk aylarında her ne kadar Don ve Azak üzerinden Ekaterinoslav'ı ilhak etmeye çalışmışsa da Mahnovistlerin gösterdiği mukavemet karşısında geri çekilmek zorunda kalmıştı. Ancak Denikin, Ukrayna'yı işgal etmekte ısrarcıydı. Bu bağlamda 1919 yılının yaz aylarında Denikin ordusunun yeni bir taarruz hareketi başladı. Söz konusu harekât, hem güneyden Moskova'ya ulaşıp Bolşevikleri enterne etme hem de Ukrayna'da hâkimiyet sağlama üzerine plânlanmıştı. Denikin, Moskova akını için General May-Mayevskiy komutasındaki Gönüllü Ordu, K. K. Mamontov komutasındaki 4. Don Süvari Kolordusu ve A. G. Şkuro komutasındaki 3. Kuban Kolordusu'nu görevlendirmişti. Bu kuvvetlere karşı Sovyet yönetimi, M. M. Laşeviç komutasında bir iç cephe teşkil etmişti. Ayrıca Sovyet 8. Ordusu ve S. M. Budennyi kumandanlığındaki süvari kolordusu Beyaz birliklere karşı konuşlanmışlardı. Denikin'in yaptığı plâna göre Moskova'nın güneyinde yer alan Voronej, Tambov ve Orlov kentlerindeki burjuvazi ve kırsal alandaki köylüler Bolşeviklere karşı ayaklandırılacak, bu şekilde Moskova ele geçirilmiş olacaktı. Ancak hedefe ulaşılmamış ve sadece Orlov'a kadar

⁴⁹³ V. V. Komin, **Nestor Mahno, Mify i Realnost (Nestor Mahno, Efsaneler ve Gerçeklik)**, İzdatelstvo “Moskovskiy Raboçiy”, Moskva 1990, s. 36.

⁴⁹⁴ İttifak, şu şartlar altında kabul edilmişti: “a) İsyan ordusunun iç örgütlenmesi eskisi gibi kalacak, b) Komünist yetkililer tarafından atanan komiserleri kabul edecek, c) Doğrudan askerî konularda sadece Kızıl Yüksek Komutanlığı'na itaat edecek, d) Denikin'e karşı açılmış olan cepheden uzaklaştırılmayacak, e) Kızıl Ordu'yla eşit miktarda malzeme ve yiyecek desteği alacak, f) Devrimci isyan ordusu olan ismini ve kara bayrağını değiştirmeyecek. Bkz.; Arşinov, **a.g.e.**, s. 79.

gidilebilmişti. Kolçak kuvvetlerinin gereken muaveneti sağlamaması ve köylüler ile burjuvazinin beklenen ölçüde isyana iştirak etmemesi gibi sebepler, Beyaz kuvvetleri geri çekilmeye zorlamıştı.⁴⁹⁵ Nitekim Ağustos 1919'da başlayan hücum, ekim ayına kadar sürmüştü ve bu tarihten itibaren ricat kaçınılmaz hale gelmişti. Bilhassa Budenny komutasındaki süvari kolordu, Beyaz birlikleri ricate zorlamada çok büyük rol oynamıştı.⁴⁹⁶

Moskova taarruzunun sonuçsuz kalmasıyla üzüntü yaşayan Denikin, her ne kadar Aralık 1919'da Vrangel'i Gönüllü Ordu'nun başına getirip orduyu süvarilerle güçlendirmişse de ilerleyen süreçte olumlu bir netice alamamıştı.

Moskova akınına mukabil Ukrayna sahasında oldukça güçlü ve emin adımlarla ilerleyen Beyaz Ordu yaz boyunca Ekaterinoslav, Harkov, Kırım ve Don Havzası'nı kontrol altına almıştı.⁴⁹⁷ Denikin ordusu, istila esnasında halka karşı ağır bir şiddet uygulamıştı:

“Beyaz Ordu terörünün farkı, Yahudi kıyımlarıydı.⁴⁹⁸ Denikin kuvvetleri, Ukrayna'da yaklaşık 400 Yahudi kıyımı gerçekleştirdi. Fastov'daki bir kıyım esnasında 200 ev yakılmış ve yüzlerce insan katledilmişti. Fastov tarafındaki üç Yahudi tarım kolonisi (Koldubitskaya, Çervolyanskaya, Trilesskaya) tamamen ortadan kaldırılmıştı. Ekaterinoslav kentinde 1919 Eylül ayındaki kırım esnasında 5 binden fazla kişi öldürüldü, çok sayıda mağaza yağmalandı ve tahrip edildi.”⁴⁹⁹

Denikin kuvvetlerinin bu kadar kolay ilerlemesi ve zafer elde etmesinin sebeplerinden biri, yapılan ittifaka rağmen Kızıl Ordu ve Mahnocular arasında yaşanan münakaşalardı. Zira iki fraksiyon Denikin'in püskürtülmesinden çok, sonraki evrede iktidarın kime geçeceğini düşünmekteydi. Bu suretle Ukrayna'da

⁴⁹⁵ Stanislav Auskiy, **Kazaki**, İzdatelskiy Dom “Neva”, Sankt-Peterburg 2001, s. 356.

⁴⁹⁶ **A.g.e.**, s. 356.

⁴⁹⁷ Komin, **a.g.e.**, s. 36.; 1919'da yayım yapan Sabah gazetesinde Denikin ve Bolşeviklere ilişkin şu haberler geçmektedir: “Poltava'nın şimali garbındaki mevki işgal edilmiştir. Ahali, hal-i ric'atta bulunan serseri Bolşevikler üzerine atılmıştır. General Denikin'in ileri harekâtından endişe eden Bolşevikler, Kiyef'i tahliye ve şimaldeki emval-i mesrukayı terk etmeye başlamışlardır.” Bkz.; “Bolşeviklere Taarruzlar Devam Ediyor”, **Sabah**, No: 10694, İstanbul, Cumartesi, 23 Ağustos 1919, s. 1.

⁴⁹⁸ Denikin'in kontrolündeki Ukrayna ise yüz binden fazla insanın ölümüne neden olan, Rusya tarihindeki en kötü Yahudi karşıtı pogromlara tanık olmuş bir bölgedir. Bkz.; Hosking, **a.g.e.**, s. 562.

⁴⁹⁹ Suprunenko, **a.g.e.**, s. 283.

Trotsky ve S. S. Kamenev'in öncülük ettiği Sovyet ordusu, verilen emirler doğrultusunda Mahnovist hareketi her fırsatta zayıflatma girişiminde bulunmuştu.⁵⁰⁰ Henüz 27 Mayıs 1919'da A. A. İoffe adıyla Ukrayna'dan Lenin'e çekilen bir telgrafta şöyle yazılmıştı: *"Tamamen anlaşılmalıdır ki Mahno olabildiğince hızlı bir şekilde ortadan kaldırılmalıdır. Bu görüldüğü kadarıyla zor değil. Mahno'nun birlikleri, ciddi bir şekilde dağılmış durumda. Grigoryev'in başarısızlığı ve Şkura'nın Mahno'ya karşı kazandığı son başarı bu görüşü desteklemektedir."*⁵⁰¹ Bu kargaşa ve iktidar savaşı, Denikin'in işini bir süreliğine kolaylaştırmıştı.

1919 yılının yaz aylarında Ukrayna'da etkili olmak isteyen diğer aktörlerden biri de Petlura'ydı. Bolşevikler ve Mahnovistlere karşı bitkin düşen Petlura, çareyi Denikin ordusuyla birleşmekte buldu. Özellikle Eylül 1919'da Amerikan ve İngiliz komutanların arabuluculuk yapmasıyla umutlanan Simon Petlura, Denikin'in iktidar harisliği karşısında beklediği sonucu elde edememişti. Hal böyle olunca yalnızlaşan ve güç kaybeden milliyetçi Petlura, 1919 yılı aralık ayında Polonya'ya kaçtı.⁵⁰²

Denikin'in Ukrayna üzerindeki nüfuzu Eylül 1919'da bütün çıplaklığıyla tecessüm etmiş ve Sovyet yönetiminde kısa süreli bir panik havası yaratmıştı. Bolşevik yönetici H. G. Rakovskiy, 28 Eylül 1919 tarihli bir konuşmasında içinde bulunulan sıkıntıyı şöyle ifade etmişti: *"Onun (Denikin-İ.K.) birlikleri bizi mağlup etmekte ve yeni yeni yerleri ele geçirmektedir. Gerçeğe bakılırsa onun ordusu nicelik olarak fazla değil. Ancak inatçı, cesur ve kararlı... Onu yenmemiz için bize en az 300 bin kişi lazım."*⁵⁰³

Nitekim güç tazeleyen Sovyet yönetimi karşısında, otoriter Denikin'in askerî gücü Ekim 1919'dan itibaren yeniden sarsılmaya başladı. Kızıl Ordu birlikleri ekim, kasım ve aralık aylarında Don Havzası, Harkov, Poltava ve birçok yerde yaşanan muharebede üstün geldi. Söz konusu savaş devam ederken Sovyet Rusya Askerî-Devrim Komitesi 30 Kasım'da Kızıl Ordu, komutanlar ve komiserlere hitaben

⁵⁰⁰ Arşinov, **a.g.e.**, s. 102.

⁵⁰¹ GARF, Fond: P-130, Opis: 3, Ed. Xr.: 184, L. 24.

⁵⁰² T. M. Harçenko, O. Y. Oçkurova, İ. İ. Rudiçeva, **100 Znamenitih Lyudey Ukrainy (Ukrayna'nın 100 Ünlü İnsanı)**, İzdatelstvo "Folio", Harkiv 2004, s. 347.

⁵⁰³ Rakovskiy, konuşmasının devamında köylü sınıfını tenkit eden şu cümleleri sarf etmişti: *"Asırlardır süren esaretten kurtardığımız köylülerin toprak sahibi olduktan sonra servet biriktirdiklerini ve şimdi bizi tanımak istemediklerini görüyorum. Fakat sorun değil. Eğer biz işçiler onlara demir, manüfatura, ayakkabı vermezsek yalnızca toprağın kendilerine yeterli olmayacağını unutmasınlar."* Bkz.; GARF, Fond: P-440, Opis: 1, Delo: 15, L. 62.

yolladığı bir talimatta şu ihtarda bulunmaktaydı: “Ukrayna, Ukraynalı işçilerin ve emekçi köylülerin toprağıdır. Sadece onlar, Ukrayna’da üretim yapma, yönetme ve yeni bir yaşam inşa etme hakkına sahiptirler. Şunu asla unutmayın ki sizin göreviniz Ukrayna’yı fethetmek değil onu özgürleştirmektir.”⁵⁰⁴

Denikin güçleri ve Bolşevikler arasındaki çatışmalar 1920 yılının ilk aylarında da aralıksız devam etmişti. 12. 13. ve 14. Sovyet Orduları, ocak ve şubat aylarında Ukrayna’nın sağ sahil kesimini, batısını, Odessa’yı ve Kırım’ı kurtarmak için görevlendirildi. Bu şekilde süren çatışmalar sonucu Mart 1920’de Ukrayna’daki Denikin hâkimiyetine son verilmiş ve Beyaz Ordu birlikleri püskürtülmüştü.⁵⁰⁵

Dağılan Beyaz Ordu birlikleri birkaç ay sonra Kırım’da, Vrangeli komutasında yeniden ıslah oldu. Bolşevizmi ve komünist hareketi bertaraf etme amacını taşıyan İngiltere⁵⁰⁶ ve özellikle Fransa’dan destek alan Vrangeli, 25 Mayıs 1920’de yaptığı bir çağrıyla saldırının yakın olduğunu ima etmişti: “Rus ordusu, anayurdu Kızıl kirlilikten kurtarmaya gidiyor. Bana yardım etmesi için Rus halkına bir çağrıda bulunuyorum.”⁵⁰⁷

Böylece haziran ayının ilk günlerinde başlayan saldırılar, 1920 yılının ekim ayına kadar devam etti. Bu süre zarfında bazı küçük başarılar elde eden Vrangeli, Kızıl Ordu’yu tamamen alaşağı etmek için Mahnovistleri yanına çekmeye çalıştı.⁵⁰⁸ Hareketin aktörü Mahno, ideolojik çizgisi ve iki yönlü stratejisi itibariyle önce Vrangeli’i destekledi.⁵⁰⁹ Ancak daha sonra güç kazanan Vrangeli’e karşı Bolşeviklerle

⁵⁰⁴ Suprunenko, a.g.e., s. 324.

⁵⁰⁵ GARF, Fond: 5881, Opis: 2, Delo: 860, L. 5.

⁵⁰⁶ Yakın dönemde İngiliz Liberal Parti üyesi olan Albay Wedgwood, Llyod George ile ilgili şöyle konuşmaktadır: “Llyod George kısa süre önce Avam Kamarası’nda Rusya ile yapılacak bir barış lehinde konuşma yapmıştı. Fakat kim Llyod George’nin sözüne inanır? George’nin arkasında dışişleri bakanlığı var. Kırım, bakanlığın gözünde Britanya’ya hizmet vermek için tabiatı gereği özel olarak yaratılmış bir yarımada konumundadır. Burada ‘Beyaz Kırım’ adında tarafsız ve bağımsız bir devlet kurmak mümkün. Bu devlet doğal olarak İngiltere’nin gözetimi ve himayesi altında olacak, İngiliz zırhlı gemileri Sivastopol limanını kendi hizmetine alacak ve bütün Karadeniz kıyısı üzerinde hâkimiyet kuracak.” Daha fazla bilgi için bkz.; “Za Krasnoy Çertoy” (Kızıl Sınırın Ötesi), **Komunist**, Sayı: 89, Terek, Pyatnitsa, 23 İyulya 1920, s. 1.

⁵⁰⁷ Y. İ. Slaşyov-Krımkiy, P. N. Vrangeli, **Grajdanskaya Voyna v Rossii: Oborona Krıma (Rusya’da İç Savaş: Kırım’ın Savunulması)**, İzdatelstvo “ATC”, Moskva 2003, s. 249.

⁵⁰⁸ Dersaadet gazetesinde Güney Rusya’daki iç çatışmalar şu şekilde verilmektedir: “30 Eylül’de (Yuzovka) muntıkasında şiddetli infilaklar vuku bulmuştur. Kızılların mühimmat depoları muhterik olduğu zan edilmektedir... Rus ordusunun (Aleksandrovks) ve (Pologi) muntıkasında ihraz eylediği muvafakiyet üzerine şaşırın Kızıl efrad kitle halinde firar etmektedir.” Bkz.; “İngilizlerle Kızıllar ve Lehler”, **Dersaadet**, Sayı: 82, 5 Ekim 1920, s. 1.

⁵⁰⁹ N. V. Gerasimenko, **Batko Mahno**, Gosudarstvennoye İzdatelstvo, Leningrad 1928, s. 86.

yeniden ittifak yapmaya karar verdi. Nitekim 2 Ekim 1920’de imzalanan antlaşmayla birlikte Mahnovist-Bolşevik blok, Vrangel kuvvetlerine karşı savaş hazırlıklarına başladı.⁵¹⁰ 28 Ekim’de vuku bulan ileri hareket, 16 Kasım’da Vrangel’in yenilgisiyle son buldu.

Çarlık yanlısı kuvvetlerin temizlenmesinden sonra iktidarı paylaşamayan Mahnovistler ve Bolşevikler yine namluyu birbirine doğrulttular. Özgürlükçü toplum idealini gerçekleştirmek isteyen Mahno, Sovyet sistemini bir engel olarak görmüş ve dolayısıyla Kızıl Ordu bünyesinde yer almak istememişti. Bunu bir başkaldırı olarak yorumlayan Bolşevikler adına 26 Ekim 1920’de bir açıklama yapan Güney Cephesi Komutanı M. V. Frunze, Mahnovistleri bir kez daha Sovyet Cumhuriyeti’nin düşmanı olarak ilan etti.⁵¹¹ Böyle bir açıklamaya önceden hazır olan Mahno birlikleri, Bolşeviklerle uzun soluklu bir çatışmaya girdiler. 1921 yılının eylül ayına kadar süren muharebeler, Kızıl Ordu’nun zaferiyle sona erdi.

1.4.1.4. Polonya ile Yapılan Muharebeler

Sovyet yönetimi, Ukrayna’nın güneyinde Vrangel ile savaş halindeyken kuzeyde yeni bir tehlike baş gösterdi. Polonya’ya kaçan Petlura, burada yürüttüğü ilişkiler sonucunda Polonya devletiyle bir antlaşma yapmıştı. Antlaşmaya göre Petlura hükümetini bağımsız bir hükümet olarak tanıyan Polonya, Ukrayna’da Bolşevik yönetimi devirmek için Petlura’ya yardım etme taahhüdünde bulundu.⁵¹² Bu suretle Polonya tarafından Mayıs 1920’de Kiev üzerine bir istila gerçekleşti.⁵¹³ Polonya’ya karşı çarpışan ordunun başında görev alan Eski Sovyet Generali Tuhaçevskiy, bu istila esnasında Sovyet ülkesinde zuhur eden genel durumu şöyle değerlendirmektedir: “*Doğuda Kolçak ve Kafkasya’da Denikin bertaraf edilmişti. Geriye sadece Vrangel familyası Kırım yarımadasında konuşlanmaktaydı. Kuzeyde ve batıdaki (Polonya hariç) operasyonlar çoktan bitmişti. Litvanya ile bir barış*

---

⁵¹⁰ Komin, **a.g.e.**, s. 61.

⁵¹¹ **A.g.e.**, s. 64.

⁵¹² Mursky, **a.g.e.**, s. 72.

⁵¹³ V. İ. Lenin, **Seçme Eserler Cilt 1**, Çev: Saliha N. Kaya, İnter Yayınları, Ankara 1993, s. 103.; Mayıs 1920’de Kuban-Karadeniz Firarilerle Mücadele Komisyonu tarafından verilen bir talimatta şu yazılmaktadır: “*Leh Cephesi’nde, işçi-köylü Kızıl Ordu kahramanlarının kanı dökülmektedir.*” Bkz.; RGVA, Fond: 25896, Opis: 5, Delo: 178, L. 10.

antlaşması imzalanmıştı bile. Dolayısıyla Polonya'nın saldırısı, çok uygun bir zamanımıza denk geldi."⁵¹⁴

Ukrayna'nın istilası, Polonya için oldukça önem arz etmekteydi. Nicholas V. Riasanovsky ve Mark D. Steinberg tarafından hazırlanan "*Rusya Tarihi-Başlangıçtan Günümüze*" adlı eserde Polonya'nın başlattığı ilhakın sebepleri şu şekilde tasvir edilmektedir: "*Polonya'nın politik ve askerî lideri Josef Pilsudskiy,*⁵¹⁵ *Polonya ile Baltık'ta ittifak halinde olacak, Beyaz Rusya'dan Ukrayna'ya kadar bağımsız devletlerden bir federasyon kurmak için savaşı başlattı. Bazı tarihçilere göre ise amaç Polonya'yı Rusya'dan korumaktı; diğerleri ise amacın bölünme öncesindeki Polonya-Litvanya Birliği gibi bir oluşumu tekrar kurmak ve tarihî sınırları tekrar çizmek olduğunu savunuyor.*"⁵¹⁶

Avrupa'da devrim hareketini genişletmek için Polonya'yı stratejik bir kapı olarak gören Sovyet yönetimi açısından bu saldırıya karşılık vermek zaruruydu.⁵¹⁷ İstila karşısında ilk günlerde Kiev'i terk etmek zorunda kalan Bolşevikler, güneydeki askerî kuvvetlerini kısa sürede toparlayıp Polonya-Petlura birliklerini uzaklaştırmışlardı. Artık geriye Varşova içlerine kadar ilerlemek ve Polonyalı proleteryanın desteğiyle mevcut yapıyı yıkmak kalmıştı. Bu anlamda Temmuz 1920'de Lenin'in talimatı doğrultusunda Polonya Askerî-Devrim Komitesi kuruldu.⁵¹⁸

⁵¹⁴ M. Tuhaçevskiy, Y. Pilsudskiy, **Pohod za Vislu-Voyna 1920 Goda (Vistül Nehri Seferi- 1920 Yılı Savaşı)**, İzdatelstvo "Novosti", Moskva 1992, s. 33.

⁵¹⁵ Pilsudskiy kaba, sert ve cesur biriydi. Sürekli gri renkli bir asker ceketi giyerdi. Solgun yüzü, geniş ve büyük alnı, sarkık bıyığı ve dikkatli gözleriyle son derece tiyatral biriydi. Bkz.; Adam Zamoyski, **Warsaw 1920 Lenin's Failed Conquest of Europe (Varşova 1920 Lenin'in Başarısız Avrupa Fethi)**, Harper Press, London 2008, s. 5.; Birinci Cihan Harbi esnasında Polonyalı siyasetçiler ve topluma öncülük eden kişiler tarafından Polonya Askerî Örgütü kuruldu. Örgütün başında 1916 yılından itibaren Pilsudskiy bulunmaktaydı. Örgütün asıl amacı askerî ve siyasi istihbarat toplamaktı. Hedefleri büyük Polonya'yı kurmaktı. İlk faaliyet alanı Almanya ve diğer Slav devletleriydi. Örgütün bazı küçük birimleri Paris ve New York'ta da çalışma yürütmekteydi. Bkz.; GARF, Fond: 6396, Opis: 1, Delo: 23, L. 240.

⁵¹⁶ Riasanovsky, Steinberg, **a.g.e.**, s. 519.

⁵¹⁷ Rus milliyetçisine göre Rusya için Kiev'i kurtarma, Polonyalıya göre ise ilkin bağımsızlık mücadelesindeki Ukraynalılara yardım etme ve sonra bir ulus olarak Polonya'nın (Fakat Lenin ve arkadaşları için bu savaş Avrupa'da devrimi yükseltme anlamına geliyordu) ayakta kalmasını sağlama savaşı olan Polonya-Sovyet Savaşı (1920) esnasında eski çarlık generalleri ve subayları, Lenin ve Trotskiy'e gönüllü olarak hizmet etmişlerdi. Bkz.; Roman Szporluk, **Russia, Ukraine and The Breakup of the Soviet Union (Rusya, Ukrayna ve Sovyetler Birliği'nin Çöküşü)**, Hoover Institution Press, California 2000, s. 410.

⁵¹⁸ Zamoyski, **a.g.e.**, s. 68.

Bu dönemde Sovyet ordusunu yönlendiren Lev Trotskiy, Ağustos 1920'de Varşova'ya girilmesi yönünde bir talimat verdi. Kızıl Ordu'nun söz konusu taarruzunu önceden tahmin eden ve buna karşı hazırlığını yapan Pilsudskiy kuvvetleri, nicelik ve nitelik bakımından Kızıl Ordu'ya oranla daha güçlü bir vaziyetteydi. Bu dönemde S. N. Bulak-Balahoviç komutasındaki bir tümenin de Pilsudskiy'e askeri destek verdiği bilinmektedir. Ayrıca Polonya ordusu, Kızıl Ordu'ya karşı Fransızlardan da destek alarak Batı Cephesi'nde Stehanov, Novogeorgievsk ve Varşova kentlerinde tam teçhizatlı bir şekilde konuşlanmıştı.⁵¹⁹ Nitekim politik ve askerî anlamda bir atalet içinde bulunan Sovyet ordusu, Ağustos 1920'de Vistül nehri üzerinde Polonya ile yaptığı muharebede yenilmiş ve devrim mefkûresini Avrupa'ya taşıma şansını kaybetmişti.⁵²⁰

Polonya işçilerinden beklediği desteği göremeyen ve plânlarında bir nevi yanılan Kızıl Ordu, ilerleyen aylarda bir sonuç alamamış ve barış görüşmelerine başlamıştı. 1920 yılının sonbahar aylarında müzakereleri hızlandıran Sovyet Rusya ve Ukrayna delegeleri Varşova'ya gelmiş ve Polonya tarafına barış şartlarıyla ilgili şöyle bir teklifte bulunmuşlardı: *“Beyaz Rusya'nın, Litvanya'nın ve Ukrayna'nın istiklâli; Şarkî Galiçya'da re'y-i âmme müracaat ve hududun Romanya hududuna kadar sabık Avusturya ile Rusya arasındaki hududu takiben tayini, Bialystok-Brest-Litovsk-Sihulm tarikinin Lehlerde kalması.”*⁵²¹ Buna ilaveten Bolşevikler Grodno ve Vilna (Vilnius-İ.K.) şehirlerini Lehlere bırakmayı istemiyorlar ve kendi müfrezelerini Litvanya'dan geri getirmeyi düşünmüyorlardı.⁵²²

Uzun müzakereler sonrası 18 Mart 1921'de Polonya ile Riga Antlaşması imzalandı. Söz konusu barış antlaşması, Petlura'nın tüm stratejisini akamete uğratmıştı: *“Bu muahede Ukrayna'yı garpte yeni bir hudut ile tahdit etmiş ve Ukrayna'yı Bolşevik nüfuz ve idaresi altına tevdi eylemişti. Ukrayna hükümet-i milliyesi bir muavenet ve cüzi bir yardım temin edebilmek üzere memâlik-i*

⁵¹⁹ Tuhaçevskiy, Pilsudskiy, **a.g.e.**, s. 76.

⁵²⁰ Varşova Savaşı, Polonya'da *“Vistula'daki mucize”* olarak bilinir. Sovyetlerin, Polonya işçilerinin destek vereceğine dair ümitleri boşa çıktı; işgalcileri devrimci kurtarıcılar olarak değil, Rus emperyalistler olarak gördüler. Bkz.; Riasanovskiy, Steinberg, **a.g.e.**, s. 520.

⁵²¹ “İngilizlerle Kızıklar ve Lehler”, **Dersaadet**, Sayı: 82, 5 Ekim 1920, s. 1.

⁵²² **A.g.y.**, s. 1.

ecnebiyeye dehalet ve iltica etmiş, Ukrayna ordusu ise Polonya’da silâhları alınıp tecrit edilerek dağıtılmıştı.”⁵²³

Böylece Ukrayna’da nihai olarak Sovyet iktidarı kurulmuş ve Güneybatı Cephesi’ndeki iç buhran Bolşeviklerin zaferiyle son bulmuştu.

1.4.2. Kafkasya’da İç Savaş

1.4.2.1. Kuzey Kafkasya’daki Çatışmalar

1.4.2.1.1. Sovyet hükümeti ve Dağlılar

Sovyet Rusya’da Kızılılar ve Beyazlar arasında yaşanan iktidar savaşının sirayet ettiği bölgelerden biri Kuzey ve Güney Kafkasya’ydı. Bu bölgede hem Kızılılara hem de Beyazlara direnç gösteren Yeşiller adlı isyancı köylü ve Kossak gruplar da mevcuttu.⁵²⁴ Yeşiller içinde zamanla Kızılılara ve Beyazlara dönük bir eğilimin olduğu müşahede edilmektedir. Örneğin Tambov’da ayaklanan Antonovcular (Yeşiller) ve Krasnodar bölgesindeki Yeşiller daha çok Beyaz Ordu’ya yakınlık duyarken, Nestor Mahno komutasındaki Ukrayna Yeşilleri, Kızıl Ordu ile zaman zaman ittifak yapmışlardı. Türkistan’daki Basmacılar ve Kuzey Kafkasya’daki Dağlılar ise Bolşevik karşıtı Yeşiller olarak ön plâna çıkmışlardı.

Rusya’da 1917’de patlak veren Şubat Devrimi’ni yakından takip eden Kafkasya Dağlıları ya da Kuzey Kafkasya halkları, devrimi müteakip aylarda istiklâl yolunda bazı adımlar attı: “*Dağlı münevverlerden komite kuruldu. Umumî bir kongre toplamak için iki ay çalıştı. Mayısın birinci günü toplandı.*”⁵²⁵ 1-5 Mayıs 1917’de Terekale’de (Vladikavkaz) toplanan ve Şimali Kafkasya için büyük bir önemi haiz olan kongre (kurultay), özerk bir devlet kurmaya önyak oldu.⁵²⁶ Söz konusu

⁵²³ Mursky, **a.g.e.**, s. 72.

⁵²⁴ Kafkasya Emirliği’nin önemli ve bilinen öncüleri olarak Uzun Hacı, Ali Hacı Akuşinskiy ve Necmettin Gotsinskiy, Kuzey Kafkasya’daki politik karşı-duruşun Yeşil cenahını oluşturuyorlardı. Bkz.; R. R. Nazarov, “Etničeskiy Faktor v Grajdanskoy Voyne na Severnom Kavkaze i v Turkestane: Obşee i Osobennoye” (Kuzey Kafkasya ve Türkistan’daki İç Savaş’ta Etnik Faktör: Genel ve Özel), **Materialy Mejdunarodnoy Naučno-Praktičeskoj Konferentsii, Posvişennoy 200-Letiyu Vhojdeniya Dagestana v Sostav Rossii**, İzdatelstvo “DGU”, Mahaçkale 2013, s. 41.

⁵²⁵ Kadircan Kafli, **Şimali Kafkasya**, Vakıf Matbaası, İstanbul 1942, s. 130.

⁵²⁶ Ali Arslan, “İnguşlar”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 22, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, s. 312.; Bu kurultayda Rusya Federasyonu içinde muhtariyetin sağlanması, halkın ekonomik şartlarının iyileştirilmesi ve herkese ücretsiz eğitim hakkının tanınması için çalışılması kararları alınmıştı. Bkz.; Halil Bal, “Kuzey Kafkasya’nın İstiklâli ve Türkiye’nin Askerî Yardımı 1917-1918”, **Kafkas Araştırmaları III**, Ayır Basım, İstanbul 1997, s. 34.

kongrede Kuzey Kafkasya ve Dağıstan Kavimleri Birliği⁵²⁷ kurulmuş ve bir de merkez icra komitesi seçilmişti. Başkanlığını Çeçen kökenli Abdülmecit Çermoyev'in⁵²⁸ yaptığı komitede Çerkes Pşemaho Kosok gibi devlet adamları da vardı.

Kuzey Kafkasyalıların düzenlediği faaliyetler ve kurdukları münasebetler muhtar\müstakil bir cumhuriyet kurma temelinde sonuçsuz kalmış ve 1917 yılının yaz aylarında bölgedeki (Don, Terek, Kuban) Kossaklar ile bazı çarpışmalar yaşanmıştı. Kuzey Kafkasya'da çarlık döneminde uygulanan istila politikası, Şubat Devrimi'nden sonra bir bakıma Geçici Hükümet döneminde de devam etmekteydi. Bu şartlar altında 20 Eylül 1917'de Terekkale'de II. Büyük Kafkas Kongresi yapıldı: *“Kurultayda Kafkas Dağlıları Birliği'nin kurulması, birlik içindeki her kavmin muhtar olması, birliğin en yetkili organı olarak meclisin oluşturulması, yöneticilerin tayini ve yüksek mahkemenin kurulması kararlaştırıldı.”*⁵²⁹

Ekim Devrimi'nin gerçekleşmesiyle birlikte şartlar kısmen değişmişti. Bazı Kuzey Kafkasyalıları Bolşevik devrimine ilgi göstermişler ve ulusların kendi kaderini tayin hakkından istifade etmek istemişlerdi.⁵³⁰ Buna mukabil devrim karşıtı kampı temsil eden Don, Kuban, Terek Kossakları⁵³¹ ve Dağlılar arasında bir yakınlaşma söz konusuydu. Nitekim Ekim 1917'de Kossak lider Kaledin'in inisiyatifiyle Kossaklar ve Dağlıların teşkil ettiği Güneydoğu Birliği hükümeti kuruldu.⁵³² Ancak Dağlıların

---

⁵²⁷ Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya: XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri (1798-1919)**, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1970, s. 482.; GARF, Fond: P-440, Opus: 1, Delo: 23, L. 8.

⁵²⁸ Abdülmecit Çermoyev'in aslı Çeçen'di, büyük bir ailedendi. Babası Rus ordusunda general olan Artsu Çermoyev'di. 1876 yılında doğmuştu. Gençliğinde çarın muhafız alayında zabitti. Aynı alaydaki Kafkaslıları himaye ederdi. Kumandan olan prensle bu yüzden bozuştı... İstifa ederek memleketine döndü ve işadamı oldu. Grozni'de Kossaklar nehrin bir yakasındaki topraklarda petrol kuyuları açmışlardı. O da Dağlıların buldukları tarafta aynısını yaptı. İlk milli petrol kuyularını açan odur. Bkz.; Kafı, **a.g.e.**, s. 132.

⁵²⁹ Arslan, **a.g.y.**, s. 312.

⁵³⁰ Alev Erkilet Başer, **Ele Geçirilmeyen Toprak: Kuzey Kafkasya**, Fecr Yayınevi, Ankara 2002, s. 52.

⁵³¹ Terek Kossaklığını, politik görüşler açısından iki gruba ayırmak mümkün. Birinci grup, monarşiden yana tavır koyan subaylar ve yaşlı Kossaklar. İkinci grup ise ağırlıklı olarak cumhuriyet fikrini taşıyan orta ve genç yaştaki Kossakları ihtiva eder. İkinci grup, monarşiyi Rusya'nın gelecekteki yönetim tarzı olarak görmüyor, monarşist yapı ile tayin edilen atamanın bir arada olmasının Kossakların büyük çoğunluğu açısından kabul görmediğini düşünüyordu. Bkz.; GARF, Fond: 6396, Opus: 1, Delo: 23, L. 74.

⁵³² Arslan, **a.g.y.**, s. 312.

mezkûr hükümetteki varlığı, uzun sürmedi ve onlar Aralık 1917’de hükümetten ayrılarak bağımsızlık mücadelesine giriştiler.⁵³³

Bolşevik hükümet, Dağlılar arasında meydana gelen teşkilatlanmanın yoksul halkın iradesini yeterince yansıtmadığını düşünüyor ve işlevinden rahatsızlık duyuyordu. Dolayısıyla iktidarın Sovyetler aracılığıyla doğrudan halka verilmesini şart koşuyordu. Bu bağlamda yayılan Bolşevik mücadele, Kuzey Kafkasya’da işçi ve köylüler arasında çok sayıda sempatan toplandı. Nitekim ilerleyen yıllarda Sovyet hükümetinin bölgede zafer elde etmesinde büyük pay sahibi olan Celal Korkmazov, mühendis Muhammet Hizroy, mühendis Mahaç Dahadayev, hukukçu Said Gabi, Ahmed Han Mutus, Elderhanov Taştémir⁵³⁴ ve Aslanbek Şeripov gibi sosyalist Kuzey Kafkasyalılar⁵³⁵ yerel sovyetlere üye olup kızıl iktidarı desteklemişlerdi.⁵³⁶

Buna mukabil Necmettin Gotsinskiy, Yusuf Hacı, Şeyh Uzun Hacı, Nuh Bek Tarkovski, Kaytmaz Alihan gibi kanaat önderleri ise Sovyetlere karşı mukavemet etmişlerdi. Bu şahıslardan özellikle Necmettin Gotsinskiy, bir süredir aşırı Bolşevik karşıtlığıyla ün salmıştı: *“Onun temel şiarı Bolşevizmle mücadele üzerinedir. İmanın resmî olarak ilan ettiği programda Bolşeviklerin İslam düşmanı olduğu ve her Müslümanın görevinin onlarla mücadele etmek olduğu düşüncesi oldukça güçlü bir şekilde tezahür etmektedir.”*⁵³⁷ Bu suretle Gotsinskiy etrafında birleşen Dağlı birlikleri, Mart 1918’den itibaren taarruza geçmiş ve Petrovsk’u ele geçirmişlerdi. Lakin Dağıstan’da kendi nizam ve hukuk sistemini inşa etmeye çalışan Gotsinskiy ve fikirdaşları başarılı olamamıştı: *“Astrahan Bolşeviklerinden müteşekkil bir müfreze, imanın nicelik bakımından sağlam bir gücü olmasına rağmen deniz tarafından*

⁵³³ V. V. İvanov, **Severny Kavkaz i Zakavkazye v 1900-1991 gg. (1900-1991 Yıllarında Kuzey Kafkasya ve Güney Kafkasya)**, İzdatelstvo “Am GPGU”, Komsomolsk na Amure 2010, s. 48.

⁵³⁴ Birinci ve ikinci dumada deputat olarak çalışan Elderhanov Taştémir, Çeçen Sovyeti’nin başkanı olarak bağımsızlık yanlılarına cephe almıştı. Taştémir, her şeye rağmen ılımlı bir insandı. Buna karşılık Aslanbek Şeripov, hem genç hem de çok ateşli bir Leninist’ti. Bkz.; Tarık Kemal Kutlu, **Çeçen Direniş Tarihi**, Anka Yayınları, İstanbul 2005, s. 381.

⁵³⁵ A. Y. Besugolny, **General Biçerahov i Yego Kavkaskaya Armiya 1917-1919 (General Biçerahov ve Kafkasya Ordusu 1917-1919)**, İzdatelstvo “Çentrpoligraf”, Moskva 2011, s. 102-103.

⁵³⁶ Kafli, **a.g.e.**, s. 134.; GARF, Fond: P-440, Opis: 1, Delo: 23, L. 8-9.

⁵³⁷ GARF, Fond: P-440, Opis: 1, Delo: 23, L. 8.

Petrovsk'u ateşe verdi ve Gotsinskiy'i buradan püskürttü. Cihad uğruna ölmeye hazır olanlar, henüz ilk toplu silâh patlamasında dağılmışlardı.”⁵³⁸

Bolşevikler, 1918 yılının mart ayından mayıs ayına kadar Derbent, Temirhan-Şura ve Pevrovsk gibi başat şehirlerde kontrolü ele geçirdiler. Bunu pekiştirici güç olarak bazı Sovyet organları teşkil edilmişti. Celal Korkmazov'un başkanlık ettiği Dağıstan Askerî-Devrim Komitesi 18 Nisan 1918'de Temirhan-Şura şehrinde kurulmuş ve Mahaç Dahadayev ise onun yardımcısı olarak atanmıştı.⁵³⁹ Böylece Gotsinskiy öncülüğündeki Dağlılar, bir süreliğine etkisiz hale getirilmiş ve Bolşevik örgütlenme, yaz aylarında diğer bölgelerde devam etmişti.

Kuzey Kafkasya'da tesis edilen Bolşevik sistem, bazı Dağlı din adamları⁵⁴⁰ arasında zamanla olumlu karşılanmıştı. Dağıstanlı din adamı Ali Hacı Akuşinskiy, Sovyet iktidarını ılımlı karşılarcasına Mayıs 1918'de Kuzey Kafkasya halklarına hitaben şu çağrıda bulunmuştu:

“Bolşevikler tarafından yanlışlıkla alıkonunan silâhlar, devrimi muhafaza etmek için halkımıza geri verilecektir. Bu şartları bir din adamı olarak göz önüne aldığım da Bolşeviklerle savaşmak için herhangi bir sebep göremedim. Zira onlar kötü bir şey istemiyorlar... Duyduğuma göre bazı Dağlı din kardeşlerimiz Bolşeviklerle savaşmak istiyorlar. Bana göre bu istek düşüncesizcedir, bizim için yıkıcı bir girişim olur.”⁵⁴¹

Akuşinskiy'i takiben diğer bölgelerde de Bolşevizm yanlısı konuşmalar yapılmıştı. Şuayıp Molla Çeçenistan'da ve Nazır Katkhan Kabardey'de, Sovyet sistemi ve İslamiyet arasında herhangi bir zıtlık olmadığına dair halkı ikna etmeye çalışmışlardı. Bu şekilde Kuzey Kafkasya halkının büyük çoğunluğu, Bolşevizmin etkisi altına girmeye başlamıştı.⁵⁴²

⁵³⁸ GARF, Fond: P-440, Opis: 1, Delo: 23, L. 8.

⁵³⁹ Besugolnii, **a.g.e.**, s. 104.

⁵⁴⁰ İmamlar iki kategoriye ayrılmaktadır: burjuva ve proleterler. İlk kategoriye Dağıstan'daki Necmettin Gotsinskiy ve Çeçenistan'daki Yusuf Hacı girmektedir. İkinci kategoriye ise Dağıstan bölgesindeki Ali Hacı, Üzüm Hacı; Terek bölgesindeki Şuayıp Molla, İbrahim Hacı ve diğerleri girmektedir. Bkz.; GARF, Fond: P-440, Opis: 1, Delo: 23, L. 8.

⁵⁴¹ “Vozzvaniye Ali-Hadji k Narodam Dagestana i Severnogo Kavkaza” (Ali Hacı'nın Dağıstan ve Kuzey Kafkasya Halklarına Çağrısı), **Bakinskiy Raboçiy**, No: 107, Baku, Subbota, 8-go İyunya (26-go Maya) 1918 g., s. 3.

⁵⁴² GARF, Fond: P-440, Opis: 1, Delo: 23, L. 8.

Bolşevik iktidarın artan nüfuzu karşısında kurtuluş yolu arayan devrim karşıtı Şimali Kafkasyalılar, yürüttükleri faaliyetler neticesinde 11 Mayıs 1918’de tek taraflı olarak bağımsızlıklarını ilan ettiler. Buna göre Abdülmecit Çermoyev Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti’nin⁵⁴³ devlet başkanlığını üstlenirken, Haydar Bammatov dışişleri bakanlığı görevini yürütecekti.⁵⁴⁴

Dağlılar hükümeti, bağımsızlığını ilan ettikten sonraki süreçte hem Kossaklar hem Beyaz Ordu hem de Kızıllar ile bazı çarpışmalar yaşamıştı.⁵⁴⁵ Bu çarpışmalarda özellikle Türk hükümetinin sağladığı cephane ve ordu desteğiyle 1918 yılının son aylarına kadar önemli başarılar elde edilmişti. Sözü edilen çarpışmalar, bilhassa Ağustos 1918’de alevlenmişti. Bir taraftan Bolşevikler bir taraftan da güneyden gelen Kossak Albayı L. F. Biçerahov’un kuvvetleri, Kuzey Kafkasya hükümetini zor durumda bırakmıştı. İngilizler, Taşnaklar ve Sol Sosyalist-Devrimcilerin destek verdiği Biçerahov⁵⁴⁶ Bakü’den yola çıkmış, 3 Ağustos 1918’de Derbent ve Petrovsk (Mahaçkale) şehirlerini istila etmişti.⁵⁴⁷ Saldırı karşısında güç duruma düşen Sovyet ordusu, Astrahan ve Tsaritsin’den beklenen yardım gelmeyince diğer şehirlere dağılmak zorunda kaldı. Bu düzlemde İ. İ. Minç, şunları yazmaktadır: “Dağıstan’daki askerî durum, her geçen gün kötüleşiyordu. Sovyet ordusunun bir kısmı kuzeye, Kızılyar ve Astrahan tarafına gitti.”⁵⁴⁸ Bolşevik kuvvetlerin asıl grubu ise Temirhan-Şura tarafına çekilmişti.

Kossak Albayı Biçerahov, Bolşeviklerle oldukça ciddî çatışmalara girmiş ancak sonrasında olası Türk-Alman saldırısına karşı 2 Eylül 1918’de onlarla kısa süreli bir

---

⁵⁴³ Rahmi Doğanay, “Millî Mücadele Döneminde Türkiye, Sovyet Rusya ve İtilaf Devletlerinin Kafkas Politikaları”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 19, Sayı: 2, Elazığ, 2009, s. 279-298.

⁵⁴⁴ Başer, **a.g.e.**, s. 53.

⁵⁴⁵ Çeçen imam Yusuf Hacı daha şanslı bir şekilde hareket etmişti. Biçerahov’un Petrovsk’a gelişinden önce Sulak’a yönelik Dağıstanlı Bolşeviklerin saldırısını bir avuç müritleriyle ve gönüllü Kumukların desteğiyle bir aylığına durdurmayı başarabilmişti. Bkz.; GARF, Fond: P-440, Opis: 1, Delo: 23, L. 8.

⁵⁴⁶ “Gerçekten mükemmel bir figür” olan Albay Biçerahov ve onun şairane Kossaklarıyla ilk tanışıklığı, İngiliz Generali Dunsterville’yi oldukça etkilemiş. General, 3 Şubat 1918 tarihli günlüğünde şunları yazmıştı: “Kendisine inanan yaklaşık 300 Dağlı Kossak’a önderlik eden Albay Biçerahov’la da tanıştım. O Kafkasyalıdır, mükemmel biridir, kolay kolay yaralanmaz.” Bkz.; Besugolny, **a.g.e.**, s. 41.

⁵⁴⁷ Kurat, **Türkiye ve Rusya: XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri (1798-1919)**, s. 488.

⁵⁴⁸ İ. İ. Minç, **İmperialistiçeskaya İnterventsiya Na Donu i Severnom Kavkaze (Don Bölgesi ve Kuzey Kafkasya’da Emperyalist Müdahale)**, Nauka, Moskva 1988, s. 132.

ittifak yapmıştı. Bu ittifığa göre Biçerahov, Petrovsk şehrini elinde tutacak ve Terek Kossaklarıyla bağlantı kurabilecekti.⁵⁴⁹ Buna karşı Bolşeviklerle Dağıstan'da bir iç savaşa iştirak etmeyecek ve askerî faaliyetlerini Türk ordusuna doğru yöneltecekti.⁵⁵⁰ Ancak bu ittifak, ilerleyen günlerde geçerliliğini yitirdi. Bu kez Dağlı kuvvetlerle anlaşan Albay Biçerahov, Derbent ve Petrovsk şehirlerini işgal altında tutarak Dağıstan'daki iç savaşa devam etmişti: *“Onun emriyle birçok Sovyet ve parti çalışanı tutuklandı ve kurşuna dizildi. Dağlıların özgürlüğü için mücadele eden mümtaz savaştı ve Dağıstan Askerî Komiseri M. Dahadayev karşı-devrimciler tarafından öldürüldü.”*⁵⁵¹

Bu arada 1918 yılının eylül ayında Bakü'ye hâkim olan Türk ordusu, Dağlılara destek vermek için kuzeye yönelmişti. Öncelikle Temirhan-Şura'yı kontrol altına alan Türk-Dağlı kuvvetleri ekim ayında Dağıstan'ın Derbent kentini fethetmiş, ardından kasım ayında Petrovsk şehrine girmiş ve kenti hâkimiyet altına almışlardı.⁵⁵² Ancak Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasıyla birlikte Türk ordusu geri çekilmiş ve Kuzey Kafkasya'daki dengeler bir an değişmişti. Gürcistan'dan beklenen destek de gelmeyince Kuzey Kafkasya hükümeti dirayetini kaybetti.⁵⁵³

1.4.2.1.2. Denikin, Dağlılar ve Kızıl Kuvvetler

Dağlıların otorite kaybı yaşadığı dönemde peyderpey nüfuz elde eden Beyaz Ordu Komutanı Denikin, güneye doğru ilerleyerek Terekale (Vladikavkaz), Stavropol gibi kentleri ve Kuban bölgesini istila etmiş; Karaçay, Kabarday, Çerkes ve Osetin topraklarına girmişti. Böylece Dağlılar hükümeti, bu kez Kızıllar ve Beyazlar arasında kısaç altında kaldı. Denikin'in ilerleyişi karşısında daha fazla direnç gösteremeyen Dağlılar hükümetinde Aralık 1918'de kabine değişikliği oldu. Hükümet Başkanı Abdülmecit Çermoyev istifa etmiş ve yerine Pşemaho Kosok geçmişti. Bu değişiklik de Denikin'in Beyaz Ordusu'na yeterince mani olamadı. Aynı günlerde Güney Cephesi'nde Bolşeviklere karşı da kararlı bir mücadele yürüten

---

⁵⁴⁹ A.g.e., s. 133.

⁵⁵⁰ Besugolnıy, a.g.e., s. 108.

⁵⁵¹ Minç, a.g.e., s. 132.

⁵⁵² Kafli, a.g.e., s. 139.

⁵⁵³ A.g.e., s. 141.

Denikin, iki hedef belirlemişti.⁵⁵⁴ “1-Düşmanın Ukrayna’yı ve Batı vilayetlerini istila etmesine izin vermemek, 2- Kuzey Kafkasya’yı Bolşeviklerden temizlemek.”⁵⁵⁵

Bu hedefler doğrultusunda ilerleyen Beyaz Ordu, 1919 yılının ocak ve şubat aylarında Dağıstan, Çeçenistan ve İnguşetiya topraklarına saldırdı. Ancak Kuzey Kafkasya halkı teslim olmamakta pek kararlıydı. İngiltere’nin araya girmesiyle 6 Şubat’ta başlayan barış müzakereleri, 16 Şubat’ta olumsuz bir şekilde sonuçlandı. Zira Dağlılar hükümeti, Denikin tarafından Kuzey Kafkasya genel valisi olarak tayin edilen General Lahov’u ve muhtariyet yönetimini kabul etmedi. Bunun üzerine iki taraf arasındaki amansız çatışmalar devam etti. İlkbahar aylarında Beyaz Ordu’nun Kuzey Kafkasya’da hem Bolşevikler hem de Dağlılar üzerindeki baskı ve kısımları daha da arttı. Öyle ki birçok işçi kurşuna dizildi: “U. D. Buynakskiy, O. M. Leşinskiy ve bir dizi ileri gelen işçi katledildi. Buynakskiy, mahkemedeki son konuşmasında Komünist Parti’nin güvenilir bir evladı olarak şunları söylemişti: ‘Siz, beni ve benim gibi binlercesini kurşuna dizebilirsiniz fakat halkımızda yaşayan şiarı kurşuna dizemezsiniz.’”⁵⁵⁶

Bu dönemde Dağlıların bir kısmı ise Gönüllü Ordu’dan yana tavır koymuştu. Çeçen Halkı Temsilciler Kongresi, 29 Mart 1919’da kabul ettiği bir kararnamede Çeçenlerden Denikin’e yardım talep etmekteydi.⁵⁵⁷

İngiliz destekli Denikin kuvvetleri, 1919 yılının haziran ayına gelindiğinde nerdeyse tüm Kuzey Kafkasya’yı tahakküm altına almış⁵⁵⁸ ve birçok mühim noktayı

---

⁵⁵⁴ Sibirya ve Güney Rusya karşı-devrimci silâhlı güçleri, en önemli ve ciddi kuvvetlerdir. Bu güçler, Sovyet ülkesini doğuda işe kaynaklarından; güneyde yine işe kaynakları, katı ve akaryakıt, sınaî hammaddesinden mahrum bırakmaktadır. Ekonomik şartları, dış politik havayı ve düşman güçlerini hesaba kattığımızda, bir sonraki operasyonda asıl görevin Güney Cephesi’ne düşmek zorunda olduğu görülmektedir. Bkz.; N. E. Kakurin, İ. İ. Vatsetis, **Grajdanskaya Voyna 1918-1921 (İç Savaş 1918-1921)**, İzdatelstvo “Poligon”, Sankt-Peterburg 2002, s. 154.

⁵⁵⁵ Kakurin, Vatsetis, **a.g.e.**, s. 153.

⁵⁵⁶ S. F. Nayda, G. D. Obıçkin, A. A. Struçkov, N. İ. Şatagin, S. N. Şişkin, **İstoriya Grajdanskoy Voynı v SSSR (Sovyetler Birliği’nde İç Savaşın Tarihi)**, Gosudarstvennoye İzdatelstvo Politiceskoy Literaturıy, Tom: 4, Moskva 1959, s. 306.

⁵⁵⁷ Söz konusu kararnamede şu talepler geçmektedir: “1-Güney Rusya Orduları Başkomutanı General Denikin’in iktidarını tanımak, 2- Başka herhangi bir hükümeti tanımamak ve Denikin tarafından onay verilmiş bir iktidarın temsilcilerine bölgede meydan vermemek, 3- Çatışma veya tartışmadan dolayı üzüntüsünü dile getirmek ve Başkomutan Denikin tarafından ibraz edilen şartları yerine getirmek, 4- Askerî faaliyetlerin hızlıca durdurulması ve barışçıl bir yaşamın inşası için gerekli önlemleri almak; halkı Gönüllü Ordu’ya karşı kıskırtan Bolşevikleri ve propagandacıları tard etmek, 5- İcrayı üstlenecek olan Çeçen tümeninin teşkili için süvari çıkarmak.” Bkz.; GARF, Fond: P-440, Opis: 1, Delo: 25, L. 43.

ele geçirmişti.⁵⁵⁹ Saldırı karşısında zayıf düşen Dağlılar hükümetinde ise Pşemaho Kosok istifa etmiş⁵⁶⁰ ve kabine bir kez daha değişmişti. Yeni Hükümet Başkanı Mihail Halilov, göreve geldiği süreci şöyle anlatmaktadır: “*Kosok kabinesinin istifasından sonra ülke yönetimsiz kaldı. Parlamento, yeni kabineyi teşkil etme görevini bana verdi. 15-20 Mayıs 1919 tarihleri arasında yeni hükümetin başkanlığı görevine başladım.*”⁵⁶¹

Başkan Halilov, Beyaz Ordu’ya karşı sempati beslemekteydi. Bu tutumun farkında olan Gönüllü Ordu askerî kanadından Komutan Magomedov ve Knez Tarkovskiy Temirhan-Şura’ya kadar gelmiş ve Halilov ile görüşmelere başlamışlardı. General Halilov, söz konusu görüşmede geçenleri şu şekilde aktarmaktadır: “*Gönüllü Ordu mümessilleri, Dağlılar hükümetinin artık varlığını yitirdiğini, zira Dağlı halkın Gönüllü Ordu iktidarını kabul ettiğini ve bu ordu komutasınca oluşturulan bir yöneticiye sahip olduğunu belirtmişlerdi. Dağıstan’ı ilhak etmeye gelmediklerini, aksine nizamı sağlamak, anarşiyi ortadan kaldırmak ve dağılmış devleti yeniden inşa etmek için Kuzey Kafkasya’da olduklarını söylemişlerdi.*”⁵⁶²

General Halilov’un itaatkâr yönetim anlayışına riayet etmeyen ve Gönüllü Ordu karşısında kendini savunmak zorunda kalan Dağlılar, birçok yerde isyan çıkarmıştı. Özellikle Dağıstan, İnguşetiya ve Çeçenistan gibi yerlerde söz konusu isyanlar son derece etkili olmuştu: “*Dağıstan’da Ali Hacı Akuşinskiy*⁵⁶³ *kendisini emekçilerin öncüsü ilan ederken, Çeçenistan’da Uzun Hacı öncü olmuştu.*”⁵⁶⁴ İsyancıları yakından takip eden Kızıllar, olaylara karşı tarafsız kalmamış ve Dağlılarla

---

⁵⁵⁸ Nabat gazetesi, Denikin komutasındaki Gönüllü Ordu’nun ilerleyişini şöyle aktarmaktaydı: “*Denikin birlikleri Petrovsk ve Derbent’i ele geçirdiler. Bakü’nün kapısına dayanmış durumdalar... Yusufbekov hükümeti ise korkunç tehlike öncesi aklını yitirmiş ve kendini koyvermiş vaziyette.*” Bkz.; “Azerbaydjan Pered Denikinim” (Denikin Öncesi Azerbaycan), **Nabat**, No: 19, Vtornik, 27 Maya 1919, s. 1.

⁵⁵⁹ Sovyet devrimci S. M. Kirov, 2 Haziran 1919 tarihli telgrafında Dağıstan’daki siyasî ortamı şu şekilde tesciye etmektedir: “*Dağıstan’daki vaziyet değişti. Şimdilik orada Dağlılar hükümeti var. Halk arasında herhangi bir direniş yok. İktidar Temirhan-Şura, Derbent ve birkaç kasabaya kadar yayılmış durumda. Petrovsk tarsin edilmiş vaziyette ve İngilizlerin hâkimiyeti altında bulunmaktadır. Dağlı emekçiler tamamen hükümete karşı ve Sovyet iktidarından yanadırlar.*” Bkz.: GARF, Fond: P-130, Opis: 3, Ed. Xr.: 596, L. 7.

⁵⁶⁰ GARF, Fond: P-440, Opis: 1, Delo: 17, L. 31.

⁵⁶¹ GARF, Fond: P-440, Opis: 1, Delo: 17, L. 31.

⁵⁶² GARF, Fond: P-440, Opis: 1, Delo: 17, L. 32.

⁵⁶³ Kendisini şeyhülislam olarak adlandıran Akuşinskiy, cihad ilan etmişti. Ancak onun bu eylemi herhangi bir destek görmeden başarısız olmuştu. Bkz.; GARF, Fond: P-440, Opis: 1, Delo: 17, L. 66.

⁵⁶⁴ Nayda, **a.g.e.**, s. 306.

birlikte hareket etmişlerdi.⁵⁶⁵ Herşeye rağmen Denikin ordusunun istilası devam etmiş ve Dağlılar, 1919 yılının ağustos ayında bölgedeki salâhiyeti tamamen kaybetmişlerdi.⁵⁶⁶

Bu dönemden itibaren Kuzey Kafkasya'daki hâkimiyet savaşı daha çok Beyaz Ordu ve Kızıl Ordu arasında geçti. Şunu unutmamak gerekir ki Bolşevikler, Denikin'e karşı Kuzey Kafkasya'yı korumak ve bölgeye hâkim olmak için henüz 1918 yılının aralık ayında Kafkasya Savunma Konseyi kurmuşlardı. Pyatigorsk'te kurulan konseyin başında deneyimli komünist G. K. Ordjonikidze görev almaktaydı.⁵⁶⁷ Sonraki aylarda Ordjonikidze ile birlikte S. M. Kirov da önemli görevlerde bulunmuştu. Kirov, özellikle Dağlı isyancılara destek veren 11. ordu bünyesinde kayda değer faaliyetler yürütmüştü.⁵⁶⁸

Kızıllar ve Beyazlar arasında Kuzey Kafkasya'da devam eden çatışmalar 1919 yılının sonbahar aylarında daha da şiddetlendi.⁵⁶⁹ Bilhassa Dağıstan, Çeçenistan, Osetya, İnguşetiya ve Kabardey'de Denikin karşıtı mücadele her tarafa yayılmıştı. Lenin'in 19 Ekim 1919 tarihinde Kızıl Ordu birliklerine yaptığı şu bilgilendirme son halet-i ruhiyeyi yansıtmaktadır: “Çar generalleri-Yudeniç kuzeyde, Denikin güneyde-Sovyet iktidarını devirmek; çarın, toprak ağalarının ve kapitalistlerin iktidarını inşa etmek için bir kez daha kendi güçlerini zorluyorlar.”⁵⁷⁰

Güney Cephesi'nde Sovyet ordusunun muntazam ilerleyişi, Kasım 1919'da Denikin kuvvetlerini oldukça zor durumda bırakmıştı.⁵⁷¹ Nitekim aralık ayından itibaren Denikin ve Gönüllü Ordusu, güneyde hâkim olduğu birçok yeri birer birer

---

⁵⁶⁵ A.g.e., s. 306.

⁵⁶⁶ Denikin, şimdi çok hızlı bir şekilde ilerliyor. Ancak ülke içindeki ekonomik ve siyasî yaşamı sağlam bir şekilde eline alamaz. 6 aydan fazladır elinde tuttuğu Kuzey Kafkasya'da bile şimdiye kadar kararlı bir burjuva iktidarını tesis edememiştir. Bkz.; S. M. Kirov, **İzbranniye Stati i Reçi 1912-1934 (Seçilmiş Makaleler ve Konuşmalar 1912-1934)**, Gosudarstvennoye İzdatelstvo Politiceskoy Literaturıy, Leningrad 1939, s. 132.

⁵⁶⁷ A. P. Lejava, **Revolutsionnoye Sodrujestvo Narodov Gruzii i Severnogo Kavkaza v Borbe za Pobedu Sotsialisticeskoy Revolutsii (Gürcistan ve Kuzey Kafkasya Halklarının Sosyalist Devrim Başarısı İçin Mücadele Birliği)**, İzdatelstvo “Nauka”, Moskva 1978, s. 86.

⁵⁶⁸ Lejava, a.g.e., s. 89.

⁵⁶⁹ G. G. Allahberdov, H. F. Kuzmin, M. V. Ribakov, L. M. Spirin, N. İ. Şatagin, **Kratkaya İstoriya Grajdanskoy Voynıy v SSSR (Sovyetler Birliği'nde İç Savaş'ın Kısa Tarihi)**, Gosudarstvennoye İzdatelstvo Politiceskoy Literaturıy, Moskva 1960, s. 313.

⁵⁷⁰ Lejava, a.g.e., s. 87.

⁵⁷¹ Osmanlı Devleti 13. ve 15. Kolordu komutanlıkları tarafından verilen bir istihbaratta şöyle yazılmaktadır: “Dağıstan ahalisi Denikin'e karşı isyan etmiş. Temirhan-Şura, Kossaklardan zapt edilmiş. Yalnız Derbent ve Petrovsk'ta Kossaklar birkaç top kalmıştır.” Bkz.; BOA, HR. SYS., Dosya No: 2463, Gömlek No: 31, (13-11-1919).

bırakmak zorunda kaldı.⁵⁷² 29 Aralık 1919'dan itibaren genel bir saldırıya geçen Bolşeviklerin Güney Cephesi ordusu, 7 Ocak'ta Taganrog'u ele geçirmiş ve bölgedeki ilerleyişini sürdürmüştü. Süvari birlikleri "*10 Ocak'ta sokaklarda yaşanan kararlı çatışmalar sonrasında Rostov Na-Donu şehrini kurtarmış, 11 bin kişiyi ve çok sayıda ganimeti, keza İngiliz tanklarını ele geçirmişti.*"⁵⁷³

Öte yandan Ocak 1920'de Kızıl Ordu'nun Kafkasya Cephesi'ndeki komuta kademesinde bir takım değişiklikler olmuştu. Eski çarlık subaylarından M. N. Tuhaçevskiy cephenin komutanı olurken, Ordjonikidze Komünist Partisi mensubu olarak görev almaktaydı.⁵⁷⁴ Sovyet yönetimi, 1920 yılının ilk aylarında Kuzey Kafkasya'yı Denikin'den ve onu destekleyen karşı-devrimci unsurlardan tamamen temizlemek için daha fazla çaba sarf etmekteydi. Bu arada Gürcü Menşevikler ve Azerbaycan'daki Müsavatçılar da Bolşeviklere karşı Denikin'i desteklemişlerdi.⁵⁷⁵ Denikin'le işbirliğine giren Azeri devlet yöneticileri, şu şekilde bir çekirdek kadro kurmuşlardı: "*Azeri barış heyeti üyesi Muhammet Hasan Hacinskiy, Fethali Han Hoyskiy, Behbut Han Jevanşir, Hasmamedov, Tağı Bek Safaraliyev, İsmail Bek Safaraliyev vb.*"⁵⁷⁶

Bolşevikler, son derece kaotik şartlar altında Denikin'e karşı mücadeleyi sürdürmüş ve Mart 1920'de tüm Kuzey Kafkasya'yı Denikin ordusundan kurtarmışlardı. Bu zaferden sonra Ordjonikidze, 2 Nisan 1920'de Lenin'e şunları yazmıştı: "*Kuzey Kafkasya, Kuban, Stavropol, Karadeniz, Terek ve Dağıstan bölgelerinin Beyazlardan kurtarılması başarıyla sonuçlandı. Kitlelerin devrimci ruh hali, daha Kızıl Ordu gelmeden önce gerilimli bir yapıya bürünmüştü. Halk, kendi özel inisiyatifıyla Beyazların iktidarını berhava etmiş, daha çok komünistlerden oluşan devrim komitelerini kurmuştu.*"⁵⁷⁷

⁵⁷² John Bradley, **Civil War in Russia 1917-1920 (Rusya'da İç Savaş 1917-1920)**, Trowbridge-Esher, London 1975, s. 127.

⁵⁷³ Allahberdov, Kuzmin, Ribakov, Spirin, Şatagin, **a.g.e.**, s. 322.

⁵⁷⁴ **A.g.e.**, s. 325.

⁵⁷⁵ Azeri Müsavatçılar ve Gürcü Menşevikler, ecnebi sömürgecilerin emriyle acilen silâhlı birlikler oluşturmaya ve bu birlikleri saldırı halindeki Kızıl Ordu'ya karşı harekete geçirmeye karar vermişlerdi. Müsavatçı hükümetin bir diplomatik delegesi şunları yazmıştı: "*Geçekori'ye göre Kuzey Kafkasya'da ortak bir askerî harekâta hazırlanmak gerekiyordu. Bu amaçla Gürcüler Vladikavkaz'ı, biz ise Dağıstan'ı alacaktık.*" Bkz.; Lejava, **a.g.e.**, s. 91.

⁵⁷⁶ GARF, Fond: P-446, Opis: 2, Delo: 42, L. 80.

⁵⁷⁷ Lejava, **a.g.e.**, s. 92.

Denikin'in yenilmesi ve Gürcistan'a kaçmasından sonra çatışmalar bu kez Kuzey Kafkasya'da Kızıllar ve Dağlılar hükümeti arasında yaşanmış,⁵⁷⁸ Türkiye ve Rusya arasında 16 Mart 1921 tarihinde imzalanan Moskova Antlaşması'na kadar sürmüştü.

1.4.2.2. Güney Kafkasya'da İç Karışıklıklar

Kızıl Ordu'nun Kuzey Kafkasya'daki mücadelesi aynı yıllarda Güney Kafkasya'da da devam etmekteydi. Güney Kafkasya'da iç ve dış güçler arasında 1917 Şubat Devrimi'nden beridir süregelen bir iç karışıklık ve toprak savaşı söz konusuydu. 1917 Şubat İhtilâli'nden istifade etmek isteyen Gürcüler, Azeriler ve Ermeniler, Geçici Hükümet tarafından teşkil edilen bir komite adı altında bir araya gelmişlerdi.⁵⁷⁹ Güney Kafkasya Özel Komitesi (OZAKOM) adıyla kurulan komitede Gürcü mebuslar ekseriyetteydi: *“OZAKOM'un Başkanı Komalov (V. A. Harlamov-İ.K.) adlı bir Rus, diğer üyeler ise Gürcü bir Menşevik olan Çhenkeli, Gürcü bir sosyal-federalist olan Prens Abaşidze, Ermeni Papacanyan ve sonradan Müsavatçı olacak Caferov idi.”*⁵⁸⁰

1917 Ekim Devrimi'yle birlikte Güney Kafkasya Özel Komitesi'nin yapısı daha da değişti. Komite üyeleri, Bolşevik devrimini tanımamış ve Sovyet yönetimine karşı 11-14 Kasım (24-27 Kasım) tarihlerinde bir araya gelerek yeni bir yapılanmaya gitme kararı almışlardı. Bu doğrultuda 15 (28) Kasım 1917'de Güney Kafkasya Komiserliği'nin kurulduğunu ilan ettiler: *“Bu komiserlik Gürcü, Ermeni ve Azerbaycan mümessillerinden kurulan bir nevi federasyondur. Mahallî idareler her kavmin kendi elinde bulunmakta ve merkezi Tiflis olmak üzere bir hükümet organı meydana getirilmiştir.”*⁵⁸¹ Sovyet yönetiminden bağımsız bir aygıt gibi işleyen komiserliğin bünyesinde Gürcistan'dan E. Gegeçkori (Başkan) ve A. Çhenkeli,

⁵⁷⁸ Rusya Askerî Devlet Arşivi'nde mahfuz bir belgeye göre bu dönemde Şeyh Şamil'in torunu Mehmet Said Şamil de Bolşeviklere karşı faaliyet yürütmekteydi: *“Said Şamil, Dağıstan'ın yeni imamıdır. Ünlü imam Şeyh Şamil'in torunu olan, kendisini Dağıstan ve Kuzey Kafkasya'nın imamı ilan eden ve Sovyet yönetimine karşı baş kaldıran Said Şamil, henüz çok genç biri ve öğrencidir... Çocukluğunun bir kısmı Dağıstan'da bir kısmı Türkiye'de geçti. Babası Türkiye'de yüksek ünvan sahibi biri olarak önemli bir etki bırakmıştı.”* Bkz.; RGVA, Fond: 25896, Opis: 8, Delo: 11, L. 116.

⁵⁷⁹ Candan Azer, **Babadan Oğula Güney Kafkasya: Türkiye-Güney Kafkasya İlişkileri**, Truva Yayınları, İstanbul 2011, s. 222.

⁵⁸⁰ Azer, **a.g.e.**, s. 221-222.

⁵⁸¹ Kurat, **Türkiye ve Rusya: XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri (1798-1919)**, s. 462.

Azerbaycan'dan F. Hoyskiy, M. Y. Caferov, H. Melik Aslanov ve Ermenistan adına T. Ter-Gazaryan, H. Karçigyan, A. Agadjan gibi siyasetçiler görev almaktaydı.⁵⁸²

Güney Kafkasya'daki yönetim aygıtı, 1918 yılının ocak ayına gelindiğinde yeni bir hüviyet kazanmıştı. Bolşevikler, Kurucu Meclis'i dağıtma gereği duyunca, meclise seçilmiş Güney Kafkasyalı mebuslar (9)22 Ocak'ta kendi aralarında bir parlamento (seym) oluşturma kararı aldılar.⁵⁸³ Buna göre Sovyet hükümetiyle hiçbir bağı olmayacak ve müstakil faaliyet yürütecek olan seym, 23 Şubat 1918'de açıldı: *"Bu meclis Maver-i Kafkas Komiserliği'nin en yüksek teşrii organı oldu. Komiserlik (yani hükümet) bu seymde alınan kararları tatbik etmekle mükellefti. Gerek komiserlik ve gerek seymde Gürcüler (Menşevikler)⁵⁸⁴ önder rolündeydiler."*⁵⁸⁵

Bağımsızlık yolunda gittikçe ilerleyen ve dış güçlerden (Almanya, Türkiye, İngiltere vb.) destek alan Güney Kafkasya ulusları, nihayet 22 Nisan 1918'de bağımsız Güney Kafkasya Federatif Cumhuriyeti'ni kurmuşlardı. Ancak Almanya ve Türkiye'nin bölgedeki çıkarları, söz konusu cumhuriyetin varlığını her geçen gün tehdit ediyordu: *"Osmanlı Devleti, Bolşevik Rusya ile yapılan Brest-Litovsk Antlaşması'na dayanarak Elviye-i Selâse olarak bilinen üç vilayetin (Kars, Ardahan ve Batum) kendisine bırakılmasını istiyordu. Gürcüler ve Ermeniler buna karşı çıkarken Azerbaycanlılar konfederasyon içinde güvenliklerinin sağlanamamasından dolayı bu olayda çekimser kalıyorlardı."*⁵⁸⁶

İstanbul hükümetinin istekleri sadece Üç Sancak'la sınırlı kalmayıp yeni toprak talepleri de gündeme gelince seym'in bütünlüğü tamamen tehlikeye girdi. Nitekim seym, derin görüş ayrılıkları karşısında daha fazla tutunamadı ve 26 Mayıs 1918'de dağılma kararı aldı. Aynı gün içinde Gürcistan, bağımsızlığını ilan etti.

⁵⁸² F. Maksudov, İ. Aliyev, N. Agamaliyeva, Ş. Alişanlı, **Azerbaydjanskaya Demokratiçeskaya Respublika (1918-1920) (Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti [1918-1920])**, İzdatelstvo "Elm", Baku 1998, s. 25.

⁵⁸³ **A.g.e.**, s. 26.

⁵⁸⁴ Kabinede biri başkan 4 Gürcü, 3 Ermeni, 3 Azerbaycanlı, 2 Rus vardı. Nüfus açısından çoğunluğu oluşturmalarına karşın Azerbaycanlılar, başkanlığı Gürcülere bıraktıktan ya da kaptırdıktan başka, nüfuslarıyla orantılı sandalye de elde edememişlerdi. Ermeniler ise nüfus açısından yörenin en küçük grubu olmalarına karşın, diğerleriyle eşit sayıda temsil edilmeyi başarmışlardı. Bkz.; Azer, **a.g.e.**, s. 222-223.

⁵⁸⁵ Kurat, **Türkiye ve Rusya: XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri (1798-1919)**, s. 462-463.

⁵⁸⁶ Vügar İmanov, **Azerbaycan-Osmanlı İlişkileri (1918)**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2006, s. 53-54.

Azerbaycan ve Ermenistan ise 28 Mayıs'ta bağımsızlıklarını duyurmuşlardı.⁵⁸⁷ Kısacası üç ülkede burjuva-demokratik cumhuriyet dönemi başlamıştı.⁵⁸⁸

Sovyet yönetimi ise Ekim Devrimi'nden bu yana Güney Kafkasya'da meydana gelen gelişmeleri yakından takip ediyor ve bu topraklarda Sovyet modeline karşı oluşan karşı-devrimci yapılanmayı berhava etmek için birtakım önlemler almaya çalışıyordu. Özellikle Bakü kenti, Sovyet yönetimi ve ekonomisi için büyük bir öneme sahipti. Bu açıdan burada ivedilikle bir Sovyet modelinin inşa edilmesi gerekiyordu. Bu şartları göz önüne alan “*Lenin, Ermeni asıllı Bolşevik lider Stepan Şaumyan'ı 18 Aralık 1917'de Kafkasya Olağanüstü Komiseri olarak atamıştı. Şaumyan, 30 Aralık 1917'de bölgeye gönderilmişti. 11 Ocak 1918'de ise Lenin ve Stalin imzalı bir emir (Şaumyan'ın Kafkasya'da bir Sovyet rejimi kurması için) verildi.*”⁵⁸⁹

Bu amaç etrafında çalışma yürüten ‘Kafkas Lenin’i’ Stepan Şaumyan, Bakü'deki işçiler arasında ciddi bir propaganda yürütmeye başlamıştı. Bu dönemde özellikle Azerbaycan toprakları üzerinde Bolşeviklerin yanı sıra Taşnaklar ve Müsavatçıların da faaliyet yürüttükleri bilinmektedir. Müsavatçılara bağlı silahlı birlikler, 1918 yılının şubat ve mart aylarında Elizavetpol ve Bakü vilayetlerinde genel anlamda hâkimiyeti ele geçirmişlerdi. Bolşevikler, sadece Bakü kentinde hüküm sürmekteydiler. Mart 1918'de yaklaşık 6 bin kişiye ulaşan Bakü Kızıl Birliği, Taşnaklarla anlaşmış ve Bakü Ermeni Ulusal Konseyi'ne bağlı 4 bin kişilik bir kuvvet Kızıllara iştirak etmişti.⁵⁹⁰ Himmet Partisi'nden destek alan ve Hazar Filosunu da hüküm-ü tesiri altına alan Şaumyan yönetimi, Müsavatçı kuvvetlere karşı koymak için hazır hale gelmişti. Bu arada 1918 yılı mart ayında Azerbaycanlı milyoner Hacı Tagiyev'in oğlu Mamed Tagiyev, Lenkeran'da çıkan olaylar

---

⁵⁸⁷ A.g.e., s. 54.

⁵⁸⁸ İsmet Konak, **Kurdîy SSSR v 1920-30'ıye Godıy: Protsessıy Adaptatsii i İntegratsii v Sovyetskuyu Sistemu (Sovyet Kürtleri 1920'li-30'lu Yıllar: Sovyet Sistemine Entegrasyon ve Adaptasyon Süreçleri)**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Moskva 2010, s. 46.

⁵⁸⁹ **The Eastern Question: Imperialism and the Armenian Community (Doğu Soğunu: Emperyalizm ve Ermeni Cemaati)**, Institute for the Study of Turkish Culture, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1987, s. 125.

⁵⁹⁰ Raşad Rustamov, “Rol Bakinskogo Sovyeta v Politiceskoy Jizni Azerbaydjana (Oktyabr 1917-Sentyabr 1918)” (Bakü Sovyeti'nin Azerbaycan Siyasi Hayatındaki Rolü [Ekim 1917-Eylül 1918]), **İstoriya**, No: 4 (40), 2009, s. 26-29.

esnasında ölmüştü.⁵⁹¹ Mamed Tagiyev'in cenazesi Bakü'de düzenlenmişti. Söz konusu cenazeye Lenkeran'da bulunan Tatar Süvari Alayı'na (Müsavatçı Vahşi Tümen olarak da adlandırılmaktaydı) mensup bazı subay ve birlikler de katılmıştı. Mezkûr subay ve birlikler, 29 Mart 1918'de Evelina adlı bir gemiyle Lenkeran'a dönmek istemişlerdi. Ancak aynı gün Şaumyan yönetimi tarafından silahsızlanma talebi ile karşı karşıya kaldılar. Zira kentte, bu birliklerin Mugan'a gidip Rus ve Molokan köylerini ortadan kaldıracağı söylentisi dolaşmaktaydı.⁵⁹² Tatar subayları ve birlikleri silahsızlandırma teşebbüsü, Bakü'deki Müsavatçı Müslüman mahalleleri ayağa kaldırdı. Nitekim 30 Mart'ta Bakü'nün Şamahı ve Tatarskaya caddelerinde silah sesleri duyulmaya başlandı.⁵⁹³ Bunun üzerine Bakü'de Bolşevikler tarafından şehir ve etrafındaki kasabaların güvenliğini sağlamak için bir devrimci savunma komitesi kuruldu. Komitede S. Şaumyan, A. Djaparidze, T. Korganov, N. Narimanov ve İ. Suhartsev gibi mühim isimler yer almaktaydı.⁵⁹⁴ Bu şekilde 31 Mart ve 1 Nisan tarihlerinde Bakü Bolşevik yönetimi ile Müsavatçılar arasında ciddî çarpışmalar vuku buldu. Söz konusu müsademelerde iki taraftan çok sayıda kayıp vardı.⁵⁹⁵

Bakü Bolşevik yönetimi, Müsavatçı isyanı bastırdıktan sonra ilerleyen zaman içinde Şamahı, Kuba ve Lenkeran gibi kentleri de kontrolü altına aldı. Bunu müteakip 25 Nisan 1918'de başkanlığını Şaumyan'ın yaptığı Bakü Halk Komiserleri Sovyeti kuruldu.⁵⁹⁶

Bakü'deki Sovyet hükümeti, 1918 yılının yaz aylarında sarsılmaya başladı. Hem İngilizler hem de Osmanlı ordusunun Bakü üzerindeki emelleri, Şaumyan ve

---

⁵⁹¹ Cemil Hasanlı, **Russkaya Revolyutsiya i Azerbaydjan: Trudny Put K Nezavisimosti (1917-1920) (Rus Devrimi ve Azerbaycan: Bağımsızlığa Giden Çetin Yol [1917-1920])**, İzdatelstvo "Flinta", Moskva 2011, s. 104.

⁵⁹² **A.g.e.**, s. 104-105.

⁵⁹³ A. N. Mnatsakanyan, "K İstorii Kavkazskoy Krasnoy Armii (1918 g.)" (Kafkas Kızıl Ordusu'nun Tarihi Üzerine [1918 Yılı]), **Vestnik Obşestvennih Nauk Akademii Nauk Armyanskoy SSR**, No: 1, 1968, s. 3-22.

⁵⁹⁴ **A.g.m.**, s. 3-22.

⁵⁹⁵ Rustamov, **a.g.m.**, s. 26-29.

⁵⁹⁶ Azerbaycan'da Bolşevizmin bütün taleplerini yerine getiren komiserler bankalar, petrol sanayi ve Hazar Ticaret Donanması gibi işletmeleri süratle devletleştirdiler. BHKS'nin (Bakü Halk Komiserleri Sovyeti İ.K.) Başkanı Şaumyan, uygulanan bu politikaların halkın ve o yıllarda grafiği süratle yükselen Müsavat Partisi'nin tepkisini çekeceğini fark etti. Azerbaycan tarihinde "Mart Olayları" veya "Vatandaş Muharebesi" denilen olaylar, Şaumyan'ın halk nazarında Müsavat Partisi'nin itibarını sarsarak bu güçlü rakibi ortadan kaldırma plânlarının da bir anlamda ilk aşaması oldu. Bkz.; Nesrin Sarıahmetoğlu, "26 Bakü Halk Komiserleri ve Stephan Şaumyan Yeniden Sorgulanıyor", **A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 14, Erzurum 2000, s. 297-302.

arkadaşlarının otoritesini tehlikeye soktu. İngilizlerin kent üzerindeki icraatlarından huzursuz olan Şaumyan, şu tespitlerde bulunmuştu: *“İngiliz emperyalizminin ajanları ihtilâl karşıtı eylemler içinde. Denizcileri işçilere; işçileri de ihtilâl hükümetine kıskırtmak suretiyle aranızda nifak sokmaya çalışıyorlar. İngiliz kapitalistlerinin yerel ihtilâl karşıtlarıyla antlaşma imzaladıkları hususunda bilgi aldık. Hükümetimizi devirip, yerel burjuvaziyle yerini almak istiyorlar.”*⁵⁹⁷

1918 yılının eylül ayı geldiğinde Bolşevikler, İngilizler ve diğer gruplar için Bakü’den kaçma zamanı gelmişti. Zira yaklaşan Osmanlı ordusu, 15 Eylül tarihinde şehri Azerbaycan hükümeti adına ele geçirmiş ve Bakü bu suretle Müsavatçı bir yönetimin kontrolüne geçmişti. Azerbaycan’da bu dönemde Müsavat, Himmet ve İttihad adlı partilerin siyasî mücadele içinde olduğunu belirtmek gerekir. Himmet Partisi Bolşeviklere yakın dururken, diğer partiler toprak ağaları, burjuvazi ve ruhban sınıfının desteği altında liberal-demokrat bir Azerbaycan hayal etmekteydiler.⁵⁹⁸

Osmanlı ordusunun Bakü’deki hâkimiyeti uzun sürmemiş ve şehir 2 ay sonra Mondros Ateşkes Antlaşması çerçevesinde boşaltılmıştı. Bakü, 1918 yılı kasım ayından itibaren nerdeyse 2 yıl boyunca İngiliz-Müsavat hâkimiyeti altında kaldı. Bu süre içinde Kafkasya’da Sovyet yönetimi adına faaliyet yürüten Ermeni asıllı Bolşevik Sarkis İvanoviç Kasyan, 10 Nisan 1919 tarihli bir telgrafında Müsavatçı yapının İngilizlerle kurduğu ilişkiyi ve halkın tepkisini şu şekilde dile getirmektedir: *“İtaatkâr bir şekilde yeni oluşumla uzlaşan, kölece yeni efendisine biat eden ve sadece kendi iktidarının dış işleriyle meşgul olan Azerbaycan hükümeti, tüm hukuksal mecralarda çarlık rejimini yeniden inşa etti. Hükümet ve Müsavat Partisi, geniş Tatar kitlelerin gözünde tüm kredilerini kaybetti.”*⁵⁹⁹

⁵⁹⁷ Azer, a.g.e., s. 243.

⁵⁹⁸ A. İ. Denikin, **Oçerki Russkoy Smutıy (Rus İç Karışıklığı Üzerine Denemeler)**, Tom: 4, Knigoizdatelstvo “Slovo”, Berlin 1925, s. 166.

⁵⁹⁹ Bolşevik S. İ. Kasyan, aynı telgrafında Güney Kafkasya’daki Sovyet iktidarı ve Azerbaycan proleteryası arasındaki münasebetlere ilişkin şunları kaleme almıştı: *“Etkimiz her geçen gün değil her geçen saat artmaktadır, Menşevik, Sosyalist-Devrimci ve Taşnakların hükümranlığı kar misali düşmektedir. Bunun yanı sıra Azerbaycan ve İngiliz iktidarları, komünistler adına açıkça mücadele veren yoldaşlarımızı tutuklamaktadır... Daha önce Sovyet iktidarının tadına varan Bakü halkı, bu iktidarı derin bir pişmanlıkla anıyor ve sabırsızlıkla Bolşevikleri bekliyor. Hatta Azerbaycan’ın kayıtsız ve karamsar köylüsü bile bir hareketlilik göstermektedir. Elizavetpol (Gence) eyaletinde kısa bir süre önce kırsal alanda bir hareketlenme başladı.”* Bkz.; GARF, Fond: P-1235, Opis: 94, Ed. Xr.: 109, L. 73.

Bu vaziyet karşısında Bakü'deki emekçiler ve diğer unsurlar arasında sosyalist propaganda tüm hızıyla sürüyordu. 2 Haziran 1919'da Bolşevik devrimci S. M. Kirov tarafından ele alınan bir telgrafta Azerbaycan'da bir ihtilalin mümkün olduğu ve hükümete yönelik büyük bir nefretin baş gösterdiği belirtilmekteydi. Söz konusu telgrafta şu tespitlerde bulunulmaktaydı: *“Azeri hükümeti ise İngilizlerin topuğu altında jandarma rolünü oynamaktadır. Bakü proleteryaşının başını tamamen bizim parti çekmektedir. Partimizin iki Müslüman (İran menşeli Adalet ve Türk menşeli Himmet) kanadı her geçen gün güçlenmektedir.”*⁶⁰⁰

Bu şekilde ideolojik mücadeleyi başarıyla yürüten Bolşevikler için sıradaki harekât, 1920 yılının nisan ayında vuku bulacaktı. Daha bir ay önce Lenin tarafından gönderilen bir telgrafta Bakü'nün önemi bir kez daha vurgulanmaktaydı: *“Bakü'nün ilhaki, bizim için son derece gerekli. Bütün gücünüzü bu tarafa yönlendirin. Bunun yanı sıra tebliğlerinizde özellikle diplomatik olun ve yerel Sovyet iktidarının hazırlanması aşamasında maksimum güveni verin.”*⁶⁰¹

Azerbaycan yönetimi ise Kızıl Ordu'nun olası saldırısına karşı birkaç ay öncesinden bazı tedbirler almaya çalışmıştı. Başbakan N. Yusufbek öncülüğünde toplanan hükümet, İçişleri Bakanı M. G. Hacinskiy'i görevden almak ve parlamentoyu dağıtmak gibi önemli bir dizi karar almıştı.⁶⁰²

Ancak alınan tüm önlemlere rağmen nisan ayındaki Bolşevik ilerlemesi durdurulamamıştı. Özellikle Türk tarafında hâsıl olan Ulusal Kurtuluş Savaşı ve Sovyet hükümetiyle sağlanan olumlu ilişkiler, Kızıl Ordu'nun Bakü'deki ilerleyişini kolaylaştırdı. Nitekim Sovyet ordusu, 28 Nisan 1920'de Bakü'ye girdi. Bu sırada Güneydoğu Cephesi Askerî-Devrim Komitesi Üyesi olan Bolşevik V. A. Trifonov, Moskova'ya gönderdiği bir telgrafta şunları yazmıştı: *“Bakü'de iktidar Azerbaycan Devrim Komitesi'nin eline geçti. Sovyet iktidarı ilan edildi. Azerbaycan Sovyet hükümetinin talebiyle zırhlı trenlerimiz Bakü'ye giriş yaptı. Diğer cumhuriyetlerdeki*

⁶⁰⁰ GARF, Fond: P-130, Opis: 3, Ed. Xr.: 596, L. 7.

⁶⁰¹ Maksudov, Aliyev, Agamaliyeva, Alişanlı, **a.g.e.**, s. 117.

⁶⁰² Azerbaycan hükümeti şu kararları almıştı: *“1-İçişleri Bakanı M. G. Hacinskiy'i görevinden almak ve onun yerine komünistlerle mücadele edebilecek birini atamak, 2- Diğer sosyalist bakanların Hacinskiy ile birlikte görevlerini bırakmaları durumunda onları ivedilikle diğerleriyle değiştirmek, 3- Parlamentoyu dağıtmak, hükümete dış politikada ve ülkenin savunulmasında geniş yetkiler vermek, 4- Kurucu Meclis seçimlerini 6 ay sonrasına ertelemek.”* Bkz.; Maksudov, Aliyev, Agamaliyeva, Alişanlı, **a.g.e.**, s. 115.

müttehit güçlerin desteğiyle, petrol hazinesini müttefik emperyalist haydutlara karşı koruyacağımızı umut ediyoruz. Yeni bir Sovyet cumhuriyetiyle birlikte tüm işçi ve köylüleri selamlıyoruz.”⁶⁰³

Böylece Sovyet Sosyalist Azerbaycan dönemi başladı. Bir anlamda 2 yıllık karşı-devrimci Müsavat dönemi sona ermiş oldu.⁶⁰⁴ Azerbaycan’da elde edilen sınıfsal zafer Lenin’i oldukça duygulandırmıştı. 5 Mayıs 1920’de gönderdiği telgrafta şu satırları yazıya dökmüştü: *“Halk Komiserleri Konseyi, bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti’nin emekçi kitlelerinin kurtuluşunu selamlamaktadır. Konsey inanıyor ki bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti, kendi hükümetinin idaresinde Sovyet Rusya ile birlikte özgürlüğünü ve bağımsızlığını emperyalizmden ayıracaktır.*”⁶⁰⁵

Azerbaycan’da iktidarını kuvvetlendiren Moskova yönetimi, Güney Kafkasya’da Sovyet sistemini tamamen inşa etmek için gözünü Ermenistan’a dikmişti. Bolşevik hükümetini tanımayan ve karşı-devrimci cephede yer alan Taşnak hükümeti, bu dönemde Ermenistan’da otoriteyi eline almıştı. 11. orduda görev yapan Kirov, henüz 2 Haziran 1919’da Lenin’e gönderdiği bir telgrafta Taşnaklarla ilgili şunları söylemişti: *“Ermenistan’ın sınırlarını genişletmek yönünde büyük plânları olan Ermeni hükümeti, İtilaf devletleri ve Denikin’in şevkat ve desteğini alarak elden geldikçe onları desteklemiş ve Denikin’le gizli bir ittifak kurmuştur. Şu an iktidarda Ermeni Kadetler ve Taşnaklar var.*”⁶⁰⁶

Bunun yanı sıra Türk ordusunun saldırı hazırlığı içinde olması ve Ermenistan üzerinde birtakım emeller beslemesi, 1920 yılının yaz aylarında Taşnakları tedirgin etmişti. Bu durumda Bolşevik hükümetten yardım alınması ve gerekli ilişkilerin kurulması gerekiyordu. Nitekim Erivan yönetimi tarafından Moskova ile görüşmeleri yürütmesi için bir heyet gönderilmişti: *“Mayıs 1920’de varan Levon Shant başkanlığındaki Ermeni heyetine, Rus Heyetinin Başkanı Dışişleri Bakanı G. V. Çiçerin ipe un serme taktiği uygulamış ve bir sonuç alınamamıştı.*”⁶⁰⁷

⁶⁰³ GARF, Fond: P-130, Opis: 4, Ed. Xr.: 496, L. 23.

⁶⁰⁴ GARF, Fond: P-130, Opis: 4, Ed. Xr.: 496, L. 24.

⁶⁰⁵ GARF, Fond: P-130, Opis: 4, Ed. Xr. 496, L. 35.

⁶⁰⁶ GARF, Fond: P-130, Opis: 3, Ed. Xr.: 596, L. 7.

⁶⁰⁷ Azer, **a.g.e.**, s. 259.

Birkaç ay sonra Türkiye'nin bölgedeki baskısı artınca Ermenistan ile Bolşevikler arasındaki münasebetler olumlu yönde değişti. Olası Türk saldırısına karşı Ermenistan'a güvence vermeyi düşünen Sovyet yönetimi, 10 Ağustos 1920'de Taşnaklarla bir antlaşma yaptı.⁶⁰⁸ Bu antlaşma, ilerleyen süreçte Sovyet yönetiminin Ermenistan'da iktidarı ele geçirmesine önayak olacaktı.

Türk ordusu, 1920 yılının eylül ayında beklenen saldırıyı gerçekleştirmiş ve kasım ayının son günlerine kadar Ermenistan'da birçok kenti kontrol altına almıştı. Taarruz karşısında dirençsiz kalan Taşnaklar, 2 Aralık 1920'de Gümrü Antlaşması'nı imzalamak zorunda kalmışlardı.⁶⁰⁹ Lakin antlaşmadan bir gün sonra Moskova hükümeti, Ermenistan'da yönetimi ele geçirdiğini ilan edince⁶¹⁰ antlaşmanın geçerliliği kalmamış ve Ermenistan'da Sovyet dönemi başlamıştı. Bu bağlamda tarihçi N. B. Maharadze, şu değerlendirmede bulunmaktadır: *“Kızıl Ordu'nun yardımıyla emekçiler tarafından kazandırılan Sovyet iktidarının Ermenistan'daki zaferi, Ermeni halkını yalnızca fiziksel yıkımdan kurtarmadı aynı zamanda onu sosyalist inşanın geniş yoluna çekti.”*⁶¹¹ Aynı günlerde yaşanan siyasî değişimleri yakından takip eden Lenin, Erivan'daki Ermenistan Devrim Komitesi Başkanı Sarkis İvanoviç Kasyan'a şu telgrafi çekmişti: *“Huzurunuzda emperyalizmin baskısından kurtulmuş emekçi Sovyet Ermenistanı'nı selamlıyorum. Ermenistan, Türkiye ve Azerbaycan emekçileri arasında bir kardeşlik dayanışması inşa etmek için çaba sarf edeceğinizden hiç şüphem yok.”*⁶¹²

Bolşevikler açısından Azerbaycan ve Ermenistan'da Sovyet düzeni yani halk nizamı sağlandıktan sonra sıra Gürcistan'a gelmişti. Gürcistan, 1918 yılının mayıs ayından itibaren Menşeviklerin hâkimiyeti altına girdi. Menşevikler, Kızıl Ordu'ya karşı iktidarı sağlamlaştırmak için hem Beyaz Ordu hem de Almanya vb. gibi dış

⁶⁰⁸ Cemal Avcı, “Millî Mücadele Döneminde Türk-Ermeni ve Gürcü İlişkileri”, **Atatürk Yolu Dergisi**, Cilt: IV, Sayı: 13, Mayıs 1994, s. 1-10.

⁶⁰⁹ “Za Krasnoy Çertoy”, **Komunist**, No: 188, Çetverg, 18 Noyabrya 1920, s. 2.

⁶¹⁰ Sergo (G. K. Ordjonikidze'nin lakabı-İ.K.) 2 Aralık 1920'de öğleden sonra geç saatlerde Lenin'e şöyle bir telgraf göndermişti: *“Hemen şimdi Erivan'dan alınan bilgiye göre Sovyet iktidarı ilan olmuş, eski hükümet bertaraf edilmiştir. Devrim komitesi gelene kadar tüm iktidar geçici olarak başında Dro'nun olduğu askerî komutaya devredilmiş ve Silin Ermenistan'ın savaş komiseri olarak tayin edilmiştir.”* Bkz.; Z. G. Ordjonikidze, **Put Bolşevika (Bolşeviğin Yolu)**, İzdatelstvo Politicheskoj Literaturiy, Moskva 1967, s. 331.; GARF, Fond: P-130, Opis: 4, Ed. Xr.: 496, L. 202.

⁶¹¹ N. B. Maharadze, **Pobeda Sotsialistiçeskoj Revolyutsii v Gruzii (Gürcistan'da Sosyalist Devrimin Zaferi)**, İzdatelstvo “Sabçota Saklprtvelo”, Tbilisi 1965, s. 410.

⁶¹² GARF, Fond: P-130, Opis: 4, Ed. Xr.: 496, L. 198.

güçlerle dahi işbirliği yapmıştı. Söz konusu işbirliği, araştırmacı Maharadze'nin bir çalışmasında şöyle tasvir edilmektedir: “Menşevik hükümet, Beyaz Ordu'ya yaptığı yardımı emekçilerden gizlemişti. Bolşevik basın, Menşevik hükümetin keskinliklerini ortaya çıkarmış ve Menşeviklerin Vrangelistlerle yaptığı ağızbirliğini gizlemeye çalışan Menşevik basınının maskesini düşürmüştü.”⁶¹³

Bu arada Tiflis, Batum ve diğer şehirlerin halkını Menşeviklere karşı örgütleyen Bolşevikler, 1921 yılının ilk aylarında semeresini almaya başlamışlardı. Birçok yerde halk hareketi güçlenmiş ve isyanlar baş göstermişti. Halk isyanlarını yönetmek ve mutlak bir zafer elde etmek için 16 Şubat 1921'de Gürcistan Devrim Komitesi kurulmuştu: “Komitenin bünyesinde F. Maharadze, V. Orahelaşvili, M. Çakaya, Ş. Eliava, A. Gegeçkori, V. Kvirkeliya, A. Nazaretyan gibi isimler bulunuyordu.”⁶¹⁴

Sovyet hükümeti, aynı tarihlerde büyüyen isyana öncülük etsinler diye Ordjonikidze ve Kirov'a birtakım talimatlar vermişti. Söz konusu talimata göre Ordjonikidze, şubat ayı ortalarında Bakü'de bulunan Kızıl Ordu birliklerini Tiflis'e doğru harekete geçirdi.⁶¹⁵ Vladikavkaz'da bulunan Kirov ise bir başka Kızıl birliği Tiflis üzerine yönlendirmişti. Kızıl Ordu birlikleri karşısında zor duruma düşen Menşevik kuvvetler, 25 Şubat tarihine gelindiğinde Tiflis'i terk etmiş ve Batum'a kaçmışlardı.⁶¹⁶ Tüm Gürcistan'ı karşı-devrimci Menşeviklerden kurtarmak isteyen Kızıl Ordu, mücadeleyi sürdürmüş ve 16 Mart 1921'de bu gayesine ulaşmıştı: “16 Mart'ta imzalanan Moskova Antlaşması'yla Türkler Kars ile Ardahan'ı almış ama Batum'u boşaltmışlardır. Böylece Gürcistan da Ermenistan gibi Sovyetleştirilmiştir.”⁶¹⁷

---

⁶¹³ Maharadze, **a.g.e.**, s. 417.

⁶¹⁴ Devrim komitesi, aynı gün içinde Gürcü emekçilere şöyle bir çağrıda bulunmuştu: “Yoldaşlar! Kardeşler! Köy ve kent emekçileri! Proleter devrimin güneşi, Gürcistan'daki Menşevik reaksiyonun eziyet çektiren ve donduran buzu üzerine doğdu. Kara reaksiyonun devrimi gölgede bırakmasına ve cehenneme dönüştürmesine izin vermeyelim. Her tarafta Menşevik iktidarı ortadan kaldırın. Tüm iktidarı elinize alın. Yerel devrim komiteleri kurun.” Bkz.; Maharadze, **a.g.e.**, s. 425.

⁶¹⁵ Ordjonikidze, **a.g.e.**, s. 336.

⁶¹⁶ Sergo, 25 Şubat'ta Lenin'e şunları yazmıştı: “Tiflis üzerinde Sovyet iktidarının kızıl bayrağı dalgalanıyor. Yaşasın Sovyet Gürcistan'ı.” Bkz.; Ordjonikidze, **a.g.e.**, s. 337.

⁶¹⁷ Okan Mert, **Türkiye'nin Kafkasya Politikası ve Gürcistan**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2004, s. 128.

Kızıl Ordu, bu şekilde Kuzey ve Güney Kafkasya üzerinde karşı-devrimcilerle yaklaşık 3 yıl süren iktidar mücadelesini kazanmış ve Sovyet otoritesini sağlamıştı.⁶¹⁸

1.4.3. Kuzey Rusya'nın İşgali ve General Yudenitç

1.4.3.1. Kuzey Rusya'da Karşı Devrim ve Dış Müdahale

Bolşeviklerin idare tarzı ve aldığı kararlar, ülke içinde ve dışında son derece ağır eleştirilere maruz kaldı. Bu bağlamda Rusya'nın kuzeyinde Sovyet yönetimine karşı bir taraftan mukabil-devrimci savaşa hazırlanan Menşevikler ve Sosyalist-Devrimciler, diğer taraftan da Beyaz Fin Ordusu tehlike arz etmişti. Aralık 1917'de bağımsızlığa kavuşan Finlandiya, 1918 yılına bir iç buhranla girdi.⁶¹⁹ Sovyet yönetiminin destek verdiği Kızıl Fin birlikleri, proleter devrimi gerçekleştirmek için harekete geçtiler. General Karl Gustav Emil Mannerheim komutasındaki Beyaz Fin Ordusu ise burjuva hükümetin bekası için Kızıllara karşılık verdi. 4 ay süren iç savaş, Alman ordusunun muaveneti sayesinde Beyazların zaferiyle sonuçlandı.⁶²⁰ İktidarını tahkim eden burjuva Fin devleti Doğu Karelya, Kolskiy Yarımadası ve Peçenga (Petsamo) gibi Sovyet toprakları üzerinde hak iddia etmişti. Bu bağlamda Doğu Karelya ve Peçenga bölgelerini ilhak eden Fin ordusu ile Sovyet ordusu arasında 1920 yılına kadar önemli muharebeler yaşanmıştı.⁶²¹ Nitekim 14 Ekim 1920'de imzalanan Tartu (Dorpat) Antlaşmasıyla iki cenah arasındaki çarpışmalar (her ne kadar Karelya üzerinde Temmuz 1922'ye kadar yer yer sürmüş olsa da) büyük ölçüde son bulmuştu.⁶²²

Bununla birlikte Kuzey Cephesi'nde Bolşevikleri ortadan kaldırıp Rusya'ya sömürge haline getirmeye çalışan İtilaf devletlerinin de varlığı söz konusuydu.⁶²³

---

⁶¹⁸ Murza, **a.g.e.**, s. 238.

⁶¹⁹ Saime Selenga Gökgöz, "Finlandiya Türkleri ve Türk Hariciyesinin Siyaseti", **Bilig Dergisi**, Sayı: 47, Güz 2008, s. 1-20.

⁶²⁰ **A.g.m.**, s. 1-20.

⁶²¹ L. A. Kutilova, "Sovyetso-Finskaya Voyna i Problema Vostochnoy Karelii Vo Vzaimootnoşeniya Sovyetskoy Rossii i Finlyandii v 1918-1923 Godah" (Sovyet Rusya ve Finlandiya Arasındaki Karşılıklı İlişkilerde [1918-1923] Doğu Karelya Sorunu ve Sovyet-Fin Savaşı), **Vestnik Tomskogo Gosudarstvennogo Pedagogičeskogo Universiteta**, No: 7 (135), 2013, s. 25-34

⁶²² **A.g.m.**, s. 25-34.

⁶²³ Sovyet ülkesi bu dönemde iki ateş arasında kalmıştı. Bir taraftan baskı yapan silâhlı Alman emperyalizmi, diğer taraftan Rusya'ya müdahale etmeye hazırlanan İtilaf devletleri. İngiltere, Amerika ve Fransa'nın emperyalistleri, müdahaleye ilişkin plânlarında sırtını Rus Beyaz Ordusu'na

Özellikle Sovyet Rusya'yı Almanya ve Avusturya gibi İttifak devletlerine karşı savaştırıp zayıflatma plânlarını yapan İtilaf devletleri, Brest-Litovsk Antlaşması'nın⁶²⁴ imzalanmasıyla birlikte büyük bir hayal kırıklığı yaşamıştı.⁶²⁵ Bu ruh hali içinde Sovyet iktidarına karşı kuzeyde geniş çaplı bir saldırı organize etmek için Mart 1918'de faaliyetlere başladılar. Yabancı ülke elçileri, mart ayının hemen başında Petrograd'tan Vologda şehrine geçmişti. Vologda hem Sibiryaya ile irtibat kurmak hem de Arhangelsk ve Murmansk'a hâkim olmak açısından stratejik bir noktaydı.⁶²⁶

Karşı-devrimciler için öncelikli hedef, bir liman kenti olan Murmansk'ta yönetimi tamamen ele geçirmektir.⁶²⁷ Hâlihazırda Murmansk Sovyeti'nde çoğunluğu oluşturan Menşevikler ve Sosyalist-Devrimciler ile İtilaf devletleri arasında Fransız, İngiliz ve İtalyan elçilerin teşebbüsüyle bir askerî antlaşma yapılmıştı. Antlaşma gereğince 6 Mart 1918'den itibaren Amerikan, İngiliz, İtalyan ve Fransız birlikleri, gemilerle Murmansk'a vasil olmuştu.⁶²⁸ Murmansk Sovyeti, antlaşmanın içeriğini ve ciddiyetini Bolşeviklerden gizlemek için İtilaf devletlerinden gelen desteğin "kuzeyi Almanlar'dan koruma" amaçlı olduğunu ilan etti. Bu arada İtilaf devletlerinin gönderdiği toplam asker sayısı yaklaşık 8 bini buldu. Bu şekilde Murmansk'taki karşı-devrimci kuvvetler, anti-Sovyet mücadeleye hazır hale gelmiş ve bir çatı altında birleşerek hedefe koyulmuşlardı: "*Burjuvazi, Halkçı-Sosyalistler, Sosyalist-Devrimciler ve Menşevikler Rusya'nın Diriliş Birliği bünyesinde yer almışlardı. Aralarında sıkı bir ilişki vardı. Onların programı Sovyet iktidarını ortadan kaldırmak için tüm araçları ve güçleri kullanmak üzerinedir.*"⁶²⁹

---

dayıyorlardı. Bu dönemde ülke içindeki Sovyet karşıtı ortak platformda karşı-devrimci güçler giderek birleşti: Monarşistler, Kadetler, Sosyalist-Devrimciler, Menşevikler ve diğerleri. Bkz.; V. V. Tarasov, **Borba s Interventami Na Severe Rossii (Rusya'nın Kuzeyinde Dış Müdahalecilerle Mücadele)**, Gosudarstvennoye İzdatelstvo Politiceskoy Literaturıy, Moskva 1958, s. 30-31.

⁶²⁴ Cabir Doğan, **Enver Paşa'nın Yurtdışındaki Hayatı ve Mücadelesi**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta 1998, s. 32.

⁶²⁵ V. İ. Lenin, **Halkın Devlet Yönetimine Katılımı Üzerine**, Çev: Metin Çulhaoğlu, NK Yayınları, İstanbul 2003, s. 87.

⁶²⁶ Tarasov, **a.g.e.**, s. 31.

⁶²⁷ V. İ. Lenin, 26 Haziran 1918'de Murmansk'taki Halk Komiserleri Sovyeti Başkanı A. M. Yuryev'e gönderdiği telgrafta şunları yazmıştı: "*İngilizler, talancı politikalarını sürdürürlerse onlarla savaşmaya devam edeceğiz.*" Bkz.; GARF, Fond: P-130, Opis: 2, Ed. Xr.: 581, L. 28.

⁶²⁸ Valeriy Klaving, **Grajdanskaya Voyna v Rossii: Beliye Armii (Rusya'da İç Savaş: Beyaz Ordu)**, İzdatelstvo "ACT", Moskva 2003, s. 314.

⁶²⁹ **Borba za Sovyety na Severe (1918-1919) (Kuzeyde Sovyetler İçin Mücadele [1918-1919])**, İstpart Arhangelskogo Gubkoma VKP, İzdatelstvo "Priziv", Arhangelsk 1926, s. 11.

Nitekim plân, 1918 Mart ayı sonundan itibaren uygulanmaya başladı. Temmuz 1918'e gelindiğinde gecikmeli de olsa Murmansk, Onega, Solovets Adaları gibi yerlerde anti-Sovyet iktidarı kuruldu. Bununla birlikte aynı ay içinde Menşevik ve Sosyalist-Devrimcilerin özel uğraşyla Slav-Britanya Lejyonu tertip edilmiş ve Murmansk Gönüllü Ordusu oluşturulmuştu.⁶³⁰ Bu askerî birliklerin tertip edilmesi aynı zamanda ağustos ayında Arhangelsk'in istilası için de bir ön hazırlıktı. Ne var ki Sovyet ordusunun dağınık ve yetersiz kalması sonucu⁶³¹ Arhangelsk'te de iktidar el değiştirdi: “2 Ağustos 1918'de İtilaf devletleri ve İngiliz General F. Poole'nin verdiği doğrudan destekle 2. Kaptan G. E. Çaplin tarafından yönetilen bir karşı-devrimci isyan sonucunda Sovyet iktidarı yıkıldı ve yerine Halkçı-Sosyalist N. N. Çaykovskiy (Eylül 1918'den itibaren Ufa Direktuarı Başkanı) liderliğinde Kuzey Bölgesi Yüksek İdaresi kuruldu.”⁶³²

Tabiatıyla Sovyet iktidarı, Murmansk ve Arhangelsk'te vücut bulan anti-Bolşevik yapıya karşı sessiz kalmamıştı. A. A. Samoylo komutasında teşkil edilen 6. Kızıl Ordu, karşı-devrimci güçleri püskürtmek için görevlendirilmişti. Bu bağlamda başlayan kuşatma, 1919 yılının yaz ayına kadar çok şiddetli olmasa da devam etti. Sovyet ordusunun ilerleyişi karşısında tedirgin olan Batılı birlikler,⁶³³ kuzey topraklarını aşama aşama terk etmeye başladı.⁶³⁴ Önce Haziran 1919'da Amerikalılar,⁶³⁵ ardından Eylül 1919'da İngilizler⁶³⁶ bölgeyi boşaltmışlardı.⁶³⁷ Bu dönemde Kuzey Cephesi'nde yaşanan muharebeler, 26 Eylül 1919 tarihli bir Bolşevik operasyon raporuna şöyle yansımıştı: “Birliklerimiz Kuzey Cephesi'nde

⁶³⁰ Klaving, a.g.e., s. 314.

⁶³¹ **Borba za Sovyety na Severe (1918-1919) (Kuzeyde Sovyetler İçin Mücadele [1918-1919])**, s. 12.

⁶³² Klaving, a.g.e., s. 315.

⁶³³ Fransa, İngiltere ve İtalya gibi İtilaf devletleri, 1919 yılında Bolşeviklerin hâkimiyeti altında bulunan topraklara ambargo (tazyik-i iktisadî) koymuşlardı. Daha fazla bilgi için bakınız.; BOA, DH.İ.U.M., Dosya No: 20-22, Gömlek No: 14-23, (20-12-1919).

⁶³⁴ İtilaf devletlerine ait birlikler, Arhangelsk bölgesindeki Bolşevik saldırı karşısında geri çekildiler. Bkz.; “Novosti Dnya”, **Golos Sibiri**, No: 22, Voskresenye, 2 Şubat 1919, s. 2.

⁶³⁵ Sonunda 1919 yaz mevsiminde işgalci güçler ülke dışına kaçtılar. Geriye sadece seferber olmuş Rus askerleri kalmıştı. Fakat onlar da parçalanmış, Beyaz Ordu'ya olan inancını yitirmişlerdi. Tüm emareler karşı-devrimin bitirilmesi gerektiğini gösteriyordu. Bkz.; **Borba za Sovyety na Severe (1918-1919) (Kuzeyde Sovyetler İçin Mücadele [1918-1919])**, s. 21.

⁶³⁶ 1920 başında çarçı generallerden ümit kalmamıştır. İngiltere, Rusya'yı bırakır ve Türkiye'ye karşı döner. Onun o devreye kadar genel politikası Rusya'nın Akdeniz'e inmesini önlemek için Osmanlı Devleti'ni bir siper gibi kullanmaktı. Bkz.; **Türkler**, Yeni Türkiye Yayınları, Cilt: 16, Ankara 2002, s. 464.

⁶³⁷ Tarasov, a.g.e., s. 271.

Severodvinsk tarafında, sağ sahil şeridinde yaşanan bir çarpışmadan sonra Repanovsk'u ele geçirdi. Aynı zamanda düşman kuvvetleri tutsak alındı. Sol sahil şeridinde ise Morjgorsk, birliklerimizin eline geçti. Murmansk tarafındaki demiryolu üzerinde birliklerimiz taarruza geçti."⁶³⁸

Kaçan dış kuvvetlerden sonra geriye sadece General Y. K. Miller komutasındaki Beyaz Kuzey Ordusu ve Kaptan N. P. Orlov komutasındaki küçük bir gönüllü birlik kaldı. Ancak söz konusu askerî birlikler de Kızıl Ordu'ya karşı gerekli direnci gösteremedi ve böylece 1920 yılının ilk aylarında Rusya'nın kuzey topraklarında iktidar bir kez daha el değiştirmeye başladı. Kızıl birlikler, General Miller komutasındaki Kuzey Ordusu'nu yenilgiye uğratmış ve ilerleyişini sürdürmüştü: "*Sovyet ordusu, 21 Şubat 1920'de Arhangelsk'e girdi, 26 Şubat'ta Onega'yı ele geçirdi, 29 Şubat'ta ise Pinega'yı derdest etti.*"⁶³⁹

Sonrasında yaşanan çarpışmalarda Murmansk Gönüllü ordusu savaş gücünü tamamen yitirdi ve Finlandiya sınırına doğru geri püskürtüldü. Böylece Murmansk, 3 Mart 1920'de Kızılların hâkimiyeti altına girdi ve Bolşevikler kuzeydeki muharebelere son noktayı koymuş oldular.

1.4.3.2. Kuzeybatı Cephesi ve General Yudenîç

Birçok cephede karşı karşıya geldiği Beyaz muhafızları⁶⁴⁰ ve dış destekli güçleri savuşturmayı başaran Bolşevikler, 1919 yılına gelindiğinde yeni bir tehlike ile baş başa kalmışlardı. Bu kez Çarlık Generali N. N. Yudenîç, Rusya'nın kuzeybatı topraklarında geniş çaplı bir saldırı hazırlığı içindeydi. Petrograd'ı Moskova'dan kopararak Bolşevikleri askerî güçten yoksun bırakmanın plânlarını yapan Yudenîç, kuzeyde bu amaç doğrultusunda daha serbest örgütlenme şansı elde edeceği bir ülke arıyordu. Nitekim "*General Yudenîç 1918 yılı kasım ayı sonunda, düzenlenen sahte evraklarla Petrograd'tan trenle Finlandiya'ya kaçtı. Yardımcı Teğmen N. A.*

⁶³⁸ GARF, Fond: P-1235, Opis: 94, Ed. Xr.; 109, L. 70.

⁶³⁹ Klaving, **a.g.e.**, s. 323.

⁶⁴⁰ Kasım 1917'den 1918 ilkbahar mevsimine kadar hatta ondan sonrası için iç savaşta çarpışanlar, kendi tarafını seçmeye başlamıştı. Beyaz Ordu, baştan aşağı orta sınıftan oluşuyordu. Lakin şaşkıncı şekilde heterojendi. Beyaz Ordu birlikleri, köylüden tutun soylusuna kadar tamamen eski Rus toplumunun görüntülerini ihtiva etmekteydi. Onlar din, mülkiyet, iş ve Rusya karşıtı bir siyasî hareket olarak gördükleri Bolşevizme muhalefet üzerinden birleşmişlerdi. Bkz.; David Bullock, **The Russian Civil War 1918-1922 (Rus İç Savaşı 1918-1922)**, Osprey Publishing, Newyork 2008, s. 21.

Pokotilo ve Özel Kalem Müdürü G. A. Danilevskiy adlarında iki güvenilir kişi onu karşılamıştı.”⁶⁴¹

Finlandiya’da faaliyet yürüten General Yudenic, Bolşeviklere karşı dış güçlerden yardım almak için 1918 yılının son günlerinde münasebetlerini artırdı. Bu çerçevede İsveç’in Stockholm kentinde Fransa, İngiltere ve Amerika ile yapılan görüşmeler, Yudenic’i yeterince tatmin etmedi. Zira Fransa dışındaki diğer devletler, yardım konusunda çekimser kalmış ve sadece sembolik bir müdahalede bulunacaklarını taahhüt etmişlerdi.⁶⁴² Bu devletler arasında Finlandiya’nın da olumsuz yanıt vermesi Yudenic’in ruh halini bir hayli bozmuştu.

1919 yılı ocak ayının ilk günlerinde Helsinki’ye dönen General Yudenic, aldığı olumsuz yanıtlara rağmen harekât konusunda geri adım atmamış ve 5 Ocak’ta bir “siyasî konferans” yapmıştı. Kuzeybatı Cephesi’ni idare etmek amacıyla yapılan siyasî konferans, bir geçici hükümet hüviyetindeydi. Hükümetin kabinesi şu şekilde tertip edilmişti: “Başkan Yudenic, Başkan Yardımcısı (dış ilişkiler) Kartaşev, Adalet ve Ajitasyondan Sorumlu Kuzmin-Karavayev; Yudenic Karargâhı’nın Başkanı General Kondzerovskiy, Askerî Faaliyetler, İç İlişkiler ve Ulaştırımadan Sorumlu General Suvorov (Petersburg’ta ulusal merkezle çalışmış ve onun bünyesinde bulunmuş); Ticaret-Sanayi, İş ve Finanstan Sorumlu Lianozov (sanayici-petrolcü, eğitim hukukçusu, ilerici bir adam).”⁶⁴³

General Yudenic, merkezî organ karakterindeki geçici hükümeti teşkil etmekle birlikte Sibiryâ’daki Amiral Kolçak ve Güney Rusya’daki Denikin’le irtibata geçti ve lojistik destek alma mevzuunda onlarla anlaştı.⁶⁴⁴ Geriye güçlü bir ordu kurmak kalmıştı.

Bu sırada burjuva-demokratik Estonya, 29 Kasım 1918’de bağımsızlığını ilan etmiş ve 7. Sovyet Ordusu’yla muharebelere başlamıştı. Sovyet ordusuna S. S. Kamenev ve İ. İ. Vatsetis’in komuta ettiğini bilmekte yarar var. Bolşevikler her

⁶⁴¹ A. V. Şişov, **General Yudenic**, İzdatelstvo “ACT”, Moskva 2002, s. 369.

⁶⁴² 1918 yılı sonunda Stockholm’de, Rusya’dan kaçıp gelen çok sayıda sanayici ve finansçı kalıyordu. Yudenic ve Trepov, bunlardan para desteği almayı çok umut ediyordu. Birçok kez Beyaz mülteci elit kitlenin bulunduğu Kontes Orlova-Davidovna Salonu’na gidip gelmişlerdi. Ancak varlıklı hemşehrilerle yapılan görüşmeler sonuçsuz kalmıştı. Bkz.; Şişov, **a.g.e.**, s. 391.

⁶⁴³ Şişov, **a.g.e.**, s. 394-395.

⁶⁴⁴ “Jizn” adlı gazetede şu düşüncelere yer verilmektedir: “Sosyalistlerle mücadele eden silâhlı güçlerin Denikin’in iktidarı altında birleşmesi, Bolşevikler üzerinde topyekün bir zafer kazandırmaktadır.” Bkz.; GARF, Fond: P-440, Opus: 1, Delo: 15, L. 49.

bölgede olduğu gibi, Estonya’da da mülk sahibi sınıfların iktidarına karşı tavizsiz yaklaşmışlardı. Bu cihette Kuzeybatı Rusya’yı savunmaya çalışan bir de kolordu vardı. Bu kolordu, 1918 yılının ekim ayında Alman patronajı altında Pskov Gönüllü Kolordusu olarak kurulmuştu. Orduya ilk günlerde Tümgeneral B. S. Malyavin, sonra Ekim-Kasım 1918’de Tümgeneral A. E. Vandam komuta etmişti. Söz konusu kolordu, kasım ayı sonunda Pskov’da Kızıl Ordu’yla girdiği çarpışmalar sonrası Estonya ordusunun içine dâhil oldu.⁶⁴⁵ Bu bağlamda General Yudenic, Pskov birliklerini gözüne kestirmiş ve onlar üzerinde hâkimiyet kurmak istemişti. Ancak Estonya Ordusu Başkomutanı İ. Y. Laydoner, bu eyleme geçit vermedi. Yudenic ve Estonya ordusu arasındaki ihtilafın sebebi kuşkusuz Yudenic’in birleşik ve bölünmez bir Rusya’dan yana olması ve Estonya’nın bağımsızlık şiarına karşı çıkmasıydı.⁶⁴⁶

Yudenic’in aksine Estonya ordusu içindeki Rus komutanlar, Nisan 1919’dan itibaren Estonya’nın bağımsızlığını⁶⁴⁷ tanımışlardı.⁶⁴⁸ Yapılan plâna göre artık Sovyet iktidarına karşı taarruz vakti gelmişti: “*Estonya Ordusu Başkomutanı General Laydoner ile oldukça iyi bir ilişki içinde olan General A. P. Rodzyanko, bu plânların gerçekleştirilmesinde yönetici rolünü üstlenmişti.*”⁶⁴⁹ Özellikle Kuzeybatı Cephesi’nde Yudenic’e rakip olan A. P. Rodzyanko, Estonya ordusu içindeki Kuzey Kolordusu’na (Pskov Gönüllü Kolordusu’nun adı bu dönemde değişti) komuta etmenin hayallerini kuruyordu. Kolorduya Aralık 1918’den itibaren önce G. G. Fon Nef ve ardından A. F. Dzerojinskiy kumandanlık etmişti.

A. P. Rodzyanko, Mayıs 1919’da Kuzey Kolordusu’nun komutanı olduğunu tüm birimlere ilan etti. Rodzyanko’nun bu teşebbüsü, Haziran 1919’da General Laydoner’in onayıyla resmiyet kazandı. Bu arada aynı ay içinde Yudenic’in General A. V. Kolçak tarafından kuzeybatıdaki bütün kara ve deniz kuvvetlerinin başkomutanlığına tayin edilmesi karşı-devrimci kamp içindeki bir kargaşanın

---

⁶⁴⁵ A. Deryabin, R. Palasios-Fernandes, **Grajdanskaya Voyna v Rossii 1917-1922 Belıye Armii (Rusya’da İç Savaş 1917-1922 Beyaz Ordu)**, İzdatelstvo “ACT”, Moskva 1998, s. 43.

⁶⁴⁶ Bullock, **a.g.e.**, s. 22-23.

⁶⁴⁷ Estonya’daki mücadele, az sonra tamamen milliyetçi (ülkenin Rusya’dan bağımsızlığı şiarı altında) bir karaktere büründü. Rus Kuzey Ordusu (hayati ihtiyacı karşılamak için), İngiltere ve Finlandiya (kendi hesaplarına göre)bu mücadelenin siyasî tarafında yer almışlardı. Bkz.; Denikin, **Oçerki Russkoy Smuty (Rus İç Karışıklığı Üzerine Denemeler)**, Tom: 4, s. 22.

⁶⁴⁸ Klaving, **a.g.e.**, s. 327.

⁶⁴⁹ **A.g.e.**, s. 327.

habercisiydi.⁶⁵⁰ Taraflar arasındaki uyuşmazlığa rağmen 1 Temmuz 1919'a gelindiğinde Kuzey Kolordusu'nun adı Kuzeybatı Ordusu olmuş, A. P. Rodzyanko ordunun komutanı olarak kalmış ve Yudenic tüm Kuzeybatı Cephesi'nin liderliğini üstlenmişti.⁶⁵¹ Dolayısıyla General Yudenic, hiyerarşik olarak Rodzyanko üzerinde bir hâkimiyet sahibi olmuştu.

Kuzeybatı Ordusu'na karşı teyakkuzda olan 7. Kızıl Ordu, Temmuz-Ağustos 1919'da saldırıya geçmiş ve Yamburg şehrine girmişti. Sovyet Ordusu'nun ilerleyişi karşısında panikleyen Yudenic, Yamburg şehrinin düşmesiyle birlikte öfkelenmiş ve Rodzyanko ile bir kez daha anlaşmazlık yaşamıştı: “*General Yudenic, Rodzyanko'ya Yamburg şehrini elinde tutması ve bırakmaması emrini vermişti, Rodzyanko ise 1. Kolordu Komutanı General Palen'e Yamburg'u teslim etmesini ve kolordunun savaş gücünü koruyup Luga nehrinin sol sahiline çekilmesini emretmişti. General Palen, Rodzyanko'nun emrini yerine getirmiş, Yamburg'u bırakmış ve Luga'nın sol sahiline geçiş yapmıştı.*”⁶⁵²

Beyaz Ordu komutasında yaz mevsiminde yaşanan bu keşmekeş, sonbahar aylarında da devam etti. Bu sıralar Petrograd üzerine taarruz hazırlığında bulunan Kuzeybatı Ordusu, Ekim 1919'da harekâtı başlattı. Fakat Yudenic ve Rodzyanko arasında, harekâtın ne şekilde yürütüleceği, hangi yol ve yöntemlerin kullanılacağı konusunda yine bir uzlaşmazlık baş gösterdi. Yudenic, 1 Ekim 1919'dan itibaren Yamburg ve Krasnoye Selo hattı üzerinde saldırının başlatılması gerektiğini emrederken, Rodzyanko⁶⁵³ mezkûr emre itaat etmemiş ve 2. Kolordu Komutanı General Arsenev'e Pskov-Luga üzerinden taarruz edilmesi emrini vermişti. Emre itaatsizlik karşısında sınırlarına hâkim olamayan Yudenic, 10 Ekim'de General Rodzyanko'yu görevden almış ve ordunun komutasını üstlenmişti. Bu suretle Yamburg-Krasnoye Selo üzerinden başlayan taarruz, Yudenic cenahında 22 Ekim'e

⁶⁵⁰ Denikin, **Oçerki Russkoy Smutiy (Rus İç Karışıklığı Üzerine Denemeler)**, s. 25.

⁶⁵¹ Deryabin, Palasios-Fernandes, **a.g.e.**, s. 43.

⁶⁵² Klaving, **a.g.e.**, s. 335.

⁶⁵³ Glazenap'ın Rodzyanko ile çok sayıda konuşması olmuştu. Kendisi, peltek dilli Rodzyanko'yu ustaca anlatmaktadır: “*Daha önce Rozdyanko'nun iyi bir insan olduğunu söylemiştim. Ancak şimdi onun iyi olmadığını düşünüyorum.*” Hiç şüphesiz, Rodzyanko kendi bireysel istikbalperest hedeflerinin peşinde. Glazenap Rodzyanko'nun ordudan atılması, Palen ve Arsenev'in görevden uzaklaştırılması yönünde ısrar etmişti. Bkz.; V. K. Pilkin, **V Beloy Borbe na Severo-Zapade: Dnevnik 1918-1920 (Kuzeybatıdaki Beyaz Savaş'ta: 1918-1920 Günlüğü)**, İzdatelstvo “Russkiy Put”, Moskva 2005, s. 215-216.

kadar olumlu sonuçlar vermiş ve Kuzeybatı Ordusu Petrograd'ın kapısına dayanmıştı.⁶⁵⁴ “Yudeniç’in sonbahar saldırısı, Petrograd’ta (Zinovyev ve Sovyette) panik yaratmıştı. Saldırı, Sovyet komutasını bütün güçlerini hummalı bir şekilde Batı Cephesi’ne yönlendirmeye zorlamıştı.”⁶⁵⁵

Monarşist karşı-devrimci güçlere karşı amansız bir direnç gösteren Sovyet halkı,⁶⁵⁶ Yudeniç’in Petrograd’a girişine müsaade etmemiş ve karşı-devrimci kuvvetler 22 Ekim 1919’dan itibaren geri çekilmek zorunda kalmıştı.⁶⁵⁷ Yudeniç’in Deniz Bakanı Amiral V. K. Pilkin 24 Ekim tarihli günlüğünde şunları yazmıştı: “Ordumuz geri çekildi... Krasnoye Selo’yu ve Pavlovsk’u bıraktı. Petrograd’taki umutsuzluğu ve bize okunan lanetleri tahayyül ediyorum.”⁶⁵⁸

Kuzeybatı topraklarından peyderpey geri püskürtülen Yudeniç’in birlikleri 15 Kasım 1919’a gelindiğinde bölgedeki tüm otoritesini kaybetmiş ve böylece Sovyet yönetimi önemli bir zafer elde etmişti. Estonya Ordusu’nun verdiği mücadele ise 2 Şubat 1920’de imzalanan Tartu (Yuryev) Barış Antlaşması’yla amacına ulaşmış ve burjuva-demokratik dönem başlamıştı.⁶⁵⁹

Kuzeybatı Cephesi’nde Sovyet yönetimini tehdit eden önemli gelişmelerden biri de Letonya’nın burjuva karakterli bağımsızlık hareketiydi. Bilindiği üzere Almanya, 1918 yılı kasım ayına doğru Letonya’nın büyük kısmını işgal etmiş ve Baltık’ta yaşayan Almanlardan oluşan Baltık Milisleri (Baltische landeswehr) adı altında bir ordu teşkil etmişti. Alman işgalinin yaşandığı günlerde Letonya burjuvazisi bir araya gelmiş, önce millî meclis ve ardından geçici bir hükümet kurmuştu.⁶⁶⁰ Akabinde Letonya yönetim aygıtı, 18 Kasım 1918’de Demokratik Letonya Cumhuriyeti’ni ilan etti.⁶⁶¹ Aynı günlerde Letonya Bolşevikleri ayağa kalkmış ve bir konferans düzenlemişlerdi. Mez-kûr konferansta Letonya Askerî-

⁶⁵⁴ GARF, Fond: P-440, Opis: 1, Delo: 15, L. 49.

⁶⁵⁵ Denikin, **Oçerki Russkoy Smutıy (Rus İç Karışıklığı Üzerine Denemeler)**, s. 26.

⁶⁵⁶ Boris Kagarlitskiy, **Çevrenin İmparatorluğu, Rusya ve Dünya Sistemi**, Çev: Esin Soğancılar, Phoenix Yayınevi, Ankara 2007, s. 399.

⁶⁵⁷ Pilkin, **a.g.e.**, s. 196.

⁶⁵⁸ **A.g.e.**, s. 199.

⁶⁵⁹ **Pribaltiyskiye İssledovaniya v Rossii (Rusya’daki Baltık Araştırmaları)**, Sostaviteli: M. A. Vilkov, V. V. Simindey, İzdatelskiy Tsentr Fonda “İstoriçeskaya Pamyat”, Moskva 2015, s. 56.

⁶⁶⁰ Yanis Urbanoviç, İgor Yurgens, **Çernovik Buduşego (Geleceğin Taslağı)**, İzdatelstvo “Ekon-İnform”, Moskva 2010, s. 26.

⁶⁶¹ K. R. Pusta, “Baltık’tan Boğaziçine Hürriyet Cephesi”, Çev: İlhan Lütem, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 10, Sayı: 1-4, 1953, s. 182-193.; **Pribaltiyskiye İssledovaniya v Rossii (Rusya Baltık Araştırmaları)**, s. 56.

Devrim Komitesi kurulmuş, Alman işgalcilerine ve burjuva Letonya hükümetine karşı mücadele kararı alınmıştı. Hem Kızıl Ordu hem de Alman ordusuna karşı çarpışamayacağını idrak eden Karlis Ulmanis riyasetindeki Letonya hükümeti, Aralık 1918’de Alman destekli Baltık Milisleriyle ortak savaş konusunda bir uzlaşma sağladı.⁶⁶²

Buna mukabil Letonya Bolşevikleri tarafından 4 Aralık 1918’de geçici bir sovyet hükümeti kurulmuş ve hükümetin başına Bolşevik devrimci P. İ. Stuçka seçilmişti.⁶⁶³ Yine aynı ay içinde İ. İ. Vatsetis komutasındaki Kızıl birlikler, Letonya üzerinde etkili olmuş ve 1919 yılı ocak ayı ortasına kadar başkent Riga dâhil olmak üzere birçok noktaya hâkim olmuştu. Kazanılan zaferle birlikte Sovyet Letonya Ordusu teşekkül etti. Akabinde “13-16 Ocak 1919 tarihleri arasında Riga’da P. İ. Stuçka başkanlığında Birinci Birleşik Letonya İşçi, Topraksız Köylü ve Asker Vekiller Sovyetleri Kongresi gerçekleştirildi.”⁶⁶⁴ Bahsi geçen kongrede Letonya’nın bir sosyalist sovyet cumhuriyeti olduğu kararlaştırılmış ve proleterya diktatörlüğü için adım atılmıştı.

Almanya ve burjuva Letonya hükümeti arasındaki tesanüt, 1919 yılı nisan ayında nerdeyse son raddesine gelmişti. Öyle ki Karlis Ulmanis Hükümeti, İtilaf devletlerine ve Estonya ordusuna yanaşma eğilimi göstermekteydi. Bunun üzerine Ulmanis’i geri plâna iten Alman yönetimi, Letonya Bolşeviklerine karşı mücadeleye devam etmiş ve Mayıs 1919’da yeniden Riga’da üstünlüğü ele geçirmişti:⁶⁶⁵ “Sovyet iktidarı 1919 yılı ikinci yarısında Litvanya’da sadece Latgaliya’da- Daugavpillskiy, Rezeknenskiy, Ludzenskiy, Vilyanskiy kazaları- varlık gösterebilmişti. Sovyet hükümeti ve Letonya Komünist Partisi Merkez Komitesi ise Rezekne’de faaliyet yürütmüşlerdi.”⁶⁶⁶

Letonya’da bu kez Karlis Ulmanis Hükümeti yerine Alman yanlısı kuvvetlerin patrojanı altında 1919 yılı mayıs ayından temmuz ayına kadar Andrievs Niedra Hükümeti söz sahibi oldu. Lakin Estonya Ordusu’nun desteğini arkasına alan

⁶⁶² Urbanoviç, Yurgens, a.g.e., s. 26.

⁶⁶³ P. Stuçka – Revolyutsioner, Mıslitel i Gosudarstvennyy Deyatel (Pyotr Stuçka – Devrimci, Düşünür ve Devlet Adamı), İzdatelstvo “Zvaygzne”, Riga 1965, s. 42.

⁶⁶⁴ A.g.e., s. 44.

⁶⁶⁵ Bolşeviki Latvii v Borbe za Pobedu Oktyabrya (Ekim Devrimi’nin Zaferi İçin Mücadele Eden Letonya Bolşevikleri), İzdatelstvo “Zinatne”, Riga 1967, s. 83.

⁶⁶⁶ A.g.e., s. 83.

Ulmanis yanlısı Letonya birlikleri, Temmuz 1919'da Riga'ya girmiş ve Almanya destekli kuvvetlerin (Baltık Milisleri, Demir Tugay vs.) varlığına son vermişti. İki cihet arasında imzalanan ateşkese göre Baltık Milisleri, Letonya birliklerine katılmış ve Demir Tugay Letonya'yı terk etmişti. Ancak bölgedeki nüfuzunu kaybetmek istemeyen Almanya, 1919 Eylül ayında Batı Gönüllü Ordusu'nu sahaya sürdü. Albay Pavel Bermond-Avalov⁶⁶⁷ komutasındaki Batı Gönüllü Ordusu, öncelikle Yudenic'e itaat etmeyeceğini beyan etmiş ve sonra Ekim 1919'da Riga'ya hücum etmişti. Fakat Letonya birlikleri, Estonya Ordusu ve İtilaf devletlerinin desteğiyle 1919 yılı kasım ayı sonunda Letonya'yı Batı Gönüllü Ordusu'ndan temizlemeyi başardı.⁶⁶⁸

Bu şekilde ülke içindeki statüsünü yeniden tahkim eden burjuva karakterli Letonya hükümeti, 1920 yılının ocak ayında Leh ordusuyla birlikte harekete geçti. Yapılan ittifak sonucu güç duruma düşen Bolşevik Stuçka Hükümeti, 13 Ocak'ta faaliyetini durdurmak zorunda kaldı.⁶⁶⁹ Böylece Letonya'daki Kızıl yapı, peyderpey zayıflamaya başladı. Nitekim 11 Ağustos 1920'de Riga'da imzalanan Sovyet Rusya-Letonya Barış Antlaşması sonucu Letonya'da burjuva-demokratik iktidar kuruldu.⁶⁷⁰

Kuzeybatı Cephesi'nde ayrıca Litvanya ve Belarus, iç savaşın sirayet ettiği bölgeler olarak karşımıza çıkmaktadır. Karşı-devrimci Litvanya yönetimi (Литовская Тариба: Litvanya Konseyi) henüz 11 Aralık 1917'de Rusya'dan ayrıldığını beyan etmiş ve Almanya'dan destek istemişti.⁶⁷¹ Kısa süre içinde gerekli desteği gören Litvanya Konseyi, 16 Şubat 1918'de Alman patronajı altında bağımsızlığını ilan ederken, Belarus Halk Cumhuriyeti yine Alman himayesi altında 25 Mart 1918'de bağımsızlığa nail olmuştu. Fakat Sovyet birlikleri bu oluşumlar karşısında harekete geçmiş, önce Litvanya Sovyet Cumhuriyeti (16 Aralık 1918) ve

⁶⁶⁷ Monarşi yanlısı ve Alman eğilimli Beyaz subaylardan olan Albay Pavel Bermond-Avalov, 5 Eylül 1919'de Kurland ve Litvanya'da teşkil edilen Rus birliklerin kumandanlığına General Yudenic tarafından atanmıştı. Bkz.; İgor Pilyayev, "Kognitivniy Dissonans Demokratiçeskogo İmperializma: Natsionalnaya Politika Rossiyskogo Pravitelstva A.B. Kolçaka na Severo-Zapade" (Demokratik Emperyalizmin Bilişsel Çelişkisi: Kuzeybatıdaki A. V. Kolçak Rus Hükümetinin Politikası), **Naukovi Zapiski Natsionalnogo Universitetu Ostrozka Akademiyası**, No: 25, 2016, s. 214-223.

⁶⁶⁸ Pilyayev, **a.g.m.**, s. 214-223.

⁶⁶⁹ **P. Stuçka – Revolyutsioner, Mıslitel i Gosudarstvenny Deyatel (Pyotr Stuçka – Devrimci, Düşünür ve Devlet Adamı)**, s. 52.

⁶⁷⁰ Başarısızlıklar ve geri çekilme Pyotr İvanoviç Stuçka'yı çok ağır şekilde etkilemişti. Bitkin düşmüş, zayıflamış ve tanınmaz hale gelmişti. Bkz.; **P. Stuçka – Revolyutsioner, Mıslitel i Gosudarstvenny Deyatel (Pyotr Stuçka – Devrimci, Düşünür ve Devlet Adamı)**, s. 52.; Pusta, **a.g.m.**, s. 182-193.

⁶⁷¹ V. N. Şved, **Litovskiy Labirint (Litvanya Labirenti)**, İzdatelskiy Dom "Naş Sovremennik", No: 9, Moskva 2011, s. 191.

ardından Belarus Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ni (1 Ocak 1919) teşkil etmişti.⁶⁷² 27 Şubat 1919'da iki yönetim birleşmiş ve Litvanya-Belarus Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (Litbel) adını almıştı. Ardından Alman ve Leh ordusunun destek verdiği karşı-devrimci yapı, 1920 yılının yaz mevsimine kadar Kızıl birliklerle çatıştı. Nitekim 31 Temmuz 1920'de Litvanya-Belarus SSC dağılmıştı. Bu tarihten itibaren Belarus SSC ikinci kez bağımsızlığını ilan ederken, Litvanya'da burjuva-demokratik sistem hâkim gelmişti. 12 Temmuz 1920'de Sovyet Rusya ile yapılan Moskova Antlaşması mucibince güney ve doğu sınırlarını tanzim eden Litvanya, bu tarihten itibaren Leh ordusuyla karşı karşıya gelmişti.

1.4.3.3. Kronstat İsyanı

Kuzeyde sükûneti sağladığını düşünen Sovyet sistemini zor durumda bırakan ve hatta şaşırtan olaylardan biri Kronstat'ta yaşanmıştı. 1921 yılının ilk günlerinde Petrograd'a yayılan genel bir hoşnutsuzluk, şubat ayı itibariyle en üst doruğuna ulaştı. Bazı fabrikalar çalışmayı durdurmuş, işçiler miting düzenlemiş ve denizciler arasında homurdanmalar yükselmişti.⁶⁷³ Özellikle Ekim Devrimi'nin hâsıl olmasında büyük rol oynayan Kronstat denizcileri, bu kez namluyu Bolşeviklere doğru çevirmişti. Bir süredir Kronstat'ta Bolşevik örgütünün zayıf kalması, denizciler arasında diğer fraksiyonların söz sahibi olmasına zemin hazırlamıştı. Bolşeviklerin diktatörce hareket ettiklerini ve serbest ticaret yapmayı yasakladıklarını ileri süren Kronstat Garnizonu denizcileri, 28 Şubat 1921'de Sosyet iktidarına bir ultimatom verdi.⁶⁷⁴ Bu ultimatomu Sivastopol ve Petropavlovsk gemilerinde çalışan denizciler tarafından-Başkan S. M. Petriçenko liderliğinde-1 Mart'ta yapılan bir toplantı takip etti. Sovyetlerde seçimin yenilenmesi, farklı fraksiyonlara daha fazla gösteri ve

⁶⁷² A.g.e., s. 192.

⁶⁷³ 22 Şubat'ta birçok fabrikada miting başladı. 24 Şubat'ta ise Truboçnyı, Laferm, Patronnyı ve Baltiyskiy fabrikaları grev yapmışlardı. Bkz.; A. S. Gasparyan, **Pravda o Kronştadte: Oçerk Geroičeskoy Borby Kronştadtsev Protiv Diktaturıy Kommunističeskoy Partii, s Kartoy Kronştadta, Yego Fortov i Finskogo Zaliva (Kronstad Hakkındaki Gerçekler: Kronstad, Limanları ve Fin Körfezi'nin Haritasıyla Kronstadlıların Komünist Parti'nin Diktatörlüğüne Karşı Verdiği Mücadele)**, İzdaniye Gazetıy "Volya Rossii", Praga 1921, s. 5.

⁶⁷⁴ Zinovyev tarafından 28 Şubat 1921'de Lenin'e gönderilen bir telgrafta şu malumat geçmektedir: "Kronstat'taki iki en büyük gemi olan Sivastopol ve Petropavlovsk, 24 saatlik bir ultimatom vererek Sosyalist-Devrimci bir çizgide bazı karayüzcü kararlar aldı. Petrograd işçileri arasındaki durum, eskisi gibi oldukça sallantılı. Büyük fabrikalar çalışmıyor. Sosyalist-Devrimciler cephesinden olayları şiddetlendirecek bir karar bekliyoruz." Bkz.; V. P. Naumov, A. A. Kosakovskiy, **Kronstat 1921**, Fond "Demokratiya", Moskva 1997, s. 48.

toplantı hakkı verilmesi, konuşma özgürlüğü, bütün tutukluların serbest bırakılması gibi kararları ihtiva eden toplantı, aslında Bolşeviklere karşı bir saldırı hazırlığı demektir.⁶⁷⁵

Bolşevikler Petrograd ve Kronstat'ta meydana gelen bu olaylara itidalle yaklaşmış ve öncelikle olayların sebebini bulmaya çalışmışlardı. Söz konusu kalkışmanın burjuvazi ve toprak ağalarının iktidarını restore amaçlı organize edildiğini ileri süren Stalin, *Bolşevik Parti Tarihi* adlı eserinde şu tahlilde bulunmaktaydı: *“Ayaklanmanın başında Sosyalist-Devrimcilerle, Menşeviklerle ve yabancı devletlerin temsilcileriyle işbirliği halinde olan Beyaz muhafızlar bulunuyordu... Karşı-devrimciler sözümona Sovyetik şiarlarla küçük burjuva kitlelerin hoşnutsuzluğundan yararlanarak Sovyet iktidarını devirmeye çalıştılar.”*⁶⁷⁶

Aynı şekilde Mart 1921'de Lenin ve Trotskiy de Fransız istihbaratı, muhafızlar, Sağ Sosyalist-Devrimcilerin ayaklanmada büyük rol oynadığını ve General A. N. Kozlovskiy'in⁶⁷⁷ isyana öncülük ettiğini ileri sürmüşlerdi.⁶⁷⁸ Dolayısıyla söz konusu kararları dış destekli, anlamsız ve kabul edilemez bulan Sovyet yönetimi, isyan hazırlığında olan denizcilere karşı teyakkuzdaydı. Petrograd'taki Bolşevik yöneticilerden Zinovyev, Kalinin ve M. M. Laşeviç 2 Mart 1918'de Trotskiy'e gönderdikleri telgrafta şunları yazmışlardı: *“Biz şimdi Kronstat'taki olayların, bir isyanın başlangıcı olduğundan eminiz. Olayların sabahtan itibaren hızlı bir şekilde gelişeceğini düşünüyoruz. Yardımınıza ihtiyacımız var.”*⁶⁷⁹

Kronstat asileriyle silâhlı bir çatışmaya girmekten başka çaresi kalmayan Sovyet yönetimi, bu görevi yerine getirmesi için son derece tecrübeli bir komutan olan M. N. Tuhaçevskiy'i tayin etti. 7 Mart 1921'de harekete geçen 7. Kızıl Ordu, denizcilere karşı ilk saldırı girişiminde yeterince başarılı olamadı.⁶⁸⁰ Rusya Komünist

⁶⁷⁵ Gasparyan, **a.g.e.**, s. 9.

⁶⁷⁶ Stalin, **Eserler Cilt:15**, s. 268.

⁶⁷⁷ General Kozlovskiy şöyle anlatmaktadır: *“Komünistler, Kronstat'taki isyanı Beyaz muhafız komplosu olarak göstermek için benim adımı kullandılar, çünkü Kronstat'taki kalede bulunan tek general bendim. Benimle birlikte, Kronstat'ın topçu savunmasında bulunan yardımcım subay Burkser'i, Kostromitinov ve Şirmanovskiy gibi diğer yardımcılarımı da yâd etmişlerdi.”* Bkz.; Gasparyan, **a.g.e.**, s. 14.

⁶⁷⁸ Naumov, Kosakovskiy, **a.g.e.**, s. 59.

⁶⁷⁹ **A.g.e.**, s. 59.

⁶⁸⁰ 7 Mart saat 6.35'te Kronstat'a ateş edildi. İlk önce Sestroretskiy Kulesi'ne sonra Krasnaya Gorka'ya ateş açıldı. Kronstat, ara ara cevap veriyor. Petrograd'ta ruh hali, sakin. Hareketliliğin olduğu yerlerde ise canlı. Bkz.; Naumov, Kosakovskiy, **a.g.e.**, s. 73.

Partisi'nin 8 Mart 1921'de yapılan 10. kongresinde, verilen kayıplar tartışılmış ve yeni bir strateji çizilmişti. Buna göre K. E. Vorosilov'un başkanlık ettiği bir Sovyet heyeti, Kronstat taarruzuna katıldı. Nitekim 18 Mart 1921'de ayaklanma bastırılmış, isyancıların bir kısmı Finlandiya'ya kaçmış ve birçoğu tutuklanmıştı. Bu isyanın bastırılmasıyla birlikte kuzeydeki son badire de savuşturulmuş oldu.

1.4.4. Doğu Cephesi'ndeki Kızıl ve Beyaz Savaş

Sovyet yönetimi ve karşı-devrimciler arasındaki silâhlı çatışmaların yoğunlaştığı cephelerden biri de Doğu Cephesi'ydi. Urallar, Sibiry, Volga ve Uzak Doğu bölgelerine sirayet eden muharebelerde Beyaz Ordu, Kossaklar, Çekoslovak Lejyonu, Sosyalist-Devrimciler ve Fransa, İngiltere, ABD, Japonya gibi dış güçler karşı-devrimci cepheyi oluşturmuşlardı.

Ekim Devrimi'yle birlikte Sibiry'da otoriteyi ele geçiren Bolşevikler, daha ekim ayı sonunda Sibiry Sovyetleri Merkezî Yürütme Komitesi'ni teşkil etmişlerdi.⁶⁸¹ İrkutsk'taki Birinci Sibiry Sovyetleri Kongresi'nde oluşturulan yürütme komitesinin başında Y. E. Bograd ve B. Z. Şumyatskiy gibi Bolşevik yöneticiler vardı. Aynı şekilde Sovyet yönetimi, Aralık 1917'ye gelindiğinde Omsk'ta ve Yenisey bölgesinde de iktidarı ele geçirmişti. Yine bu dönemde Orenburg'ta ayaklanan A. İ. Dutov'un Kossak ordusu⁶⁸² ile Kızıl birlikler arasında çok çetin çatışmalar yaşanmaktaydı. Komutan V. K. Blyuher ve Komiser P. A. Kobozyov yönetimindeki Kızıl Ordu, 1918 yılının ilk ayında istediği sonucu elde etmişti: *“Sovyet ordusu, 17 (30) Ocak'ta Orenburg'a yaklaştı. Aynı gün içinde şehirde, Bolşevik yönetimi altında bir işçi ayaklanması vuku buldu. Bir Kızıl Ordu birliği, ani baskınla tren garını ele geçirdi. Cephe ve cephe gerisinden saldıran*

⁶⁸¹ Sibiry Merkez Yürütme Komitesi, karşı-devrimci burjuva diktatörlüğü ve generallerle yapılan halk savaşının trajik anında oluşan iktidarı konu edinerek, iktidarın merkezde ve taşradaki işçi, köylü ve asker Sovyetlerinin eline hızlıca geçmesi yönünde fikir beyan etmişti. Bkz.; K. A. Çehovskih, **Sbornik Dokumentov po İstorii Revolyutsii i Grajdanskoy Voyniy v Zapadnoy Sibiri 1917-1921 gg. po Distipline “Oteçestvennaya İstoriya” (1917-1921 Yıllarında Batı Sibiry'daki İç Savaş ve Devrim Tarihi Belgelerinin “Anavatan Tarihi” Öğretisi Bağlamında Bir Derlemesi)**, İzdatelstvo Tomskogo Politehniçeskogo Universiteta, Tomsk 2010, s. 83.

⁶⁸² Dutov 1917 Aralık ayına gelindiğinde junkerlerden, subaylardan, varlıklı Kossaklardan, Başkir ve Kossak halklarından oluşan birkaç birlik teşkil etmişti. Dutov'un eşkıya çeteleri, Volga ve Ural'ın sanayi bölgelerini tehdit etmeye başlamışlardı. Bkz.; **İstoriya Grajdanskoy Voyniy (İç Savaş Tarihi)**, İnstitut Marksizma-Leninizma, Gosudarstvennoye İzdatelstvo Političeskoy Literaturiy, Tom: 3, Moskva 1958, s. 99.

Dutovcular tamamen püskürtüldüler. Dutov, geriye kalan birlikleriyle birlikte steplere kaçtı.⁶⁸³ Sovyet ordusu ise 18 (31) Ocak'ta Orenburg şehrine⁶⁸⁴ girdi.⁶⁸⁵

Bu sırada Sibirya'da faaliyet yürüten ve Bolşevizm karşıtı bir hükümet kurmaya çalışan diğer sol fraksiyonlar, Aralık 1917'de Tomsk'ta gerçekleştirdikleri Olağanüstü Sibirya Bölge Kongresi'nde Geçici Sibirya Bölge Sovyeti'ni seçmişlerdi. Geçici Bölge Sovyeti'nin bünyesinde şu isimler yer almaktaydı: “*Sovyet'ten aralık ayı sonunda ayrılan Potanin, Derber,⁶⁸⁶ Patuşinskiy, Şatilov, Novoselov ve Saharov.*”⁶⁸⁷

Aralık ayında yapılan mezkûr kongrede, Ocak 1918'de dumanın ve Mart 1918'de Sibirya Kurucu Meclisi'nin toplanması kararlaştırılmıştı. 7 (20) Ocak 1918'de toplanması gereken дума, gerekli çoğunluk sağlanamadığı için toplanmamış ve ancak 20 Ocak'ta (2 Şubat) bu işlem gerçekleşmişti. Açılış için 1 (14) Şubat tarihini bekleyen дума, Bolşevik yönetim tarafından büyük bir tepkiyle karşılanmış ve dağıtılması yönünde bir karar alınmıştı. Nitekim Bolşevik İşçi ve Asker Vekilleri Sovyeti'nin 25 Ocak 1918'de yapılan genel toplantısında “*Sibirya Bölge Duması'nın Dağıtılmasının Gerekliliği*” hakkındaki tutanakta şunlara yer verilmişti: “*Sibirya'da bölge duması şahsında bir iktidar oluştu. Bu iktidarla, dağılana kadar, en geniş önlemleri alarak mücadele etmek gerekiyor.*”⁶⁸⁸

26 Ocak (8 Şubat) 1918'de operasyona başlayan Bolşevik idarî organlar, karşı-devrimci дума üyelerini tevkif etmiş ve dumanın dağıtıldığını ilan etmişlerdi. Bu kovuşturmadan kaçmayı başaran P. Y. Derber ve beraberindekiler, 27 Ocak'ta (9 Şubat) yaptıkları gizli bir toplantıda aldıkları karar gereğince Derber başkanlığında bir Geçici Sibirya hükümeti⁶⁸⁹ kurdular.⁶⁹⁰ Ekseri olarak Sağ Sosyalist-

⁶⁸³ Bu sırada Trotskiy tarafından Osmanlı yönetimine tevdi edilen bir mektupta şöyle yazılmaktaydı: “*Dutov, avanesinin (yardakçılarının-İ.K.) muavenetiyle ihtifa etti (gizlendi-İ.K.)*” Bkz.; BOA, HR.SYS., Dosya No: 2397, Gömlek No: 5, (1-4-1918).

⁶⁸⁴ Trotskiy tarafından gönderilen söz konusu mektupta Orenburg'un kurtuluşu ile ilgili şu satırlar geçmektedir: “*Orenburg bütün devair-i reisi, Sovyet orduları tarafından işgal edildi.*” Bkz.; BOA, HR.SYS., Dosya No: 2397, Gömlek No: 5, (1-4-1918).

⁶⁸⁵ **İstoriya Grajdanskoy Voyny (İç Savaş Tarihi)**, s. 100.

⁶⁸⁶ Derber, devrime kadar uzun bir süre Sosyalist-Devrimcilerin partisinde faaliyet yürüttü. Bu partinin profesyonel bir elemanıydı ve parti için yaşıyordu. Bkz.; G. K. Gins, **Sibir, Soyuzniki i Kolçak (Sibirya, Müttefikler ve Kolçak)**, İzdatelstvo “Ayris Press”, Moskva 2008, s. 56.

⁶⁸⁷ Gins, **a.g.e.**, s. 54.

⁶⁸⁸ Çehovskih, **a.g.e.**, s. 88.

⁶⁸⁹ Stockholm Sefiri Cevat Bey, 26 Ocak 1918 tarihinde Hariciye Nazırı Vekili (Dışişleri Bakanı Müsteşarı) Halil Bey'e (Menteşe), gönderdiği bir telgrafta yeni Sibirya hükümetinin Ukrayna ve Don

Devrimcilerden oluşan bu hükümetin üyeleri, Mart 1918'e gelindiğinde Bolşevik baskıdan kaçarak Çin sınırındaki Harbin şehrine gitmişlerdi.

Bunu takiben 1918 yılının mayıs ayında Çekoslovak Lejyonu'nun hiç hesapta olmayan bir isyana teşebbüs etmesi, Sibiry'a da ve Volga'daki Bolşevik erki zor durumda bıraktı. Birinci Dünya Savaşı'na İtilaf devletleriyle birlikte katılan Çekoslovak Lejyonu'nun, Bolşeviklerin savaştan çekilmesiyle birlikte Ukrayna'dan Vladivostok'a oradan da Fransa'ya intikal edilmesi kararlaştırılmıştı.⁶⁹¹ Rusya'nın batı bölgeleri güvenilir olmadığı için lejyonun Sibiry'dan ABD'ye oradan da Batı Cephesi'ne katılması uygun görülüyordu. Ancak Sibiry'dan geçiş, birtakım karışıklıklara sahne olmuştu: *"14 Mayıs 1918'de Birinci Bölge Konferansı'nın yapıldığı Çelyabinsk'te bir vaka meydana geldi. Bir Çek askeri, Macar savaş esirlerini taşıyan trenden atılan demir parçasıyla bir istasyonda yaralanmıştı. Tren durmuş ve zanlı linç edilmişti. Fakat linç eden grup dönüşte, istasyonu koruyan Sovyet güçleri tarafından tutuklandı. Öfke büyüdü, Çek takviye güçleri şehre doğru yürüdü ve tutuklu askerleri serbest bıraktırdı."*⁶⁹²

Bölgedeki kargaşadan huzursuz ve tedirgin olan Sovyet yönetimi, Çekoslovak Lejyonu'nun silâhsızlandırılmasını uygun gördü. Bu bağlamda hareket eden Maryanovka Sovyeti, Trotskiy'in verdiği talimatı yerine getirmek için 25 Mayıs 1918'de Gajda komutasındaki 7. Çekoslovak Alayı'nı silâhsızlandırma girişiminde bulundu.⁶⁹³ Bu girişim aynı zamanda bir isyan sebebiydi. Hâlihazırda Fransa'nın isteğiyle Volga'ya geri dönüp Almanlara ve Bolşeviklere karşı savaş plânı yapan yaklaşık 40 bin kişilik Çekoslovak Lejyonu, bu durumdan istifade ederek ayaklandı.⁶⁹⁴ Ayaklanma, karşı-devrimci Beyaz birliklere de cesaret verdi.⁶⁹⁵

---

hükümetleriyle yabancı devletler arasındaki münasebetleri idare etmek için çaba sarf ettiğini ve bu maksatla Petrograd'a bir özel memur tayin ettiğini yazmaktadır. Daha fazla bilgi için bakınız.; BOA, HR.SYS., Dosya No: 2447, Gömlek No: 6, (26-1-1918).

⁶⁹⁰ Gins, **a.g.e.**, s. 57.

⁶⁹¹ Halk Komiserleri Konseyi, Brest-Litovsk Antlaşması'nın imzalanmasından sonra onları (Çekoslovak Lejyonu-İ.K.), kendi ülkelerinin bağımsızlığı için Almanya ve Avusturya'ya karşı mücadele edecekleri Fransız Cephesi'ne hiçbir engel çıkarmadan nakletmek zorundaydı. Bkz.; Çehovskih, **a.g.e.**, s. 109.

⁶⁹² Bradley, **a.g.e.**, s. 88.

⁶⁹³ **A.g.e.**, s. 89.

⁶⁹⁴ Çekoslovak Cephesi'nin oluşumu ve İtilaf devletlerinin Murmansk ve Sibiry'daki hareketliliği Almanlar arasında büyük bir huzursuzluk yaratmıştı. Bkz.; GARF, Fond: P-446, Opis: 2, Delo: 43, L. 21.

Nitekim Beyaz Ordu ve Çekoslovak Lejyonu'nun ortak mücadelesi sonucu Mayıs ve Haziran aylarında Novo-Nikolayevsk, Omsk⁶⁹⁶ ve Tomsk gibi şehirlerde iktidar el değiştirdi. Bu bağlamda 26 Mayıs 1918'de Novo-Nikolayevsk'te kurulan Batı Sibirya Komiserliği,⁶⁹⁷ geçici süre devlet organı işlevi gördü. Haziran ayında Omsk'a taşınan komiserlik, 23 Haziran 1918 tarihinde kurulan yeni Sibirya Geçici hükümeti tarafından lağv edildi ve 30 Haziran'da tüm yetki Geçici Sibirya hükümetine geçti: *"Sibirya hükümetinin resmî üyeleri P. V. Vologodskiy, G. B. Patuşinskiy, M. B. Mihailov ve İ. A. Şatilov (Yaşlı V. M. Krutovskiy onların aldığı karara iştirak etmedi, sadece hükümete katıldı), yeterince otoritesi olmayan ve özellikle dış politikada yetki belirsizliği olan komiserlikteki iktidarı ele geçirme düşüncesine vardılar."*⁶⁹⁸ Bu sırada Vladivostok'ta bulunan Sosyalist-Devrimci Derber'in hükümeti, bir süreliğine Vologodskiy hükümetiyle siyasî çekişmeler yaşamış ve çaresiz kalarak pasifize olmuştu.

Bu arada Çekoslovak Lejyonu'nun ilerleyişi tüm şiddetiyle devam etmiş ve Sovyet yönetimini oldukça tedirgin etmişti. Öyle ki bu dönemde Ekaterinburg'ta tutulan Çar II. Nikolay ve ailesinin dahi Çekoslovak birlikleri tarafından azad olma riski vardı. Nisan 1918'de Tobolsk'ten⁶⁹⁹ Ekaterinburg'a getirilen çar ve ailesinin Beyaz Ordu'yla olası bir bağlantı kurması cephedeki dengeyi bozabilirdi. Tüm riskleri göz önüne alan Bolşevikler, 16 Temmuz 1918'de Ekaterinburg kentinde organize ettikleri bir harekât sonucunda çar ailesini⁷⁰⁰ ortadan kaldırmışlardı.⁷⁰¹

---

⁶⁹⁵ Çekler tarafından korunan Beyaz etiketli anti-Bolşevik Ruslar, iktidarı geri almak için organize edilmişlerdi. Bolşevikler tarafından Kızıl Ordu'ya takdim edilen mecburi görev ve hizmet, çarlık subayları için zorunluydu. Bkz.; Stone, **a.g.e.**, s. 178.

⁶⁹⁶ Piontovskiy, **a.g.e.**, s. 255-256.

⁶⁹⁷ Sibirya Geçici hükümeti vekilleri ve aynı zamanda Tüm Rusya Kurucu Meclis üyeleri olan Pavel Mihaylov, Boris Markov, Mihail Lindberg ve Tomsk Valisi Vasiliy Sidorov'dan oluşan Batı Sibirya Komiserliği, Sibirya tamamen temizlenene kadar batısında yer alacak üst yerel organdır. Bkz.; Gins, **a.g.e.**, 65.

⁶⁹⁸ Gins, **a.g.e.**, s. 72.

⁶⁹⁹ Nikolay'ın ailesiyle birlikte Tobolsk'e sürgünü haberi, Maria Fyodorovna'yı oldukça olumsuz etkilemişti. Maria, Olga Konstantinovna'ya şunları yazmıştı: *"Bu benim için büyük bir şoktu. Korkunç bir umutsuzluktan dolayı kendimi hasta hissediyordum..."* Bkz.; Y. V. Kudrina, **İmperatritsa Mariya Fyodorovna i İmperator Nikolay II: Mat i Sın (Çarıçe Mariya Fyodorovna ve Çar II. Nikolay: Anne ve Oğul)**, İzdatelstvo "Veçe", Moskva 2013, s. 210.

⁷⁰⁰ Ekaterinburg'ta sürgünde, mühendis İpatiev'in evinde geçen dokuz aydan sonra Bolşevik Sovyet yönetimi, çar taraftarlarının çarı kaçırmaktan korkarak bu 11 kişiden kurtulma kararı alır. İnfaz için Ural Sovyet birimlerine haber verilir. 17 Temmuz 1918'de İpatiev'in evinde tutulan 11 kişi kilerde toplanır ve kurşuna dizilir. Bkz.; Kadir Demircan, "Rusya İmparatorluğunu 300 Yıl Yöneten

1918 yılının temmuz ayından itibaren Sibiryâ'daki Bolşevik hâkimiyet peyderpey zayıflamaya başladı. B. V. Annenkov komutasındaki Sibiryâ Kossak Birliği'yle işbirliği yapan Beyaz Ordu ve Çek ordusu Ufa, Simbirsk, Samara, Volsk gibi önemli şehirleri ele geçirmişti.⁷⁰² En son 7 Ağustos'ta Kazan'ın düşmesiyle birlikte Sovyet yönetimi için tehlike çanları çalmıştı. Sovyet Rusya Askerî-Devrim Komitesi Başkanı Trotskiy'in bu günlerde Doğu Cephesi 1. Ordu Komutanı M. N. Tuhaçevskiy'e gönderdiği bir telgraf, Bolşeviklerin yaşadığı bunalımı yeterince yansıtmaktadır: *"Volga ve Ural'da yaşadığımız başarısızlıklar devrime çok zorluk çıkarmaktadır. Pasiflikler ve geri çekilmelerle dolu bir hafta! Almanlar Moskova ve Petrograd'a taarruz edecekler. İki değirmen taşı arasında bulunuyoruz, devrim için ölmek ve yaşamanın anlamı burada."*⁷⁰³

Bu çerçevede bakıldığında karşı-devrimci güçlerin Vyatka (Kirov) ve Nijniy Novgorod'a (Gorkiy)⁷⁰⁴ ulaşması ve burada dış güçlerin birlikleriyle birleşmesi Moskova'yı yıkıma uğratabilirdi. Hâlihazırda yaz aylarında Ekaterinburg ve Samara gibi kentlerde karşı-devrimci hükümetler de kurulmuştu.

Bolşevikler, Sovyet karşıtı saldırıyı kırmak için hiç durmadan çalışıyorlardı. Bu çerçevede Temmuz 1918'de harekete geçen 3. Kızıl Ordu, Beyazlara ve Çek birliklerine karşı önemli derecede mukavemet etmekteydi. 1918 yılı ağustos ayı sonunda Doğu Cephesi Komutanı S. S. Kamenev'in emriyle taarruza geçen 5. ve 2. Kızıl Ordu ise Kazan'da Albay Kappel komutasındaki Beyaz Gönüllü Ordu Tugayı ile yaptığı on günlük çarpışma sonucunda zafer elde etti. Beyaz Ordu ve Çekoslovak birlikler bu zafer karşısında duraklamak zorunda kalmıştı: *"Onlar kendi güçlerini Simbirsk, Syzran ve Samara'ya topladılar."*⁷⁰⁵ Çek birlikleri arasında eş zamanlı olarak Baykal tarafında da bir kıpırdanma yaşanmaktaydı. Bu dönemde yayımlanan

---

Romanov Ailesinin 100 Yıllık Efsanesi Anastasya", **Bilim ve Teknik Dergisi**, Sayı: 542, Ocak 2013, s. 58-61.

⁷⁰¹ Richard Charques, **The Twilight of İmperial Russia (Emperyal Rusya'nın Çöküşü)**, Oxford University Press, London 1958, s. 250.; Stockholm'de münteşir bir Bolşevik gazetesinin istihbarına nazaran Çiçerin, çariçe ile kızlarının katledildiği haberini tekzip eylemiştir. Bkz.; "Von Arç'ın Nutku", **Tanin**, Sayı: 3508, 16 Eylül 1918, s. 2.

⁷⁰² K. V. Saharov, **Çeskiye Legiony v Sibiri (Sibiryâ'daki Çek Lejyonerleri)**, İzdatelstvo "Globus", Berlin 1930, s. 44.

⁷⁰³ Kiselyev, Şagin, **a.g.e.**, s. 195-196.

⁷⁰⁴ Bolşeviklerin erkân-ı harb-i umumiyesi Perm'den Nijniy Novgorod vilayetinde kâin Arzamas'a nakil edilmiştir. Bkz.; "Von Arç'ın Nutku", **Tanin**, Sayı: 3508, 16 Eylül 1918, s. 2.

⁷⁰⁵ **İstoriya Grajdanskoj Voynıy (İç Savaş Tarihi)**, s. 404.

Vakit gazetesinin 7 Eylül 1918 tarihli sayısında Çek Lejyonu ve müttefiklerin halet-i ruhiyesi şu şekilde aktarılmaktadır: “*Baykal Cephesi üzerinde Çekler, Baykal’ın şark sahilinde hat boyunca ilerlemişlerdir. Son haberlere nazaran bunlar şimdiki halde Ovensik⁷⁰⁶ civarında bulunmakta ve müttefiklerin harekât-ı tarzıyesini takibe çalışmaktadırlar. Müttefiklerin vaziyeti, umumiyet itibariyle iyi kesb-i salâh etmiştir. Mamañih Çekoslovak Kumandanı Viderg,⁷⁰⁷ kuvvetli bir müzaherata daima muhtaçtır.*”⁷⁰⁸

İlerleyişini sürdüren Sovyet ordusu, bu kez gözünü Simbirsk’e dikmişti. Bu bağlamda görevlendirilen M. N. Tuhaçevskiy öncülüğündeki 1. Kızıl Ordu, 12 Eylül 1918’de Simbirsk’i kurtardı. Ardından taarruza devam eden 1. ve 4. Kızıl Ordu, ekim ayı başına kadar Syzran ve Samara’yı da almayı başarmıştı.

Kızıl Ordu’nun ilerleyişi karşısında toparlanmaya çalışan Samara (KOMUÇ-Kurucu Meclis Üyeleri Komitesi) ve Omsk (Geçici Sibirya Hükümeti) hükümetleri Eylül 1918’de Ufa’da bir konferans yaptı. 23 Eylül’de biten konferans sonucunda Tüm Rusya Geçici Hükümeti kuruldu. Kurucu Meclis seçimlerine kadar geçici bir devlet organı gibi tasarlanan bu hükümet, Ufa Direktuarı adıyla da anılmaktaydı.⁷⁰⁹ 4 Ekim 1918’de güvenlik sebebiyle Ufa’dan Omsk’e taşınan hükümetin kabinesinde şu isimler ve yardımcıları yer almıştı: “*N. D. Avksentyev-A. A. Argunov, V. G. Boldırev-M. V. Alekseev, P. V. Vologodskiy-V. V. Sapojnikov, N. İ. Astrov-V. A. Vinogradov, N. V. Çaykovskiy-V. M. Zenzinov.*”⁷¹⁰

Beklenenin aksine Tüm Rusya Geçici Hükümeti’nin ömrü de uzun sürmedi. Hükümet bünyesinde faaliyet yürüten bakanlar kurulu,⁷¹¹ 18 Kasım 1918’de hükümete karşı bir komplo düzenledi. Rusya’da tüm devlet iktidarını üzerine alan

⁷⁰⁶ Sözcüğün Osmanlıca orijinali şeklindedir.

⁷⁰⁷ Sözcük, Osmanlıca metinde olarak geçmektedir.

⁷⁰⁸ “Şark Cephesinde”, **Vakit Gazetesi**, Sayı: 316, 7 Eylül 1918, s. 1.

⁷⁰⁹ Ufa Direktuarı 8 hükümeti bir araya getirmişti: Sibirya hükümeti, Samara hükümeti, Orenburg hükümeti, Ural Kossak hükümeti, Ural hükümeti, Kırgız Ural hükümeti, Alaş Orda veya Başkır hükümeti, Sibirya Kossakları hükümeti. Bkz.; GARF, Fond: P-446, Opis: 2, Delo: 3, L. 148.

⁷¹⁰ Gins, **a.g.e.**, s. 161-162.; GARF, Fond: P-440, Opis: 1, Delo: 17, L. 4.

⁷¹¹ Bakanlar kurulu başkanı Vologodskiy’dır. Kurulun üyeleri: Y. Klyuçkov, Leonid Ustrugov, N. Zefirov, A. Kolçak, G. Gins, S. Starınkeviç, L. Şumilovskiy, G. Krasnov, P. Petrov, İ. Serebrennikov, A. Gattenberger, N. Şukin, İvan Mihailov. Bakanlar kurulu müdürü ise Georgiy Telberg’dır. Bkz.; Çehovskih, **a.g.e.**, s. 120.

bakanlar kurulu, aynı gün içinde söz konusu iktidarı Amiral Aleksandr Vasilyeviç Kolçak'a devretmişti.⁷¹²

Çarlık hayalleri peşinde koşan Amiral Kolçak, diğer küçük burjuva sol fraksiyonları tahakküm altına alarak bir anda Rusya'nın en üst düzey yöneticisi diğer adıyla ulu hükümdar (верховный правитель: verhovniy pravitel) konumuna yükselmişti.⁷¹³ Bolşeviklere karşı hiç zaman kaybetmeden mücadeleyi devam ettirme amacıyla olan Kolçak, 28 Kasım 1918'de Omsk'taki basına şu açıklamayı yaptı: *"Hiçbir tereddüte ve antlaşmaya mahal vermeyen mücadele. İşte liderliğini yaptığım hükümetin ilk görevi ve amacı budur. Sorun yalnızca şu yöntemle çözümlenmelidir: silâh ve Bolşeviklerin imhası. Bu görev ve amaç, özgür Rusya'nın başında bulunan hususî ve askerî iktidarın karakterini belirlemektedir."*⁷¹⁴

Amiral Kolçak'ın Bolşeviklere karşı başarılı olabilmesi için Rusya'nın diğer cephelerinde yaşayan güçlerin ve dış devletlerin desteğine ihtiyacı vardı. Nitekim Sibirya'da mücadele yürüten Baykalötesi Kossak Atamanı Semyonov,⁷¹⁵ Arhangelsk hükümeti, Kuzeybatı Cephesi'ndeki Yudeniç, Kuzey Cephesi'ndeki Miller, Gönüllü Ordu Komutanı Denikin gibi iç güçlerin yanı sıra Japonya, Fransa, İngiltere, ABD ve İtalya gibi dış güçler Kolçak'a destek vermekten geri durmamışlardı.⁷¹⁶ Bu güçlerden bilhassa Japonya, çok sadık bir müttefik rolü oynamıştı. Ner var ki Kasım 1919'da Beyaz Ordu karargâhını ziyaret eden Japon Askerî Komisyonu'nun verdiği demeçler ve kurduğu temaslar ittifakın boyutunu sergiler niteliktedir. Buna göre Binbaşı S. Tahasaki⁷¹⁷ başkanlığındaki Japon Askerî Komisyonu,⁷¹⁸ Beyaz Ordu propaganda

⁷¹² L. A. Molçanov, **Gazetnaya Pressa Rossii v Godnye Revolyutsii i Grajdanskoy Voynıy (İç Savaş ve Devrim Yıllarında Rusya'daki Gazeteler)**, İzdatprofpress, Moskva 2002, s. 216.

⁷¹³ Kolçak'ın kurmay başkanı tarafından verilen bir emirde merkezî askerî yönetimin oluşumu şu şekilde belirlenmişti: *"1) Bütün askerî idarenin başında en üst yönetici ve en üst başkomutan (Kolçak-İ.K.) bulunmaktadır. 2) Onun en yakın yardımcısı ve doğrudan raporcusu en üst başkomutanın kurmay başkanı ve askerî bakanıdır. 3) Merkezî askerî yönetimin organları şunlardır: a- başkomutanın kurmayı, b- askerî bakanlık ve Kossak Kuvvetleri Umumî İdaresi."* Bkz.; GARF, Fond: P-1235, Opis: 94, Ed. Xr.: 109, L. 41.

⁷¹⁴ Vladimir Kiparisov, **Verhovniy Pravitel Admiral A. V. Kolçak (Ulu Hükümdar Amiral A. V. Kolçak)**, İzdatelstvo "İzdaniye Literaturno-Hudojestvennogo Otdela Osvedomitelnoy Kantselyarii Ştaba 3-y Armii", Omsk 1919, s. 31.

⁷¹⁵ Ali Merthan Dündar, "Japonya Türk Tatar Diasporası", **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 1, Kasım 2004, s. 75-89.

⁷¹⁶ Kiparisov, **a.g.e.**, s. 35.

⁷¹⁷ Binbaşı Tahasaki, 1916-1917 yıllarında Petrograd'ta bulunmuştu. Daha sonra Minsk'te batı ordusunun karargâhına gitmiş ve Şubat 1918'de Rusya'dan ayrılmıştı. Bkz.; GARF, Fond: P-440, Opis: 1, Delo: 15, L. 9.

birimindeki bir savaş muhabiriyle mülakat yapmıştı. Mülakatı yapan muhabir, Binbaşı Tahasaki ile ilgili verdiği malumatta binbaşının Japonya ve Rusya arasındaki ilişkileri ilerletme şevkiyle yapıp tuttuğunu, Rusya'nın ateşli bir destekçisi olduğunu ve Amiral Kolçak'a yardım etmek için gönderilen Japon ordusunda faaliyet yürüttüğünü belirtmektedir.⁷¹⁹

Söz konusu mülakatta Sovyet-Japon münasebetleri etraflıca ele alınmıştı. Bu anlamda Beyaz Ordu muhabirinin yönelttiği “*Günümüzde Japon ordusu, Uzak Doğu’da nasıl bir rol oynamaktadır ve Bolşeviklerle mücadeleye katılmakta mıdır?*” sorusuna Binbaşı Tahasaki’nin cevabı şöyle olmuştu: “*Evet. Japon ordusu, cephe gerisinde ve demiryollarında nizamı sağlamak için Amiral Kolçak’a oldukça yardım etmişti. Aynı şekilde-daha önce Harbin’de olduğu gibi- Bolşevizmin silâhlı bazı direnişlerini bastırmak zorunda kalmıştı.*”⁷²⁰

Bununla birlikte Ataman Semyonov ve Japonya arasındaki münasebetlerden de kısaca bahsetmek gerek.⁷²¹ Daha Şubat Devrimi döneminde Geçici Hükümet bünyesinde Baykal’a⁷²² giden Grigoriy Semyonov, burada ekseriyette Moğol ve Buryatlardan oluşan bir Baykal Kossak⁷²³ Birliği teşkil etti. Fakat Ekim Devrimi’nden sonra Bolşeviklerle ters düşen ve Kossak Birliği’nin başında çatışan Semyonov, mağlup olarak Mançurya’ya kaçtı. Japonların da verdiği destekle Özel Mançurya Müfrezesi’ne öncülük eden Semyonov, 1918 yılında yaşanan Çekoslovak İsyanı’yla birlikte yeniden Sibiryaya döndü⁷²⁴ ve Sovyet yönetimine karşı

---

⁷¹⁸ Komisyona ayrıca Japonya sanayi ve ticaret dünyasını temsilen Suzuki iştirak etmişti. Bkz.; GARF, Fond: P-440, Opis: 1, Delo: 15, L. 9.

⁷¹⁹ GARF, Fond: P-440, Opis: 1, Delo: 15, L. 9.

⁷²⁰ GARF, Fond: P-440, Opis: 1, Delo: 15, L. 10-11.

⁷²¹ “Şark Cephesi’nde”, **Vakit Gazetesi**, Sayı: 316, 7 Eylül 1918, s. 1.

⁷²² Vologda, Ekaterinburg ve İrkutsk tarafından Baykal’a geçmek üzere Sibiryaya Ekspresi’yle 26 Temmuz’da (1917-İ.K.) Petrograd’tan ayrıldım. Bkz. Ataman Semyonov, **O Sebe Vospominaniya, Mysli i Vyvodny (Hakkımdaki Anılar, Görüşler ve Sonuçlar)**, İzdatelstvo “ACT”, Moskva 2002, s. 87.

⁷²³ Kossakların hepsi Beyazlardan oluşmamaktaydı. İzvestiya gazetesinin bir makalesi, Kossakları şöyle tavsif etmektedir: “*Kossak yoksulları ve Kossak proleteryası Kossak ordusunun üçte birini teşkil etmektedir. Kossakların üçte biri Bolşeviktir. Bu bizim kurduğumuz bir fantezi değil, yaşayan bir gerçektir. 1918’deki Çekoslovak saldırısı, bu durumu birçok kere kanıtladı. 1918’deki Orenburg ordusu içinde 4 Kızıl Kossak alayı mevcuttu. Sibiryaya’da iki, Amur ve Ussuri’de de birkaç Kızıl Kossak birliği bulunmaktaydı.*” Bkz.; “Rost Bolşevizma v Sibirskih Kazaçestvah” (Bolşevizmin Sibiryaya Kazakları Arasındaki Yükselişi), **İzvestiya (Organ TSİK Sovyetov Turkestanskoy Respubliki)**, No: 168, Pyatnitsa, 8 Avgusta 1919, s. 2.

⁷²⁴ Çeklerle ilk görüşme, Tümgeneral Matsiyevskiy komutasındaki Özel Mançurya Müfrezesi Süvari Birlikleri tarafından zaptedilen Olovyannaya İstasyonu’nda gerçekleşti. Buraya gelen Çekler, General

mücadeleye devam etti.⁷²⁵ Vakit gazetesinin 7 Eylül 1918 tarihli sayısında söz konusu mücadele şu şekilde aksettirilmektedir: “*Bu sabah müttefik kıtaatının Şanatomsk’tan*⁷²⁶ *umumî hareketleri başlamıştır. Semenov şayan-ı kayd bir mukavemete maruz kalmaksızın ileri harekete devam etmektedir. Düşman (Kızıl Ordu-İ.K.) kuvve-i asliyesinin de tahşit etmiş olması muhtemeldir.*”⁷²⁷

Yeniden Kolçak’ın verdiği mücadeleye dönersek Rus amiral, Aralık 1918’de karşı harekete başlamış, A. N. Pepelyayev komutasında Sibiry müfrezesini, kuzeyde Gajda komutasında Çekoslovak Lejyonunu (çok güvenmemekle beraber), batıda General M. V. Hanjin emrindeki birlikleri ve güneyde Ataman Dutov öncülüğündeki Kossak birliklerini görevlendirmişti.⁷²⁸ Bu suretle Pepelyayev’in Sibiry müfrezesi, 24 Aralık 1918’de düzenlediği bir saldırıda Perm’i ilhak etti.⁷²⁹

Kolçak birlikleri açısından 1919 yılı son derece kritikti. Bu bağlamda A. İ. Guçkov, 1919 yılının ocak ayında Denikin’e gönderdiği bir yazıda Doğu Cephesi’nin ciddî bir önem arz ettiğini belirterek izlenmesi gereken yol hakkında şunları aktarmaktaydı: “*Enerji ve yetenek bakımından üstün özelliklere sahip Amiral Kolçak şayet dayanıklı olursa, sağlam bir iktidar kurarsa; sağlıklı, güçlü ve iyi donanmış bir ordu teşkil edebilirse Doğu Cephesi, aktif bir savunma gerçekleştirip, Doğu bölgelerini Bolşeviklerin elinden alarak ve Sovyet ordusunun mühim güçlerini kendi tarafına çekerek ciddî bir iş başarmış olacak.*”⁷³⁰

Nitekim Kolçak saldırısı, 1919 yılının ilkbahar mevsiminde daha da alevlendi. 4 Mart 1919’da genel bir hücumu geçen Kolçak kuvvetleri, nisan ayında Volga nehrine doğru ilerleyerek Ufa, Sverlitamak, Orsk, Bugulma, Birsks ve daha birçok şehri istila etmişti. Ancak Kolçak’ın bu saldırısı kısa bir süre sonra Bolşevik M. V.

Matsiyevskiy’den burayı boşaltmasını istemişlerdi. Bu durum bana hızlıca rapor edildi. Kendi birliklerime yerinde durmalarını ve sonraki emirlerimi beklemelerini söyledim. Bkz.; Semyonov, **a.g.e.**, s. 198.

⁷²⁵ Ataman Semyonov ve Japonya arasındaki rabita, Dersaadet gazetesinde şöyle yer edinmişti: “*Japonya hükümeti bunlardan (Sibiry’deki diğer hükümetlerden-İ.K.) Bolşeviklere karşı diğer taraftan daha ziyade bir azim ve sebat ile mücadelede bulunan Hetman Semenov Hükümeti’ne fevkalâde muhadenet ibraz etmektedir.*” Bkz.; “Sibiry Hükümetleri”, **Dersaadet**, Sayı: 59, 12 Eylül 1920, s. 2.

⁷²⁶ Osmanlıca sözcük, metinde **شاناوسكى** şeklinde yazılmaktadır.

⁷²⁷ “Şark Cephesi’nde”, **Vakit Gazetesi**, Sayı: 316, 7 Eylül 1918, s. 1.

⁷²⁸ GARF, Fond: P-200, Opis: 1, Delo: 287, L. 56.

⁷²⁹ Bradley, **a.g.e.**, s. 100.

⁷³⁰ GARF, Fond: P-200, Opis: 1, Delo: 287, L. 56.

Frunze komutasındaki Güney Grubu tarafından püskürtüldü.⁷³¹ Bu şekilde Kolçak birliklerinin doğuya doğru çekilişi, Kızıl Ordu'yu Ufa ve Çelyabinsk'te durdurma girişiminin sonuçsuz kaldığı anlamına gelmekteydi.⁷³²

1919 yılı haziran ayı sonu itibariyle cepheye üstünlük sağlayan Bolşevikler, Ağustos ayı sonuna kadar Ufa, Ekaterinburg, Çelyabinsk ve Tobolsk'te hâkimiyeti ele geçirmişler, güneyde Orenburg ve Uralsk şehirlerini alarak sükûneti sağlamışlardı. Yine bu dönemde Orenburg'u savunmakla görevli Ataman Dutov, Eylül 1919'da Aktyubinsk (Aktobe) üzerinde yaşanan çarpışmada Kızıl birliklerin karşısında daha fazla direnememiş ve Semireç (Yedisu) tarafına kaçıp Ataman B. V. Annenkov'un ordusuna dâhil olmuştu. Bunu takiben Bolşevikler, giderek Omsk üzerinde de tehlike arz etmeye başlamışlardı. Kuşkusuz Beyaz Ordu, tehlikenin farkındaydı. Omsk Bölgesi Komutanı General Makovskiy, Bolşeviklerle mücadele için şu emri vermişti: *“Bolşeviklerin kendi mücadelesine dâhil etmek için yaptıkları her davete bulunduğunuz yerden mermiyle ve kaba kuvvetle cevap vermenizi emrediyorum. Unutmayın ki düşmanı görüp de ona ateş etmeyen kişi bizim düşmanımız olacaktır.”*⁷³³

Kolçak kuvvetleri her ne kadar Eylül 1919'da Taşkent⁷³⁴ ve Tobolsk'te galip geldilerse de onlar için geri çekilme kaçınılmazdı. Çözumsuz kalan Kolçak ve çevresi, 12 Kasım 1919'da İrkutsk tarafına gitmek üzere Omsk'u terk etmek zorunda kaldı:⁷³⁵ *“Hükümet kalemi, kurmaylar, koruma ve Kolçak'ın kendisi doğuya doğru*

⁷³¹ E. V. Volkov, N. D. Yegorov, İ. V. Kuptsov, **Belhye Generalny Vostochnogo Fronta Grajdanskoy Voyniy: Biograficheskiy Spravochnik (İç Savaş'ta Doğu Cephesi'nin Beyaz Generalleri: Biyografik Rehber)**, İzdatelstvo “Russkiy Put”, Moskva 2003, s. 116.

⁷³² **A.g.e.**, s. 116.

⁷³³ GARF, Fond: P-440, Opis: 1, Delo: 16, L. 7.

⁷³⁴ 12 Eylül Perşembe günü, Türkistan için çok tarihî bir gündü. Kolçak ordusuna mensup iki alay, Taşkent'e girdi. Taşkent, karşılamaya hazırlanmıştı. Halk sabah saat 8.00'den itibaren meydana doluştu. Bkz.; “Pokoreniye Taşkenta” (Taşkent'in Fethi), **İzvestiya (Organ TSİK Sovyetov Turkestanskoy Respubliki)**, No: 199, Voskreseniye, 14 Sentyabrya 1919, s. 3.

⁷³⁵ Amiral Kolçak, Omsk'ta bulunduğu sıralarda oğluna duygusal içerikte şöyle bir mektup yollamıştı: *“Benim sevgili, canım oğlum. Uzun zamandır senden mektup almıyorum. Bana birşeyler yaz, kartpostal olsa da birkaç kelime yaz. Seni çok özliyorum oğlum. Gün gelir görüşürüz. Vatan uğruna böylesine büyük bir yükü taşımak benim için zor ve güç. Fakat ben onu Bolşeviklere karşı zafere kadar, sonsuza dek taşıyacağım...”* Bkz.; Valeriy Povolyayev, **Verhovny Pravitel: Kolçak (Ulu Hükümdar: Kolçak)**, İzdatelstvo “Astrel”, Moskva 2001, s. 428.; Kızıl Sibirya Ordusu, Tobol nehri üzerindeki savunma hattını delerek Omsk'a doğru zaptolunmaz ilerleyişini sürdürmektedir. Bkz.; GARF, Fond: P-440, Opis: 1, Delo: 16, L. 7.

*hareket eden trenin A, C, D, E, V harflerinden müteşekkil 5 vagonuna yerleşmişlerdi. Kolçak, V harfli soluk, paslı ve yük dolu ikinci vagona yolculuk etmekteydi.”*⁷³⁶

Bu arada Çekoslovak birlikleri de kasım ayında Bolşevik saldırısına karşılık vermeden Omsk’tan çekilmişlerdi.⁷³⁷ Aynı şekilde Kossaklar, daha güçlü gördükleri Ataman Semyonov’a sığınmışlardı. Amiral Kolçak ve kurmayları için çember gittikçe daralıyordu. Zira gitmek istedikleri İrkutsk şehrinde de her geçen gün büyüyen bir isyan dalgası söz konusuydu. Asiler, 1920 yılının ilk günlerine doğru yapılan görüşmelerde Kolçak, Pepelyayev ve beraberinde getirdikleri altın rezervlerinin kendilerine teslim edilmesini talep etmişlerdi.⁷³⁸ İsyana karşısında endişelenen Amiral Kolçak, 4 Ocak 1920’de mevcut payesinden feragat etmiş ve yürüttüğü görevin General Denikin’e verilmesi koşuluyla istifa etmişti.

Bu arada Çekoslovak birlikleri, Kolçak ve hükümet kabinesini kendi koruması altına aldığı ilan etti. Ancak Amiral Kolçak’ın bu girişime olumlu yaklaşması, ilerleyen süreçte karşısına çıkacak badireyi önleyemedi. Çünkü Çekoslovak Lejyonu, İrkutsk’ta bulunan Sovyet yönetimiyle bir antlaşma imzaladı. Bu antlaşma gereğince Kolçak ve Pepelyayev, Bolşeviklere teslim edilmişti. Daha sonra 5. Ordu Askerî-Devrim Konseyi Başkanı İ. N. Smirnov tarafından verilen emir doğrultusunda 7 Şubat 1920 tarihinde hem Kolçak hem de Pepelyayev kurşuna dizildiler.⁷³⁹ Böylece Amiral Kolçak’ın Beyaz Ordu serüveni sona erdi.

Rusya dışına çekilen Çek birlikleri ise 1 Mart 1920’de yola çıkan son trenle İrkutsk’a veda etmişlerdi. Beyaz Ordu’nun pasifize edildiği Sibirya’da ve Urallar’da geriye Ataman Dutov, Ataman Semyonov ve amansız destekçisi Japonlar kaldı. Dutov 1920 yılı mayıs ayında Çin’e kaçarken, Semyonov 1921’de mücadeleyi sonlandırdı. Bu bağlamda Semyonov, anılarında şöyle yazmaktadır: “*Grodekovo şehrinde ayrılışım 14 Eylül 1921’de hâsıl oldu. Bolşeviklere karşı anavatanımda verdiğim silâhli mücadele, bu gün içinde bitti. 1917 yılının bu zamanlarında*

---

⁷³⁶ Povolnyayev, **a.g.e.**, s. 429.

⁷³⁷ “Na Krasnih Frontah” (Kızıl Cephelelerde), **İzvestiya (Organ TSİK Sovyetov Turkestanskoy Respubliki)**, No: 166, Sreda, 6 Avgusta 1919, s. 1.

⁷³⁸ Volkov, Yegorov, Kuptsov, **a.g.e.**, s. 116.

⁷³⁹ **A.g.e.**, s. 116.

Verhneudinsk'te başlattığım dava böylece son bulmuştu."⁷⁴⁰ Japonlar ise 1922 yılına kadar Vladivostok'ta kaldı.

Böylece Sovyet yönetiminin doğu cephesinde yürüttüğü politika, başarıyla son bulmuş ve Kızıl Ordu genel olarak hâkimiyeti ele geçirmişti.

1.4.5. Orta Asya'daki Muhalefet ve Bolşevikler

Rusya'da yaşanan iç saflaşmanın sirayet ettiği bölgelerden biri de Orta Asya'ydı. Rusya'da Orta Asya denilince çoğunlukla Türkistan⁷⁴¹ toprakları kastedilmektedir. Bu açıdan Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Türkmenistan gibi cumhuriyetler Türkistan coğrafyasını teşkil etmektedir.⁷⁴² Çalışmamızda hem Orta Asya hem de Türkistan sözcüğünü kullanırken aynı coğrafyayı kast ediyor olacağız.

Çarlık Rusyası döneminde Orta Asya topraklarında Hive (1512-1920), Hokand (Kokand) (1710-1876) ve Buhara (1500-1920) adlı üç hanlığın yanı sıra Küçük Cüz, Orta Cüz ve Ulu Cüz adlarında bazı bölgesel devletlerin hüküm sürdüğünü unutmamak gerekir. Cüzler, 1730 yılından başlayıp 1850 yılına kadar devam eden Rus istilası sonrası büyük oranda inkıraz etmişlerdi.

Şubat Devrimi'ni coşkuyla ve umutla karşılayan Türkistan'daki Müslüman örgütler, henüz 1917 yılının mart ayında bir araya gelmişti. Türkistan Müslümanları Kongresi'nde birleşen Müslüman gruplar, bu kongrede bir yürütme komitesi ve Müslüman merkez kurmuşlardı: *"Bu merkezde Türkistan'ın bütün bölgeleri temsil edilmekteydi. Mahmut Behbudi (Buhara), Ubeydullah Hocayev, Asadullah Hocayev (Taşkent), Nasirhan Tore (Fergana), Muhammet Han Tınışpayev (Yedisu), Oraz Serdar (Türkmenistan) ve bunun gibi ünlü millî hareket liderleri bu merkezin bünyesinde yer almaktaydı. Mustafa Çokay ise merkeze liderlik etmekteydi.*"⁷⁴³

⁷⁴⁰ Semyonov, a.g.e., s. 288.

⁷⁴¹ Türkistan -Türk kavimlerinin ülkesi- kelimesi, komşu kavimler tarafından istimal olunmuştur. Edebiyata ilk defa 9. asır Arap coğrafyacıları tarafından ithal edilmiştir. O zaman Türkistan ismi Maveraünnehir şimalinde ve Çin ile İslam âlemi arasında vaki sahaya denilirdi. Bkz.; Osman Kocaoğlu, **Türkistan**, Osmanbey Matbaası, Türkistan Türk Gençler Birliği Yayınları, No: 1, İstanbul 1936, s. 8.

⁷⁴² Baymırza Hayit, **Sovyetler Birliği'ndeki Türklüğün ve İslamın Bazı Meseleleri**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını, İstanbul 1987, s. 122.

⁷⁴³ Mustafa Çokay-Oğlu, **Turkestan Pod Vlastyu Sovetov (Sovyetlerin İktidarı Altındaki Türkistan)**, İzdatelstvo "Aykap", Alma-Ata 1993, s. 144.

Bu dönemde Türkistan'da otonomi tarzı siyasî bir emel peşinde koşan Mustafa Çokay, Geçici Hükümet'ten beklediği hassasiyeti görememiş⁷⁴⁴ ve bu emeline kavuşamamıştı. Ekim Devrimi'yle birlikte yeniden umutlanan Çokay ve çevresi, ulusların kendi kaderini tayin hakkından istifade ederek 26-29 Kasım 1917'de Türkistan Müslümanları IV. Kongresi'ni gerçekleştirmiş ve Hokand özerk hükümetinin (Türkistan Muhtariyeti) kuruluşunu ön görmüştü.⁷⁴⁵ Böylece aralık ayında Orta Asya'da ciddî siyasî dönüşümlere gidilmişti: *"Hokand'ta toplanan Kurucu Meclis, 1917 yılının aralık ayında muhtariyetini ilan etmiş, öte yandan aynı tarihlerde Semey (Kazakistan'da- İ.K.) şehrinde yine Ceditçi aydınların girişimleriyle Alaş Orda hükümeti kurulmuş, iki hükümet de ilişkilerini dostça sürdürmüştü."*⁷⁴⁶

Bu bağlamda Alaş Orda hükümetinin kuruluş sürecine kısaca değinmek gerekmektedir. 1917 yılı 5-13 Aralık tarihleri arasında hâsıl olan II. Genel Kazak Kurultayı'nda mezkûr hükümetin kuruluşu ilan edildi. Ağırlıklı olarak Kazak kimliğinin hükmettiği 25 üyeli Alaş Orda hükümetinde 10 üyelik, Kazaklar arasında yaşayan diğer ulusların temsilcilerine tahsis edilmişti.⁷⁴⁷ Başkanlığını Alihan Bökeyhanov'un yaptığı hükümette Mustafa Çokay da yer almaktaydı.⁷⁴⁸

Türkistan'da yaşanan siyasî gelişmeler, Bolşevikler tarafından yakından takip edilmekte ve bölgeye hâkim olmak için gerekli önlemler alınmaktaydı. Henüz 16 Kasım 1917'de Taşkent'te Türkistan Halk Komiserleri Sovyeti kurulmuştu. Şu an için bölgeyi idare eden Sovyet, Hokand'ta vücut bulan özerk hükümeti sosyalist yapıdan uzak, aristokrat ve feodal ilişkilere dayalı bir yapı olarak görmekteydi. Bu

---

⁷⁴⁴ Mustafa Çokay bu bağlamda, Petersburg'tan Türkistan'a ayrılmadan önce devrimden uzun süre mukaddem tanıştığı Petersburg İşçi ve Asker Sovyeti Başkanı, 4. devlet dumasındaki Menşevik fraksiyonun lideri N. S. Çheidze'yle yaptığı bir görüşmeyi yâd etmektedir. Çheidze, gelecekteki plânlarıyla ilgili sorduğunda Çokay, Türkistan için bir otonomi inşa edeceğini ve hazırlık çalışmasının başlayacağını söylemiş. Çokay'ın cevabından ürken Çheidze şunları aktarmış: *"Allah için, yoldaş Çokayev, kendi yurttaşlarınıza otonomiden bahsetmeyin..."* Bkz.: Çokay-Oglu, **a.g.e.**, s. 143.

⁷⁴⁵ Abdulvahap Kara, **Türkistan Ateşi: Mustafa Çokay'ın Hayatı ve Mücadelesi**, Da Yayıncılık, İstanbul 2002, s. 124-125.

⁷⁴⁶ İlyas Kara, **Enver Paşa: Basmacılar İsyanı**, Yediveren Yayınları, İstanbul 2011, s. 26.

⁷⁴⁷ Kara, **Türkistan Ateşi: Mustafa Çokay'ın Hayatı ve Mücadelesi**, s. 145.

⁷⁴⁸ **A.g.e.**, s. 146.

yüzden Ocak 1918’de Hokand özerk hükümeti dağıtılmış ve Hükümetin Başkanı Mustafa Çokay kaçmıştı.⁷⁴⁹

Bolşeviklerin Türkistan’daki müdahalesi, Hokand’ta bulunan halk tarafından yeni bir Rus saldırısı olarak algılanmış ve Sovyet iktidarına karşı 1918 yılının ilk aylarından itibaren bir ayaklanma baş göstermişti. Ayaklanma, Basmacı hareket olarak addedilmekteydi: “*Basmacı terimi köken olarak Türkçe’dir. Bu kavram Ruslarca kullanılmıştır; haydut, asi anlamlarını içermektedir. Ahmet Cebeci, bunun Rus sömürsününün bölge Türklüğüne nefretinin bir tezahürü olduğunu ifade etmektedir.*”⁷⁵⁰ Ayrıca Basmacılar, kendilerini Korbaşı olarak da adlandırmaktaydılar.

Basmacılık, bazı otoritelerce Türkistan’daki Türk topluluklarının millî bağımsızlık hareketi olarak nitelendirilmektedir. Hokand’ta başlayan hareket, sonraki süreçte Fergana, Semerkant ve Buhara’ya da sirayet etti. Önceleri Hokand’ta Korbaşı Ergaş’ın öncülüğünde zuhur eden Basmacı hareket daha sonra Fergana’da Mehmet Emin Bek tarafından yürütüldü.⁷⁵¹ 1920 yılında ise Basmacı hareketin aktörleri, nicelik olarak arttı. Baymirza Hayit, mücadele önderlerini ve hâkimiyet alanlarını şöyle tasvir etmektedir: “*1920 yılının ocak ve şubat aylarında özgürlük mücadelecileri, Hal Hoca’nın komutası altında Oş ve Andican şehirleri civarında, Muhitdin (Muettin-İ.K.) Bey komutası altında Hokand civarında, Aman Pehlivan Namangan’da ve Madamin Bek liderliğinde Skobelev (Fergana) kenti yakınlarında harekâtlar düzenliyorlardı.*”⁷⁵²

Basmacılar ve Kızıl Ordu arasındaki çarpışmalar 1922 yılına kadar aktif bir şekilde devam etmişti. Bu tarihten itibaren her ne kadar küçük çaplı çatışmalar yaşandıysa da süreç, 1935 yılında Bolşeviklerin mutlak bir zaferiyle sonuçlanmıştı.

---

⁷⁴⁹ Sultan Gök, “Türkistan Mücadelesi ve Basmacılar”, **Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi**, 2 (1), 2012, s. 75-77.

⁷⁵⁰ Kara, **Enver Paşa: Basmacılar İsyanı**, s. 31.; Bunlar –Basmacı zaten basmak masdarından, burada biz baskıncı diyoruz- orada baskı yani eski Türkçe’yi kullanıyorlar. Bu adamlar 20 ila 30 bin raddelerine kadar bir aralık çoğalmışlardı. Bkz.; Rıza Nur, **Moskova-Sakarya Hatıraları**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1991, s. 289.

⁷⁵¹ 1917 Bolşevik Devrimi’ni müteakip yeşeren Basmacı hareketinin ilk öncüleri Mehmet Emin Bek ve Kiçkine Ergeş’tir. Hokand muhtar hükümetinin Mergilan Polis Müdürü olan Kiçgine Ergeş ve Mehmet Emin Bek, bölgeye yerleştirilen Rus göçmenlere karşı öncelikle halkı bilinçlendirme yoluna gitmişlerdi. Bkz.; Kara, **a.g.e.**, s. 31.

⁷⁵² Baymirza Hayit, **Basmacılar: Türkistan Millî Mücadele Tarihi (1917-1934)**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1997, s. 101.

Burada Kızıl Ordu'nun Basmacı hareketle mücadelede izlediği yol ve hâkimiyet alanına kısaca değinmek gerekmektedir. 1918 yılından itibaren Sovyet sistemini Orta Asya topraklarında inşa etme görevini ifa eden Kızıl birlikler, ilkbahar mevsiminde gelindiğinde Buhara Emirliği ve Hive Hanlığı dışındaki coğrafyada hemen hemen yetkiyi ele geçirmişti. Bunu takiben Nisan 1918'de gerçekleştirilen 5. Türkistan Sovyetleri Kongresi'nde Özerk Türkistan Sovyet Cumhuriyeti ilan edilmişti.⁷⁵³

Bununla birlikte Hokand'ta Ermeni birliklerin ve mahallî halkın Bolşeviklere verdiği destekle devam eden çarpışmalar, 1918 yılının yaz mevsiminde bütün Fergana bölgesine yayıldı. Basmacılara karşı daha fazla direnç sağlamak isteyen Sovyet yönetimi, Moskova'dan ek kuvvetler gönderdi: *“Türkistan'daki Kızıl Ordu'ya 3 Ağustos 1918'de 14 bin tüfek, 1000 tabanca, 300 mitralyöz, 20 milyon mermi yollanmış, bunu 23 Ağustos'taki 2000 tüfek, 2 milyon mermi, 1000 civarında bomba ve 7 mitralyöz takip etmişti.”*⁷⁵⁴ Aynı şekilde Fergana'daki Namangan şehrini istila eden Korbaşılara karşı Hokand, Andican ve Skobelev gibi diğer şehirlerden toplam 75 kişilik bir birlik, yardıma gönderilmişti.⁷⁵⁵

1918 yılı yaz mevsiminde Semireçensk, Aktyubinsk ve Hazarötesi bölgelerinde ise Beyaz birliklere karşı münferit bir mücadele verilmişti.⁷⁵⁶ Sosyalist-Devrimci ve Menşevik güçlerden oluşan Geçici Hazarötesi hükümetine bağlı Beyaz kuvvetler, İngilizlerden aldığı askerî destekle Sovyet ordusuna karşı 1920 yılı ortasına kadar mücadele vermiş ancak somut bir netice elde edememişti.⁷⁵⁷

Fergana bölgesinde yaşanan irili-ufaklı çarpışmalar, 1919 yılının ocak ayından itibaren Semerkant ve ardından Buhara'ya da sıçradı. Henüz Nisan 1919'da Buhara'ya geçmek isteyen Basmacılar, Sovyet birlikleri tarafından durdurulmaya çalışıldı. Türkistan Sovyet Cumhuriyeti Askerî-Devrim Komitesi, Buhara

⁷⁵³ İstoriya Grajdanskoy Voyny (İç Savaş Tarihi), s. 98.

⁷⁵⁴ Kara, Enver Paşa: Basmacılar İsyanı, s. 35.

⁷⁵⁵ İnostrannaya Voyennaya İnterventsiya i Grajdanskaya Voyna v Sredney Azii i Kazahstane (Orta Asya ve Kazakistan'da İç Savaş ve Dış Askerî Müdahale), İzdatelstvo Akademii Nauk Kazahskoy SSR, Tom: 1, Alma-Ata 1963, s. 423.

⁷⁵⁶ İnostrannaya Voyennaya İnterventsiya i Grajdanskaya Voyna v Sredney Azii i Kazahstane (Orta Asya ve Kazakistan'da İç Savaş ve Dış Askerî Müdahale), s. 263.

⁷⁵⁷ GARF, Fond: 5402, Opis: 1, Ed. Xr.; 245, L. 129.

hükümetine sık sık talimat vererek Basmacı grupların bölgeye girişine izin verilmemesini talep etmekteydi.⁷⁵⁸

1919 yılının yaz aylarına gelindiğinde⁷⁵⁹ Moskova yönetimi, Basmacılarla mücadelenin ciddiyetini⁷⁶⁰ ve zorluğunu⁷⁶¹ tamamen anlamış, 11 Ağustos 1919'da Doğu Cephesi'ni Türkistan Cephesi ve Doğu Cephesi olmak üzere ikiye ayırmıştı. 1. ve 4. ordu, Türkistan Cephesi'ne gönderilmiş ve cephedeki komuta şu şekilde tertip edilmişti: "*M. V. Frunze, Türkistan Cephesi komutanı olarak tayin edildi. Cephenin askerî-devrim komitesinde P. İ. Baranov, Ş. Z. Eliava ve sonraki süreçte V. V. Kuybışev görev almışlardı.*"⁷⁶²

Özellikle Frunze'nin orduya komuta ettiği dönem, Türkistan'daki dengeyi değiştirmiş ve Korbaşların çöküşünü hızlandırmıştı.⁷⁶³ Nitekim Fergana'nın doğu tarafında bulunan Andican kenti, Eylül 1919'da yaşanan çarpışmalar sonucu Bolşeviklerin eline geçti.⁷⁶⁴ 18 Ekim 1919 tarihli bir Sovyet resmî raporunda şehrin genel vaziyeti şöyle yazılmaktadır: "*Andican olaylarının bastırılması yani köylü ve haydut çetelerinin bozguna uğratılmasıyla birlikte Andican'da hayat, normale döndü ve sosyalist temelde bir kent yapılanması başladı.*"⁷⁶⁵ Aynı dönemde Oş kenti de Sovyet hâkimiyetine geçti.⁷⁶⁶

⁷⁵⁸ İnostrannaya Voyennaya İnterventsiya i Grajdanskaya Voyna v Sredney Azii i Kazahstane (Orta Asya ve Kazakistan'da İç Savaş ve Dış Askerî Müdahale), s. 481.

⁷⁵⁹ 26 Eylül 1919 tarihli bir Sovyet operasyon raporunda Türkistan Cephesi'nde hâsıl olan gelişmeler şöyle yansıtılmaktadır: "*Çyornıy Yar ve Solenoıye Zaymışe bölgelerinde kararlı mücadelemiz devam etmektedir. Kızılyar tarafında birliklerimiz, Yandıkovka bölgesinden Astrahan'ın 100 verst güneybatısındaki Oleniçev'e taarruz etmektedir. Birliklerimiz, Ural bölgesinde Ural nehrinin sağ tarafında, Ural'ın 55 verst güneybatısında bulunan Tamarkina bölgesinde ve Ural nehrinin sol şeridinde düşmana karşılık vermektedir. Birliklerimiz Ural'ın 40 verst kuzeybatısında yaşanan sert çarpışmadan sonra Ural'ın kuzeyine doğru yeni mevzilere geçti. Muharebe devam etmektedir.*" Bkz.: GARF, Fond: 1235, Fond: 94, Opis: 109, L. 70.

⁷⁶⁰ RGVA, Fond: 25859, Opis: 1, Delo: 12, L. 337.

⁷⁶¹ Namangan tahıl birimi müdürü tarafından Eylül 1919'da askerî-devrim komitesine gönderilen bir telgrafta Sovyet yönetiminin karşılaştığı zorluk şöyle yansıtılmaktadır: "*Namangan kazasında tahıl tedarik etmek mümkün değil. Zira kaza, Basmacıların elindedir. Bu yüzden bölge direktuarı, tahıl tedarik eden acentelerin güvenliğini sağlamak için Namangan iâşe merkezinin emrine bir askerî birlik tahsis edilmesini talep etmektedir.*" Bkz.; RGVA, Fond: 25859, Opis: 1, Delo: 10, L. 219.

⁷⁶² İstoriya Grajdanskoy Voynıy (İç Savaş Tarihi), İnstitut Marksizma-Leninizma, Gosudarstvennoye İzdatelstvo Politiceskoy Literaturıy, Tom: 4, Moskva 1959, s. 233.

⁷⁶³ V. Ivanov imzalı ve 8 Ağustos 1919 tarihli bir telgrafta şöyle yazılmaktadır: "*Korbaşı Molla Ergaş ile yaptığımız uzun görüşmelerden sonra bugün yani 8 Ağustos'ta Molla İrgaş, beraberindeki 40 kişiyle birlikte Sovyet tarafına geçti.*" Bkz.; RGVA, Fond: 25859, Opis: 1, Delo: 10, L. 141.

⁷⁶⁴ RGVA, Fond: 25859, Opis: 1, Delo: 10, L. 279.

⁷⁶⁵ RGVA, Fond: 25859, Opis: 1, Delo: 10, L. 418.

⁷⁶⁶ RGVA, Fond: 25859, Opis: 1, Delo: 10, L. 431.

Bununla birlikte 1919 yılında Fergana’da geçici bir hükümet kuran Mehmet Emin Bek, 1920 yılının mart ayına doğru hâkimiyetini kaybetmiş ve Kızıl Ordu’ya yenilerek teslim olmuştu.⁷⁶⁷ Onun yerine Şir Muhammet Bek, emir-i leşker-i İslam görevini üstlenmişti. Muhammet Bek, “*Gardaba köyünde (Altıarık kazası ile Fergana şehri arasında)Korbaşılar ve ahali vekillerinin kurultayını teşkil etti. Kurultay 3 Mayıs 1920’de Türkistan müstakil hükümetini kurdu. Şir Muhammet Bek hükümet reisi ve başkomutan olarak seçildi.*”⁷⁶⁸

Aynı yıl içinde Sovyet ordusu Harezmi ve Buhara’ya da girmiş,⁷⁶⁹ ardından Buhara Emirliği’ni ve Hive Hanlığı’nı ortadan kaldırmıştı.⁷⁷⁰ Hive Hanlığı yerine Harezmi Sovyet Halk Cumhuriyeti (Nisan 1920) ve Buhara Emirliği’nin yerine Buhara Sovyet Halk Cumhuriyeti (8 Ekim 1920) teşkil edildi. Bilhassa Buhara’da Sovyet iktidarının inşasında Yaş Buharalılar hareketi mühim bir rol oynamıştı. Buhara Emiri Âlim Han’a karşı mücadele veren söz konusu hareket, Ceditçi bir karaktere sahipti. Hareketin önde gelenleri arasında Osman Hocayev, Feyzullah Hocayev ve Abdurrauf Fıtrat gibi şahsiyetler vardı.⁷⁷¹ Yine aynı yıl Alaş Orda hükümetinin Sovyet ordusu tarafından ilga edildiğini de belirtmekte yarar var.

Moskova yönetimi, 1921 yılının yaz aylarında bazı Basmacılarla sulh girişimlerinde bulunmuştu. Özellikle hareketin lideri konumundaki Şir Muhammed Bek ile çok kere görüşülmüş ancak siyasî bir mutabakata varılamamıştı.⁷⁷² Dolayısıyla Basmacılık ve Sovyet hükümeti arasındaki mücadele, kaldığı yerden devam etmişti.

---

⁷⁶⁷ Fergana vadisinde Mehmet Emin Bek, Şir Muhammed Bek, Nur Muhammed Bek, Hal Hoca, Parpi Korbaşı gibi millî mücadele komutanlığı altındaki mücahidler Kızıl Ordu’yu heyecan içine sokmuşlardır. Bkz.; Hayit, **Sovyetler Birliği’ndeki Türklüğün ve İslamın Bazı Meseleleri**, s. 148.

⁷⁶⁸ Hayit, **Sovyetler Birliği’ndeki Türklüğün ve İslamın Bazı Meseleleri**, s. 149.

⁷⁶⁹ Aynı gün (2 Eylül 1920) Frunze, Lenin’e bir telgraf çeker: “*Eski Buhara Kalesi bugün bizim Kızıl birliklerimizin ve Buhara birliklerinin güçlü saldırılarıyla (Buhara vatandaşı olan bu askerlerin sayısı takriben 300 idi-BH) ele geçirilmiştir. Buhara despotluğuna ve zulmüne son verilmiştir. Artık kalede dünya devriminin muzaffer Kızıl bayrakları dalgalanmaktadır.*” Bkz.; Hayit, **Basmacılar: Türkistan Millî Mücadele Tarihi (1917-1934)**, s. 153.

⁷⁷⁰ Kara, **Enver Paşa: Basmacılar İsyanı**, s. 45.

⁷⁷¹ Nurettin Hatunoğlu, “Buhara’daki Ceditçilik Hareketi ve Yaş Buharalılar”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 38, Konya, Güz 2015, s. 1-33.

⁷⁷² Ağustos 1921’de Kızıl Ordu’nun Türkistan’da cephe içinde bulunan 1. Ordu Komutanı Zinovyev, Fergana vadisindeki Yazavan kazasında Şir Muhammed Bek ile sulh meselesinde konuşmuştu. Muhammed Bek “*Türkistan için bütün dâhili işlerinde hukuken muhtariyet verilmesi, sulhun ilk şartıdır*” diye bildirmişti. Her ikisi anlaşamadılar. Bkz.; Hayit, **Sovyetler Birliği’ndeki Türklüğün ve İslamın Bazı Meseleleri**, s. 50.

Gittikçe güç kaybeden Basmacıların yazgısı, 1921 yılının ekim ayında eski Osmanlı Komutanı Enver Paşa'nın gelişiyle⁷⁷³ şekil değiştirdi: *“Enver Paşa, Buhara'da bir ümit kaynağı oldu. Paşa, Türkistan'a geldiğinde Basmacı mücadelesinin merkezi Buhara'ya taşınmıştı, Buhara'daki Basmacı kuvvetlerinin büyük bölümü de Doğu Buhara'daydı.”*⁷⁷⁴ Buhara'daki Basmacı lideri Lakaylı İbrahim tarafından önce ajan olduğu düşünülerek Enver Paşa'ya kucak açılmamış fakat sonradan gerçek niyeti ortaya çıkınca paşayla birlik sağlanmıştı. Sovyet ordusuna karşı çarpışan Enver Paşa ve Basmacıların akıbeti, 4 Ağustos 1922'de paşanın öldürölmesiyle büyük bir kırılmaya uğradı. Enver Paşa'nın Basmacılık hareketi içindeki rolü ve faaliyetleri sonraki bölümlerde geniş bir çerçevede irdelenecektir. Sonuç olarak Bolşevikler, 1922 yılında Orta Asya'da otoriteyi genel anlamda ele geçirmişlerdi.

---

⁷⁷³ Gök, a.g.e., s. 77.

⁷⁷⁴ A.g.e., s. 77.

İKİNCİ BÖLÜM

İSTANBUL HÜKÜMETİNİN İÇ SAVAŞTAKİ TUTUMU (1918-1920)

2.1. Sovyet Rusya ile İlk Münasebetler

2.1.1. Erzincan Mütarekesi

Osmanlı Devleti, 1917 Ekim Devrimi'yle birlikte kurulan genç Sovyet Rusya hükümetine yönelik ilk aylarda temkinli yaklaşmaktaydı. Bilhassa Bolşeviklerin barış konusunda istekli ve ısrarlı olmaları, muharip taraflardan biri olarak Osmanlı Devleti'nin çıkarlarına ve savaş stratejisine uygun düşmekteydi. Bir yandan Brest-Litovsk görüşmeleri sürerken, diğer yandan Kafkasya Cephesi'nde müstakil müzakereler başlamak üzereydi. Bu sırada Kafkasötesi'nde kendi başına hareket eden ve Sovyet hükümetini tanımayan bir komiserliğin bölgeyi kontrol altına almaya çalıştığını önceki bölümlerde dile getirmiştik. Kafkas sınırındaki silâhları susturma, kuvvetlerini Sina ve Irak'taki İngiliz saldırılarına karşı sevk etme amacıyla olan Osmanlı yönetimi, bu gayesine kavuşmak için Kasım 1917'de Kafkasötesi Komiserliği'ne bağlı Kafkasya Ordusu Komutanı M. A. Prjevalskiy¹ ile bağlantıya geçti: *“III. Ordu Kumandanı Vehip Paşa, 30 Kasım 1917'de Rus Generali Prjevalskiy'e bir mektup yazarak mütareke talebinde bulunmuştur. General Prjevalskiy, General Y. V. Lebedinskiy ile birlikte Tiflis'e giderek 'Mavera-i Kafkas Komiserliği'ne (Kafkasötesi Komiserliği-İ.K.) durumu bildirdiler.”*²

Şiddetle istikrara ihtiyaç duyan Kafkasötesi Komiserliği, 4 Aralık 1917'de yapılan toplantı sonucunda Vehip Paşa'nın teklifini kabul ederek Osmanlı Devleti ile mütareke görüşmelerine başlama kararı aldı.³ Bununla birlikte Osmanlı yönetimi, yapılacak olan ateşkesin İran Cephesi için de geçerli olmasını talep etmekteydi.

¹ Kerenskiy Hükümeti iş başına gelince önce Grandük Nikolay'ın yerine Kafkas Ordusu Komutanlığı'na Yudenic'i tayin etti. Fakat Yudenic Bolşevik olmadığından görevinden alınarak yerine Prjevalskiy tayin edildi. Bkz.; Yüksel Nizamoğlu, **Vehip Paşa**, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul 2013, s. 205.

² Mercan, **a.g.e.**, s. 61.

³ D. G. Martirosyan, **Rossiysko-Turetskiy Front Pervoy Mirovoy Voyniy (Birinci Dünya Savaşı'nın Rus -Türk Cephesi)**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Saratov 2006, s. 210.; General Prjevalskiy, Vehip Paşa'ya hitaben şu cevabı vermişti: *“Musalaha akdoluncaya kadar, yekdiğerlerine karşı harp eden ordularımızın bütün Kafkas Cephesi'nde harekât-ı harbiyenin tevkifini, tahlis-i sevk'ül-ceyşide bulunmamak üzere bugün işgal etmekte oldukları mevzilerde kalmalarını teklif ediyorum. Bu şarta muvafakatınızın menfi olması halinde, Osmanlı-Rus mümessillerinin bir komisyon teşkilini ve bu komisyona her iki taraf için kabili kabul olan şeraiti mütarekenin ihzar edilmesini istiyorum.”* Bkz.; Fahri Taş, **Erzincan Mütarekesi ve Brest-Litovsk**, Özyurt Matbaacılık, Ankara 1995, s. 15.

Nitekim 15 Aralık 1917’de iki tarafın heyetleri mütarekenin boyutunu çizmek için Erzincan’a gelmişlerdi. Görüşmelere Türk heyeti adına III. Ordu Kurmay Albayı Ömer Lütfi Bey (başkan), I. Hareket Şubesi Müdürü Binbaşı Hüsrev Bey ve III. Ordu Tercümanı Yüzbaşı Yakup Bey iştirak ederken, Kafkas Ordusu adına Kurmay Başkanı General Vışinskiy (başkan), 156. Rus Alay Kumandanı Albay Petzenger, Rus Köylü Cemiyeti Üyesi Arşak Cemalyan, Rus Ordusu Kumandanı Yaver Yüzbaşı Vedrinskiy, Rus İşçi Cemiyeti Üyesi Victor Tedzaya ve fotoğraf memuru Albay Esadze katılmışlardı.⁴

Bu sırada Bolşeviklerle devam eden Brest-Litovsk görüşmelerini de dikkate alan Enver Paşa, Erzincan’daki Vehip Paşa’ya verdiği talimatta Brest-Litovsk’taki olası şartların Kafkas Ordusu tarafından kabul edilmesi gerektiğini aktarmıştı. Böylece 15 ve 18 Aralık tarihleri arasında yapılan müzakereler iki taraf için olumlu geçmiş⁵ ve sonunda 18 Aralık 1917’de bir ateşkes imzalanmıştı:⁶ *“Mütarekenin imzasıyla birlikte Kafkas Cephesi’nde Osmanlı-Rus orduları arasındaki askerî harekât durdurulmuş ve iki ordu arasında mütarekenin imzalandığı tarihteki durum göz önüne alınarak bir sınır hattı çizilmişti. Antlaşmaya göre askerlerin stratejik olarak yeniden yerleştirilmelerine izin verilmeyecek ve Türk ordusunun hiçbir bölümü Kafkasya’dan Mezopotamya’ya transfer edilemeyecekti.”*⁷

Mütarekeye göre Kafkas Ordusu heyeti, Avrupa cephesinde Bolşeviklerle yapılacak antlaşmanın şartlarını kabul edeceğini de garanti etmişti. Bu bağlamda istediğini elde eden Osmanlı heyetinin Mezopotamya’ya (Irak Cephesi) asker sevk edemeyecek olması ise arzu etmediği bir sonuçtu. Bu arada mütarekeye göre Kafkas Rus ordusunun yapısında birtakım değişiklikler yaşandı. Bu bağlamda Stockholm Sefiri Cevat Bey’in Ocak 1918’de gönderdiği bir telgrafta şunlar yazılmaktaydı: *“Kafkasya Ordusu Başkumandanı General Prjevalskiy tarafından askerlerin kısm-i*

---

⁴ Nurcan Yavuz, “Erzincan Mütarekesi’nin Türk Tarihindeki Yeri ve Önemi”, **Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 17, Sayı: 28, 1995, s. 207-232.

⁵ Martirosyan, **a.g.e.**, s. 210.

⁶ Michael A. Reynolds, **Shattering Empires: The Clash and Collapse of the Ottoman and Russian Empires, 1908-1918 (Parçalanmış İmparatorluklar: Osmanlı ve Rusya İmparatorluğu’nun Çarpışması ve Çöküşü 1908-1918)**, Cambridge University Press, New York 1968, s. 171.

⁷ Mütarekenin maddeleri için bakınız.; Yavuz, **a.g.e.**, s. 220-221.

terhisi hakkında bir emirname neşr edildiği haber veriliyor. Emirname-i mezkureye göre 1901, 2, 3, 4, 5 efradı terhis edilecektir.”⁸

Her ne kadar Erzincan Mütarekesi yapıldıysa da ilerleyen günlerde Vehip Paşa tarafından Kafkasötesi Komiserliği ile ayrı bir antlaşma gündeme getirilmiş⁹ ancak bu girişim sonuçsuz kalmıştı.

Osmanlı Devleti veya İstanbul hükümeti, Kafkasya Cephesi’nde Erzincan Mütarekesi’ni imzalayarak dolaylı da olsa Rusya’da başlayan iç kargaşanın bir tarafıyla münasebetlere girmiş oldu. Sovyet iktidarının tanımadığı Kafkasötesi Komiserliği’ne tabi Prjevalskiy komutasındaki Kafkas Ordusu’yla yürütülen mütareke görüşmeleri, İstanbul hükümetinin sonraki süreçte nasıl bir tutum takınacağına sinyallerini belli ölçüde vermekteydi.

2.1.2. Brest-Litovsk Süreci

2.1.2.1. Müzakereler, Ermenistan Sorunu ve Ukrayna İle Barış

Türk-Sovyet ilişkileri, 1917 yılının aralık ayından itibaren şekillenmeye başlamış ve iki ülke yönetimi birbirini yakından tanıma olanağı elde etmişti. Çiçeği burnunda Sovyet hükümeti, Osmanlı Devleti ile bir barış antlaşması imzalamak için müzakerelere başlamış ve muhtemel şartları masaya yatırma fırsatını yakalamıştı.¹⁰ Çalışmamızın birinci bölümünde Brest-Litovsk Antlaşması’nın hazırlık aşamalarını, yaşanan ihtilafları ve alınan sonuçları genel hatlarıyla dile getirmiştik. Bu bölümde Osmanlı yönetiminin müzakereler esnasında takındığı tutum, Sovyet yönetimiyle yaşanan sürtüşmeler ve talep edilen şartlar üzerinde detaylıca durmaya çalışacağız.

Bilindiği gibi aralık ayında başlayan görüşmeler,¹¹ 1918 Ocak ayı içinde türbülansa girmişti. Bilhassa 29 Aralık (11 Ocak) 1918’de Sovyet yönetimi

⁸ BOA, HR.SYS., Dosya No: 2447, Gömlek No: 6, (26-1-1918).

⁹ Kafkas Cephesi Komutanı Vehip Paşa, 9 Ocak 1918’de Enver Paşa’nın talimatıyla General Odişelidze aracılığıyla Kafkasötesi Komiserliği Başkanı E. P. Gegeçkori’ye ‘Türkiye ve Kafkasötesi Komiserliği arasında müşterek hakkaniyet prensibi temelinde bir antlaşma’ yapılması isteğiyle danıştı. Bkz.; G.Z. Aliyev, **Turtsiya v Period Pravleniya Mladoturok (1908-1918)** (Jön Türk Yönetimi [1908-1918] Sürecinde Türkiye), İzdatelstvo ‘Nauka’, Moskva 1972, s. 310-311.

¹⁰ Galip Kemali Söylemezoğlu, **30 Senelik Siyasî Hatıralarım**, Ülku Matbaası, Cilt: 3, İstanbul 1953, s. 3.

¹¹ **Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi**, Cilt: 1, Devre: 3, İçtima Senesi: 4, 24 Aralık 1917, Pazartesi, s. 388.

tarafından Türkiye Ermenistanı¹² ile ilgili ilan edilen bir kararname, Brest-Litovsk'ta bulunan Türk heyetinin tepkisine sebep oldu. Sovyet hükümeti, bu kararname ile Türk Ermenistanı'na kendi geleceğini belirleme hakkını vermektedir. Kararnameye göre Türkiye Ermenistanı sınırlarındaki ordular çekilecek, Ermeni halk milisi kurulacak ve demokratik ilkelere uygun bir Ermeni Halk Temsilcileri Sovyeti teşkil edilecekti.¹³

Kararnamede taahhüt edilen 2. ve 4. maddenin¹⁴ uygulanabilmesi için Kafkas İşleri Halk Komiseri Stepan Şaumyan görevlendirilmişti. Bahsi geçen kararname, birkaç gün sonra Brest-Litovsk barış görüşmelerine iştirak etmek üzere gelen Türk heyeti tarafından oldukça sert karşılandı. Sadrazam Talat Paşa başkanlığında görüşmelere katılan Türk heyeti, Hariciye Nazırı Ahmet Nesimi Bey, Berlin Büyükelçisi İbrahim Hakkı Paşa, Mareşal Ahmet İzzet Paşa ve Berlin'deki Türk Askerî Ataşe Zeki Paşa gibi isimlerden oluşmaktaydı.¹⁵ Görüşmeler esnasında özellikle Ahmet Nesimi Bey ve Trotskiy arasında Türkiye Ermenistanı bağlamında önemli münakaşalar yaşandı: *“Ahmet Nesimi Bey'e göre Türkiye ve müttefikleri ile sulh müzakerelerine girişen Rus idarecileri, Doğu Anadolu'da Ermenileri teşkilatlandırarak Türkiye'ye karşı açık şekilde düşmanca bir siyasete başvurmuşlardır. Bu duruma göre, yapılması arzu edilen sulha mani olacaktlardır.”*¹⁶

Bunun yanı sıra Türk tarafı, kararnamenin Doğu Anadolu'daki Müslüman ve Türk ahaliyi müşkül bir vaziyet içine sokacağını, Bolşeviklerin Ermeni milisleri kullanarak Güney Kafkasya'da egemen olacağını ve hatta Türkiye Ermenistanı üzerinden Akdeniz'e ineceğini düşünmekteydi.¹⁷

---

¹² Bolşevikler, henüz Aralık 1917'deki görüşmeler esnasında Ermenistan'ı gündeme getirmişlerdi. Osmanlı Devleti'nin Hariciye Vekili Halil Bey'in hariciye vekâletine gönderdiği 21 Aralık 1917 tarihli şifreli telgrafta Rusların Litvanya'da tatbik olunmasını istedikleri genel kuralların (ulusların kendi kaderini tayinine ilişkin) Ermenilerle meskûn Türk vilayetlerinde de uygulanmasını istediklerini yazmaktadır. Daha fazla bilgi için bkz.; BOA, HR.SYS, Dosya No: 2397, Gömlek: 5, (4-1-1918).

¹³ **Dekretiy Sovyetskoy Vlasti 25 Oktyabrya 1917-16 Marta 1918 (Sovyet İktidarının Kararnameleri: 25 Ekim 1917-16 Mart 1918)**, s. 298.

¹⁴ İlgili maddeler için bakınız.; **Dekretiy Sovyetskoy Vlasti 25 Oktyabrya 1917-16 Marta 1918 (Sovyet İktidarının Kararnameleri: 25 Ekim 1917-16 Mart 1918)**, s. 298.

¹⁵ Alpay Kabacalı, **Talat Paşa'nın Anıları**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2000, s. 150.; Hüseyin Cahit Yalçın, **Talat Paşa**, Yedigün Matbaası, İstanbul 1943, s. 59.; Nurcan Yavuz, “Doğu Anadolu'daki Ermeni Mezaliminin Brest-Litovsk Barış Görüşmelerinde Protestosu”, **Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt: IV, Sayı: 15, 1995, s. 381-406.

¹⁶ Mercan, **a.g.e.**, s. 72.

¹⁷ Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Cilt: 3, Ankara 1967, s. 121.

Sovyet ve Osmanlı murahhasları arasındaki tartışmalar süredürken Brest-Litovsk müzakereleri 5 (18) Ocak 1918'de bir kez daha sekteye uğradı. Zira Trotskiy, Kurucu Meclis seçimlerine katılmayı gerekçe göstererek Petrograd'a gitmişti. Osmanlı Devleti ve müttefikleri, Bolşeviklerin barış konusunda gönülsüz davrandığı¹⁸ kanısına varmış ve olumsuz bir sonuç alınması ihtimalini göz önünde tutarak cephe gerisinde birtakım askerî hazırlıklar içine girmişlerdi. Bu çerçevede Sadrazam Talat Paşa, İstanbul'a şu telgrafi çekmişti: *"Bolşevikler, Ermenileri silâhlandırdıktan sonra çekileceklerdir. Ona göre hazırlanalım."*¹⁹

Doğu Anadolu'da teyakkuzda bulunan Türk ordusu, yaşanan otorite boşluğundan istifade ederek bölgede hâkimiyeti ele geçirme gayesindeydi.²⁰ Bu bağlamda *"3. Ordu Komutanı (Vehip Paşa-İ.K.) 23 Ocak'ta (10 Ocak) ileri hareket için hazırlanma emrini vermişti. Cephedeki Ermeni kuvvetinin 40-50 bin kişi tahmin edilmesi, iaşe meselesi esaslı hazırlıklara lüzum gösteriyordu. Bu sebeple ileri hareket 12 Şubat'ta (30 Ocak) yapılabildi."*²¹

12 Şubat 1918'de vuku bulacak Türk saldırısına geçmeden önce, Brest-Litovsk'ta bu zaman diliminde yaşanan sürtüşmeleri ve sürece yön veren dinamikleri irdelemek isabetli olur. Petrograd'ta bir taraftan Kurucu Meclis dağıtılırken diğer taraftan Brest-Litovsk görüşmeleri,²² bazı kutuplaşmalara sebep olmuştu. Öyle ki Almanya tarafından dayatılan şartlara burjuvazinin yanı sıra Sol Komünistler ve

---

¹⁸ Rus heyetinden A. A. İoffe, 1918 Ocak ayı içindeki müzakereler esnasında şunları dile getirmişti: *"Daha önce işaret ettiğimiz gibi, tazminatsız barış isteği Rus devrimi tarafından ileri sürüldü. Bu yüzden Alman plânının 3. kısmında formüle edilen tazminatı reddetmekten yana tavır aldık. Ancak bu prensip, sözü geçen plânın sonraki kısımlarında önemli sınırlamalar ihtiva etmektedir."* Bkz.; **Sovjetsko-Germanskiye Otnoşeniya ot Peregovorov v Brest-Litovske do Podpisaniya Rapallskogo Dogovora (Brest-Litovsk'taki Müzakerelerden Rapallo Antlaşması'na Kadar Sovyet-Alman İlişkileri)**, Sbornik Dokumentov 1 1917-1918 g., İzdatelstvo Politiceskoy Literatury, Moskva 1968, s. 239.

¹⁹ Bayur, **a.g.e.**, s. 123.

²⁰ Fahri Belen, **Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi: 1918 Yılı Hareketleri**, Kara Kuvvetleri Komutanlığı Yayinevi, Cilt: V, Ankara 1964, s. 150.

²¹ **A.g.e.**, s. 150.

²² Brest-Litovsk Antlaşması'nın Rusya için son derece ağır şartlar ihtiva edeceğini belirtmiştik. Rusya'ya dayatılan yeni sınırlar, barış antlaşmasından çıkacak yeni iktisadî ve siyasî şartlar, bundan sonra Almanya'nın bir kolonisi haline gelecek olan Rusya'nın ekonomik ve siyasî olarak bağımsız bir şekilde ilerleme olanağını ortadan kaldırmaktadır. Bkz.; Mihail Pavloviç, **Bretskiy Mir i Usloviya Ekonomiceskogo Vozrojdeniya Rossii (Brest-Litovsk Antlaşması ve Rusya'nın Yeniden Doğuşu'nun Ekonomik Şartları)**, Tipografiya İ. D. Sytina, Moskva 1918, s. 18.

muhtelif fraksiyonlar karşı çıkmıştı.²³ Sovyet Rusya'nın yönetim katında oluşan barış karşıtı genel ruh hali, bir açıdan Trotskiy'i barış görüşmelerine çelme takmak için daha da cesaretlendirmekteydi. Bu politik çalkantılar altında toplanan Sovyet heyeti, barış konusunda pek gönüllü olmayan Trotskiy başkanlığında bir kez daha Brest-Litovsk'un yolunu tuttu. 30 Ocak'tan (17 Ocak) itibaren kaldığı yerden devam eden müzakerelerde iki husus ön plâna çıkmıştı: Biri Ukrayna ile ayrı bir barış antlaşması konusu, diğeri Rusya'nın işgali altında bulunan Doğu Anadolu topraklarının akıbeti. Petrograd'tan ayrıca Ukrayna Sovyeti'ni temsilen iki delege ile gelen Trotskiy, Petlurist Ukrayna radasıyla ayrı bir barış antlaşması yapılmasına karşıydı.²⁴ Doğu Anadolu'daki topraklar konusunda ise öteden beri Ermeni salahiyyetinden yana gösterilen tutum hâlâ devam etmekteydi. Oysa Osmanlı heyeti, bu bölgenin Rus kuvvetleri tarafından tamamen tahliye edilmesini ve Türkiye'ye bırakılmasını talep etmekteydi. Bunun yanı sıra Osmanlı Devleti ile Güney Kafkasya hükümeti arasında zımnen gelişen münasebetler de tartışılan konular arasındaydı.

Ukrayna'nın Brest-Litovsk müzakerelerindeki konumuna bakacak olursak karşımızda uzlaşmaz iki ayrı heyetin varlığını görmekteyiz. Görüşmelere bir taraftan Sovyet Rusya yanlısı, işçi ve köylü iktidarını esas alan V. M. Şahray ve E. G. Medvedev'in temsil ettiği Sovyet Ukrayna heyeti,²⁵ diğeri taraftan burjuvazi ve toprak ağalarının destek verdiği Ukrayna radasından gelen bir heyet iştirak etmişti.²⁶ Ukrayna radasını temsil eden heyette Nikolay Lyubinskiy'in yanı sıra şu isimler yer almaktaydı: "*Sekreter V. O. Goluboviç, Nikolay Levitskiy, Mihail Polozov, A. A.*

²³ M. V. Frunze, **Pyataya Godovşina Sovyetskoy Vlasti (Sovyet İktidarının Beşinci Yıldönümü)**, Gospolitizdat, Moskva 1960, S. 7.

²⁴ Bayur, **a.g.e.**, s. 127.; Osmanlı Devleti Hariciye Nezareti'ne gönderilen bir telgrafta şöyle yazılmaktadır: "*Trotskiy Ukrayna radasıyla Sovyetleri arasında muharebat cereyan ettiğini, Rus murahhasasıyla beraber bulunmak üzere Ukrayna Sovyeti'ni temsil eden iki murahhas geldiğini belirtmektedir.*" Bkz.; BOA, HR.SYS., Dosya No: 2397, Gömlek Sıra No: 5, (1-4-1918).

²⁵ Stalin, iki heyet arasındaki farkı şu şekilde ortaya koymaktaydı: "*Radanın Ukrayna üzerindeki nüfuzu, Tüm Ukrayna Merkezî Yürütme Komitesi'yle karşılaştırıldığında oldukça önemsizdir. Bütün kömür sahası MYK'nin elinde. Tahıl bölgeleri gündün güne MYK'nin eline geçmektedir. Donetsk Havzası'ndan kömür çıkarma işi MYK'nin elinde. Tüm Karadeniz Filosu ve kıyı kentleri MYK'nin yanında. Bütün bunlar, MYK'ye delegasyonda temsilci bulundurma hakkını vermektedir.*" Bkz.; İrina Mihutina, **Ukrainskiy Brestskiy Mir (Ukrayna Brest-Litovsk Antlaşması)**, İzdatelstvo "Evropa", Moskva 2007, s. 83.

²⁶ BOA, HR.SYS., Dosya No: 2397, Gömlek Sıra No: 5, (1-4-1918).

Sevryuk. Delegasyonun danışmanları ise Yüzbaşı Von Gossenko, Profesör S. Ostapenko'ydu."²⁷

Sovyet Ukrayna heyeti, ayrı bir barış antlaşmasına ihtiyaç olmadığını, ulusların kendi kaderini tayin hakkı²⁸ çerçevesinde Sovyet Rusya ile ortak bir tutuma sahip olduğunu ve Ukrayna radasını tanımadığını bir deklarasyonla ilan etmekteydi: *"Ukrayna Radası Genel Sekreterliği tüm Ukrayna halkının temsilcisi olarak telakki edilemez. Ukrayna işçileri, askerleri ve köylüleri adına kesin olarak diyoruz ki genel sekreterliğin bizden bağımsız aldığı tüm kararlar, Ukrayna halkı tarafından tanınmayacak, dikkate alınmayacak ve uygulamaya koyulmayacaktır."*²⁹

Sovyet Ukrayna ve Rusya'nın her türlü itirazına rağmen 27 Ocak (9 Şubat) 1918'de İttifak devletleri ve Ukrayna radası arasında müstakil bir barış antlaşması³⁰ imzalandı.³¹ Sovyet heyetini oldukça huzursuz eden bu antlaşmadan sonra bütün ipler koptu. Bu bağlamda Hariciye Nazırı Vekili Halil Bey, barış görüşmelerinde gelinen noktayı ve Trotskiy'in gösterdiği tavrı meclis-i mebusanda şöyle bir konuşma ile dile getirmişti: *"Ertesi gün saat 5.30'da vuku bulan içtimada Trotskiy, ahali komiserleri namına Rusya'nın bir sulh muahedesini imzadan feragat ettiğini; Almanya, Avusturya, Türkiye ve Bulgaristan ile kendi beyninde mevcut olan hal-i harbin de mürtefi olduğunu beyan ile bilcümle hudutları üzerinde bulunan Rus ordularına da terhis emri verildiğini ilave etmiş."*³²

Osmanlı yönetimi, tıpkı Erzincan Mütarekesi'nde olduğu gibi Ukrayna ile barış konusunda da bir bakıma Bolşevik iktidarı tanımayan karşı-devrimci güçlerle dostane ilişkiler başlatmış oldu. Böylece 28 Ocak (10 Şubat) 1918'de barış müzakereleri sekteye uğramış ve kılıçlar yeniden çekilmişti. Sovyet heyetinin

²⁷ John Uiler-Bennet, **Brestskiy Mir, Pobedy i Porajeniya Sovyetskoy Diplomatii (Brest-Litovsk Antlaşması, Sovyet Diplomasisinin Başarıları ve Yenilgileri)**, İzdatelstvo "Tsentrpoligraf", Moskva 2009, s. 101.

²⁸ BOA, HR.SYS., Dosya No: 2397, Gömlek Sıra No: 5, (4-1-1918).

²⁹ BOA, HR.SYS., Dosya No: 2397, Gömlek Sıra No: 5, (21-1-1918).

³⁰ **Sovyetsko-Germanskiye Otnoşeniya ot Peregovorov v Brest-Litovske do Podpisaniya Rapallskogo Dogovora (Brest-Litovsk'taki Müzakerelerden Rapallo Antlaşması'na Kadar Sovyet-Alman İlişkileri)**, s. 300.

³¹ **Deutscher Reichsanzeiger**, No: 36, Montag, 11 Februar 1918.

³² **Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi**, Cilt: 2, Devre: 3, İçtima Senesi: 4, 14 Şubat 1918, Perşembe, s. 315.; Osmanlı Devleti Hariciye Nezareti'ne gelen bir telgrafta barış görüşmelerinin nihai vaziyeti üzerine şöyle yazılmaktadır: *"Trotskiy'in fikri henüz anlaşılammış ise de yine işi uzatmak, nutuklarla Alman ve Avusturya sosyalistleri üzerinde tesir yapmak gayetini taşıdığı anlaşılıyor."* Bkz.; BOA, HR.SYS., Dosya No: 2397, Gömlek Sıra No: 5, (1-4-1918).

masadan çekilmesi üzerine taraflar dağılmış ve cephelerde taarruz için şartlar hazır hale gelmişti. 30 Ocak (12 Şubat) 1918'de ileri harekâta başlayan Vehip Paşa komutasındaki 3. Osmanlı Ordusu Bayburt, Erzincan ve Van olmak üzere üç koldan saldırıya geçti.³³ Türk ordusunun cephedeki dağılımı şöyleydi: “*Sağ cenahta Van-Bayezid istikametine karşı Ali İhsan (Sabis) Paşa'nın 4. Kolordusu, ortada Erzincan-Erzurum-Sarıkamış istikametine karşı Kâzım Karabekir'in 1. Kafkas Kolordusu, sol cenahta Karadeniz'e kadar olan muntıkada Bayburt, Trabzon istikametine karşı Yakup Şevki (Subaşı) Paşa'nın 2. Kafkas Kolordusu.*”³⁴

Erzincan üzerine saldırıya geçen 1. Kafkas Kolordusu'nun karşısında Ermeni kuvvetleri konuşlanmıştı: “*Bu sırada Erzincan'da Ermenilerin 1 piyade alayı, 1 süvari bölüğü, 2 batarya ve Ermeni gönüllüleri bulunmakta, başlarında da Fransız asıllı bir komutan olan Albay Morel görev yapmaktaydı.*”³⁵ 13 Şubat 1918'e gelindiğinde Doğu ve Batı Dersim müfrezeleriyle birlikte Erzincan'ı kuşatan Türk ordusu,³⁶ Ermeni kuvvetlerinin cılız mukavemeti karşısında galip gelmiş ve Erzincan'ı ele geçirmişti. Taarruz karşısında zorlanan Ermeni kuvvetleri Erzurum'a doğru kaçarken, Erzincan'da bıraktıkları çok sayıda cephane ve askerî mühimmata Osmanlı birlikleri tarafından el konuldu.³⁷

Çarpışmaların meydana geldiği yerlerden biri de Trabzon ve Giresun'du. Sovyet birliklerinden müteşekkil bu bölgede Osmanlı adına 2. kolorduya bağlı 37. tümen çarpışmaktaydı. 24 Şubat'a kadar devam eden muharebeler sonucunda Osmanlı ordusu, Trabzon'u kontrol altına almış ve Sovyet birlikleri Batum'a doğru kaçmak zorunda kalmıştı. Aynı şekilde 20 Şubat 1918'de 2. Kafkas Kolordusu, Bayburt'u da ele geçirmiş ve ilerleyişini sürdürmüştü. Bahsi geçen taarruz, 2 Mart 1918'de Rize'nin alınışıyla kısmen amacına ulaşmıştı. 3 Mart'ta ise Osmanlı

---

³³ Belen, **a.g.e.**, s. 152.

³⁴ Halil Bal, “Brest-Litovsk Antlaşması'ndan Sonra Türkiye ve Ermeniler”, **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 5, 2004, s. 25-51.

³⁵ Nizamoğlu, **a.g.e.**, s. 221-222.

³⁶ Erzincan'a 36. tümenin 108. alayı girmişti. Batı Dersim Komutanı Yarbay Halit, Dersim'den 735 kişilik milis kuvveti, bir piyade taburu ve bir top harekete geçtiği halde ancak 250 milis ve 30 piyade ile şehrin 6 kilometre güneyine varabilmişti. Bkz.; Belen, **a.g.e.**, s. 152.

³⁷ Muharebede iki asker şehit oldu, 8 asker yaralandı. Fakat “hasta ve mevzii donuk” olarak 547 kişi hastaneye gönderildi. Ermenilerin kaybı da 100 kadar olmuştu. Türk ordusu Erzincan'da bol miktarda yiyecek, 4.016 tüfek, 3 top, 25 bomba topu, 1 makineli tüfek, 321 sandık cephane, çok sayıda malzeme ve dolu ambarlar ele geçirdi. Bkz.; Nizamoğlu, **a.g.e.**, s. 222.

yönetimini tahmin edilenden daha fazla memnun edecek bir antlaşma gündeme gelecekti.

2.1.2.2. Brest-Litovsk Antlaşması'nın İmzalanması

28 Ocak (10 Şubat) 1918'den sonra bir taraftan Osmanlı Devleti'nin yürüttüğü taarruz hareketi diğer taraftan Almanya'nın Sovyet topraklarındaki ilerleyişi Bolşevik yönetimi tedirgin etmişti. Sovyet hükümetinin barışa yönelik mesafeli duruşu, her geçen gün daha fazla güç kaybına sebep olmakta ve İttifak devletlerinin elini kuvvetlendirmekteydi. Bu çapraşık gidişata son vermek zorunda kalan Bolşevikler, parti içi karşıt görüşlere rağmen yeniden barış sürecine girmek için 7 (20) Şubat'ta Almanya ile irtibata geçmek istedi. Ancak Almanya, Sovyet yönetiminin ateşkes ve barış talebine cevap vermekte bu kez aceleci davranmadı. Bu bağlamda Lenin, 8 (21) Şubat 1918 tarihli yazısında şunları yazmıştı: *“Alman hükümeti aşikâr bir şekilde cevabını geciktirmektedir. Açık bir şekilde barış istememektedir. Alman militarizmi, tüm ülkelerin kapitalistlerinin verdiği görevi ifa ederek, Rus ve Ukraynalı işçilerin ve köylülerin soluşunu kesmek, toprağı toprak ağalarına iade etmek, fabrikaları bankerlere ve iktidarı monarşiye vermek niyetindedir.”*³⁸

Bolşeviklerin barış talebinden istifade eden Almanya, Osmanlı Devleti'nin isteklerini de dikkate alarak 10 (23) Şubat 1918'de daha ağır şartları ihtiva eden bir ultiatom verdi.³⁹ Söz konusu ultiatom, saat 10.30'da Y. M. Sverdlov'a ulaştı.⁴⁰ 48 saat içinde onaylanması gereken ultiatomun Türkiye'yi ilgilendiren kısmı, Doğu

³⁸ Lenin'in aynı tarihli konuşması şöyle devam etmektedir: *“Alman generalleri Petrograd ve Kiev'de kendi düzenini kurmak istiyorlar. Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti büyük bir tehlike içinde bulunmaktadır. Alman proletaryası ayağı kalkana kadar ve zafer elde edene kadar, Rusya köylüsü ve işçisinin kutsal görevi, Sovyet Cumhuriyeti'ni burjuva-emperyalist Almanya'nın devasa ordusuna karşı tereddütsüz savunmaktır.”* Bkz.; **Sovyetsko-Germanskiye Otnoşeniya ot Peregovorov v Brest-Litovske do Podpisaniya Rapallskogo Dogovora (Brest-Litovsk'taki Müzakerelerden Rapallo Antlaşması'na Kadar Sovyet-Alman İlişkileri)**, s. 340.

³⁹ Taş, **a.g.e.**, s. 44.; ultiatomun şartları şöyleydi: *“1) Kesin barış. 2)Almanya ve Avusturya'nın boşaltacakları yerler haritada gösterilmiştir. (Bu haritaya göre Kurland, Litvanya ve Polonya Almanya veya Rusya dışında kalmaktadır). 3) Rusya, Livonya ve Estonya'yi boşaltacaktır. Yerli hükümet ve ordu kuruluncaya kadar oralarda Alman polisi kalacaktır. 4) Ruslar durmaksızın Ukrayna ile barış yapacaklar. Bu ülke ile Finlandiya'yi boşaltacaklardır. 5) Rusya, Doğu Anadolu illerinin iyi bir düzen içinde Osmanlı İmparatorluğu'na geri verilmesi için elden geleni yapacaktır...8) Bu koşullar 48 saat içinde onaylanmalı ve barış üç gün içinde imzalanmalıdır.”* Bkz.; Bayur, **a.g.e.**, s. 132.

⁴⁰ Uiler-Bennet, **a.g.e.**, s. 159.

Anadolu illerinin iyi bir düzen içinde Osmanlı Devleti'ne iade edilmesi idi. Alman ulti­matomunu fırsat bilen Bâb-ı Âli, Doğu Anadolu illeri dışında bir de 93 Harbi (1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı) esnasında kaybettiği üç sancağı (Kars, Ardahan, Batum) gündeme getirmek istiyordu. Yapılan plâna göre bu üç sancak, Kızıl Ordu tarafından tahliye edilecek ve asayiş sağlanana kadar bölge Türk polisi ve jandarması tarafından kontrol altında tutulacaktı. Bu bağlamda İstanbul hükümetinin Hakkı Paşa aracılığıyla ulaştırdığı talimat, her ne kadar plâna uygun şekilde değerlendirilmemiş olsa da Almanlar tarafından önemsenmiş ve ulti­matom metninde şu şekilde yer edinmişti: *“Ardahan, Kars, Batum sancakları dahi derhal Rus askeri tarafından kayıtsız şartsız boşaltılacaktır. Sovyet Rusya Devleti bu sancakların iç işlerine ve devletler hukuku açısından kazanacakları yeni durumuna karışmayacak ve ayrıca buralar halkını, yeni durumu komşu devletler ve özellikle Osmanlı Devleti ile itilafsız tayin konusunda serbest bırakacaktır.”*⁴¹

Ültimatom şartları şekillenirken Osmanlı yönetimi tarafından tartışmaya açılan mevzulardan biri de Kafkasya'daki Müslümanları⁴² tek bir İslam devleti içinde bir araya getirme konusuydu.⁴³ Özellikle Filistin, Irak ve Suriye gibi cephelerde büyük toprak kayıplarına uğramış Osmanlı Devleti, bu kaybı Kafkasya'da teşkil edeceği vassal bir İslam devletiyle gidermenin peşindeydi. Bu bağlamda Enver Paşa, 23 Şubat 1918'de Birinci Kafkas Kolordusu Komutanı Kâzım Karabekir'e gönderdiği bir telgrafta Kafkasya Müslümanlarının Ekim Devrimi sonrası bağımsız bir hükümet kurmaya ve Osmanlı yönetimiyle bazı ilişkiler geliştirmeye çalıştıklarını belirtmekteydi: *“Bunlara yardım etmek ve Müslümanları Rus ve Ermeni elinden kurtarmak ve bu suretle bizimle Kafkasya İslamları arasındaki rabıtayı takviye etmek için şimdiden Bakü'de bir teşkilat vücuda getirilmektedir ki buradan gerek Bahr-ı Hazer şimalindeki İslamları ve gerekse Kafkasya şimali ile temas edilecektir.*

---

⁴¹ Alman heyetine başkanlık edecek olan Von Rosenberg, Alman Büyükelçisi Bernstorff'a şunları yazmıştı: *“Rusların Kars, Ardahan ve Batum hakkındaki bu yeni kararı kabul edip etmeyecekleri kesin değildir. En iyisini yaptığımıza inanıyorum ve ben şahsen eğer bu maddeyi Ruslara kabul ettirmeye muvaffak olabilirsek, bunu büyük bir başarı olarak kabul edebilirim.”* Bkz.; Kılıç, **a.g.e.**, s. 355.

⁴² Hakkı Paşa, Enver Paşa'dan aldığı direktifle 27 (14) Şubat 1918'de Almanlar'dan Kazan, Orenburg, Türkistan ve Buhara Müslümanlarının haklarının tanınması için talepte bulunmuştu. Söz konusu istek hiçbir yere ulaşmadı ve sonuçsuz kaldı. Bkz.; Raynolds, **a.g.e.**, s. 188.

⁴³ Mercan, **a.g.e.**, s. 78.

Şimdiden altıncı ordu ve üçüncü ordu Kafkasya dâhili ile irtibat ve münasebet tesis etmişlerdir.'⁴⁴

Ancak ne Almanya ne de Sovyet yönetimi, Osmanlı Devleti'nin bu girişimine olumlu yaklaştılar. Yine de Bâb-ı Âli'nin Kafkasya'da bu tür emeller taşıması, ilerleyen süreçte şiddetlenecek olan iç harpte Bolşevik iktidar açısından bir tehlike oluşturacağı sinyallerini vermektedir.

Ültime metni, beklenildiği gibi Bolşevik yöneticiler arasında büyük tartışmalara sebep oldu. Baştan beridir amansız devrimci bir savaştan yana tutum takınan Buharin'in bakış açısında herhangi bir değişiklik olmamışken, Trotskiy de aynı görüşü taşımaktaydı.⁴⁵ Mevcut yöneticiler içinde oldukça mutedil ve akılcı bir yol izleyen Lenin (Stalin de ona destek vermektedir), barışa ilişkin kararlı duruşundan asla taviz vermemiş ve olası bir uzlaşmazlığa karşı net tavrını şu şekilde koymuştu: *"Devrimci cümleler devri bitti. Artık gerçek işimize geçmeliyiz. Eğer bu olmazsa ve bu politika bu şekilde devam ederse, hem hükümetten hem de merkezî komiteden ayrılacağım. Devrimci bir savaş için ordu gerekli. Fakat o yok. O zaman bu şartları imzalamak lazım. Eğer bunları imzalamazsanız, 3 hafta sonra Sovyet iktidarının ölüm kararını imzalamış olursunuz."*⁴⁶

Sovyet yöneticileri arasındaki gerilimli tartışmaların odak noktalarından biri de Ukrayna'nın bağımsızlığıydı. Zira Almanya'nın verdiği ultiatom, Ukrayna'nın bağımsızlığını gerektirmekteydi. Bu mevzu da dâhil diğer tüm tartışmalı şartlarda Trotskiy ve şürekâsının alışık muhalefetine karşı Lenin'in görüşleri kabul görmüş ve barış antlaşmasının imzalanması yönünde nihai karar verilmişti.⁴⁷ Bu karar karşısında Trotskiy, dışişleri halk komiserliğinden ayrılmıştı.

⁴⁴ Kâzım Karabekir, **Erzincan ve Erzurum'un Kurtuluşu; Sarıkamış, Kars ve Ötesi**, Erzurum Ticaret ve Sanayi Odası Araştırma, Geliştirme ve Yardımlaşma Vakfı Yayınları, Erzurum 1990, s. 102.

⁴⁵ Trotskiy, antlaşmadan yaklaşık 8 ay sonra 3 Ekim 1918 tarihli bir konuşmasında yaptığı hatayı şöyle itiraf etmektedir: *"Brest-Litovsk'taki barış antlaşmasını imzalamak konusunda ben de dâhil birçoğumuzun şüphyle yaklaştığı döneme ilişkin bir açıklama yapmayı kendime görev bilmekteyim. Yalnızca yoldaş Lenin, bizim karşı çıkışlarımızı ve itirazlarımızı alt ederek kararlılıkla, şartırcı bir öngörüyle ve ileri görüşlülükle, henüz dünya proleter devrimi gerçekleşmemişken, bu imtihanı geçmemizi ve zorlukları aşmamızı üstelemişti. Şimdi kabul etmeliyiz ki biz haksızmışız."* Bkz.; Uiler-Bennet, **a.g.e.**, s. 161.

⁴⁶ Uiler-Bennet, **a.g.e.**, s. 161.

⁴⁷ Bakinskiy Raboçiy gazetesi, süreci şu şekilde vermektedir: *"Merkezî yürütme komitesi, Alman barış şartlarını kabul etti. İşçi, Asker ve Köylü Temsilcileri Sovyetlerinin 24 Şubat sabah saat 4.30'da aldığı karara göre Halk Komiserleri Konseyi, Alman hükümetinin teklif ettiği barış şartlarını ve Brest-*

Bariş antlaşması için artık tüm koşullar uygun hale geldi. Sovyet delegasyonu 15 (28) Şubat 1918'de Brest-Litovsk'a ulaştı: "*Delegasyon G. Y. Sokolnikov'un başkanlığında müzakerelere katılacaktı. Sovyet delegasyonunda Sokolnikov'un dışında L. İ. Petrovskiy, G. V. Çiçerin, L. M. Karahan, İoffe, Alekseev, Amiral Altfater, General Danilov, Yüzbaşı Lipskiy, Adaskiy ve Profesör Andogskiy bulunuyordu.*"⁴⁸ Türk heyeti adına ise Büyükelçi İbrahim Hakkı Paşa ve Ataşe Zeki Paşa katılmışlardı. Yaklaşık 4 gün süren müzakereler sonrası Brest-Litovsk Bariş Antlaşması (3 Mart 1918) imzalandı.⁴⁹ Özellikle Doğu Anadolu ve Elviye-i Selâse'nin (Kars, Ardahan, Batum) yazgısı açısından önem arz eden antlaşmanın müşterek metnindeki 4. maddenin 2. bendine göre Rusya Doğu Anadolu vilayetlerini boşaltmalı, burada asayişini sağlamalı; Ardahan, Kars ve Batum mıntıklarını tahliye etmeli ve bu mıntıkların yeni teşkil edilecek idarî-hukukî statüsüne müdahale etmemeliydi.⁵⁰

Antlaşmanın 1. maddesine göre Sovyet Rusya, bütün kuvvetlerini 6 ila 8 hafta içinde savaştan önceki sınırlara çekmeyi taahhüt etmiş ve savaş esnasında işgal edilmiş vilayetlerin Türk hâkimiyetine girişi esnasında emniyeti sağlayacağını kabul etmişti. Dolayısıyla Türkiye Ermenistanı projesi söz konusu antlaşma gereğince masadan kalkmış oldu.⁵¹

Brest-Litovsk Antlaşması, Sovyet Rusya ve Osmanlı Devleti arasında imzalanan ilk resmî belge olması açısından önem arz etmektedir. İki tarafın bundan sonraki ilişkileri bu antlaşmaya göre şekillenecektir.⁵² Özellikle Kafkasya ve

---

Litovsk'a bir delegasyon göndermeyi kabul etti." Bkz.; "Radiotelegrammy", **Bakinskiy Raboçiy**, No: 34, Baku, Vtornik, 26 Fevralya 1918, s. 1.

⁴⁸ Kılıç, **a.g.e.**, s. 357.

⁴⁹ Bayram Kodaman, "Bolşevik İhtilali ve Türkiye", **SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 25, Mayıs 2012, s. 65-68.

⁵⁰ Brest-Litovsk Antlaşması'nın tüm maddeleri için bakınız; Mehmet Saray, **Atatürk'ün Sovyet Politikası**, Damla Neşriyat, İstanbul 1984, s. 12-14.

⁵¹ Taş, **a.g.e.**, s. 44-46.

⁵² Antlaşmanın Ermeni topraklarıyla ilgili bölümünden oldukça mütesir olan Ermeni hükümeti yetkililerinden Ogandjonyat, şu açıklamada bulunmuştu: "*Antlaşmanın uygulanması esnasında yaşanan durum, emekçi Ermeni halkı için bir mezar gibiydi. Brest-Litovsk Antlaşması ile yalnızca Van, Muş, Eleşkirt, Erzurum gibi Türk-Ermeni kentleri değil aynı zamanda Kars, Ardahan ve Batum gibi 1 buçuk milyon Ermeni'nin yaşadığı sancaklar da Türkiye tarafına intikal etti. Gerçeğe bakılırsa bu yerler için kendi kaderini tayin hakkından bahsediliyordu. Fakat bu dil sürçmesi, manevî bir ödev olmanın dışında somut bir uygulamaya geçemedi.*" Bkz.; GARF, Fond: P-1235, Fond: 93, Ed. Xr.: 163, L. 110.

Türkistan üzerinde çıkarları olan iki devletin gelecekte izleyeceği politika, bu antlaşmanın geçerliliğini sık sık gündeme getirecektir.

Barış antlaşmasını müteakip karşılıklı ilişkileri resmî anlamda yürütmek için ivedi çalışmalar başlamıştı. Henüz 2 Mart 1918'de Galip Kemali Söylemezoğlu, Berlin'e teşrif etmişti. Buradan Alman heyetiyle birlikte Petrograd'a gitmek için görevlendirilen Söylemezoğlu, yaklaşık 40 gün beklemek zorunda kaldı.⁵³ Zira bu sırada Sovyet topraklarında ve merkezinde ihtilâl karşıtlığı baş göstermişti. Devrim karşıtı komplolara karşı önlem almaya çalışan Bolşevikler, çareyi hükümetin merkezini başkent Petrograd'tan Moskova'ya nakletmekte bulmuşlardı. Nitekim 1918 yılının nisan ayı ortalarında Sovyet hükümetinin merkezinde sükûnet sağlanmış ve Söylemezoğlu için Moskova'ya gitme vakti gelmişti. 23 Nisan 1918'de Moskova'ya ulaşan Moskova Sefiri Galip Kemali Söylemezoğlu, ilk anları şöyle betimlemektedir: *“Saat 12.00'de Moskova istasyonuna girdik. Kalabalık bir halk kütlesi vardı. Hariciye komiserliğinden gelen bir memur ile İsveç ve İspanya konsolosları gara gelmişlerdi. İspanya konsolosu evvelce Petrograd'ta tanıştığımız Rus tebaasından Mösyö Ziybine'ydi. Halk daha ziyade hayırhah ve memnun bir bakışla, trenden inip otomobillere bindiğimizi seyrediyordu.”*⁵⁴

Böylece iki ülke arasındaki diplomatik ilişkiler, elçilikler boyutunda da bir zemine oturmuştu.

2.1.3. Erzurum ve Elviye-i Selâse'nin Konumu

2.1.3.1. Erzurum Kuşatması

Osmanlı-Sovyet Rusya ilişkileri açısından önem arz eden hadiselerden biri Erzurum'un Türk ordusu tarafından geri alınmasıdır. Özellikle Ermenilerin bölgedeki faaliyetleri ve talepleri, sık sık Sovyet ve Türk tarafını karşı karşıya getirmişti. Yukarıda belirtildiği gibi Erzincan'ın Türk tarafına iltihak etmesinden sonra Ermeni kuvvetleri Erzurum'a doğru kaçmış ve burada mücadeleyi devam ettirmek için hazırlıklara başlamışlardı: *“4 (17) Şubat'ta Erzurum'a gelen Ermeni Generali Antranik, komutayı eline aldı. Rus Albayı Zinkiyeviç de onun kurmay başkanıydı.*

---

⁵³ Söylemezoğlu, **a.g.e.**, s. 7.

⁵⁴ **A.g.e.**, s. 19.

Erzurum'daki Ermeni kuvveti Erzurum ve Erzincan alaylarıyla 1. avcı alayından 1 tabur, 9 piyade taburu, 3 süvari bölüğü, 2 dağ bataryasıydı."⁵⁵

Osmanlı ordusu ise zaman kaybetmeden ilerlemeye devam etmiş ve 26 Şubat 1918'de Aşkale, Yeniköy ve Of taraflarına kadar ulaşmıştı. Ancak Erzurum'a taarruz etmek için I. ve II. kolorduların plânlandığı gibi toplanması gerekiyordu.⁵⁶ Bu suretle bir taraftan saldırı hazırlıkları yapılırken, diğer taraftan Brest-Litovsk görüşmeleri hız kazanmış ve 3 Mart'ta barış antlaşmasının imzalanmasıyla birlikte Osmanlı ordusunun ilerleyişi daha da kolaylaşmıştı. A. D. Bogaturov vaziyeti şöyle değerlendirmektedir: "*Brest-Litovsk Antlaşması, Kafkasötesi'nde öfkeyle karşılanmıştı. Zira bu antlaşma, Kafkasötesi'ni Türk saldırısına karşı savunmasız bırakmaktaydı.*"⁵⁷

I. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir, Erzurum'a bir an önce taarruz etmek için oldukça istekli ve sabırsızdı. Öyle ki Erzincan'dan yola çıkarken birçok kez Vehip Paşa tarafından verilen talimatlara dahi itaat etmemişti. Bu ruh hali içinde hareket eden I. kolordu, henüz 3 Mart 1918'de taarruz etmek için hareketlenmiş ancak gerekli tümenler yerinde olmadığından saldırı 1 hafta gecikmişti.⁵⁸ Nitekim 11 Mart 1918'e gelindiğinde taarruz hareketi başladı. Saldırının başlangıç tarzı, yöntemi ve zamanlaması bir kez daha Vehip Paşa'nın tepkisine sebep oldu. Kâzım Karabekir, yaşanan gerilimli anları şöyle anlatmaktadır: "*Ordu kumandanım bu izahatımdan memnun kalmadı ve sert bir dille 'Emirlerim ifa olunamamıştır. Tehlikeli bir vaziyet ihdas olunmuştur. Bu tertibatta Erzurum'u işgal edemezsin' diye tekdire başladı.*

⁵⁵ Belen, **a.g.e.**, s. 153.

⁵⁶ Erzurum'a karşı harekât-ı katiye icrasına mübaşeret edebilmek için Birinci ve İkinci Kafkas Kolorduları (37. fırka müstesna) ileri kıtaatla işgal eyledikleri hattın (Yeniköy-Aşkale-Of) garbında ihzarat yapmakla meşgul olacaklardır. IV. kolordu ile I. kolordu arasındaki keşif ve emniyet hatt-ı fasılı Kerkerşeyh'ten sonra Parmaksız -Ejdertepesi – Karagöz Dağı hattı belası – Araplar Mezarı (cümlesi Birinci Kafkas'a dâhil) istikametinde Birinci ve İkinci Kafkas Kolorduları arasında dahi Karabiyik'tan sonra Evreni-Ağviran-Gez (cümlesi İkinci Kafkas'a dâhil) Erzurum istikametidir. Bkz.; Karabekir, **Erzincan ve Erzurum'un Kurtuluşu; Sarıkamış, Kars ve Ötesi**, s. 110.

⁵⁷ A. D. Bogaturov, **Sistemnaya İstoriya Mejdunarodnih Otnoşeniy v Çetryoh Tomah 1918-1991 (Üç Cilt Halinde Uluslararası İlişkilerin Sistematik Tarihi 1918-1991)**, İzdatelstvo Moskovskiy Raboçiy, Moskva 2000, s. 72.

⁵⁸ Ordu tam hazırlık ve noksansız tertiplerle taarruz etmek için gerideki 11. ve 36. tümenleri de ileriye yansıtmakla meşgul olduğundan I. kolordunun taarruz teklifini kabul etmedi. Bu tümenlerin gelmeleri bir haftalık zaman istiyordu ki I. kolordu komutanı bu müddet içinde Karabiyik'ta ele geçirilen 200 ton unun bitmesinden endişe ediyordu. Bkz.; Belen, **a.g.e.**, s. 153.

*Hâlbuki o Erzincan'da yani Erzurum'dan 150 kilometre uzaktaydı. Hadiselerse benim dîrbünümün içinden seyrolunuyor ve ona göre karar alınıyordu.”*⁵⁹

Erzurum'da Osmanlı kuvvetleri ile Ermeni birlikleri arasında yaşanan 2 günlük muharebe sonucunda Türk tarafı galip gelmişti. Saldırı karşısında tutunamayan General Antranik komutasındaki Ermeni birlikleri, Erzurum'u boşaltmak zorunda kaldı. 12 Mart'tan 25 Mart'a kadar devam eden çarpışmalar sonucunda Hınıs, Yeniköy ve Oltu gibi yerler de Türk ordusunun eline geçti.⁶⁰

Brest-Litovsk Antlaşması'nın sağladığı meşruiyeti değerlendirerek Erzurum'u ele geçiren Bâb-ı Âli, böylece Elviye-i Selâse'de (Kars, Ardahan, Batum) hâkimiyet kurmak için güçlü bir konuma geldi.

2.1.3.2. Elviye-i Selâse'nin Statüsü

Türk-Rus ilişkileri bağlamında oldukça geniş bir yeri ihtiva eden üç sancak yani Kars, Ardahan ve Batum 1877-78 yıllarında yaşanan Türk-Rus Savaşı'yla (93 Harbi) birlikte iki devlet arasında sorunlu bir bölge hüviyetine büründü.⁶¹ Bilindiği gibi Çarlık Rusyası, 93 Harbi'nde hem Balkanlar'da hem Kafkasya'da üstün gelmiş ve birçok yeri ilhak etmişti. Bu bakımdan savaşı daha fazla sürdüremeyen Osmanlı Devleti, şartları son derece ağır bir antlaşma imzalamak zorunda kalmıştı:

*“Savaş sonunda imzalanan 3 Mart 1878 tarihli Ayastefanos Antlaşması'nın 19. Maddesi gereğince Osmanlı Devleti, Rusya'ya 1.410.000.000 (bir milyar dört yüz on milyon) ruble savaş tazminatı ödemek zorunda kalıyordu. Ancak aynı madde Osmanlı Devleti'nin malî güçlüklerini dikkate alarak bu tazminatın 1.100.000.000 (bir milyar yüz milyon) rublelik kısmı yerine Kars, Ardahan, Batum ve Bayezid'i Rusya'ya vermesini kabul ediyordu.”*⁶²

⁵⁹ Karabekir, **Erzincan ve Erzurum'un Kurtuluşu; Sarıkamış, Kars ve Ötesi**, s. 139.

⁶⁰ Belen, **a.g.e.**, s. 154-155.

⁶¹ 93 Harbi ile ilgili Rusça bir notta şöyle yazılmaktadır: “Kars ve Erzurum en yararlı ve en mühim noktalar. Onları almak için ne gerekiyorsa yapılmalı.” Bkz.; B. Kolyubakin, **Russko-Turetskaya Voyna 1877-78 gg. na Kavkaze i v Maloy Azii (Kafkasya ve Anadolu'da 1877-78 Rus-Türk Savaşı)**, Tipo-litografiya A. G. Rozena, Sankt Peterburg 1906, s. 114.

⁶² Candan Badem, **Çarlık Rusyası Yönetiminde Kars Vilayeti**, Birzamanlar Yayıncılık, İstanbul 2010, s. 30.

Ayastefanos Antlaşması'nın Balkanlar ve Doğu Anadolu topraklarına ilişkin ihtiva ettiği ağır şartlar,⁶³ Batı dünyasının dikkatinden kaçmamış ve tepkilere neden olmuştu. Çarlık Rusya'sının artan otoritesinden tedirgin olan İngiltere, Almanya ve Avusturya-Macaristan gibi Avrupa devletleri mevcut şartların yeniden istişare edilmesini talep ettiler.⁶⁴ Bunun üzerine Berlin Kongresi gerçekleşti ve nihayetinde 13 Temmuz 1878'de Berlin Antlaşması imzalandı. "*Antlaşmaya göre Osmanlı Devleti'nin kaybettiği toprakların alanı küçüldü. Rusya, Bayezid'i almaktan vazgeçti.*"⁶⁵ Bu tarihten itibaren Kars, Ardahan ve Batum resmî olarak Çarlık Rusyası'nın yönetimi altına girdi.

Aradan yaklaşık 40 yıl geçtikten sonra üç sancağın konumu bir kez daha tartışılır bir hal aldı. Bilhassa Ekim Devrimi'nin gerçekleştiği günlerde Elviye-i Selâse'de de siyasal hareketlilik söz konusuydu. Henüz ekim ayı sonunda Kars'ta İslam Komitesi adı altında bir birlik teşkil edilmişti.⁶⁶ İlerleyen günlerde Müslüman ahali, Gürcülerin ve Ermenilerin muhtemel saldırısına karşı koymak için diğer sancaklarda da söz konusu komitenin şubelerini hayata geçirmişti. Aralık 1917'e gelindiğinde ise İslam Komitesi adına Tiflis'teki komiserliğe bir mebusun gönderildiği ve hemen akabinde komitenin yerine Kars Müslümanları Askerî Meclisi adında bir yönetim biriminin inşa edildiği müşahede edilmektedir.⁶⁷

Bu arada üç sancak için önem arz eden Brest-Litovsk görüşmeleri başlamış ve önceki bölümlerde bahsedildiği gibi Şubat 1918'de, zikredilen sancakların kaderi masaya yatırılmıştı.⁶⁸ Sovyet Rusya'nın Kars, Ardahan ve Batum konusunda talep edilen şartları kabul edeceğinden emin olan Osmanlı yönetimi için asıl aşılması gereken engel Güney Kafkasya hükümetiydi. Zira Güney Kafkasya hükümeti, Sovyet iktidarını tanımıyor ve dolayısıyla müzakere edilen topraklarla ilgili hiçbir barış

---

⁶³ Ayşe Zişan Furat, "Berlin Antlaşması Sonrasında Balkanlar'da Cemaat-i İslamiyelerin Teşekküllü (1878-1918)", *Osmanlı Tarihi Araştırmaları Dergisi (OTAM)*, Cilt: 33, Bahar 2013, s. 63-93.

⁶⁴ V. N. Guzarov, N. İ. Guzarova, *Oteçestvennaya İstoriya s Drevneyşih Vremen do Naşih Dney (Eski Zamanlardan Gümümüze Anavatan Tarihi)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Tomsk 2008, s. 181.

⁶⁵ *A.g.e.*, s. 181.

⁶⁶ N. Yücel Mutlu, *Misak-ı Milli'den İlk Kazanç ve İlk Kayıp: Kars, Ardahan ve Batum*, TTK, Ankara 2007, s. 51.

⁶⁷ *A.g.e.*, s. 51.

⁶⁸ Raynolds, *a.g.e.*, s. 172.

antlaşmasını imzalamak istemiyordu.⁶⁹ “*Seym hükümeti, Bolşevik Rusya’ya muhalif olduğu için onun kabulünün aksine (Kars, Ardahan ve Batum dâhil olmak üzere) Güney Kafkasya’daki topraklar üzerinde, hatta Doğu Anadolu’da Rusların işgal ettiği topraklarda da söz sahibi olduğu gibi bir görüş içindeydi. Çünkü kendisini Ekim İhtilâli’nin sonrasında Rusya’daki Geçici Hükümet’in Güney Kafkasya’daki mirasçısı olarak görüyordu.*”⁷⁰

Rusya’ya bağlı Müslüman-Türk bölgelerinde⁷¹ ve özellikle Kafkasya’da müstakbel Sovyet otoritesini zayıflatmanın plânlarını yapan İstanbul hükümeti ise Güney Kafkasya yönetimini ısrarla barış masasına çekmeye çalışıyordu. Türk tarafına göre bu suretle tıpkı Ukrayna’da olduğu gibi Güney Kafkasya’da da bağımsız bir devlet kurulabilirdi. Lakin Güney Kafkasya hükümeti kendi bildiğini yapmakta devam etti ve Brest-Litovsk Antlaşması’nın şartlarını tanımadı.⁷² Bu hamle, Osmanlı adına üç sancak için bir tehlike teşkil etmekteydi. Bilhassa Brest-Litovsk Antlaşması’nın şart koştuğu referandumun yapılabilmesi için Elviye-i Selâse’de asayişin korunması gerekiyordu. Bu kargaşadan çıkmanın tek yolu Güney Kafkasya hükümetiyle müstakil görüşmeler yapmaktı.

Elviye-i Selâse’nin bundan sonraki konumu, Kafkasya’daki Türk-Sovyet ilişkilerinin gidişatını etkileyecektir. Zira İttihat ve Terakki yönetimi, Anadolu’daki topraklarla yetinmeyecek ve taarruzu yeni bir mecrada devam ettirecektir.

⁶⁹ Bogaturov, **a.g.e.**, s. 72.

⁷⁰ Mutlu, **a.g.e.**, s. 58.

⁷¹ Ahmet Emin Bey, 15 Mart 1918’de Vakıf’ta yayınladığı “*İngiltere ve Biz*” adlı makalesinde İngiliz basınının Turancılık cereyanını büyük bir tehlike gördüğüne değinerek İngiltere’nin ciddi gazetelerinden Times’da neşredilen dört makaleyi gündeme getirdi. Birinci makalede, Osmanlı Devleti’nin köklü bir devlet geleneğinden ve medeniyetinden yoksun olduğu, Balkan Harbi’nden sonra İslam ittifakı fikrinin ümit olmaktan çıktığı, buna karşın gelişmekte olan Türkçülük hareketinin mutlak surette siyasî alandan uzak tutulması gerektiği, Türklerin yüzde 70’inin Anadolu dışında yaşadığı ve bunun siyasî Türkçülüğü tetiklediği ve Rusya’nın zayıflamasından ötürü Türkçülüğün Avrupa (İngiltere) için tehlide dönüştüğü belirtiliyordu. Bkz.; Selçuk Ural, Jülide Akyüz Orat, Nebahat Oran Arslan, Akın Bingöl, Ş. Cem Tuysuz, **Kars Tarihi-Geçmişten Cumhuriyete**, Kafkas Üniversitesi Yayınları, Kars 2011, s. 488.

⁷² Kafkasötesi seymi, Brest-Litovsk Antlaşması’nı tanımadı ve Halk Komiserleri Konseyi’ne ithafen Petrograd’a bir telgraf gönderdi. Telgrafta şunlar yazılmaktaydı: “*Seym, Brest-Litovsk’u tanımamaktadır. Zira Bolşevik iktidarı ve Halk Komiserleri Konseyi’ni hiçbir zaman tanımamıştır.*” Bkz.; A. B. Şirokorad, **Uteryannıye Zemli Rossii (Rusya’nın Kayıp Toprakları)**, İzdatelstvo “Veçe”, Moskva 2007, s. 219.

2.2. Güney Kafkasya’da İzlenen Politika

2.2.1. Trabzon ve Batum’daki Görüşmeler

2.2.1.1. Trabzon Konferansı

Üç sancakta ve Kafkasya’nın genelinde hâkimiyet kurmak amacıyla hareket eden Osmanlı yönetimi Kars, Ardahan ve Batum’u kontrol altına almak ve bu suretle Güney Kafkasya sınırları içinde bulunan diğer topraklara da ulaşmak için bir konferans düzenlemenin peşindeydi. Henüz 22 Şubat 1918’de 3. Ordu Komutanı Vehip Paşa tarafından General Odişelidze vasıtasıyla Güney Kafkasya hükümetine gönderilen bir yazıda konferans isteği dile getirilmişti.⁷³ Konferans talebini istişare eden seym, 25 Şubat 1918’de çektiği telgrafta konferansın Trabzon’da yapılmasını kabul etmiş ve 2 Mart’ta delegasyonun yola çıkacağını beyan etmişti. Ancak ilerleyen günlerde Brest-Litovsk görüşmelerinin yeniden başlaması ve üç sancağın pazarlık konusu edilmesi Güney Kafkasya hükümetinin plânlarını değiştirdi.

Daha önce zikredildiği gibi seym, Brest-Litovsk Antlaşması’nı tanımamış ve delegasyonunu şimdilik durdurmuştu. Lakin aradan birkaç gün geçtikten sonra yeniden fikir değiştiren Güney Kafkasya hükümeti, her şeye rağmen söz konusu konferansa katılmayı ve ayrı bir barış antlaşması imzalayarak bölgedeki salâhiyetini güvence altına almayı düşünmekteydi. Bu emeline kavuşması için seymde yer alan Azeri, Gürcü ve Ermeni grupların ortak bir kanıya⁷⁴ sahip olması gerekiyordu.⁷⁵ Bilhassa Azeri ve Ermeni diplomatları arasında konferans öncesi yapılan görüşmede bir takım ihtilaflar yaşandığı görülmektedir.⁷⁶ *“Ermeni temsilciler, ‘ulusların kendi geleceklerini kendilerinin belirlemesi’ ilkesi uyarınca ‘Türkiye Ermenistanı’na*

⁷³ Enis Şahin, **Trabzon ve Batum Konferansları ve Antlaşmaları (1917-1918)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2002, s. 233-234.

⁷⁴ Transkafkasya seymi, Şubat 1918’de bir Ermeni, Gürcü, Müslüman ve Rus kolordusu, bir de Rum tümeni teşkil etme kararı almıştı. Ancak söz konusu karar sadece kâğıt üzerinde kalmıştı. Gürcü kolordusu hiç kurulmamış, Müslüman müfrezeler Türklerin tarafına geçmişti. Bkz.; Aleksandr Şirokorad, **Voyna i Mir Zakavkazya za Posledniye Tri Tıysiçi Let (Son 3 Bin Yıllık Süreçte Güney Kafkasya’da Savaş ve Barış)**, İzdatelstvo “ACT”, Moskva 2009, s. 142.

⁷⁵ Bağımsız bir devlet kurulması fikri özellikle Gürcü Menşeviklerden kaynaklanmıştır. Temel kuşkuları ise Azerbaycan Türklerinin bu devleti gerektiğinde Osmanlılara karşı savunup savunmayacaklarıydı. Bu tartışmada Azerbaycan temsilcilerinin görüşlerini açıklayan Yusufbekov, Azerbaycan’ın Osmanlılara karşı savaşmasının düşünülmemeyeceğini belirtmesiyle Mavera-i Kafkas hükümetinin bağımsız bir devlete dönüşmesi fikri suya düşmüştür. Bkz.; Azer, **a.g.e.**, s. 231.

⁷⁶ Seymin Müslüman fraksiyonu (Müsavatçı), bir oturumda Türkiye ile savaş ve cephe gerisinde asayiş sağlama konularında tarafsızlığını dile getirmişti. Bu fraksiyona yönelik yaklaşım oldukça şüphelidir. Bkz.; “V Posledny Ças”, **Narodnaya Vlast**, No: 15, Terek, Çetverg, 18 Aprely 1918, s. 3.

özerklik verilmesini; Ardahan, Batum ve Kars'ın terk edilmemesini önermişlerdir. Buna yanıt veren Azerbaycan Türkleri, Güney Kafkasya halklarının geleceklerini belirlemeleri ilkesinin Osmanlı topraklarına taşırılmasının, Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışılmasıyla eş anlamlı olacağını belirtmişlerdir."⁷⁷

Uzlaşmazlıklar içinde kıvranan Güney Kafkasya heyeti yaptığı istişareler sonunda 1914 yılı sınırını, "Doğu Anadolu'da bulunan halklara kendi geleceğini belirleme hakkının verilmesi"⁷⁸ ve Türkiye Ermenistanı'na özerklik verilmesi" şartları çerçevesinde Osmanlı yönetimine empoze etmeyi benimsemişti.⁷⁹ Bu amaçla 7 Mart 1918'de yola çıkan Transkafkasya heyeti, 8 Mart'ta Trabzon'a ulaştı. Gürcü Akakiy İvanoviç Çhenkeli'nin öncülük ettiği heyet, "G. Abaşidze, G. B. Gvazava, A. İ. Hatisyan, İ. Kaçaznuni, M. H. Hacinskiy, İ. Haydarov, H. Hasmammedov, M. Y. Mehdiyev, G. M. Lashişvili ve Şeyhülislamov'dan müteşekkildi."⁸⁰

Trabzon'da Türk heyetini beklemeye başlayan Güney Kafkasya heyeti, 10 Mart 1918'de Vehip Paşa'dan gelen bir telgrafla oldukça tedirgin olmuştu. Enver Paşa'nın ricasıyla kaleme alınan telgraf, aslında 7 Mart'ta Maver-i Kafkas Ordusu Kurmay Başkanı General Lebedinskiy adına gönderilmişti. Ancak telgraf, 3 gün sonra Güney Kafkasya heyetinin eline geçebilmişti. Elviye-i Selâse'nin bir an önce tahliye edilmesini şart koşan telgraf,⁸¹ bir ültimatom hüviyetindeydi.⁸² Konferans öncesi gündeme gelen böylesi bir telgraf, bir bakıma müstakbel görüşmelerin habercisiydi.

Konferans için hazırlık yapan Osmanlı yönetimi, gerçeğe bakılırsa üç sancaktan ziyade Güney Kafkasya hükümetinin işleyişini ve mahiyetini tanımanın peşindeydi. Bu bağlamda henüz Ocak 1918'de Enver Paşa tarafından ele alınan bir telgrafta birtakım adımların atıldığı gözlenmektedir: "Kafkasya Cumhuriyeti mahiyetini anlamak ve cumhuriyet müdürleriyle temasa geçmek üzere bir erkân-ı harb zabitanın,

⁷⁷ Azer, a.g.e., s. 231.

⁷⁸ John F. R. Wright, Suzanne Goldenberg, Richard Schofield, **Transcaucasian Boundaries (Güney Kafkasya Sınırları)**, UCL Press, London 1996, s. 37.

⁷⁹ Azer, a.g.e., s. 231.

⁸⁰ Nino Tomashvili, **Türkiye-Gürcistan Arasında Siyasal İlişkiler 1918-1921**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2013, s. 24.

⁸¹ Vehip Paşa'nın gönderdiği telgraf şöyleydi: "Rus hükümet-i cumhuriyesi, şekli idareleri bilahire kararlaştırılmak üzere Batum, Kars ve Ardahan vilâyetlerini hemen tahliye şerâitini bil-kabul sulhü imza etmiş olduğundan, bu tahliye keyfiyetinin asgari müddet zarfında icrasını ve hitam-ı tahliye tarihinin inbâsını zât-ı sâmillerinden rica etmek üzere başkumandanımdan emir aldığımı ittila-i devletlerine arz ile kesb-i şeref ederim." Bkz.; Şahin, a.g.e., s. 257.

⁸² Richard G. Hovannisian, **Armenia On the Road to Independence 1918 (Bağımsızlığa Giden Yolda Ermenistan 1918)**, University of California Press, California 1969, s. 133.

gözü açık zâbitânın bir heyet-i ordu başında gönderilip icap ederse Tiflis'e kadar gitmelerini yazdım."⁸³ Bu anlamda Bâb-ı Âli'nin asıl amacı Kafkasya bölgesinde Sovyet Rusya'nın olası nüfuzunu kırmak için müstakil bir devletin kuruluşunu sağlamak ve bu devleti hâkimiyet altına almaktı. Trabzon Konferansı'nın özünü bu amaç oluşturmaktaydı.

Osmanlı yönetimi, konferans için gönderilecek heyeti 6 Mart'tan itibaren istişare etmeye başlamıştı. Yapılan görüşmelere göre heyetin başkanlığını Bahriye Erkân-ı Harbiye Reisi olan Miralay Hüseyin Rauf Orbay yapacak, ikinci önemli üye ise Hariciye Nezareti Hukuk Müşavirliği Kalemî Müdürü Mehmet Nusret Bey olacak.⁸⁴ Türk heyeti, 12 Mart 1918'de Trabzon'a gelmiş ve nitekim konferans⁸⁵ 14 Mart'ta başlamıştı.⁸⁶ Müzakereler devam ederken herhangi bir uzlaşma emaresi görmek oldukça zordu. Osmanlı yönetimi açısından Güney Kafkasya'nın müstakil bir devlet olarak kabul edilmesinin tek koşulu Brest-Litovsk Antlaşması'nın tanınmasıydı. Ancak Güney Kafkasya heyeti, Trabzon'daki görüşmelerde bir umut vermemişti. Bu mevzuyu etraflıca tartışmak için konferansa ara veren Güney Kafkasya heyeti, 22 Mart 1918'de Tiflis'te bir meclis toplantısı yaptı. Söz konusu toplantıda bir kez daha farklı görüşler baskın gelmişti: *"Gürcüler, Batum'un elde tutulması koşuluyla Ardahan ve Kars'ın verilebileceğini; Ermeniler ise Batum başta olmak üzere Acaristan'daki diğer kentlerin iadesine rıza gösterirlerken Kars'ın Osmanlılara verilemeyeceğini savunmuşlardı. Azerbaycan Grubu'nun genelde Acaristan ve özelde Batum konusundaki görüşü Gürcülerinkine yakın olmuştu."*⁸⁷

Transkafkasya tarafında yaşanan kafa karışıklığı, bu arada Osmanlı ordusunu harekete geçirmiş ve Vehip Paşa komutasındaki birlikler taarruza devam etmişlerdi.⁸⁸ 1918 yılı nisan ayı başında kuzey ve güneyden olmak üzere iki cihette ilerleyen

⁸³ BOA, HR. SYS, Dosya No: 2397, Gömlek No: 5, (4-1-1918).

⁸⁴ Şahin, **a.g.e.**, s. 278; Abdullah Saydam, **Kafkasya'da Bağımsızlık Mücadeleleri ve Türkiye**, Karadeniz Teknik Üniversitesi Kafkasya ve Orta Asya Ülkeleri Uygulama ve Araştırma Merkezi, Trabzon 1993, s. 83.

⁸⁵ İki heyet, 14 Nisan tarihine kadar 6 genel oturum ve birkaç özel görüşme yapmıştı. Bkz.; Hovanisian, **a.g.e.**, s. 138.

⁸⁶ Şirokorad, **Voyna i Mir Zakavkazya za Posledniye Tri Tıysiçi Let (Son 3 Bin Yıllık Süreçte Güney Kafkasya'da Savaş ve Barış)**, s. 142.

⁸⁷ Azer, **a.g.e.**, s. 232.

⁸⁸ Trabzon'da uzun ve yararsız tartışmalar yaşanıyordu. Türk birlikleri savaş öncesindeki sınırı geçmişlerdi bile. Bkz.; Georgiy Vladimiroviç Pipiya, **Germanskiy İmperializm v Zakavkazye v 1910-1918 gg. (1910-1918 Yıllarında Güney Kafkasya'da Alman Emperyalizmi)**, İzdatelstvo "Nauka", Moskva 1978, s. 99.

Osmanlı kuvvetleri, bir taraftan Batum ve Ardahan yönünde diğer taraftan Kars ve Sarıkamış yönünde ilerleyişini sürdürüyorlardı. Nitekim 6-7 Nisan 1918'de Sarıkamış, Ardahan ve Erciş Türk birlikleri tarafından ele geçirilmişti.⁸⁹ *Narodnaya Vlast* adlı gazete, Sarıkamış'ın ahvalini şu şekilde resmetmektedir: “*Sarıkamış, şimdi korkunç bir tablo çizmektedir. Rus birliklerinin çıkışından sonra halk, evini ve dükkânlarını kendi haline bırakarak şehri terk etti... Camlar ve kapılar kırılmış vaziyette. Çalınmayan her şey harap edilmiş.*”⁹⁰

Bu arada 6 Nisan'da Rauf Orbay tarafından Güney Kafkasya heyetine 2 gün içinde cevaplanması şartıyla bir de ultiatom verildi. Orbay, mezkûr ultiatomda “*hem Brest-Litovsk Antlaşması'nı tanımaları hem de Türkiye ile kati müzakerelerde bulunabilmek için Maver-i Kafkas Cumhuriyeti'nin kendini müstakil bir devlet olarak Rusya'dan ayırdığını kesin bir şekilde ilan etmesini talep etti.*”⁹¹ 8 Nisan'da söz konusu notayı Tiflis'teki hükümete bildiren Heyet Başkanı Çenkeli, Türk tarafından notaya ilişkin cevap süresinin 2 gün daha uzatılmasını istedi ve cevap süresi 10 Nisan akşamına kadar uzatıldı. Ancak bu süre zarfında Tiflis'ten herhangi bir değerlendirme gelmeyince Güney Kafkasya heyeti, resen bir karar almak zorunda kaldı. Buna göre Brest-Litovsk Antlaşması'nın ilgili maddeleri kabul edilmişti.⁹²

Brest-Litovsk Antlaşması'nın kabul edilmesi, İstanbul hükümetini daha ivedi adımlar atmaya yöneltti. Bilhassa Batum şehrinde Gürcüler tarafından gizliden gizliye bir mukavemetin baş göstermesi Osmanlı yönetimini telaşa düşürmüştü. Elini çabuk tutmaya çalışan 3. Ordu Komutanı Vehip Paşa, 12 Nisan 1918'de Batum Komutanlığı'na bir ultiatom verdi. Bu sırada Güney Kafkasya hükümetinin yayımladığı bir bildirimde ultiatomun içeriği şu şekilde verilmekteydi: “*Verilen notaya göre Brest-Litovsk Antlaşması dolayısıyla Batum boşaltılmalı ve bizim*

⁸⁹ Ural, Orat, Arslan, Bingöl, Tuysuz, **a.g.e.**, s. 495.; “Padeniye Batuma” (Batum'un Düşüşü), **Narodnaya Vlast**, No: 14, Terek, Sreda, 17 Aprelya 1918, s. 2.

⁹⁰ “V Zakavkazye” (Güney Kafkasya'da), **Narodnaya Vlast**, No: 14, Terek, Sreda, 17 Aprelya 1918, s. 4.

⁹¹ Saydam, **a.g.e.**, s. 83.; “Mirniye Peregovoriy v Trapezunde” (Trabzon'da Barış Görüşmeleri), **Narodnaya Vlast**, No: 27, Terek, Voskresenye, 5 Maya 1918, s. 4.

⁹² Güney Kafkasya Heyeti Başkanı Çenkeli'nin verdiği cevap şu şekildeydi: “*Osmanlı heyet-i murahhasasına, “Maver-i Kafkas heyet-i murahhasası, heyet-i murahhasa-i Osmaniye'nin fi 6 Nisan sene 1918 tarihli mektubuna cevâben, Brest-Litovsk Muahedenâmesi'ni kabul ettiğini ve işbu muahedeye istinâden müzâkerât-ı müteakibeye devâma hazır bulunduğunu beyân ile kesb-i fahr eyler.*” Bkz.; Şahin, **a.g.e.**, s. 422.; “Mirniye Peregovoriy v Trapezunde”, **Narodnaya Vlast**, No: 27, Terek, Voskresenye, 5 Maya 1918, s. 4.

birliklerimiz 1877 sınırına geri çekilmelidir. Batum'u çevreleyen kaleler ise tüm askerî mühimmatla birlikte Türk ordusu tarafından derdest edilmelidir. Bu yüzden Türk komutanlığı, 13 Nisan saat 16.00'ya kadar mevcut mevzilerin terk edilmesini talep etmekte ve aksi durumda kaleye taarruz edileceği konusunda uyarmaktadır."⁹³

Ültimeatoma ilişkin kesin bir yanıt verebilmek için Tiflis'in kararını beklemek zorunda kalan Batum Komutanlığı, her ne kadar ultiमतom süresinin 1 gün daha uzatılmasını talep etmişse de gerekli sonucu elde edememişti. 13 Nisan akşamına kadar Tiflis'ten kesin bir yanıt gelmeyince Osmanlı kuvvetleri Batum'u almak üzere harekete geçtiler. Türk birliklerinin taarruz halinde olduğunu öngören Gürcü basını, halkı savunmaya davet ediyor ve cepheden bilgi veriyordu. Bu sırada *Alioni* adlı gazetede şu satırlar geçmekteydi: "Üzerimizde kara bulutlar dolaşmaktadır. Bizi süngü ve kölelikle tehdit eden tarihsel düşmanımızın ordusu, üzerimize doğru gelmektedir."⁹⁴

Geniş çaplı propagandaya rağmen 14 Nisan 1918'e gelindiğinde Batum'un⁹⁵ Türk birlikleri tarafından tamamen kontrol edildiği⁹⁶ müşahade edilmektedir.⁹⁷ Bu bağlamda Bolşeviklerin Kafkas Cephesi Komutanlığı tarafından tutulan bir resmî raporda Batum'da yaşananlar şöyle yansıtılmaktadır:

*"Batum, kuvvetlerimiz tarafından bırakıldı. Lakin Tiflis, bu durumu psikolojik anlamda pek kabullenemedi ve Batum'un düşüşüyle ilgili çok sayıda dedikodu ve söylenti ortaya çıktı. Hiç şüphesiz garnizonun bir bölümü yüksek bir cesaret ve metanet örneği sergiledi. Batum Kalesi istihkâmlarından biri (Mihaylovskiy) hiç yardım gelmemesine rağmen son ana kadar kahramanca bir mücadele verdi."*⁹⁸

Güney Kafkasya Hükümet Başkanı Y. P. Gegeçkori, Batum'un elden çıkışıyla birlikte Çenkeli'ye yazdığı bir telgrafta Trabzon'daki barış heyetini geri çağırdı.⁹⁹

⁹³ BOA, YB. (21), Dosya No: 7, Gömlek No: 39, (5-5-1918).; "Padeniye Batuma", **Narodnaya Vlast**, No: 14, Terek, Sreda, 17 Aprelya 1918, s. 2.

⁹⁴ "Padeniye Batuma", **Narodnaya Vlast**, No: 14, Terek, Sreda, 17 Aprelya 1918, s. 2.

⁹⁵ Batum da teslim oldu. Batum Kalesi'nde 10 bin kişi vardı. 4 bin Acar ve 1000 düzenli Türk birliğinin saldırısına uğradı. Bkz.; GARF, Fond: P-130, Opis: 2, Ed. Xr.: 581. L. 17.

⁹⁶ BOA, YB. (21), Dosya No: 7, Gömlek No: 15, (12-5-1918).

⁹⁷ BOA, YB. (21), Dosya No: 7, Gömlek No: 39, (5-5-1918).

⁹⁸ "V Posledniy Ças", **Narodnaya Vlast**, No: 15, Terek, Çetverg, 18 Aprelya 1918, s. 3.

⁹⁹ Y. P. Gegeçkori'nin gönderdiği telgraf şöyleydi:

"Barış Delegasyonu Başkanı Dışişleri Bakanı Çenkeli'ye,

Güney Kafkasya yönetimi, şimdilik barış görüşmelerini askıya almış ve Türk tarafıyla savaş politikasını benimsemişti.¹⁰⁰ Fakat bu strateji de uzun sürmedi. 22 Nisan 1918'de Güney Kafkasya seymi, Çheidze başkanlığında yeniden toplandı ve Güney Kafkasya Federatif Cumhuriyeti'ni resmen ilan etti.¹⁰¹ Bununla birlikte aynı saatlerde Güney Kafkasya hükümetinde kabine değişikliği de yaşanmıştı. Buna göre savaş yanlısı Gegeçkori görevden alındı ve yerine barışa daha çok temayül eden Çhenkeli, hükümet başkanı oldu.¹⁰² Bu gelişmelerden sonra Brest-Litovsk Antlaşması'nın ilgili şartları daha kolay yerine getirelecekti. Nitekim "Çhenkeli, 23 Nisan sabahı seymın bağımsızlığı ilan edişinden birkaç saat sonra, Vehip Paşa'yu bilgilendirmiş ve Brest-Litovsk Antlaşması'nın tüm şartlarını müstakbel görüşmelerin esası olarak kabul ettiklerini ilan etmişti."¹⁰³

Güney Kafkasya cephesinde bu değişimler yaşanırken Türk ordusunun ilerleyişi de aralıksız devam ediyordu. 20 Nisan 1918'de Kars'ın batısında bulunan Novoselim'i kontrol altında tutan Osmanlı birlikleri, burada yaşayan Ermenileri Kars'a doğru geri kaçırmaya zorladı.¹⁰⁴ Fakat bu kaçış da bir çare olmadı. Zira Türk ordusunun asıl hedefinde Kars vardı. I. Kafkas Kolordusu Kumandanı Kâzım Karabekir'in verdiği talimatla harekete geçen Osmanlı kuvvetleri, 24 Nisan 1918'de Akbabadağı ve Vladi Kars hattını kuşattı. 25 Nisan tarihinde ise Kars, Türk

---

14 Nisan 1918,

En küçük bir gecikme yapmadan oldukça önemli aşağıdaki telgrafi iletin...;

'Bu akşamki toplantıda Güney Kafkasya seymi tarafından oy birliğiyle şu karar alındı: [Güney Kafkasya'nın sınırları konusunda Türkiye ve Güney Kafkasya hükümeti arasında bir uzlaşma sağlanamadığı için Güney Kafkasya heyetinin ivedi bir şekilde Tiflis'e geri dönmesi talep edilmektedir.] No: 51151. Hükümet Başkanı Gegeçkori.'" Bkz.; BOA, YB. (21), Dosya No: 7, Gömlek No: 55, (14-4-1918).

¹⁰⁰ "Padeniye Batuma", **Narodnaya Vlast**, No: 14, Terek, Sreda, 17 Aprelye 1918, s. 2.

¹⁰¹ Serpil Sürmeli, **Türk-Gürcü İlişkileri (1918-1921)**, Divan Yayıncılık, Ankara 2001, s. 89.; "Deklaratsiya Zakavkazkogo Pravitelstva 14 Aprelye" (Güney Kafkasya Hükümeti'nin 14 Nisan Tarihli Deklarasyonu), **Narodnaya Vlast**, No: 27, Terek, Voskresenye, 15 Maya 1918, s. 4.

¹⁰² Sürmeli, **a.g.e.**, s. 92.

¹⁰³ Hovanisian, **a.g.e.**, s. 163.

¹⁰⁴ Belen, **a.g.e.**, s. 158.; Bu günlerde Sarıkamış'tan da Kars'a doğru kitlesel göçler mevcuttu. *Narodnaya Vlast* adlı gazetede söz konusu göç dalgası ve yaşanan gaileler şu şekilde yer edinmektedir: "Kars bölgesi sıkıntılı günler yaşıyor. Sarıkamış'tan Kars'a ve ötesine kadar yol boyunca üzücü bir tablo göze çarpıyor. Şose boyunca sonu gelmeyen uzun mülteci kervanları uzayıp gidiyor. Demiryolu istasyonları, uzun yıllardan beridir büyük bir emekle elde ettiği her şeyi geride bırakıp kaçan insanlarla dolu. Herkes panik halinde, ilerde kendisini neyin beklediğini ve nerede barınak bulacağını anlamadan oraya buraya koşuşturuyor." Bkz.; "V Zakavkazye", **Narodnaya Vlast**, No: 14, Terek, Sreda, 17 Aprelye 1918, s. 4.

ordusunun eline geçti:¹⁰⁵ “Yaklaşık 600 kullanılabilir Rus silâhı, on binlerce tüfek, onlarca otomobil, stok, kullanılmış askerî mühimmat ve üniforma Türklere kaldı.”¹⁰⁶

Aynı gün içinde garnizon birlikleri, kale komutanının emriyle kaleleri terk etmeye başladı.¹⁰⁷ Bu bağlamda Rus tarihçi Aleksandr Şirokorad, Kars’ın Türk tarafına geçişini şu şekilde yorumlamaktadır: “Ermeni birlikleri, Yakın Doğu’nun en güçlü kalesini en azından birkaç ay ellerinde tutabilirlerdi. Ancak Çhenkeli’nin suç teşkil eden talimatından dolayı Kars’ı bırakmak zorunda kaldılar.”¹⁰⁸

Böylece Brest-Litovsk Antlaşması’na konu olan son sancak olarak Kars da Osmanlı Devleti’ne katılmış oldu. Bahsi geçen üç sancağın Türk yönetimine geçişi, hem Brest-Litovsk Antlaşması’nın geçerliliğini gündeme getirmiş hem de Kafkasya’da çıkarları olan Almanya’yı tedirgin etmişti. Türk ordusunun daha fazla ilerlemesine olanak vermek istemeyen Almanya, 27 Nisan 1918’de İstanbul’da Osmanlı Devleti ile gizli bir antlaşma yaptı. Güney Kafkasya’yı iki güç arasında paylaştıran antlaşmaya göre “Türk ordusunun ele geçirdiği topraklar ve ek olarak Ermenistan’ın Kars-Gümrü-Karakilise arasındaki demiryolundan müteşekkil bölümü Türkiye’nin tarafına geçmekteydi.”¹⁰⁹ Almanya ise söz konusu antlaşma gereğince Güney Kafkasya’nın geri kalan kısmında söz sahibi olmaktaydı. Bu suretle Sovyet Rusya sahası, giderek daha karmaşık bir hal almıştı.

2.2.1.2. Batum Konferansı

Güney Kafkasya Cumhuriyeti’nin bağımsızlığa geçişiyle birlikte barış antlaşmasının yolu sonuna kadar açılmıştı. Bu yolda adım atan Osmanlı Devleti, 28 Nisan 1918’de Güney Kafkasya’nın bağımsızlığını resmen tanımış ve barışa yönelik çalışmalarını hızlandırmıştı. Bu çerçevede Batum’da bir konferans yapılması kararlaştırıldı. 11 Mayıs 1918’de gerçekleşecek konferans için Türk heyeti şu şekilde

¹⁰⁵ GARF, Fond: P-130, Opis: 2, Ed. Xr.: 581. L. 17.

¹⁰⁶ Şirokorad, *Voyna i Mir Zakavkazya za Posledniye Tri Tıysıçı Let (Son 3 Bin Yıllık Süreçte Güney Kafkasya’da Savaş ve Barış)*, s. 143.

¹⁰⁷ BOA, YB. (21), Dosya No: 7, Gömlek No: 39, (5-5-1918).

¹⁰⁸ Şirokorad, *Voyna i Mir Zakavkazya za Posledniye Tri Tıysıçı Let (Son 3 Bin Yıllık Süreçte Güney Kafkasya’da Savaş ve Barış)*, s. 143.

¹⁰⁹ 27 Nisan 1918 tarihinde Türkiye ve Almanya arasında Güney Kafkasya’nın etki alanını paylaşmaya yönelik imzalanan antlaşma gösteriyor ki Gürcü milliyetçi parti liderlerinin ve bazı burjuva tarihçilerin “Gürcistan ulusal meclisi, ‘barbar Türklerin’ baskısından kurtulmak için ‘uygar Almanya’nın’ ordularını davet etmek zorundaydı” yolundaki iddiaları ne kadar da temelsizmiş. Bkz.; Pipiya, a.g.e., s. 102.

tertiple edilmişti: “Şura-yı Devlet Reisi ve Adliye Nazırı Halil Bey (Menteşe) başkanlık etmekteydi. Osmanlı heyetine hariciye nezaretinden Ahmet Muhtar Bey ve 3. Ordu Komutanı Vehip Paşa da delege olarak katılıyordu.”¹¹⁰

5 Mayıs 1918’de Tiflis’ten Batum’a hareket eden Güney Kafkasya heyetine bakıldığında ise temsilci ve danışmanlar olmak üzere toplam 45 kişiden mevcuttu. Heyette Gürcü Çenkeli, Nikolay Nikoladze, Ermeni Hovannes Kaçaznuni, Aleksandr Hatisyan, Azerbaycanlı Mehmet Emin Resulzade ve Mehmet Hasan Hacinskiy temsilci olarak iştirak etmişlerdi.¹¹¹

İki heyetin yanı sıra Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti ve Almanya’nın da konferansa heyet gönderdiğini belirtmek gerekir.¹¹² Kuzey Kafkasya adına Haydar Bammatov, Abdülmecit Çermoyev ve Muhammed Kadı Dibirov katılırken, Alman heyetine General Otto von Lossow öncülük etmekteydi. Bu şekilde Türk ve Alman heyetleri mayısta hep birlikte Batum’a doğru yola çıktılar.¹¹³ Konferansın başladığı 11 Mayıs tarihinde Sovyet Rusya tarafında büyük bir protesto vardı. Moskova’daki Alman Büyükelçisi Kont Mirbach’a öfkesini dile getiren Sovyet Rusya Dışişleri Halk Komiseri Çiçerin, bilhassa 15 Mayıs tarihli notasında Güney Kafkasya Cumhuriyeti’nin bağımsızlığını tanımadıklarını ve Batum’da yapılan konferansı dikkate almayacaklarını aktarmıştı.¹¹⁴

Bu tartışmalar ışığında vuku bulan Batum Konferansı’nda öncelikle Halil Bey’in konuşması dinlenmişti: “Halil Bey, Kafkasya üzerinde yükselen şahane özgürlük yıldızı, Türkiye’nin kurmak istediği iyi dostluk ilişkisi vb. şeyleri ihtiva eden

---

¹¹⁰ Halil Bal, **Azerbaycan Cumhuriyeti’nin Kuruluş Mücadelesi (1914-1918) ve Kafkas İslam Ordusu**, İdil Yayıncılık, İstanbul 2010, s. 159.; Taşnaklara yakın Y. Zavriyev imzalı bir Sovyet arşiv belgesinde (13 Mayıs 1918), konferansa gelen Türk heyetiyle ilgili şu sözler sarf edilmektedir: “Üstelik Türkler kendi en iyi güçlerini ve özellikle Halil Bey’i göndermişler. Ben Halil Bey’in ne tür denaetlere yetkin olduğunu bu dönemde anlamıştım.” Bkz.; GARF, Fond: P-1235, Opis: 93, Ed. Xr.; 163, L. 1.

¹¹¹ Sürmeli, **a.g.e.**, s. 102.

¹¹² Türkiye’de oldukça önemli ilişkileri olan Dağlı devlet adamları, kendi cumhuriyetlerinin bağımsızlığını ilan eder etmez İstanbul’da diplomatik ve her türlü desteği aramaya koyuldular. Onların hükümet başkanı Çeçen asıllı Abdülmecit Çermoyev de oradaydı. Bkz.; Zurab Avalov, **Nezavisimost Gruzii v Mejdunarodnoy Politike 1918-1921 gg. (1918-1921 Yıllarında Uluslararası Politikada Gürcistan’ın Bağımsızlığı)**, İzdatelstvo “İmprimerie De Navarre, Parij 1924, s. 40.

¹¹³ Dışişleri bakanlığında mevcut bir bilgiye göre Türk barış delegasyonu, 5 Mayıs’ta Batum’da olacaktı. Bkz.; “V Posledny Ças”, **Narodnaya Vlast**, No: 27, Terek, Voskresenye, 15 Maya 1918, s. 3.

¹¹⁴ Sürmeli, **a.g.e.**, s. 104.

Türkçe bir konuşmayla giriş yapmıştı. Orhan Bey ise (Brest-Litovk esnasında Türk heyetindeki kâtip) konuşmanın Fransızcasını okumuştur."¹¹⁵ Konferansın devamında Türk ve Güney Kafkasya tarafları arasında bir takım uzlaşmazlıklar yaşandı. Zira Türk tarafı konferans öncesi tasarladığı barış antlaşması şartlarını dayatmakta ve Brest-Litovsk Antlaşması'nın esas alınmayacağını empoze etmekteydi. Bu düzlemde Halil Bey şunları söylemişti: *"Türk ve Transkafkasya güçleri arasındaki mücadele devam etti ve maalesef kan döküldü. Bu bakımdan ilişkilerimizin karakteri değişti. Bu nedenle sadece Brest-Litovsk Antlaşması'nın müzakerelerde esas alınmasına müsaade edemem.*"¹¹⁶

Türk yönetimi, yeni şartlara göre Ahılkelek, Ahıska kazalarının tümünü; Gümrü, Eçmiadzin kazalarının bir kısmını ve Kars-Gümrü-Culfa demiryolunu talep etmekteydi.¹¹⁷ Zikredilen talepleri ağır bulan Güney Kafkasya heyeti, Brest-Litovsk Antlaşması'nın mutlaka esas alınması gerektiğini bir kez daha dile getirdi. Ancak bölgede güçlü bir Ermenistan ve Gürcistan'ın hüküm sürmesine engel olmak isteyen Osmanlı yönetimi, taleplerinden vazgeçmemiş ve taarruz için 3. orduya talimat vermişti.¹¹⁸ Bunun üzerine 3. ordu, 12 Mayıs'ta harekete geçti. Türk ordusunun söz konusu saldırısı, *Narodnaya Vlast* adlı gazetede şu şekilde yer edinmişti: *"Tiflis'te elde edilen son bilgiye göre Türk birlikleri, Kars ve Gümrü arasında doğal bir sınır konumunda olan Arpaçay nehrine yaklaşmış durumda. Gümrü'den gelen bazı parlamenterler, Türk yönetiminden Gümrü mevzilerine 5 verstten fazla yaklaşmaması talebinde bulundu."*¹¹⁹ Ancak bu talep, Türk komutasınca pek kabul görmedi. Bunu takiben 3. Ordu Komutanı Vehip Paşa, İran'daki İngiliz operasyonlarına karşı koymak için orduya Gümrü-Culfa demiryolu üzerinden ilerleme emri verdi.¹²⁰ Taarruza geçen Türk kuvvetleri kısa süre sonra Gümrü'ye dayandılar: *"Türk askerleri ansızın Gümrü'ye girdi... Halk panik içinde kaçtı. Şehri*

¹¹⁵ Avalov, **a.g.e.**, s. 40.

¹¹⁶ Hovanisian, **a.g.e.**, s. 173.

¹¹⁷ Ahalisi esas itibariyle Müslüman (Acarlar) ve Türklerden teşekkül eden Ahıska ve Ahılkelek nahiyeleri halkı, Sovyetlerin ilan ettikleri self-determinasyon hakkından istifade ederek 26 Nisan 1918'de aldıkları toplu bir kararla Türkiye'ye katılmak istediklerini bildirmişlerdi. Bkz.; Bal, **Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Kuruluş Mücadelesi (1914-1918) ve Kafkas İslam Ordusu**, s. 159.

¹¹⁸ Karabekir, **Erzincan ve Erzurum'un Kurtuluşu; Sarıkamış, Kars ve Ötesi**, s. 364-365.

¹¹⁹ "V Posledny Ças", **Narodnaya Vlast**, No: 27, Terek, Voskresenye, 15 Maya 1918, s. 3.

¹²⁰ G. V. Haçapuridze, **Borba Gruzinskogo Naroda za Ustanovleniye Sovyetskoy Vlasti (Gürcü Halkının Sovyet İktidarının İnşası İçin Verdiği Mücadele)**, Gosudarstvennoye İzdatelstvo Politiceskoy Literatury, Moskva 1956, s. 112.

savunan birlikler de olur olmaz halkı takip etti ve 4 saat içinde Gümrü, Türk askerlerinin eline geçti."¹²¹

15 Mayıs 1918'de Gümrü'de muvaffak olan Osmanlı birlikleri, devamında mayıs ayı sonlarında Gümrü'nün doğusundaki Karakilise'yi de kuşatmış ve ele geçirmişti. Özellikle Gümrü-Culfa demiryolunun ele geçirilmesindeki asıl amaç Bakü'ye ulaşmak, İngiliz, Ermeni ve Sovyet birliklerinin Azerbaycan'a hâkim olmasına mani olmaktı. Bu sırada Bakü'nün Sovyet birlikleri tarafından kontrol altında tutulduğunu da belirtmek gerek.

18 Mayıs 1918'e gelindiğinde Batum'daki müzakerelerin akamete uğradığı gözlemlenmektedir. Türk tarafının fetih politikasına devam etmesi ve Güney Kafkasya heyetinin bahsi geçen politikaya karşı kendi isteklerinde ısrarcı olması tıkanıklık yarattı. "*Olumlu bir sonucun alınamayacağı her geçen an daha da kesinlik kazanmaktaydı. Bunun üzerine Otto von Lossow, tıkanıklığı sona erdirmek için Almanya'nın arabuluculuğunu önerdi.*"¹²² Lakin Almanya'nın söz konusu teklifi Osmanlı tarafından kabul görmedi. Bu teklif karşısında Güney Kafkasya heyetinin bileşenleri arasında da bir görüş birliğinin olmaması seymin varlığını tehdit ediyordu. Diğer deyişle üç cumhuriyetin bölgedeki siyasî ve millî menfaatleri; Almanya ve Türkiye ile kurulan ekonomik ve etnik ilişkiler artık seymi işlevsiz hale getirmişti.¹²³

Bir süre sonra Osmanlı yönetimi, 26 Mayıs 1918'de Güney Kafkasya hükümetine şartları son derece ağır, 72 saatlik bir ultiatom verdi.¹²⁴ Ancak söz

¹²¹ Ermeni birlikleri Gümrü'yü savunacak güçte değillerdi. Ermeniler ve aynı şekilde diğer delegeler, demiryolunu Türk ordusuna teslim etmenin kaçınılmaz olduğunu tamamen kabul etmişlerdi. Bkz.; Avalov, **a.g.e.**, s. 49.; GARF, Fond: P-1235, Opis: 93, Ed. Xr.: 163, L. 131.

¹²² 19 Mayıs 1918 öğleden sonra saat 8.30'da Güney Kafkasya heyeti üyeleri, Von Lossow'un teklifini istişare etmek için bir araya geldiler. Ermeni üyelerden Kaçaznuni, böyle bir mevzuda istişare yapmanın gereksiz olduğunu söyledi. Almanya'nın kendi iyi devlet dairelerini önermesinden bu yana, bu dairelerin Transkafkasya yararına kullanılmış olması gerekti. Aleksandr Hatisyan, Halil Bey'in bir konuşmasında herhangi bir çıkmazlık durumunda Almanya'nın arabuluculuğuna başvurulabileceği yönünde yorum yaptığını belirterek Kaçaznuni'yi desteklemekteydi. Azerbaycan delegesi Hacinskiy, arabuluculuğa tamamen karşıydı. Ona göre Almanya'nın müzakereler esnasındaki müdahalesi, Türklerle bir ihtilaf yaratabilirdi. Bkz.; Firuz Kazemzadeh, **The Struggle For Transcaucasia (1917-1921) (Güney Kafkasya İçin Mücadele [1917-1921])**, Philosophical Library Inc., New York 1951, s. 113.

¹²³ Tomashvili, **a.g.e.**, s. 32.

¹²⁴ Ültimatoma göre Ordubad hariç Nahçıvan kazası, Şerur-Dereleyez'in yarısı, Erivan hariç Erivan kazası, bütün Sürmeli kazası, bütün Eçmiadzin kazası, Gümrü dâhil Gümrü kazasının bir kısmı, bütün Ahalap kazası, Türk tarafına geçmeliydi. Bunun dışında Türkler, kendi ordusunun tüm Güney Kafkasya demiryollarında serbest bir şekilde geçişini talep etmekteydi. Bkz.; GARF, Fond: P-130, Opis: 2, Ed. Xr.: 742, L. 8.

konusu ultiatom bir karşılık bulmadı. Zira aynı gün içinde Güney Kafkasya Cumhuriyeti dağılmıştı.¹²⁵ Süreci yakından takip eden Bolşevik devrimci Şaumyan, 28 Mayıs 1918’de Lenin’e gönderdiği bir telgrafta Güney Kafkasya Cumhuriyeti’nin artık hüküm sürmeyeceğini ve seymin kendisini tamamen fesh ettiğini bildirmekteydi.¹²⁶

Aynı gün içinde Gürcistan’ın bağımsızlığını ilan ettiğini,¹²⁷ 28 Mayıs 1918’de ise Azerbaycan ve Ermenistan’ın bağımsızlığa ulaştığını belirtmekte yarar var. Güney Kafkasya’daki bu bağımsızlık rüzgârı, Sovyet yönetimini oldukça öfkeliendirdi. Bolşevik Şaumyan, 5 Haziran 1918 tarihli telgrafında söz konusu ayrılığa karşı şu sözlerle tepki göstermişti: “...Güney Kafkasya’nın Rusya’dan ayrılması yönünde oy kullanan tüm düşmanlara sesleniyoruz. İlk olarak Bakü demokrasisi, bütün Güney Kafkasya işçileri ve köylüleri olarak hiçbir suretle Güney Kafkasya’nın devrimci Rusya’dan ayrılmasını kabul etmeyecek ve ellerimizde silâhlarımızla mücadele edeceğiz.”¹²⁸

Güney Kafkasya Cumhuriyeti’nin dağılmasından sonra oluşan yeni cumhuriyetler dış güçlerle sıkı ilişkiler içindeydi. Azerbaycan Osmanlı Devleti’ne yakınlık gösterirken, Gürcistan Almanya’nın tahakkümü altına girmişti. Yine Şaumyan tarafından 7 Haziran 1918’de çekilen bir telgrafta şöyle yazılmaktadır: “Bir memur Tiflis’ten yola koyulmuş ve 30 Mayıs’ta şehri terk etmişti. Onun anlattığına göre Tiflis’teki tren istasyonunda Alman bayrağı dalgalanmakta ve Alman komutanlığı teşkil edilmiş durumda. Alman subayları Sovyet bayrağını söküyorlarmış.”¹²⁹

---

¹²⁵ Gürcü milli demokrati Gvazava, “Efendiler gelin tartışmayalım. Bugün biz kendimizi serbest bırakmalıyız. Güzellikle toplandık, güzellikle de ayrılmalıyız.” diyerek daha doğru bir yol seçti. Böylece Gürcistan’ın federasyondan ayrılma isteğinden sonra Transkafkas konseyi kendisini kapatma kararı aldı. Bkz.; Cemil Hasanlı, **Azerbaycan Tarihi 1918-1920**, Çev: Aslan Erturun, Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, Ankara 1998, s. 93.

¹²⁶ GARF, Fond: P-130, Opis: 2, Ed. Xr.: 742, L. 8.

¹²⁷ Gürcistan Demokratik Cumhuriyeti tarafından atılan ilk adım, Türkiye ile ilişkileri normalleştirmek ve barış yapmaktır. Fakat Brest-Litovsk Antlaşması’ndan kopan Türkler, daha büyük imtiyaz talep etmişlerdi. Gürcistan bunu kabul edemezdi. Yeniden bir koruyucu bulmak gerekiyordu ve bulunmuştu: Türkiye’nin müttefiki Almanya. Bkz.; **Caucasian Review**, Institute For The Study of The USSR, No: 3, Münich 1959, s. 95.; Fırat Karabayram, **Rusya Federasyonu’nun Güney Kafkasya Politikası**, Lalezar Kitabevi, Ankara 2007, 56-57.

¹²⁸ GARF, Fond: P-130, Opis: 2, Ed. Xr.: 742, L. 11.

¹²⁹ GARF, Fond: P-130, Opis: 2, Ed. Xr.: 742, L. 13.

Süreç tam da Osmanlı Devleti'nin çıkarları doğrultusunda ilerliyordu. Artık üç cumhuriyetle antlaşma yapmak ve yeni toprak talebinde bulunmak daha kolaydı. Nitekim 4 Haziran 1918'de Osmanlı Devleti ile Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan arasında dostluk ve barış antlaşmaları imzalandı.¹³⁰ Osmanlı yönetimi adına Halil Bey ve Vehip Paşa antlaşmalara iştirak etmişti. Gürcistan Cumhuriyeti adına Ramişvili, Odişelidze, Gvazava ve Ritkiladze'den oluşan bir heyetin katıldığı antlaşmaya göre Gürcistan'dan Ahılkelek ve Ahıska kazaları Osmanlı tarafına geçmekteydi.¹³¹

Ermenistan tarafıyla imzalanan antlaşmaya ise Ermeniler adına Kaçaznuni, Hatisyan ve Papacanyan katılmışlardı. Buna göre Osmanlı Devleti, Kars-Gümrü-Culfa demiryolu¹³² dışında Erivan vilayetine bağlı Sürmeli kazasını, Gümrü ve Eçmiadzin kazalarının dörtte üçünü ve Şerur-Dereleyez kazalarının beşte birini ele geçiriyordu.¹³³ Azerbaycan ile imzalanan antlaşmaya ise Azeriler adına Mehmet Hasan Hacinskiy ve Mehmet Emin Resulzade katılmışlardı. Bahsi geçen antlaşmanın şu hükümleri, Türk tarafı için oldukça büyük önem taşımaktaydı: "*Azerbaycan isteyince iç düzen ve baysallığı sağlamak için Osmanlı ona gerekirse silâhla yardım edecektir (m. 4). Azerbaycan hükümeti ülkesi içinde çetelerin kurulmasına veya dışarıdan gelecek çetelerin oraya sığınmasına izin vermeyecektir (m. 5). İki yan demiryolları işlerinde birbirlerine kolaylık gösterecektir (m. 6).*"¹³⁴

Böylelikle Osmanlı Devleti, Güney Kafkasya'da arzu ettiği topraklara ulaşmış ve Sovyet Rusya için tehditkâr bir pozisyon elde etmişti. Özellikle Batum Konferansı esnasında Brest-Litovsk Antlaşması'nın geçersiz kalması ve yeni toprak taleplerinin ön plâna çıkması Sovyet yönetimini tedirgin etmiş ve bundan sonraki süreçte iki gücü pratikte karşı karşıya getirecek bir sonuç doğurmuştu.

---

¹³⁰ Haçapuridze, **a.g.e.**, s. 112-113.; Batum Antlaşmalarıyla ilgili Ermeni Ulusal Konseyi Başkanı Y. H. Zavriyev'e gönderilen bir telgrafta şu şekilde yazılmaktadır: "*Aslına bakılırsa bu antlaşma, müzakerelerin bir sonucu niteliğinde değildir. Bu antlaşma bağlamında Türkiye tarafından bir ültimatom hüviyetinde önümüze koyulan şartlara uymak zorundayız, bu da demektir ki daha fazla savaşamayacağız.*" Bkz.; GARF, Fond: P-1235, Opus: 93, Ed. Xr.; 163, L. 36.; Hasanlı, **a.g.e.**, s. 99.

¹³¹ Sürmeli, **a.g.e.**, s. 149.

¹³² Şaumyan 8 Haziran 1918 tarihinde Lenin ve Stalin'e gönderdiği telgrafında şöyle yazmıştı: "*Antlaşmaya göre Türkiye, Güney Kafkasya'daki demiryolları üzerinde nakliye yapma hakkına kavuştu.*" Bkz.; GARF, Fond: P-130, Opus: 2, Ed. Xr.: 742, L. 15.

¹³³ Sürmeli, **a.g.e.**, s. 153.

¹³⁴ Bayur, **a.g.e.**, s. 197.

2.2.2. Plebisit

Elviye-i Selâse sorunu Osmanlı yönetimi açısından henüz resmî bir akıbeta kavuşmamıştı. Zira Brest-Litovsk Antlaşması'na göre söz konusu üç sancakta bir plebisit (halk oylaması) yapılmalıydı. Üç sancağın Osmanlı kuvvetleri tarafından kontrol edilmiş olması ve bölgedeki gayrimüslim halkın bu süre zarfında yer değiştirmiş olması halk oylamasının Osmanlı adına olumlu sonuçlanacağına göstergesiydi. Bu sırada plebisit için Kars'ta temaslarda bulunan Hilmi Uran, kaleme aldığı anılarında şu tespitlerde (yukarıdaki görüşü destekler nitelikte) bulunmaktadır: *“Ruslar ve Ermeniler evlerini olduğu gibi bırakıp kaçmış oldukları için biz vardığımızda Kars, hakiki bir sahipsizlik durumunda ve büyük bir hercümerç içindeydi. Uzak ve yakın köyler halkı, ev ve eşya hırsıyla muttasıl kasabaya akın ediyor, büyük bir seviye düşüklüğü her gün biraz daha Kars'ın varlığına hâkim oluyordu.”*¹³⁵

Bu şartları göz önünde bulundurarak plebisit hazırlıklarını yürüten İstanbul hükümeti, bu faaliyeti etraflıca yerine getirmek üzere bir heyet teşkil etti. Dâhiliye Nezareti Müsteşarı Abdülhalik (Renda) Bey'in başkanlığında toplanan heyette Şakir Kesebir, Necati, Asaf Talat ve Hilmi (Uran) Beyler, mülkiye müfettişi olarak görev almışlardı. Söz konusu heyette ayrıca Dr. Nazım Bey, Bahriye Nazırı Cemal Paşa, Hariciye Nazırı Halil (Menteşe) Bey ile Batum Mutasarrıflığı'na tayin edilen Cemil Bilsel Bey de yer almışlardı.¹³⁶

Nihayet 12 Haziran 1918'de oylama başladı.¹³⁷ 62 seçim mıntikasına taksim edilmiş olan Elviye-i Selâse'nin sadece 19 yaşını doldurmuş erkek nüfusu sandık başına gitti. Türk tarafına “evet” için beyaz, “hayır” için mavi kâğıtların kullanıldığı oylamada alınan sonuç pek şaşırtıcı olmadı. İkdâm Gazetesi'nin yayımladığı verilere göre 87 bin 048 kişinin iştirak ettiği oylamada 85 bin 124 kişi Osmanlı yönetimi altında yaşamayı kabul ederken,¹³⁸ 1924 kişi karşı rey kullandı.¹³⁹ Her ne kadar

¹³⁵ Hilmi Uran, **Hatıralarım**, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1959, s. 95-96.

¹³⁶ Önce Batum'a gelen heyetin bir kısmı 1918 Mayıs sonlarında Kars'a hareket etmiştir. Bu heyette bulunan Hilmi Bey, Kars; Şakir Bey, Ardahan; Necati Bey, Oltu; Asaf Talat Bey, Kağızman'da mülki idareyi yeniden kurmak ve plebisit hazırlıklarını yapmak için görevlendirilmişlerdi. Kars'a gelen heyet içinde Kars Sorgu Hâkimi Mehmed Ali Bey, Müdde-i Umumî Sadi Rıza Bey ve Mehmet isimli bir polis memuru da bulunmaktaydı. Bkz.; Esin Dayı, **Elviye-i Selâse'de (Kars, Ardahan, Batum) Millî Teşkilatlanma**, Kültür ve Eğitim Vakfı Yayınları, Erzurum 1997, s. 61.

¹³⁷ Bayur, **a.g.e.**, s. 201.

¹³⁸ Uran, **a.g.e.**, s. 96.

oylamanın usulü konusunda farklı görüşler ileri sürülmüş olsa da bu sonuçla birlikte üç sancak, Türk tarafına geçti.¹⁴⁰

Gürcü, Ermeni ve Sovyet yayın organlarında oylamanın usulüne ve sonuçlarına yönelik çeşitli tenkitler mevcuttu. Bilhassa Ermeni yönetimi, oylamanın Brest-Litovsk Antlaşması'nı ihlal ettiğini ileri sürmekteydi: “*Ermeni matbuatındaki yazılara göre Türkiye bu plebisiti komşularına (yani Gürcistan, Ermenistan ve İran'a) haber vermeksizin ve onlardan gözlemciler istemeksizin tek başına bir taraflı olarak yapmıştır.*”¹⁴¹ Aynı şekilde plebisitin örfi idarenin hükümleri altında yapıldığını ileri süren Ermeni yönetimi, oylamanın askerî baskı altında gerçekleştiğini düşünmekteydi.

2.2.3. Kafkas İslam Ordusu ve Azerbaycan

2.2.3.1. Kafkas İslam Ordusu'nun Kuruluşu

Osmanlı Devleti'nin Güney Kafkasya politikası, temelde Azerbaycan'a nüfuz etme üzerine kuruluydu. Ağırlıklı olarak Müslüman Türklerle aynı kökten gelen bir halkın meskûn olduğu Azerbaycan toprağı, bilhassa Harbiye Nazırı ve Başkomutan Vekili Enver Paşa'nın Kafkasya, Türkistan, Hindistan ve Çin'i kapsayan Pantürkist¹⁴² hatta Panislamist amaçları için oldukça büyük bir önem arz etmekteydi.¹⁴³ İngiltere, Sovyet Rusya ve müttefik Almanya'dan herhangi birinin mezkûr topraklarda söz sahibi olması Enver Paşa ve doğal olarak Osmanlı yönetimini hayal kırıklığına uğratabilir, hedeflerinden uzaklaştırabilirdi. Bu yüzden

---

¹³⁹ Dayı, **a.g.e.**, s. 63.

¹⁴⁰ Bayur, **a.g.e.**, s. 201.

¹⁴¹ Ahmet Ender Gökdemir, **Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1989, s. 24.

¹⁴² Grant Avetisyan, “İdeya Konfederativnogo Obedineniya Kavkazskih Respublik v 1918-1921 Godah” (Kafkas Cumhuriyetlerinin 1918-1921 Yıllarındaki Konfederatif Birliği Düşüncesi), **Caucasica: The Journal of Causian Studies**, Vol: 2, Tbilisi 1998, s. 48.

¹⁴³ İttihat ve Terakki Cemiyeti içerisinde dönemin belli başlı fikir akımları olan “Osmanlı”, “Türkçü” ve “İslamcı” düşüncelere mensup kişiler var olmuşlardır. Başlangıçta “Osmanlı” bir politika takip etme isteğiyle II. Abdülhamid iktidarına karşı tepki olarak doğmuş olan cemiyetin, kısa süre sonra kendilerinin dışında geliştirilmiş olan “Türkçü” düşüncenin etkisi altında kaldığını görmekteyiz. Türkçü düşüncenin bir sonucu olarak da İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin önde gelen isimleri Kafkasya ile ilgilenmeye başlayacaklardı. Zira Turan'a giden yol Kafkasya'dan geçmekteydi. Bkz.; Mustafa Çolak, “Osmanlı-Alman Rekabeti Çerçevesinde Kafkas Müslümanlarının Bağımsızlığı ve Bakü Meselesi (1917-1918)”, **History Studies: International Journal of History**, Vol: 6, No: 1, January 2014, s. 27-43.; Medea Abashidze, “The Caucasus, Historical Background” (Kafkasya, Tarihsel Arkaplan), **Caucasica: The Journal of Causian Studies**, Vol: 2, Tbilisi 1998, s. 27-35.

elini çabuk tutmaya çalışan Enver Paşa, henüz Şubat 1918'de Kafkasya'daki fetih hareketlerini yürütecek bir ordu teşkil etmek için girişimlere başlamıştı. Hatta orduya komuta etmesi için Kâzım Karabekir'e teklifte bulunmuş ancak red cevabı almıştı.¹⁴⁴

Kurulacak orduya kumandanlık etmesi için düşünülen isimlerden biri de Şehzade Faruk idi. Ancak onun işrete düşkün olması, Enver Paşa'yı farklı arayışlara zorladı. Nitekim kardeşi Nuri Paşa, genç ve tecrübesiz bir subay olarak her ne kadar zihinleri kurcalamış olsa da söz konusu göreve getirilmişti. Özellikle yarbay rütbesinde olması emrine verilecek subaylar ile arasında emir-komuta bağlamında bir takım sorunlar çıkarabilirdi: *"Bu uygunsuzluğu gidermek için ona Sultan Mehmet Reşat tarafından ferik (korgeneral) rütbesi ve Kafkas İslam Ordusu'nun kumandanlık vekâleti verildi. Nuri Bey, padişah tarafından verilen fermanla aynı zamanda padişah yaveri ilan edilerek Kafkasya'da padişahın siyasî temsilcisi yetkisine sahip oldu."*¹⁴⁵

Kafkas İslam Ordusu¹⁴⁶ karargâhına seçilen 20 subay ve Ordu Kumandanı Nuri Paşa, gerekli hazırlıkları tamamladıktan sonra 22 Mart 1918'de yola çıktılar. 25 Mart 1918'de Musul'a varan Nuri Paşa, burada bulunan 6. ordudan gerekli ikmali temin ettikten sonra beraberindeki kafileyle 8 Nisan 1918'de yoluna kaldığı yerden devam etti.¹⁴⁷ Yaklaşık bir ay süren seyahat sonrası 9 Mayıs 1918'de Tebriz'e ulaşan kafile, 12 Mayıs'ta buradan hareket etmiş ve Savucbulak-Tebriz-Alacuca yolundan istifade ederek 20 Mayıs 1918'de Azerbaycan'ın Zangezür bölgesine gelmişti. Karabağ ve Zangezür bölgelerinde üstün durumda bulunan silâhlı Ermenilere karşı koymak için emrindeki subayları farklı cihetlere yönlendiren Nuri Paşa, Cebrail-Ağdam-Terter üzerinden geçerek 24 Mayıs'ta Yevlah istasyonuna vardı.¹⁴⁸ Karargâhını ilk önce Nuha bölgesinde kurmak isteyen Nuri Paşa, kısa süre sonra bu

¹⁴⁴ Mehmet Rıhtım, Mehman Süleymanov, **Kafkas İslam Ordusu ve Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin Oluşumu**, Bakü Kafkas Üniversitesi Kafkas Araştırmaları Enstitüsü, Bakü 2008, s. 205.

¹⁴⁵ Rıhtım ve Süleymanov, **a.g.e.**, s. 206.

¹⁴⁶ Tadeusz Swietochowski, **Russian Azerbaijan 1905-1920 (Rusya Azerbaycan'ı 1905-1920)**, Cambridge University Press, Cambridge 1985, s. 130.

¹⁴⁷ Nuri Paşa, orada 6. ordu komutanlığı tarafından daha önce incelemeler yapmak üzere gönderilmiş olan topçu teğmeni Muzaffer Bey'den yeni bilgiler alarak Kafkasya'nın askerî teşkilat yapmak için uygun bir yer olduğunu öğrendi. Bkz.; Bal, **Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Kuruluş Mücadelesi (1914-1918) ve Kafkas İslam Ordusu**, s. 164.

¹⁴⁸ Rıhtım ve Süleymanov, **a.g.e.**, s. 208.; Bal, **Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Kuruluş Mücadelesi (1914-1918) ve Kafkas İslam Ordusu**, s. 165.

bölgenin Ermeni saldırısına açık olduğunu ve asayişin yetersiz olduğunu anlamış, yönünü Gence'ye doğru çevirmişti. Nitekim 25 Mayıs 1918'de Nuri Paşa ve kafilesi Gence'ye ulaştı.¹⁴⁹ Bolşevik Stepan Şaumyan, yöre halkının karşılama törenini 7 Haziran 1918 tarihli telgrafında şöyle aktarmaktadır: "*Halk istasyonu süslemiş, Enver Paşa'nın kardeşini bekliyordu. Müslümanlar ve entelektüeller, kendi aralarındaki konuşmalarda Azerbaycan'ın yakında ilan edilecek olan bağımsızlığını kutluyorlardı. Türk ordusunun gelişi bölgeyi tehdit etmekteydi.*"¹⁵⁰

Bu arada Azerbaycan Millî Şurası¹⁵¹ Tiflis'te bir araya gelmiş ve 24 kabul oyuyla Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan etmişti. Bunu takiben bir de Geçici Hükümet teşkil edilmişti. Fethali Han Hoyskiy öncülüğünde kurulan 9 kişilik hükümette Müsavat ve Tarafsız Demokratik Grup adına 6, Himmet ve Müslüman Sosyalist Blok adına 2 bakan yer almaktaydı. Bu hükümet kabinesinin prensipte ekseri olarak Azerbaycan'ın bağımsızlığına sıkı sıkıya bağlı olduğunu belirtmek gerekir. Bununla birlikte Bakü'de mevzilenen ve Gence'ye doğru harekete geçen Bolşeviklere karşı Türk tarafından yardım talep etme temayülüne de sahipti.¹⁵²

Bakü Sovyeti'ne yönelik askerî operasyonlar için çalışmalarını hızlandıran Kafkas İslam Ordusu taarruz için yeterli nicelikte değildi. Bu süreçte Azerbaycan Kolordusu ve Azeri gönüllü birliklerini de müşahede eden Nuri Paşa, 31 Mayıs 1918'de Batum'da bulunan Vehip Paşa'ya bahsi geçen kuvvetlerin yetersiz olduğu konusunda gerekli malumatı vermişti. 2 Haziran'da cevap veren Vehip Paşa, askerî destek olarak 5. Kafkas Tümeni'nin gönderileceğini ilettili.¹⁵³ 4 Haziran 1918'de Azerbaycan ile imzalanan antlaşma, yapılacak olan yardımı bir bakıma resmileştirmişti. Zira Millî Şura Başkanı Mehmet Emin Resulzade ve hükümet adına

---

¹⁴⁹ Enver Paşa, yalnızca Azerbaycan Cumhuriyeti'nde (28 Mayıs 1918'de ilan edilmiş olan) konuşlanan İslam Ordusu sayesinde kendi plânlarını gerçekleştirmeyi umuyordu. En önemlisi bu ordu, Azerbaycan Türklerinin silâhlı bir gücü şeklinde düşünülüyordu. Ordunun karargâh yeri olarak eski İslam şehri Gence (Elizavetpol) seçilmişti. Bkz.; Charles Warren Hostler, **Türken und Sowjets (Türkler ve Sovyetler)**, Alfred Metzner Verlag, Berlin 1960, s. 185.

¹⁵⁰ GARF, Fond: P-130, Opis: 2, Ed. Xr.: 742, L. 13.

¹⁵¹ Azerbaycan temsilcileri 27 Mayıs 1918'de toplanarak durumu gözden geçirdiler ve sonunda Azerbaycan Millî Şurası'nı kurdular. Millî şura başkanlığına Türk Âdem-i Merkeziyet Halk Partisi-Müsavat'ın lideri M. E. Resulzade, yardımcılığına ise Hasan Ağayev seçildi. Azerbaycan Millî Şurası'nda Müsavat, Tarafsız Demokratik Grup, Müslüman Sosyalistler İttifakı, Sosyal Demokrat Himmet Grubu ve İttihad Partisi temsil edilmekteydi. Bkz.; Bal, **Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Kuruluş Mücadelesi (1914-1918) ve Kafkas İslam Ordusu**, s. 173.

¹⁵² Swietochowski, **a.g.e.**, s. 131.

¹⁵³ Hüseyin Baykara, **Azerbaycan İstiklâl Mücadelesi Tarihi**, Gençlik Basımevi, İstanbul 1975, s. 262.

Mehmet Hasan Hacinskiy, antlaşmanın 4. maddesine istinaden İstanbul hükümetinden askerî destek talebinde bulunmuşlardı.¹⁵⁴ Bu talebi karşılıksız bırakmayan Osmanlı yönetimi, ivedilikle askerî sevkiyata yöneldi. Öncelikle 5. Kafkas Tümeni'ne bağlı 9. Kafkas Alayı Gence'ye gönderildi.¹⁵⁵ 9 Haziran'da ulaşan 9. Kafkas Alayı diğer adıyla "Gence Müfrezesi", bir süre sonra Nuri Paşa'nın emriyle Gence'de bulunan Ermeni mahallesini kuşattı. 8 Haziran 1918'de yola çıkan 5. Kafkas Tümeni ise 15 Haziran'da Gence'ye ulaştı.¹⁵⁶

Bunun yanı sıra Batum'da 8 Haziran 1918'de 3. ordu, 6. ordu ve 9. orduları ihtiva eden Şark Orduları Grubu teşkil edildi. Vehip Paşa, söz konusu grubun komutanlığını üstlenmişti. Türk tarafının Brest-Litovsk'ta belirlenen sınırı bu şekilde geçmesi ve Azerbaycan'a askerî kuvvetler yığılması, şüphesiz Bakü Sovyeti'nin tepkisini çekmişti. Çünkü Bolşevikler açısından söz konusu adımlar, "işgal" anlamına geliyordu.

16 Haziran 1918'de Tiflis'te bulunan Azerbaycan hükümeti de Gence'ye geldi.¹⁵⁷ Nuri Paşa ve yönetimi, bu hükümetin Osmanlı Devleti'ne yönelik tutumundan hiç hoşnut değildi. Daha sorunsuz kontrol edebileceği, başka deyişle itaatkâr bir hükümete ihtiyacı vardı. Bu bağlamda Nuri Paşa'nın siyasi danışmanı Ahmet Ağaoğlu, Fethali Han Hoyski'den yeni bir kabine teşkil etmesini istedi. Böylece 17 Haziran'da yeni bir kabine kuruldu: "*Han Hoyski, önceki kabineden 6 kişiyi ve buna ek olarak 6 bakanı ihtiva eden ikinci kabinesini tanıttı. 9 kişilik ilk kabineden 3 üç isim yoktu: Şeyhülislamzade, Müslüman Sosyalist Blok'tan Haydarov*¹⁵⁸-*ikisi sola oldukça yakın görülüyorlardı- ve Türkiye'ye karşı dost yanlısı olmayan Azerbaycan milliyetçisi Müsavatçı Caferov.*"¹⁵⁹

¹⁵⁴ Mehmet Emin Resulzade, **Kafkasya Türkleri**, ETAM A.Ş. Matbaa Tesisleri, İstanbul 1993, s. 55.

¹⁵⁵ Şirokorad, **Voyna i Mir Zakavkazya za Posledniye Tri Tıysıçı Let (Son 3 Bin Yıllık Süreçte Güney Kafkasya'da Savaş ve Barış)**, s. 175-176.

¹⁵⁶ Stepan Şaumyan, 8 Haziran 1918'de gönderdiği telgrafta, Türk tarafının antlaşma gereğince Culfa ve Bakü demiryolları aracılığıyla asker sevk etmeye başlayacağını yazmaktadır. Bkz.; GARF, Fond: P-130, Opis: 2, Ed. Xr.: 742, L. 15.

¹⁵⁷ Şirokorad, **Voyna i Mir Zakavkazya za Posledniye Tri Tıysıçı Let (Son 3 Bin Yıllık Süreçte Güney Kafkasya'da Savaş ve Barış)**, s. 176.

¹⁵⁸ Müslüman Lezgi olan İbrahimbey İsabeyoğlu Haydarov, 1879 yılında Derbent'te doğdu ve 1949 yılında Ankara'da yaşamını yitirdi.

¹⁵⁹ Swietochowski, **a.g.e.**, s. 132.

Askerî desteğin sağlanması, yeni kabinenin kurulması ve Azerbaycan ordusunun şimdilik Nuri Paşa'ya bağlı kılınmasıyla birlikte artık Bakü'ye doğru ileri harekât başlayacaktı.

2.2.3.2. Bakü ve Karabağ Harekâtı

Türk ordusunun Gence'ye hâkim olmasını ve güç kazanmasını engellemek için harekete geçen Bakü Sovyeti ordusu, G. N. Korganov¹⁶⁰ komutasında iki kol üzerinden saldırıya geçti. Birinci kol Bakü-Kürdemir-Gence demiryolu üzerinden ilerlerken, ikinci kol Bakü-Şamahı-Karamaryan-Gökçay üzerinden ilerlemekteydi.¹⁶¹ Direnç göstermekte zorlanan Osmanlı kuvvetleri, 10-20 Haziran 1918 tarihleri arasında yaşanan küçük çaplı çarpışmalarda etkisiz kaldı. Sayısı yaklaşık 20 bini bulan Bakü Sovyeti ordusu bu süre zarfında Kürdemir, Aksu, Şamahı ve Gökçay gibi yerleri kontrolü altına aldı.¹⁶²

Bu yenilgileri detaylıca analiz eden Osmanlı birlikleri, Sovyet ordusuna karşı taarruza geçmek için yeni bir hazırlık içine girdi. Askerî mühimmat ve erzak açısından daha donanımlı hale gelen Türk ordusu, 28 Haziran 1918'de saldırıya geçti. Gökçay üzerinde başlayan taarruz, 1 Temmuz'da 5. Kafkas Tümeni'nin galibiyetiyle sonuçlandı.¹⁶³ Bu arada 29 Haziran 1918'de Şark Orduları Grup Kumandanlığı'na Enver Paşa'nın amcası Halil Paşa getirilmişti. Kafkas İslam Ordusu'nun mezkûr grubun emrinde olması dolayısıyla bu tarihten itibaren Azerbaycan'daki askerî harekâtı amca-yeğen birlikte idare edeceklerdi.

¹⁶⁰ Kara ve Deniz Kuvvetleri Halk Komiseri Korganov, 6 Haziran 1918'de şu içerikte bir emir verdi: *"Transkafkasya işçi ve köylü devriminin kaderini belirleme vakti gelmiştir. Transkafkasya seymi dağıldı. Menşevikler ve diğer soyluluk yanlısı partiler, Gürcistan'ın bağımsızlığını ilan etti. Beyler, Elizaveipol'de (Gence) Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan etti. Türk kuvvetleri Kars, Gümrü, Erivan ve Ahılkelek'i ele geçirdi. Türk generalleri, Sovyet sistemini ortadan kaldırmak ve Bakü proleteriyasını bastırmak için Bakü'ye girmeyi istiyorlar..."* Bkz.; Kazemzadeh, a.g.e., s. 130.

¹⁶¹ Bal, **Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Kuruluş Mücadelesi (1914-1918) ve Kafkas İslam Ordusu**, s. 193.

¹⁶² Akif Aşırılı, **Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Dönemi Basınında Kafkas İslam Ordusu**, Çev: Azad Ağaoğlu, Qısmet, Bakü 2008, s. 26.; Kürdemir, Bakü ordusu tarafından ele geçirildi. Myusyusli'de (Müsüslü) bulunan iki Türk kafilesi, Yevlah tarafından Bakü birliklerini takip etmekteydi. Tiflis'ten gelen bir yolcu treni ise boşaltılmış ve doğuya yönelen Türk kafilelerinin eline geçmişti. Bkz.; "Sobitiya na Kyurdamirskom Fronte po Opisaniyu Tifliskih Gazet" (Tiflis Gazetelerine Göre Kürdemir Cephesi'ndeki Olaylar), **Bakinskiy Raboçiy**, No: 130, Baku, Subbota, 6 İyulya (23 İyunya) 1918, s. 1.

¹⁶³ Erol Kürkçüoğlu, **1918-1920 Türkiye-Azerbaycan İlişkileri**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum 1994, s. 185-186.; E. Kaymakam Rüştü, "Büyük Harpte Bakü Yollarında 5. Kafkas Piyade Fırkası", **Askerî Mecmua**, Sayı: 34, 1 Haziran 1934, s. 69.

Diğer taraftan haziran ayı içinde Kâzım Karabekir komutasındaki kuvvetler de Nahçıvan'ı kuşatmıştı.¹⁶⁴ Bu sırada Nahçıvan'da bulunan Sovyet devlet adamı Budu Mdivani Moskova'ya verdiği malumatta şunları yazmaktaydı: “*Nahçıvan'da 3 bin Türk askeri bulunmaktadır. 9 bin askerin daha gelişi beklenmektedir. Bu Bayezit Tümeni'dir. Tümen toplam 15 bin 500 askerden mürekkeptir... Tümenin başında ise dürüst ve disiplinli bir savaşçı olan Cavit Bey bulunmaktadır.*”¹⁶⁵ Nihayetinde Türk ordusunun hâkimiyetine geçen Nahçıvan, Mondros Ateşkes Antlaşması'na kadar Osmanlı yönetiminde kaldı.

Öte yandan Türk saldırısı karşısında ricata mecbur kalan Sovyet ordusu, Kürdemir ve Aksu tarafına geri çekildi. Askerî kuvvetlerin yetersiz kaldığını fark eden ve Moskova'dan gerekli desteği alamayan Şaumyan, bu dönemde İran'da bulunan çarlık yanlısı Albay Biçerahov'un Kossak alayından yardım istemek zorunda kaldı. Bu bağlamda “*Çelyapın, 6 Haziran 1918'de Şaumyan'a Biçerahov'un eskiden Britanya'nın dostu olduğunu ancak tutumunu değiştirdiğini ve ona güvenilebileceğini yazdı. Bunun üzerine Şaumyan, Biçerahov'un Sovyet'i tanıdığını ve Sovyet sistemine hizmet etmeye hazır olduğunu Bakü Sovyeti'ne bildirdi.*”¹⁶⁶ Bakü Sovyeti tarafından kabul gören Biçerahov,¹⁶⁷ emrindeki 1500 askerle 1 Temmuz 1918'de cephe bölgesine ulaşmış ve 6 Temmuz'da cephenin sağ cenahı kendisine teslim edilmişti.¹⁶⁸ Bu sırada Sovyet ve Türk ordusu arasında Aksu mevkiinde muhtelif çatışmalar meydana gelmekteydi: “*Kafkas İslam Ordusu Komutanı da Aksu cephesine gelmiş muharebeyi yakından takip etmektedir. 6 Temmuz günü 13. Kafkas Alayı, Aksu'ya girdi.*”¹⁶⁹

Aksu'yu kontrol altına alan Osmanlı kuvvetleri için bir sonraki hedef Kürdemir'e girmekti. 7 Temmuz'da başlayan muharebe, büyük zayıyata rağmen

¹⁶⁴ Ermeni hükümeti yetkililerinden A. Ogandjonyant 8 Ağustos 1918 tarihli bir yazısında Güney Kafkasya'daki siyasi vaziyeti şu şekilde aktarmaktadır: “*Güney Kafkasya'da meskûn Ermeni halkının bir yarısı, tıpkı Türkiye'de olduğu gibi burada da aynı kaderi yaşamaktadır. Zira Türkler günümüzde Erivan, Novobayazet (Nor-Bayazet İ.K.) ve çevresi dışında kalan bütün Ermeni topraklarını ele geçirmiş durumdadır.*” Bkz.; GARF, Fond: P-1235, Opis: 93, Ed. Xr.; 163, L. 110.

¹⁶⁵ GARF, Fond: P-130, Opis: 4, Ed. Xr.: 496, L. 127.

¹⁶⁶ Kazemzadeh, **a.g.e.**, s. 133.

¹⁶⁷ Biçerahov, tipik bir Rus emperyalistiydi. Onun ordusu, İran'da kötü bir izlenim bırakmıştı. İran'da Biçerahov'un adından günümüzde bile nefret edilmektedir. Kendisi şiddetli bir Bolşevik karşıtıydı. Onun en büyük hedefi Kafkasya'ya ulaşmak ve Bakü Sovyeti'ni yıkmaktı. Lakin Türklerin Bakü'yü işgal etmesini de engellemek istiyordu. Bkz.; Kazemzadeh, **a.g.e.**, s. 133.

¹⁶⁸ Aşırılı, **a.g.e.**, s. 34.

¹⁶⁹ Kürkçüoğlu, **a.g.e.**, s. 187.

Müsüslü'de bulunan Azerbaycanlı Yarbay Habib Selimov komutasındaki kuvvetlerin verdiği destekle 11 Temmuz'da başarıyla sonuçlandı.¹⁷⁰ Biçerahov kuvvetleri de bu muharebede yetersiz kalmış ve Sovyet ordusunun geriye çekilişi devam etmişti.

Bir taraftan Türk ordusunun ilerleyişi diğer taraftan İngiltere'nin güneyden saldırılarını artırması Bakü Sovyeti'ni müşkül bir duruma soktu. 13 Temmuz 1918'de Halk Komiserleri Konseyi Başkanı Lenin'e bir telgraf çeken Şaumyan, şunları yazmıştı: "*Cephedeki durum kötüleşiyor, sadece kendi kuvvetlerimiz yeterli değil. Rusya'dan ciddî bir askerî desteğe ihtiyaç var. Astrahan ve Tsaritsin'e (Stalin'e) telgraf çektim. Gerekli talimatı verin. Vaziyet oldukça karışık, şartlar hızlı bir şekilde değişiyor. İngilizler Enzeli'ye doğru ilerliyor.*"¹⁷¹

Şaumyan'ın taleplerini dikkate alan Moskova yönetimi, G. K. Petrov komutasındaki küçük bir orduyu Azerbaycan'a gönderdi. Buna mukabil Gümrü'den hareket eden ve 15 Temmuz'da Kürdemir'e ulaşan 38. piyade alayı ise Türk ordusuna güç katmıştı. Taarruza kaldığı yerden devam etmenin plânlarını yapan 5. Kafkas Tümeni, 18 Temmuz 1918'de kuzey ve güney grubu olmak üzere iki hat üzerinden Bakü'ye ilerleme kararı aldı.¹⁷² Aynı günlerde 5. Kafkas Tümeni'nin adı askerî taktik gereği "Şark Cephesi Komutanlığı" olarak değiştirildi.

Yarbay Osman Bey komutasında bulunan kuzey grubunun güvenliği için Şamahı'nın mutlaka kontrol edilmesi gerekmişti. 19 Temmuz'da başlayan kuşatma karşısında direnç gösteremeyen Sovyet ordusu, 20 Temmuz'da Şamahı'da hâkimiyeti kaybetti.¹⁷³ Osmanlı kuvvetleri, Şamahı'da hâkimiyet sağlayarak Bakü'ye bir adım daha yaklaştı. Zor anlar geçiren Bakü Sovyeti, iç çalkantılara sahne oldu ve Türk saldırısına karşı İngilizlerden destek alma konusu gündeme geldi.¹⁷⁴ Bu çerçevede "*Sosyalist-Devrimci, Menşevik ve Taşnakların Bakü'ye İngiliz askerlerini davet etmeyi talep ettiği Bakü Halk Komiserleri Sovyeti Oturumu, 25 Temmuz*

¹⁷⁰ İğrar Aliyev, *İstoriya Azerbaydjana (Azerbaycan Tarihi)*, İzdatelstvo "ELM", Bakü 1995, s. 191.

¹⁷¹ GARF, Fond: P-130, Opis: 2, Ed. Xr.: 742, L. 32.

¹⁷² Demiryolu boyunca ilerleyecek Yarbay Habib Selimov komutasındaki Müsüslü müfrezesine "güneybatı grubu" ve Kurmay Yarbay Osman Bey komutasında kuzey cephesindeki kuvvetlere "kuzey grubu" ve her iki grubun mensup olduğu teşekkülü gizlemek için de 5. Kafkas Tümeni Komutanlığı'na "Şark Cephesi Komutanlığı" denilmesi emredilmişti. Daha geniş bilgi için bkz.; Bal, *Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Kuruluş Mücadelesi (1914-1918) ve Kafkas İslam Ordusu*, s. 199.

¹⁷³ Aliyev, a.g.e., s. 191.

¹⁷⁴ Kaya Tuncer Çağlayan, *British Policy Towards Transcaucasia 1917-1921 (Güney Kafkasya'ya Yönelik Britanya Politikası 1917-1921)*, The Isis Press, İstanbul 2004, s. 68.

1918'de gerçekleşti."¹⁷⁵ Bolşeviklerin şiddetle karşı çıktığı ve red oyu kullandığı oturum sonunda İngilizlerden yardım alma kararı çıktı.¹⁷⁶ Söz konusu kararı geniş bir çerçevede tahlil etmek için bir araya gelen Bolşevikler, 27 Temmuz 1918'de olağanüstü bir konferans düzenledi. İngilizlerin elinde Bakü'yü savunmak için yeterli derecede güç olmadığını düşünen Bolşevikler, konferansta şu görüşleri dile getirmişlerdi: "*Eğer yeterli güç olsaydı İngilizler çoktan Culfa üzerinden Erivan eyaletine girmiş, Bakü Cephesi'nde operasyon yapan Türklerin cephe gerisine sızmış ve Türkleri şehri terk etmeye zorlamışlardı.*"¹⁷⁷

Bakü'de siyasî çalkalanma sürerken Türk ordusunun ilerleyişi de devam ediyordu. Öyle ki Bakü'ye yaklaşan Osmanlı kuvvetleri, şehre yaklaşık 16 kilometre uzaklıktaydılar.¹⁷⁸ 29 Temmuz'da Baladjarı yakınlarına ulaşan Türk birliklerini Albay Avetisov öncülüğündeki Bakü ordusu karşılamaktaydı. Geçici olarak Bakü ordusuna komutalık yapan Avetisov, iki yol tavsiye etmişti. Birincisi İngilizlerden yardım talep etmek, ikincisi Türk ordusuna karşı beyaz bayrak kaldırmak. Şaumyan'ın destek verdiği A. Mikoyan, L. Ganin ve İ. Gabışev gibi halk komiserleri, Bakü Sovyeti'ne gönderdikleri telgrafta zikredilen önerilerden ikincisini de şu şekilde reddetmişlerdi: "*Avetisov, beyaz bayrak kaldırmak ve Türklere teslim olmamız için biz komiserleri tehdit etmektedir. Hiçbir ölüm tehdidi, bizi böyle feci bir adımı atmaya zorlayamaz.*"¹⁷⁹

Bakü'deki diğer gruplar, Bolşevik komiserlerin aksine söz konusu önerilerden birincisi üzerine yoğunlaşmıştı. Bolşevikler açısından Bakü Sovyeti'nin artık bir işlevi kalmamıştı. Nitekim 31 Temmuz 1918'de yapılan bir oturumda Sovyet'in

¹⁷⁵ Aliyev, **a.g.e.**, s. 192.; GARF, Fond: P-130, Opis: 3, Ed. Xr.: 184, L. 11.

¹⁷⁶ İngilizlerle yapılan ittifakın muhtemel sonuçları, Bolşeviklerin Bakü'de 27 Temmuz 1918 tarihinde gerçekleştirdiği bir konferansta şu şekilde dile getirilmektedir: "*İngilizlerin davet edilmesi, aynı şekilde Bakü Sovyeti'nin merkezî değil de sadece mahallî olarak tanınması. Yerel Sovyet, açık bir şekilde merkezî Sovyet iktidarıyla olan tüm münasebetlerini koparmaktadır. Bundan sonra Bakü, Rusya'dan ayrı bağımsız bir yönetim birimi olarak geçecektir. Bunun sonuçları daha yıkıcı olacaktır. Şimdiye kadar Rusya'dan her gün öyle ya da böyle destek (para, silâh ve askerî güç) almıştık. Son günlerde çok sayıda silâh, zırhlı araç ve 1000 kişiye varan askerî kuvvet aldık. Bundan sonra hiçbir şey alamayacağız.*" Bkz.; "O Posledstviyah" (Sonuçlar Hakkında), **Bakinskiy Raboçiy**, No: 147, Bakü, Subbota, 27-go İyulya 1918, s. 1.

¹⁷⁷ "O Posledstviyah", **Bakinskiy Raboçiy**, No: 147, Bakü, Subbota, 27-go İyulya 1918, s. 1.

¹⁷⁸ Aliyev, **a.g.e.**, s. 192.; Şehri panik sarmıştı. Düşman inanılmaz bir hızla yaklaşmaktaydı. Türk müfrezeleri banliyölere girmeye başladı, bununla ilgilenecek bir iktidar ise yerinde yoktu. Bkz.; GARF, Fond: P-130, Opis: 2, Ed. Xr.: 742, L. 41.

¹⁷⁹ G. S. Akopyan, **Stepan Şaumyan-Jizn i Deyatelnost (1878-1918) (Stepan Şaumyan: Hayatı ve Faaliyetleri [1878-1918])**, İzdatelstvo Politiceskoy Literaturiy, Moskva 1978, s. 228.

akıbeti şekillenmişti. S. M. Anisimov adıyla 9 Ağustos 1918'de Moskova'ya gönderilen bir telgrafta, söz konusu oturumun sonucuyla ilgili şunlar yazılmaktaydı: *“Bakü Halk Komiserleri Sovyeti istifa etti. Küçük fraksiyonlu Bolşevik iktidar düştü. Çünkü kendi politikası gereği Bakü ve petrol bölgesini Alman-Türk sömürücülerin ve devrimci kitlelerin yüz çevirdiği, iflas etmiş liderlerin eline teslim etmedi.”*¹⁸⁰ Aynı gün içinde Bakü Sovyeti Başkanı Şaumyan da görevinden istifa etmişti.¹⁸¹

Taşnaklar, Menşevikler ve Sosyalist-Devrimciler, hiç zaman kaybetmeden 1 Ağustos 1918'de Merkezî Hazar Diktatörlüğü (direktuarı) adında yeni bir iktidar organı teşkil ettiler.¹⁸² S. M. Anisimov, yukarıda zikredilen telgrafında yeni siyasî oluşumu şöyle aktarmaktadır: *“Hazar filosu Sosyalist-Devrimci, Sosyal-Demokrat”*¹⁸³ *ve Taşnak Partisi temsilcilerinden müteşekkil Bakü Sovyeti ve Merkezî Yürütme Komitesi Başkanlığı ile birleşerek askerî diktatörlüğü paylaşmış durumda.”*¹⁸⁴

Yine bu günlerde Bakü Sovyeti'nin komiserleri, kargaşadan kurtulmak için gemiyle Astrahan'a doğru yola çıkmışlardı. Ancak yeni hükümet, gemiyi durdurmuş ve 17 Ağustos 1918'de komiserleri tutuklayıp Bailov hapishanesine göndermişti.¹⁸⁵

Türk saldırısına karşı harekete geçen yeni heterojen yönetimin isteği üzerine İngiliz General Dunsterville komutasında 1400 kişilik bir tugay, Enzeli'den yola çıkmış¹⁸⁶ ve 4 Ağustos 1918'de Bakü'ye varmıştı. Bu sırada sessiz sedasız Derbent'e giden Biçerahov¹⁸⁷ kuvvetlerinin yerini Dunsterville güçleri doldurmuş oldu.

¹⁸⁰ GARF, Fond: P-130, Opis: 2, Ed. Xr.: 742, L. 41.

¹⁸¹ GARF, Fond: P-130, Opis: 2, Ed. Xr.: 742, L. 41.

¹⁸² H. A. Barsegyan, “Yeşyo Ob Odnom Faşivom Mife i Beşçestnom Mifotvortse (Po Povodu Stati Zii Buniatova ‘Mify i Mifotvortsiy’)” (Sahte Bir Mit ve Onursuz Bir Mit Yapımcısına Dair [Ziya Buniyatov'un ‘Mitler ve Mit Yapımcıları’ Adlı Makalesi Bağlamında]), **Vestnik Obşestvenih Nauk Akademii Nauk Armyanskoy SSR**, No: 1, 1990, s. 15-28.

¹⁸³ S. M. Anisimov, Sosyal-Demokratları belirtirken kuvvetle ihtimal Menşevikleri kast etmektedir.

¹⁸⁴ GARF, Fond: P-130, Opis: 2, Ed. Xr.: 742, L. 41.

¹⁸⁵ Komiserler yanlarında silâh ve askerî malzeme yüklü 3 gemiyi de götürmek istiyorlardı. Yeni hükümetin buna izin vermesi mümkün değildi. Çünkü Bakü'nün müdafaası için bu silâhlar gerekliydi. Bkz.; Kürkçüoğlu, **a.g.e.**, s. 209.; Sovyet ordusu 3 (17) Ağustos saat 14.00'te Astrahan'a doğru yola çıktı. Şaumyan liderliğindeki Bakü Sovyeti üyeleri, Petrov birliğiyle birlikte “Muhsaga” adlı vapurla harekete geçti. Bkz.; Akopyan, **a.g.e.**, s. 235-236.; Barsegyan, **a.g.m.**, s. 15-28.

¹⁸⁶ Çağlayan, **a.g.e.**, s. 70.; Enzeli'de İngilizlere ait büyük bir mermi rezervi vardı. İngilizlerin talebine göre bu rezervler Rusya'nın birliği için mücadele eden ve İtilaf devletlerine bağlılık gösteren ordulara verilecekti. Bkz.; GARF, Fond: P-446, Opis: 2, Delo: 43, L. 75.

¹⁸⁷ Albay Biçerahov komutasındaki güçlü birlikler, Bakü'den Hazar denizi kıyısı boyunca kuzeye doğru ilerlemektedir. İngiliz filosu onlara yardım etmektedir. Krasnovodsk'ta bir İngiliz birliği yerleşmiş durumda ve bütün Krasnovodsk-Aşkabad demiryolu Bolşevik karşıtı birliklerin elindedir. Bkz.; GARF, Fond: P-446, Opis: 2, Delo: 43, L. 75.

5 Ağustos 1918'de cephede zuhur eden top mermisi eksikliği, Türk ordusunu geri itmişti.¹⁸⁸ Bu suretle cephe ve takviye kuvvetler gelinceye kadar hücum edilmeyecekti. Osmanlı saldırısını tamamen engellemek için diplomatik yönteme başvuran Sovyet yönetimi ise 8 Ağustos'ta Moskova Elçisi Galip Kemali Bey ile muhtelif görüşmeler yaptı. Fakat gereken sonuç alınamadı ve Galip Kemali Bey'in Moskova'yı terk etmesiyle ikili ilişkiler çıkmaza girdi.¹⁸⁹

Bakü'ye daha hazır bir vaziyette taarruz etmenin plânlarını yapan Nuri Paşa, Kafkas İslam Ordusu'nda bazı köklü değişiklikler yapılmasını öngörüyordu. Bilhassa Azerbaycan Kolordusu'na bağlı gayrimüslim subayların varlığı, yazışmaların Rusça olması ve Osmanlı üniformasının kullanılmaması Nuri Paşa'yı huzursuz etmişti. Bütün bu şartları göz önüne alan Nuri Paşa, 13 Ağustos 1918'de Azerbaycan Kolordusu'nun baştan aşağı yenilenmesi yönünde bir emir verdi. Bu emre göre Azerbaycan Kolordusu'na bağlı subaylar ve askerler Osmanlı üniforması giyecek, Rusça yerine yazışma dili olarak Türkçe kullanılacak ve subayların tümü Müslüman olacaktı.¹⁹⁰

Bakü için yeniden harekete geçen Türk-Azeri kuvvetleri, 25 Ağustos 1918'den itibaren küçük çaplı bazı saldırılar düzenlemişti. Bu arada Sovyet yönetimi ve Almanya arasında sıcak temaslar yaşanmaktaydı. Osmanlı Devleti'nin Bakü petrollerine nüfuz etmesini engellemek isteyen Almanya, 27 Ağustos 1918'de Moskova yönetimiyle Brest-Litovsk Antlaşması'na ek gizli bir antlaşma imzaladı.¹⁹¹ Sadece kâğıt üzerinde kalan antlaşmaya göre Almanya, Bakü'nün Sovyet Rusya tarafına geçmesi için elinden geleni yapacaktı. Buna karşılık Bolşevik hükümet ise Bakü petrollerinden Almanya'ya pay verecekti.

Zikredilen gizli antlaşmadan haberdar olan Osmanlı yönetimi için Bakü'ye bir an önce girmek zaruri hale gelmişti. Kesin bir sonuç almak için mevcut kuvvetler hâlâ yetersizdi. Bu bağlamda Nuri Paşa'nın emriyle 3 Eylül 1918'de Gümrü'den yola çıkan 15. piyade tümeni, 9 Eylül'de Bakü Cephesi'ne geldi. Böylece Osmanlı-Azeri

---

¹⁸⁸ 5 Ağustos 1918 günü Osmanlı ordusu Bakü'ye saldırmış; ama Bakü'yü alamadan geri çekilmek zorunda kalmıştı. Bkz.; Çolak, **a.g.e.**, s. 38.

¹⁸⁹ Rıhtım ve Süleymanov, **a.g.e.**, s. 123.

¹⁹⁰ **A.g.e.**, s. 226.

¹⁹¹ Almanlar, bu arada Moskova'dan onay alarak Bakü petrollerini güvence altına almanın daha kolay olacağını düşünüyorlardı. Türkler, ağustos ayının sonunda Almanya ve Sovyet Rusya arasında bir antlaşmanın çoktan imzalandığı haberini almışlardı. Bkz.; Hostler, **a.g.e.**, s. 185.

kuvvetleri, 191 subay ve 5541 erden oluşan Kurmay Yarbay Süleyman İzzet Bey komutasındaki 15. piyade tümeninin iştirakıyla büyük bir güç kazandı.

11 Eylül'de İslam Ordusu Komutanı Nuri Paşa tarafından mesul komutanlara şöyle bir emir verilmişti: “5. ve 15. fırkalarla cenup grubundan mürekkep ordunun kumandasını ele aldım. Bu ordu Bakü'ye taarruz edecektir. Taarruz zamanını ayrıca bildireceğim.”¹⁹² Bu doğrultuda hareket eden Türk-Azeri ordusu, 14 Eylül'de batıdan 5. Kafkas Tümeni'nin ileri harekâtıyla Bakü'ye hücum etti.¹⁹³ Akabinde yaşanan gelişmeleri Rus tarihçi A. B. Şirokorad, şöyle yazmaktadır: “15 Eylül'de Türk-Müsavat ordusu nerdeyse hiç savaşımadan Bakü'ye girdi. İngilizler ve Merkezî Hazar Direktuarı yöneticileri, Hazar filosu gemileriyle önce Petrovsk'a, ardından Enzeli'ye kaçtılar.”¹⁹⁴

Rus arşiv belgelerine göre şehirde yaşayan halk, taarruz karşısında birçok zorluk yaşamıştı. Bu bağlamda A. Kevorkyan adıyla Rusya Komünist Partisi Merkez Yürütme Komitesi'ne gelen bir telgrafta, önceden şehrin tahliyesine ilişkin herhangi bir emrin verilmediği ve bu yüzden şehirde kalan halkın çatışmalardan zarar gördüğü ileri sürülmektedir.¹⁹⁵

Bakü'nün Türk yönetimine geçmesiyle¹⁹⁶ birlikte şehirden kaçan kafilenden biri de daha önce tevkif edilmiş Bolşevik Bakü komiserleriydi. Bir süre önce serbest kalan 26 kişilik kafiye, Astrahan'a doğru gitmek üzere yola çıkmıştı. Ancak kafiye taşıyan gemi,¹⁹⁷ Hazar denizinin doğu tarafında yer alan Krasnovodsk'a yönelmişti. Krasnovodsk'tan Aşkabat'a gitmek üzere trene bindirilen 26 halk komiseri,

¹⁹² Süleyman İzzet Yeğin, “Büyük Harpte (1334-1918) 15. Piyade Tümeninin Azerbaycan ve Şimali Kafkasya'daki Hareket ve Muharebeleri”, **Askerî Mecmua**, Sayı: 44, İstanbul 1936, s. 45-72.

¹⁹³ Halil Bal, “Türkiye'nin Azerbaycan'a Askerî Yardımı: Kafkas İslam Ordusu ve Azerbaycan Millî Ordusunun Kurulması İçin Yapılan Çalışmalar (1918)”, **Yedinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri II**, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2001, s. 329-340.

¹⁹⁴ Şirokorad, **Voyna i Mir Zakavkazya za Posledniye Tri Tıysiçi Let (Son 3 Bin Yıllık Süreçte Güney Kafkasya'da Savaş ve Barış)**, s. 175.; GARF, Fond: P-130, Opis: 3, Ed. Xr.: 184, L. 11.

¹⁹⁵ GARF, Fond: P-130, Opis: 3, Ed. Xr.: 184, L. 11.

¹⁹⁶ Z. M. Buniyatov, **İstoriya Azerbaydjana po Dokumentam i Publikatsiyam (Yayınlar ve Belgelere Göre Azerbaycan Tarihi)**, İzdatelstvo “Elm”, Bakü, 1990, s. 97.; Resulzade, **a.g.e.**, s. 58.

¹⁹⁷ *Türkmen* adlı geminin ilk önce Astrahan'a gitmesi kararlaştırılmıştı. Ancak aileleri hem Petrovsk hem de Kranovodsk'ta bekleyen gemi mürettebatı, Hazar denizi kıyısında yalnızca Bolşevikler tarafından kontrol altında tutulan Astrahan'a gitmeyi reddetti. Komiserlere şu limanlardan birini tercih etmeleri emredilmişti: İngilizler tarafından işgal edilmiş olan Enzeli; Biçerahov tarafından ele geçirilmiş olan Petrovsk; Komiserler için daha az tehlikeli olabilecek, Sosyalist-Devrimcilerin başat bir rol oynadığı, anti-Bolşevik hükümetin elinde bulunan Krasnovodsk. Nitekim Krasnovodsk'a gidilmesi yönünde karar verildi. Bkz.; Kazemzadeh, **a.g.e.**, s. 144-145.

İngilizlerden destek alan Menşevik ve Sosyalist-Devrimci klik tarafından katledilmişti.¹⁹⁸

Bakü'nün fethiyle birlikte Azerbaycan hükümeti, 17 Eylül 1918'de Bakü'ye taşındı. Ermeni saldırısından korunmak ve bütün bölgede hüküm sürmek için gözünü Karabağ'a diken Azeri yönetimi, Nuri Paşa ile birlikte yeni bir taarruz üzerine plân yapmaktaydı. Hâlihazırda Karabağ'da Ağustos 1918'den beridir askerî faaliyetlerde bulunan Karabağ Bölgesi Komutanı Albay İsmail Hakkı (Berkok), taarruz için durmaksızın telkinlerde bulunmaktaydı: *“Kafkas İslam Ordusu Komutanı Nuri Paşa'ya Karabağ harekâtının bir an önce başlatılması gerektiğini bildirmekte ve hızlı davranmazlarsa bölgenin Türk ahalisinin Ermeniler tarafından büsbütün mahvedileceğini belirtmekteydi.”*¹⁹⁹

Böylece Karabağ'ı kuşatmak için hazırlıklara hız veren Türk-Azeri cenahı, 18 Eylül 1918'de Albay Cemil Cahit Bey komutasında 1. Azerbaycan Tümeni'ni görevlendirmiş, Türk ordusundan 9. ve 106. alayları bu tümene dâhil etmişti.²⁰⁰ Bu çerçevede harekete geçen Türk-Azeri kuvvetleri, 23 Eylül'de Ağdam'da bir araya gelmişti. Bununla ilgili Karabağ Ermeni Müfrezesi Komutanlığı tarafından hazırlanan bir raporda şöyle yazılmaktaydı: *“Türk ve Azeriler, eylül ayı sonunda büyük birlikler halinde Ağdam'a gelmişler ve buraya yakın köylerde Türk yönetimine itaat etmeleri yönünde bir ültimatoma vermişlerdi.”*²⁰¹ Söz konusu ültimatoma, Karabağ'ın diğer kentleri için de verilmiş ve silâhların bırakılması talep edilmişti. Ültimatoma istişare eden Ermeniler, 3 Ekim 1918'de aldıkları karara göre Azerbaycan Cumhuriyeti'ni tanıyacaklarını ancak silâhları teslim etmeyeceklerini bildirdiler. Bunun üzerine kuşatmaya devam eden Türk-Azeri kuvvetleri, 8 Ekim'de Şuşa'ya giriş yaptı.²⁰² Saldırı karşısında çaresiz kalan bazı Ermeni köyleri, silâhlarını teslim etti.

Antranik Ozanyan komutasındaki Ermeni birlikleri, 10 Ekim'den 23 Ekim tarihine kadar Şuşa ve Zangezür'da Türk-Azeri kuvvetleriyle mühim çarpışmalar yaşadı. Bu arada Bâb-ı Ali'de Talat Paşa Hükümeti istifa etmiş ve yerine Ahmet

¹⁹⁸ Rıhtım ve Süleymanov, **a.g.e.**, s. 323.; Barsegyan, **a.g.m.**, s. 15-28.

¹⁹⁹ Aşırılı, **a.g.e.**, s. 87.

²⁰⁰ GARF, Fond: P-446, Opis: 2, Delo: 42, L. 13.

²⁰¹ GARF, Fond: P-446, Opis: 2, Delo: 42, L. 13.

²⁰² GARF, Fond: P-446, Opis: 2, Delo: 42, L. 13.

İzzet Paşa Kabinesi²⁰³ teşkil olunmuştu. İtilaf devletleri ile barış görüşmelerine hazırlanan yeni kabine, 23 Ekim 1918’de Kafkas İslam Ordusu’na gönderdiği emirde Karabağ’daki operasyonun durdurulmasını dikte etti.²⁰⁴ Bu suretle Karabağ’daki ileri harekât durmuş ve yaklaşık bir hafta sonra imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması ile birlikte Osmanlı ordusunun Azerbaycan’daki varlığı son bulmuştu.

Böylece Osmanlı Devleti, son 4 ayda uyguladığı Azerbaycan politikasıyla birlikte Sovyet yönetimine karşı aktif bir rakip olmuştu. Aynı zamanda bu politika, iki güç arasındaki hatları belirleyen Brest-Litovsk Antlaşması’nı tamamen işlevsiz ve geçersiz hale getirmişti.

2.3. Kuzey Kafkasya’daki Osmanlı Faaliyetleri

2.3.1. Kafkas Dağlılar Hükümetiyle İlişkiler

Kafkasya bölgesinde yaşanan iç karışıklıklardan istifade etmeye çalışan Osmanlı Devleti, dinî ve etnik temelli ilerleme politikasını Güney Kafkasya’da yürüttüğü gibi Kuzey Kafkasya’da da yürütmüştü.²⁰⁵ Kuzey Kafkasya Dağlıları²⁰⁶ arasında teşkil edilecek Müslüman bir devlet aygıtı, kuşkusuz İstanbul hükümetinin bölgedeki otoritesini güçlendirebilirdi.

Henüz 1918 yılının ocak ayında Kurucu Meclis’in Bolşevikler tarafından lağvedilmesi, bazı Dağlı yöneticiler arasında tepkiyle karşılanmış ve bağımsız bir devlet kurma fikri daha sık dillendirilmeye başlanmıştı.²⁰⁷ Bu amaçla diplomatik

²⁰³ Ahmet İzzet Paşa, iki günlük çalışmanın ardından 14 Ekim 1918’de kabine üyeleri ve görevlerini belirledi: Sadrazam ve Harbiye Nazırı Ahmet İzzet Paşa, Şeyhülislam Dağıstanlı Ömer Hulusi Efendi, Bahriye Nazırı Rauf Bey, Şura-yı Devlet Reisi Reşit Akif Paşa, Dâhiliye Nazırı Fethi Bey, Adliye Nazırı Hayri Efendi, Nafia Nazırı Ziya Paşa, Ziraat ve Ticaret Nazırı Ziya Paşa, Maliye Nazırı Cavid Bey, Maarif Nazırı Seyyid Bey, Evkaf Nazırı Abdurrahman Şeref Bey, İaşe Nazırı Celal Muhtar Bey. Bkz.; Selçuk Ural, “Ahmet İzzet Paşa Hükümeti’nin Programı ve Mebusan Meclisi’ndeki Yankıları”, **A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 11, Sayı: 27, Erzurum 2005, s. 271-287.

²⁰⁴ Aşırılı, **a.g.e.**, s. 89.

²⁰⁵ Ufuk Tavkul, “Kafkasya İçin Türkiyat Araştırmalarının Önemi”, **Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri**, 25-26 Mayıs 2006, s. 187-202.

²⁰⁶ Dağıstan ve Terek bölgesi halklarının yanlış bir şekilde Dağlılar olarak anıldığını belirtmek gerekir. Evet, onların bir bölümü Kafkas sıradağlarında yaşamaktadır. Fakat geride kalan büyük kısmı, bu bölge sınırları içinde bulunan dağlara bitişik ovalarda yaşamaktadır. Bkz.; GARF, Fond: P-440, Opis: 1, Delo: 23, L. 2.

²⁰⁷ Bolşevizm karşıtı General Mihail Halilov, 25 Temmuz 1919’da Dağıstan’da gerçekleşen bir kongrede Sovyet devrimine ilişkin şu sözleri sarfetti: “2 yıl önce Rusya’da devrim patlak vermişti. Birçok kişi, onu büyük devrim olarak adlandırmıştı. Ben bu devrimi hiçbir zaman böyle adlandırmayacağım. Kendisinden kurtulmamız gereken büyük bir anarşi olarak adlandıracağım. Çünkü Bolşevikler tarafından vücut bulan bu devrim dini, Tanrı’yi, şeriati, düzeni ve kişiyi tanımaz;

faaliyetler yürüten devrim karşıtı Dağlı erkânı, 1918 yılı şubat ayında Temirhan-Şura'da olağanüstü bir konferansta bir araya geldi: “Kuzey Kafkasya’da İslam’ı hâkim kılmak ve düzen kurmak için askerî yardım talebinde bulunmak amacıyla önce Güney Kafkasya’ya, ardından Türkiye’ye yetkili bir delegasyonun gönderilmesi kararı alındı.”²⁰⁸ Farklı bölgelerden delegeleri ihtiva eden delegasyonda Çeçenistan’ı temsilen Abdülmecit Çermoyev, Dağıstan’ı temsilen Muhammed Kadı Dibirov ve Haydar Bammatov yer edinmişlerdi.²⁰⁹ Bunun yanı sıra Zubayir Temirhanov ve Muhammed Dalgat gibi delegelerin de katılım gösterdiğini unutmamak gerekir.

Bir takım siyasî temaslarda bulunan Kuzey Kafkasya delegasyonu, önce Tiflis’te Güney Kafkasya seymi ile ayrı bir federasyon oluşturmayı görüştü ve sonra Trabzon’da gerçekleşen konferansa katılıp Sovyet Rusya’dan ayrı bir yapı olarak tanınmayı talep etti. Söz konusu konferansta Güney Kafkasya ile birleşme meselesini bir kez daha gündeme getiren Kuzey Kafkasya Kurulu Başkanı Haydar Bammatov, şunları söylemişti: “Kuzey Kafkasya halkı şuna kanidir ki Kafkasötesi Dağıstan ve Kuzey Kafkasya ile birleşmeden bağımsız bir hükümet olarak varlığını sürdüremez. Birleşik bir Kafkasya’nın kurulması coğrafi, ekonomik, stratejik ve siyasî yönlerden de gereklidir.”²¹⁰ Bu talebe karşılık Güney Kafkasya yönetimi, birleşip federasyon kurma fikrine olumsuz baktı.²¹¹

Bağımsızlık için diplomatik teşebbüslerini sürdüren Dağlılar delegasyonu, Trabzon’daki görüşmelerden sonra Türkiye’ye yöneldi. 6 Mayıs 1918’de İstanbul’a ulaşan heyet,²¹² İstanbul’a geliş amacını yayımladığı bir bildirimde şöyle açıklamıştı: “Biz hilafetin merkezine Kuzey Kafkasya’nın bağımsızlığının Türkiye ve müttefikleri tarafından tanınmasını sağlamak için geldik. Türkiye ile içten bir anlaşma halinde

---

sadece şiddet ve hayvani ihtiyaçları karşılamayı tamr.” Bkz.; GARF, Fond: P-440, Opis: 1, Delo: 17, L. 29.

²⁰⁸ V. B. Lobanov, *İstoriya Antibolşevitskogo Dvijeniya na Severnom Kavkaze 1917-1920 gg.: Na Materialah Tereka i Dagestana (1917-1920 Yıllarında Kuzey Kafkasya’daki Anti-Bolşevik Hareketin Tarihi: Terek ve Dağıstan Materyalleriyle)*, İzdatelstvo “Poltorak”, Sankt-Peterburg 2013, s. 223.

²⁰⁹ Kutlu, *a.g.e.*, s. 382.

²¹⁰ Sefer E. Berzeg, *Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti (1917-1922)*, I. Cilt, Birleşik Kafkasya Derneği Yayınları, İstanbul 2003, s. 163.

²¹¹ Lobanov, *a.g.e.*, s. 224.

²¹² Ahmet Hazer Hızal, *Kuzey Kafkasya*, Orkun Yayınları, Ankara 1961, s. 60.

yaşamak istiyoruz. İstanbul, üzerimizde derin bir etki bıraktı. Biz güçlü bir Türk hükümeti görmek ve ondan güç almak arzusundayız.”²¹³

Kuzey Kafkasya heyeti, Türk tarafıyla yaptığı müzakereden sonra 11 Mayıs 1918’de bağımsızlığını ilan etti. Bağımsızlık bildirgesindeki ikinci maddeye göre Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti’nin sınırı batıda Karadeniz, doğuda Hazar denizi olmak üzere Dağıstan, Stavropol, Terek ve Kuban gibi bölgeleri kapsamaktaydı.²¹⁴

Kuzey Kafkasya heyetinin bağımsızlık adımları, Bolşevik Dağlılar arasında olumsuz karşılanmıştı.²¹⁵ Çeçen asıllı Bolşevik Aslanbek Şeripov, Terek Halk Sovyeti Olağanüstü Oturumu’nda şu açıklamalarda bulunmuştu: “*Büyük Rus Devrimi sayesinde şahane bir özgürlük ele geçirdik... Şimdi kendi geleceğimizi belirleme hakkını elde etmiş durumdayız. Halk, bu hakkı kimseye vermeyecek. Şeyh Şamil’in*²¹⁶ 50 yıl boyunca ölümüne mücadele ettiği casuslar, provakatörler, prensler, toprak ağaları şimdi Kafkasya’nın bağımsızlığından dem vuruyorlar.”²¹⁷

Bağımsızlığını duyuran Kuzey Kafkasya heyeti, aynı günlerde gerçekleşen Batum Konferansı’na katılmayı da göz ardı etmemişti. Bolşevik kuvvetlere karşı koymak ve uzun süre hüküm sürmek için askerî ve diplomatik desteğe ihtiyacı vardı. Askerî destek denilince akla ilk gelen müttefik kuşkusuz Osmanlı Devleti’ydi. 12 Mayıs’ta Osmanlı yönetimine danışan Dağlı heyeti, askerî teçhizat ve kadro yardımı için gereken sözü aldı.²¹⁸

Osmanlı-Kuzey Kafkasya ilişkilerini yakından izleyen Sovyet yönetimi, kendi topraklarında hâsıl olan bağımsız hükümetlere ve cumhuriyetlere pek müsaade edecek gibi değildi. 15 Mayıs 1918’de Alman hükümetine bir nota veren Sovyet Rusya Dışişleri Halk Komiseri G. V. Çiçerin, Kuzey Kafkasya heyetinin bağımsızlık

---

²¹³ Berzeg, **a.g.e.**, s. 191.

²¹⁴ **A.g.e.**, s. 194.

²¹⁵ Kuzey Kafkasya’da dinî otoriteyi elinde tutan kişiler, sufi şeyhlerdi. Bolşevikler kısa bir süreliğine iç savaşta ve 1920-21’de şüphesiz Necmettin Samurlu gibi Kafkasyalı komünistler tarafından tavsiye edilen din kartını oynamışlardı. Bkz.; Abdurrahman Avtorkhanov, Marie Bennigsen Broxup, Fanny E. B. Bryan, Moshe Gammer, Paul B. Henze, Chantal Lemercier-Quelquejey, **The North Caucasus (Kuzey Kafkasya)**, Hurst&Company, London 1992, s. 6.

²¹⁶ “Severnıy Kavkaz (The Northern Caucasus)”, **Caucasian Review**, Institute for The Study of the USSR, No: 10, Münich 1960, s. 83.

²¹⁷ “K Nezavisimosti Sev. Kav.” (Kuzey Kafkasya’nın Bağımsızlığı Üzerine), **Narodnaya Vlast**, No: 27, Terek, Voskresenye, 5-go Maya 1918, s. 2.

²¹⁸ Berzeg, **a.g.e.**, s. 199.; Dağlılar hükümeti, Türk birliklerinin yardımı sayesinde iktidarını korumak için son bir çaba içine girdi ve Osmanlı hükümetine yardım için başvurdu. Bkz.; GARF, Fond: P-440, Opis: 1, Delo: 23, L. 11.

hareketini tanımamış ve heyeti halkın geniş kesiminin iradesini hiçe sayan küçük bir grup olarak aksettirmişti.²¹⁹

Bu arada İstanbul hükümeti, sözünü verdiği askerî yardım için hazırlıklara başlamıştı. Kuzey Kafkasya'ya gönderilecek kolordunun komutanlığı ve kadrosu için İstanbul'da faaliyet yürüten Şimali Kafkasya Cemiyeti, Çerkes İttihat ve Teavün Cemiyeti ve Kafkas İttihat Cemiyeti gibi örgütlerden fikir alınmıştı.²²⁰ Yapılan görüşmeler sonucunda Çerkes asıllı Yusuf İzzet Paşa, gönderilecek kolordunun komutanı olarak tayin olmuşken, Çerkes-Kabardey kökenli İsmail Hakkı Berkok kurmay subay olarak atanmıştı.²²¹ Mezkûr kolorduda yer alan diğer komutanların isimleri ve görevleri şöyleydi: “4. piyade tümeninin komutanlığına Fahri Albay Çerkes Şükrü Bey, 12. ve 14. alaylardan oluşturulan süvari tümeninin komutanlığına ise yine bir Kafkasyalı (Çerkes) olan Fahri Albay Akif Bey (Erdemgil) getiriliyor.”²²²

Halkı askerî yönden eğitmek için öncelikle İsmail Hakkı Berkok'un komutasında 74 subay ve 577 astsubaydan oluşan bir askerî taburun Dağıstan'a gönderilmesi kararlaştırıldı.²²³ Kuzey Kafkasya'ya gönderilecek muavenetin herhangi bir engelle karşılaşmaması için çaba gösteren Haydar Bammatov, bu bağlamda Güney Kafkasya yönetimine ve Alman yetkililere 25 Mayıs 1918'de müracaat etmişti. Bammatov Batum, Tiflis ve Vladikavkaz arasındaki ulaşımın kendileri için uygun hale getirilmesini talep etti. Alman General Otto von Lossow, Haydar Bammatov'a hitaben yazdığı mektupta söz konusu eğitim kadrosu, silâh ve cephanenin Güney Kafkasya topraklarından sorunsuzca geçişi için Çhenkeli'yle konuştuğunu ve kısa bir zaman içinde sonuçlanacağını belirtti.²²⁴ Böylece

²¹⁹ Stefanos Yerasimos, **Türk-Sovyet İlişkileri (Ekim Devrimi'nden Millî Mücadeleye)**, Gözlem Yayınları, İstanbul 1979, s. 56.

²²⁰ Şimali Kafkasya Cemiyeti, İttihat ve Terakki'nin ve bilhassa Enver Paşa'nın maddî yardımlarını görgelmekteydi. Bu nedenle cemiyet tarafından üye kaydında çok gizli davranılmakta ve üyeleri de İttihat ve Terakki'nin güvendiği kimselerden oluşmaktaydı. Bu cemiyet özgül olarak Türkiye'de Kafkasya siyasetinin başvurulacak yeri idi. Bkz.; Mustafa Butbay, **Kafkasya Hatıraları**, Haz: Ahmet Cevdet Canbulat, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1990, s. 2.

²²¹ Kutlu, **a.g.e.**, s. 387.

²²² Berzeg, **a.g.e.**, s. 203.

²²³ Anıl Çeçen, **Çeçenistan Dosyası**, Yeni Avrasya Yayınları, Ankara 2002, s. 66.; Türkler yardımı gelmeden önce Terek bölgesinde halk komiserleri iktidarı kurulmuş ve Dağlılar hükümetinin merkez komitesi, Vladikavkaz'ı terk etmek zorunda kalmıştı. Böylece merkez komitesi tamamen ilga olmuş ve yerine Terek bölgesinde Bolşevikler hâkim gelmişti. Bu dönemde Dağıstan'da da aynı durum yaşanmıştı. Hazar Denizi Filosu'nu ve Astrahan'dan gelen Bolşevik müfrezesini arkasına alan Mahaç Dahadayev Dağıstan'ı idare etmekteydi. Bkz.; GARF, Fond: P-440, Opis: 1, Delo: 23, L. 11.

²²⁴ Lobanov, **a.g.e.**, s. 230-231.

Bammatov'un teşebbüsleri olumlu bir sonuç vermiş ve İsmail Hakkı Berkok emrindeki kuvvetler Dağıstan'a gitmişti.

Kuzey Kafkasya heyeti ve Osmanlı yönetimi arasındaki sıcak münasebetler karşısında daha fazla telaşlanan Sovyet Rusya Dışişleri Halk Komiseri Çiçerin, 30 Mayıs 1918'de Osmanlı Devleti Elçisi Galip Kemali Bey'e gönderdiği bir nota ile serzenişte bulunmuştu. Söz konusu notada şu cümleler öne çıkmaktadır: *“Dışişleri halk komiserliğimiz, Osmanlı hükümetinin İstanbul'da Dağlılar Birliği adını taşıyan bir örgütün temsilcileriyle bağlantı kurduğunu öğrenmiş olduğundan, Osmanlı hükümetinin dikkatlerini bu politik örgütün Kuzey Kafkasya halklarınca hiçe sayıldığına, halkların bu örgüte güveni olmadığına ve bu örgüte karşı olduklarına çeker. Bunu komiserliğimizin elinde bulunan belgeler kanıtlamaktadır.”*²²⁵

Sovyet yönetiminin itirazlarına ve protestolarına rağmen Osmanlı-Kuzey Kafkasya ilişkilerinde herhangi bir duraksama yaşanmadı. Aksine iki taraf, mevcut dostluğu daha hukukî bir mecraya taşıdı. 8 Haziran 1918'de Batum'da yapılan görüşmeler²²⁶ sonucunda iki taraf arasında dostluk ve yardım antlaşması imzalandı.²²⁷ 6 maddelik antlaşmanın ilgili şu iki maddesi, Osmanlı ve Kuzey Kafkasya arasındaki müstakbel ilişkilerin boyutunu çizmekteydi: *“Birinci madde: Osmanlı hükümeti ve Kafkasya Dağlılar Birliği hükümeti arasında sürekli barış durumu geçerli olacaktır. İkinci madde: Kafkasya Dağlıları Birliği tarafından talep olduğunda Osmanlı hükümeti intizam ve iç asayişin sağlanması ve iadesi için gerekirse silâh gücüyle yardımda bulunacaktır.”*²²⁸

İstanbul hükümeti, yukarıda zikredilen antlaşma sayesinde yapılacak olan yardımlara meşru bir zemin kazandırmış ve Kuzey Kafkasya'daki²²⁹ askerî faaliyetlere dur durak bilmeden devam etmişti. Hâlihazırda İsmail Hakkı Berkok, Dağlı halkı Bolşeviklere karşı örgütlerken, İstanbul'daki yönetim de yardımlarını

---

²²⁵ Berzeg, **a.g.e.**, s. 217.

²²⁶ İvanov, **a.g.e.**, s. 76.

²²⁷ Hızal, **a.g.e.**, s. 73.

²²⁸ Berzeg, **a.g.e.**, s. 225-226.

²²⁹ *“Rusya'dan Azerbaycan'a ve Anadolu'ya giden tüm yollar Kuzey Kafkasya'dan geçer. Bu yüzden Kuzey Kafkasya'nın güvenilir ellerde durması gerekir.”* Pantürkist hareketin sloganı buydu. Bu görüş daha çok ülke içindeki entrikacı enteller tarafından benimsenmişti. Fakat bu hareket, halk arasında görünüşe bakılırsa pek derin bir kök salmamıştı. Bkz.; Denikin, **Oçerki Russkoy Smuty (Rus İç Karışıklığı Üzerine Denemeler)**, Tom: 4, s. 99.

belirli aralıklarla sürdürüyordu.²³⁰ Dağlı Hükümetin Dışişleri Bakanı Bammatov, 31 Temmuz 1918’de Hükümet Başkanı Çermoyev’e yazdığı bir mektupta yapılacak ek yardımı şöyle betimlemişti: *“Türkiye, bize gayrıresmî olarak silâh ve eğitimci gönderecek. Enver Paşa’nın hesabına göre yaklaşık 3 bin kişilik bir eğitimci kadrosu gelecek. Enver Paşa, senin emrine 10 bin lira (150 bin ruble) vermesi için Esat Paşa’ya bir telgraf çekeceği sözünü verdi.”*²³¹

Bir süre sonra Osmanlı yönetimi, 8 Ağustos 1918’de Yusuf İzzet Paşa’nın Kuzey Kafkasya’ya gitmesi için bir emir çıkardı. Ancak bölgedeki iç çalkantılardan dolayı söz konusu yolculuk, umut edilenden daha uzun süre sürecek ve zor şartlara gebe kalacaktı.

Bu arada Albay Biçerahov emrindeki Kossaklar, yukarıda zikredildiği gibi Kuzey Kafkasya’nın mühim şehirleri olan Derbent’i ve Petrovsk’u²³² işgal etmişti.²³³ Türk ordusunun Bakü’yü ele geçirdikten sonra yönünü Dağıstan’a çevirmesi bölgede hâkimiyet savaşı veren Bolşevik yönetimi ve Biçerahov’u tedirgin etmişti. Bakü’nün fethine katılmış olan Süleyman İzzet Bey komutasındaki 15. piyade tümeni de bu arada Dağlılara yardım etmek üzere harekete geçti. Bolşevikleri devirmenin ve Türk kuvvetlerini pasifize etmenin plânlarını yapan Biçerahov, çareyi Dağlı kuvvetlerle ittifak yapmakta buldu. Nitekim Dağıstan Birlikleri Komutanı Nuh Bek Tarkovskiy ve Albay Biçerahov arasında 16 Eylül 1918’de bir ittifak antlaşması yapıldı.²³⁴ Yapılan antlaşmaya göre Tarkovskiy, bölgedeki Türk birliklerini geri çekecek; Biçerahov ise Dağlı birliklerinin Temirhan-Şura’ya girmesine engel olmayacaktı.²³⁵

²³⁰ Bal, “Kuzey Kafkasya’nın İstiklâli ve Türkiye’nin Askerî Yardımı 1917-1918”, s. 50.

²³¹ M. İ. Abdulayeva, **Turtsiya na Kavkaze, 1918 God (Kafkasya’da Türkiye, 1918 Yılı)**, Materialiy Mejdunarodnoy Nauçno-Praktičeskoj Konferentsii, Posvişennoy 200-Letiyu Vhojdeniya Dagestana v Sostav Rossii, İzdatelstvo “DGU”, Mahaçkale 2013, s. 5.

²³² En önemli şehirler kıyı kesimdeki Petrovsk (şimdiki adı Mahaçkale), Derbent ve dağlık bölgede bulunan, büyük bir pazar kenti olan Temirhan-Şura’dır. Küçük sanayi proleteryası bu şehirlerde gelişmekteydi. Bkz.; William Edward, David Allen, Paul Muratoff, **Caucasian Battlefields: A History of The Wars On the Turco-Caucasian Border 1828-1921 (Kafkas Savaş Alanları: 1828-1921 Tarihleri Arasında Rus-Kafkas Sınırındaki Savaşların Tarihi)**, Cambridge University Press, London 1953, s. 505.

²³³ Biçerahov’un birlikleri adı geçen şehirlerde yuvalanan ve faaliyetlerini gizlice sürdüren Dağıstanlı Bolşevik liderlere rahat ettirmemekteydi. Bu liderler arasında Dağıstan Sovyet Sosyalist Merkez Yürütme Komitesi Başkanı Celal Korkmazov vardı. Ondan ayrılmayan yandaşları da Mahaç Dahadayev ile genç öğrencilerden Ullubiy Buynaksk’tı. Avarlar ile Kumuklar arasındaki soğukluk Buynaksk’ı Bolşevizm’e yanaştırmaktaydı. Bkz.; Kutlu, **a.g.e.**, s. 390.

²³⁴ Denikin, **Oçerki Russkoj Smutij (Rus İç Karışıklığı Üzerine Denemeler)**, Tom: 4, s. 99.

²³⁵ Berzeg, **a.g.e.**, s. 299.

Antlaşma gereğince Türk birlikleri bir aylık zaman dilimi içinde öncelikle Gunip-Hunzah-Ahtı tarafına, ardından Bakü'nün Kuba ilçesine geri çekilmek zorundaydı. Bu antlaşma sonrası Dağıstan'da diktatörlüğünü ilan eden Tarkovskiy komutasındaki Dağlı birlikler Temirhan-Şura'ya girmiş ve Bolşevik iktidar olabildiğince sarsılmıştı. Beyaz Ordu yanlısı²³⁶ Dağlı General Mihail Halilov, bu günlerde yaşanan kaosu şöyle aktarmaktadır: *“Türkler, Bolşeviklere karşı bize destek verdiler. General Biçerahov ve Türkler sayesinde Bolşevikler, Dağıstan sınırlarından tard edildiler.”*²³⁷

İttifak içindeki kuvvetlerin Kuzey Kafkasya'daki harekâtı, Bolşevik örgütlenmeyi hercümerc etmiş ve daha önce zikrettiğimiz gibi sosyalist eylemci Mahaç Dahadayev 21 Eylül 1918'de saldırılar esnasında öldürülmüştü: *“Dahadayev'in prestiji kitlelerin gözünde en yüksek doruğuna çıkmıştı. Onun Temirhan-Şura'daki ölümü, halkın üzerinde sarsıcı bir etki bıraktı.”*²³⁸

Biçerahov ve Tarkovskiy arasındaki antlaşmaya rağmen İstanbul hükümetinin Kuzey Kafkasya'ya yönelik politikasında gözle görülür bir gerileme yaşanmadı. Buna bağlı olarak daha önce görevlendirilen Yusuf İzzet Paşa 22 Eylül'de Batum'a geldi. Buradan da Tiflis üzerinden Kuzey Kafkasya'ya ulaşmanın plânlarını yapmaktaydı. Bunu takiben Süleyman İzzet Bey emrindeki 15. tümen, Bakü'den Derbent'e hareket hazırlığı içindeydi. Çerkes Yarbay Süleyman İzzet Bey'in kuvvetleri ekseriyette Dağıstanlı Müslüman Lezgilerden oluşmaktaydı.²³⁹ 6 Ekim 1918'de Derbent'e yaklaşan Süleyman İzzet Bey, ordusuna şifahen şu emri vermişti: *“56. alay Derbent'in cenup kenarında ve faik düşman ateşi karşısında tevakkuf etmiştir. Fırka kısmı küllisi Derbent'in garbinden ilerleyerek 56. alayla beraber Derbent'e taarruz ve Derbent'i zaptedecektir. 38. alay (2 tabur) Araplardan*

---

²³⁶ Kuzey Kafkasya halkının iç savaşta hangi tarafta yer aldığına ilişkin bir soru sorulursa bunun çok net olmadığı görülmektedir. Yerli halkın büyük çoğunluğu anti-Sovyet hislere bürünmüş ve Beyaz hareket tarafına iştirak etmişti. Vahşi Tümen'in geriye kalan kırıntıları, L. G. Kornilov'un Gönüllü Ordusu'na (ordunun özel konvoyunu teşkil ederek) katılmışlardı. Bkz.; L. S. Gatagova, D. İ. İsmail-Zade, V.İ. Kotov, A. M. Nekrasov, V. V. Trepavlov, **Rossiya i Severnyı Kavkaz: 400 Let Voynıy? (Rusya ve Kuzey Kafkasya: 400 Yıllık Savaş mı?)**, İzdatelskiy Tsentri İnstıtuta Rossiyskoy İstorii RAN, Moskva 1998, s. 23-34.

²³⁷ GARF, Fond: P-440, Opis: 1, Delo: 17, L. 30.

²³⁸ GARF, Fond: P-440, Opis: 1, Delo: 23, L. 9.

²³⁹ Berzeg, **a.g.e.**, s. 312.

Derbent'in garb yamaçları istikametinde hemen yürüyüşe başlayacaktır. Topçular başta kudretli cebel bataryası olmak üzere 38. alayı takip edecektir."²⁴⁰

Birkaç saat içinde taarruzunu genişleten 15. tümen, Derbent'i ele geçirmişti.²⁴¹ Aynı gün içinde Müslüm Bey İsrailov, Süleyman İzzet Bey tarafından Derbent'in belediye başkanı olarak tayin edildi. 9 Ekim 1918'de ise Yusuf İzzet Paşa Derbent'e gelmiş ve komutayı tamamen eline almıştı. Bahsi geçen günlerde Derbent'te bulunan Hükümet Başkanı Abdülmecit Çermoyev, Dağlı halka hitaben yaptığı çağrıda Türk kuvvetlerinin iki taraf arasında imzalanan antlaşmaya göre geldiğini, bölgeyi fethetme amacı taşımadığını ve anarşiyle mücadelede Dağlılara yardım edeceğini dile getirdi.²⁴² Bununla birlikte bir Sovyet arşiv belgesi, Çermoyev'in aksine Osmanlı Devleti ve Dağlılar arasındaki münasebetin "vassallık" düzeyinde olduğunu iddia etmektedir: "*Türk ordusu, birleşik Dağlıların merkezî komitesini iş başına çağırdı. Üyeleri Temirhan-Şura'da toplandılar ve iktidarı inşa etme işine koyuldular. Bunun için öncelikle Osmanlı Devleti'nin Dağlılar üzerindeki "himayesi" temelinde Türk taraftıyla bazı diplomatik görüşmeler yapıldı.*"²⁴³

12 Ekim 1918'de ise Kafkas İslam Ordusu Komutanı Nuri Paşa Derbent'e geldi. Bu arada İstanbul'da zor günler geçiren Osmanlı yönetiminin asıl gayesi Dağıstan ve Azerbaycan'ı alelacele birleştirmektir. İtilaf devletlerinin, bölgede bağımsız hükümetlerin oluşumuna engel olacağını düşünen Enver Paşa, Nuri Paşa'ya hitaben 13 Ekim'de şöyle bir telgraf çekmişti: "*Kafkas Müslümanlarının müttehiden çalışmalarını ve bu sebeple Azerbaycan hükümetiyle Şimali Kafkas hükümetinin ayrı ayrı zayıf kalmamaları için ya birleşerek "Şarkî Kafkas hükümeti" namı ile bir İslam hükümeti vücuda getirmeleri veyahut konfederasyon şeklinde yekdiğeri ile derhal anlaşma yapmalarını pek elzem görüyorum.*"²⁴⁴

Ancak Enver Paşa'nın beklediği ittifak sağlanamamıştır. Zira Azerbaycan'ın Şii ve Dağıstan'ın Sünni olmasının iki taraf arasında uzlaşmazlık yarattığı düşünülmektedir.²⁴⁵

---

²⁴⁰ Yeğin, **a.g.m.**, s. 45-72.

²⁴¹ GARF, Fond: P-440, Opis: 1, Delo: 23, L. 11.

²⁴² Lobanov, **a.g.e.**, s. 234.

²⁴³ GARF, Fond: P-440, Opis: 1, Delo: 23, L. 11.

²⁴⁴ Taylan Sorgun, **Halil Paşa, İttihat ve Terakki'den Cumhuriyete Bitmeyen Savaş**, Kamer Yayınları, İstanbul 1997, s. 249-250.

²⁴⁵ **A.g.e.**, s. 250.

Derbent’i zapt eden Türk-Dağlı ordusu için asıl önem arz eden şehir kuşkusuz Petrovsk’tu. Hazar Denizi’nin kıyısında yer alan bu şehirde Biçerahov kuvvetleri konuşlanmaktaydı.²⁴⁶ 14 Ekim 1918’de Abdülmecit Çermoyev tarafından Petrovsk’u boşaltması için Biçerahov’a bir ultiमतom gönderildi. Ancak Biçerahov ultiमतoma riayet etmedi ve savunma yapacağını dile getirdi. Bunun üzerine taarruza geçen Türk-Dağlı kuvvetleri, 20 Ekim 1918’de Derbent’ten yola çıktı. Aşamalı olarak 6 Kasım’a kadar ilerleyişini sürdüren 15. tümen, 7 Kasım 1918’de Petrovsk şehrini kontrol altına aldı.²⁴⁷ Şehri terk eden Biçerahov ordusu, vapurla İran’a doğru kaçtı.²⁴⁸

Böylece Kuzey Kafkasya’da geçici bir süre için Türk-Dağlı iktidarı kuruldu. Lakin Mondros Ateşkes Antlaşması’nın imzalanmasıyla birlikte bölgedeki dengeler yeniden değişecekti. Osmanlı yönetiminin Sovyet Rusya ile imzalanan antlaşmayı göz ardı ederek Kuzey Kafkasya topraklarına hâkim olması, Türk-Sovyet ilişkilerini olumsuz etkilemiş ve Bolşevikler açısından Türk ordusu, yaşanan iç kargaşada karşı-devrimci cenaha destek veren düşman bir ordu algısı bırakmıştı.

2.3.2. Mondros Ateşkes Antlaşması ve Tahliyeler

2.3.2.1. Mondros Ateşkes Antlaşması’nın İmzalanması ve Şartlar

Kafkasya’da genel anlamda muvaffak olan Osmanlı Devleti Suriye, Irak ve Filistin gibi cephelerde ise bir sarsıntı yaşamaktaydı. Benzer yılgınlık ve çaresizlik Almanya, Bulgaristan, Avusturya-Macaristan gibi müttefik devletlerde de hâkimdi. Buhrandan kurtulmak için İtilaf devletleriyle olası mütareke şayiaları bir süredir gündemi meşgul etmekteydi. Söylentileri dikkate alan Sadrazam Talat Paşa, süreci yakından takip etmek için Eylül 1918’de Viyana, Berlin ve Sofya’yı ziyarette bulundu.²⁴⁹ Berlin’e ulaşmadan önce Viyana’da kalan Talat Paşa, 5 Eylül 1918 tarihinde *Freie Presse* adlı gazetede kendisiyle yapılan bir söyleşide şu

²⁴⁶ Yoldaşlar (Bolşevikler) Petrovsk’ta uzun süre barınamadılar. Biçerahov müfrezesinin baskısından dolayı kendi başat üsleri olan Petrovsk’tan kaçmak zorunda kaldılar. Bkz.; GARF, Fond: P-440, Opis: 1, Delo: 23, L. 11.

²⁴⁷ Petrovsk’un Türkler tarafından alınması, cinai unsurlar üzerinde büyük bir etki bıraktı. Mesele şu ki Bolşevik propagandanın etkisi altında kalan yerli halkın büyük çoğunluğu, Türkleri ulusal özgürlüğün düşmanı olarak gördü ve onları oldukça soğuk karşıladı. Ordunun Kuzey Kafkasya’ya nakledilmesinden bir süre önce yerli gençliği eğitmek amacıyla gelen Türk subayları ve eğitimcileri, bu sebepten dolayı kendi gayelerine ulaşamadılar. Özellikle Şükrü Bey bu amaçla gelmişti ama çabaları herhangi bir sonuç vermedi. Bkz.; GARF, Fond: P-440, Opis: 1, Delo: 23, L. 11.

²⁴⁸ Abdulayeva, **a.g.m.**, s. 5.; Çeçen, **a.g.e.**, s. 66-67.

²⁴⁹ Selçuk Ural, **Mondros Mütarekesi ve Doğu Vilayetleri**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2008, s. 22.

açıklamalarda bulunmuştu: “Vaziyeti şöylece hülasa edeceğim: kıştan evvel sulh akdolunacaktır. Benim intizarım hadisatın mantık üzerine müessesidir. Bu mantık nihayet hükmünü icra edecektir. Harp namına artık yapacak bir şey kalmamıştır.”²⁵⁰

Bu arada Osmanlı'nın müttefikleri aciz kalmış ve mütareke için artık gün sayar duruma gelmişlerdi. İlk adımı Bulgaristan atmış²⁵¹ ve 29 Eylül 1918'de İtilaf devletleriyle bir ateşkes imzalamıştı. Mütareke, Osmanlı için büyük bir tehlike teşkil etmekteydi. Çünkü “İstanbul ve Doğu Trakya, Bulgaristan'dan gelecek tehditlere açık kalmıştı. Ayrıca Almanya'dan gelen silâh ve cephane yolu da kapanmış oldu.”²⁵² Nitekim İtilaf devletleri, bu mütarekenin şartlarından istifade ederek saldırıya geçmişlerdi.²⁵³ İngiliz General Milne komutasındaki kuvvetlerin Meriç boyunca İstanbul'a doğru yaptığı ilerleme, Bâb-ı Âli'yi güç durumda bırakmış ve Talat Paşa 8 Ekim 1918'de görevi bırakmak zorunda kalmıştı.²⁵⁴

Osmanlı Devleti için tek kurtuluş yolu, İtilaf devletleriyle bir antlaşma yapmaktı. Söz konusu antlaşma, Wilson prensiplerine uygun bir şekilde düzenlenmeliydi.²⁵⁵ Çünkü Türk yönetimi için malî ve siyasî bağımsızlık büyük önem arz etmekteydi. 8 Ocak 1918'de ilan edilen Wilson prensiplerinin Türk yönetimini ilgilendiren 12. maddesine göre Osmanlı Devleti'nin Türk kısımlarında yaşayan Türkler için bir millî hâkimiyet sağlanacak, Türk idaresinde bulunan diğer ulusların emniyeti temin edilecek ve onların muhtar olarak yaşamalarına olanak tanınacaktı. Yine aynı maddeye göre Çanakkale Boğazı bütün milletlerin gemilerine ve ticaretine açık olacaktı.²⁵⁶

Osmanlı Devleti'nin antlaşmaya yanaşması, İtilaf devletlerinin Kafkasya ve Kuzey İran'daki çıkarlarına uygun düşmekteydi. Özellikle İngiltere, Türk ordusunun

---

²⁵⁰ Mülakatın devamında İtilaf devletlerinin sulh yerine askerî bir zafer peşinde oldukları söylenince Talat Paşa'nın mukabil cevabı şöyle olmuştur: “Herkes böyle bir iddiada bulunabilir. Herkes böyle bir iddiada bulunabileceği için de mezkûr iddia hiç ispat etmez. Düşmanlarımızın hepsi- Amerika'dan imtina ediyorum- yakında anlayacaklardır ki harbe devam manasızdır. Kati surette zan ediyorum ki bu cihet kış gelmezden evvel tezahür edecektir.” Bkz.; “Sulh Hakkında Mühim Sözler”, **Vakit Gazetesi**, Sayı: 321, 12 Eylül 1918, s. 1.

²⁵¹ Galip Kemali Söylemezoğlu, **Başımıza Gelenler, Yakın Bir Mazinin Hatıraları Mondros'tan Mudanya'ya 1918-1922**, Kanaat Kitapevi, İstanbul 1939, s. 11.

²⁵² Gökdemir, **a.g.e.**, s. 28-29.

²⁵³ Ali Türkgeldi, **Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi**, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara 1948, s. 24.

²⁵⁴ İvanov, **a.g.e.**, s. 78.

²⁵⁵ Ural, **Mondros Mütarekesi ve Doğu Vilayetleri**, s. 22.

²⁵⁶ Rauf Orbay, **Cehennem Değirmeni-Siyasî Hatıralarım 1**, Emre Yayınları, İstanbul 1993, s. 50.

Kafkasya'daki hükümlerinden tedirgin olmuş; İran, Orta Asya ve Ortadoğu'da mutlak bir hâkimiyet sağlamak için Türkiye'yi pasifize edecek bir mütarekeye ihtiyaç duymuştu. Bu çerçevede faaliyet yürüten İngiliz Savaş Bakanlığı 6 Ekim'de müstakbel ateşkes taslağını hazırlamış²⁵⁷ ve Amiral Calthorpe'ye teslim etmişti. Taslağa göre “Savaş bakanlığı üç bölgenin İngiliz hâkimiyetine girmesini, bu mümkün olmazsa kontrolü altında tutulmasına büyük önem veriyordu. Bunlar Boğazlar, Kafkasya ve Ortadoğu'ydu.”²⁵⁸

İngiltere'nin mütareke hazırlıkları karşısında sessiz kalmayan Türk hükümeti, 8 Ekim 1918'de Tefik Paşa'yı yeni bir kabine teşkil etmesi için görevlendirdi.²⁵⁹ Ancak İttihatçı bazı bakanların yeni kabinede görev almak istemesi Tefik Paşa'nın plânlarını bozdu²⁶⁰ ve paşa 1 hafta sonra istifa etti. Hemen akabinde özellikle Mustafa Kemal ve Talat Paşaların ısrarıyla 14 Ekim 1918'de sadrazamlığa getirilen Ahmez İzzet Paşa, yeni kabineyi kurmak için kolları sıvadı. 19 Ekim 1918'e kadar kabineyi teşkil eden İzzet Paşa, kendi hükümetinde Hürriyet ve İtilaf Partisi yanı sıra İttihatçılara yer vermeyi de göz ardı etmedi. İttihat ve Terakki Partisi'nden Ali Fethi Okyar dâhiliye nazırı, Cavit Bey maliye nazırı, Rauf Orbay bahriye nazırı olarak görev almışlardı.

Yeni kabinenin tanzim edilmesinden sonra yapılması gereken ilk icraat, ateşkesin imzalanması ve ülkede sükûnetin sağlanmasıydı. Osmanlı Devleti'ni içine

²⁵⁷ Ekim 1918'de Llyod George, Londra'dan Paris'e ayrılmadan önce Türkiye ile bir mütareke imzalamak için deniz kuvvetleri komutanlığı ve savaş ofisinden hazırlık yapmalarını istedi. Bkz.; Eleftheria Daleziou, **Britain and The Greek-Turkish War and Settlement of 1919-1923: The Pursuit of Security by 'Proxy' in Western Asia Minor (Britanya, Yunan-Türk Savaşı ve 1919-1923 İskânı: Batı Anadolu'da 'Vekâlet' Üzerinden Bir Güvenlik Uğraşısı)**, (Yayımlanmış Doktora Tezi), Glasgow 2002, s. 62.

²⁵⁸ Orbay, **a.g.e.**, s. 43.

²⁵⁹ Devlet ve milletimiz için Yıldırım Beyazıt zamanından beri görülmeyen en vahim bir vaziyet ortaya çıktı. Osmanlı Devleti'nin ve Türk milletinin yaşayabilmesi, hatta varlığı bile tehlikeye girdi. 31 Mart faciası üzerine iş başına geçmek cesaret ve hamiyetini göstermiş olan Tefik Paşa'ya bu sefer de sadaret teklif edildi. Bkz.; Söylemezoğlu, **Başımıza Gelenler, Yakın Bir Mazinin Hatıraları Mondros'tan Mudanya'ya 1918-1922**, s. 17.

²⁶⁰ Yeni padişah Vahdeddin'in İttihat ve Terakki'ye karşı menfi hisler beslediği biliniyordu. O halde İttihat ve Terakki'den kalan iktidar boşluğu nasıl doldurulacaktı? Vahdeddin ve meclis anlaşabilecekler miydi? Politik ağırlık taşıyacağı ve iradesini geçirmek isteyeceği muhakkak görünen padişahın karşısında iki alternatif görünüyordu. Birincisi politikada tarafsız kalmış, ordu içinden veya dışından şahsiyetlerle, başlangıçta İttihat ve Terakki üyesi oldukları halde, sonra ona karşı vaziyet almış tecrübeli, meclisin güvenini kazanacak politikacılar arasından yeni bir kadro teşkil edilebilirdi. İkinci alternatif ise öteden beri çeşitli partilerde İttihat ve Terakki'ye muhalif kalmış politikacıları ve saltanata bağlı kalmış eski devlet adamlarını toplayarak bir politik kadro kurmaktı. Bkz.; Osman Okyar, Mehmet Seyitdanlıoğlu, **Fethi Okyar'ın Anıları: Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1997, s. 20.

düştüğü buhrandan çıkarmanın plânlarını yapan Sadrazam Ahmet İzzet Paşa, Meclis-i Mebusana hitaben kaleme aldığı bir beyannamede şunları ifade etmişti:

“Bugün bizim elimizde yalnız bir düstur vardır: dış ve iç kargaşalıklardan sarsıntıya uğrayan vatan binasının artık sükûna ve bilhassa dört yıldan beri sürüp giden şu muazzam badirede hiçbir kavmin kolay kolay tahammül edemeyeceği elim mahrumiyetlere katlanan fedakâr milletin artık dinlenmeye ihtiyacı vardır. Bu ihtiyacı gidermek şimdilik bizim yegâne vazifemizdir.”²⁶¹

Mütareke konusunda oldukça cevval olan İzzet Paşa kabinesi, ciddiyetini ve samimiyetini İtilaf devletlerine ispat etmek için henüz 21 Ekim 1918’de Şark Orduları Grup Komutanlığı’na Kafkasya ve İran’daki taarruzun durdurulması ve geri çekilmenin başlaması yönünde talimatlar vermişti.²⁶² Bunu izleyen günlerde mütareke için zor da olsa bir heyet teşkil edildi. Heyete kâtip olarak katılan Ali Türkgeldi’nin anılarına bakılırsa Bahriye Nazırı Rauf Bey, Hariciye Müsteşarı Reşat Hikmet Bey ve Erkân-ı Harp kaymakamlarından Sadullah Bey delege olarak heyete seçilmişlerdi.²⁶³

24 Ekim 1918’de Galata rıhtımından harekete geçen heyet, 26 Ekim 1918’e geldiğinde Midilli Adası’nın Mondros Limanı’na ulaştı.²⁶⁴ Burada Türk heyetini karşılayan İngiliz heyeti adına Amiral Calthorpe, Albay Byons, Binbaşı Dickens ve Teğmen Cormrod iştirak etmişlerdi.²⁶⁵ Agemennon zırhlısında başlayan görüşmeler, 30 Ekim 1918’e kadar 5 oturum halinde sürdü. Oturumlar sonucunda taraflar arasında bir mutabakat sağlandı ve aynı gün içinde Mondros Ateşkes Antlaşması imzalandı.²⁶⁶ Osmanlı Devleti için son derece ağır bir muhteviyata sahip olan antlaşma,²⁶⁷ 25 maddeden oluşmaktaydı.²⁶⁸

²⁶¹ Orbay, **a.g.e.**, s. 51-52.

²⁶² Gökdemir, **a.g.e.**, s. 31.

²⁶³ Türkgeldi, **a.g.e.**, s. 31.

²⁶⁴ Orbay, **a.g.e.**, s. 89-90.

²⁶⁵ Ural, **Mondros Mütarekesi ve Doğu Vilayetleri**, s. 31.; Mondros Ateşkes Antlaşması’nın şartları ve Fransa’nın müzakerelerden uzak tutulmasıyla İngiltere’nin Doğu Akdeniz’deki çıkarlarına uygun bir vaziyet sağlama amaçlanmıştı. Bkz.; Joseph Winton Hind, **Lloyd George and The Turkish Question: An Examination of Lloyd George’s Turkish Policy 1918-1922 (Lloyd George ve Türk Meselesi: Lloyd George’nin 1918-1922 Yıllarındaki Türk Politikasına Dair Bir İnceleme)**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Vancouver 1978, s. 29.

²⁶⁶ Gor Oganesyanyan, “İz İstorii Turetsko-Gruzinskih Otnoşeniı” (Türk-Gürcü İlişkileri Tarihinden), **21-ıy Vek**, No: 1 (17), 2011, s. 85-89.; Seha L. Meray, Osman Olcay, **Osmanlı İmparatorluğu’nun**

Özellikle Anadolu ve Kafkasya'daki Türk hâkimiyetini tamamen tehlikeye sokan ateşkesin şartları, bundan sonraki süreçte önemli tartışmalara sebep olacaktır.

2.3.2.2. Kafkasya'nın Tahliyesi

Mondros Ateşkes Antlaşması müzakereleri devam ederken ön plâna çıkan konulardan biri Kafkasya'nın geleceğiydi. İngiltere açısından Kafkasya'nın Türk birliklerinden arındırılması, en öncül temaydı. Bu anlamda İngiliz yönetimi tarafından Ahmet İzzet Paşa'ya gerekli talepler iletilmişti. Askerî birimlere bir emir gönderen Ahmet İzzet Paşa, Brest-Litovsk Antlaşması dışında Kafkasya'da ele geçirilen yerlerin 24 Ekim 1918'den itibaren 6 hafta içinde boşaltılmasını talep ediyor ve iki aya kadar 9. orduya katılmayan Osmanlı subayları hakkında kanuni takibat yapılacağını bildırıyordu.²⁶⁹ Paşa, aslında bu emri verirken Elviye-i Selâse'yi kurtarmanın hesaplarını da yapmaktaydı. Söz konusu emrin yerine ulaşması ve uygulanmaya koyulması biraz zaman alacaktı.

Buna paralel olarak Osmanlı yönetiminde gerilimli günler yaşanmaktaydı. İngilizlerin güdümündeki yeni kabinenin İttihat ve Terakki üzerindeki baskısı gittikçe artıyordu. İttihat ve Terakki'nin yöneticileri iki konu üzerinde suçlanıyorlardı: “Ülkeyi Almanya tarafında savaşa sürüklemek ve ulusal azınlıkları ezmek.”²⁷⁰ Bu suçlamalar karşısında ağır ceza almaktan korkan Cemal Paşa, Enver

---

Çöküş Belgeleri (Mondros Bırakışması, Sevr Antlaşması, İlgili Belgeler), Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1977, s. 5.; İbrahim Sadi Öztürk, **Mondros, Sevr ve Lozan Antlaşmaları**, Ankara Ticaret Odası, Ankara 2004, s. 11.; GARF, Fond: 5402, Opis: 1, Ed. Xr.; 245, L. 13.

²⁶⁷ 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Ateşkes Antlaşması, Osmanlı Devleti'nin Filistin'deki asırlarca hâkimiyetine son verdi ve aynı zamanda müzakereleri de sona erdirdi. Bkz.; Esther Benbassa, “Zionizm in the Ottoman Empire at the End of the 19th and the Beginning of the 20th Century” (Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. Yüzyılın Sonu ve 20. Yüzyılın Başında Siyonizm), **Studies in Zionizm**, Vol: 11, No: 2, 1990, s. 127-141.

²⁶⁸ Antlaşmanın Türk yönetimi için riskli olabilecek bazı maddeleri şöyleydi: “Madde 1- Çanakkale ve Karadeniz boğazları güvenlik içinde ve serbest olarak seyrüsefere açılacak; boğazlardaki istihkâmlar Bağlaşıklar (İtilaf devletleri-İ.K.) tarafından işgal edilecektir. Madde 7- Bağlaşıkların güvenliğini tehlikeye düşürecek bir durum olursa, Bağlaşıklar Türkiye'nin herhangi bir stratejik noktasını işgal edeceklerdir. Madde 24- Altı Ermeni ilinde karışıklık çıkarsa, İtilaf devletleri buraları işgal hakkını muhafaza edeceklerdir.” Bkz.; Salahi R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika 1 - Mondros Bırakışması'ndan Büyük Millet Meclisi'nin Açılışına Kadar**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1973, s. 7-8.

²⁶⁹Sürmeli, **a.g.e.**, s. 335.

²⁷⁰ G. V. Tsotsiyev, **Severokavkazskiy (Çerkesskiye) Organizatsii v Turtsii (1908-1923 gg.) (Türkiye'deki Kuzey Kafkasya(Çerkes) Oluşumları [1908-1923 Yılları])**, İzdatelstvo “İPO SOİGSİ”, Vladikavkaz 2009, s. 95.

Paşa ve Talat Paşa gibi devletin önde gelen eski yöneticileri, 2-3 Kasım 1918 gecesini gizlice yurtdışına kaçmışlardı. Paşaların bu kaçıışı, Ahmet İzzet Paşa hükümetini zan altında bırakmış ve kabinede krize neden olmuştu. Paşaların ani gidişine göz yumduğu düşünülen Sadrazam Ahmet İzzet Paşa, 8 Kasım 1918’de Padişah Vahdeddin’in yeni bir talebiyle yüzyüze kalmıştı. Buna göre Sultan Vahdeddin, İtilaf devletleri tarafından tepki çekmesin diye “*Sadrazam İzzet Paşa’dan İttihatçı bakanların (Fethi, Cavit) değiştirilmesi isteğinde bulunmuştu. Padişahın bu isteğini izzet-i nefis meselesi yapan Ahmet İzzet Paşa, hükümetin istifasını vermiş ve yeni kabineyi kurmakla Tevfik Paşa görevlendirilmişti.*”²⁷¹

İstanbul’da kabine krizi yaşanırken Ahmet İzzet Paşa tarafından Kafkasya’nın tahliyesi için verilen emir, 5 Kasım 1918’de Nuri Paşa’ya ulaştı. Bu arada İngiltere tarafından tahliyenin içeriğine ilişkin yeni bir emir daha verildi. 8 Kasım 1918 tarihli emirde, Azerbaycan ordusunda kalması düşünülen tüm birliklerin ve subayların kesinlikle geri çekilmesi gerektiği vurgulanmaktaydı: “*Amiral Calthorpe Halil Paşa, Nuri Paşa, Enver Paşa’nın babası Ahmet Paşa ve Kafkas İslam Ordusu’na gönderilmiş tüm subayların ve erlerin geri çağrılmasını talep etti.*”²⁷² Yine aynı günlerde İtilaf devletleri tarafından tahliyeyi ve müzakere şartlarının işleyişini yerinden tetkik etmek için üç temsilci tayin edildi. İngiltere adına Amiral Calthorpe, Fransa adına Amiral Amet ve İtalya adına Kont Carlo Sforza seçilmişlerdi.²⁷³

²⁷¹ Semih Yalçın, “Mütareke Döneminde Mustafa Kemal Paşa’nın İstanbul’daki Faaliyetleri (30 Ekim 1918-16 Mayıs 1919)”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 17, Sayı: 28, Ankara 1995, s. 173-206.

²⁷² G. G. Mahmuryan, “Ot Brest-Litovskogo Mira k Mudrosskomu Peremiriyu: İstoriya Nevpolneniya Dogovorov” (Brest-Litovsk Antlaşması’ndan Mondros Mütarekesine: Uygulanmamış Antlaşmaların Tarihi), **Herald of Social Sciences**, Sayı: 1, 2013, s. 21-39.

²⁷³ Osmanlı İmparatorluğu’nun askerî yenilgisi ve Jön Türk sisteminin inhitatı, ülkede tamamen ayrı bir siyasî havanın oluşmasına sebep oldu. Toprakların büyük çoğunluğu, İtilaf devletleri tarafından Kasım 1918’de zapt edilmişti. İstanbul’da İngiliz ve Fransız ihraç birliği konuşlanmış, başkent ve kendisine bağlı diğer kentlerde kontrol, tamamen İtilaf devletleri yüksek komiserlerinin eline geçmişti. Bkz.: Tsotsiyev, **a.g.e.**, s. 94.; 8. 11. 1918 günü öğleden evvel *Aryan* isimindeki bir torpil taharri vapuru İstanbul’a gelip çinili köşk rıhtımına yanaştı. İçinden çıkan dört Fransız zabitanın Beyoğlu’nda sefaretlerine yayan olarak gitmeleri büyük nümayişlere sebep oldu. Zabitler köprüyü geçip de Galata’ya ayak bastıkları sırada tesadüfî olarak oradaydım. Hemen büyük bir kalabalık zabitlerin etrafını aldı, beraberce yüksek kaldırım tarikiyle Beyoğlu’na doğru yürüdüler. Ben tünel ile çıktım ve meydana bekledim. Sokaklar iğne atılsa yere düşmeyecek derecede halk ile dolmuştu. Fransız zabitlerinin geldiği yıldırım süratiyle yayılmış, halk sokaklara dökülmüştü. Bkz.: Söylemezoğlu, **Başımıza Gelenler Yakın Bir Mazinin Hatıraları: Mondros’tan Mudanya’ya 1918-1922**, s. 21.

Tüm bu gelişmelere nazaran Kafkasya'nın tahliyesi süreci gecikmekteydi. Nuri Paşa, İstanbul'dan gelen emri Kuzey Kafkasya'ya iletmekte elinden geldikçe yavaş hareket ediyordu. Bu gecikme, Kuzey Kafkasya ordusuna ilerleme şansı vermiş ve Petrovsk kenti feth edilmişti.²⁷⁴ Ancak bu taarruz hali fazla uzun sürmemiş ve tahliye emri 11 Kasım 1918'de Yusuf İzzet Paşa'ya intikal etmişti. Böylece Kuzey Kafkasya'da bulunan 15. Kafkas Tümeni ve Azerbaycan'daki 5. Kafkas Tümeni için bölgeyi terk etme zamanı geldi. Kuzey Kafkasya'dan ilk tahliyeler, 12 Kasım'da hâsıl oldu. Tahliye süreciyle ilgili Rusya Federasyonu Devlet Arşivi'ndeki bir belgede şunlar yazılmaktadır: *“Türkler, Kafkasya'yı kendi kaderine terk ederek hızlıca uzaklaştılar. Onların Kafkasya'daki kalış süreci, bize pek örnek alınacak bir nizam verdi diyemeyiz. Türk askerleri, her ne kadar yerli halkı Bolşeviklerin aşırı kabaran iştahlarından kurtardıysalar da kendileri de şiddetle gıda ürünlerine el koyarak ve bunlara herhangi bir ücret vermeyerek halka oldukça kaba davrandılar.”*²⁷⁵

Kuzey Kafkasya'daki tahliye devam ederken İngiliz kuvvetleri, Bakü'ye yönelmişlerdi. Enzeli'de bulunan İngiliz General Thomson, 12 Kasım 1918'de Bakü'ye gönderdiği heyet aracılığıyla Türk ordusunun 17 Kasım saat 10.00'a kadar şehri tahliye etmesini istedi.²⁷⁶ Bu istek karşısında yeterince direnç şansı kalmayan Türk kuvvetleri, verilen süre içinde Bakü'yü boşalttı. Akabinde Biçerahov komutasındaki Kossak alayınının da desteğini alan *“General Thomson öncülüğündeki İngiliz ordusu,”*²⁷⁷ 17 Kasım 1918'de Bakü'ye girdi.²⁷⁸ Tüm yargı ve

²⁷⁴ Bir süre sonra Türkler geldi ve melhame başladı. Bkz.: B. İ. Gadjiyev, **Dagestan v İstorii i Legendah (Tarihte ve Efsanelerde Dağıstan)**, Dagknigoizdat, Mahaçkala 1965, s. 171.

²⁷⁵ GARF, Fond: P-440, Opis: 1, Delo: 23, L. 12.

²⁷⁶ General Thomson, Azerbaycan hükümetini tanımadığını belirtmiş, Bakü'den Enzeli'ye giden Azerbaycan hükümeti heyetine de bildiklerine göre Azerbaycan'ın bütün halkın oyu ile meydana gelmiş bir cumhuriyet olmadığını, Türk kumandanlığının entrikalarıyla teşekkül etmiş bir hükümet olduğu ifadesini kullanarak, heyete yukarıdaki sözlerine binaen *“Mademki siz bunun aksini iddia ediyorsunuz, o halde gelir yerinde tahkik eder, ona göre karar verirsiniz.”* demiştir. Bkz.; Sürmeli, **a.g.e.**, s. 355.

²⁷⁷ İngilizler ve onların değişmez dostları sağ Sosyalist-Devrimciler, Menşevikler ve Taşnaklar 15 Kasım'da Bakü'ye geri dönmüşlerdi. Bkz.: GARF, Fond: P-130, Opis: 3, Ed. Xr.: 184, L. 11.

²⁷⁸ GARF, Fond: P-130, Opis: 3, Ed. Xr.: 184, L. 11.; A. Ziyadhanlı, Thomson'u karşılayarak şunları bildirdi: *“Azerbaycan hükümeti tarafından ben dışişleri görevini yerine getiren, sizi pişvaz etmeye vekil edildim. Bu suretle müttefik ordunun başkumandanı ve temsilcisi sıfatıyla başkentimize vürudunuzu hükümet namına tebrik ediyorum... Bizim milletimiz emindir ve ümit ediyor ki onların Avrupa ve Amerika medenî kardeşleri insaniyet terakkisini göz önüne alıp onu medenî ailelerine dâhil etmekten çekinmeyecektir.”* Bkz.; Hasanlı, **a.g.e.**, s. 162.

yürütme gücü, kendisini Bakü'nün askerî valisi olarak ilan eden Thomson'un elinde bulunmaktaydı. F. P. Kokkerel, *İtilaf devletlerinin Bakü'deki siyasî komiseri olarak tayin edilmişti.*"²⁷⁹

Türk ordusunun Gümrü, İğdir, Nahçıvan, Ahıska ve Ahılkelek dâhil olmak üzere tüm Kafkasya'dan talep edilen 6 hafta içinde çekilmesi pek mümkün gözüküyordu. Zira hava şartları ve yetersiz ulaşım araçları sevkiyatı geciktiriyordu. Diğer taraftan bu bölgelerde yaşayan Müslüman ve Türk ahalinin de tahliyeyle karşı ciddî bir başkaldırısı söz konusuydu. Çünkü Türk askerinin çekilmesiyle vuku bulacak Gürcü, Ermeni ve Rus kuvvetlerinin olası bir saldırısı halkı can ve mal güvenliği bağlamında tedirgin ediyordu.²⁸⁰ Korku içindeki Müslüman Türkler, savunma amaçlı Ahıska'da Ahıska hükümet-i muvakkatını, İğdir ve Nahçıvan'da ise Aras Türk hükümetini teşkil etmişti.²⁸¹ Mütareke şartları gereği halkın serzenişlerini göz ardı etmek zorunda kalan Türk yönetimi, 9. orduya bağlı kuvvetleri geri çekmeyi sürdürdü.²⁸²

Dağıstan ve Güney Kafkasya'nın tahliyesi, 1919 yılı ocak ayı sonuna kadar devam etti.²⁸³ Bölgeden çekilen Türk kuvvetlerinin yerine İngilizler ve onlar tarafından semirtilen Denikin ordusu yerleşti.²⁸⁴ Bu şekilde İngilizler ve Denikin'in Gönüllü Ordusu, Bolşeviklerin aleyhine karşı-devrimci mücadeleyi el birliğiyle devam ettirdi.²⁸⁵

²⁷⁹ İvanov, **a.g.e.**, s. 79.

²⁸⁰ Hakkı Raif Ayyıldız, **Güneysel Kafkas Federasyonu (Gürcistan, Azerbaycan, Ermenistan)**, Merkez Basımevi, Azerbaycan 1936, s. 4-5.

²⁸¹ Ural, **Mondros Mütarekesi ve Doğu Vilayetleri**, s. 131.

²⁸² 9. ordunun 20-27 Kasım 1918'deki son vaziyeti şu şekildeydi: "9. Kafkas Fırkası Nahçıvan-Uluhanlı (Erivan'ın kuzeyi) muntikasındadır. Kars'a çekilecektir. 12. piyade fırkası Serdarabad-(Eçmiadzin'in batısında) Gümrü muntikasındadır. Sarıkamış'a çekilecektir. 36. Kafkas Fırkası (2. piyade alayı hariç) Gümrü civarındadır. Erzurum'a nakledilecektir. 2. piyade alayı Azerbaycan'dadır. Fırkasına katılacaktır. 3. Kafkas Fırkası Ahıska-Ahılkelek muntikasındadır. Ardahan'a çekilecektir. 15. piyade fırkası, 1. piyade alayıyla 1 tabur ve 1 cebel bataryası Batum'dadır. Bu alaylarla karargâh Batum'a gelecek, sonra bu fırka Samsun'a nakledilecektir. 5. Kafkas Fırkası Azerbaycan'dadır. Bu fırka şimdilik Batum'a nakledilecektir." Bkz.; Sürmeli, **a.g.e.**, s. 356.

²⁸³ M. P. Kurbanov, J. M. Kurbanov, **Narodiy Dagestana: İstoriya Deportatsiy i Repressiy: Tragediya i Uroki (Dağıstan Halkları: Sürgün ve Baskıların Tarihi: Trajedi ve Almacak Dersler)**, İzdatelstvo "Lotos", Mahaçkale 2009, s. 9.

²⁸⁴ Evan Mawdsley, **The Russian Civil War (Rus İç Savaşı)**, Birlinn Limited, Edinburg 2002, s. 161.; Edward, Allen, Muratoff, **a.g.e.**, s. 507.

²⁸⁵ Beyaz Ordu'ya bağlı 1. Süvari Tümeni Komutanı Tümgeneral Şatilov, Denikin ordusunun Kafkasya'daki ilerleyişini şöyle aksettirmektedir: "Kuzey Kafkasya'nın Dağlı halkları (Çerkesler, Kabartaylar, Osetler ve diğerleri), Gönüllü Ordu'nun girdiği tüm topraklarda kendi rızasıyla bu

2.3.2.3. Elviye-i Selâse'nin Tahliyesi

Elviye-i Selâse yani Kars, Ardahan ve Batum bir süredir Osmanlı Devleti'nin otoritesi altına girmişti. Büyük umutlarla ele geçirilen üç sancak da Mondros Mütarekesi görüşmelerinde masaya yatırılmış ve Türk tarafını üzecek sonuçlar ortaya çıkmıştı. Bilhassa Ahmet İzzet Paşa Kabinesi, söz konusu sancakları elde tutmak için çaba harcamış ancak İngilizlerin 11 Kasım 1918 tarihli notalarına engel olunamamıştı. Söz konusu notada Kars, Ardahan ve Batum'un tahliyesi talep ediliyordu. Bu dönemde Erkân-ı Harbiye Reisi olan Cevat Paşa, 23 Kasım 1918 tarihli bir telgrafla bu notayı 9. Ordu Komutanı Yakup Şevki Paşa'ya iletmişti. Cevat Paşa, aynı şekilde Türk ordusunun en azından kışı Kars, Ardahan ve Batum'da geçirmesi için İngilizlere danışmıştı.²⁸⁶ Ancak, bahsi geçen teşebbüs beklediğinin aksine sonuçsuz kaldı. Üç sancağın ivedilikle boşaltılması artık zorunluydu. Bu durumu kabullenemeyen Şevki Paşa ise İngilizlere karşı direnç göstermişti: “25 Kasım 1918'de askerî birliklere Mondros Mütarekesi'ne itaat etmemeleri, Kars, Ardahan ve Batum'dan geri çekilmemeleri yönünde resmî bir emir verdi. Paşa, açık bir şekilde Kars'ın yerli Müslüman halkını silâhlendirmişti.”²⁸⁷

Yakup Şevki Paşa'nın ferdi direnci, tahliyeyi engellemekte yeterli olmadı. Tahliyeyi yerine getirmek için kararlı gözükten Osmanlı Genelkurmay Başkanlığı, 9 Aralık 1918'de Şevki Paşa'ya tahliyenin mutlak surette başlatılması gerektiği konusunda bir emir verdi. Bu emir doğrultusunda tahliyeler başladı. Ancak süreç, İngiltere'nin beklediği tempoda değildi. Bununla birlikte aralık ayının ilk haftasında İngiliz kuvvetlerinin Batum limanına doğru yöneldiği de müşahade edilmekteydi: “7 Aralık'ta Liverpool, 18 Aralık'ta ise Thescus adında iki İngiliz gemisi Batum limanına demirledi.”²⁸⁸ 24 Aralık 1918'de ise Batum, 27. İngiliz Tümen Komutanı General Forestier Walker komutasındaki İngiliz kuvvetleri tarafından zapt edildi.²⁸⁹ Artık Batum'da İngiliz yönetimi muktedir hale gelmişti.

---

ordunun komutasını kabul etmiş ve daha önce Çeçenistan için öngörülen yönetim aygıtını kendilerine uyarlamışlardır. Yalnızca dalalet içine giren İnguş köyleri karşı koydular ve bu yüzden zarar gördüler. Fakat bir süre sonra kendi yanlışlarını anladılar ve Vladikavkaz tarafında Bolşeviklere karşı Gönüllü Ordu saflarında mücadele ettiler.” Bkz.: GARF, Fond: P-5881, Opis: 2, Delo: 860, L. 37.; Kurbanov, Kurbanov, **a.g.e.**, s. 101.

²⁸⁶ Sürmeli, **a.g.e.**, s. 345.

²⁸⁷ Mahmuryan, **a.g.m.**, s. 26.

²⁸⁸ Ural, **Mondros Mütarekesi ve Doğu Vilayetleri**, s. 144.

²⁸⁹ İvanov, **a.g.e.**, s. 80.

Bu arada söz konusu üç sancakta tahliye, hâlâ beklenen nicelikte yapılmamaktaydı. Çok sayıda silâh ve erzağın saklı olduğu bu sancaklarda tahliyenin kısa sürede bitmesi pek mümkün gözüküyordu. Bu çerçevede İngilizlerin Karadeniz Orduları Komutanı General Milne'nin emriyle hareket eden General Walker, 7 Ocak 1919'da Yakup Şevki Paşa ile bir görüşme yaptı.²⁹⁰ Yapılan görüşmede erzak miktarı ve tahliyenin bitiş tarihi konusunda kesin bir mutabakat sağlanamadı. Bunun üzerine isteklerinde daha da katılaştıran İngiliz yönetimi, 7-8 Ocak gecesi verdiği notanın 1. ve 2. şartında Elviye-i Selâse'nin 25 Ocak'a kadar tahliye edilmesini ve sancaklardaki bütün erzağın bırakılması gerektiğini talep etmekteydi. Notada dile getirilen diğer şartlar şöyleydi: *"3- 15 Ocak 1919'da birkaç İngiliz subayı ve 200 kişilik İngiliz kuvveti ile bir Ermeni heyeti Kars'a gelecektir. Hükümet idaresi bu heyete devredilecektir. 4- Kars'ta bulunan telsiz, telgraf istasyonu ile telgraf merkezleri işgal edilecektir. 5- Demiryolları 15 Ocak 1919'da Ermenilere teslim olunacaktır. 6- Ambarlarda bulunan Rus malı silâh ve mühimmata dokunulmayacaktır."*²⁹¹

Zikredilen şartlara uygun olarak faaliyetlerini yürüten İngiliz heyeti, bilhassa Kars'ta bir Ermeni yönetimi inşa etmek için 8 Ocak 1918'de Gümrü'ye gelmiş ve Ermenistan'ın Dışişleri Bakanı S. Tigranyan'la bir antlaşma imzalamıştı. Bu antlaşmaya göre Kars'ta İngilizlerin askerî valiliği yetkin hale gelecek ve sivil yönetim Ermeni memurlara bırakılacaktı.²⁹²

General Walker tarafından empoze edilen şartları uygulamak zorunda kalan Osmanlı yönetimi için erzak ve asker sevkiyatının talep edilen miktarda ve süre içinde yerine getirilmesi oldukça zordu. Hâlihazırda Kars'ta Gürcü ve Ermenilere karşı 5 Kasım 1918'de teşkil olmuş bir millî hükümet vardı. Kars İslam Şurası²⁹³ adı altında hüküm süren millî hükümetin varlığı ve erzak ihtiyacı, kuşkusuz tahliyeyi

²⁹⁰ Mahmuryan, **a.g.m.**, s. 27.

²⁹¹ Ural, **Mondros Mütarekesi ve Doğu Vilayetleri**, s. 160.

²⁹² Belirlenen şartlara göre Kars'ın merkezî sivil yönetimi, tamamen Ermenilerden müteşekkil olacak ve Ermenistan İçişleri Bakanlığı'na tabi olacaktı. İngilizlerin Müslümanlardan oluşan sınır bölgelerindeki halka Kars'tan ayrılma hakkı vermesiyle beraber, Müslüman memurlar belediye yönetiminde çalışabileceklerdi. Bkz.: Mahmuryan, **a.g.m.**, s. 27.

²⁹³ Nihayet ordu birlikleri muayyen bir plân ve program gereğince buldukları yerleri terk ederek Erzurum istikametinde çekilirken biz de livanın mülkî idaresini Kars Millî Şurası adı ile hamiyetli Karşılıklar tarafından kurulan bir teşekküle devrederek Kars'ı terkettik. Bu millî teşekkülün reisliğini Cihangirzade İbrahim Bey namında bir zat üzerine almıştı. Bkz.: Ural, **Mondros Mütarekesi ve Doğu Vilayetleri**, s. 109.

geciktiriyordu.²⁹⁴ Bu şekilde ocak ayı sonunda bitirilmesi plânlanan tahliye, 16 Mart 1919'da Kars'tan son askerin çekilişiyle sona erdi. Kars'ta bulunan İslam Şurası ise 12 Nisan 1919'da Ermenilerin şehirde kontrolü ele geçirmesiyle birlikte işlevini tamamen yitirdi.

Böylece üç sancak ve Kafkasya'daki Türk hâkimiyeti geçici bir süre için sarsılmış ve İngiliz hegemonyası hâkim hale gelmişti. Bolşeviklere karşı aktif mücadele veren Osmanlı kuvvetlerinin yerine artık karşı-devrimci cenahta İngiltere ve yerel müttefikleri yer alacaktı.

2.3.2.4. İstanbul'daki İşgal ve Sorgulamalar

Bu sırada İstanbul hükümeti ise işgalci güçlerin sıkı bir kontrolü altına girdi. Öyle ki Osmanlı'nın başkenti, İtilaf devletleri ve çarlık yanlısı Rus generallerinin karargâhı haline gelmişti. Aynı şekilde Rusya'dan gelen karşı-devrimci parti liderlerinin de üssü konumundaydı: *“Rusya'daki eski Kadet Partisi'nin lideri, Kerenskiy'den önce Geçici Hükümet'in Dışişleri Nazırı ve 'İstanbul'un Rusya'ya ait olduğu' görüşününün meşhur mümessili Pavel Milyukov, 6 Aralık 1918'de çarlık devrinin tanınmış diplomatlarından Viyana Sefiri Şebeko ile birlikte bir Rus vapuruyla İstanbul'a geldi.”*²⁹⁵

İngilizlerin tazyiki altında bulunan Hürriyet ve İtilaf Partisi ise Ermeni soykırımını ve savaşa giriş suçları sebebiyle bazı İttihatçı devlet adamlarını ve komutanları yargılamaya başlamıştı.²⁹⁶ Söz konusu yargılama sürecinden geçen Hilmi Uran, sorgulama esnasında yalnız olmadığını ve Sait Halim Paşa başta olmak üzere çok sayıda devlet adamının hazır bulunduğunu aktarmaktadır: *“Halil Mentеше merhum göbeğini hoplata hoplata dolaşıyor, Fethi Okyar sakın ve sevimli haliyle geziniyor, Ahmet Nesimi Bey de mesanesinden o günlerde bir zoru olacaktı ki bir taraftan bir tarafa şişe şişe idrar taşıyordu. Nazırlardan başka Salah Cimcoz, İsmail*

²⁹⁴ Gökdemir, **a.g.e.**, s. 63.; Harbiye nezareti tarafından 3 Ocak 1919'da gönderilen bir telgrafta Elviye-i Selâse ile ilgili şöyle yazılmaktadır: *“Elviye-i Selâse halkı, hükümet-i Osmaniye idaresinde bir muhtariyet talep etmektedir. Cemiyet-i İslamiye bu talep için çalışmakta ise de parasızlık, faaliyetine mani olmaktadır. Diğer taraftan Gürcü hükümeti bu havalıyı ele almaya pek çok çalışmaktadır.”* Bkz.; BOA, HR. SYS., Dosya No: 2463, Gömlek No: 31, (13-11-1919).

²⁹⁵ Kurat, **Türkiye ve Rusya: XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri (1798-1919)**, s. 591.

²⁹⁶ Okyar, Seyitdanlıoğlu, **a.g.e.**, s. 21.

Muştak, Sinop Mebusu Hasan Fehmi, Fazıl Berki gibi daha bazı mevküflar da vardı.”²⁹⁷

Soruşturmalar, İstanbul Bekirağa Tevkifhanesi’nde devam ediyordu. 9. Ordu Komutanı Yakup Şevki Paşa ve Enver Paşa’nın amcası Halil Paşa da bahsi geçen soruşturmalara maruz kalmıştı. Bilhassa Halil Paşa’ya isnat edilen suçlar büyük önem arz etmektedir. İngiliz yüzbaşı, Halil Paşa’yı 300 bin Ermeni, 50-60 bin Arap, 13 Yahudi, 2 İngiliz subayı ve 1 Türk çavuşunun ölümünden sorumlu tutmaktaydı.²⁹⁸ Bu suçların birçoğunu çeşitli gerekçelerle kabul eden Halil Paşa, tevkifhaneden kaçmayı başarmış ve yargılanmaktan kurtulmuştu.

Aynı günlerde devam eden soruşturmalarda Şimali Kafkasya Cemiyeti²⁹⁹ de terbiye edilmişti. İttihat ve Terakki ruhunu taşıyan cemiyet,³⁰⁰ Mondros Mütarekesi’nden sonra isim değişikliğine gitmiş ve Şimali Kafkasya Cemiyet-i Hayriyesi adını almıştı.³⁰¹ Sıkı bir İngiliz takibi altında olan cemiyetin üyelerinden Mustafa Butbay, İstanbul’da yaşanan zor günleri şöyle yazmaktadır: “*Bir gün bir İngiliz subayı, yanında bir İngiliz polisi olduğu halde cemiyetin Beyoğlu merkezine geldi. Bizi dağıttı ve kasayı mühürledi. Mevcut evrak ve defterleri müsadere etti. Bizler de kapı dışarı olduk.*”³⁰² Cemiyet, söz konusu baskılara karşı birkaç ay dayanabilmiş ve Haziran 1919’da faaliyetine son vermişti.

Bu şekilde İstanbul hükümetinin Bolşeviklerle kurduğu tüm münasebetler son bulacak ve Anadolu’da “saray karşıtı” bir hareketin gün ışığına çıkmasıyla birlikte yeni bir dönem başlayacaktı.

---

²⁹⁷ Uran, **a.g.e.**, s. 118-119.

²⁹⁸ Sorgun, **a.g.e.**, s. 273.

²⁹⁹ Mustafa Özсарay, **Osmanlı Belgelerinde Kafkasya 1 (Savaş ve Sürgün 1781-1919)**, Kafkas Vakfı Yayınları, İstanbul 2011, s. 309.

³⁰⁰ Sonra anladığımızı göre İstanbul hükümeti bizleri İttihat ve Terakki’nin bir biçim değiştirmiş ve onun bir propagandacısı saymış ve o yolda İngiliz zabıtasına malumat verilmiştir. Bu hükümetin bir kötü sanısından ibaret ise de bu zannı takviye edecek, kuvvetlendirecek sebepler de yok değildi. En önemli sebep cemiyetin seçkin üyelerinin İttihat ve Terakki’ye mensup olmasıydı. Nasıl ki cemiyet üyelerinden bazıları da sonradan Malta’ya sürüldü ki bunların içinde Millî Ajans Müdürü Hüseyin Tosun ve İçişleri Bakanı İsmail Canbulat Beyler de vardı. Bkz.: Butbay, **a.g.e.**, s. 3.

³⁰¹ Tsotsiyev, **a.g.e.**, s. 95-96.

³⁰² Butbay, **a.g.e.**, s. 2.

2.4. Sovyet Rusya’da Gelişen Müslüman-Komünist Hareket

2.4.1. Mustafa Suphi ve Bolşevikler

2.4.1.1. Mustafa Suphi’nin Hayatı

Sovyet Devrimi ve Bolşevik mücadele içinde büyük bir rol oynayan aktörlerden biri şüphesiz Mustafa Suphi’ydi. 1883 yılında Trabzon vilayetine bağlı Giresun kazasında dünyaya gelen Suphi, başarılı ortaokul ve lise yılları sonrası İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi’nde lisans okudu.³⁰³ 1905’te hukuk eğitimi bittikten sonra Paris’te yüksek tahsile başlayan Suphi, sosyoloji dersleri almıştı. Fransız İhtilâli ve Türkçülük üzerine yoğunlaşan Mustafa Suphi, bu sırada Tanin ve Servet-i Fünun gibi gazetelere çeşitli makaleler yazdı. Bilhassa II. Abdülhamit döneminin müstebit-despotik politikasına karşı gelmiş ve 1908’te başlayan meşrutiyet havasına uygun yazılar ele almıştı.³⁰⁴ II. Meşrutiyet’le birlikte iktidara gelen İttihat ve Terakki Fırkası’na ideolojik yakınlık gösteren Suphi, 1910 yılında yurda dönmüş, bir süre milliyetçilik ve burjuva devlet aygıtını esas alan bir çizgi izlemişti. Lakin İttihat ve Terakki Partisi’nin 1911 yılındaki 4. kongresinde yolları ayrılan Suphi, 1912 yılında Yusuf Akçura ve Ferit Tek’in kurucuları arasında bulunduğu Millî Meşrutiyet Partisi’ne iştirak etti. Partinin “İfham” adlı yayın organında eleştirel yazılar kaleme alan Mustafa Suphi, İttihatçıları hedefe almıştı. Hükümeti savaş politikası ve işçi sınıfına yönelik baskıcı uygulamaları yüzünden sert bir üslupla eleştirmişti.³⁰⁵ Bu durumda Millî Meşrutiyet Fırkası, İttihatçıların en ciddî siyasî rakibi konumuna gelmişti. Nitekim “*İttihatçılar 11 Haziran 1913’te Sadrazam Mahmut Şevket*

³⁰³ Elan berhayat olan pederi valiliklerde bulunmuş Ali Rıza Bey’dir. Validesi Samsun Sancağı Belediye Reis-i Esbakı Halil Hilmi Efendi’nin kerimesi Memnune Hanım’dır. Pederinin memuriyeti dolayısıyla tahsil-i iptidaiyesini Kudüs ve Şam’da ikmal etmiştir. Tahsil-i idadisini Erzurum’da, tahsil-i âlisini İstanbul Mektebi Hukuk’ta itmam ile tevsil-i malumat için devr-i sabıkta Avrupa’ya giderek Paris Ulum-ı Siyasiye Mektebi’nde ikmal etmiştir. Bkz.: **Mustafa Suphi ve Yoldaşları: 28-29 Ocak 1921’i Unutma**, Haz: İfo-Türk Ajansı, Güncel Yayınları, İstanbul 1977, s. 16.

³⁰⁴ Paris’te 17 Ağustos 1908’de kaleme aldığı *Bütçe* adlı makalesinin birinci bölümünde istibdat hükümetinin devlet kasasını har vurup harman savurduğundan söz ediyordu. Bütçe yaralı ve zayıftı. “*Vatanın başında bulunanların yapması gereken görevlerden biri de onu düştüğü yerden kaldırmak, bu hastayı beslemek, güçlendirmek*” olmalıydı. Gerekli olan akıllı ve ölçülü bir bütçeydi. Buna her kim karşı gelirse gelsin, meclis karşı durmasını bilmeliydi. Zira İngiliz meclisi krala, Fransız meclisi de Napolyon’a dahi karşı koymasını bilmişti. Bkz.: Emrah Cilasun, **Mustafa Suphi ve Yoldaşlarını Kim Öldürdü?**, Agora Kitaplığı, İstanbul 2008, s. 11.

³⁰⁵ İttihat ve Terakki gösterileri, grev ve benzeri toplantıları, 1 Mayıs kutlamalarını yasakladı. Osmanlı Sosyalist Fırkası Başkanı Hüseyin Hilmi’yi, seçim kampanyası yürüten Bulgar sosyalisti Benaroya ve Vlahof Efendi’yi tutukladı, gazetelerini kapattı. Selanik’te Selanik Garı’nı açmaya gelen İttihat ve Terakki’nin ünlü Maliye Nazırı Cavit Bey, verdiği söylevde sosyalizme açıkça tavrı aldı. Bkz.: Hamit Erdem, **Mustafa Suphi: Bir Yaşam Bir Ölüm**, Sel Yayıncılık, İstanbul 1999, s. 20.

*Paşa'nın öldürülmesiyle³⁰⁶ Millî Meşrutiyet Fırkası'nın üzerine gitmek için bir fırsat yakalamış oldular. İttihatçıların başlattığı genel muhalif avından, partinin önde gelenleri de paylarına düşeni aldılar ve sürgüne yollandılar. Mustafa Suphi de Sinop'a sürgün edilenler arasındaydı.*³⁰⁷

Ancak Sinop'taki sürgün hayatı uzun sürmedi. Ya firar ya da intihar seçeneklerini göz önüne alan Suphi, önce birincisini denedi. Sürgündeki diğer 10 arkadaşıyla birlikte Trabzon'dan temin edilen bir sandalla Kırım'a kaçmayı başardı. Artık Çarlık Rusya'sının sınırları içinde kalmak zorundaydı.³⁰⁸ Türk ve Müslüman halkın yoğun olduğu Kafkasya'ya geçen Mustafa Suphi, burada entelektüel faaliyetlerini yürütürken I. Cihan Harbi patlak verdi. Osmanlı Devleti ve Rusya söz konusu savaşta iki düşman ülke konumunda oldukları için Mustafa Suphi, Türk savaş esiri olarak tutuklandı.³⁰⁹ Batum'da alıkonan Suphi, Rusya'nın Kaluga bölgesine sürgüne gönderildi.³¹⁰ Burada yaklaşık 1 yıl yaşam sürdüren Mustafa Suphi, Petersburg'tan 9 Eylül 1915'te gönderilen bir emir gereği Ural'a sürüldü. Burada büyük fabrikalarda işçi olarak çalıştı ve hayat tarzı değişmeye başladı. Yazar Önder Sağlam, Ural'da geçen günleri şu şekilde yazmaktadır: *"Bu fabrikalarda çalışan Tatar işçilerinin yardımıyla Ural'daki Bolşeviklerle bağ kuruyor, onlardan Marksist kitaplar alıyor, okuyor. Lenin'in Bolşevikler Partisi'nin harp, barış, devrim ve köylü sorunlarını nasıl ele aldığı; teorisinin, taktiğinin, çalışma yollarının ne olduğunu öğreniyor."*³¹¹ Bu şekilde Rus devrim hareketinin özünü, yapısını ve amacını tanıma fırsatı bulan Suphi, Rusya'nın proleter devrim mücadelesinde öncü olduğunu kavramıştı. Marksizmi en doğru haliyle Ural'da çalıştığı yıllarda özümseyen Mustafa

³⁰⁶ Mahmut Şevket Paşa, Harbiye Nazırlığı'ndan (şimdiki İstanbul Üniversitesi Merkez Bina) Bab-ı Âli'ye otomobiliyle dönerken, Gedikpaşa'dan çıkan bir cenazeye yol vermek için otomobili durdurunca, cenazeyi taşıyanlar görünümündeki katiller tarafından kurşunlanarak öldürüldü. Bkz.: Erdem, **a.g.e.**, s. 31.

³⁰⁷ Cilasun, **a.g.e.**, s. 14.

³⁰⁸ S. J. Shaw, E. K. Shaw, **History of The Ottoman Empire and Modern Turkey (Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye'nin Tarihi)**, Vol: 2, Cambridge University Press, Cambridge 2002, s. 341.

³⁰⁹ **Mustafa Suphi, Kavgası ve Düşünceleri**, İno-Türk Ajansı Yayınları, Tarihsel Belgeler Dizisi: 1, Bruxelles 1974, s. 9.

³¹⁰ Kaluga'ya gönderilen Türk savaş tutsakları 2000'den fazlaydı. Bunlar Moskova-Kiev demiryolu hattının yeniden yapılmasında ve çiftliklerde çalıştı. M. Suphi önce Sary Torga'da Orlovski hanımın bir odasına yerleşti. Daha sonra Blagoveşçenskaya caddesinde ayrı bir eve taşındı. Bkz.: Erdem, **a.g.e.**, s. 37.

³¹¹ Önder Sağlam, **Ölümsüz Savaşçı Mustafa Suphi**, Ürün Yayınları, İstanbul 1978, s. 34.

Suphi, 1915 yılı içerisinde Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin Bolşevik kanadına üye olmuş ve Türk esirler arasında mühim bir örgütlenme yapmıştı.

2.4.1.2. Suphi'nin Ekim Devrimi ve İç Savaşındaki Rolü

1917 yılındaki Ekim Devrimi'ni büyük çöşku ve şevkle karşılayan Suphi için artık Moskova'ya gitme ve sosyalist sistemin inşa sürecinde rol alma vakti gelmişti: *“Mustafa Suphi şubat sonları veya mart başlarında (1918) Moskova'ya gelmiş ve Müslüman Komiserliği ile temastan sonra oradaki Mollanur Vahidov, Şerif Manatov, Alimcan İbrahimov gibi Müslüman komünistlerle anlaşmış ve derhal Bolşevik propagandası yapmak üzere harekete geçmiştir.”*³¹²

Şerif Manatov'un refakati sayesinde Stalin'e kadar ulaşan Mustafa Suphi, İslam Komiserliği bünyesinde bir Türk şubesi ve bir de gazete açmak istediğini ilettili. Sovyet yönetiminden olumlu yanıt alan Suphi, kısa süre sonra “Yeni Dünya”³¹³ adında Marksist bir gazeteyle sahneye çıktı.³¹⁴ Özellikle Rusya'daki Türk esirlerini³¹⁵ aydınlatma ve örgütlenme amacı taşıyan gazete, Türkiye'deki emekçi sınıf açısından da geniş bir yankı uyandırmıştı. Suphi'nin entelektüel öncülüğünde faaliyet yürüten gazete, aynı zamanda Sovyet yönetiminin sıkı takibi altındaydı. Bu bağlamda Stalin'in emrindeki Milliyetler Halk Komiserliği tarafından Eylül 1918'de kaleme alınan bir rapor, hem gazetenin ideolojik karakteri hem de Mustafa Suphi'nin Marksist kişiliği ile ilgili sıra dışı bilgiler sunmaktadır. Raporla Yeni Dünya gazetesinin küçük burjuva fikirler taşıdığı ve Müslüman realitesini milliyetçi bir bakış açısıyla ele aldığı vurgulanmaktaydı. Raporla şu eleştiriler göze çarpmaktadır:

³¹² Yavuz Aslan, **Türkiye Komünist Fırkası'nın Kuruluşu ve Mustafa Suphi**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1997, s. 24-25.; BAC, Fon No: 93 02 00, Kutu No: 3, Dosya No: 24, Sıra No: 3, (28-1-1923).

³¹³ Yeni Dünya gazetesinin ilk sayısı (14) 27 Nisan 1918'de çıktı. Gazetenin başında **“Moskova'da Merkez Müslüman Sosyalistler Komitesi'nin Naşir-i Efkârı”** olduğu yazılıydı. Arap harfleriyle Türkçe olarak haftada bir defa yayınlanacaktı. Sağ tarafında Arap harfleriyle “Yeni Dünya” sol tarafında ise Rusça olarak “Noviy Mir” (Yeni Dünya) yazılmaktaydı. Gazetenin fiyatı 30 kapek, adresi ise Moskova, Kremlyovskaya Naberejnaya, Dom No: 9 idi. Bkz.: Aslan, **a.g.e.**, s. 26-27.

³¹⁴ İslam Komiseri ve Stalin yoldaş yalnız Suphi'yi tanıyor ve ona güveniyorlardı. Bu nedenle Türk şubesi ve Yeni Dünya, hep Suphi'nin kişiliğine güvenden dolayı oluşmuş ve onun kişiliğiyle ayakta duruyordu. Bkz.: Sağlam, **a.g.e.**, s. 37.

³¹⁵ Bu dönemde Rusya'da toplam 50-60 bin civarı Türk askeri bulunmaktadır. Bu durum Mustafa Suphi'nin *“Yeni Dünya”* gazetesinin propaganda faaliyetinin Rus yöneticiler açısından niçin bu kadar önemli olduğunu bizce açıklayıcı niteliktedir. Bkz.: Yunus Gökalp Durmuşoğlu, **Türkçü Mustafa Suphi'nin Sultan Galiyev'in Millî Komünizm Fikrinden Etkilenmesi ve Anadolu'ya Yönelik Sosyalist Faaliyetleri**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2013, s. 45.

“Yeni Dünya yazarlarından hiçbiri Türk realitesini sınıfsal ve proleter bir bakış açısıyla aydınlatmaya çalışmamakta ve bunu arzu etmemektedir. Sözü geçen gazetenin yazarları açısından bütün Müslüman çevresinin hepsi birdir. Gazete işçi sınıfına çok az değinmektedir.”³¹⁶

Ön plâna çıkan eleştirilerden biri de Bakü Sovyeti ile ilgiliydi. Rapor, Mustafa Suphi'nin Bakü Sovyeti'ne ilişkin 2 Temmuz 1918 tarihli bir makalesinde kullandığı verilerin karşı-devrimci basın tarafından kasıtlı olarak yayımlanan veriler olduğunu ileri sürmekteydi. Ayrıca Suphi'nin Bakü'deki iç karışıklığı, Ermeni milletvekillerinin Bakü Sovyeti'ndeki artan etkisine bağlamasını eleştirmekteydi: *“Yazar, ‘Ermeniler Sovyet’in yüzde 80’ini oluşturuyor’ şeklinde yazmaktadır. Burada Bakü olaylarına dair milliyetçi bir değerlendirme olduğu gibi, Bakü Sovyeti’ne ilişkin açıktan açığa yanlış ve önyargılı bir yaklaşım da söz konusu.”³¹⁷*

Mustafa Suphi'nin aksine Bakü Sovyeti'ndeki Ermeni milletvekillerinin yüzde 30 oranında olduğunu aktaran raporun devamında Suphi'nin Rus devrimine yaklaşımı ve Alman monarşisine yakınlığı detaylı bir şekilde tenkit edilmektedir.³¹⁸

Bütün ideolojik tartışmalara rağmen Mustafa Suphi'nin Rus İç Savaşı'nda Sovyet sistemi adına gösterdiği mücadele, Bolşevikler açısından oldukça değerli görülmüştü.³¹⁹ Suphi'nin önderlik ettiği sosyalist Türkler, bütün Sovyet Rusya'da karşı-devrimci güçlere karşı örgütlenmişlerdi.³²⁰ Örgütlenme, 22-25 Temmuz 1918'de düzenlenen Türk Sol Sosyalistleri Kongresi ile birlikte pekişmişti. Kongreye başkanlık eden Mustafa Suphi, yaptığı konuşmada Sovyet Rusya ve Müslüman Türkler arasındaki ilişkiyi şöyle yorumlamıştı: *“Biz bugün insanîyetin şu kan ve*

³¹⁶ GARF, Fond: P-1235, Opus: 93, Ed. Xr.: 163, L. 206.

³¹⁷ GARF, Fond: P-1235, Opus: 93, Ed. Xr.: 163, L. 209.

³¹⁸ GARF, Fond: P-1235, Opus: 93, Ed. Xr.: 163, L. 211.

³¹⁹ Mustafa Suphi'nin savaşı o dönemlerden başlayarak başlıca üç amaca yöneldi. Her şeyden önce Türkiye proleteriyasının öncüsü, savaşkan kolunu örgütlemek; ikincisi Beyaz Orduların ve emperyalistlerin saldırılarıyla karşı karşıya olan Sovyet Rusya'yı, Ekim (Ekim İ.K.) Devrimi'ni savunmak; üçüncüsü ilk fırsatta Türkiye'ye saldıran emperyalist ülkelere karşı silâh elde savaşa katılmak. Bkz.: Sağlam, **a.g.e.**, s. 40.

³²⁰ Mustafa Suphi idaresindeki Türk devrimcileri, 1918 yılında Kafkasya'da gerçekleşen dış müdahaleye iştirak eden sultan yönetimini protesto etmişlerdi. Türk devrimcileri aldatılan askerlere, süngülerini asırlardır kendilerini ezen Türk tiranlarına karşı çevirmeleri çağrısında bulunmuşlardı. Kafkasya'dan aktarılan bir habere göre Bolşevizm, hızlıca Türk askerleri arasında kabul görmekteydi. Kafkasya'daki devrimci kitleyle temasa geçen bazı askerî birlikler, Türk subaylarının emirlerinden çıkıp Bolşevizme geçmişlerdi. Bkz.: O. İ. Gigineişvili, V. İ. Danilov, S. F. Oreşkova, A. M. Şamsutdinov, **Velikiy Oktyabr i Turtsiya (Büyük Ekim ve Türkiye)**, İzdatelstvo “Metsniereba”, Tbilisi 1982, s. 11-12.

ateşle kaynayan muhitinde vaziyet almakla Türklerin heyet-i medeniye-i içtimaiyedeki hakk-ı hayatlarından bir ilim, bir işaret yükseltmiş oluyoruz. Biz bugün Rusya inkılâbının birer mühim amili olan Müslüman kuvvelerinin Moskova'daki merkezinde toplanmakla İslam âleminin enternasyonal vakiasına olan nazarını da aşikâr meydana koymuş oluyoruz.”³²¹

Zikredilen kongrede, Bolşevik yönetime destek vermek için Türklerden oluşan bir birliğin kurulması kararlaştırılmıştı. Türk Kızıl Bölüğü adını alan askerî birim, ilk olarak 1918 yılı ağustos ayında Çekoslovak Lejyonu saldırısına karşı Ufa ve Kazan'da Bolşevikler adına önemli başarılar elde etti.³²² Sosyalist Türk birlikleri, aynı şekilde Orenburg'taki Dutov güçlerine karşı da mücadele etmişlerdi.

Mustafa Suphi liderliğinde yürüyen sosyalist örgütlenme, İstanbul hükümeti tarafından yakından gözlemlenmekte ve Osmanlı devlet adamlarının tepkisini çekmekteydi. Öyle ki Suphi'nin saltanata ve İttihatçıların burjuva iktidarına yönelik Yeni Dünya gazetesindeki iğneleyici eleştirileri, Sovyet Rusya ile Osmanlı Devleti'ni sık sık karşı karşıya getiriyordu. Moskova Sefiri Galip Kemali Söylemezoğlu'nun tepkilerine maruz kalan Mustafa Suphi, her ne kadar basın özgürlüğü çerçevesinde şahsi görüşlerini dile getirmiş olsa da Çiçerin'in uyarılarından kurtulamamıştı.³²³

Suphi'nin Sovyet Rusya içindeki örgütsel faaliyetleri, 1919 yılına gelindiğinde daha da yoğunlaşmış ve olgunlaşmıştı. Aynı yıl içinde kurulan 3. Komünist Enternasyonal'in kongrelerine katılmış ve Batılı devletlerin yayılmacı politikalarına karşı sosyalist mücadelenin önemine çok kere değinmişti: *“Kapitalizme karşı savaşa karar vermiş bulunuyoruz... İngiliz, Fransız kapitalistlerinin kelleleri Avrupa'daysa işkembelerinin Asya'nın verimli ve bereketli topraklarında olduğunu herkes bilir. Bizim Türk sosyalistlerinin başlıca ve ilk görevi doğuda kapitalizmin köklerini sökmektir.*”³²⁴

³²¹ **Mustafa Suphi ve Yoldaşları: 28-29 Ocak 1921'i Unutma**, Haz: İfo-Türk Ajansı, s. 60.

³²² **A.g.e.**, s. 98.

³²³ Mustafa Suphi'nin 1918 tarihli *“Yeni Dünya”* gazetesinin 2. sayısında da eleştirilerine devam etmesi sebebiyle 22 Mayıs 1918'de Galip Kemali Bey, Brest-Litovsk Antlaşması'nın ikinci maddesinin ihlâl edildiği gerekçesiyle Sovyet Hükümeti Harici İşler Komiseri Çiçerin'e bir nota vererek *“Yeni Dünya”* gazetesinin İttihat ve Terakki yönetimi aleyhinde yaptığı yayınların durdurulmasını talep etti. Ancak Çiçerin, bu durumun basın hürriyeti kapsamına gireceğini gerekçe göstererek bu talebi reddetti. Bkz.: Durmuşoğlu, **a.g.e.**, s. 46-47.

³²⁴ Sağlam, **a.g.e.**, s. 40.

1919 yılında sosyalist Türk birliklerinin mücadelesi, nerdeyse tüm Rusya'ya sirayet etmişti. İdil ve Ural, Kırım, Türkistan ve Azerbaycan olmak üzere 4 farklı bölgede çarpışan Türk birlikleri, Bolşeviklerin yükünü hafifleterek önemli bir muavenette bulunmuşlardı. 1919 yılında Yüzbaşı Yakup Bey komutasında gönüllü Türklerden oluşan bir bölük, Astrahan'ı savunan Enternasyonel Tabur bünyesinde savaşa katılmıştı: “*Yine 1919’da Türk enternasyonalistleri, Odessa Askerî-Devrim Komitesi’nin komutası altında Fransız İşgalci Müfrezesi içindeki Müslüman askerler arasında devrim propagandası yürütmüşlerdi. Odessa’nın Fransızlardan ve Beyaz Ordu’nun elinden kurtarılmasından sonra gönüllü olarak Kızıl Ordu’ya katılmışlardı.*”³²⁵

1919 yılında karşı-devrimcilere karşı verilen mücadele alanlarından biri de Kırım’dı. Bu dönemde Komintern tarafından güney bürosuna gönderilen Mustafa Suphi’nin, faaliyet yürüttüğü esas bölge Kırım olmuştu. Buraya bağlı Simferepol (Akmescit) kentinde Yeni Dünya gazetesini yayınlamaya devam eden Suphi, İstanbul ve Anadolu’dan gelen Türkler³²⁶ arasında verimli bir faaliyet yürütmüş³²⁷ ve Doğu Gönüllüleri Enternasyonal Alayı’nı teşkil etmişti.³²⁸ Söz konusu alay, Ağustos 1919’da Sovyet Rusya’nın güney topraklarına akın eden Denikin kuvvetlerine karşı 12. Sovyet Ordusu bünyesinde çarpışmış ve muvaffak olmuştu.³²⁹ Mustafa Suphi, Kırım’da faaliyet yürütürken Anadolu’da da İtilaf devletlerine karşı bir takım partizan-çete hareketlerini örgütlemişti.³³⁰

³²⁵ Gigineşvili, Danilov, Oreşkova, Şamsutdinov, **a.g.e.**, s. 12.

³²⁶ Limana bir Türk gemisi demirledi. Türk denizcilerinin geldiğini telefonla bildirdiler. Geç kalmamak için çok ivediliyorduk. Suphi sık sık saatine bakıyor, heyecanı gittikçe artıyordu. Limana vardık. Gemi İstanbul’dan gelmiş. Mustafa Suphi her denizciyle ayrı ayrı konuşuyor, yurdundaki durumla ilgili sorular soruyor, onlara Sovyet Rusya’daki durumla ilgili bilgiler veriyor, yeni çıkan “*Yeni Dünya*” gazetesini ve daha başka yayınları onlara dağıtıyordu. Bkz.; Erdem, **a.g.e.**, s. 51.

³²⁷ Sovyet gazetesi “*Ulusların Yaşamı*” 25 Mayıs 1919 günlü sayısında şu haberi veriyor: “*İstanbul’dan Yalta’ya gelen 100 denizci, Bolşeviklerin temsilcisi olarak Suphi’nin söylevini büyük coşkuyla dinledi. Denizciler, Türk halkı arasında Bolşevizmin büyük bir yaygınlık kazandığını belirttiler.*” Bkz.; Sağlam, **a.g.e.**, s. 42.;

³²⁸ Sağlam, **a.g.e.**, s. 41.

³²⁹ Gigineşvili, Danilov, Oreşkova, Şamsutdinov, **a.g.e.**, s. 12.; Mustafa Suphi şöyle yazıyordu: “*Sağımızda Mahno ve Denikin. Solumuzda Rumenler ve Yeşiller. Önümüzde Petlura, arkada gene Mahno, Denikin ve daha bir sürü hergele.*” Bkz.; Sağlam, **a.g.e.**, s. 41-42.

³³⁰ Osman kaptanın çetesi, Kürt Süleyman’ın çetesi, Ardeşenli Abdullah’ın çetesi Anzavur haydutlarına karşı halife ordusu denilen çapulculara karşı savaşlarda büyük yararlılıklar gösterdiler. Bkz.; Sağlam, **a.g.e.**, s. 44-45.

Kırım'dan sonra çarpışmaların yoğunlaştığı bölgelerden biri Türkistan'dı. Türkiye'deki Anadolu hareketine katılmayı ısrarla arzu eden Mustafa Suphi, Afganistan ve İran üzerinden ülkesine giriş yapmanın plânlarını yapmaktaydı. Plân doğrultusunda Türkistan'a gelen Suphi, burada yaşanan iç çatışmalarda Sovyet yönetimine önemli katkılarda bulundu. Taşkent'te Yeni Dünya gazetesini neşretmeye devam eden Mustafa Suphi, burada da Türk Kızıl Bölüğü'nün kurulmasına öncülük etti. Bu sırada Başkirdistan Cumhuriyeti Askerî İşler Komiseri olan Velidov (Zeki Velidi Togan) Lenin ve Trotskiy'e çektiği bir telgrafta bölükle ilgili şöyle yazmaktadır: “*Bu bölük Frunze komutanlığında, Türk komünistleri Lütfi Ömer ve Mustafa Suphi tarafından Taşkent'te kuruluyor.*”³³¹ Bölüğün başında Yüzbaşı Nedim Agâh bulunmaktaydı.³³²

Bunu takiben Azerbaycan'da Bolşevik yönetim muktedir olduktan sonra Suphi'nin Türkiye hevesi daha fazla karşılık buldu. Mayıs 1920'de Azerbaycan'a geçen Suphi, burada Eylül 1920'de gerçekleştirilen Doğu Halkları Konferansı'na iştirak etmiş ve Türkiye Komünist Partisi'ni³³³ teşkil etmişti. TKP'nin kuruluş süreci ve programını son bölümde daha geniş bir şekilde tetkik edeceğiz.

TKP'nin kuramcısı ve öncüsü konumuna gelen Mustafa Suphi'ye göre Türkiye'de yaşanan Kurtuluş Savaşı'na müdahil olmak, emekçi kitleleri örgütlemek ve halkı zafere adapte etmek zaruri hale gelmişti. Ancak Türkiye'deki siyâsî iktidar ve halkın komünizme bakış açısı oldukça düşündürücüydü.³³⁴ Buna rağmen Mustafa Suphi, 14 arkadaşıyla birlikte her türlü badireyi göze alarak yola koyuldu: “*Rus Elçisi Budu Mdivani'nin kafilesıyla birlikte 28 Aralık 1920'de Kars'a gelmiş ve burada üç hafta kadar kalmıştır.*”³³⁵ *Oradan Erzurum'a, en kısa zamanda da kara*

³³¹ Aslan, **a.g.e.**, s. 48.

³³² Gigineşvili, Danilov, Oreşkova, Şamsutdinov, **a.g.e.**, s. 12

³³³ TKP daha çok Türkiye dışında özellikle Bakü'de örgütleniyordu. Bkz.: Bora Kanra, **İslam, Democracy and Dialogue: Delibareting in Divided Societies (İslam, Demokrasi ve Diyalog: Bölünmüş Toplumlarda Müzakere)**, Ashgate Publishing Limited, Farnham 2009, s. 96.

³³⁴ Mustafa Kemal, Türkiye Komünist Partisi'nin etkisinin gelişmesinden açıkça korkarak şöyle yazıyordu: “*Ulusun birliğini ve direnme gücünü kıracak zamansız ve gereksiz çıkışlardan kaçınılmalıdır.*” Gerçekler, burjuva-derebeyi hükümetinin komünistlere baskı politikası uyguladığını gösteriyordu. Bu nedenle Suphi, Türkiye'de kendisini zor deneylerin, kovalama, kovuşturma beklediğinin, hapsinin hatta ölümünün söz konusu olduğunun farkındaydı. Bkz.: **Mustafa Suphi, Kavgası ve Düşünceleri**, İno-Türk Ajansı Yayınları, s. 25.

³³⁵ Suphi ve arkadaşları Kars'ta birkaç hafta kalmışlar ve bu arada, Ankara hükümetinin yeni Moskova Sefiri Ali Fuat Paşa ile de konuşmuşlardır. Kars'ta bu gruptan iki eski subay propaganda yaptıkları iddiasıyla tevkif edilmiştir. Bunun üzerine, Suphi aleyhlerine bir düzen kurulduğundan

yoluyla Ankara'ya gitmek istiyordu. Fakat gelişen olaylar onu geri dönmeye zorladı.”³³⁶ Özellikle Erzurum'da Suphi ve arkadaşlarına yönelik Muhafaza-i Mukaddesat Cemiyeti tarafından organize edilen çok sayıda gösteri göze çarpmaktadır.³³⁷ Nitekim geri dönüş için Trabzon'a yönelen heyet, 28 Ocak 1921'de şehre ulaştı ve burada hiç beklenmedik bir akıbete kurban gitti: “Jandarmalar onları bekliyordu. Türk komünistlerinin silâhları alındı. Elleri kelepçelendi ve dövüldüler. Daha sonra önceden hazırlanmış bir motorlu sandala bindirildiler ve sandal hemen açıldı. Az sonra kiralık katillerle dolu bir başka sandal denize açıldı. Mustafa Suphi ve kavga arkadaşları süngülenerek denize atıldılar.”³³⁸

Rusya Federasyonu Devlet Arşivi'nde Maşa Katinova ismiyle yazılmış bir makalede cinayete ilişkin şu tümceler yer almaktadır: “*Âlemşümul emperyalizme karşı devrim cephesinde yer alan Türk devrimcileri, yerli halka karşı uygulanan düşmanlığı unutmadılar ve 28 Ocak 1921'de başında Mustafa Suphi'nin yer aldığı 15 değerli evladını devrim tanrısına kurban verdiler.*”³³⁹ Suikastle ilgili Eski Buhara Sovyet Halk Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Osman Kocaoğlu'nun tespitleri ve verdiği malumat oldukça dikkat çekicidir. Kocaoğlu'na göre bu olayı tertipleyen kişi, eski Teşkilat-ı Mahsusa üyesi Hacı Selim Sami'dir. Kısa süre önce Moskova'dan Trabzon'a gelmiş olan Hacı Selim Sami özellikle anti-komünist yönüyle sivrilen eski bir komiteciydi. Dolayısıyla komünist fikirlerin Anadolu'da kök salmasına izin

---

şüphelenmiş fakat Ankara'ya ulaşmak amacıyla Erzurum'a hareket etmiştir. Bkz.: Mete Tunçay, **Türkiye'de Sol Akımlar 1908-1925**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1967, s. 118-119.

³³⁶ Ergün Aybars, “Mustafa Suphi'nin Anadolu'ya Gelişi, Öldürülüşüyle İlgili Görüşler ve Erzurum'dan Trabzon'a Gidişiyle İlgili Belgeler”, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt: VIII, Sayı: 16, Ankara 1979-1980, s. 89-104.

³³⁷ Tunçay, **a.g.e.**, s. 119.

³³⁸ **Mustafa Suphi, Kavgası ve Düşünceleri**, s. 25-26.; Öldürülme olayıyla ilgili olarak TKP Merkez Heyeti azalarından Ahmet Cevat'ın Batum'dan Pavloviç'e gönderdiği 2 Nisan 1921 tarihli mektupta, “...kayıkçılar kâhyası Yahya'nın verdiği bir motorla Suphi, karısı ve 14 arkadaşı bindirilerek yola çıkarılmışlardır. Fakat hemen arkalarından kalkan bir başka motorla Yahya kâhyanın adamlarından Faik Reis ve arkadaşları geceye doğru Sürmene açıklarında onlara yetişmiş ve hepsini öldürerek denize atmıştır.” diye belirtmekte, ayrıca hükümetin gerekli tedbirleri almadığını ve halk tarafından yapılan aleyhte nümayişlerin Muhafaza-i Mukaddesat Cemiyeti tarafından düzenlendiğini, polisin de buna yardımcı olduğunu ileri sürmektedir. Bkz.; Aybars, **a.g.m.**, s. 90.; BCA, Fon No: 93 02 00, Kutu No: 3, Dosya No: 24, Sıra No: 3, (28-1-1923).

³³⁹ Makalenin devamında şunlar yazılmaktadır: “Karadeniz'in kuzey kıyılarından Anadolu kıyılarına (oradan da Akdeniz kıyılarına) vuran kara suları ve bu ilk kızıl akıntı gösteriyor ki İstanbul ve Anadolu'da devrim hiç de uzak değil.” Bkz.; GARF, Fond: 5402, Opis: 1, Ed. Xr.: 245, L. 287.

vermemek için bazı gizli güçlerin amaçlarına uygun olarak bu suikasti yönlendirmesi kuvvetle muhtemeldir.³⁴⁰

Böylece Sovyet Rusya ve Türkiye arasındaki münasebetleri güçlendiren önemli şahsiyetlerden biri olarak Mustafa Suphi, gizli ama tahmin edilmesi kolay bazı odakların organize ettiği bir cinayete kurban gitmişti. Söz konusu cinayet, iki ülke arasındaki güven ve samimiyet havasını değiştirmişti.³⁴¹

2.4.2. Sultan Galiyev'in Fikirleri ve Çalışmaları

2.4.2.1. Galiyev'in Hayatı ve Bolşevik Devrimi

Merkez Müslüman Sosyalist Komiserliği'nde görev alan ve Türk-Tatar dünyasının mühim şahsiyetlerinden biri olarak öne çıkan Mirsaid Sultan Galiyev, tıpkı Mustafa Suphi gibi Bolşeviklerle çeşitli ideolojik ve kurumsal ilişkilere girmişti. Galiyev, 1892 yılında bugünkü Başkırdistan sınırları içinde bulunan Krimsakaly köyünde Tatar bir öğretmen ailesinin çocuğu olarak gözlerini açtı.³⁴² Köyünde ilkokulu bitiren ve 1911 yılında Kazan'daki Tatar Öğretmen Okulu'ndan³⁴³ mezun olan Galiyev, bu dönemden itibaren hem Marksizm³⁴⁴ hem de Ceditçi akımın etkisi altında kaldı.³⁴⁵ “Ceditçi (Arapça usül el-cedid sözcüğünden-Yeni Metot) akım, 19. yüzyılın ikinci yarısında Rusya İmparatorluğu'na tabi eğitilmiş Müslümanların

³⁴⁰ Osman Kocaoğlu, 1963 yılında Dr. Fethi Tevetoğlu'na şunları anlatmıştı: “Moskova'dan Trabzon'a gelmiş bulunan Hacı Selim Sami biliyordu ki Mustafa Suphi ve arkadaşlarına Moskova'nın verdiği vazife şuydu: a) Türkiye'ye Bolşevizmi tam manasıyla yaymak ve yerleştirmek, b) Teşekkül eden millî kuvvetleri ele geçirmek, c) Türkiye'de bir Kızıl ihtilâl ile bütün idareye el koymak, d) Mustafa Suphi'yi Mustafa Kemal'in yerine geçirmek. Bu Enver Paşa'nın ve İttihatçıların plânlarını da altüst ediyordu. Şu halde bunları önlemek ve tepelemek gerekiyordu. İyi bir komiteci ve anti-komünist olan Hacı Selim Sami bu vazifeyi görmüştür.” Bkz.; Süreyya H. Şehidoğlu, **Eylül 1920 Bakü Kurultayı ve Millî Mücadeleye Sağdan Soldan El Koyma Çabaları**, İstanbul 1975, s. 96.

³⁴¹ Tunçay, **a.g.e.**, s. 122.

³⁴² Alexandre Bennigsen, Chantal Quelquejay, **Sultan Galiyev ve Sovyet Müslümanları**, Çev: Nezh Uzel, Hür Yayın, İstanbul 1981, s. 78

³⁴³ O çağda bu okul genç, ilerici Tatar aydınlarının yuvasıydı. Sultan Galiyev, ilk Marksist fikirleri burada edindi ve 1900'lere doğru Ufa kenti belediye kitaplığına memur oldu. Rus dilini çok iyi konuşuyor, Tatar diline Tolstoy'dan öyküler çeviriyor, Zasadimskiy'den çocuk öyküleri aktarıyordu. Bkz.; Bennigsen, Quelquejay, **a.g.e.**, s. 78.

³⁴⁴ Galiyev, çok sonra anladı ki Kazan'da eğitim gördüğü yıllarda sosyalizmin ilk derslerini almış. Geleceğin Bolşevici A. Nasıbullin ve müstakbel Basmacı A. İşmurzin (bu döneme kadar devrimci romantist) onun hocaları arasında yer alıyorlardı. Bu hocalar Galiyev'e sosyalist teori ile ilgili kitaplar vermiş ve kendisiyle bir takım sohbetlerde bulunmuşlardı. Ancak Galiyev'in anlatımına bakılırsa kendisi sosyalist teoriye bu dönemde çok yüzeysel yaklaşmış. Bkz.; R. G. Landa, “Mirsaid Sultan-Galiyev”, **Voprosıy İstorii**, No: 8, Avgust 1999, s. 53-70.

³⁴⁵ Landa, **a.g.m.**, s. 56.

yaşadığı Volga çevresinde yeni bir hareket olarak ortaya çıktı.”³⁴⁶ Tatarlar arasında bir dinî reformizm amacını taşıyan ve burjuva-milliyetçi bir karakteri olan Ceditçilik akımının esas ülküsü, bütün Müslümanları bir araya getirecek İdil-Ural Devleti’ni teşkil etmekte. Ancak bu mefkûre, Çarlık Rusyası döneminde gerçekleşemedi.

Bilhassa Ceditçi çizgisini 1917’ye kadar devam ettiren Sultan Galiyev, milliyetçi-burjuva yayın organlarına çok sayıda yazı yazmıştı. 1917 Şubat Devrimi’ni Bakü’de öğretmenlik yaparken karşılayan Galiyev’in Bolşeviklerle ilk rabtası aynı yılın Mayıs ayında başladı. Ancak bu ilişki çok yüzeyseldi. Zira 1917 yılındaki 5. Umumî Rusya Müslümanları Kongresi’ne katılan Galiyev’in hâlâ Tatar milliyetçiliğinin izlerini taşıdığı görülmektedir. Bolşeviklerle zıt fikirler ileri süren kongrede bazı hassas kararlar alınmış ve Galiyev de bu kararlara imza atmıştı: “Kararlar içinde en önemli olarak oturduğu yer neresi olursa olsun bütün Rusya Müslümanlarının (Tatarlar ve Türkler olarak ifade ediliyor) kültürel bakımdan özerk bir yönetim etrafında birleştirilmesi bulunmaktadır.”³⁴⁷ Ancak bu tür özerklik tipi, Bolşeviklerin ulusal sorunu çözme yöntemiyle çelişmekteydi. Zira Sovyet yönetimine göre, kültürel özerklik yerine sınıfsal özerklik olmalıydı. Kültürel özerklik, gerici bir burjuva program olduğu için kabul edilemezdi.³⁴⁸

Milliyetçi veya Ceditçi düşüncelerine rağmen Galiyev’in Marksizme ve proleterya diktatörlüğü fikrine ilgisi her geçen gün artıyordu. Ona göre Müslüman dünyanın kurtuluşu için Batı hegemonyasına karşı Marksist öğretiden başkası daha halaskâr olamazdı. Nitekim Ekim Devrimi öncesi hem Galiyev hem de fikirdaşı Mollanur Vahidov, Bolşeviklerin Kazan Komitesi’yle münasebetlerini yoğunlaştırmış ve bir bakıma devrim rüzgârına kapılmışlardı.³⁴⁹ Ekim Devrimi’nden

³⁴⁶ “Yeni Metodun” taraftarları zamanla Osmanlı İmparatorluğu’nda yayımlanan teolojik ve metodik edebiyatı aktif bir şekilde incelediler. Bu durum Türk ve Müslüman halkların yakınlaşmalarına etno-linguistik çerçevede olduğu kadar dinî bir çerçevede de yardım etti. Lakin Ceditçiler, Bâb-ı Âli’de tezahür eden ekonomik ve siyasî kriz nedeniyle İstanbul yönetiminin etkisi altına hemen girmek istemediler. Aksine Müslüman halkların dinî bir prensipte teşkil edecekleri dinî bir birliği, onların en hızlı şekilde Rusya’daki geleneksel kurumlara entegre olmasını arzuluyorlardı. Bkz.; A. A. Sotniçenko, “Rastsvet i Zakat Pantyurkizma v Turtsii na Rubeje XX-XXI Vekov” (Türkiye’de 20. ve 21. Yüzyıllarda Pantürkizmin Yükselişi ve Çöküşü), SPBGU, Saint Petersburg 2008, s. 309.

³⁴⁷ Mehmet Bedri Gültekin, **Sultan Galiyev Eleştirisi**, Kaynak Yayınları, İstanbul 1999, s. 53.

³⁴⁸ **A.g.e.**, s. 53.

³⁴⁹ Tatar ülkesinde Sultan Galiyev, Mollanur Vahidov ve Galimcan İbrahimov, Kırım’da Veli İbrahimov, Kazakistan’da Turar Riskulov ve İsmail Sadvokasov, Dağıstan’da Necmettin Samurlu, Azerbaycan’da Neriman Nerimanov, Türkistan’da Feyzullah Hocayev ve Ekmel İkrarov; bu küçük burjuva-milliyetçi yöneticiler grubunun en tipik temsilcileri oldu. Hepsi de çeşitli nedenlerle

hemen sonra Sovyet yönetimi tarafından Müslümanlara gösterilen tutum, Galiyev ve arkadaşlarını daha da heyecanlandırdı.³⁵⁰ Stalin yönetimindeki Milliyetler Halk Komiserliği, 20 Kasım 1917’de “*Doğu’nun ve Rusya’nın Tüm Emekçi Müslüman Halkına Çağrı*” adlı bildiriye şunları ilan etmişti:

*“İnançları ve gelenekleri Rusya’nın çarları ve egemenleri tarafından ihlal edilen, camileri ve ibadet yerleri yıktırılan Rusya Müslümanları, Volga ve Kırım Tatarları, Kırgızlar, Sibiryaya ve Türkistan Sartları, Kafkasötesi Türkleri ve Tatarları, Kafkasya Dağlıları ve Çeçenleri, tüm halklar! Bundan sonra sizin geleneklerinizin ve inançlarınızın, ulusal ve kültürel kurumlarınızın özgür ve dokunulmaz olduğu ilan edilir. Kendi ulusal yaşamınızı özgür ve engel olmadan inşa edin.”*³⁵¹

Bolşevik iktidar, bu çağrısıyla yetinmemiş, Aralık 1917’de yukarıda zikredildiği gibi Sosyalist Müslüman Merkez Komiserliği’ni teşkil etmiş ve başkanlığına Mollanur Vahidov’u getirmişti. Mirsaid Sultan Galiyev de bu komiserliğin bir parçası olmuştu.³⁵² Komiserliğin amacı görünürde Müslüman kitleyi politize ederek yeni sisteme entegre etmektir. Ancak zamanla görüldü ki Galiyev ve Vahidov’un asıl amacı komiserliğin gücünü kullanarak Rusya Müslümanlarına otonomi tarzı bir devlet modeli kazandırmaktır. Bu şekilde Müslümanları bir birlik içinde tutmak ve Doğu halkları arasında sosyalizmi yaymak kolaylaşacaktı. Nitekim milliyetler halk komiserliği, Galiyev ve Vahidov’un taleplerini ve görüşlerini dikkate

---

Bolşeviklerin saflarında yer almaya karar vermişler ve Rus Komünistler Partisi’nin bağrında ortaya çıkan ve 1930’lu yıllarda “milliyetçi sapma” adı verilen hareketin öncüleri olmuşlardır. Bkz.; Gültekin, **a.g.e.**, s. 57.; A. Arşaruni, H. Gabidullin, **Oçerki Panislamizma i Pantyurkizma v Rossii (Rusya’daki Pantürkizm ve Panislamizm Üzerine Denemeler)**, İzdatelstvo “Bezbojnik”, Moskva 1931, s. 44.

³⁵⁰ Shireen T. Hunter, **Islam in Russia: The Politics of Identity and Security (Rusya’da İslam: Kimlik ve Güvenlik Politikası)**, M. E. Sharpe, New York 2004, s. 23.; Gerçeğe bakılırsa İslamcı doktrin totaliter karakteri ve Rusya Müslüman toplumunun birbirine bağlılığı, Rusya’daki İslam’ı yeni Sovyet toplumuna sadakat bağlamında bir rakip olarak Bolşeviklere karşı daha tehlikeli hale getirmişti. Bolşevikler İslam’ın sadece bir din olmadığını, bir kültürel sistem ve hayat tarzı olduğunu; bu nedenle mutlak devlet iktidarı karşısında direkt bir bariyer olduğunu kabul etmişlerdi. Bkz.: Lawrence A. Adams, “The Reemergence of Islam in the Transcaucasus” (İslam’ın Güney Kafkasya’da Yeniden Ortaya Çıkışı), **Religion, State & Society**, Vol: 24, 1996, s. 221-231.

³⁵¹ İsmet Konak, **Kürtler ve Bolşevikler: Kürtlerin Sovyet Sistemine Entegrasyonu**, Türkiye Âlim Kitapları, Saarbrücken 2014, s. 56.

³⁵² Vahidov’un başkanı olduğu Müslüman Komiserliği, Rusya Müslümanlarının yaşamlarına ilişkin tüm konularla ilgileniyordu. Bu ilgi, komiserliğin yapısını sergilemektedir. Örgütün 13 bölümü vardı. Çalışma, sanayi, eğitim, basın, maliye, adalet, ordu, uluslararası propaganda, Başkırdestan, Kafkasya, Kırım, Türkistan, Kırgızistan (Kazakistan); ayrıca komiserlik, Rusya’nın içinde 26 ile yayılmış şubelerle temsil ediliyordu. Bkz.; Bennigsen, Quelqujau, **a.g.e.**, s. 89.

almış, 23 Mart 1918'de Özerk Tatar-Başkır Sovyet Cumhuriyeti'nin inşasına ilişkin bir kararname çıkarmıştı.³⁵³ Volga ve Ural toprakları³⁵⁴ üzerinde kurulacak olan özerk yapının, Ceditçiler tarafından daha önce talep edilen İdil-Ural Devleti'ni çağrıştırmaması kuşkusuz bazı Rus komünistlerini rahatsız etmişti. Komünist Partisi Kazan örgütünde faaliyet yürüten Grassis, Tatar-Başkır Devleti fikrini ve teorisyenlerini şu açılardan eleştirmişti: “ 1- Ekonomik yönden... Volga ve Ural bölgesi Rusya'nın tümünü ilgilendirmektedir. 2- Müslümanlar bölgede nüfus çoğunluğuna sahip değiller. 3- Fiziksel yönden zayıf, moral yönden dengesiz Tatar-Başkır proleteryası iktidar sorumluluğunu yükleneyecek güçte değildir. ”³⁵⁵

Bu eleştirilere nazaran Müslüman proleteryaı³⁵⁶ örgütlemek ve diğer unsurları kontrol altında tutmak için Tatar-Başkır Devleti'ni önemli bir aygıt olarak gören Sultan Galiyev, Grassis ve arkadaşları tarafından aksettirilen görüşlere oldukça öfkelenmişti. Galiyev, sosyalist Müslümanlara ve Tatar-Başkır devletinin teorisyenlerine yönelik haksız bir av başlatıldığını ve bunun üzerinden Rus proleteryasının ürkütüldüğünü belirtmekteydi.³⁵⁷

Bunun yanı sıra Galiyev'in görüşlerine bakılırsa Panislamist, Pantürkist ve burjuva-milliyetçi gibi yaftalar altında anılmak istemediği de görülmektedir.³⁵⁸ Bu bağlamda çeşitli çevreler tarafından farklı ideolojik kalıplara sokulduğu son derece aşikâr. A. Arşaruni, H. Gabidullin tarafından hazırlanan bir çalışmada Galiyev ve

³⁵³ Bennigsen, Quelquejay, **a.g.e.**, s. 97.

³⁵⁴ Validov ve çağdaşları, ekonomik ve kültürel ilerlemenin Müslüman halkını kültürel farklılıklar konusunda daha bilinçli hale getirdiğine ve söz konusu ilerlemenin kaçınılmaz bir şekilde muhtelif Müslüman kimliklerin ortaya çıkışına öncülük ettiğine inanıyorlardı. Validovlar müstakil bir birlik teşkil etmek için Volga-Ural Müslümanlarının ekonomik ve kültürel olarak daha uygar olduğunu düşünüyorlardı. Bkz.: Stephane A. Dudoignon, Kamatsu Hisao, **İslam in Politics in Russia and Central Asia (Early Eighteenth to Late Twentieth Centuries) (Rusya ve Orta Asya'da Siyasal İslam [Erken 18. Yüzyıldan Geç 20. Yüzyıla Kadar])**, Routledge, Abingdon 2009, s. 22-23.

³⁵⁵ Bennigsen, Quelquejay, **a.g.e.**, s. 98.

³⁵⁶ Galiyev, Müslüman proleterya hakkında şu görüşleri dile getirmektedir: “*Bütün sömürülen Müslüman halk proleterdir ve nerdeyse Müslüman toplumdaki tüm sınıflar kolonyalistler tarafından baskı altına alınmışlardır. Bütün bu sınıfların proleter olarak adlandırılmaya hakkı var. Müslüman halk proleter halktır.*” Bkz.: Aleksandre A. Bennigsen, S. Enders Wimbush, **Muslim National Communism in the Soviet Union (Sovyetler Birliği'nde Müslüman Millî Komünizm)**, The University of Chicago Press, Chicago 1979, s. 42.

³⁵⁷ Sultan Galiyev, **Bütün Eserleri**, Haz: Özgür Erdem, İleri Yayınları, İstanbul 2006, s. 151.

³⁵⁸ Galiyevci akım için olsa olsa laik Panislamist denebilir. Birincisi diğer Bolşevik önderler gibi Galiyev de Çarlık Rusyası'nda ezilen Müslüman halkların bu kimlikleriyle ayakta kaldıklarını teslim etmiştir. Yani çarlık coğrafyasında Müslümanlıkla Türklük Rus yönetimine karşı bir ortak kimlik haline bürünmüştür. Bkz.: Erel Tellal, “Mirsaid Sultan Galiyev”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt: 56, Sayı: 1, s. 105-133.

hempası, sosyalist gözükmeye çalışan ama aslında Türkçü-Tatarcı³⁵⁹ ve İslamcı saplantılara sahip bir grup olarak lanse edilmektedir: *“Birçok durumda ‘Müslüman halklar ve kavimler’ terimi, Türk-Tatar halkları manasını ihtiva etmektedir. Kavramlardaki bu değişim, hiç de tesadüfî değildir. Aksine bir kavramın diğer kavramla değiştirilmesi Sultan Galiyevcilerin İslam’a bakış açısını yansıtmaktadır.”*³⁶⁰

Galiyev’in fikir dünyasını ve ulusal özerkliklere yönelik bakış açısını anlamak için 10-16 Mayıs 1918’de Rusya Komünist Partisi’nin düzenlediği konferansı tetkik etmek gerekmektedir. Müstakbel Tatar-Başkır Cumhuriyeti’nin kurucu meclisini ve siyâsî yapısını belirlemek için yapılan konferansta iki tür özerklik modeli tartışıldı. Milliyetçi-burjuva özerklik yerine sınıfsal ölçüte dayalı Sovyet özerkliği esas alındı.³⁶¹ Din ve milliyet gibi unsurları bir bakıma geri plâna atan, Sovyet özerkliğine dayalı Tatar-Başkır Cumhuriyeti içerisinde Çuvaş ve Marii bölgelerinin Hıristiyan halkı da yer edinecekti.³⁶² Bu plân, Galiyev’in anlayışına ters gelmiş ve Sultan Galiyev şu görüşte bulunmuştu: *“Tatarlar ve Başkırlar özerk bir toprağı haiz olmak için hak sahibidirler. Çünkü bu halk bölgede çoğunluktadır. Ancak Çuvaş ve Çeremislerin de bu devlete katılmak için ileri sürdükleri iddialar, Tatar ve Başkırların ulusal isteklerine aykırıdır.”*³⁶³

Galiyev’in ekseriyette Müslümanları ihtiva eden bir yönetim aygıtı hayali kurması, kuşkusuz Sovyet iktidarının dikkatini çekmiş ve ilerleyen yıllarda farklı sonuçlar doğurmuştu.

---

³⁵⁹ Pantürkizm hemen intişar etmedi. 19. yüzyılın sonunda 80’li yıllarda Tercüman gazetesiyle birlikte tezahür eden Pantürkizm Kırım, Volga, Azerbaycan Tatarları arasında yayılmak için uygun bir zemin buldu ve sonra Orta Asya’da Özbekler, Türkmenler, Kırgızlar-Kazaklar ve diğer Türkî kavimler arasında gelişim gösterdi. Pantürkizmin vaizlerine göre bu akımın ideolojisi Rusya’da yaşayan Türkî kavimlerin birleşmesi esasına dayanmaktadır. Bkz.: Arşaruni, Gabidullin, **a.g.e.**, s. 7.

³⁶⁰ Arşaruni, Gabidullin, **a.g.e.**, s. 45.

³⁶¹ Başka bir deyişle milliyetler politikasını değerlendirirken, “burjuva” kendi kaderini belirleme hakkı ile “Bolşevik” kendi kaderini belirleme hakkı arasındaki ayrımı vurgulamak gerekir. Burjuva, yalnızca sömürgelere siyasal bağımsızlıklarının tanınmasını öngörür ve ekonomik eşitsizlikten doğan sömürünün sürdürülmesi esastır. Oysaki Bolşevik kendi kaderini belirleme hakkında siyasal bağımsızlığın yanı sıra ekonomik eşitlik hedeflenmektedir. Bkz.: Tellal, **a.g.m.** s. 109.

³⁶² Bennigsen, Quelquejay, **a.g.e.**, s. 99.

³⁶³ **A.g.e.**, s. 99.

2.4.2.2. İç Savaş ve Galiyev'in Tasfiyesi

Tatar-Başkır Cumhuriyeti fikri 1918 yazında şiddetlenen iç savaştan dolayı askıya alındı. Zira öncelikli eylem, karşı-devrimcilerin Sovyet ülkesinde bertaraf edilmesiydi. Bu düzlemde Merkezî Müslüman Komiserliği'ne bağlı bir Merkezî Müslüman Askerî Konseyi teşkil edildi. Sultan Galiyev bu konseyin üyeliğini yaparken Mollanur Vahidov mezkûr konseyin başkanıydı.³⁶⁴ Konsey, 6 Ağustos 1918'de Çek Lejyonerlerin Beyaz Ordu birlikleriyle birlikte Kazan'a³⁶⁵ taarruz etmesi üzerine gerçek rolünü oynadı.³⁶⁶ Vahidov komutasındaki Müslüman komünist birlikler cepheye gitmiş³⁶⁷ ve Bolşevik yönetimi savunmak için çarpışmışlardı.³⁶⁸ Sultan Galiyev, yine Grassis tarafından Panislamist olarak suçlanan Vahidov'un verdiği mücadeleyi şöyle yorumlamaktadır: *"Ama bu Panislamist, bu sırada Rusya'nın Müslüman proleteriyasının örgütlenmesinden hiç bahsetmeksizin içteki karşı-devrimle savaş için Müslüman Kızıl Ordu birliklerini örgütüyor, İç Rusya'daki bütün Müslüman örgütlerini ve Müslüman Millî Meclisi'ni tasfiye ediyor, Türk savaş esirleri arasında sosyalizm propagandası yapıyor."*³⁶⁹ Nitekim Vahidov tarafından yönlendirilen Tatar-Başkır Taburu, Kızıl Ordu'ya büyük bir destek vermişti. Şiddetli bir çarpışma yaşayan Vahidov, en sonunda yakalanmış ve 19 Ağustos 1918'de kurşuna dizilerek öldürülmüştü. Lakin Tatar-Başkır birliklerin mücadelesi son kertesine kadar devam etmişti: *"Kazan, Çek Lejyonerlerin elinden kurtarılmış ve Kolçak ordusu geri püskürtülmüştü."*³⁷⁰ Böylece Sovyet iktidarıyla Tatar-Başkır

³⁶⁴ Gültekin, **a.g.e.**, s. 55.

³⁶⁵ Galiyev, **a.g.e.**, s. 153.

³⁶⁶ Ermeni Ulusal Konseyi Delegatesi Y. H. Zavriev tarafından 15 Haziran 1918'de kaleme alınan bir telgrafta şu bilgiler geçmektedir: *"Çekoslovakların arkasında İngilizler, Fransızlar ve Amerikalılar durmaktadır. Çekoslovak güçleri, Ural Kossaklarının iltihakıyla daha da güçlendiler. Bunların arkasında keza Sosyalist-Devrimciler ve Menşeviklerin de olduğu görülmektedir. İtilaf devletlerinin resmen Halk Komiserleri Konseyi'ne verdikleri bir notada Çekoslovak güçleri aracılığıyla Volga'dan Astrahan'a kadar bir cephe oluşturmak ve Hazar denizini kendi denizi haline getirmek istedikleri anlaşılmaktadır. Bu durumda İtilaf devletleri tabî ki güneyden ve kuzeyden kuvvet gönderip Bakü ile yakından ilgileneceklerdir."* Bkz.; GARF, Fond: P-1235, Opus: 93, Ed. Xr.; 163, L. 32.

³⁶⁷ Landa, **a.g.m.**, s. 59.

³⁶⁸ Çekoslovak ve Rus anti-komünist askerî birliklerin Kazan'a doğru yaklaşmasıyla Vahidov, bu Tatar şehrinin müdafaasını tanzim etmek üzere Moskova'dan ayrıldı. 22 Temmuz'da Türk Sosyalistleri Kongresi'nde verdiği son konferansında doğunun hürriyetini kazanmasında ancak işçi proleteriyasının kesin bir rol oynayacağına işaret ederek, Başkır Müfrezesi Kazan'a geldi. Bkz.; Serge A. Zenkovsky, **Rusya'da Pantürkizm ve Müslümanlık**, Çev: İzzet Kantemir, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1983, s. 161.

³⁶⁹ Galiyev, **a.g.e.**, s. 152.

³⁷⁰ Bennigsen, Wimbush, **a.g.e.**, s. 61.

ideologları arasındaki köprünün ayakları biraz olsun güçlenmişti. İç savaş sürecinde Bolşevik yönetim tarafında mücadele veren Tatar-Başkır ideologlarının kendilerine göre bu cenahta savaşmalarının bir takım sebepleri vardı. Bu bağlamda Galiyevizmin kuramcılarında olan Hanefi Muzaffer, Kurucu Meclis'in açılması ve burjuva cumhuriyetin kurulması durumunda çoğunluğun Ruslar'a geçeceğini ve Tatar-Başkır halkının yeniden şovenizm tehlikesiyle karşı karşıya kalacağını yazmaktaydı: *"Belki bize kendi masalarından birkaç ekmek kısıntısı verecekler ama bu yalnızca bir entrikadan ibaret olacak. Eğer biz kendi kaderimizi Büyük Rusların eline bırakırsak hiçbir şekilde kendi kendimizi idame ettiremeyiz."*³⁷¹

Kazan'daki zaferden sonra Sultan Galiyev, deyim yerindeyse Vahidov'un varisi oldu: *"Volga ve Ural'da iç savaş süresince büyük bir rol oynayarak tüm yetkileri eline aldı. 26 yaşında Merkezî Müslüman Komiserliği'nin başkanı oldu. Askerî ve deniz işleri halk komiserliğine bağlı Merkezî Müslüman Askerî Heyeti'nin başkanı seçildi ve daha sonra federal tarım komitesinin başına getirildi."*³⁷²

Bütün bu genişletilmiş yetkiler bir yana 5 Kasım 1918'deki ilk Müslüman Komünistleri Kongresi'yle birlikte Galiyev ve Moskova arasındaki ilişkiler de değişmeye başladı.³⁷³ Müslüman Komünist Partisi'nin özerkliği talep eden ve bu emeline kavuşamayan Galiyev, bir nevi hayal kırıklığına uğradı. Zira Sovyet yönetiminin milliyetçi ve Müslüman yapılara karşı yaklaşımı değişmişti. Buna mukabil Bolşevik aygıtın, Tatarlar ve Başkırlar için hukuksal statü teşkil etme niyeti ise hâlâ devam ediyordu. Nitekim, öncelikle 23 Mart 1919'da Başkırdistan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ve ardından 27 Mayıs 1920'de Tataristan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ilan edildi.³⁷⁴ Bu bağlamda Serge A. Zenkovsky, özerklik sürecini şöyle betimlemektedir: *"Uzun beklemeden sonra kurulmuş olan Tatar Cumhuriyeti bir millî özerklik değil, bir sovyettir. Stalin'in kendisi de muhtemeldir ki Tatar komünistlerinden daha az zevk duymamıştır. Trotskiy'in sol komünistlerinin bütün itirazlarına rağmen yeni bir cumhuriyet yaratılmıştı. Fikrin*

³⁷¹ Arşaruni, Gabidullin, **a.g.e.**, s. 44.

³⁷² Landa, **a.g.m.**, s. 59.

³⁷³ Bennigsen, Quelquejay, **a.g.e.**, s. 102.

³⁷⁴ Tatar ve Başkır Cumhuriyetlerinin Sovyet Rusya bünyesinde kurulmasına ilişkin yasa, 23 Mart 1919'da kabul edildi. Bkz.; Gerhard V. Mende, **Der Nationale Kampf Der Russlandtürken (Rusya Türklerinin Millî Mücadelesi)**, Weidmannsche Buchhandlung, Berlin 1936, s. 139.

asıl kaynağı NARKOMNATS'tı (milliyetler halk komiserliği-İ.K.). Stalin'in acemi çaylaklarından geliyordu.”³⁷⁵

İki ayrı cumhuriyetin inşası, Galiyev'in tasavvurundaki Müslüman devlet modeline tersti. Dolayısıyla Moskova ile Galiyev arasındaki kırılma devam ediyordu. Bunu takiben Rusya Komünist Partisi'nin 1921'de gerçekleştirilen 10. kongresi'nde Turancı³⁷⁶ ve Panislamist maskeler altında olgunlaşan yerli milliyetçiliğe karşı mücadele etme ihtarı (Stalin tarafından) gelmişti.³⁷⁷ Aynı şekilde 17-25 Nisan 1923'te düzenlenen 12. parti kongresinde bir kez daha Stalin tarafından, Büyük Rus şovenizmi ve yerli şovenizme karşı tedbirli olunması gerektiği dikte edilmişti.³⁷⁸ Aynı kongrede Sultan Galiyev'in ipi çekilmiş ve Mayıs 1923'te tutuklanarak partiden ihraç edilmişti. “Serbest bırakıldıktan sonra anti-Sovyet örgütlenme çalışmasını durdurmaz. Galiyev, fikirlerini esas olarak bu dönemde olgunlaştırır. Turan Federal Sosyalist Cumhuriyeti, Sömürgeler Enternasyonalı, Doğu Sosyalist Partisi vb. konularda teorik çalışmalar yapar. Öte yandan illegal örgütlenme çalışmalarını sürdürür.”³⁷⁹

Böylece Mirsaid Sultan Galiyev, Müslüman Komünist hareketin en önemli kuramcılarında biri olarak Sovyet sisteminin dışında kaldı. Türkiye Cumhuriyeti dâhil birçok Müslüman ülke için Bolşevizm'i kurtarıcı bir akım olarak gören Galiyev, Sovyet yönetimine “araçsal” bir tutumla yaklaşmış ve bu yaklaşımın bedeli kendisi için ağır olmuştu.

³⁷⁵ Zenkovsky, **a.g.e.**, s. 168.; Mende, **a.g.e.**, s. 139.

³⁷⁶ Bu mefkûreye göre Türk'ün vatani ve toprağı ne Türkiye ne de Türkistan'dır; bilakis büyük Turan'dır. Eğer bu mefkûreyi konu edinen çalışmalara bakılırsa Çin ve Hindistan'ın da Turan'ın bünyesinde yer aldığını görmekteyiz. Bu ülkü, emperyalizm ve iktisadî yaşamdan uzak kalan kast sistemine son derece yakın görünmektedir. Bkz.; GARF, Fond: 5402, Opis: 1, Ed. Xr.: 557, L. 35.

³⁷⁷ Tellal, **a.g.m.**, s. 122.

³⁷⁸ XII. parti kongresinde Stalin'in Galiyev karşıtlığı açıkça su yüzüne çıkmıştır. Stalin, kongreye sunduğu raporda “ulusal sorunun yeni bir konuş biçiminden söz edilebileceğine” işaret etmiştir: “Ulusal sorunu bir kez daha koyacağız, çünkü ulusal ve uluslararası koşullar değişiyor.” Tartışmayı kapama konuşmasında Stalin, Büyük Rus şovenizmiyle savaş kadar, yerli şovenizmlerle de savaşımın gerekliliğinin altını çizmiştir. Bolşevikler ve özellikle de Stalin, milliyetlere özgürlük ilkesini ancak proleteryanın yararına olduğu zaman kabul etmişlerdir. Bkz.; Tellal, **a.g.m.**, s. 122.

³⁷⁹ Gültekin, **a.g.e.**, s. 66.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ANKARA HÜKÜMETİNİN SOVYET SİYASETİ (1919-1922)

3.1. Anadolu İhtilâli ve Sovyet Rusya

3.1.1. Kemalist Hareketle İlk Temaslar

3.1.1.1. Mustafa Kemal'in Samsun'a Çıkışı

İstanbul hükümeti, Hürriyet ve İtilaf Partisi'nin iktidara gelişi ve Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasıyla beraber İtilaf devletlerinin nüfuzu altına girmiş ve bir bakıma halk üzerindeki kontrolü kaybetmişti. Bâb-ı Âli'de müzminleşen hükümet değişiklikleri ve otorite boşluğu tüm sınıf ve tabakaları yeterince olumsuz etkilemişti. Eşraf, toprak ağaları, işçiler,³⁸⁰ yoksul köylüler, ulema ve subaylardan oluşan bazı gruplar İtilaf devletlerinin işgaline karşı mukavemet göstermeye çalışıyorlardı.³⁸¹ Bilhassa subaylar arasında homurdanmalar başlamış ve yaşanan kasvetli günlerde bir çıkış yolu aramak gerektiği düşüncesi gittikçe belirgenleşmişti. Bu subaylar arasında adı giderek ön plâna çıkan kişilerden biri Mustafa Kemal'di. Arkadaşlarının çoğu Ermeni Soykırımı'na iştirak ettikleri gerekçesiyle Malta'ya sürgün edilmiş ve siyaset sahnesinden uzaklaştırılmıştı. Bir süredir İstanbul'da yaşam sürdüren Mustafa Kemal ise bu gelişmeleri yakından takip ediyor ve kendince bazı girişimlerde bulunuyordu. Silâh arkadaşlarından İsmet İnönü, yaşanan hareketlilikleri şöyle anlatmaktadır: *“Perapalas'taki dairesinde resmî bir daireymiş gibi ziyaretleri kabul ederdi. İktidarda bulunan, iktidardan*

³⁸⁰ Az sayıdaki işçi sınıfı (yaklaşık 150 bin kişilik), ekseriyette dış güçler tarafından işgal edilen üç önemli sanayi kentinde -İstanbul, İzmir, Adana- toplanmıştı. Proleteryanın küçük bir bölümü, Anadolu'daki irili ufaklı işletmelerde çalışmaktaydı. Bkz.; M. A. Gasratyan, S. F. Oreşkova, Y. A. Petrosyan, **Oçerki İstorii Turtsii (Türkiye Tarihi Üzerine Denemeler)**, İzdatelstvo “Nauka”, Moskva 1983, s. 166.

³⁸¹ Kemal H. Karpat, **Kısa Türkiye Tarihi 1800-2012**, Timaş Yayınları, İstanbul 2012, s. 114.; G. Glebovskiy Guryev tarafından 1922 yılında ele alınan bir makalede padişaha karşı mukavemet gösteren sınıflar ve maksatları şöyle nitelendirilmektedir: *“Soylular ve aristokrasi içinden gelen askerî aristokrasinin birkaç kırıntısı sultanı desteklemektedir. Ticarî ve sınaî inkişafın üstüne haç koyan Sevr Antlaşması'nı imzalayan sultanı affetmeyen tüccar sınıfı ise sultanlığa karşı çıkmaktadır. Ticaret burjuvazisi ülkedeki üretim gücünü artırmayı, ekonomik bağımsızlığı elde etmeyi, ülkenin ekonomik gelişmesini engelleyen ve ülkenin Avrupa'dan izolasyonunu hızlandıran ruhban sınıfı tarafınca şiddet kullanılarak kültleştirilen arkaik kalıntıları ortadan kaldırmayı amaçlamaktadır. Bu çerçevede askerlerin büyük çoğunluğu ve özellikle son dönemde tezahür eden aydın sınıfının büyük bir kesimi tarafından destek görmektedir. İki grup arasındaki uyumsuzluk ortada. Üçüncü grup (çıkartları birinci ve ikinci gruptan keskin bir şekilde ayrılan) geniş işçi kitleleri ve siyasî, sosyo-ekonomik reformları gerçekleştiren Anadolu köylüsünden oluşmaktadır.”* Bkz.; “Turtsiya v Borbe za Svoje Osvobojdeniye” (Türkiye Kendi İstiklâl Mücadelesinde), **Turkestanskaya Pravda**, Sayı: 89, Pyatnitsa, 3 Noyabrya 1922, s. 1.

çekilmiş olan, siyaset âleminde ve ordu içinde çalışan, resmî selahiyeti olan veya olmayan, hadiselerle vukufu varsayılan ve herhalde enteresan ne kadar insan varsa bunlarla, herkesle konuşur, kendilerini dinler ve fikirlerini muhataplarına telkin etmeye çalışırdı.”³⁸²

Mustafa Kemal’a göre ülkeyi söz konusu buhrandan kurtarmanın yolu öncelikle daha gayretkeş ve tutarlı bir hükümet seçmektir. Bu yüzden sadarete aday şahıslar üzerinde etkili olmaya ve kendi ilkelerine uygun bir hükümetin kurulması için çaba sarf etmeye çalışmıştı. Fakat teşebbüsleri, telkinleri yetersiz kalmış ve 4 Mart 1919’da Damat Ferit Paşa Hükümeti’nin³⁸³ kurulmasıyla birlikte İstanbul’da mücadele etme ümidini neredeyse yitirmişti.³⁸⁴ Mustafa Kemal açısından işgalci güçlere ve Anadolu toprakları üzerinde hak iddia eden etnik gruplara (Ermeniler, Rumlar, Kürtler vb.) karşı mücadele etmek için başka çözüm yolları bulmak gerekiyordu. Bu çerçevede kendi çözüm yolunu şu şekilde çizmişti: “*Uygun bir zaman ve ortamda İstanbul’dan kaybolmak, basit bir düzenlemeyle Anadolu içine girmek, bir süre adsız çalıştıktan sonra bütün Türk ulusuna felaketi duyurmak.*”³⁸⁵

Aslında saltanat ve hilafeti korumak, işgalcilere karşı millî bir mücadele başlatmak ve ekseriyette Türk kimliğinin hâkim olduğu yeni bir Müslüman-Türk devletinin temellerini atma noktasında Mustafa Kemal ile aynı görüşlere sahip bir de Kâzım Karabekir vardı. Bu anlamda dönemi yakından yaşayan İsmet İnönü, Karabekir’in gayesini ve bakış açısını şöyle yansıtmaktadır: “*Karabekir Paşa’nın görüşü ve mütalaası şu: Anadolu’ya gitmek, tekrar kolorduların başına dönmek ve memleketin kurtulması için çalışmak.*”³⁸⁶ Bu bağlamda Mustafa Kemal’in Anadolu’ya geçiş plânları yaptığı dönemde Erzurum’da 15. Kolordu Komutanlığı’na

³⁸² İsmet İnönü, **Hatıralar**, Haz: Sabahattin Selek, 1. Kitap, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1985, s. 168.

³⁸³ Damat Ferit’in yönetim üzerine pek tecrübesi yoktu ve imparatorluğu girdaba çeken birçok iç soruna ilişkin çok az bilgisi vardı. Kabinede geçen 5 dönem boyunca onun yönetimi bir hayli feciydi. İnsanların sultana ve politikasına karşı çıktıkları bir dönemde sultan, Damat Ferit’in etfarındakilere nispeten son derece sadık olduğunu ve istediği her şeyi sorunsuzca yerine getirmeye gönüllü olduğunu düşünüyordu. Bkz.; Stanford J. Shaw, **From Empire to Republic (İmparatorluktan Cumhuriyete)**, Vol: 1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2000, s. 157.

³⁸⁴ Damat Ferit Paşa, 1 Ekim 1919’da ayrıldığı sadaret görevine yaklaşık 7 ay sonra 5 Nisan 1920’de yeniden tayin edildi. Bu tayin ile Damat Ferit Paşa IV. defa hükümeti kurmakla görevlendiriliyordu. Bkz.; Osman Akandere, “Damat Ferit Paşa’nın IV. Hükümeti Döneminde Kuvâ-yı Milliye İleri Gelenleri Hakkında Verilen İdam Kararları”, **Atatürk Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı: 43, Bahar 2009, s. 343-406.

³⁸⁵ Baki Öz, **Atatürk’ün Anadolu’ya Gönderiliş Olayı’nın İçyüzü**, Can Yayınları, İstanbul 1995, s. 24.

³⁸⁶ İnönü, **a.g.e.**, s. 171.

atanan Karabekir,³⁸⁷ çoktan millî mücadele faaliyetlerine başlamıştı: “*Kâzım Karabekir, 19 Nisan 1919’da Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti’nin idarecilerinden, ellerinde bulunan silâhların İngilizlere teslim edilmemesini istemekle birlikte kendi emrindeki birliklerin de onlara yardımdan geri kalmayacaklarını belirtmiştir. Böylece ilk defa doğuda direniş fikri sivil-asker işbirliği sayesinde gerçekleşerek bu bölge emniyet altına alınmış oluyordu.*”³⁸⁸ Bu bakımdan Mustafa Kemal’in Anadolu’ya geçişi, istiklâl mücadelesinin ilk adımı olmaktan ziyade payandası olma niteliği taşıyacaktır.

Mustafa Kemal’in Anadolu’ya geçmek için fırsat kolladığı dönemde hâlihazırda bir kargaşa söz konusuydu: “*Anadolu’da İtilaf devletlerinin işgalci güçlerine karşı çok sayıda isyan baş göstermişti. Birçok Osmanlı subayı bir araya gelmiş, istilacılara karşı yer yer pasif ve aktif bir mukavemet (bütün Anadolu’ya yayılan sert bir istiklâl hareketi) göstermişlerdi.*”³⁸⁹ Mezkûr isyanlar ve iç karışıklıklar İngiltere’yi bir hayli tedirgin etmişti. Düzeni sağlamak ve bölgedeki Rum halkın güvenliğini temin etmek artık zaruriydi. İngiltere’nin talimatı doğrultusunda hareket eden Damat Ferit Paşa Hükümeti, bölgede asayişi sağlamak için 9. ordu müfettişliğini teşkil etti. Ancak bu görevi ifa edecek kişiyi seçerken çok dikkatli olmalıydı. Özellikle hem sultana hem de İngilizlere sadakatinden şüphe olunmayacak biri olmalıydı. Bu bağlamda Sadrazam Ferit Paşa, Dâhiliye Nazırı Mehmet Ali Bey’den bir isim belirlemesini rica etmişti. Gerekli incelemelerde bulunan Mehmet Ali Bey şu öneride bulundu: “*Düzenin bozulduğu bölgeye bu sorunun üstesinden gelebilecek, deneyimli birisini geniş yetkilerle göndermek gerekir; varolan komutanlar arasında bu niteliklere sahip olarak aklıma gelen Mustafa Kemal Paşa’dır.*”³⁹⁰

³⁸⁷ 11 Nisan Cuma günü padişaha arz-ı veda için selamlığa gittim ve huzura kabul olundum. Beni şarktaki 9. ordu kıtaatından müteşekkil olan 15. kolordu kumandanlığına tayin buyurdularından dolayı teşekkür ettim ve İstanbul’da kolordu kumandanlıklarından gelmiş genç kumandanların Anadolu’ya kıtaatın başına geçirilmesi için isticâl buyurmalarını, aksi halde telafisi gayri mümkün felaketlerle karşılaşacağımızı hatırlattım ve İtilaf devletlerinin ordularımızın silâhlarını toplamaya başladıklarını ve bunun neticesinin korkunç olacağını izah ettim. Bkz.; Kâzım Karabekir, **İstiklâl Harbi’nin Esasları**, Basın Kitapevi, İstanbul 1981, s. 68-69.

³⁸⁸ Karpas, **a.g.e.**, s. 115.

³⁸⁹ “Atatyurk”, **100 Çelovek Kotoriye İzmenili Hod İstorii (Tarihin Gidişatını Değiştiren 100 Kişi)**, İzdatelstvo “De Agastoni”, Sayı: 61, Moskva 2009, s. 1-32.

³⁹⁰ Dönemin İçişleri Bakanı Mehmet Ali Bey, M. Kemal’in arkadaşı Ali Fuat Paşa’nın yakınıydı. M. Kemal ve Ali Fuat, M. Ali Bey’i yola getirebilmek için A. Fuat Paşa’nın babası İsmail Fazıl Paşa’yı

Bu öneriyi değerlendiren Damat Ferit Paşa, bir takım kuşkularına rağmen Mustafa Kemal'de karar kıldı. Mustafa Kemal, birçok İttihatçı subaya nazaran hem İngiltere hem de İstanbul yönetimi için son derece muğlâk bir karaktere sahipti. Ancak şu an için deneyimli ve uyumlu bir subay izlenimi vermekteydi. Bu suretle 9. ordu müfettişliğine getirilen Mustafa Kemal, 16 Mayıs'ta Samsun'a gitmek üzere Bandırma Vapuru ile yola çıktı.³⁹¹ Samsun'a doğru yola koyulduğu saatlerde İzmir ve çevresi Yunan birlikleri tarafından işgal edilmişti.³⁹² Söz konusu işgalin etkisinde kalan Mustafa Kemal, edindiği bu ruh haliyle 19 Mayıs 1919'da Samsun'a vardı: *"Onun müfettişlik bölgesi Samsun (Canik), Trabzon, Sivas, Erzurum, Van livalarını içine alıyor, yetkileri ise hem askerî hem de idarî makamları kapsayacak ölçüde geniş tutuluyordu."*³⁹³ Aynı gün içinde ikinci Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin kurulduğunu belirtmekte fayda var.³⁹⁴

3.1.1.2. İlk Sovyet İlişkileri ve Kongreler

3.1.1.2.1. Havza Görüşmesi ve Erzurum Kongresi

Mustafa Kemal, Samsun'a vardığında memleketin içinde bulunduğu buhranı daha yakından görme fırsatı yakalamış³⁹⁵ ve bu sırada Erzurum'da bulunan Kâzım

---

devreye sokmuşlardı. İ. Fazıl Paşa, M. Kemal'i oğlu kadar seviyordu. Rauf Bey'e göre M. Kemal, M. Ali Beyce Sadrazam D. Ferit Paşa'ya Beyoğlu'ndaki Cercle d'Orient'te bir yemekte tanıştırmıştı. Karşılama resmî geçmesine karşın başbakanın amacı M. Kemal'i görmek ve tanımaktı. Bkz.; Öz, **a.g.e.**, s. 41-42.

³⁹¹ "Atatyürk", **a.g.y.**, s. 14.; Samih Nafiz Tansu, **İki Devrin Perde Arkası**, Pınar Yayınevi, İstanbul 1964, s. 334.

³⁹² Shaw, **a.g.e.**, s. 161.; Karabekir, **İstiklâl Harbi'nin Esasları**, s. 84.; Mondros Ateşkes Antlaşması'na göre sultan hükümeti, İtilaf güçlerine İstanbul'u ve Osmanlı Devleti'nin önemli askerî bölgelerini işgal etme izni verdi. İtilaf devletleri, antlaşmanın ilgili şartlarını ivedilikle uygulayarak Osmanlı Devleti'ni kendi askerî tehdidi altına alacaklarını düşünüyorlardı. Bkz.; **İstoriya Turtsii (Türkiye Tarihi)**, Pervod: Y. E. Golman, Tom: 3, Moskovskiy Institut Vostokovedeniya İmeni N. N. Narimanova, Moskva 1937, s. 78.; Padişah VI. Mehmet Vahidettin, İzmir'in işgali ve işgale karşı yükselen öfkeyi Ekim 1919'da bir Fransız gazetesine verdiği mülakatta şu şekilde değerlendirmektedir: *"İzmir kelimesi en uzak vilayetlerimizde dalgalanıyor. Bu isim ne benim ne de milletimin kabul edemeyeceği bir tahkir ve tehdit şeklinde kalbimizin en derin yerinde mahkûktur. Yunanlıların İzmir'e yerleşmesi ve bunu müteakip imparatorluğun aksam-ı garbiyesinde tamamıyla terk olan arazi ve biladın elimizden alınacağı haberi tebaamız arasında şedid bir tesir tevhit etti. Fakat fitne çıkarmak isteyenlerin takip ettikleri vesait ile davamızın kutsiyetini ihlal etmemeleri lazımdır."* Bkz.; "Zat-ı Şahanenin Fikirleri ve Ümitleri", **İstiklâl**, Sayı: 265, 1 Ekim 1919, s. 2.

³⁹³ Karpat, **a.g.e.**, s. 115-116.

³⁹⁴ "Yeni Kabine", **Sabah**, Sayı: 10701, 20 Mayıs 1919, s. 1.

³⁹⁵ Gazi Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, Bizbize Basın Yayın Eğitim Hiz. San. Tic. Ltd. Şti., Ankara 2007, s. 1.

Karabekir'le fikir teatisinde bulunmuştu.³⁹⁶ 21 Mayıs 1919 tarihli bir telgrafında şöyle yazmaktaydı: “*Millet ve memlekete medyun olduğumuz en son vazife-i vicdaniyeyi yakından mesai-i müştereke ile en iyi ifa etmek mümkün olacağı kanaatiyle bu son memuriyeti kabul ettim. Bir an evvel zat-ı âlinize mülâki olmak arzusundayım. Ancak Samsun ve havalisinin vaziyeti, asayişsizliği yüzünden fena bir âkıbete duçar olmak mahiyetindedir.*”³⁹⁷

Samsun'da ve diğer bölgelerde hâsıl olan kargaşa ve işgalci hegemonya, Mustafa Kemal'i her geçen gün daha fazla tedirgin etmekteydi.³⁹⁸ İstanbul hükümeti tarafından kendisine verilen görevi uygulamak yerine Anadolu'daki sınıf ve grupları örgütleyip İtilaf devletlerine karşı ayaklandırmak daha makul bir çözüm yolu olarak zihninde yer edinmişti. Bu çerçevede kararını ikinci şıktan yana kullanan Mustafa Kemal ve beraberindeki kabile öncelikle Havza, Amasya, Tokat ve Sivas üzerinden Kâzım Karabekir'e ulaşmanın peşindeydi. Bu yolculuk esnasında hem gözlemler yapılabilir hem de halk arasında propaganda yürütülebilirdi. Nitekim kabile çok beklemeden yola koyulur: “*Mustafa Kemal, 25 Mayıs'ta Samsun'dan sabahın erken saatlerinde külüstür bir Mercedes-Benz arabasıyla sessizce ayrılır. Kendisi şoförün yanındadır. Kâzım Dirik'le Albay Dr. İbrahim Tali, Dr. Binbaşı Refik Saydam bu araçta yer alırlar. Diğer yolcular başka araçlara dağılırlar.*”³⁹⁹

Aynı gün içinde Havza'ya gelen Mustafa Kemal'in burada geçirdiği günler ve faaliyetleri oldukça tartışmalıdır. Zira bazı iddialara göre Sovyet Rusya ile ilk gayri resmî ilişkiler burada vuku bulmuştu. Her ne kadar Şevket Süreyya Aydemir ve bazı araştırmacılar, Mustafa Kemal'in Sovyet Rusya adına gelen Semyon Mihayloviç

³⁹⁶ Kendi ülkesinin hakları için mücadele etmeyi amaçlayan Mustafa Kemal, Anadolu'da resmî bir görev almayı başarmıştı. Burada iki Türk komutanının verdiği destekle İtilaf devletlerine ve dayattıkları antlaşma şartlarına karşı bir ulusal direniş hareketi organize etmişti. Bkz.; Lord Kinros, **Rastsvet i Upadok Osmanskoy İmperii (Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükselişi ve Çöküşü)**, İzdatelstvo “Kron-Press”, Moskva 1999, s. 658.

³⁹⁷ Karabekir, **İstiklâl Harbi'nin Esasları**, s. 86.

³⁹⁸ Türkiye'nin kocaman bir imparatorluktan 16 milyonluk küçük ve dağınık bir millet haline gelmesi, boğazların müttefiklere açılması, Britanyalı güçlerin Musul bölgesinde Türk komutanların protestolarına karşı hızla ilerlemesi, İtalyan birliklerin Türkiye'nin güneybatısını (gizli St. Jean-de-Maurienne Antlaşması'na göre İtalya'ya bırakılan) sağlamlaştırmak için Nisan 1919'da Antalya'ya gelişi gibi etkenler Türkler arasında bir infial yarattı. Bkz.; Harish Kapur, **Soviet Russia and Asia 1917-1927 (Sovyet Rusya ve Asya 1917-1927)**, Michael Joseph Ltd. For The Geneva Graduate Institute of International Studies, Geneva 1966, s. 89.

³⁹⁹ Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam Mustafa Kemal**, Remzi Kitapevi, II. Cilt, İstanbul 1990, s. 21.

Budenny (1883-1973) ile yaptığı görüşmeyi asılsız bir söylenti⁴⁰⁰ olarak dillendirenler de dönemi yakından inceleyen ve yaşayan Ali Kemal Meram, bilgi toplama memuru Hüsamettin Ertürk, araştırmacı Gayk Demoyan ve George S. Harris⁴⁰¹ gibi şahsiyetler söz konusu görüşmeyi ayrıntılarıyla onaylamaktadırlar. Son dönem Sovyet araştırmacılarından Mehmet Perinçek ise görüşmeyi Sovyet belgelerine istinaden doğrulamakta ancak görüşmeye iştirak eden şahsın Budenny olmadığını ve Budu Mdivani olabileceğini ileri sürmektedir.⁴⁰² Bununla birlikte Havza görüşmesine katılan kişinin (adı yazılmamaktadır) Sovyet Rusya Milliyetler Halk Komiserliği yayın organı *Jizn Natsionalnostey*'de yayımlanan bazı izlenimleri, görüşmenin gerçekleştiğine dair büyük ipuçları vermektedir. Söz konusu kişi, Anadolu'da Lenin'e ve devrim hareketine büyük bir ilgi olduğunu, Türklerin kendisine yoğun alaka gösterdiğini ve şu sorularla meraklarını gidermeye çalıştıklarını anlatmaktadır: “Sovyet iktidarı, Rusya bölgesinde yaşayan Rus olmayan halklara kendi yazgılarını saptama hakkı tanıyor mu? Komünizm nedir? Türkiye'ye zulmeden İtilaf devletlerine karşı savaşmak için Kızıl Ordu birlikleri gönderilmeyecek mi?”⁴⁰³

Görüşmenin bu kadar tartışmaya açık olmasının sebebi kuşkusuz bu dönemde gizli tutulmuş olmasıdır.⁴⁰⁴ Yine de tüm şüphe ve kafa karışıklıklarını bir yana bırakıp, dönemi yakından müşahade eden Ali Kemal Meram, Ermeni tarihçi Gayk Demoyan ve Teşkilat-ı Mahsusa'da görev almış Hüsamettin Ertürk'ün aktardığı bilgileri esas almayı daha isabetli bulmaktayız. Bu bağlamda Ali Kemal Meram

---

⁴⁰⁰ Bazı yazarlar Mustafa Kemal'in Havza'da Rusya'dan gelen General Budenny ve bir Rus heyetiyle temaslarda bulunduğunu yazarlar. Fakat böyle bir temasa ait hiçbir belge yoktur. Kaldı ki böyle bir temasa ihtimal de verilemez. Evvela şunun içindir ki o tarihte Samsun, İngiliz işgalindedir. Rusya ovaları müttefiklerden destek gören ihtilâl aleyhtarı generallerin, Beyaz Orduların işgali altındadır. Oralardan birinin, bir heyetin Samsun'a gelmesine ihtimal yoktur. Kaldı ki o günlerde Mustafa Kemal, göze çarpacak, dikkati çekecek bir durumda değildir. Henüz resmî vazifeli bir ordu müfettişidir. Bkz.; Aydemir, **a.g.e.**, s. 33.

⁴⁰¹ George S. Harris, **Türkiye'de Komünizmin Kaynakları**, Çev: Enis Yedek, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1979, s. 63.

⁴⁰² Mehmet Perinçek, **Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri-Sovyet Arşiv Belgeleriyle**, Kaynak Yayınları, İstanbul 2005, s. 35.

⁴⁰³ Perinçek, **a.g.e.**, s. 33.

⁴⁰⁴ Mustafa Kemal'in Havza görüşmesini diğer komutanlara telgrafla bildirmemesi gayet doğaldır. İngilizler ve Amerikalılar, o dönemde şifreli telgrafları çözebiliyorlardı. Böyle bir görüşmenin gerek İstanbul hükümeti gerekse İngiliz ve Amerikalılar tarafından öğrenilmesi önemli sorunlar yaratabilirdi. Görüşmenin gizli tutulmuş olması mantıklıdır. Kaldı ki Mustafa Kemal'in yakın çevresinden bu görüşmeyi reddeden tek bir kimse yoktur. Bkz.; Perinçek, **a.g.e.**, s. 34.

tarafından aktarılan, Mustafa Kemal'in bir zaman sonra Sovyet elçisine (muhtemelen Budu Mdivani) söylediği şu sözler görüşmenin gerçekleştiğine ilişkin önem arz etmektedir: *“Türkler, Batı emperyalistlerine karşı bir ölüm-kalım savaşı veriyorlar. Bu savaş mutlak olarak başarıya ulaşacaktır. 1919'da Havza'da görüştüğümüz Sovyet delegasyonuna da açıkça belirttiğimiz gibi, zaferden sonra Türkiye'de bir takım sosyal devrimler yapılacaktır. Hilafet kaldırılacak, saltanata son verilecek ve cumhuriyet kurulacaktır.”*⁴⁰⁵

Bilhassa Kafkasya'da sıkıntılar yaşayan Sovyet Rusya için Anadolu hareketinin özünü anlamak ve ideolojisini tanımak elzem bir ihtiyaçtı. Bu maksatla Havza'ya geldiği düşünülen Budenniy, özellikle Anadolu'da kurulması plânlanan yeni devletin şekli, ideolojisi ve yapısıyla ilgili istişareler yapmıştı. Bu suretle Meram, Sovyet delegasyonu ve Mustafa Kemal arasında gerçekleşen görüşmeye ilişkin şunları yazmaktadır: *“Budenniy palabıyığı, babacan davranışları ve güleç yüzüyle bir albaydan çok, tipik bir mujiktir. Havza'da başlayan gizli görüşmeler, önce karşılıklı inanç ve güvenin sağlanması, sonra da kural ve koşulların bağdaşması için üst üste toplanmalarını gerektirecektir.”*⁴⁰⁶

Bilgi toplama memuru Hüsamettin Ertürk'ün anılarına bakılırsa ikili arasında bir diyalog yaşanmış ve söz konusu diyalogta Budenniy, Mustafa Kemal'e ne tür bir rejim hayali kurduklarına dair sorular yöneltilmiş: *“Mustafa Kemal muhatabının maksadını pek güzel anlamış ve hemen şaşırmadan cevabını vermişti:*

-Tabii ki Sovyetlerin, Şuralar Cumhuriyeti'ne benzer bir hükümet tarzı.

-Yani Bolşevikliğin prensipleri üzerine kurulmuş bir cumhuriyet değil mi generalim?

*-Öyle olacak, devlet sosyalizmi dersek daha doğru söylemiş oluruz.”*⁴⁰⁷

Karşılıklı diyalogta Budenniy sadece sosyalizme geçişin yeterli olmayacağını, daha kapsayıcı bir ideoloji ve üst aşama olan komünizmin benimsenmesinin yararlı ve isabetli olacağını telkin etmeye çalışmıştır. Komünizm konusunda net bir yanıt veya söz vermediği gözlemlenen Mustafa Kemal'in asıl amacı İtilaf devletleriyle

⁴⁰⁵ Ali Kemal Meram, **Türk-Rus İlişkileri Tarihi**, Kıtış Yayınları, İstanbul 1969, s. 296.

⁴⁰⁶ **A.g.e.**, s. 235-236.

⁴⁰⁷ Tansu, **a.g.e.**, s. 339.

girişilecek müşkül çarpışmalar için silâh ve para yardımı koparmaktı.⁴⁰⁸ Bu bağlamda Fevzi Çakmak, Mustafa Kemal'in kendisine şu açıklamalarda bulunduğunu aktarmaktadır: *"O zaman bir sırat köprüsü geçmek zorundaydık, meşhur sözdür, köprüyü geçene kadar... Dayı dedik vesselam."*⁴⁰⁹

İki tarafın da pragmatist ve taktiksel yaklaştığı görüşme, Türkiye açısından olumlu geçmişti. Budennyı, Sovyet yönetiminin emperyalistlere karşı verilecek kurtuluş mücadelesinde Türkiye'ye gerekli askerî ve ekonomik desteği vereceğini aktarmıştı.⁴¹⁰ Ermeni tarihçi Gayk Demoyan, Budennyı'nın sözünü ettiği yardımla ilgili şu tespitte bulunmaktadır: *"Semyon Budennyı, Mustafa Kemal'le Havza'da Mayıs 1919'da yaptığı görüşme esnasında Moskova'nın Türkiye'yi destekleyeceğini ve Türk topraklarında Kürt, Ermeni, Rum devletlerinin oluşumuna imkân vermeyeceğini temin etmişti. Bu özellikle Ermenistan'ın bedelini ağır ödediği gelecekteki Sovyet-Türk ittifakının bir belirtisiydi."*⁴¹¹

Bu dönemde Mustafa Kemal'in siyasî ve askerî işlerini üstlenen Kurmay Binbaşı Hüsrev Bey, 7 Haziran 1919'da Kâzım Karabekir'e gönderdiği bir telgrafta olası Bolşevik yardıma ilişkin şunları kaydetmişti: *"Bolşeviklerle temas edilmek, prensipleri anlaşılacak, Türk'te ananelere ve muayyen kaidelere hanel vermeme şartıyla nasıl kabul olunacağını, nasıl tatbik edileceğini kararlaştırmak, fakat sınır birliği kurulunca düşman taarruzlarına karşı koymayı temin etmek için silâh, cephane, erzak almak cihetlerini sağlam kazığa bağlamak lazımdır."*⁴¹²

⁴⁰⁸ Mustafa Kemal, görüşmenin bir bölümünde şu sözleri dile getirmişti: *"İlk önce kavranması gereken bir nokta var. Sovyetlerin bize yardımcı olması, yalnız bizim kurtuluşumuzu sağlamış olmayacak, bizzat Rusya'nın, rejiminizin ve geleceğinizin devamı ve güveni garanti edilmiş olacaktır. Hükümetinizin olaylara bu açıdan bakmış olduğuna inanmak isterim. Sovyetlerin bizim ulusal kurtuluşumuza karşı gösterecekleri ilgi, bir bakıma kendi güvenliklerine karşı gösterecekleri ilgi ile ilintilidir."* Bkz.; Meram, a.g.e., s. 238.; Rus arşivinde mevcut *"Anadolu'da Komünist Hareket"* adlı bir makalede Mustafa Kemal'in komünizme bakış açısı şöyle aktarılmaktadır: *"Mustafa Kemal konuşmalarının birinde komünizmin tüm dünyayı sarmalamış bulaşıcı bir hastalık ve mikrop olduğunu söylemektedir. 'Eğer komünizm ülkemize bulaşırsa komünistlerle birlikte yaşamak zorunda kalacağız' şeklinde konuşmaktadır."* Bkz.; GARF, Fond: 5402, Opis: 1, Ed. Xr.: 557, L. 13.

⁴⁰⁹ Tansu, a.g.e., s. 340-341.

⁴¹⁰ Meram, a.g.e., s. 238.

⁴¹¹ Gayk Demoyan, *Turtsiya i Karabahskiy Konflikt v Kontse XX - Naçale XXI Vekov (20. Yüzyılın Sonunda ve 21. Yüzyılın Başında Türkiye ve Karabağ Çatışması)*, Avtorskoye İzdaniye, Yerevan 2006, s. 53.

⁴¹² Aydemir, a.g.e., s. 31-32.

Havza'da bu görüşmeler gerçekleşirken Sovyet yönetimi, Türkiye'yi yakından takip için çeşitli girişimlerini sürdürmekteydi.⁴¹³ Bu suretle Odessa'da faaliyet yürüten *Yeni Dünya* gazetesinin ekibi arasından küçük bir heyet seçilerek Türkiye'ye gönderildi. Mustafa Suphi bu konuda, ileri gelen bazı arkadaşlarının esirlerle birlikte iki gemi eşliğinde memlekete gittiğini ve merkezî heyet üyesi iki arkadaşının ise İstanbul'a sevk olduklarını yazmaktadır.⁴¹⁴ İstanbul'a gelen azalar, Karakol Cemiyeti ile temaslar kurmuş ve görüş alışverişinde bulunmuşlardı.

Bununla birlikte Sovyet devlet adamı K. B. Radek tarafından kaleme alınan "*Versay Antlaşması'nın İzalesi*" adlı bir risalede söz konusu görüşmeler şu şekilde ele alınmaktaydı: "*Henüz 1919'da, Türkiye'den Denikin, Güney Kafkasya, Gürcistan, Müsavatçılar ve Taşnaklar üzerinden bir takım cephelerle ayrıldığımız bir dönemde Mustafa Kemal Hükümeti ve Türk esirler Sovyet Rusya ile bazı ilişkiler geliştirmeye çalışmışlardı. Bu durum hiç şüphesiz Türklerin siyaset öngörüsünün bir kanıtıdır. Zira Denikin'in Oryol'a ve Yudenitş'in Petrograd'a dayandığı bu süreçte Sovyet Rusya'da ağır bir vaziyet hâkimdi.*"⁴¹⁵

Öte yandan Mustafa Kemal ve arkadaşları, Havza temaslarından sonra Anadolu hareketi için daha fazla umut tazelemişti. Henüz Havza'da iken camilerde sarf edilen ihtilâl nutukları bu uğurda atılan ilk adımlardı. Öyle ki kitleler bir cihada davet ediliyor gibiydi.⁴¹⁶ 12 Haziran 1919'a kadar örgütlenme ve ajitasyon faaliyetlerini sürdüren Mustafa Kemal ve beraberindekiler, bu tarihte Amasya'ya doğru ayaklandılar.

⁴¹³ Sovyet Rusya daha Ankara'da meclis açılmadan önce Anadolu'daki hareketle ilgilenmiş ve gerçekleştirmek istediği dünya işçi ihtilâlinde Türkiye'yi de plân dâhiline almıştı. Bolşevikler amaçlarını gerçekleştirmek için dünya ülkelerini iki kısma ayırarak, her kısımda uygulanacak taktiği ve destek sağlayacak unsurları da ona göre tespit etmişlerdi. Batı Avrupa'nın endüstri ülkelerinde bu ihtilâlin dayandığı sanayi işçileri ve bunları teşkilatlandıran komünist partileriydi. Ortadoğu ve Asya'yı içine alan Doğu'da sanayi ve işçi kitlesi olmaması, Batı sömürgesi altında olmalarından dolayı bu bölgedeki ihtilâlin öncülüğünü köylüler ve Batı sömürgeciliğine karşı bağımsızlık mücadelesini yürüten halk yapacaktı. Bkz.; **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, Atatürk Araştırma Merkezî, Ankara 2000, s. 224.

⁴¹⁴ Erol Mütercimler, **Kurtuluş Savaşı'na Denizden Gelen Destek**, Yaprak Yayınları, İstanbul 1992, s. 105.

⁴¹⁵ GARF, Fond: 5402, Opis: 1, Ed. Xr.: 245, L. 138.

⁴¹⁶ Mesela 30 Mayıs Cuma günü Havza'daki Yürgeç Paşazade Mustafa Bey Mescidi'nde ümitler ve hazırlıklarla bir mevlit tertiplenir. Mevlit İzmir şehitlerinin ruhuna adanacaktır. Kasabadan ve köylerden mümkün olduğu kadar halkın toplanması lazımdır. Toplanır. Cami, cemaati almaz. Sokaklara taşılır. Ama maksat halkı uyarmak, halkı bir nevi cihada veya savaşa çağırmaaktır. Bu, Mustafa Kemal'in halk arasına ilk katılımıdır. Bkz.; Aydemir, **a.g.e.**, s. 24.

Amasya'ya vardığı günlerde İstanbul'a geri çağrılan Mustafa Kemal, üst yönetime riayet etmemiş ve faaliyetlerine devam etmişti. Amaç millî direniş konusunda diğerkolordu komutanlarıyla bir konsensusa ulaşmaktı. Eski Bahriye Nazırı Rauf Orbay, 3. Kolordu Komutanı Refet Bele ve 20. Kolordu Komutanı Ali Fuat Cebesoy'un hazır bulunduğu Amasya'da fikir teatisinde bulunulmuş ve millî mücadele üzerine 19 Haziran'da bir anlaşma sağlanmıştı.⁴¹⁷ Amasya Protokolü adıyla tarihe geçen anlaşma sonucunda öz itibariyle şu içerikte bir genelge (ana hatlarıyla) kaleme alındı: “1-) Ülkenin bütünlüğü tehlikededir, 2-) İstanbul hükümeti, üzerine düşen sorumluluğu yerine getirememektedir. 3-) Halkın bağımsızlığını yine halkın kendisi sağlayacaktır. 4-) Türk halkının taleplerini tüm dünyaya duyuracak bir millî teşkilat kurmak gerekmektedir.”⁴¹⁸

Kâzım Karabekir'in de onay verdiği Amasya Tamimi, Anadolu hareketi açısından büyük önem arz etmektedir. Söz konusu tamime göre ilk iş olarak Erzurum'a gidilecek ve Doğu illeri adına da bir kongre düzenlenecekti. Bu sırada İstanbul hükümetinin Paris Barış Konferansı ile meşgul olduğunu da eklemek gerekir.⁴¹⁹ Nitekim 26 Haziran 1919'da Amasya'dan yola çıkan Mustafa Kemal ve yardımcıları Tokat üzerinden Sivas'a vasıl olmuş, ardından Erzurum'a ulaşmışlardı.⁴²⁰ Kemal, bu konuda Nutuk'ta şöyle yazmaktadır: “Sivas'taki teşkilat ve nasıl hareket edileceği konusunda gerekenlere talimat verdikten sonra hiç uyumadan geçen 27|28 gecesinin sabahında bir bayram günü Sivas'tan Erzurum'a doğru yola çıktık. Bir haftalık yorucu bir otomobil yolculuğundan sonra 3 Temmuz

⁴¹⁷ Karpat, **a.g.e.**, s. 118.; Karabekir, **İstiklâl Harbi'nin Esasları**, s. 95.

⁴¹⁸ Gasratyan, Oreşkova, Petrosyan, **a.g.e.**, s. 166.

⁴¹⁹ Shaw, **a.g.e.**, s. 164; 1. Dünya Savaşı'nın problemlerini tasviye etmek, toprak taleplerini çözümlenmek üzere 32 devletin katılımıyla Paris Barış Konferansı ilk toplantısını 18 Ocak 1919'da yaptı. Bkz.; Musa Gürbüz, “Paris Barış Konferansı ve Sadri Maksudi'nin Türkiye'yi Savunma Mücadelesine Bir Örnek”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Dergisi**, Cilt: 5, Sayı: 17, s. 47-60.

⁴²⁰ Mustafa Kemal Paşa, Erzurum'a gider iken İngilizlerin Samsun'a asker çıkaracakları şayi olduğundan merkezi Sivas'ta bulunan Üçüncü Kolordu Kumandanı Miralay Refet Bey'in müdafaa tertipleri alması kararı verilmiş ve bu maksatla Samsun'un cenubunda Kavak civarında hazırlık yapılmıştır. İngilizler böyle bir sergüzeşte girişmekten vazgeçmişler, hatta Merzifon'daki kuvvetlerini de geri almak basiretini göstermişlerdir. Mukavemet tertipleri alındığından dolayı İstanbul hükümeti Refet Bey'i de Üçüncü Kolordu Kumandanlığı'ndan azletmiştir. Bkz.; Ali İhsan Sabis, **Harp Hatıralarım: İstiklâl Harbi ve Gizli Cihetleri**, 5. Cilt, Nehir Yayınları, İstanbul 1993, s. 66.

1919'da halkın ve askerinin içinden gelen samimi gösteriler arasında Erzurum'a varıldı."⁴²¹

Erzurum'da birkaç gün içinde başlayacak olan kongre için hazırlıklar başlamış ve kongreye başkanlık edecek şahıs konusunda mütalaalar sıklaşmıştı. Erzurum halkının gönlü Kâzım Karabekir'deydi. Lakin Karabekir, İstanbul hükümetinin muvazzaf bir subayı olduğundan bu görevi yürütmesi mümkün değildi. Bu durumda Osmanlı yönetimiyle⁴²² arası bir süredir bozulan Mustafa Kemal'in bu görevi ifa etmesi daha isabetli olacaktı. Bu şansı değerlendiren Mustafa Kemal 8 Temmuz 1919 akşamı ordu müfettişliğinden istifa ettiğini İstanbul'a tebliğ etti.⁴²³

10 Temmuz'da başlaması gereken kongre, Mustafa Kemal'in sine-i millete çekilmeyi üstlenmesine rağmen hâlâ İstanbul hükümetinin resmî askerî üniformasını çıkarmaması ve gerekli üye sayısının zamanında toplanmaması dolayısıyla akamete uğramıştı.⁴²⁴ Ancak söz konusu kısa süreli siyasal kriz aşılmış ve nihayet kongreye geçilmişti. 23 Temmuz-7 Ağustos 1919 tarihleri arasında gerçekleştirilen kongreye Bitlis, Erzurum, Sivas ve Trabzon'dan olmak üzere toplan 54 delege katılmıştı. Başkanlığını Mustafa Kemal'in yaptığı kongre, Doğu Vilayetleri Müdafa-i Hukuk Cemiyeti tarafından düzenlenmişti: "*Kongre, Türk halkının Doğu Anadolu'nun köleleştirilmesine ve ülkenin parçalanmasına izin vermeyeceği şeklinde bir karar*

⁴²¹ Atatürk, **a.g.e.**, s. 33-34.

⁴²² Mustafa Kemal Paşa, Erzurum Kongresi'ne iştirak için temmuz iptidasında Sivas'tan hareket ettikten sonra yolda padişah'tan, Damat Ferit'ten kendisinin İstanbul'a avdeti için mükerrem emirler almış; en nihayet Erzurum'da iken 6 Temmuz 1919'da padişahın başkâtibinden şu şifre gelmiş: "*Hasbel-i cabât, memuriyet-i aliyelerine hitam verilmiş olduğundan hemen bilâ -teahhur Dersaadet'e avdetleri irade-i padişahî iktizasındandır.*" Bkz.; Sabis, **Harp Hatıralarım: İstiklâl Harbi ve Gizli Cihetleri**, s. 64-65.

⁴²³ Tansu, **a.g.e.**, s. 343.

⁴²⁴ Benimle irtibat vazifesini yapan Hoca Raif Efendi ile Necati Bey'i bana göndermişlerdir. Bu zatla bana şunu söylediler: 1- M. Kemal Paşa hazretlerinin kongreye girmeleri arzusunu heyetimiz kabul etmiyor. Sebebi: sine-i millete iltica ettiğini söylemesine rağmen henüz arkasından padişah yaveri kordonunu çıkarmıyor. Kongre üniforma ile idare edilecekse o makamda sizi görmek isteriz. Bkz.; Karabekir, **İstiklâl Harbi'nin Esasları**, s. 105.; Erzurum Kongresi 13 gün yani hemen hemen iki hafta sonraya 23 Temmuz'a ertelenmiştir. Zamanında ya da az sonra gelen delegeler, onları ağırlayan konuksever Erzurumlular için kolay olmayan bir durum! Peki, neden? Tahminin o ki 23'ün 10 Temmuz gibi anlamlı bir tarih olmasındandır. Çünkü hürriyetin ilanı miladi takvime göre 23 Temmuz 1908'di. Bu simgesellik üzerinde bu denli ısrar edilmesi, Vahdeddin'in karşı-devrim niyetlerinin anlaşılması ve buna karşı demokrasi bayrağını açma gereğinin duyulmuş olduğunu bize anlatır sanıyorum. Bkz.; Akşin, Koçak, Özdemir, Boratav, Hilav, Katoğlu, Ödekan, **a.g.e.**, s. 79.

aldı. Ayrıca kongre 9 kişiden müteşekkil, başkanlığını Mustafa Kemal'in yapacağı bir Temsil Heyeti oluşturmuştu.”⁴²⁵

Şu an için ekseriyette Doğu illerini temsil eden Temsil Heyeti, İstanbul hükümetine karşı alternatif bir yürütme organı olarak tertip edilmişti. Erzurum Kongresi ile birlikte halkın Anadolu hareketine dâhil edilmesi amaçlanmıştı. Ancak yoksul köylü tabakalarının ve işçilerin söz konusu kongreye iştirak ettiğini söylemek pek mümkün değil. Bu bağlamda araştırmacı N. M. Lavrov şu tespitte bulunmaktadır: “Kongrelerde toprak ağaları, sanayi burjuvazisi, memurlar, din adamları, devlet erkânı boy gösterdi fakat köylüler, işçiler ve küçük burjuvazi temsil edilmedi.”⁴²⁶

Dolayısıyla subay, toprak ağaları ve 1. Dünya Savaşı esnasında sermaye biriktiren burjuvazinin bireysel talepleriyle şekillenen Anadolu hareketi, ilk “meşruluk adımı” atmıştı. Çünkü direniş hareketinin, kamuoyunda İttihatçı veya askerî bir darbe algısı da bırakmaması gerekiyordu.⁴²⁷

3.1.1.2.2. Sivas Kongresi

Erzurum Kongresi'nden sonra bütün yurdu ihtiva edecek daha kapsamlı bir kongreye ihtiyaç vardı. Önceden plânlarını yapan Temsil Heyeti, bu amaçla 1919 Ağustos sonunda Sivas'a doğru harekete geçti. Yolda bir takım badireler⁴²⁸ geçiren heyet, 3 Eylül'de Sivas'a varmıştı.⁴²⁹ Nitekim 4 Eylül 1919 saat 14.00'te⁴³⁰ açılan kongre, 12 Eylül'e kadar uzun tartışmalar ve değerlendirmeler eşliğinde devam

⁴²⁵ Gerçeğe bakılırsa bu heyet, Anadolu'da yeni bir iktidarın temelini atıyordu. Ancak heyet ilk zamanlarda herhangi bir işlev görmemişti. Zira Mustafa Kemal Paşa, Kürt delegelere itimat etmiyordu. Bkz.; Gasratyan, Oreşkova, Petrosyan, **a.g.e.**, s. 167.

⁴²⁶ N. M. Lavrov, **Turtsiya v 1918-1939 Godah (1918-1939 Yıllarında Türkiye)**, Tipografiya Vışey Partiyonoy Şkolny Pri TSK VKP, Moskva 1952, s. 8.

⁴²⁷ Akşin, Koçak, Özdemir, Boratav, Hilav, Katoğlu, Ödekan, **a.g.e.**, s. 79.

⁴²⁸ Atatürk, **a.g.e.**, s. 67-68.

⁴²⁹ Biz ne tiz-i reftar, ne de âheste revan olduk. Fakat gününde hepimiz sağ ve salim olarak 2 Eylül akşamı grupla beraber Sivas'a ulaştık. Sivas'a beş kilometre bir mesafede çadırlar kurulmuş ve hemen hemen bütün Sivas ahali Mustafa Kemal Paşa'yı karşılamaya çıkmıştı. Bkz.; Mazhar Müfit Kansu, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1966, s. 203.

⁴³⁰ Sivas'ta çok elektrikli bir hava var. Bu elektrikli havayı yapan üç vaziyettir: 1-) Hürriyet ve İtilaf'ın ve İstanbul'daki çeşitli muhalefetin entrikaları ve İstanbul hükümetinin propagandası, 2-) Millî mukavemet ruh ve fikrinin halk ekseriyetine hâkim oluşu ve Sivas Kongresi'ne millî iradenin tecellisi yolunda büyük bir inanla bağlanılması, 3-) İstanbul'dan gelen bazı delegelerin bütün kurtuluş çare ve tedbirlerini ecnebi himayesinde ve manda fikrinde aramaları ve bu hususta telkinlere başlamış olmaları. Bkz.; Kansu, **a.g.e.**, s. 207.

etti.⁴³¹ Başkanlığını Mustafa Kemal'in yürüttüğü Sivas Kongresi'nde ilk günlerde daha önceki Erzurum Kongresi'nin tüzüğü üzerinde istişareler yapılmış, hem tüzük değiştirilmiş hem de yeni düzenlemeler getirilmişti: "1-) *Derneğin adı 'Şarkî Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti' idi. 'Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti' oldu.* 2-) *'Heyet-i Temsiliye, bütün Doğu Anadolu'yu temsil eder' yerine 'Heyet-i Temsiliye bütün vatanı temsil eder' dendi. Mevcut üyelere yedi kişi daha eklendi.*"⁴³² Tıpkı Erzurum Kongresi'nde olduğu gibi Sivas Kongresi'nde de "Rumluk ve Ermenilik" gayesine karşı savunma ve direnme hususları ön plâna çıkmıştı.

Millî direniş veya istiklâl bağlamında görüş ayrılıklarının belirlediği kongrede Amerikan himayeciliği⁴³³ de gündeme gelmiş ancak bir mutabakat sağlanamamıştı. Mustafa Kemal ve arkadaşları arasındaki uzlaşmazlık, bu tartışmalar esnasında daha da keskinleşmişti. Bu sırada İstanbul'da yayım yapan *Memleket* gazetesi, manda konusunu okuyucular arasında tartışmaya açmış ve şu sonuca ulaşmıştı: "*Anlıyoruz ki yalnız İstanbul ve İstanbul'un mahdut muhalifi ve maruf eşhası haricinde bütün milletin arzusu tam ve mükemmel bir istiklâlden başka bir şey değildir.*"⁴³⁴

Herşeye rağmen Erzurum'da başlayan Anadolu hareketi, Sivas Kongresi'nde (her ne kadar Doğu Karadeniz ve güneyden pek delege gelmese de) daha geniş bir tabana yayılmış⁴³⁵ ve millî mukavemeti derinleştiren bir beyanname ile sonuçlanmıştı.⁴³⁶

16 kişilik yeni Heyet-i Temsiliye, tüm Anadolu ve Trakya adına faaliyet yürütecek bir hükümet aygıtı olması açısından İstanbul hükümetini bir bakıma devre

---

⁴³¹ Kerolayn Finkel, *İstoriya Osmanskoy İmperii (Osmanlı İmparatorluğu Tarihi)*, İzdatelstvo "ACT", Moskva 2010, s. 740.

⁴³² Atatürk, *a.g.e.*, s. 71.

⁴³³ Türk halkının en iyi evlatları olarak komünistler, Türkiye'ye mandayı dayatan Amerika'nın işgalci plânlarını teşhir etmişlerdi. Türk proleteriyasının eşsiz lideri ve Türkiye Komünist Partisi'nin öncüsü Mustafa Suphi, Amerikan mandası taraftarı olan Türk devlet adamlarını milliyetçi hainler olarak damgalamıştı: "*Türkiye'ye Amerikan mandası getirmeye heveslenenler Türk değildir, bilakis Türk halkının ebedi düşmanıdır.*" şeklinde yazmıştı. Bkz.; Lavrov, *a.g.e.*, s. 8.

⁴³⁴ "Manda İster miyiz?", *Memleket*, Sayı: 180, 10 Ağustos 1919, s. 1.

⁴³⁵ Erzurum ve Sivas Kongreleri, 1919 yaz mevsiminde hâsıl olan en önemli kongrelerdi. Kongrelerde müstakbel faaliyetlerin programına ilişkin ilkeler üzerine mutabakata varıldı. Bu ilkeler; Osmanlı toprakları Mondros Mütarekesi'nce belirlenen sınırlar çerçevesinde kendi istiklâlini ve bütünlüğünü korumak zorundadır, azınlıklar için herhangi bir ayrıcalık olmamalıdır, Ermeni ve Rumların bölgesel çıkarlarına karşı koyulmalıdır, dış destek ancak karşılıksız olursa kabul edilebilir şeklindeydi. Bkz.; Finkel, *a.g.e.*, s. 740-741.

⁴³⁶ Aydemir, *a.g.e.*, s. 126.

dışı bırakmıştı.⁴³⁷ Artık Sovyet Rusya açısından dikkate alınacak tek yetkili organ haline gelmişti.

3.1.1.2.3. Sovyet Rusya'ya İlk Ziyaretler

Bolşevikler, 1919 Eylül ayı içinde Heyet-i Temsiliye'nin hüviyet kazandığı sürece kuşkusuz kayıtsız kalmamışlardı. İç buhran yaşadıkları bu dönemde Anadolu'da oluşacak müttefik bir siyasî yapı, onları en azından Kafkasya'da rahatlatılabildi. İtilaf devletlerine karargâhlık yapan İstanbul yönetimine nazaran Anadolu hareketinin dik başlı burjuva-devrimci karakteri daha cazip gelmekteydi. Dolayısıyla yapılması gereken iş, Heyet-i Temsiliye ile münasebetleri koyulaştırmaktı. Bu anlamda Sovyet Devlet Adamı Radek'in yukarıda zikredilen risalesinde şu bilgiler geçmektedir: *“Eylül 1919'da Sovyet yetkilileriyle Türk yetkililer arasında Berlin'de bazı görüşmeler başlamıştır. Aynı dönemde Sovyet iktidarı, Denikin'e karşı açtığı cephe sayesinde Türkiye ile doğrudan bağlantı kurma fırsatı yakalamış ve İtilaf devletlerine karşı birlikte verecekleri savaşa ilişkin istişareler yapma olanağına kavuşmuştur.”*⁴³⁸

Sovyet Rusya yönetimi Anadolu'daki işçi ve köylüleri yanına çekmek, işgalci güçlere karşı Türkiye'de şekillenen başkaldırıcı olgunlaştırmak için teşebbüslerini sürdürüyordu. Bu doğrultuda Moskova hükümeti, Sivas Kongresi'ne Mahmudov adında bir temsilciyi gözlemci olarak göndermişti.⁴³⁹ Yine 13 Eylül 1919'da Sovyet Rusya Dışişleri Halk Komiseri Çiçerin, Türkiye'deki işçi ve köylü sınıfa hitaben yaptığı bir çağrıda Batılı emperyalistleri geri püskürtmek ve güçsüz bırakmak için Sovyet Rusya'nın gereken yardımı esirgemeyeceğini belirtmiş ve şu öneride bulunmuştu: *“Memleketinizin kaderi sizin elinizde olmalıdır. Ülkenizin hâkimi siz*

⁴³⁷ Mustafa Kemal, 13 Eylül 1919'da iki erk arasındaki kopuşu şu şekilde kaleme almıştı: *“Efendiler! Böylece merkezî hükümetle tüm bağlantılar ve ilişkiler 12 Eylül'de koptu. Hangi bölgelerin buna karşı çıktıklarını ve bu bölgelerle ne tür münakaşalar yaşadığımızı ilerde anlatacağım.”* Bkz.; Gazi Mustafa Kemal Pasha, **Der Weg Zur Freiheit 1919-1920 (Özgürlüğe Giden Yol 1919-1920)**, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1981, s. 128-129.

⁴³⁸ GARF, Fond: 5402, Opis: 1, Ed. Xr.: 245, L. 139.

⁴³⁹ Çağatay Benhür, “1920'li Yıllarda Türk-Sovyet İlişkileri: Kronolojik Bir Çalışma”, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 24, Güz 2008, s. 277-313.; 1919 Ağustos'unda bir grup genç Türk'ün katılımıyla Moskova'da Dışişleri Halk Komiserliği “Doğu Dairesi Müslüman” Seksiyonuna bağlı “İslam Kurtuluş Ligası” kurulur. Devrimci hareketin yönü özellikle İran ve Türkiye'ye çevrilir. Bunun için halk komiserliği dış ilişkiler bölümü, ekim ayında Sultan Galiyev'in mutemet adamlarından olan Mahmudov adında birini Sivas Kongresi'ne gözlemci olarak gönderir. Bkz.; Erol Kaymak, **Sultan Galiyev ve Sömürgeler Enternasyonalı**, İrfan Yayınevi, İstanbul 1993, s. 206.

olmalısınız. Memleketinizin kanunlarını, işçi sınıfının mutluluğu ile ilgilenmeyen parazit sömürücüler, toprak ağası paşalar, imalatçı ve fabrika sahipleri, ilkesiz ve kararsız partiler değil; siz, yalnız siz yapabilirsiniz."⁴⁴⁰

Bu dönemde ön plâna çıkan mevzulardan biri Sovyet devlet adamı Şalva Eliava'ya ait olduğu iddia edilen bir seyahatti. Buna göre Eliava, yeni Türk hareketini gözlemlemek için güya Osmanlı ülkesine gönderilmişti. Ali Fuat Cebesoy, bahsi geçen seyahatle ilgili hatıralarında şöyle yazmaktadır: "*Şalva Eliava İstanbul'daki millî teşkilatımız vasıtasıyla bizimle temasa geçmiş, emperyalizm cephesi karşısında Türk millî haklarını tamamıyla tanıyacaklarını, takviye edeceklerini ve süratle yardıma başlayacaklarını bildirmişti.*"⁴⁴¹

Cebesoy gibi George S. Harris de Eliava'nın 1919 yılının ilk aylarında Türkiye'ye geldiğini ve bazı diplomatik temaslarda bulunduğunu ileri sürmektedir. Fakat bu iddialar, kanımızca gerçeği yansıtmaktan uzaktırlar. Zira Şalva Eliava, 12 Şubat 1919'da Sovyet Halk Komiserleri Konseyi tarafından Türkistan Komisyonu başkanı olarak atanmış ve Türkistan yoluna koyulmuştu.⁴⁴² 1919 yılı ağustos ayına kadar bölgede Kolçak kuvvetleriyle yaşanan iç çatışmaların etkisiyle komisyon, yeterince faaliyet yürütememişti. Eliava, bu süre zarfında Volga ve Ural'da ajistasyon çalışmasıyla meşgul olmuştu. Bu arada 10 Nisan 1919'da Doğu Cephesi, kuzey grubu ve güney grubu olmak üzere ikiye ayrılmıştı.⁴⁴³ Şalva Eliava, Doğu Cephesi Güney Grubu Askerî Devrim Komitesi bünyesinde yer almıştı.⁴⁴⁴ 11 Ağustos 1919'da ise Türkistan Cephesi Askerî Devrim Komitesi'ne üye olarak atanmış ve 1920 yılına kadar bu görevi ifa etmişti. Dolayısıyla Eliava'nın 1920 yılı yaz mevsimine kadar (Ankara büyükelçisi olarak atandığı dönem) Anadolu'ya veya İstanbul'a gelip herhangi bir fikir teatisinde bulunma olasılığı pek mümkün gözükmemektedir.

Sovyet Rusya'nın dostça çabalarına ve açıklamalarına kayıtsız kalmayan Heyet-i Temsiliye, henüz Sivas Kongresi'nden kısa bir süre önce Moskova'ya bir

---

⁴⁴⁰ Bilge, **a.g.e.**, s. 30.

⁴⁴¹ Ali Fuat Cebesoy, **Moskova Hatıraları-Millî Mücadele ve Bolşevik Rusya**, Haz: Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul 2002, s. 58.

⁴⁴² V. A. Paçkoriya, **Şalva Eliava**, İzdatelstvo "Sabçota Sakartvelo", Tbilisi 1974, s. 24.

⁴⁴³ **A.g.e.**, s. 27.

⁴⁴⁴ M. V. Frunze, güney grubu komutanı olarak atanmıştı. Askerî devrim komitesinin üyeleri ise V. V. Kuybışev, Ş. Z. Eliava ve F. F. Novitskiy'di. Bkz.; Paçkoriya, **a.g.e.**, s. 27.

seyahat düzenlemeyi plânlamıştı.⁴⁴⁵ Ancak bahsi geçen seyahat, siyasî karmaşadan dolayı ertelenmişti. Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal, silâh ve maddî yardım konusunu müzakere etmek için bir an önce Sovyet Rusya'ya gitmenin ve ilişkileri geliştirmenin elzem olduğunu düşünüyordu.⁴⁴⁶ Bu eylemi gerçekleştirecek olan mühim ve deneyimli şahsiyetlerden biri Enver Paşa'nın amcası Halil Paşa'ydı. Halil Paşa ve arkadaşı Küçük Talat, Ağustos 1919'da İstanbul'daki Bekirağa Bölüğü'nden firar etmeyi başarmış ve eylül ayında Sivas'a gelmişlerdi.⁴⁴⁷ Halil Paşa burada silâh ve para yardımı hakkında Mustafa Kemal'le fikir alışverişinde bulundu. Paşayı aslında İzmir Cephesi Kumandanlığı⁴⁴⁸ için düşünen Mustafa Kemal, bu düşüncesinden vazgeçmiş ve onu Sovyet Rusya ile münasebetleri geliştirmek için görevlendirmeyi tercih etmişti. İkili arasındaki görüşmede Mustafa Kemal, şu sözleri dile getirmişti: *“Elde silâh az, para yok, cephane durumu felaket... Şarkta senin adın büyüktür, İzmir Cephesi'nde yapabileceğinden daha önemlisini orada yapabilirsiniz. Rusya değişmiştir. Azerbaycan ve İran'la değişik kombinezonlar yapabiliriz. Böylece para ve teçhizat temini mümkün olabilir sanırım.”*⁴⁴⁹

Önerileri veya istekleri göz önüne alan Halil Paşa, Bakü'ye gitmek koşuluyla Eylül 1919'da yola çıkmıştı.⁴⁵⁰ Sivas'tan alelacele çıkmasının sebeplerinden biri de

⁴⁴⁵ Daha Sivas Kongresi toplanmadan önce bazı yurtseverler, Türkiye'nin yaptığı Kurtuluş Savaşı'nı desteklemesini sağlamak için Sovyet Rusya'ya bir gezi yapılması konusunu görüşürler. Ali Fuat Paşa, *“Rusya'da yeni rejim kurulduğu sıralarda çarlar tarafından yaratılmış olan Türk-Rus düşmanlığına son vermek ve halklarımız arasında kardeşlik ve dostluk kurmak konusunda epeyce düşündük”* diye yazıyordu. Bkz.; A. Şemsutdinov, Y. A. Bagirov, **Bir Karagün Dostluğu: Kurtuluş Savaşı Yıllarında Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri**, Çev: A. Hasanoğlu, Bilim Yayınları, İstanbul 1979, s. 9-10.

⁴⁴⁶ Anadolu'da 1919 yılında başlayan kurtuluş hareketi kısa sürede olgunlaşmış ve müttefik arayışına girmişti. Bu sırada işgalci devletlere karşı pervasızca mücadele eden Bolşevikler, müttefik olmaya adaydı. Zira iki tarafın savaştığı güç aynıydı. Bkz.; İsmet Konak, *“Sovyet Yardımı ve Halil Paşa”*, **Gündem Rusya**, Yıl: 3, Sayı: 17, Eylül 2014, s. 40-42.

⁴⁴⁷ Halil Paşa Anadolu'ya geçtikten sonra Ankara'da Ali Fuat Paşa ile görüşmüştür. O, batıda bulunduğu sırada Kara Vasıf Bey vasıtasıyla Mustafa Kemal'den *“Batı istikametinde değil Sivas istikametinde ilerleyerek kendisiyle buluşması”* yolundaki emri almış ve yola çıkmıştır. Bkz.; Özlem Çolak, **Lenin Döneminde Türk-Rus İlişkileri (1917-1923)**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta 2010, s. 42.

⁴⁴⁸ Halil Paşa, Sivas'ta yaşadığı süreci şöyle anlatmaktadır: *“Heyet-i Temsiliye binasında 7-8 gün kadar misafir kaldım. Bu sıralarda Mustafa Kemal Paşa benim İzmir Cephesi Millî Kumandanlığını üzerime almamı düşünmüştü. Fakat o tarihlerde Anadolu ile şeklen olsun anlaşmamış görünen Ali Rıza Paşa Hükümeti'ne müşkülât çıkarmamak maksadıyla bundan vazgeçmişti.”* Bkz.; Cebesoy, **a.g.e.**, s. 136.

⁴⁴⁹ Sorgun, **a.g.e.**, s. 304.

⁴⁵⁰ Kapur, **a.g.e.**, s. 91.; Vasif Gafarov, *“Russko-Turestkoje Sblijenije i Nezavisimost Azerbaydjana (1919-1921)”* (Rus-Türk Yakınlaşması ve Azerbaycan'ın Bağımsızlığı [1919-1921]), **Kavkaz i Globalizatsiya**, Cilt: 4, Sayı: 1-2, 2010, s. 240-248.

Mustafa Kemal ve arkadaşlarının, münasebet içine girdikleri İttihatçı bir komutanla ilgili duydukları tedirginlikti.⁴⁵¹ Zira söz konusu görüşme, Anadolu hareketinin İttihatçı bir karaktere sahip olduğu izlenimini verebilirdi.

Suşehri, Erzincan ve Erzurum istikametinde yol alan Halil Paşa, müstakbel görevini “Şark Menzil ve Askerlik Şubelerini Teftişe Memur Binbaşı Kâmil Bey” sıfatıyla yerine getirecekti.⁴⁵² Meşakatlı günler geçiren Halil Paşa, Ağrı üzerinden İran’a ve oradan da Nahçıvan’a ulaşmıştı. Burada Ermenilere (Erivan ve Zangezur) karşı çarpışan Halil Bey’in (eski 6. ordu subaylarından) karargâhında 1 ay kalmış ve ardından 13 Ocak 1920’de Karabağ üzerinden Bakü’ye ulaşmıştı.⁴⁵³ Halil Paşa, Bakü’de edindiği izlenimleri şu şekilde anlatmaktadır: “*Yekûnu bir hayli fazla olan Bakü amelesinin mühim kısmı Bolşevikleştirilmişti. Millî ve mahallî hükümetin elinde asayişî temin edecek kuvvet yoktu. Hariçten gelecek bir tecavüze karşı duracak bir vaziyette de değildi. Derbent’in şimalinde 10. ve 11. Kızıl Ordu’nun şimendifer hattı boyunca Bakü’ye doğru ilerlediği haberleri Azerbaycan’da huzursuzluk yarattıyordu.*”⁴⁵⁴

Halil Paşa ile birlikte Erzurum’dan itibaren 15. kolordu bünyesinde görevli Dr. Fuat Sabit ve Dr. Ömer Lüfti Bey’in de söz konusu seyahate iştirak ettiğini belirtmekte yarar var. Özellikle Dr. Fuat Sabit’in bu süreçteki gözlemleri ve görüşmeleri çalışmamız açısından önem arz etmektedir. Henüz 1919 yılının son aylarında Kâzım Karabekir’e ulaşan bir mektubunda şunları yazmıştı: “*Bolşeviklerle görüştim. Bolşevizmin memleketimizde tesisi için sosyal, ekonomik hiçbir esas olmadığı gibi, halkın irfan ve ananesi de buna muhalif olduğundan hiçbir sosyal islahat talep etmeden nasıl yardım edeceklerini sordum. Her suretle yardım*

⁴⁵¹ BCA, Fon No: 30 18 11, Kutu No: 2, Dosya No: 38, Sıra No: 18, (12-3-1921).

⁴⁵² Sorgun, **a.g.e.**, s. 305.

⁴⁵³ Çolak, **a.g.e.**, s. 43.; Binbaşı Halil Bey’i Irak’ta tanırdım. Cesur, atak ve silâhşördü. Savaş sonlarında silâh bırakması sırasında oranın hanlarından birisinin kızı ile evlenmiş. En yakın akrabaları Büyük Han ile Kel Ali Han iyi eğitim görmüş insanlardı. Bkz.; Sorgun, **a.g.e.**, s. 317.; Fahri Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Yayınları, Ankara 1973, s. 134.

⁴⁵⁴ Cebesoy, **a.g.e.**, s. 137.; Aynı şekilde Halil Paşa, Azerbaycan halkıyla ilgili şu bilgileri vermektedir: “*Azerbaycan halkı Türkiye ile birlikte olmak istiyor. Ancak bazıları da var ki bağımsız olmak istiyorlar ve Türkiye ile birleşmekten korkuyorlar. Bazıları da Türkiye yerine büyük Azerbaycan’ı kurma hayaliyle İran Azerbaycanı ile birleşmek istiyorlar.*” Bkz.; Gafarov, **a.g.m.**, s. 242.

edeceklerini ve şimdi yol olmadığından yalnız paraca yardımın mümkün olduğunu ve ne miktar mümkün olursa verileceğini temin ettiler.”⁴⁵⁵

Ömer Lütfi Bey Bakü’de kalırken, Fuat Sabit Moskova’ya kadar Halil Paşa’ya eşlik etmişti.⁴⁵⁶ İkisinin Moskova’ya gitmesi ve Sovyet yöneticilerle görüşmesi uzun bir süre alacaktı. Çalışmamızın sonraki bölümlerinde bu görüşmenin içeriği geniş bir çerçevede analiz edilecektir.

Bu dönemde Türk-Sovyet ilişkilerini yakından ilgilendiren oluşumlardan biri de adı daha önce zikredilen Karakol Cemiyeti’ydi. Cemiyet Kara Vasıf Bey, Kara Kemal Bey ve Baha Said gibi İttihatçılar tarafından mütareke günlerinde teşkil edilmişti.⁴⁵⁷ Cemiyetin amacı İtilaf devletlerine ve İstanbul hükümetine karşı gizli bir şekilde İttihat ve Terakki örgütlenmesini yürütmektir. Mezkûr cemiyetin Anadolu hareketinden bağımsız faaliyetleri, Mustafa Kemal’i oldukça düşündürmekteydi. Yukarıda da belirtildiği gibi bir süredir Kırım ve Odessa’daki Bolşevik yöneticilerin, bu cemiyeti dikkate değer alması ve ilişki içine girmesi, şüpheleri kuvvetlendirmekteydi.⁴⁵⁸ Bu şartlar dâhilinde Sivas Kongresi’ne aza seçilen Kara Vasıf Bey, burada Mustafa Kemal ile görüşmüş ve kendisine yardım edileceğini aktarmıştı. Ancak Mustafa Kemal yardımı kabul etmemiş, İtilaf devletleri tarafından işgal edilmemiş kentlerde herhangi bir İttihatçı siyasete izin vermeyeceğini dile

⁴⁵⁵ Kâmuran Gürün, **Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991, s. 23.; Kâmuran Gürün’e göre Fuat Sabit’in söz konusu mektubu, Ekim 1919’da Bakü’den gönderilmiş. Ancak bu tarihte Bakü’de olması oldukça düşük bir ihtimal. Zira Halil Paşa, Fuat Sabit ve Ömer Lütfi Beylerin Bakü’ye muvasalatı 13 Ocak 1920’de gerçekleşmişti.

⁴⁵⁶ Kâzım Karabekir, **İstiklâl Harbimiz**, Emre Yayınları, Cilt: 2, İstanbul 2000, s. 91.

⁴⁵⁷ Baha Sait Bey’in Kafkasya’ya gelirken yanında getirerek sunduğu belgelerde Karakol Cemiyeti hakkında önemli ve orijinal bilgilere rastlamaktayız. Bu arşivde bulunan ve “*Hukuk-ı Beşer ve İstiklâl-i Milliyi Muhafaza Eden Karakol Cemiyeti Türkiye Merkez-i Umumisi’nin Suret-i Teşkili*” başlıklı belgede İstanbul’da teşekkül eden ilk millî kongreden sonra bu teşkilat arasında Karakol adında “hafi ve bitaraf” bir müesese doğduğu denmekte ve Karakol teşkilatının “20 Teşrin-i Evvel (Ekim) 1918’de” İstanbul’da kurulduğu belirtilmektedir. Bkz.; Betül Aslan, “Yeni Belgeler Işığında Karakol Cemiyeti, Uşak Kongresi ve Karakol Cemiyetinin Bolşeviklerle Yaptığı Antlaşma”, **Atatürk Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 1, 2004, s. 32.

⁴⁵⁸ Kara Vasıf Bey’in sözünü ettiği Bolşevik temsilci 1919 yılı içerisinde Kırım ve Odessa’da faaliyet gösteren ve teşkilat elemanlarından bir kısmını İstanbul ve Anadolu’ya nakleden Mustafa Suphi teşkilatı elemanlarından birisi olabileceği gibi bu teşkilatla birlikte çalışan Rus Bolşeviklerden birisinin de olması ihtimal dâhilindedir. Bu şahıs daha sonraları Baha Sait Bey’in Bolşeviklerle yaptığı antlaşma ile ilgili olarak Mustafa Kemal Paşa, Kâzım Karabekir Paşa arasındaki yazışmalarda adı geçen ve İstanbul’a gelerek Kara Vasıf Bey’le görüştüğü bu belgelerde açıkça ifade edilen Albay İlyaçef de olabilir. Bkz.; Aslan, **a.g.e.**, s. 46.; Yazıhanesi Karakol Cemiyeti’nin İstanbul merkezi olarak kullanılan Baha Said, Türk milliyetçilerine askerî yardım sağlamak imkânını araştırmak üzere 1919 yılı kışının başlarında gizlice İstanbul’a gelmiş bulunan yüksek rütbeli Sovyet subayı Shalva Eliava ile birkaç ay sonra geniş kapsamlı müzakerelere girişti. Bkz.; Harris, **a.g.e.**, s. 63.

getirmiş ve şu eleştirilerde bulunmuştu: *“Hedefiniz mülga partinin gayelerinin aynıdır. Yeniden iktidara gelmek, aklınızca yeniden gelişi güzel memleketi maceraya sürüklemek istiyorsunuz. Hepinizin hâlâ Rusya’da olan sabık başkumandan vekili Enver Paşa ile irtibatınız devam ediyor.”*⁴⁵⁹

Heyet-i Temsiliye’nin uyarılarına rağmen müstakil faaliyetlerini sürdüren Karakol Cemiyeti, Bolşeviklerle yaptığı ilişkilere uygun olarak bir antlaşma imzalamak istiyordu. Bu bağlamda Baha Sait Bey, Kasım 1919’da Azerbaycan’a gönderildi ve yerel Bolşevik komitesiyle gizli bir antlaşma imzalandı. 15 maddeden oluşan antlaşma, 11 Ocak 1920’de imzalanmış olup Sovyet yönetimiyle karşılıklı silâh ve asker yardımı, Sovyet sisteminin benimsenmesi gibi unsurları ihtiva etmekteydi.⁴⁶⁰ Karakol Cemiyeti imzaladığı bu antlaşmayla Anadolu’da gelişen direniş hareketinin siyasî temsilcisi olduğu iklimini yaratmak istiyordu. Antlaşma bu şekliyle Mustafa Kemal’e sunulmuş ancak beklenen destek gelmemişti.⁴⁶¹ Zira yukarıda zikredilen unsurlar, Anadolu hareketi açısından kabul edilemezdi.

Direniş cephesinde bu gelişmeler yaşanırken İstanbul’da Anadolu hareketine soluk aldırarak yeni olaylar hâsıl olmaktadır. Öyle ki Damat Ferit Paşa Kabinesi sarsıntı geçiriyordu. Fırsat kollayan Heyet-i Temsiliye ise söz konusu karışıklıktan yararlanmanın plânlarını yapıyordu. Nitekim Mustafa Kemal, sultana hitaben 22 Eylül 1919’da gönderdiği bir yazıda Damat Ferit Paşa Hükümeti’nin güven vermediğini ve halkın güvenini kazanacak yeni bir kabineye ihtiyaç duyulduğunu belirtmekteydi.⁴⁶² Böylece 2 Ekim 1919’a gelindiğinde beklenen sonuç alınmıştı. Bu dönemde yayımlanan İstiklâl gazetesi kabine değişikliğini şu şekilde yazmaktadır: *“Üçüncü defa olarak makam-ı sadareti 72 gün işgal eden Damat Ferit Paşa, dün artık idare-i hükümetten çekildi ve zat-ı şahane tarafından eski kabinede meclis-i*

⁴⁵⁹ Tansu, **a.g.e.**, s. 344-345.

⁴⁶⁰ Bilge, **a.g.e.**, s. 27-28.

⁴⁶¹ Antlaşma, onay için Kara Vasıf Bey’in 26 Şubat tarihli yazısı ile Ankara’ya gönderilir. Atatürk antlaşmayı bilgisi dışında yapıldığı için onaylamaz. Ankara hükümetinin Karakol Derneği’nin temsilini kabul etmesi millî mücadele hareketinin birliğini bozacaktır. Ayrıca antlaşma kabul edilseydi Ankara hükümetinin ilerisini bağlayacak ve eşit olmayan yüklenimler altına girmesine yol açacaktır. Bkz.; Bilge, **a.g.e.**, s. 29.; 16 Nisan 1336- (1920) tarihli yine Kâzım Karabekir’e yazılan bir şifrede Kara Vasıf ve Uşak Kongresi namına Bolşeviklerle bir antlaşma imzalayan Baha Sait’in böyle bir yetkisinin olmadığını belirten Mustafa Kemal, şifreye hem Rauf Bey’e hem de Kara Vasıf’a yazdığı telgrafları da ekler. Bkz.; **Türk-Rus İlişkileri Üzerine Makaleler**, Tarih ve Uygurluk Dizisi-4, Doğu Kitapevi, İstanbul 2012, s. 71.

⁴⁶² B. M. Potshveriya, **Turtsiya Mejdu Dvumya Mirovimi Voynami (İki Dünya Savaşı Arasında Türkiye)**, İzdatelstvo “Nauka”, Moskva 1992, s. 24.

vükelaya memur olan ayan azalarından Ali Rıza Paşa, zat-ı şahane tarafından yeni heyet-i vükelanın teşkiline memur edildi.”⁴⁶³

Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin Anadolu hareketine yönelik tutumu öncekine oranla daha ılımlıydı. Temsil Heyeti'yle görüşme yapmaya oldukça mütemayildi. Bu suretle 20-22 Ekim 1919 tarihleri arasında Amasya'da iki taraf arasında bir görüşme oldu:⁴⁶⁴ “Bu görüşmelerde Temsil Heyeti'ni Mustafa Kemal, Rauf Orbay ve Bekir Sami Beyler; İstanbul hükümetini de Bahriye Nazırı Salih Paşa temsil ettiler.”⁴⁶⁵ Görüşmede vatanın bütünlüğü, himayenin reddi, Anadolu ve Rumeli Müdafa-i Hukuk Cemiyeti'nin tanınması üzerine bir protokol yapıldı.⁴⁶⁶ Her ne kadar Ali Rıza Paşa Hükümeti, bu prokolle Heyet-i Temsiliye'nin varlığını fiili olarak kabul etmişse de üzerinde görüşülen kararlar daha sonra kabine üyeleri tarafından onaylanmadığı için protokolün resmî bir bağlayıcılığı kalmamıştı.

Temsil Heyeti, İstanbul hükümetiyle yakından iletişim kurmak için yeni bir yol arayışına girmişti. Mustafa Kemal'in bakış açısına göre Sivas'tan Ankara'ya taşınmak en makul olandı. Ancak Karabekir, bu eyleme oldukça karşıydı. Zira bu eylemden sonra Temsil Heyeti güç kaybına uğrayabilirdi. Herşeye rağmen Mustafa Kemal, 18 Aralık 1919'da Sivas'tan yola çıkmış ve Anadolu'da gördüğü cümbüş⁴⁶⁷ eşliğinde 27 Aralık'ta Ankara'ya kavuşmuştu.⁴⁶⁸ Ankara'ya ulaşan Heyet-i

⁴⁶³ Gazetenin ilgili haberinde ayrıca şu bilgiler geçmektedir: “Dün intişarı makrun-u müsaade olmayan istihbaratımıza göre adliye, maarif ve bahriye nazırları üç günden beri müstaflı bulunmaktaydılar. Bundan başka meclis-i vükelanın altı gün evvelki içtimainda bazı vükela istifa teklifiyle beraber vaziyet-i hazireyi idrak etmeye muktedir bir heyet-i vükelanın iş başına gelmesini tavsiye eylemişlerdi. İşte artık dayanılamayacak bir şekil alan bu buhran, Damat Ferit Paşa'yı dün saat onda saray-ı hümayuna azimetle istifanamesini zat-ı şahaneye takdime mecbur kıldı.” Bkz.; “Damat Ferit Paşa'nın Nihayet-i Sükutu”, **İstiklâl Gazetesi**, Sayı: 267, 3 Ekim 1919, s. 1.; Kemal Pasha, **a.g.e.**, s. 178.

⁴⁶⁴ Potshveriya, **a.g.e.**, s. 24.

⁴⁶⁵ Enver Ziya Karal, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (1918-1965)**, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1973, s. 46.

⁴⁶⁶ **A.g.e.**, s. 46-47.

⁴⁶⁷ 21 Aralık'ta Mucur'da görüşmeler yaptıktan sonra Hacı Bektaş yakınında öğle yemeğini yedi. Burada Hacı Bektaş Tekkesi'nin Şeyhi Salih Niyazi Baba tarafından karşılanarak onun arabasıyla Hacı Bektaş kasabasına gitti ve Çelebi Cemallettin Efendi'nin konuğu oldu. Çelebi yalnız olarak Mustafa Kemal Paşa'ya içkili bir ziyafet verdi. Başbaşa vatan ve millet sorunları görüşülerek fikir birliğine varıldı. Çelebi millî harekete katıldığını bildirdi. Bkz.; Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, s. 141-142.

⁴⁶⁸ Nitekim 27 Aralık 1919'da ve Mustafa Kemal'in Temsil Heyeti reisi olarak Ankara'ya gelişinden az sonra Albay İsmet Bey, Süleymaniye'deki evinden ayrılacaktır. 8 Ocak 1920'de Ankara'da olacaktır. Bu onun Ankara'ya birinci gelişidir. Ama artık millî mücadelenin içinde ve Atatürk'ün emrindedir. Bkz.; Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam (1884-1938)**, I. Cilt, Remzi Kitabevi, İstanbul 1988, s. 126.

Temsiliye’de ise nicelik olarak bir kayıp yaşandığı müşahede edilmekteydi. General Fahri Belen, Karabekir’in yukarıdaki öngörüsünü doğrulayan şu tespitlerde bulunmaktadır: “*Bilindiği gibi Temsil Heyeti 16 kişi olduğu halde çeşitli nedenlerle Ankara’ya dört kişi gelebildi. M. Kemal Paşa bunu gizlemeye çalışıyor, konuşmalarını da Temsil Heyeti adına yapıyordu. Gerçek şuydu ki artık Temsil Heyeti yoktur.*”⁴⁶⁹ Yine de Anadolu hareketi, atılan bu adımla 1920 yılından itibaren yeni bir hüviyet kazanacaktır.

Böylece Anadolu’da filizlenen anti-empyralist Türkçü hareket, Sovyet Rusya’ya gösterdiği mutedil yaklaşımıyla geleneksel Rus karşıtı dış politikadan taviz vermişti. Taktiksel olarak verilen sözler ve vaadler, silâh ve para yardımına ilişkin fikir teatisi ve seyahat girişimleri Sovyet Rusya ile müttefik bir hareket olacağına ilk emareleriydi.

3.1.2. Doğu Cephesi’ndeki Münasebetler

3.1.2.1. İngiliz Bloku, Sovyet İlerleyişi ve Güney Kafkasya

Bilindiği üzere Anadolu hareketi, hem iç hem de dış tehditler söylemi üzerinden yükselmekteydi. İtilaf devletleri dış tehdit olarak algılanırken; Ermeniler, Rumlar ve Kürtler iç tehdit olarak görülmekteydi. Bu çerçevede amaç Anadolu toprakları üzerinde Türklerden başka bir kimliğin veya ulusun devlet kurmasını (özerklik, bağımsızlık vb.) engellemektir. Anadolu hareketinin başını çeken komutanlara göre üç unsur, İtilaf devletleri tarafından desteklenmekte ve kendisine karşı kışkırtılmaktaydı. Bu üç unsurdan Ermeniler ve Kürtlerin hukuksal statü (Ermenistan ve Kürdistan) talep ettiği coğrafya yani Anadolu’nun doğu ve güneydoğusundaki topraklar, Anadolu hareketi açısından büyük önem arz etmekteydi. Dolayısıyla 15. kolordunun Erzurum’daki⁴⁷⁰ varlığı, mezkûr toprakları muhafaza etme üzerineydi.⁴⁷¹

⁴⁶⁹ Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, s. 142-143.

⁴⁷⁰ Erzurum, Kemalist Türkiye’nin en önemli şehirlerinden biri ve Ermenilere karşı açılan cephedeki operasyonların idarî merkezi konumundadır. Dış görünüşüne bakılırsa barış yanlısı bir Türk şehridir. Bkz.; RGVA, Fond: 25896, Opis: 8, Delo: 1, L. 119.; Erzurum, Sivas’tan Erzincan’a kadar uzanan iki bin metrelik sıra dağların doğusunda bulunmaktadır. Anadolu’nun bu tarafında herhangi bir demiryolu yok, molozla kaplı bazı otoyollar inşa edilmesine rağmen, ulaşım ağır bir çileye dönüşmektedir. Erzurum’dan Sivas’a 14 günde varılabilmektedir. Bkz.; Aleksandr Jevahov, **Kemal Atatürk**, İzdatelstvo “Tallandier”, Paris 1999, s. 138.

⁴⁷¹ Kâzım Karabekir tarafından yönetilen 15. kolordu, oldukça büyüktür ve iki kısma ayrılmaktadır: statik ve gezgin. Statik olanın karargâhı Erzurum’da konuşlanmaktadır, gezgin olanın karargâh yeri ise cephedeki vaziyete bağlı olarak değişmektedir. Bkz.; RGVA, Fond: 25896, Opis: 8, Delo: 1, L.

Kâzım Karabekir'in komuta ettiği ordunun sorumlu olduğu bölge Erzurum, Van ve Trabzon illeriydi. Kurmay başkanlığını Binbaşı Mustafa Bey'in yaptığı 15. kolordu, 3. 9. 11. ve 12. tümenlerden oluşmaktaydı. 15. kolordu bir süre önce varlık gösteren 9. ordunun yerine kurulmuştu. Kâzım Karabekir, komuta ettiği kolorduyu şöyle tasvir etmektedir: *"Bütün dokuzuncu ordunun dört fırkası, kolordu, süvari ve topçu alayları, Erzurum mevki müstahkemi iyi bir halde iki kuvve-i umumiyesi 17.860 insan, silâh mevcudumuz 33.323'tü. Kuvve-i manevîyesi iyiydi. Yalnız kışın Elviye-i Selâse'nin tahliye ettirilmesi, maddî ve manevî bir ezinti yapmıştı."*⁴⁷²

15. kolorduya karşı mevzilenen Ermeni kuvvetleri ise 13 Nisan 1919'dan beridir Kars, Sarıkamış, Kağızman ve Iğdır gibi illerde kontrolü ele geçirmiş ve batıya doğru yeni bölgelere taarruz etmenin plânları içindeydi. Bu süreçte Ermeni kuvvetlerinin nicelik olarak güçlü bir mahiyette olduğu görülmektedir: *"Ermeni hükümetinin Denikin ordusuna mensup 7. kolordu adıyla üç piyade tümeni, bir süvari tugayı ve kolordu topçusundan ibaret bir kolordusu vardı. Kolordu Komutanı General Nazarbekof ve Kurmay Başkanı Albay Zinkiyeviç'ti."*⁴⁷³ Bu kuvvetlerin yanı sıra Ezidilerden müteşekkil Sason Alayı, General Dro ve Antranik Ozanyan komutasında bazı milislerin de mücadele ettiği görülmektedir.

Doğu Cephesi'nde Ermenilerle birlikte Ahıska-Gümrü yolu üzerinde konuşlanmış 3 bin kişilik Gürcü kuvvetinin var olduğunu ve aynı şekilde 27. İngiliz Tümeni'nin de Batum'da faaliyet yürüttüğünü gözardı etmemek gerekir.⁴⁷⁴

1919 yılı yaz mevsiminde Ermenilerin Doğu Anadolu üzerindeki etkinliği fark edilir derecede artmıştı. Sarıkamış ve Kağızman tarafındaki faaliyetleri, Kâzım Karabekir'i tedirgin etmiş ve Karabekir konu ile ilgili 10 Temmuz'da yazdığı bir mektupta İngiliz Yarbay Rawlinson'u uyarılmıştı.⁴⁷⁵ Lakin ihtarlar sonuç vermemişti. Rawlinson, bu arada gerçekleşen Erzurum Kongresi'nde bulunmuş ve Mustafa Kemal ile görüşme olanağı elde etmişti. Görüşmede Mustafa Kemal'in birçok kez

---

120.; Diğer komutanlar İtilaf devletlerinden silâhları gizlemek niyetiyle görevlerine başlarken, Karabekir Ermeni ilerleyişini durdurma niyetiyle doğuda kaldı. Bkz.; Edward J. Erickson, **Mustafa Kemal Atatürk**, Osprey Publishing, Oxford 2013, s. 32.

⁴⁷² Karabekir, **İstiklâl Harbi'nin Esasları**, s. 81.

⁴⁷³ **Türk İstiklâl Harbi III. Cilt Doğu Cephesi (1919-1921)**, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1995, s. 50.

⁴⁷⁴ **A.g.e.**, s. 51.

⁴⁷⁵ **A.g.e.**, s. 79.

“ihtilâlcî ordu” ve “ihtilâlcî hareket” gibi sözcükleri kullanması Rawlinson’un dikkatinden kaçmamıştı.⁴⁷⁶ Söz konusu görüşmede konu Bolşeviklere de gelmişti. Rawlinson, çiçeği burnunda Anadolu hareketinin Bolşeviklerle münasebet içinde olduğunu iddia etmekteydi:⁴⁷⁷ “İngilizler Erzurum’daki kongreye iştirak eden Azerilerin, Süryanilerin ve Dağistanlıların Bolşevik ajanı olduğu konusunda emindiler. Mustafa Kemal ulusal hareketin Bolşeviklerle olası bir bağlantısını kesin suretle inkâr etti. Ancak İngiliz yarbay, pek ikna olmadı. Lenin’in finansal yardım ettiği konusunda kendinden oldukça emindi.”⁴⁷⁸

Kars’a yeni kuvvet sevk eden Ermeniler, Temmuz ve Ağustos 1919’da Sivas, Erzurum ve Van üzerinde de tehlike teşkil etmeye başladılar.⁴⁷⁹ Mustafa Kemal, müstakbel Ermeni saldırısına karşı gerilla tarzında bir savunma yapılmasını talep etmişti. Şu an için ileri harekâta başlamak mümkün değildi. Zira Bolşeviklerin henüz tüm Kafkasya’yı kapsayan bir üstünlüğü yoktu. Amaç Bolşeviklerle ittifak yapmak ve böylece İngiliz egemenliği altında Kafkasya’dan gelişen Ermeni ve Gürcü saldırısını etkisiz hale getirmektir.

Doğu Cephesi’ndeki Türk ordusunda sadece bir savunma yapılmadığı ve aynı zamanda ileri harekât için küçük çaplı askerî hazırlıkların da başladığı gözlemlenmektedir. 10 Ağustos 1919 tarihli bir Rus istihbarat raporunda Türkiye’nin askerî hareketliliği şu şekilde aktarılmaktadır:⁴⁸⁰ “Türkiye Erzurum ve Bayburt

⁴⁷⁶ Jevahov, **a.g.e.**, s. 152.

⁴⁷⁷ İngiliz Yarbay Rawlinson, Kâzım Karabekir ile 30 Mayıs 1919’da yaptığı bir görüşmede Bolşeviklere ilişkin şunları söylemişti: “Denikin ordusunda hiç disiplin yok. Her kafadan bir ses çıkan ve herkesin istediğini yaptığı disiplinsiz bir ordu, Bolşeviklerin disiplini pek mükemmel. Denikin’in bir şey yapacağı yok.” Bkz.; Kâzım Karabekir, **İstiklâl Harbimiz**, 1. Cilt, Emre Yayınları, İstanbul 1995, s. 147.

⁴⁷⁸ Jevahov, **a.g.e.**, s. 152.

⁴⁷⁹ Kolordu komutanlığı bu olayları harbiye nezaretine 31 Ağustos 1919’da şifreli olarak şu yazıyla bildirmişti: “Ermeni Taşnak Cemiyeti, Erivan ve Kars bölgelerinde ve üç sancakta (Elviye-i Selâse) bir tek Müslüman bırakılmamasına karar vermiş olduğunu gizli ve açık icraatıyla göstermiş ve özellikle Müslümanları öldürmekle yükümlü bir komite teşkil etmeleri, Ermeni hükümeti ve askerî kuvvetleri dahi Müslümanları öldürme ve yok etme siyasetini takip ve her türlü acı hareketlere, zulümlere iştirak eylemesi sebepleriyle Kars, Sarıkamış, Iğdır taraflarında ve Erivan, Aras bölgelerinde İslâmlara karşı yapılan zulümler ve işkencelerden başka; 11 Ağustos 1919’da Kağızman eşrafını toplamış; 12 Ağustos 1919’da Tavas köyü, Yukarıkatırlı ve civarı İslâm köylerine saldırmış ve katliam yapmış; 18 Ağustos 1919’da Kağızman halkını öldürmeye başlamışlardır.” Bkz.; **Türk İstiklâl Harbi III. Cilt Doğu Cephesi (1919-1921)**, s. 79.

⁴⁸⁰ Batum, Karadeniz’in güneydoğu sahili boyunca saygın bir limandır. Bu yüzden sadece Ermenistan için değil; Gürcistan, Azerbaycan, İran’ın kuzey tarafı ve Rusya’nın Hazar bölgesi için de büyük önem taşımaktadır. Sadece pamuk ticareti, kereste, Kafkasya ve Kuzey İran’daki yün ticareti için değil aynı zamanda Bakü etrafındaki zengin petrol alanlarına bağlanan boru hatları ve demiryolları için de

civarında 3 tümen, Lazistan'da 2 tümen ve Maku civarında 2 tümen (Nahçıvan'da 2 alay) teşkil etmektedir.”⁴⁸¹ Mezkûr hareketlilikten endişe duyan İngiltere ise Batum üzerinde önlem almaya çalışmıştı. Söz konusu raporda şu bilgiler geçmektedir: “İngilizler son zamanlarda Batum'un müdafaası ve Batum Kalesi'nin teçhizatıyla ilgilenmektedir. Zira Güney Kafkasya'nın İtilaf devletleri tarafından bırakılması halinde Türklerin Batum'u ele geçirme ihtimali ve saldırganlığı aşikârdır.”⁴⁸²

Aynı dönemde Sovyet Rusya tarafında, Anadolu hareketini bir çaresizlik havasına sürükleyen gelişmeler hâsıl olmaktadır. Bolşevikler, Beyaz Ordu karşısında peyderpey güç kaybetmekteydi. İstanbul'da neşredilen *Sabah* gazetesinde Ağustos 1919'da Sovyet Rusya cephesinde yaşananlar şöyle betimlenmektedir: “Bolşevikler General Denikin'in mütemadi darbeleri altında Karadeniz sevhilinden muttarid ve muntazam bir surette teb'id edilirken garpten Romanyaluların, daha yukarıdan Estonyaluların hemahenk taarruzlarına karşı dikiş tutturamıyorlar.”⁴⁸³

Bahsi geçen dönemde Azerbaycan ve Dağıstan'ı muhtemel Sovyet iktidarına riayet etmesi gereken iki müttefik güç olarak gören Heyet-i Temsiliye, aksi gelişmelerle yüzyüze kalmıştı. Bu bağlamda bir Sovyet arşiv belgesi, Azerbaycan'daki yönetim aygıtının çarlık yanlısı Beyaz Ordu ile bazı ilişkiler içine girdiğini iddia etmektedir: “Azerbaycan subay sınıfının içinde her zaman Rusya yanlısı, üstelik monarşi taraftarı bir eğilim gelişmektedir. General Mehmandarov, Gönüllü Ordu'ya temayül etmektedir. Bu amaçla-güya onun ısrarları sonucu-General Odişelidze, Rus yanlısı bir ruhla Azerbaycan'daki yönetime rehberlik yapmak için emrindeki 7 subayla birlikte Bakü'ye gitmişti.”⁴⁸⁴

Azerbaycan'da mezkûr politikanın hüküm sürdüğü dönemde eski İttihatçıların karşı faaliyetleri de yankılanmaya başlamıştı. Bu bağlamda Azerbaycan'ın siyasî hayatıyla ilgili 5 Ekim 1919 tarihli bir raporda Enver Paşa'nın Hindistan ve Afganistan seyahatinden sonra Bakü'ye geldiği ve Nuri Paşa'nın da orada yaşadığı

önemli bir terminal olma konumundadır. Bkz.; Paul C. Helmreich, **From Paris to Sévres (Paris'ten Sevr'e)**, Ohio State University, Columbus 1974, s. 270.

⁴⁸¹ GARF, Fond: 6396, Opis: 1, Delo: 23, L. 45.

⁴⁸² GARF, Fond: 6396, Opis: 1, Delo: 23, L. 45.

⁴⁸³ “Âfâk-ı Siyasî”, **Sabah**, No: 10694, İstanbul, Cumartesi, 23 Ağustos 1919, s. 1.

⁴⁸⁴ GARF, Fond: 6396, Opis: 1, Delo: 23, L. 44.

bilgisi geçmektedir.⁴⁸⁵ Mardakyan (Merdekan) kasabasından Bakü'ye birkaç gün önce gelen ve Türk yanlısı A. Z. Tagiyev'in evinde 2 haftadır konaklayan Nuri Paşa ile ilgili, raporda şu satırlar yer almaktadır: *“Nuri Paşa, Bakü'de takma bir isimle yaşamaktadır. Onun kabine teşkiline aktif bir katılım gösterdiği söylenmektedir. Bakü'deki Türk hâkimiyeti esnasında önemli bir rol oynayan Sultanov, güya onun ısrarıyla içişleri bakanlığına getirilmiş. Nuri Paşa, fanatik bir Türk yandaşı ve uzlaşmaz bir Rus karşıtıdır.”*⁴⁸⁶

Anadolu hareketinden bağımsız olarak mücadele veren iki kardeş, Azerbaycan'da Gönüllü Ordu'ya destek verilmemesi yönünde ciddi bir propaganda yürütmüşlerdi.⁴⁸⁷ Ancak İttihatçı olmaları nedeniyle Kemalist hareketten yeterli bir ilgi görmemişlerdi.

1919 yılı kasım ayında ise Güney Kafkasya'daki siyasî tansiyon ve gerilim had safhaya çıkmıştı. Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki çatışmalar, Zangezur ve Nahçıvan özelinde şiddetlenmişti. Nahçıvan'da birkaç aydan beridir 11. tümene bağlı Türk subaylarının askerî bir teşkilatlanma içinde oldukları bilinmektedir.⁴⁸⁸ Bu kargaşa ortamından istifade etmek isteyen askerî teşkilat adına Yüzbaşı Halil Bey tarafından 8 Kasım 1919'da bir rapor gönderilmişti. Halil Bey bahsi geçen raporda Azeri yönetiminin Kasım 1919'dan itibaren Ermenilere savaş açtığını, Zangezur Ermenileriyle çarpışmaya girdiğini ve Ermenilerin de Nahçıvan bölgesi kuvvetleriyle savaştığını ifade etmekteydi.⁴⁸⁹ Yüzbaşı Halil Bey, bu doğrultuda Doğubeyazıt'taki cephanenin süratle cepheye gönderilmesini; Kağızman, Sarıkamış ve diğer bölgelerdeki halkın yardıma gelmesini talep etmekteydi.⁴⁹⁰

⁴⁸⁵ GARF, Fond: P-446, Opis: 2, Delo: 42, L. 70.; Sabık Başkomutan Enver Paşa, İstanbul'dan firar ettikten sonra hiç hareketsiz kalmadı. Hakkında çıkarılan ölüm kararı, yine Türkiye'nin Almanya'dan iade talebi Enver Paşa'yı pek alakadar etmedi. Talat Paşa, Cemal Paşa ve diğer İttihatçılarla birlikte edindiği ciddi finansal destek ve geniş özgürlükle birçok yere giriş çıkış yaptı. Bkz.; Jevahov, **a.g.e.**, s. 152-153.

⁴⁸⁶ GARF, Fond: P-446, Opis: 2, Delo: 42, L. 69.

⁴⁸⁷ GARF, Fond: P-446, Opis: 2, Delo: 42, L. 70.

⁴⁸⁸ Kolordunun uygun görmesi üzerine 11. tümeden Yüzbaşı Halil, Üsteğmen Edip (Albay Tokalp) ve Topçu Üsteğmen Naci (General Altuğ) ve Teğmen Osman Nuri ile yedi er, Nahçıvan bölgesine tertip olmuşlardı. Bunların görevleri Yüzbaşı Halil'in idaresinde Nahçıvan Sancağı'nda daha önce kurulmuş olan yerli milis alaylarını sevk ve idare ederek bu bölgeyi (Nahçıvan) Ermeni istilasından korumaktı. Heyet 17-18 Temmuz 1919'da Doğubeyazıt'tan gizlice sınırı geçerek Ağrı Dağı eteklerini takiben Yenice'ye varmış ve büyük bir halk topluluğu tarafından karşılanmıştı. Bkz.; **Türk İstiklâl Harbi III. Cilt Doğu Cephesi (1919-1921)**, s. 72.

⁴⁸⁹ **Türk İstiklâl Harbi III. Cilt Doğu Cephesi (1919-1921)**, s. 73.

⁴⁹⁰ **A.g.e.**, s. 73.

Aynı şekilde bu sırada Bakü’de bulunan Halil Paşa (Kut) da 11 Kasım 1919’da 15. kolorduya gönderdiği mektupta Nahçıvan için silâh ve cephane talebinde bulunmuştu. Türk subaylarının bölgedeki faaliyetleri, hiç şüphesiz Taşnak Ermenistan yönetiminin dikkatinden kaçmamıştı. Ermenistan Dışişleri Bakanı A. İ. Hatisyan (Hatisov) tarafından 31 Aralık 1919’da, Azerbaycan Dışişleri Bakanı Fethali Han Hoyskiy’e gönderilen bir telgrafta şöyle yazılmaktadır: “*Halil Bey, Halil Paşa ve diğer Türk subaylarının öncülüğündeki Ordubad ve Nahçıvan Müslümanları tarafından Ermeni köylerine bir saldırı başladığına dair bilgi gelmektedir. Akulisyy köyü, bombalama sonrası yerle bir oldu. Köy halkı kıyıma uğradı.*”⁴⁹¹ Bakan Hatisyan telgrafta, olan bitenlerden Azerbaycan yönetimini sorumlu tutmakta ve saldırıların durdurulmasını talep etmekteydi.

Her şeye rağmen Türk subaylarının talepleri Doğu Cephesi Komutanlığınca karşılanmış ancak Ermeni kuvvetlerinin bölgedeki cevvaliyeti önlenememişti. Nitekim 1920 yılının ilk aylarında Ermeni saldırıları, daha geniş bir minvalde devam etti. Taşnakları destekleyen İngiltere’nin kontrolü altında bir Kafkas seddinin vücut bulduğu artık aşikârdı.⁴⁹² Ankara yönetimine göre bazı önlemlerin alınması zaruriydi. Heyet-i Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal, 6 Şubat 1920’de kaleme aldığı telgrafta şu önerilerde bulunmuştu:

*“Şark Cephesi’nde resmî veya gayriresmî seferberlik yaparak Kafkas seddini arkadan yıkacak tahşidata başlamak, yeni Kafkas hükümetleriyle ve bilhassa Azerbaycan, Dağıstan gibi İslam hükümetleriyle müstacelen temasa gelerek İtilaf plânına karşı kararlarını ve vaziyetlerini anlamak. Kafkas milletleri bize set olmaya karar verdikleri halde harekât-ı taarruziyemizi tevhit için Bolşeviklerle anlaşmak.”*⁴⁹³

Mustafa Kemal’in önerilerini değerlendiren 15. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir, Kafkasya’ya doğru topyekün bir saldırı için iklim şartlarının henüz hazır

⁴⁹¹ BCA, Fon No: 93 01 00, Kutu No: 2, Dosya No: 31, Sıra No: 23, (31-12-1919).

⁴⁹² Askerî öğelerden Fırka Komutanı Bekir Sami, Bolşeviklerin Türklerle işbirliği yapmak zorunda kalacaklarını öne sürüyor; Kafkas ulusları aracılığıyla kurulacak bir seddin Türklerle Bolşevikler arasında kesin bir engel oluşturacağını belirtiyor; Anadolu, Suriye, Irak, İran, Afganistan ve Hindistan kapılarının kapatılabileceğine ihtimal vermiyor; Türklerin Wilson ilkelerinden başka hiçbir şeyi kabullenmeyerek gerekirse Ruslarla birleşeceklerini Bağlaşık devletlerin bildiklerine inanıyordu. Bkz.; Salahi R. Sonyel, **Mustafa Kemal (Atatürk) ve Kurtuluş Savaşı**, Cilt: 1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2008, s. 523.

⁴⁹³ Karabekir, **İstiklâl Harbi’nin Esasları**, s. 215.

olmadığını, Bolşeviklerin bölgede kontrolü tamamen ele geçirmediğini dile getirmiş ve bu şartlar mümkün olmadan yapılacak her ileri harekâtın yıkımla sonuçlanacağını dile getirmişti.

1920 yılının şubat ayında Ermenilerin bölgedeki askerî saldırıları hız kazanmıştı. Iğdır'ı nüfuz altına alan Ermeni kuvvetleri, ardından bazı Müslüman köylerinin yer aldığı Zengibasars bölgesine akın etmişlerdi.⁴⁹⁴ Zengibasars'a büyük önem veren Bakü'deki Halil Paşa, 15. kolorduya 4 Şubat 1920'de gönderdiği telgrafta yardım çağrısında bulundu: "15. Kolordu Komutanlığı'nın direktifine göre 11. Kafkas Tümeni'nin Doğubeyazıt'taki 18. alaya verdiği emirle 14 Şubat 1920'de Yüzbaşı Muhittin ve Yedeksubay İhsan, Zengibasars'a gönderildi."⁴⁹⁵

Bu arada bölgedeki Ermeni saldırıları fütursuzca devam etmekteydi. 17 Şubat'ta Çıldır ve Arpaçay (Zaruşat) muhitleri kuşatma altına alınmış, Kars'ın kuzeyi daha emniyetli bir hale getirilmişti. Aralıksız devam eden saldırılar, Mart 1920'de geniş bir coğrafyaya yayıldı. Bu bağlamda 15. Kolordu Komutanlığı tarafından Heyet-i Temsiliye'ye gönderilen bir telgrafta "16 Mart 1920'den itibaren Ermeniler, Nahçıvan bölgesindeki Büyük Vedi, Viva, Agur ve Ordubad bölgelerinde taarruza başladılar." şeklinde yazılmaktaydı.⁴⁹⁶ Söz konusu telgrafa göre 15. kolordu yönetimi, Ermeni taarruzuna karşı koymak ve Müslüman halkı korumak için 25 Mart 1920'de bazı birlikleri yardıma çağırmişti.⁴⁹⁷

Sovyet Rusya çevresindeki konjonktür giderek değişmekteydi. Hâlihazırda İngilizler uzun süreden beridir Kemalist hareket ve Sovyet iktidarı arasındaki bağı koparmak için faaliyet halindeydi.⁴⁹⁸ Sovyet arşivinden temin ettiğimiz bir belgeye göre İngiltere Anadolu, Kuzeydoğu İran, Afganistan ve Doğu Buhara üzerinden

---

⁴⁹⁴ 10 Şubat 1920'de Ermeni hükümeti, Ağrı dağında bulunan Kürt aşiretlerini bölgedeki Türklere karşı kıskırtmak amacıyla aşiret reislerine mektuplar göndermiş ve bir meclis kurarak barışmak için müzakereye girmelerini teklif etmişti. Sınırın öte tarafında, Ağrı dağı eteklerinde oturan Celali Aşireti Reisi Ali Mirza, Ermenilerin bu teklifini kabul etmemişti. Bkz.; **Türk İstiklâl Harbi III. Cilt Doğu Cephesi (1919-1921)**, s. 76.

⁴⁹⁵ **Türk İstiklâl Harbi III. Cilt Doğu Cephesi (1919-1921)**, s. 76-77.

⁴⁹⁶ **A.g.e.**, s. 74.

⁴⁹⁷ **A.g.e.**, s. 74.

⁴⁹⁸ Ferit Paşa ve çalışma arkadaşları Mustafa Kemal'le yapılan savaşta İngilizleri tüm gücüyle desteklemeye hazırlar. Ferit Paşa ve avnesi Anadolu'nun İtilaf devletleriyle savaşması durumunda Anadolu'yu sultana bağlamak için birliklerini seferber etmeyi; Bolşeviklerle mücadele için 200 bin kişilik ordusunu İtilaf devletlerinin emrine vermeyi kabul etmektedir. Ferit Paşa Mustafa Kemal'in yenilgisinden ve iktidarın sultanın eline geçmesinden sonra bu orduyu Anadolu'ya konuşlandıracaktı. Bkz.; GARF, Fond: 5402, Opis: 1, Ed. Xr.; 245, L. 130.

Sovyet Rusya'yı abluka altına almaya çalışmaktaydı: *“İngiltere bu plâni hayata geçirerek Sovyet Rusya'nın stratejik çevresini pasifize etmekte ve Sovyet Rusya'yı kendisine yakın duran ülkelerden izole etmektedir. Bu şekilde Türkiye'de ve Hindistan'da gelişen devrim hareketini acımasızca bastırma imkânını elde etmektedir.”*⁴⁹⁹ Söz konusu arşiv belgesine göre İngiltere, Panislamizmi ihya ederek bir araç olarak kullanmakta ve Kemalistlerle mücadele etmek için sultana yardım sözü vermektedir. Bu bağlamda Anadolu hareketinin büyümesinden tedirgin olan İngilizler, İstanbul'u muhasara altına almışlardı.⁵⁰⁰ Nitekim *“15 Mart'ı 16'ya bağlayan gece, İngiliz Deniz Piyadesi İstanbul'a giriş yaptı. Hükümet binalarını, kışlaları, postaneyi, telgraf dairesini ve askerî depoları derdest etti.”*⁵⁰¹

Aynı tarihlerde Kafkasya'da, Anadolu hareketini umutlandıracak gelişmeler yaşanmaktaydı. Bolşevikler Kuzey Kafkasya'da Denikin kuvvetlerini bertaraf etmekte ve güneye doğru ilerlemekteydiler.⁵⁰² Dolayısıyla Ankara yönetimi için taarruz çanları çalmaktaydı. Şüphesiz gelişmeleri yakından takip eden Kâzım Karabekir, ileri harekâtın genel hatları ve zamanı konusunda bazı plânlar yapmaktaydı. Bu bağlamda 28 Mart 1920'de Mustafa Kemal'e çektiği mühim bir telgrafta Kızıl birlikleri “halaskâr” yani kurtarıcı ordu olarak lanse eden Karabekir, şu görüşü dile getirmişti: *“Ruslarla imzalamış olduğumuz Brest-Litovsk Muahdesiyle tahdit olunan hududumuzu işgal fırsatını kaçırmakla millet ve tarih nazarında mesul oluruz. Bunun için zamanı gelince Aras'a kadar olan muntıkayı ve*

⁴⁹⁹ GARF, Fond: 5402, Opis: 1, Ed. Xr.: 245, L. 129-130.

⁵⁰⁰ Mustafa Kemal taraftarlarının başarıları, İstanbul'daki işgalci güçleri öylesine sıkıntıya sokmuştu ki işgalci güçler, İstanbul'un barışçıl yoldan ilhak edilmesini bir kenara bırakıp sıkıyönetim ilan ederek İstanbul'u silâhlı bir yoldan ele geçirme ve sultan iktidarını mutlak bir kukla rejimi haline getirmeye yöneldi. Padişah dışında tüm üst yönetim, işgalci güçler tarafından hiçbir istişareye ve tereddüte gerek kalmadan değiştirilmişti. Bkz.; N. G. Kireev, **İstoriya Turtsii XX Vek (20. Yüzyıl Türkiye Tarihi)**, İzdatelstvo “Kraft İV RAN”, Moskva 2007, s. 127.

⁵⁰¹ Kireev, **a.g.e.**, s. 127.; Salih Paşa işgali protesto ederek, halka sükun içinde işleri ile meşgul olmalarını tavsiye etti. Padişah meclis başkanıyla liderleri saraya davet etti. Başkan Celalettin Arif Bey ortada yoktu. İki başkan vekili ile Rauf Bey saraya gittiler ve orada padişahın şöyle bir söz sarfettiği söylenir: *“İngilizler isterlerse yarın Anadolu'ya da giderler. Bir millet var koyun sürüsü. Bir çoban lazım, o da benim.”* Bkz.; Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, s. 153.; İngilizlerin 16 Mart 1920'de İstanbul'u işgali ve Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nı kapatmaları ve birçok milletvekilini tutuklamaları Mustafa Kemal'i Sovyetler Birliği'ne yönelik bir politika izlemeye sevk etmişti. Bkz.; **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, s. 224.

⁵⁰² Denikin kuvvetleri, 1919 yılının yaz mevsiminde görünüşe bakılırsa bağımsız Ermenistan için bir tehdit oluşturmuştu. Mart 1920'de ise Bolşeviklerin herkesçe bilinen zaferi bir başka tehdit oluşturmuştu. Bkz.; Helmreich, **a.g.e.**, s. 269.; Sonyel, **Mustafa Kemal (Atatürk) ve Kurtuluş Savaşı**, s. 526.

Elviye-i Selâse'yi işgal etmek üzere kolordum harekete geçecektir."⁵⁰³ Kâzım Karabekir, söz konusu telgrafta kış şartlarının zorluğu ve Trabzon'dan iâşe maddeleri temin etme gibi sebeplerden dolayı harekâtın 15 Nisan'dan önce yapılmasının mümkün olmadığını belirtmişti.

Böylece Kızıl Ordu'yu kurtarıcı bir ordu olarak ittihaz eden Anadolu hareketinin Bolşeviklere yönelik tutumu ve bölgedeki çıkarı genel hatlarıyla açıklık kazanmıştı. Bu şekilde Ankara'da meclis açıldıktan sonra taarruz başlayacak ve Doğu Cephesi'nde Bolşeviklerle temaslar koyulaşacaktır.⁵⁰⁴

3.1.2.2. Kuzey Kafkasya Seyahati

Anadolu hareketi, ilk faaliyetlerine başladığında sadece iç politikayla meşgul olmamış ve aslında Kuzey Kafkasya'yla da yakından ilgilenmişti. Bu açıdan Osmanlı'dan intikal eden refleksler devam etmekteydi. Müslüman kimliklere mürşitlik yapma gayesinin Anadolu hareketi içinde de yer edindiği aşikârdı. Nitekim Sivas Kongresi gerçekleşirken Çerkes kökenli Ebubekir Pilyef, Kuzey Kafkasya hükümeti adına Sivas'a gelmiş ve bağımsızlık konusunda Mustafa Kemal'den yardım talep etmişti.⁵⁰⁵ Bolşevikleri karşısına almak istemeyen Mustafa Kemal, bağımsızlık için aktif askerî destekten ziyade siyasî propaganda amaçlı bir kurulun teşekkül edilebileceğini ve Kuzey Kafkasya'ya gönderilebileceğini aktarmıştı.

Bu doğrultuda görevlendirilen Binbaşı Vasıf Bey, Ebubekir Pilyef'le birlikte İstanbul'a gelmiş ve Bekir Sami Bey'in Teşvikiye'deki evinde kurul için gerekli üyeleri seçmişlerdi. Kurulda görev alan üyelerden Mustafa Butbay, anılarında şöyle yazmaktadır: "*Gidecek kimselerin listesini düzenleme vazifesi İsmail Hakkı Berkok*

⁵⁰³ Kâzım Karabekir, **Paşaların Hesaplaşması**, Emre Yayınları, İstanbul 1992, s. 74.

⁵⁰⁴ Kemalistlerin zaferini kolaylaştıran en önemli faktör, Sovyet Rusya'nın varlığıydı. Zira İtilaf devletleri bütün güçlerini Sovyet Rusya'nın üzerine seferber etmişlerdi. İtilaf kuvvetleri, Türkiye'yi üçüncü seviyede bir cephe olarak görüyorlardı. Bilindiği üzere Türkiye'ye karşı İngilizler değil daha çok Yunanlılar mücadele vermişlerdi. Bkz.; E. Sarkıyan, "Vliyanie Oktyabrskoy Revolyutsii na Natsionalno-Osvoboditelnoye Dvijeniye v Turtsii (1918-1922)" (Ekim Devrimi'nin Türkiye'deki Kurtuluş Hareketine Etkisi [1918-1922]), **İzvestiya Akademii Nauk Armyanskoy SSR**, No: 10, 1957, s. 8-21.

⁵⁰⁵ Sivas Kongresi katılımcılarının adlarını tarayan biri, kongreye katılan Kuzey Kafkaslıların abartılı sayısı şaşkına uğrayabilir. Kongreye katılan 38 delegenin 12'si Kuzey Kafkasya kökenli. Mustafa Kemal'in işgalcilere karşı savaş yürüten 15 kişilik Merkezî Temsil Heyeti'nin en az 3 üyesi Kuzey Kafkas kökenlidir. Bkz.; Ryan Gingeras, "The Sons of Two Fatherlands: Turkey and The North Caucasian Diaspora 1914-1923" (İki Anavatanın Çocukları: Türkiye ve Kuzey Kafkasya Diyasporası 1914-1923), **European Journal of Turkish Studies**, 2011, s. 2-17.

Bey'e⁵⁰⁶ verildi. Harcırahımız da şu suretle saptandı: Kurul üyelerine 150'er lira, askerlere 15'er lira verilecekti. Şimdilik ilk kafile olarak aşağıdaki kişilerden oluşan kurulun gitmesi kararlaştırıldı: 1- Kurmay Albay İsmail Hakkı Berkok, 2- Ben, 3- Pilot Yzb. Tevfik, 4- Topçu Üsteğm. İsmail Hakkı, 5- Piyade Teğmen Cudi, 6- Piyade Teğmen Muzaffer, 7- 6 öğretmen asker (Hakkı Bey'le askerleri)."⁵⁰⁷

Kısa sürede seçilen ve yola koyulmak için hazırlıklarını tamamlayan kurulun müstakbel seyahati birçok açıdan önem arz etmekteydi. Temelde Dağıstanlılara bağımsızlık konusunda yeni fikirler vermek, dayanışma sağlamak ve Anadolu hareketiyle bazı köprüler kurmak amacını taşımaktaydı.⁵⁰⁸ 2 Şubat 1920'de İstanbul'dan hareket eden heyet Trabzon, Rize ve Hopa üzerinden Batum'a vardı. Burada geçirdiği birkaç gün sonra Tiflis'e geçmiş ve Kafkasya'yı iyi bilen Aziz Meker Bey'i heyete dâhil ederek Bakü yolunu tutmuştu. Asıl maksat Kuzey Kafkasya'ya (Dağıstan,⁵⁰⁹ Çeçenistan vb.) ulaşmaktı. Bazı şüpheleri üzerinde taşıyan heyet, nitekim Kuzey Kafkasya'ya ayak basmış ve burada Türk subaylarıyla temas kurma şansı yakalamıştı. Bilhassa Nuri Paşa ve emrindeki Kâzım Bey gibi Türk subaylarının Bolşeviklere karşı çalışma yürütmesi, heyeti tedirgin ediyordu.⁵¹⁰ Zira Anadolu hareketinin prensibi gereği Bolşeviklerle asla karşı karşıya gelinmeyecekti.

⁵⁰⁶ 1326 (1910)'da harp akademisini başarı ve sınıfların en ileri derecelileri arasında bitirdikten sonra ilk evvel erkân-ı harbiye-i umumiye ve daha sonra Makedonya'da bir tümen kurmay başkanlığında Birinci Cihan Harbi'ne kadar başarılı ve kıymetli vazifeler görmüştü. Birinci Cihan Harbi esnasında Irak'ta 6. Ordu Erkân-ı Harbiyesi'nde ve daha sonra Kafkas İslam ordularında muhtelif vazifelerde ve mühim işlerde çalıştıktan sonra kaçmak suretiyle Bolşeviklerden yakasını kurtararak Trabzon'a çıkmış ve millî mücadeleye fiilen katılmış bulunuyordu. Bkz.; İsmail Berkok, **Kurtuluş Yolu**, İstanbul Matbaası, İstanbul 1960, s. III-IV.

⁵⁰⁷ Butbay, **a.g.e.**, s. 7.

⁵⁰⁸ **A.g.e.**, s. 1.

⁵⁰⁹ Dağıstan'ın etnik ve etnografik vaziyeti ötedenberi çok muğlak olarak gösterilmektedir. Esas göz önüne tutulduğu takdirde bu vaziyeti basit bir hale getirmek mümkündür. Bunun için bu mntıkada cereyan etmiş olan tarihî hadiselerin neticelerini düşünmek lazımdır. Yukardaki bahislerde Dağıstan'ın asıl sekencesini Kas camiasına mensup Lezgi, Andelal, Lak unsurlarının teşkil ettiklerini söylemiştik. Tarihî hadiseler göz önüne alındığı takdirde müteakip devirlerde bu unsurlara gerek şimal ve gerekse cenuptan gelen Hint-Avrupa ırkına mensup unsurların da karıştığı görülmektedir. Bkz.; İsmail Berkok, **Tarihte Kafkasya**, İstanbul Matbaası, İstanbul 1958, s. 231.

⁵¹⁰ Kuzey Kafkasya'yı karış karış gezen heyet, Dağıstan'ın Ahaşa kentini dolaşır. Şehri gezerken karşılarına Nuri Paşa adında bir Türk komutanı çıkar. Mustafa Butbay, 1. Dünya Savaşı'nın önemli isimlerinden Enver Paşa'nın kardeşi olan bu komutanı şöyle anlatmaktadır: "*Nuri Paşa genç, zeki, sevimli bir zattır. Kendisinde askerlikten çok, sanatlara karşı bir eğilim ve yetenek vardır. Fakat olaylar kendisini Dağıstan dağları içinde kalmaya zorlamıştır. Masraflar Azerbaycan hükümeti tarafından ödenmektedir. Bolşevizm tehlikesine karşı kendisi ve buyruğundakiler bir engel oluşturmaktadır. Bu büyük dönüşüm hareketine karşı duramayacağını kendisi de biliyor.*" Bkz.; İsmet Konak, "Kurtuluş Savaşı Yıllarında Kafkasya'ya Bir Garip Yolculuk", **Gündem Rusya Dergisi**, Yıl: 1, Sayı: 2, Mart-Nisan 2012, s. 31.

Her türlü şüphe ve badire içinde aylarca faaliyet yürüten heyet, 1920 yılının sonbaharında memlekete dönerken üyelerinden birini Bolşeviklere kaptırdı. Mustafa Butbay, Bolşevik çizgiye sempati duyan İsmail Hakkı Bey'in akıbetini şöyle tasvir etmektedir: “İstanbul'dan aynı amaç ve düşüncede birleşip hareket ettiğimiz halde oradaki olaylar ve kader bizi birbirimizden ayırmıştı. Onu Bolşeviklerin kucağına atmıştı. Bolşevik propagandası yapmak için Doğu Anadolu'ya Suphi Bey buyruğunda gönderilen heyete katıldı. Trabzon açıklarında da motor içinde Yahya Kaptan'ın adamları tarafından feci bir şekilde öldürülmüştür.”⁵¹¹

Böylece Anadolu'da filizlenen monarşi karşıtı yeni Türk hareketi, Bolşeviklerle ilk ilişkilerini başlatmış ve Kafkasya'da ılımlı bir politika yürüteceği görüntüsünü vermişti. Anadolu hareketi, İstanbul hükümetinin aksine Bolşeviklerle ittifak yapmaya eğilimli bir hüviyetteydi. İki cenahın da karşılıklı siyasî ve bölgesel çıkarları müttefik olmayı zorunlu kılmıştı. Ankara'da meclis açıldıktan sonra, beklenen ittifak resmî bir boyut kazanacaktır.

3.2. Ankara Yönetiminin İnşa Sürecinde Türk-Sovyet İlişkileri

3.2.1. İlk Resmî Münasebetler

3.2.1.1. Büyük Millet Meclisinin Açılışı ve Mektuplaşmalar

İstanbul hükümetinin İtilaf devletleri karşısındaki çaresiz ruh hali, Ankara'daki Temsil Heyeti'ni hem müteessir etmiş hem de yeni arayışlara sürüklemişti. Anadolu ve İstanbul arasındaki siyasî irtibat neredeyse kopmuştu. Artık atılması gereken en ciddî adım, Ankara'da yeni bir meclis teşkil etmektir. Bu meclis, yeni bir devletin ilk hukukî organı olma niteliğini taşıyacaktı. Vaziyetin farkında olan Mustafa Kemal, Ankara'da olağanüstü yetkilere sahip bir kurucu meclisi toplamak için kumandanlarla istişare yapmış ve 21 Mart 1920'de bütün vilayetlere seçimlerin en uygun zaman ve usuller içinde tamamlanması yönünde talimat vermişti.⁵¹²

⁵¹¹ Konak, **Kurtuluş Savaşı Yıllarında Kafkasya'ya Bir Garip Yolculuk**, s. 31.

⁵¹² Tamim şeklindeki talimatın bazı maddeleri şunlardı: “1-Ankara'da olağanüstü yetkiye sahip bir meclis, milletin işlerini yönetmek ve denetlemek için toplanacaktır. 2- Meclise üye olarak katılacak zevat, mebuslar hakkındaki kanuni şartlara tabidir. 3-Seçimlerde livalar esas kabul edilecektir. 4- Her livadan beş üye seçilecektir.” Bkz.; Muhammed Karakaş, “Birinci Büyük Millet Meclisi'nin Açılışı”, **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 8, Yıl: 1999, s. 97-104.

Yaklaşık 1 aylık bir süre zarfında seçimler yapılmış ve meclisin açılması için şartlar hazır hale gelmişti. Dinî bir tören eşliğinde açılması plânlanan meclisin açılış günü, 23 Nisan 1920 Cuma gününe denk getirildi. Bu suretle öncelikle camiye gidilecek ve dinî ayin yerine getirilecekti:⁵¹³ “Seçilmiş mebuslar toplandı ve Mustafa Kemal öncülüğünde tarihî Hacı Bayram Veli Camii’ne gittiler. Burada namaz kıldılar. Hoca, vatani kurtaranları ve İslam’ı savunanları överek gelenlere hitaben bir konuşma yaptı. Mebuslar, kurbanlar kesildikten sonra meclisin ilk oturumuna geçtiler.”⁵¹⁴

23 Nisan’daki ilk oturumu en yaşlı mebus olan Şeref Bey açmış ve 24 Nisan 1920’de yapılan ikinci oturumda Mustafa Kemal meclis başkanlığına getirilmişti.⁵¹⁵ Böylece Anadolu hareketi, daha resmî bir hüviyete büründü. Bundan sonra Sovyet Rusya ile siyasî ve iktisadî münasebetler hiç zaman kaybetmeden olgunlaştırılmıyordu. Stratejiyi belirleyen 15. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir, Sovyet organlarıyla askerî konuları görüşmesi için Trabzon’da bulunan Binbaşı Ali Rıza Bey’in gönderilmesini plânlamaktaydı. Bu çerçevede 18 Nisan 1920’de ele aldığı bir telgrafla Mustafa Kemal’i bilgilendirdi.⁵¹⁶ Bolşeviklerle görüşülecek konuları inceleyen Mustafa Kemal, 26 Nisan 1920’de maddeler halinde bir metin hazırladı.⁵¹⁷ Buna göre işgalci devletlere karşı Sovyet Rusya’dan 5 milyon altın talep edilmiş; Gürcistan ve Azerbaycan’ın Sovyetleşmesine yardım edileceği ancak

---

⁵¹³ Mustafa Kemal, kendi taraftarları arasındaki duygunun birtakım tereddütler içerdiğini biliyordu. Her ne kadar kanun dışı isyancı olsalar da kendi dinî ritüellerine bağlı kaldıklarından ve geleneksel öğelerini korumak istediklerinden, aleni bir isyanın dış görünüşünden çekiniyorlardı. Mustafa Kemal, onlara güvence vermek ve yeni açılan meclise gelme konusunda isteksiz olan mebusları cesaretlendirmek için ülkenin her tarafında kendi bildirgesini dolaştırdı. Bu bildirme, kendine özgü dinî cümleleriyle sultanı-halifeyi geride bırakmıştı. Bkz.; Lord Kinross, **Atatürk: A Biography of Mustafa Kemal, Father of Modern Turkey (Atatürk: Mustafa Kemal’in Biyografisi, Modern Türkiye’nin Babası)**, William Morrow and Company, Newyork 1978, s. 249.

⁵¹⁴ Binanın bulunduğu yer mezarlıktı. Burada bir derviş kulübesi bulunmaktaydı. Tren istasyonuna gelip giden yolcular bu mezarlıktan geçerler ve dervişe birer kuruş ayakbasta parası öderlerdi. Mezarlık zorlukla kaldırılarak binanın temelleri atılmış ve Ankara taşları ile kâgir olarak inşa edilmiştir. Ahşap kısımlar tamamlanmış fakat binanın ancak mütarekeden sonra damı, kapısı, penceresi ve camları tamamlanabilmiştir. Bkz.; Karakaş, **a.g.m.**, s. 101.; Kireev, **a.g.e.**, s. 129.

⁵¹⁵ 24 Nisan günü TBMM’nin deklarasyonu yayımlanmış ve mebuslar Misak-ı Millî adına yemin etmişlerdi. Meclis başkanlığına Mustafa Kemal seçilmişti. 29 Ekim 1923’e kadar bu görevde kalmış ve Türkiye Cumhuriyeti’nin ilan edilmesinden sonra cumhurbaşkanı olmuştu. Bkz.; Kireev, **a.g.e.**, s. 29.; Kinross, **a.g.e.**, s. 658.

⁵¹⁶ Gürün, **a.g.e.**, s. 34.

⁵¹⁷ Kireev, **a.g.e.**, s. 130.

Ermenistan'ın Türk ordusu tarafından kontrol altına alınacağı taahhüdünde bulunulmuştu.⁵¹⁸

Metni ihtiva eden telgraf kısa süre sonra Kâzım Karabekir'e ulaştı. İçeriği mektup haline dönüştüren Karabekir, metnin başına “*Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Moskova Sovyet hükümetine birinci teklifnamesidir*” ibaresini koydurmuş ve mektubun sonuna Mustafa Kemal ismini yazdırmıştı.⁵¹⁹ Bundan da anlaşılacağı üzere Mustafa Kemal'in direk Sovyet hükümetine veya Lenin'e hitaben mektup kaleme aldığı görüşü geçerliliğini yitirmektedir.

Mektup plânlandığı şekilde yani Binbaşı Ali Rıza Bey aracılığıyla Bakü'ye gitmedi. Zira bu sırada Bakü'de Bolşevikler ve karşı-devrimciler arasında süregiden bir kargaşa vardı.⁵²⁰ Bu bakımdan mektup, Teğmen İbrahim Efendi'ye verilmiş ve Trabzon-Novorossiysk hattı üzerinden 20 Mayıs'ta Moskova'ya ulaştırılmıştı. Sovyet hükümetinin mezkûr mektuba cevabı 2 haftayı bulacaktı. Nitekim Dışişleri Halk Komiseri Çiçerin, 3 Haziran 1920'de genel anlamda olumlu bir mektupla karşılık verdi.⁵²¹

Emperyalizme karşı ittifak yapmayı kabul eden ve Misak-ı Millî'yi tanıyan Sovyet hükümeti, gönderdiği bu mektupta bir taraftan yeni Türk hükümetinin varlığını tanıırken diğer taraftan Ankara'yı yakından ilgilendiren iki hususla ilgili çok sarih bir yanıt vermemişti.⁵²² Bu hususlar, yapılacak yardımın mahiyeti ve Ermenistan'ın Türk ordusu tarafından kontrolüyle ilgiliydi. Sovyet hükümeti şu an

⁵¹⁸ Metindeki maddeler için bakınız.; Gürün, **a.g.e.**, s. 33-34.

⁵¹⁹ Gürün, **a.g.e.**, s. 34.

⁵²⁰ Karabekir'in verdiği talimata göre metin Trabzon'da kâğıda geçirilecek ve fırka mührüyle mühürlenerek Binbaşı Ali Rıza Bey eliyle Bakü'ye götürülecektir. Ancak aynı gün 28 Nisan'da, Kızıl Ordu Bakü'ye girer ve Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kurulur. Bunun üzerine İngilizler Batum yolunu kapatır. Bu nedenle kurye subayı da geçemez. Kâzım Karabekir de metnin ikinci bir kopyasını hazırlar. Bakü'dekilere ikinci bir mektup yazar ve bunları Beyazıt'taki 11. fırkaya göndererek fırkanın iki subayı aracılığıyla Nahçıvan yoluyla Bakü'ye iletir. Diğer nüsha ise doğrudan doğruya Moskova'ya gönderilir. Bkz.; Yerasimos, **a.g.e.**, s. 149.

⁵²¹ Mektubun önemli bazı hususları şöyleydi: “1- Türkiye'nin bağımsızlığının ilanı, 2- İtiraz edilmeyecek kadar Türk toprağı olan toprakların Türk devletine bağlanması, 3- Arabistan ve Suriye'nin birer bağımsız devlet gibi ilanı, 4- Büyük Millet Meclisi'nce alınan karara göre Türkiye Ermenistanı'nın, Kürdistan'ın, Lazistan'ın, Batum bölgesinin, Doğu Trakya'nın ve bütün Türk-Arap halklarının karma olarak yaşadıkları devlet topraklarına kendi kaderlerini kendi eliyle tayin etme hakkının tanınması.” Bkz.; Yerasimos, **a.g.e.**, s. 238-239.

⁵²² Kinross, **a.g.e.**, s. 276.; Türkiye'de Türk halkının ulusal bağımsızlık hakkına Sovyet Rusya tarafından destek sağlanmasına özel bir önem veriliyordu. Nitekim bu önemin bir göstergesi olarak Rusya, İtilaf devletlerinin kendi varlığına karşı ellerinde silâhla eyleme geçtiği bir sırada Ulusal Ant'ı tanımıştır. Bkz.; İnalçık, **a.g.e.**, s. 190.

için Türkiye ile Ermenistan arasındaki sınırın tayin edilmesinde sadece arabulucu olacağını dile getirmişti. Ankara yönetimi her şeye rağmen gönderilen cevaptan memnuniyet duymuş ve 20 Haziran 1920’de Mustafa Kemal tarafından yeni bir mektup kaleme alınmıştı.⁵²³ Kemal, mektupta Sovyet yönetiminin sınır tayininde alacağı rol konusunda mutluluk duyduğunu ifade etmiş ve Ermeni saldırılarının durdurulması için gereken arabuluculuğun ivedilikle uygulanmasını talep etmişti.⁵²⁴

3.2.1.2. Bekir Sami Bey’in Moskova Temasları

Ankara yönetimi ile Sovyet hükümeti arasında mektuplaşmalar devam ederken diplomatik ilişkiler de gündemdediydi. Bilhassa Azerbaycan’da Bolşeviklerin galip gelmesi, ikili münasebetlerin seyrini daha da değiştirdi. Bilindiği üzere 3 Mayıs 1920’de hükümet kurulmuş ve dışişleri bakanlığına Bekir Sami Bey getirilmişti.⁵²⁵ Yeni hükümetin dış politikada istişare ettiği ilk konu, Moskova’ya bir heyet göndermekti. Özellikle Gürcü ve Ermenilerin Bolşeviklerle antlaşma durumunda olduğunu fark eden Kâzım Karabekir, hemen harekete geçmek gerektiğini düşünmüş ve şu telgrafi çekmişti: *“Bu konuda kaçırılacak fırsat ve yitirilecek bir gün bizim için çok zararlı olacak ve Ermenilerle birlikte tüm Kafkas halklarının Bolşeviklerle antlaşması olasılığı karşısında kazanılmış haklarımızı da yitireceğiz.”*⁵²⁶

Nitekim bakanlar kurulu, 5 Mayıs 1920’de Hariciye Vekili Bekir Sami Bey öncülüğünde bir heyetin Moskova’ya gönderilmesini kararlaştırdı: *“Bekir Sami Bey’in riyasetindeki murahhas heyeti İktisat Vekili Yusuf Kemal Tengirşenk, Doktor Miralay İbrahim Tali Öngören, Lazistan Mebusu Osman Bey, Erkân-ı Harbiye Kaymakamı Seyfi (General Seyfi Düzgören) Beylerden müteşekkildi.”*⁵²⁷

⁵²³ Sovyet Rusya o zaman dünyada TBMM hükümetini tanıyan ve onunla dostça diplomatik ilişkiler kuran tek ülkeydi. Emperyalist Batı Avrupa devletlerine gelince, bu devletlerin hepsi Türkiye Devleti’ni yok etmeye ve Türkiye’yi aralarında paylaşmaya çalışıyorlardı. Bu nedenle TBMM hükümetinin hukuken tanındığına ilişkin Sovyet hükümeti mektubunun Türkiye’de büyük sevinçle karşılanması bir rastlantı değildir. Bkz.; Şemsutdinov, Bagirov, **a.g.e.**, s. 13.

⁵²⁴ Gürün, **a.g.e.**, s. 54.

⁵²⁵ Büyük Millet Meclisi’nin toplanmasıyla birlikte yeni devletin temelleri atıldı. Bu bağlamda Mustafa Kemal, hükümetin teşekkülünün zorunlu bir önlem olduğunu, bu oluşumun sultanın geçici hükümeti olarak veya bir kaymakamlık olarak itihaz edilemeyeceğini söylemişti. Bkz.; Potshveriya, **a.g.e.**, s. 28.

⁵²⁶ Yerasimos, **a.g.e.**, s. 150.

⁵²⁷ Cebesoy, **a.g.e.**, s. 59.; BCA, Fon No: 30 18 11, Kutu No: 1, Dosya No: 1, Sıra No: 5.

Heyetin ilk amacı Sovyet Rusya ile bir antlaşma imzalamak, para ve silâh yardımını kesin bir suretle karara bağlamaktı. Bu çerçevede heyet, 11 Mayıs 1920'de Ankara'dan yola çıktı.⁵²⁸ Heyetin Moskova seyahati, oldukça uzun ve çetrefilli geçti. Öncelikle Erzurum-Kars-Gümrü hattı kullanılarak gidilmek istenmiş ancak Ermeni kuvvetlerinin varlığı bu girişimi sonuçsuz bırakmıştı. Bu durumda en güvenli hat Trabzon-Tuapse hattıydı.⁵²⁹ 11 Temmuz'da Trabzon'dan ayrılan heyet, bir gün sonra Tuapse'ye ve oradan da bir hafta sonra Moskova'ya vasıl oldu.⁵³⁰ Ali Fuat Cebesoy heyetin Moskova'ya muvasalatını ve ilk temasları şöyle aktarmaktadır: *“Bekir Sami Bey riyasetindeki Türk murahhas heyeti 19 Temmuz 1920'de Moskova'ya gelmiş,⁵³¹ 24 Temmuz'da Sovyet Hariciye Komiseri George Vassilievitch Çiçerin tarafından kabul edilmişti. Bu kabul esnasında Komiser Muavini Karahan da hazır bulunmuştu.”*⁵³²

Aslında bir süre önce Halil Paşa ve Cemal Paşa ile de görüşmüş olan Çiçerin, görüşmeler başladığında bu konuyu gündeme getirmiş ve Bekir Sami Bey ile sadece teferruatları istişare edeceğini ifade etmişti. Lakin Türk heyeti, mezkûr şahısların bireysel olarak yaptığı her türlü görüşmeyi dikkate almadı. Dolayısıyla her husus yeniden teşrih masasına yatırılmalı ve sonuca bağlanmalıydı.

Görüşmeler Türk tarafının arzu ettiği bir şekilde yürümüyordu. Türk heyeti 4 Ağustos'ta Karahan'la ve 12 Ağustos'ta Çiçerin'le yaptığı müzakerelerde hayal

---

⁵²⁸ 11 Mayıs 1920'de TBMM milletvekilleri, RSFSC Halk Komiserleri Sovyeti'nin 3 Aralık 1917 tarihli Rusya ve Doğu'nun Tüm Emekçi Müslümanlarına Çağrı'sını büyük bir dikkatle dinlediler. Bu çağrı şiddetli alkışlarla karşılandı. Dostça diplomatik ilişkilerin esaslarını görüşmek ve gelecekte Sovyet Rusya ve Türkiye hükümetleri arasında kurulacak karşılıklı ilişkileri belirlemek için Moskova'ya bir heyet gönderme kararı alındı. Bkz.; Şemsudinov, Bagirov, **a.g.e.**, s. 14.; Atatürk, **a.g.e.**, s. 380.

⁵²⁹ Trabzon'dan gelen birkaç kişi, Kemalistlerin elinde bulunan şehirde düzenin sağlandığını bildirmektedirler. Türk halkı topyekün Mustafa Kemal Hükümeti'ni desteklemekte ve Rusyalı komünistlere şevkatle yaklaşmaktadır. Bolşevik fikirler, birlikler arasında özellikle askerler arasında giderek kök salmaktadır. Bkz.; “Turtsiya” (Türkiye), **Komunist**, No: 89, Pyatnitsa, 23 İyulya 1920, s. 2.

⁵³⁰ Yerasimos, **a.g.e.**, s. 166.; Kireev, **a.g.e.**, s. 130.

⁵³¹ 1920 yılı 19 Temmuz Pazartesi Moskova'ya vardık. Bizi karşılamak için gara resmî, gayriresmî kimse gelmemişti. Mihmandarımız olan Rus'un ve trende tanıştığımız Abdurrahman Şefi Bey'in delaletiyle vagondan çıktık, garın salonuna geldik. Orada bir saat kadar bekledik. Onlar otomobil için telefon etmişlerdi. Nihayet otomobil geldi. Hepimiz bindik. Kremlin Sarayı'nın karşısındaki hariciye komiserliği misafirler dairesine geldik. Bkz.; Yusuf Kemal Tengirşenk, **Vatan Hizmetinde**, Bizim Büro Basımevi, Ankara 2001, s. 179-180.

⁵³² Cebesoy, **a.g.e.**, s. 59.; Türk diplomatik heyeti, devrim ve savaş tarafından tahrip edilmiş Rus demiryolu sistemini kullanarak Karadeniz üzerinden Moskova'ya 7 günlük bir burmalı yolculuk sonrası ulaşmıştı. Bkz.; Kinross, **a.g.e.**, s. 277.

kırıklığına uğramıştı. Zira iki Sovyet devlet adamı, Ermenistan lehine bazı toprak (Van, Bitlis vb.) taleplerinde bulunmuş ve antlaşma için pek gönüllü gözükmemişlerdi. Bu sırada tehlike arz eden Vrangel saldırısı ve Lehistan sorunu gibi mühim olaylar da iki taraf arasındaki görüşmelere olumsuz bir etkiye bulunmuştu.⁵³³ Aynı dönemde İstanbul'da yayım yapan *Dersaadet* gazetesinin 14 Temmuz 1920 tarihli sayısında Bolşevikler ve Leh birlikleri arasındaki muharebeler şöyle aktarılmaktadır: “*Bolşevik süvarisi, piyadenin muavenetiyle Leh ordusunun sol cenah müntehasını zorlamasıyla ve (Pilisa)⁵³⁴ ırmağıyla (Zibriteni)⁵³⁵ arasındaki demiryolunu işgal etmiştir. Şiddetli bir muharebe devam etmektedir. Polonya grubu Bolşeviklerin bütün taarruzlarını tard etmiştir.*”⁵³⁶

Bununla birlikte Türk heyeti, 14 Ağustos 1920'de Lenin'le bir görüşme yapma fırsatı bulmuştu. Söz konusu buluşmada Karahan ve Çiçerin'in aksine Lenin'in Ankara yönetimine karşı daha toleranslı ve mutedil olduğu görülmektedir. Yapılan görüşmede ezilen halklara yardım etmenin esas prensipleri olduğunu beyan eden Lenin, özellikle İngiltere ve diğer emperyalistlere karşı savaştan Türk halkına derin hisler beslediklerini ve İslam âleminin esaretten kurtulması için her türlü desteği vereceklerini ifade etmişti.⁵³⁷

Türk heyeti, bir antlaşma aktetmek için durmaksızın çabalamakta ve müteaddit girişimlerde bulunmaktaydı. Nitekim 24 Ağustos 1920'de Sovyet yönetimiyle bir antlaşma taslağı üzerinde mutabakata varılmıştı. Taslakta “*Bolşevik rejimi Misak-ı Millî hudutları içinde müstakil bir Türkiye'yi resmen tanımayı; Türkiye de Rusya'daki yeni Bolşevik hükümetini tanımayı kabul ediyordu. Taraflar iyi komşuluk münasebetleri kurmayı, ticaretlerini geliştirmeyi; bir diğerinin topraklarında yaşayan kendi uyruklarının hak ve hukukunun korunmasını ve boğazların*

⁵³³ Anapa civarında karaya çıkarılmış olan Vrangel kuvvetlerinin Kuban Kossakları ve Bolşevik düşmanı olduğu gibi gerek Denikin ve gerek Bolşevikler tarafından aldatılmış olan Şimali Kafkasya İslam ahali ile de münasebat-ı hasaneleri vardır. Vrangel ileri yürüyüşüyle Kafkas şimendiferlerini katederse Moskova'nın mebde-i hayatiyesi olan Bakü petrolü ile kara irtibatı yeniden münkati olacak ve Müslümanların Vrangel'e fiilen muavenetleri halinde ise Bolşevik âleminin Şark muvasalası ve Asya tehlikesi silâhı bertaraf edilecektir. Bkz.; Cebesoy, a.g.e., s. 76.

⁵³⁴ Sözcüğün haberdeki Osmanlıca hali **بيلسا** şeklindedir.

⁵³⁵ Sözcük metinde **زيبريتهى** şeklinde geçmektedir.

⁵³⁶ “Bolşeviklerin Taarruzu”, *Dersaadet*, Sayı: 5, 14 Temmuz 1920, s. 1.

⁵³⁷ Cebesoy, a.g.e., s. 71.

milletlerarası bir konferansta belirlenecek yeni statüsünü kabul etmeyi taahhüt ediyorlardı."⁵³⁸

Bahsi geçen antlaşma taslağı, ilerleyen günlerde herhangi bir resmiyet kazanamadı. Çünkü Sovyet yöneticileri, farklı amaçlar gütmekteydi. Ermenistan konusu yeniden ön plâna çıkmıştı. Türk heyeti ile Çiçerin, 28 Ağustos 1920'de bir araya gelmiş, Van ve Bitlis üzerindeki münakaşa iki tarafı karşı karşıya getirmişti.⁵³⁹ Sovyet hükümeti bu iki vilayetin Ermenistan'a iltihak edilmesi konusunda oldukça ısrarcıydı. Ancak Türk tarafının kırmızı çizgilerinden biri bu toprakların muhakkak elde tutulmasıydı. Nitekim 18 Eylül'de heyet üyelerinden Yusuf Kemal Tengirşenk Anadolu'ya dönmüş⁵⁴⁰ ve Moskova'daki vaziyetle ilgili Ankara'yı etraflıca bilgilendirmişti. Konuyu istişare eden Türk hükümeti, 16 Ekim'de Bekir Sami Bey'e gönderdiği telgrafta Sovyet yönetiminin Ermenistan adına yaptığı toprak talebinin kesinlikle kabul edilmeyeceğini bildirmişti.

Bekir Sami Bey'in görüşmeler esnasında takındığı tutum, araştırmacılar arasında farklı görüş ayrılıklarına sebep olmaktadır. Bu konuda A. Şemsutdinov ve Y. A. Bagirov gibi tarihçiler, Bekir Sami Bey'i süreci sabote etmekle itham etmekte ve şu değerlendirmede bulunmaktadırlar: "*Bekir Sami Bey, Sovyet hükümetinin Türkiye politikası konusunda yanlış bilgiler vererek hükümetini yanlış yöne yöneltti. Ankara'ya dönen Bekir Sami Bey, G. V. Çiçerin ile Türkiye sınırının düzeltilmesi konusunda yaptığı görüşmeleri tersine yorumlayarak hükümetinin üyelerini Sovyet Rusya'ya karşı kıskırtmaya çalıştı.*"⁵⁴¹

Böylece Bekir Sami Bey liderliğindeki Türk heyeti, müzakerelerden somut ve tatminkâr bir sonuç alamamıştı. Silâh ve para yardımı ise heyetten önce zaten kararlaştırılmıştı. Heyetin Moskova'daki temasları ve görüşmeleri sonraki bölümlerde daha detaylı bir şekilde tahlil edilecektir.

---

⁵³⁸ Saray, **a.g.e.**, s. 24.

⁵³⁹ **A.g.e.**, s. 25.

⁵⁴⁰ 1920 senesi eylülün ikinci günü Bekir Sami Bey'in raporu ve paraf edilmiş maddelerin formülleri bir muşambaya sarılı olarak koynumda, yani sırtımda gömleğim içinde ve Lenin'in bana söylemiş olduğu sözler de hafızamda olarak sabahın beşinde memlekete müteveccihen Moskova'dan trenle hareket ettim. Arkadaşlar Moskova'da kaldılar. Yalnız Osman Bey Türkiye'ye gönderilecek bazı şeylerin sevkini temin için benimle geliyordu. Bkz.; Tengirşenk, **a.g.e.**, s. 204-205.

⁵⁴¹ Şemsutdinov, Bagirov, **a.g.e.**, s. 17-18.

3.2.1.3. Sovyet Yardımı

Bolşeviklerin iç buhran yaşadığı dönemde Türk-Sovyet ilişkileri dört koldan gelişme gösteriyordu. Bekir Sami Bey Heyeti'nin yola koyulduğu günlerde Moskova'da hâlihazırda bazı temaslar başlamak üzereydi. Daha önce zikredildiği gibi Halil Paşa ve Dr. Fuat Sabit uzun süren çetin bir yolculuktan sonra 15 Mayıs 1920'de Moskova'ya ulaşmışlardı. Aynı gün içinde ilk görüşmeler zuhur etmişti: *“Türk heyeti, Dışişleri Halk Komiseri Georgiy Vasilyeviç Çiçerin, onun yardımcısı Lev Mihayloviç Karahan ve General Sergey Sergeviç Kamenev ile bir araya gelmişti.”*⁵⁴² Görüşmede Halil Paşa ve Çiçerin arasında öncelikle iki ülkenin yaşadığı gaile ve ortak düşman üzerine bazı konuşmalar geçti. Türkiye'de şekillenen yeni hükümeti ve ideolojik tutumunu aktaran Halil Paşa, şu sözleri ifade etmişti: *“Sizin inkılâbınızın gayesi kapitali yıkmaktır. Kapitalin merkezleri Londra, Paris ve Roma olduğuna göre Türkiye'ye saldıranlarla Sovyetlerin düşmanı aynı ülkelerdir. Binaenaleyh Rusya ile Türkiye'nin bu durumda dost olmaları gerekmektedir. Bu en tabii ve mantıkî yoldur.”*⁵⁴³

Neyseki Türk heyetiyle Sovyet yönetimi, sözü yardım konusuna getirmişlerdi. Silâh, mühimmat ve para yardımı acilen karara bağlanmalı ve Anadolu'ya nakil edilmeliydi. Bununla birlikte iki ülke ilişkilerini diplomatik anlamda yürütecek bir de elçilik heyetine hâcet vardı. Söz konusu mevzular üzerine sıkı tartışmalar yürütülmüş ve her konuda olumlu bir netice alınmıştı. Bu bağlamda öncelikle Dr. Fuat Sabit'in verdiği malumatı gözden geçirmek gerekmektedir. Sabit, 3 Haziran 1920'de 3. Tümen Komutanı Rüştü Bey'e gönderdiği mektupta para ve mühimmat yardımının muhteviyatını şöyle yazmıştı:⁵⁴⁴ *“Paranın miktarı tamamen takarrür etmemekle beraber bir milyon altın olacağı temin oluyordu. Silâh ve mühimmat miktarı altmış*

⁵⁴² Nesrin Ersoy McMeekin, **Turkey's Relations With The Bolsheviks (1919-1922) (Türkiye'nin Bolşeviklerle İlişkileri [1919-1922])**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2007, s. 43.

⁵⁴³ Konak, **Sovyet Yardımı ve Halil Paşa**, s. 41.; Halil Paşa konuşmasını şöyle yapmıştı: *“Türkiye'de saltanat bile ortadan kaldırılacaktır... Millet, halk arasından seçilmiş vekilleri ile kendi kendini idare yoluna gitmektedir. İngiltere tarafından takviye edilen Yunan orduları Anadolu'ya çıkmışlardır. Türkler, başlarında Mustafa Kemal Paşa olduğu halde kadınlı erkekli, müstevlilere karşı savaş vererek memleketi karış karış savunmaktadırlar. Bu sonuna kadar da böyle olacaktır. Bunu hiçbir kuvvet hatta bütün dünya devletleri bile durdurmaya muktedir değildir...”* Bkz.; Sorgun, **a.g.e.**, s. 329.

⁵⁴⁴ McMeekin, **a.g.e.**, s. 44.

bin tüfek, -yirmi bin Rus, yirmi bin Fransız, yirmi bin İngiliz- beher tüfek için üç bin fişek, yüz on iki top, on ağır toptu.”⁵⁴⁵

Silâh ve para yardımı Halil Paşa tarafından da konu edilmişti. Halil Paşa, 4 Haziran 1920’de Mustafa Kemal’in adına gönderdiği bir mektupta yarısı altın olmak üzere iki milyon lira; yirmi bini Rus, yirmi bini İngiliz, yirmi bini Japon olmak üzere toplam altmış bin tüfek ve her tüfek başına iki-üç bin fişek verileceğini bildirmekteydi.⁵⁴⁶

Zikredilen iki mektuba bakıldığında para yardımının miktarı konusunda birbiriyle uyumlu rakamların olmadığı aşikâr. Ancak her iki isim de söz konusu miktarın kesin olmadığını ve arttırılabileceğini mektuplarında beyan etmektedir. Doğru bir rakam ileri sürmek için Halil Paşa’nın anılarını dikkate almak daha rasyonel bir yol olacaktır. Yukarıdaki rakamların aksine, Halil Paşa kendi anılarında 3 milyon Rus altını konusunda kesin bir uzlaşma sağlandığını belirtmektedir.⁵⁴⁷ Bununla birlikte Sovyet yönetiminin birer tonluk sekiz külçe altın daha vereceğini aktarmaktadır.

Artık geriye altınların güvenilir bir yoldan ve kayıp vermeden sevk edilmesi kalmıştı. Bunun için Bakü, Karabağ, Zangezür ve Nahçıvan hattı kullanılmalıydı. Ancak bu hatta Sovyet ordusu, Ermeni birlikleri, Müsavatçılar ve Türk subayları arasında mütemadiyen devam eden bir gerilim mevcuttu. Bu doğrultuda insiyatifi eline alan Sovyet yönetimi, yolun açılması için Haziran 1920’de Ermeni yetkililerle çeşitli görüşmeler yaptı ve 1 Temmuz’da uzlaşma sağlandı. Böylece paranın sevkıyatı da başladı. Stefanos Yerasimos söz konusu sevkıyatın bidayetini şöyle yazmaktadır: “*Ertesi gün (2 Temmuz-İ.K.) Halil Paşa, Bakü’ye doğru yola çıkar. Yanında elçilik kâtibi Y. Y. Upmal – Angarskiy başkanlığında Sovyet heyetinin ilk*

⁵⁴⁵ Karabekir, **İstiklâl Harbimiz**, Cilt: 2, s. 81-82.

⁵⁴⁶ **A.g.e.**, s. 91-92.

⁵⁴⁷ Halil Paşa yapılan para pazarlığını şu şekilde anlatmaktadır: “*Hariciye komiserliğine davet ettiler, beş gün süreyle müzakerelerde bulunduk... On gün sonra, -‘Size bir milyon Rus altını verebileceğim, bunu Anadolu’ya bildirebilirsiniz.’ dediler ama ben bu miktarı az bulmuştum, pazarlığa başladık: -‘Dört milyon ancak işimize yarar...’ -‘Şimdilik iki milyon verelim, sonra tamamlarız...’ -‘Ben bu yolda pazarlığı küçüklük addederim, dost bir devletin yardımı ile karşı karşıyayız, yoksa... yoksa...’*

Heyet başkanı birdenbire telaşlı bir halde yerinden kalktı ve gözlerimin içine bakarak:

-‘Rica ediyoruz, şimdilik üç milyonu kabul ediniz...’

Yapacak bir şey yoktu, öyle olmasına karar verdik.” Bkz.; Sorgun, a.g.e., s. 331.

ekibi, Ermenistan'la görüşmeleri yürütmekle görevli B. V. Legran, Bahattin Şakir ve Anadolu'ya ilk para yardımı olarak 125 bin altın Türk lirası karşılığı 500 kilo altın ve Çiçerin'in Mustafa Kemal'e bir mektubu vardır."⁵⁴⁸

Görüldüğü kadarıyla altınlar, küçük meblağlar halinde peyderpey gönderilecekti. Bunun yanı sıra heyet, temmuz ayı ortalarında Bakü'ye ulaşmıştı. Bu sırada Taşnak kuvvetleri, mezkûr uzlaşmaya aykırı olarak Nahçıvan ve Zangezur hattını kapatmışlardı. Dolayısıyla Bolşevikler ve Taşnaklar arasında yolun açılmasına yönelik temaslar bir kez daha başladı. 11. Kızıl Ordu Komutanı M. K. Levandovskiy ve Ordjonikidze'nin yürüttüğü temaslar devam ederken, yardım heyeti Bakü'den yola çıkmış ve 26 Temmuz 1920'de Gerus'a gelmişti.⁵⁴⁹ Gerus-Nahçıvan arasında General Dro komutasındaki Taşnak birlikleri, bir süre heyetin geçişine izin vermedi. Ancak 10 Ağustos 1920'de Sovyet yönetimi ve Taşnaklar arasında yapılan antlaşma⁵⁵⁰ gereğince Gerus, Nahçıvan ve Zangezur hattındaki engel kalkmış ve heyet yolculuğuna devam etmişti.

Yaklaşık 15 gün yol giden heyet, öncelikle Doğu Beyazıt'a ulaşmış ve sonrasında 27 Ağustos'ta Karaköse'ye varmıştı. Burada heyeti Doğu Cephesi Ordusu Kurmay Başkanı Kâzım Orbay karşılamıştı. Heyeti ve külçe altınları Orbay'a teslim eden Halil Paşa, yeniden Kafkasya'ya yönelmişti.⁵⁵¹

Bu arada 400 kiloluk altın (100 kilosu yolda gaspedildi) Karaköse'de bulunan tümen komutanı Cavit Bey'e tevdi edildi. Bu noktada Cavit Bey'e teslim edilen altınların miktarı konusunda farklı görüşler mevcuttur. Ali Fuat Cebesoy, *Moskova Hatıraları'nda* Halil Paşa'nın Cavit Bey'e 100 bin lira kıymetinde külçe altın teslim ettiğini iddia etmektedir.⁵⁵² Ancak Halil Paşa'nın, söz konusu para miktarını yeterince hatırlamadığı da dikkate şayandır.

---

⁵⁴⁸ Yerasimos, **a.g.e.**, s. 160.

⁵⁴⁹ Ülkü Çalışkan, "Türk Kurtuluş Savaşında Sovyet Rusya'nın Malî ve Askerî Yardımları", **Karadeniz Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 9, Bahar 2006, s. 35-54.

⁵⁵⁰ Sovyet heyeti temsilcisi Legran, yolun açılması için Tiflis'te Ermenilerle görüşmelere başladı. Zaten 10 Ağustos 1920'de Moskova'da da Sovyet Rusya ve Ermenistan arasında bir antlaşma imzalandı. Bu antlaşmaya göre Karabağ, Zangezur ve Nahçıvan Sovyetlerin geçici denetimi altında kalacak, Gümrü-Şahıhtı demiryolu ise yalnız sivil malzeme aktarımına açık kalacaktı. Bkz.; Çalışkan, **a.g.m.**, s. 40-41.

⁵⁵¹ Konak, **Sovyet Yardımı ve Halil Paşa**, s. 42.; McMeekin, **a.g.e.**, s. 45.

⁵⁵² Cebesoy, **a.g.e.**, s. 139.

Daha sonra altınlar, 8 Eylül 1920’de Erzurum’daki karargâha ulaştırıldı.⁵⁵³ Altınların 200 kilosu Doğu ordusu için tahsis edilmiş ve geri kalanı Ankara’ya gönderilmişti.⁵⁵⁴

Diğer taraftan Halil Paşa’nın anılarında zikredilen meblağın geri kalan kısmının ilerleyen süreçte bilinmeyen şartlardan dolayı gönderilmediği bilinmelidir.⁵⁵⁵ Bu suretle Sovyet yönetiminin para ve silâh yardımı, diğer kanallar üzerinden devam etmişti. Bekir Sami Bey Heyeti’nde Moskova’ya giden Yusuf Kemal Tengirşenk de Türkiye dönüşü eli boş dönmemişti. Beraberinde çok sayıda silâh, mühimmat ve para getirmişti. Tengirşenk, anılarında söz konusu yardımı şöyle betimlemektedir: *“Gelirken bizim trenle bir milyon altın ruble ve bir vagon mavzer fişegi geldi. Mavzer fişegi ve mitralyöz yüklü sekiz vagon da Moskova’da istasyonda hazırды. Rostov’a gelince oradan da üçer bin fişekle altı bin İngiliz tüfeği, yüz mitralyöz ve yedi buçukluk sekiz İngiliz topu derdest-i sevk olduğunu bildirdiler.”*⁵⁵⁶

Eğer bahsi geçen sevkiyat başarıyla tamamlanırsa akabinde 4 milyon altın ruble daha gönderilecekti. Sevkiyatın idaresinden Lazistan Mebusu Osman Bey sorumluydu. Plânlanan mali destek gerçekleşmemiş ama ek askerî yardımlar, ilerleyen günlerde şu şekilde hâsıl olmuştu: *“Birinci parti olarak 21 Eylül 1920’den 15 Ekim 1920’ye kadar 2 bin 815 adet İngiliz tüfeği ile 1.885 sandık İngiliz piyade cephanesi Trabzon’a yollanmıştı. 500 adet İngiliz piyade tüfeği ile 250 sandık İngiliz piyade cephanesi de Giresun Alayı için Osman Ağa’ya verilmişti. 2 Kasım 1920 günü ikinci parti olarak Rostov’dan otuz iki vagon silâh ve cephaneyle sekiz adet 7,5’lik İngiliz sahra topu gelmişti.”*⁵⁵⁷

Silâh ve mühimmat sevkiyatı 1920 yılının son aylarında ve 1921 yılında belirli aralıklarla sürmüştü. Rus tarihçi A. B. Şirokorad bu süreçte yapılan yardımları şöyle ayrıntılandırmaktadır: *“Bolşevikler 1920 yılının ikinci yarısında Mustafa Kemal’e 6 bin tüfek, 5 milyon fişek, 17,6 bin topçu mermisi verdi. 1921 yılında ise 33 bin 275*

⁵⁵³ **Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-2000**, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, Cilt: 1, İstanbul 2005, s. 2-7.

⁵⁵⁴ Ankara’ya gönderilen altınlar ekseriyette subay ve memur maaşlarını ödemek için kullanıldı. Detaylı bilgi için bkz.; Benhür, **a.g.m.**, s. 277-313.; A. B. Şirokorad, **Vzlyot i Padeniye Osmanskoy İmperii (Osmanlı Devleti’nin Yükselişi ve Yıkılışı)**, İzdatelstvo “Veçe”, Moskva 2012, s. 373.

⁵⁵⁵ Saime Yüceer, **Millî Mücadele Yıllarında Ankara-Moskova İlişkileri**, Ekin Kitapevi, Bursa 1997, s. 295.

⁵⁵⁶ Tengirşenk, **a.g.e.**, s. 217.

⁵⁵⁷ Mütercimler, **a.g.e.**, s. 113.

tüfek, 327 mitralyöz, 58 milyon fişek, 54 adet top, 130 bin mermi, 20 bin gaz maskesi vb. yardımlarda bulunmuştu.”⁵⁵⁸

Aynı şekilde 1921 yılında maddî yardımın bir kez daha gündeme geldiği gözlemlenmektedir. İbrahim Tali Öngören, 1 Ocak 1921 tarihli günlüğünde Bekir Sami Bey tarafından kendisine yaklaşık 200 bin altın ruble verildiğini aktarmaktadır.⁵⁵⁹ Ayrıca Öngören, aynı tarihli günlüğünde Bekir Sami Bey tarafından Mübin Efendi’ye 50 bin altın ruble tevdi edildiğini ve Osman Bey’in Tuapse’de Erkân-ı Harbiye Kaymakamı Seyfi Bey’den 100 altın ruble aldığını yazmaktadır.⁵⁶⁰

Bunu takiben Sovyet yönetimi, Moskova Antlaşması (1921) esnasında karşılıksız bir maddî yardımda bulunacağını “sözünü” vermişti. Antlaşma hükümleri arasında askerî ve maddî yardım konusuna yer verilmemesinin sebebi, kuşkusuz bu esnada Sovyet Rusya ile İngilizler arasında imzalanan bir ticaret antlaşmasıydı. Zira Sovyet yönetimi, bu antlaşma şartlarının ihlal edilmemesine ve İngilizlerle münasebetlerin bozulmamasına önem vermekteydi.⁵⁶¹

Dışişleri Halk Komiseri Çiçerin, Yusuf Kemal Tengirşenk’e ilettiği 16 Mart 1921 tarihli mektupta söz konusu maddi yardımın mahiyetini şöyle yazmaktaydı: “Sovyet Cumhuriyeti hükümeti, Büyük Millet Meclisi hükümeti temsilciliğinin bildirmiş olduğu isteğe uygun olarak 1921 yılından başlayarak birbirini izleyen birkaç yıl boyunca yılda on (10) milyon altın rubleyi, sözü geçen hükümete ödemek kararını aldığını bilginize sunmakla şeref duyar.”⁵⁶² Burada yardım yapılacak yıl konusunda kesin bir sayı verilmediğine dikkat etmek gerekmektedir.⁵⁶³

⁵⁵⁸ Mustafa Kemal’in ordusu ekseriyette, hem Bolşeviklerden alınan hem de Kars ve Gümrü kalelerinin büyük cephaneliklerinden alıkonulan Rus silâhlarıyla donatılmaktaydı. Bkz.; Şirokorad, **Vzlyot i Padeniye Osmanskoy İmperii (Osmanlı Devleti’nin Yükselişi ve Yıkılışı)**, s. 373.

⁵⁵⁹ Erdal Aydoğan, Şaban Ortak, **Dr. İbrahim Tali Bey’in Günlüğü**, Arba Yayınları, İstanbul 2000, s. 41.

⁵⁶⁰ **A.g.e.**, s. 41.

⁵⁶¹ Alptekin Müderrisoğlu, **Kurtuluş Savaşı’nın Malî Kaynakları**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1990, s. 542.; **Dokumentiy Vneşney Politiki SSSR (SSCB’nin Dış Politika Belgeleri)**, Gospolitizdat, Tom: III, Moskva 1959, s. 607.

⁵⁶² Yerasimos, **a.g.e.**, s. 319.; **Dokumentiy Vneşney Politiki SSSR (SSCB’nin Dış Politika Belgeleri)**, Tom: III, s. 675.

⁵⁶³ Bu konuda Saim Yüceer’in hazırladığı çalışmada 10 yıl boyunca her sene başına 10 milyon altın ruble ödeneceği belirtilmektedir. Ancak bu bilginin tarihsel belgelerle uyuşmadığı kanaatindeyiz. Yüceer’in söz konusu çalışması için bkz.; Yüceer, **a.g.e.**, s. 295.

Ankara yönetimine teslim edilmesi gereken paranın öncelikle 5 milyon altın rublelik miktarı, Moskova'da Yusuf Kemal Tengirşenk ve Rıza Nur'a verildi. Tengirşenk, anılarında bu paranın 1 milyon altın rublesini Almanya'dan uçak vb. savaş malzemesi satın almak için ataşemiliter Saffet Bey'e aktardıklarını yazmaktadır.⁵⁶⁴ Bu bağlamda Saime Yüceer, Alptekin Müderrisoğlu ve Fahir H. Armaoğlu gibi araştırmacıların, Tengirşenk tarafından zikredilen rakamı gözden kaçırdıklarını düşünmekteyiz. Zira onlara göre önce 4 milyon altın ruble verilmiş, ardından 1921 yılının Mayıs-Haziran ve Kasım aylarında toplam 2 milyon 500 bin altın ruble daha irsal edilmiş ve bunu takiben 1922 yılının Mayıs ayında 3 milyon 500 bin altın ruble gönderilerek taahhüt edilen ekonomik yardım tamamlanmıştır.⁵⁶⁵ Bu bilgiye göre ataşemiliter Saffet Bey'e tevdi edilen 1 milyon altın ruble hesaba katılmamıştır. Dolayısıyla 1921 yılı Mayıs ve Aralık ayları arasında 1 milyon 500 bin altın ruble gönderildiği kanısındayız. Nitekim Aralık 1921'de Ankara'da bulunan Frunze, Çiçerin'e yazdığı mektupta geriye kalan 3 milyon 500 bin altın rublenin ivedilikle gönderilmesi gerektiğini ve Ankara yönetiminin buna çok hacet duyduğunu belirtmekteydi.⁵⁶⁶

Geriye kalan miktarın Türkiye'ye gönderilmesi meselesi, Sovyet devlet adamları arasında ihtilafa sebep oldu. Dönemin Finans Halk Komiseri G. Y. Sokolnikov, bu paranın verilmemesi yönünde çabalarken, Çiçerin, merkez komitesine hitaben kaleme aldığı bir yazıda bu çabanın yanlış olduğunu, Doğu halkları, Türk köylüleri ve zanaatkarları önünde şereflerinin beş paralık edileceğini ve bunun politik bir intihar olacağını belirterek şiddetle tepki göstermişti.⁵⁶⁷ Çiçerin'in bu görüşü Lenin tarafından da desteklenmişti. Öyle ki Lenin, para sorununun çözülmesi için politbüroya şu talepte bulundu: "*Çiçerin'in kesinlikle haklı olduğunu düşünüyorum. Politbürünün, Çiçerin'in görüşünün onaylanması ve sözü verilen paranın şartsızca ödenmesi yolunda karar almasını öneriyorum.*"⁵⁶⁸ Nitekim

⁵⁶⁴ Dört milyonu bizim bindiğimiz trenle yola çıktı. Nisan'ın birinci günü akşamı dokuzda Moskova'dan Bakü'ye müteveccihen hareket ettik. Bkz.; Tengirşenk, **a.g.e.**, s. 236.

⁵⁶⁵ Sovyet resmi belgeleri de Nisan 1921'de 4 milyon, Mayıs-Haziran 1921'de 1,4 milyon, Kasım 1921'de 1,1 milyon ve Mayıs 1922'de 3,5 milyon olmak üzere 10 milyon altın rublelik yardım yapıldığını göstermektedir. Bkz.; Müderrisoğlu, **a.g.e.**, s. 546, Yüceer, **a.g.e.**, s. 295.

⁵⁶⁶ Yerasimos, **a.g.e.**, s. 439.

⁵⁶⁷ İ. Gorohov, L. Zamyatin, İ. Zemskov, **G. V. Çiçerin-Diplomat Leninskoy Şkolıy (G. V. Çiçerin: Lenin Ekolü'nün Diplomatı)**, İzdatelstvo Politışeskoj Literaturıy, Moskva 1973, s. 121.

⁵⁶⁸ **A.g.e.**, s. 121.

politbüro, 22 Şubat 1922’de aldığı kararla geriye kalan 3,5 milyon altın rublenin gönderilmesi sorununu mutlak bir çerçevede çözüme kavuşturdu. Böylece söz konusu para, Mayıs 1922’de Türk yönetimine teslim edildi. Diğer taraftan birkaç yıl için taahhüt edilen maddî yardımın sadece 1 kereliğine yapıldığı da unutulmamalıdır.

Yine bu dönemde Ukrayna’dan Ankara’ya gelen Frunze’nin B. V. Legran’dan teslim aldığı yaklaşık 1 milyon 100 bin altın rubleyi de Türk yönetimine tevdi ettiği görülmektedir.⁵⁶⁹

Sovyet yönetimi, maddî yardımlarından birini de İkinci İnönü Muharebesi döneminde yaptı. Hilal-i Ahmer Cemiyeti’ne gönderilen 30 bin altın rublelik muavenet şüphesiz Mustafa Kemal yönetiminin takdirini toplamıştı.⁵⁷⁰ Bu konuda Mustafa Kemal, 12 Nisan 1921 tarihinde dönemin Sovyet Rusya Dışişleri Halk Komiseri Yardımcısı Budu Mdivani’ye gönderdiği mektupta şükranlarını sunmuştu.⁵⁷¹

Sovyet Rusya tarafından Türkiye’ye yapılan ekonomik yardımın kaynağı, oldukça tartışmalı bir mevzudur. Zira 1920’de kurulan Buhara Sovyet Halk Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Osman Hocayev (Kocaoğlu)’in Türkiye’de neşredilen anılarına göre Buhara Emirliği’ne ait 100 milyon altın ruble, Ankara yönetimine gönderilmek suretiyle Moskova’ya teslim edilmiş.⁵⁷² Bu anlamda Yusuf Kemal Tengirşenk Heyeti’nin Moskova Antlaşması (1921) esnasında 150 milyon altın ruble üzerinden pazarlık yürütmesi, heyetin yukarıda zikredilen paradan haberdar olduğu izlenimi vermektedir.⁵⁷³ Yine bu dönemde Taşkent ve Buhara’da öğretmenlik yapan Raci Çakıröz, Buhara’dan gönderilen altınlara ilişkin şunları anlatmaktadır: “*Esasen Ruslar, Buhara halkından ve saraydan topladıkları (yalnız benim bildiğim) 12 vagon dolusu altın ki, aralarında çok ağır bir altın avize vardı. Ziyet ve çok kıymetli kuzu derilerini Moskova’ya götürdüler.*”⁵⁷⁴ En nihayetinde iddia edilen bu 100 milyon altın rublenin Sovyet yönetimine verildiği doğru kabul edilirse söz konusu paranın

⁵⁶⁹ İlyas Kamalov, İrina Svistunova, **Atatürk’ten Soğuk Savaş Dönemine Türk-Rus İlişkileri**, Atatürk Araştırma Merkezi, İstanbul 2011, s. 315-316.

⁵⁷⁰ **Türk-Rus İlişkileri Üzerine Makaleler**, s. 73.

⁵⁷¹ **Dokumenty Vneşney Politiki SSSR (SSCB’nin Dış Politika Belgeleri)**, Gosudarstvennoye İzdatelstvo Politiçeskoy Literaturıy, Tom: IV, Moskva 1960, s. 58.

⁵⁷² Müderrisoğlu, **a.g.e.**, s. 547.

⁵⁷³ Tengirşenk, **a.g.e.**, s. 229.

⁵⁷⁴ Raci Çakıröz, **Çarlık ve Bolşevik Rusya’da 10. Yıl**, Belge Yayınları, İstanbul 1990, s. 68.

tamamının Ankara'ya gönderilmediği ve büyük ihtimalle sosyalist sistemin inşasına tahsis edildiği aşikârdır.⁵⁷⁵

Yardım konusunda Türkiye adına Moskova'da temaslarda bulunan eski İttihatçıları da değerlendirmek gerekir. Cemal Paşa, Enver Paşa ve Bahattin Şakir gibi eski kadrolar Moskova'ya gelmiş ve Sovyet yönetimiyle mühim görüşmeler yapmıştı. Özellikle Enver Paşa, Ankara yönetimine yardım temin etmek için yoğun bir çaba sergilemekteydi: *“Amcası Halil Paşa aracılığıyla Mustafa Kemal'e gönderdiği mektupta (25 Ocak 1921-İ.K.) Kemal'in vatansever savaşına iştirak etmek istediğini ve kendisine ait 1 milyon altın lirayı Ankara'ya hediye olarak vermeye hazır olduğunu belirtmekteydi.”*⁵⁷⁶

Mustafa Kemal bu yardım konusunda oldukça ihtiyatlı ve şüpheli bir yaklaşım gösterdi. Zira daha önce zikredildiği gibi “şaiBELİ” İttihatçıların Anadolu'daki harekete tesir etmesini istememekteydi. Kemal, mezkûr mektuba verdiği cevapta Enver Paşa'nın halkın gözünde kaybettiği itibarı yeniden kazanması için Ankara'ya gelmesini, mahkeme ve meclis önünde aklanması gerektiğini ilettili.⁵⁷⁷ Ancak Mustafa Kemal'in bu talebi yerine gelmedi.

Sovyet yönetimi ve Ankara arasındaki maddî alışveriş, donanma alanında da kendisini gösterdi. 1920 yılının sonbaharında Karadeniz'de bulunan bazı Türk savaş gemileri İstanbul hükümetine riayet etmemiş ve İngilizlerden kaçmayı başarmışlardı. Ancak Ankara yönetimi için büyük bir önemi haiz bu gemilerin her an İtilaf güçleri tarafından gasp edilmesi mümkündü. Dolayısıyla onları belli bir süre Anadolu'dan irak tutmak gerekmişti. Sovyet diplomat S. İ. Aralov bu bağlamda şöyle yazmaktadır: *“Mustafa Kemal Paşa yardım etmesi için Sovyet hükümetine başvuruyor. Lenin, Karadeniz'deki Kızıl filoyla hemen bağlantıya geçerek her ne türlü olursa olsun gemilere bir barınak teminini, donatım ve yiyeceklerini*

---

⁵⁷⁵ Çiçerin 6 Mayıs 1921 tarihinde Moskova Büyükelçisi Ali Fuat Paşa'ya gönderdiği notada Sovyet Rusya'nın çok ağır finansal bir durumla karşı karşıya kaldığını belirtmekte ve altınların söz konusu krizi aşmak için kullanılabilceğini ima etmektedir. Bkz.; **Dokumenty Vneşney Politiki SSSR (SSCB'nin Dış Politika Belgeleri)**, Tom: IV, s. 145-146.

⁵⁷⁶ RGVA, Fond: 25896, Opis: 8, Delo: 11, L. 113.; Bu konuda Dr. Rıza Nur, anılarında Enver Paşa'nın kendi şahsına Harbiye Nezareti'nden 1 milyon altın aldığını yazmaktadır. Bkz.; Nur, **a.g.e.**, s. 247.

⁵⁷⁷ RGVA, Fond: 25896, Opis: 8, Delo: 11, L. 113.

sağlamasını ve onları Mustafa Kemal'in meşru yeni Türk hükümetine teslim etmesini Çiçerin'e emrediyor.”⁵⁷⁸

“Aydınreis, Preveze ve Şahin” adlarındaki gemilerin Rusya'ya sevkiyatı 1920 yılının eylül ayında başladı. Öncelikle Trabzon'daki Aydınreis gemisi yola çıktı. 17 Eylül 1920'de Rusya sularında görünen gemi,⁵⁷⁹ 19 Eylül'de Novorossiysk limanına yanaştı.⁵⁸⁰

Trabzon'da bulunan gambotlardan Preveze ise 13 Ekim'de Novorossiysk'e vasil oldu.⁵⁸¹ Bununla birlikte Şahin adlı gemi, daha sonra Sovyet limanına yanaşmıştı. İtilaf devletlerinden korunan ve yeniden onarılan gemiler, uzun süre Sovyet yönetimi tarafından kullanıldılar. Gambotların Türkiye'ye teslimatı ise birtakım münakaşalara sebep oldu. Zira Ankara yönetimi gemilerin erken bir sürede iade edilmesini arzu etmişti. Ancak gemilerin iadesi Mayıs 1921'e kadar sarktı.⁵⁸² Bu süre zarfında Sovyet yönetiminin, gemileri kendi hizmeti için kullanması ve teslimatı geciktirmesi ikili ilişkilerde bazı şüpheler uyandırmıştı.

Bu şekilde Sovyet yönetimi ve Ankara hükümeti arasındaki para, silâh ve mühimmat yardımı Bolşeviklerin iç buhran yaşadığı dönemde bazı aksaklıklara ve ihtilaflara rağmen sağlandı. Vrangeli ve Lehistan meselesinden dolayı yaşanan kaynak yetersizliği ve sosyalist sistem inşasında zuhur eden mali krize rağmen Sovyet yönetiminin, Türkiye'ye karınca kararınca yardım etmesi ikili ilişkilerin olgunlaşması açısından büyük önem arz etmektedir.

⁵⁷⁸ S. İ. Aralov, **Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları**, Çev: Hasan Ali Ediz, Burçak Yayınevi, İstanbul 1967, s. 17-18.

⁵⁷⁹ 17 Eylül 1920 sabahı gün ışıkları ortalığı aydınlattığında Rus kıyıları görünmüştü. Bu kıyıları sancak başomuzluğunda hafif sis tabakası arkasında belirmektedir. Her tarafa mayın dökülmüş olan bu kıyıya yanaşmak kolay değildi. Geminin mürettebatında, şimdi de geminin altında bir patlama olur korkusu seziliyordu. Baş taraflarda ve küpeşelerde hepsi dikkatle denizi gözetliyor, bir terslik olmaması için olağanüstü çaba harcıyorlardı. Bkz.; Mütercimler, **a.g.e.**, s. 98.

⁵⁸⁰ Şirokorad, **Vzlyot i Padeniye Osmanskoy İmperii (Osmanlı Devleti'nin Yükselişi ve Yıkılışı)**, s. 373.

⁵⁸¹ **A.g.e.**, s. 373.

⁵⁸² Büyük Millet Meclisi hükümetinin kararına uygun olarak verilen emir böylece yerine getirilmiş ve Anadolu donanmasının çekirdeği bu gemilerle kurulmuş oldu. Gemiler Novorossiysk limanında tüm aksamaları elden geçirilerek onarıldılar ve Tranzon Nakliyat-ı Bahriye Komutanlığı'nın kurulmasıyla da taşımacılık ve ulaştırma işine başladılar. Bkz.; Mütercimler, **a.g.e.**, s. 99.

3.2.1.4. Elçiliklerin Teşkili

Türk-Sovyet ilişkileri maddî yardım ve siyasî perspektif üzerinden şekillenirken diplomatik kanallar da açılmaktaydı. İki taraf için söz konusu dostluğun, resmî bir çerçeveye oturması zarurîydi.⁵⁸³ Bu şekilde ilişkiler, daha sağlam bir eksene kaymış olacaktı.

Nitekim yukarıda da zikredildiği gibi Sovyet elçilik heyeti, 1920 yılının temmuz ayında yola çıkmış ve Ankara'ya doğru hareketlenmişti. Bu arada Sovyet Rusya, 28 Temmuz 1920'de ilk Türkiye büyükelçisi olarak Şalva Zubaroviç Eliava'yı tayin etti. Ancak Eliava geçirdiği rahatsızlık yüzünden göreve başlayamamış ve yerine Y. Y. Upmal-Angarskiy bu görevi deruhte etmişti.⁵⁸⁴ Bu suretle Upmal-Angarskiy önderliğindeki Sovyet heyeti, uzun süren çetin bir yolculuk sonrası 5 Eylül 1920'de Erzurum'a geldi: "*Rus Sovyet sefaretinin başkâtibi, Celalettin Arif Bey ile de görüştüktan sonra kamyonla Erzurum'dan hareket etti. 12 Eylül 1920'de heyet Erzincan'a ulaştı. Erzincan'dan Suşehri'ne kadar da araçla seyahat edecekler.*"⁵⁸⁵

16 Eylül'de Sivas'a gelen heyet, Kayseri'den geçerek 4 Ekim 1920'de Ankara'ya muvasalat etti. Bu şekilde Sovyet Rusya'nın Ankara Elçisi Upmal-Angarskiy, diplomatik faaliyetlere başladı. Rus sefiri, Mustafa Kemal ile ilk resmî görüşmesini 8 Kasım 1920'de yaptı.⁵⁸⁶ Sovyet Rusya'nın diplomatik adımlarına ve politik ciddiyetine karşı kayıtsız kalmayan Mustafa Kemal ve yönetimi ise buna karşılık bir elçilik heyeti gönderme kararı aldı. Elçilik görevini Batı Cephesi Komutanı Ali Fuat Cebesoy üstlenecekti.⁵⁸⁷ Cebesoy, 19 Kasım 1920'de bir telgraf

⁵⁸³ Türk askerî yetkililer, politikacılar ve tarihçiler kendi anılarında ve çalışmalarında 1920-21 yıllarındaki Türk-Sovyet ilişkileri hakkında pek çok şey yazdılar. Bu yıllardaki Türk-Sovyet müzakerelerine doğrudan iştirak edenlerin büyük çoğunluğu, olguları tahrif etmekte ve tarihsel gerçeği çarpıtmaktadır. Sovyet Rusya'nın Ankara hükümetine oranla Türkiye ile kurulacak dostluk ilişkilerine daha fazla ihtiyaç duyduğunu empoze etmeye çalışmaktadırlar. Bu şekilde Sovyet halkının ulusal kurtuluş mücadelesi veren Türk halkına yaptığı maddî ve manevî yardımın anlamını daraltmak istemektedirler. Bkz.; Sarkisyan, **a.g.m.**, s. 18.; Doğu ülkelerinin bağımsızlığı ve özgürlüğü için mücadele, Sovyet devletinin dış politikasının en önemli yönlerinden biriydi. Bu konuda Çiçerin şunları ifade etmektedir: "*Sovyet Rusya'nın Doğu politikası, onun uluslararası faaliyetinin bağımsız ve oldukça önemli, hatta en önemli alanıdır.*" Bkz.; Gorohov, Zamyatin, Zemskov, **a.g.e.**, s. 116.

⁵⁸⁴ Serpil Sürmeli, "Sergey Petroviç Natsarenus'un Ankara Büyükelçiliği Sırasında Rusya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti İle İlişkiler", **Atatürk Dergisi**, Cilt: 5, Sayı: 2, Şubat 2010, s. 31-55.

⁵⁸⁵ Yüceer, **a.g.e.**, s. 124.

⁵⁸⁶ Sürmeli, "Sergey Petroviç Natsarenus'un Ankara Büyükelçiliği Sırasında Rusya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti İle İlişkiler", s. 31.

⁵⁸⁷ Oganess İndjikyan, "Armyanskiy Vopros i Sovyetsko-Turetskie Otnoşeniya" (Ermeni Meselesi ve Türk-Sovyet İlişkileri), **The Herald of Social Sciences**, Vol: 6, No: 16, 1988, s. 3-17.

ile Ankara'ya çağrılmış⁵⁸⁸ ve 21 Kasım'da mezkûr karar kendisine bildirilmişti.⁵⁸⁹ Aslında bu karara oldukça içerleyen ve birtakım şüpheler barındıran Ali Fuat Cebesoy, herşeye rağmen verilen emre riayet etmek zorunda kaldı: *“Ona göre bu, İngilizlerin ve padişahın bir isteğidir. Çünkü kendisi Mustafa Kemal'den uzaklaştırılmak istenilmektedir. Zira İngilizler daha mutedil olan İsmet ve Fevzi Paşaların Mustafa Kemal'i frenleyeceğine ve böylece Anadolu'nun İtilaf'la antlaşmasının mümkün olacağına inanmaktadırlar.”*⁵⁹⁰

Oldukça kalabalık bir kadrodan oluşan elçilik heyeti,⁵⁹¹ Kasım ayı sonuna kadar hazırlıkları tamamlamış ve Aralık ayının başında Eskişehir'den yola koyulmuştu. 4 Aralık 1920'de Ulukışla'ya ulaşan heyet, Erzincan ve Erzurum'dan geçerek 16 Aralık'ta Kars'a geldi. Kars'tayken iletilen talimata göre, Sovyet Rusya ile bir muahede imzalamak için Ankara'dan bir heyetin yola çıktığı bildirildi. Dolayısıyla bu heyeti beklemek ve birlikte Moskova'ya gitmek icap etti. Yaklaşık 20 gün Kars'ta bekleyen Cebesoy ve heyeti, 7 Ocak'ta Ankara'dan gelen heyetle buluştu.⁵⁹² Buradan hareket eden iki heyet, Tiflis üzerinden Bakü'ye vardı.⁵⁹³

8 Şubat 1921'de Bakü'den ayrılan heyet Derbent, Grozny, Rostov, Harkov, Kursk, Orel ve Tula şehirlerini geçerek 18 Şubat'ta Moskova'ya ulaştı.⁵⁹⁴ Ali Fuat Cebesoy, varış esnasında edindiği ilk izlenimleri şöyle anlatmaktadır: *“İstasyon da pek kalabalıktı. Bunların dışında bulunan hariciye ve harbiye komiserlerinin mümessilleri bizi 'hoş geldiniz' diye selamlamışlardı. Kalabalık arasında Tiflis ve Bakü'de tevakkuf etmedikleri için bizden daha evvel Moskova'ya gelip sefarethaneye*

⁵⁸⁸ Tengirşenk, **a.g.e.**, s. 236-237.

⁵⁸⁹ Cebesoy, **a.g.e.**, s. 101.

⁵⁹⁰ Yüceer, **a.g.e.**, s. 147.

⁵⁹¹ Büyükelçilik kadrosu: Büyükelçi Ali Fuat Paşa, Başkâtip Aziz Bey (Meker), İkinci Kâtip Osman Kemal Bey, Ataşe Piyade Yüzbaşı İdris Bey (Çora), Süvari Yüzbaşısı Saim Bey (Önhon), Evrak Memuru Feridun Hotinli, Muhasebeci Tahsin Bey'den oluşuyordu. Ataşemiliterlik: Ataşemiliter Kurmay Binbaşı Saffet Bey (Arıkan Ali Fuat Paşa'nın Batı Cephesi'nde Kurmay Başkanı), Muavin Kurmay Yüzbaşı Mithat Bey (Erman), Süvari Yüzbaşısı Ali Rıza Bey (Çoruh), elçiliğin emniyetini sağlamak amacıyla Batı Cephesi Kumandanlığı karargâhı süvari bölüğünden otuz kişilik bir takım, muhafız olarak alındı. Bkz.; Yüceer, **a.g.e.**, s. 149.

⁵⁹² Benhür, **a.g.m.**, s. 277-313.; RGVA, Fond: 25896, Opus: 8, Delo: 11, L. 111.

⁵⁹³ Bakü'de bir hafta kalmış, her tarafta hüsn-i kabul ve ikram görmüştük. İlk defa bir Sovyet şehrinde bulunuyorduk. Hayat ve manzara itibarıyla bir burjuva şehirden hayli farklıydı. Herşey devletleştirilmiş, serbest hayat kaldırılmış, yaşayış devlet programına ve usüllerine göre tanzim edilmişti. Bkz.; Cebesoy, **a.g.e.**, s. 127.

⁵⁹⁴ Kâmuran Gürün, **Dış İlişkiler ve Türk Politikası**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1983, s. 41.; Ali Fuat Paşa, bu zamana kadar Batı Anadolu Cephesi'nin önemli komutanlarından biriydi. Bkz.; RGVA, Fond: 25896, Opus: 8, Delo: 11, L. 111.

yerleşmiş olan arkadaşlarla Halil Paşa da vardı.”⁵⁹⁵ Böylece Türkiye’nin Moskova elçilik serüveni resmen başlamış oldu. Elçilik binası olarak Tretiy Meşanskiy Caddesi’nde bulunan bir bina tahsis edilmişti.

Bu arada Sovyet Rusya’nın Ankara elçiliğinde bazı çalkantılar yaşanmaktaydı. Upmal-Angarskiy’in siyasî faaliyetleri, Ankara yönetimi tarafından tepkiyle karşılanmıştı. Tepkiler daha çok gizlice yapılan Bolşevik propaganda ve Çerkes Ethem⁵⁹⁶ İsyanı’yla kurulan ilişkilere yönelikti.⁵⁹⁷ Ankara’nın Sovyet elçilik heyetine dair barındırdığı şüpheler karşılık bulunca, Upmal-Angarskiy’in koltuğu sallandı ve sefaret görevinden alındı. Bu bağlamda Mustafa Kemal, 25 Ocak 1921’de Elcezire Cephe Komutanı Nihat Paşa’ya yazdığı bir telgrafta şunları beyan etmişti: *“Hükümet gerek merkezde ve gerekse ülkenin her yanında komünizme karşı gerekli önlemlere girişmiştir... Ankara’da örgüt kurduğu anlaşılan Rus Sefaret Heyeti Başkanı Upmal’ı ülkemizden çıkarmaya zorunluluk görüldü.”*⁵⁹⁸

Upmal’ın yerine 15 Aralık 1920’de Ankara elçiliğine Gürcü asıllı Budu Mdivani tayin edildi. Mdivani de selefinden pek farklı değildi. 28 Aralık’ta Kars’a gelen Mdivani, burada mukim olduğu 24 günlük zaman zarfında Bolşevik

⁵⁹⁵ Cebesoy, **a.g.e.**, s. 129-130.

⁵⁹⁶ Sarkisyan, **a.g.m.**, s. 21.; M. İ. Pavloviç, *Revolyutsionnaya Turtsiya 1871-1927* adlı makalesinde Ankara yönetimi ve isyanlar arasındaki ilişkiyi şöyle yorumlamaktadır: *“Bütün bu yalan kampanyası ve iftiralar (İngilizler tarafından atılan-İ.K.) meyvesini vermektedir. Mustafa Kemal, sultan adına hareket eden İngiliz ajanlarının provoke ettikleri karşı-devrimci isyanları en sert şekilde basturmak zorundadır. İtilaf devletlerinin istihbarat birimleri, sultanın yakın zamanda Anadolu’ya geleceği, peygamberin kutsal yeşil sancağını dönderip Bolşeviklere karşı savaşaacağı söylentilerini yaymaktadırlar.”* Bkz.; GARF, Fond: 5402, Opis: 1, Ed. Xr.: 245, L. 130.

⁵⁹⁷ Upmal-Angarskiy’in Ankara’da bulunduğu süre içinde gerek kendisinin gerekse elçilikteki arkadaşlarının Çerkes Ethem ile bağlantı kurmaları, kışkırtıcı propaganda ve yayınlarla gizli teşkilatlanmaya yeltenmeleri Ankara’da Bolşevik Rusların fikir ve siyasetlerinden şüphe duyulmasına ve tereddütlerin uyanmasına sebep olmuştu. Bkz.; Sürmeli, “Sergey Petroviç Natsarenus’un Ankara Büyükelçiliği Sırasında Rusya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti İle İlişkiler”, s. 32.; Milliyetçiler için en tehlikeli ve belalı durumlar arasında, Anadolu’nun birçok yerinde onlara karşı yönlendirilen gerici hareketler ve saray yanlısı ayaklanmalar yer almaktaydı. Monarşistler ve İslamcı şeyhler bu ayaklanmalara öncülük etmiş, görünüşe bakılırsa bazı durumlarda İngilizler ve müttefikleri de ayaklanmacılara cesaret vermişlerdi. Gerici hareketler içinde en iyi bilineni Anzavur ayaklanmasıydı. Bkz.; Elaine Diana Smith, **Turkey: Origins of the Kemalist Movement and the Government of the Grand National Assembly (1919-1923) (Türkiye: Kemalist Hareket ve Büyük Millet Meclisi Hükümetinin [1919-1923] Kökeni)**, Judd&Detweiler, Washington 1959, s. 34.

⁵⁹⁸ Gürün, **Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)**, s. 63.

örgütlenmeyi Molokan köylerine kadar yaymıştı.⁵⁹⁹ Bu yüzden Molokan halkı, Türk yöneticilerinin hedef tahtasına koyulmuştu.

22 Ocak'ta Kars'tan ayrılan Mdivani, 19 Şubat 1921'de Ankara'ya ulaşmış ve elçilik faaliyetlerine başlamıştı.⁶⁰⁰ Mdivani'nin elçilik günleri de Ankara yönetimini pek memnun etmedi. Daha önce Kars'ta yürüttüğü Bolşevik propaganda hâlihazırda Türk hükümeti üzerinde olumsuz bir intiba bırakmıştı. Bu ruh hali içinde geçen elçilik görevi, ilerleyen süreçte baş gösteren hastalığıyla birlikte 3 ayda sona erdi.

Upmal-Angarskiy ve Budu Mdivani'nin elçilik süreci, Türk hükümetinin Bolşevik ideoloji ve faaliyetlere karşı aslında ne kadar mesafeli olduğunu göstermekteydi. Ankara yönetimi açısından, Anadolu'da Bolşevik fikirlerin yayılması ve Sovyet ideolojisinin kök salması kabul edilemezdi. Dolayısıyla ideolojik bir kutuplaşma söz konusuydu.

Sovyet yönetimi, 3 Mayıs 1921'de Sergey Petroviç Natsarenus'u yeni Ankara elçisi olarak atadı. Bazı kaynaklarda bu atamanın 29 Mart'ta yapıldığı zikredilmektedir.⁶⁰¹ Neyse ki Natsarenus öncülüğündeki elçilik heyeti yola çıkmış ve haziran ayında Anadolu'ya ayak basmıştı: *"5 Haziran 1921'de 18 kişilik bir heyetle Trabzon'a gelen Natsarenus, burada törenle karşılanmıştı. Ertesi gün mahiyetiyle birlikte Trabzon'dan Ankara'ya gitmek üzere ayrılan Rus büyükelçi ve heyeti iki hafta süren bir yolculuktan sonra 19 Haziran 1921'de kente ulaşmıştı."*⁶⁰²

Natsarenus'un elçilik döneminde Sovyet-Türk ilişkileri bazı kuşku ve korkulara rağmen ivme kazandı. Türk birliklerinin 1921 yılı 23 Ağustos-13 Eylül tarihleri arasında Yunan ordusunu mağlup etmesi ve dolayısıyla İtilaf devletlerine göz açtırmaması Sovyet yönetiminin takdirini topladı.⁶⁰³ Bunun yanı sıra Yunan ordusuyla yapılan muharebelerde Enver Paşa'nın girdiği teşebbüsler, Türk-Sovyet yöneticileri arasında bazı gerginliklere sebep olmuştu. Zira Türk yöneticiler,

---

⁵⁹⁹ Sürmeli, "Sergey Petroviç Natsarenus'un Ankara Büyükelçiliği Sırasında Rusya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti İle İlişkiler", s. 33.

⁶⁰⁰ Perinçek, **a.g.e.**, s. 104-105.

⁶⁰¹ Sürmeli, "Sergey Petroviç Natsarenus'un Ankara Büyükelçiliği Sırasında Rusya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti İle İlişkiler", s. 34; Aralov, anılarında şöyle yazmaktadır: *"Türkiye, Moskova'ya kendi elçisi olarak Ali Fuat Paşa'yı tayin etti. Sovyet hükümeti 29 Mart 1921'de yoldaş Natsarenus'u Türkiye elçisi olarak tayin etti."* Bkz.; Aralov, **a.g.e.** s. 34.

⁶⁰² Sürmeli, "Sergey Petroviç Natsarenus'un Ankara Büyükelçiliği Sırasında Rusya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti İle İlişkiler", s. 34.

⁶⁰³ Perinçek, **a.g.e.**, s. 107.

komünist Rusya'nın Enver Paşa aracılığıyla Ankara üzerinde nüfuz etmeye çalıştığını düşünüyorlardı. Dolayısıyla Ankara yönetiminin komünizm korkusu her geçen büyümekte ve tedirgin etmekteydi.

Natsarenus'un sefirlik dönemi genel anlamda Türkiye'yi memnun etmiş ancak uzun sürmemişti. Sovyet sefiri, hastalığı öne sürülerek 17 Kasım 1921'de elçilik makamından azledildi.

Natsarenus'un yerine daha deneyimli ve uzun süre hizmet edecek bir diplomata ihtiyaç vardı. Bu bağlamda Litvanya'da vazife başında bulunan Semyon İvanoviç Aralov, bu iş için en uygun isimdi.⁶⁰⁴ Aralov, 1921 yılının kasım ayı başlarında Ankara büyükelçiliğine atandı. Moskova'ya çağrılan Aralov, burada Çiçerin'le muhtelif ön görüşmeler yaptı ve bazı öğütler aldı.⁶⁰⁵ Türkiye'ye doğru yola çıkmadan önce bir de Lenin'le görüşme fırsatı bulan Sovyet sefiri, Lenin'in Ankara yönetimine ilişkin şu beyanlarda bulunduğunu yazmaktadır: *“Mustafa Kemal Paşa tabii ki sosyalist değildir. Ama görülüyor ki iyi bir teşkilatçı... Bizim sosyalist inkılabımızın önemini anlamış olup Sovyet Rusya'ya karşı olumlu davranıyor. O istilacılara karşı bir kurtuluş savaşı yapıyor... Ona yani Türk halkına yardım etmemiz gerekiyor. İşte sizin işiniz budur. Türk hükümetine ve Türk halkına saygı gösteriniz.”*⁶⁰⁶

Nitekim gerekli hazırlıkları yapan elçilik heyeti,⁶⁰⁷ 1921 yılı aralık ayı sonunda yola çıktı. Oldukça geniş bir kadrodan mürekkep elçilik heyeti, uzun bir yolculuk

---

⁶⁰⁴ “1921 yılı kasım ayı başında, Sovyet Rusya Litvanya sefiri olarak çalıştığım Kovno'dan (Kaunas) Moskova'ya çağırıldım. Aslında burjuva Litvanya'da benim için tamamen yeni ve muğlak bir faaliyet olan Sovyet diplomatlığının ilk stajını yapmaktaydım. Ekim Devrimi'nden sonra ilk yıllarımı askerî alanda, iç savaş cephelelerinde geçirmiştim. İhtişamlı vatanımı bir başka ülkede, hele bir de aniden, elçi olarak temsil edeceğimi hiç düşünmemiştim. Moskova'ya geldim. Dışişleri Halk Komiseri G. V. Çiçerin, elçi olarak Türkiye'ye gitmemi önerdi. Ciddî bir görev ve büyük bir sorumluluk diye geçirdim aklımdan. Acaba bu işle başa çıkacak mıyım?” Bkz.; S. İ. Aralov, **Vospominaniya Sovyetskogo Diplomata 1922-1923 (Bir Sovyet Diplomatinin Anıları [1922-1923])**, İzdatelstvo İnstitutu Mejdunarodnih Otnoşeniy, Moskva 1960, s. 13.

⁶⁰⁵ G. V. Çiçerin, gözlüklerini çıkardı, sandalyesinde geriye doğru yaslandı ve şu şekilde devam etti: *“Diplomatın kültürlü olması gerekir. Kültür, bazılarının düşündüğü gibi öğle yemeğinde balığı bıçakla kesmemek değildir... Dış alışkanlıklar hızlı şekilde özümselebilir. Hakiki kültür, elde edilmiş ve benimsenmiş bilginin zenginliğidir, geçmişin kültürel mirasına sahip olmak, onu akıllı bir şekilde ve eleştirel olarak kullanma yetisidir, vaziyeti doğru kavramaktır...”* Bkz.; Aralov, **Vospominaniya Sovyetskogo Diplomata 1922-1923 (Bir Sovyet Diplomatinin Anıları [1922-1923])**, s. 14.

⁶⁰⁶ Aralov, **Bir Sovyet Diplomatinin Türkiye Hatıraları**, s. 38.

⁶⁰⁷ Elçilik kadrosunda K. İ. Prjebelskiy, Y. D. Kapşukova (Elçiliğin ekonomik işlerine bakıyordu), kendi iş arkadaşlarıyla birlikte K. K. Zvonaryev (askerî ataşe), A. N. Liyahov (ekonomist), A. G. Kotelnikov (sekreter), F. İ. Valiyev, N. İ. Uspenskaya, R. D. Ginzburg, Y. V. Maltsev, Y. K. Dmitriyevskaya ve daha başkaları bulunmaktaydı. Bkz.; Aralov, **Bir Sovyet Diplomatinin Türkiye Hatıraları**, s. 44.

sonrası 26 Ocak 1922'de Ankara'ya ulaştı.⁶⁰⁸ Bu tarihe kadar elçilik işleri Başkâtip Mihailov tarafından yürütülmüştü.⁶⁰⁹ Aralov'un Ankara'da geçen günleri ve elçilik anıları konumuz dışında kaldığından ayrıca ele alınmasına gerek duyulmamaktadır.

Böylece Türk-Sovyet ilişkileri diplomatik açıdan daha sağlam bir temele oturmuş oldu. Elçiliklerin teşkili, kuşkusuz iç ve dış tehditlere karşı amansız bir mücadele veren Türk ve Sovyet yönetimleri arasındaki bağı kuvvetlendirmişti. Her ne kadar Türk tarafı komünist korkularla sürece yaklaşmışsa da Sovyet yönetimiyle sağlanan diplomatik ittifak, İtilaf devletlerinin elini oldukça zayıflatmaktaydı.

3.2.2. Doğu Halkları Kurultayı

Sovyet yönetimi bir taraftan muhtelif cepelerde karşı-devrimci güçlere karşı mücadele verirken, diğer taraftan dünya devrimi için de faaliyet yürütmekteydi. Amaç Batı'nın emperyalist odaklarına karşı Doğu'nun sömürülen işçi ve köylülerini harekete geçirmektir. Bu açıdan Doğu'nun tüm ezilen halklarını temsil eden hükümetleri ve siyasal aktörleri bir araya getirmek başlıca erekti. Nitekim Üçüncü Enternasyonal'in İkinci Kongresi'nde yapılan istişareler sonucu Bakü'de geniş kapsamlı bir kurultayın toplanması kararlaştırıldı.⁶¹⁰

Türk-Sovyet ilişkilerini yakından ilgilendiren kurultay, 1 Eylül 1920'de Bakü'de açıldı.⁶¹¹ Büyük Tiyatro binasında gerçekleşen kurultaya yaklaşık 40 ülkeden 2 bin delege iştirak etti.⁶¹² Kurultaya kayıtsız kalmayan Ankara yönetimi ise

⁶⁰⁸ *İzvestiya* gazetesinde Aralov'un ziyaretiyle ilgili şöyle bir haber geçmektedir: “31 Ocak'ta yeni SSCB temsilcisi yoldaş Aralov, Ankara'da Mustafa Kemal'e güven mektubunu sundu. Taraflar, karşılıklı olarak samimi duygularını dile getiren konuşmalar yaptılar.” Bkz.; Rasim Dirsehan Örs, **Rus Basımında Kurtuluş Savaşı ve Atatürk: Devrim Yılları**, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul 2009, s. 85.

⁶⁰⁹ Sürmeli, “Sergey Petroviç Natsarenus'un Ankara Büyükelçiliği Sırasında Rusya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti İle İlişkiler”, s. 50.

⁶¹⁰ “Po Sovyetskomu Azerbaydjanu” (Sovyet Azerbaycan'ı Üzerine), **Komunist**, No: 96, Subbota, 31 İyulya 1920, s. 1.

⁶¹¹ Bu bağlamda Azerbaycan'a kilit konumda bir dışpolitik rol biçilmişti. Bu ülke, sömürülen ülkeler için bir Müslüman sosyalist ülke modeli olmalıydı. Ayrıca Azerbaycan, Sovyetler Birliği'nin oluşumu esnasında tek müttefik Müslüman cumhuriyetti. Bu yüzden Moskova yönetimi, pratikte bu cumhuriyetin bütün taleplerini karşılamıştı. Bkz.; David Babayan, “Artsahskaya Problema i İdeologiya Pantürkizma” (Dağlık Karabağ Sorunu ve Pantürkizm İdeolojisi), **21-iy Vek**, No: 4 (20), 2011, s. 67-99.

⁶¹² Mustafa İnç, **Doğu Halkları Kurultayı (Bakü 1920)**, Bir Harf Yayınları, İstanbul 2007, s. 15.; Doğu'nun milyonlarca emekçisi Türkiye, İran, Hindistan, Afganistan, Buhara, Hive, Türkistan ve Kafkasya'dan katılan toplam iki bin kişilik bir heyet aracılığıyla kurultayda temsil edilmişti. Bkz.;

İbrahim Tali Öngören'i delege olarak gönderdi.⁶¹³ Öngören'in yanı sıra Kâzım Karabekir tarafından belirlenen bazı isimlerin de kurultaya katılım gösterdiği bilinmektedir.⁶¹⁴ Bununla birlikte Bakü Türkiye Komünist Partisi'nden Mustafa Suphi ve arkadaşları da katılmışlardı. Aynı şekilde yurtdışından Türk kökenli başka delegeler de Bakü'ye gelmişlerdi: *"Fas, Tunus, Cezayir ve Trablusgarp delegeleri olarak Enver Paşa, Bahaeddin Şakir ve Azmi Bey katıldılar. Bunlar İslam İhtilâli Cemiyetleri Genel Merkezi'nin başkan ve üyeleri olarak katıldılar."*⁶¹⁵ Ayrıca Azerbaycan'da bulunan Şevket Süreyya Aydemir'in de bu kurultaya dâhil olduğunu belirtmekte yarar var.

G. E. Zinovyev başkanlığında başlayan kurultay, 8 Eylül 1920'ye kadar sürdü. Kurultaydaki ana tema kuşkusuz Batı'nın sömürgeci hareketlerine karşı Doğu halklarını ortak bir zeminde buluşturmaktı.⁶¹⁶ Oturumlarda Zinovyev, Enver Paşa, İbrahim Tali Öngören ve Mustafa Suphi tarafından Türk-Sovyet münasebetlerini yakından ilgilendiren birtakım konuşmalar yapıldı. Zinovyev'in konuşmalarına bakıldığında öncelikle Mustafa Kemal yönetimine yönelik bazı eleştiriler ön plâna çıkmıştı. Zinovyev, şu tenkitlerde bulunmaktaydı: *"Kemal'in önderlik ettiği hareketin komünist bir hareket olmadığını bir an bile unutmuyoruz. Bu gerçeğin farkındayız. Önümde halk hükümetinin Ankara'da gerçekleştirdiği ilk toplantının stenoyla yazılmış raporunun bir özeti bulunuyor. Kemal burada sultanın ve halifenin 'kutsal ve çiğnenemez' olduğunu söylüyor."*⁶¹⁷

Bu konuşma aynı zamanda III. Enternasyonal'in, Kemalist yönetim aygıtına ilişkin görüşlerini de yansıtmaktadır. Ne var ki III. Enternasyonal, yayımladığı bir

---

"Syezd Narodov Vostoka" (Doğu Halkları Kongresi), **Znamya Revolyutsii**, No: 203, Tomsk, Çetverg, 23 Sentyabrya 1920, s. 1.

⁶¹³ Smith, **a.g.e.**, s. 48.

⁶¹⁴ 15. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa'nın Erzurum'dan gönderdikleri: a) Binbaşı Arif, b) Öğretmen Arif, c) Teğmen Asım, d) Cevat Dursunoğlu, e) Dr. Salim Cimilli, f) Mesut Çankaya, g) Ömer Olgun, h) Şükrü Bey. Yine Kâzım Karabekir buyruğu ile Trabzon'dan gelenler: a) Hukukçu Hafız Mehmet, b) Abdulhalim Bey, c) Ali Kemal Bey. Bkz.; Şehidoğlu, **a.g.e.**, s. 34.

⁶¹⁵ Şehidoğlu, **a.g.e.**, s. 34.

⁶¹⁶ Smith, **a.g.e.**, s. 48.; Kurultayın gündeminde çarlığın baskısından kurtulmuş halkların kendi geleceklerini tayin etme sorunu oldukça ciddi bir şekilde tartışılmıştı. İlgili oturumun çalışmasına 82 kişilik Çeçen delegasyonu da katılmıştı. Bkz.; Abdula Mahmudoviç Bugayev, "Obrazovanie Avtonomiy Gorskih Narodov Severnogo Kavkaza: Stanovleniya" (Kuzey Kafkasya Dağlı Halkları Otonomisinin İnşası: Bir Varoluş), **Teoriya i Praktika Obşestvennogo Razvitiya**, No: 12, 2014, s. 78-81.

⁶¹⁷ **Gündoğumunu Görmek - Birinci Doğu Halkları Kurultayı Bakü 1920**, Çev: Derviş Okan, Sorun Yayınları, İstanbul 2006, s. 49.

beyannamede Türk paşalarının emperyalistlere itaat ettiğini, Mustafa Kemal'in de bu paşalar sınıfına girdiğini belirtmekte ve Türk köylüsünü buna karşı teşkilatlanmaya davet etmekteydi.⁶¹⁸

Mezkûr konuşmada her ne kadar Ankara yönetimine yönelik eleştirel bir yaklaşım sergilenmişse de yönetimin demokratik yapısından, Türk işçi ve köylüsünün Bolşevik dünya görüşünden umutla bahsedilmişti.⁶¹⁹

Kurultayın 4. oturumunda konuşan Enver Paşa ise Sovyet Rusya'yı emperyalist ve kapitalist yağmacılık karşısında önemli bir aktör olarak ele almıştı. Türk-Sovyet münasebetleri bağlamında şu sözleri beyan etmişti: *“Yoldaşlar dünya savaşının emperyalist boğuşmasından yenik çıktığımızı biliyorsunuz. Ama bizlerin ezilenler olarak çıkarlarımız açısından, yenilmiş olduğumuzu kabul etmiyorum. Çünkü Türkiye boğazlarının kapatılmasının sonucunda, gözü doymaz Çarlık Rusyası'nın yıkılmasına ve onun yerine tüm ezilenlerin doğal bağlaştığı Sovyet Rusya'nın gelişine meydan veren faktörlerden biri haline geldi.”*⁶²⁰

Aynı oturumda Türkiye'yi temsilen gelen İbrahim Tali Öngören de söz almıştı. Dünya emperyalizmini telin eden Öngören, Sovyet Rusya'da gelişen devrimci sürece övgülerde bulunmuş, Anadolu köylüsü ve devrimcilerinin Bolşevik devrimi coşku ve sevinçle karşıladıklarını ifade etmişti.⁶²¹

Kurultayda Mustafa Suphi'nin görüşleri de dikkati çekmişti.⁶²² Suphi, uluslararası boyutlara varmış ve Rusya'yı da abluka altına almış dünya emperyalizmine karşı Bolşeviklerin başlattığı uyanışı methetmişti. Bolşeviklerin Rusya'yı zalim kapitalistlerden ve altın ticareti yapan zenginlerden kurtardığına vurgu yapan Suphi şu değerlendirmede bulunmuştu: *“Rus padişahı, Rus bankerı, Rus*

⁶¹⁸ Meram, a.g.e., s. 297.

⁶¹⁹ Zinovyev, kurultayda ayrıca şunları dikte etmişti: *“Geçenlerde liberal eğilimli ünlü bir Türk kamu görevlisine Türk köylüsünün Bolşevik sözcüğünden ne anladığını sordum. Bu ünlü kamu görevlisi şu cevabı verdi: ‘Bizim ülkemizde halk bu sözcüğü genelde Britanya'ya karşı savaşmak ve bize bu konuda yardım etmek isteyen bir insanı anlamaktadır.’”* Bkz.; **Gündoğumunu Görmek - Birinci Doğu Halkları Kurultayı Bakü 1920**, s. 50.

⁶²⁰ İnç, a.g.e., s. 150.

⁶²¹ İbrahim Tali Öngören'in oturumdaki konuşmasında şu satırlar dikkati çekmektedir: *“Açık yüreklilikle söylenebilir ki Batı kapitalizminin Doğu'daki suç ortakları –Ermeniler, Taşnaklar, Venizelos destekçileri ve eski saray mensupları, paşalar ve onların İngiliz kapitalizminin çıkarları için padişahın yakın çevresinde entrikalar düzenleyen araçlar- İtilaf devletlerinin kollarına atıldıkları sırada Anadolu devrimcileri yüzlerini kızıl devrimin doğmakta olduğu doğuya çevirdi.”* Bkz.; **Gündoğumunu Görmek - Birinci Doğu Halkları Kurultayı Bakü 1920**, s. 93.

⁶²² BCA, Fon No: 93 02 00, Kutu No: 3, Dosya No: 24, Sıra No: 3, (28-1-1923).

*fabrikacısı, Rus pomeşçiki (çiftlik sahibi) olmak üzere işçi ve fukara köylü sırtında yaşayan müstebitleri ezerekten bütün mazlum insanlar için böyle bir ortak vatan, yeni bir dünya yarattılar.*⁶²³

Kurultayın genel anlamda Türk-Sovyet münasebetleri açısından verimli ve yararlı geçtiğini söylemek yanlış olmaz. Delegerin dünya emperyalizmi konusunda duyduğu hassasiyet ve Sovyet yönetimiyle kurulan empati, kurultayın amacına ulaştığını göstermektedir. Bu bağlamda *Znamya Revolyutsii* gazetesinde kurultayla ilgili şöyle bir yorum yapılmaktadır: *“Katılımcılardan hiçbiri Zinovyev’in dünya emperyalizmine karşı yaptığı çağrıyla unutmayacak. Kurultayda iki bin delege hep birlikte ayağa kalktı, silâh ve kılıçları kaptı; kendisini köleleştirilenlere karşı kanının son damlasına kadar mücadele edeceğinin sözünü verdi.*⁶²⁴

Doğu Halkları Kurultayı sonucunda Doğu’nun tüm devrimci örgütlerini birleştirmek ve ezilen halkları Batı emperyalizmine karşı ayağa kaldırmak için Doğu Halkları Propaganda ve Eylem Konseyi teşkil edildi. Bu konseyin yetkili bir üyesi olarak Abhaz Bolşevik E. A. Eşba, Türk hükümetinin amaçlarını ve bölgesel misyonunu yakından analiz etmek için Ankara’ya gönderildi.⁶²⁵ 29 Ocak 1921’de Mustafa Kemal ile yapılan görüşmede dünya emperyalizmi, komünizm, III. Enternasyonal ve bunun gibi birçok konu mercek altına alındı.⁶²⁶

Sovyet yönetici Eşba, mezkûr görüşmede dünya emperyalizmi konusunda Türkiye’nin ne şekilde bir politika yürüttüğünü ve Doğu sorunuyla ilgili nasıl bir tutum aldığını öğrenmek istiyordu. Sorulara çok kapsamlı cevaplar veren Mustafa Kemal, Anadolu hareketi ve dünya emperyalizmi ile ilgili şu sözleri ifade etmişti:

⁶²³ **Gündoğumunu Görmek - Birinci Doğu Halkları Kurultayı Bakü 1920**, s. 230.

⁶²⁴ “Syezd Narodov Vostoka”, **Znamya Revolyutsii**, No: 203, Tomsk, Çetverg, 23 Sentyabrya 1920, s. 1.

⁶²⁵ Bolşevik Eşba, Mustafa Kemal’e Ankara’ya geliş sebebini şöyle açıklamıştı: *“Şunu söylemek gerekir ki Rusya ve Azerbaycan’a sıklıkla yetki sahibi olmayan kişiler gelmekte ve Ankara’daki vaziyetle ilgili bize yanlış hatta bazen sahte bilgiler vermektedirler. Propaganda ve Eylem Konseyi, beni devrimci Türkiye ile ilgili işler için, bilhassa hükümetinizdeki hâkim düşüncüyü ve özellikle bugünkü Türkiye’nin lideri olarak sizin kanaatinizi öğrenmek için görevlendirdi.”* Bkz.; GARF, Fond: 5402, Opis: 1, Ed. Xr.: 54, L. 1.; Doğu Halkları Propaganda ve Eylem Konseyi Delegasyonu uzun süreli bir gecikme sonrası nihayet Ankara’ya gitme olanağı buldu. Samsun’a çoktandır varmış. Şu an Samsun-Ankara yolundadır. Bkz.; “Vostok” (Doğu), **Komunist**, No: 247, Vtornik, 1 Fevralya 1921, s. 2.

⁶²⁶ Eşba, görüşmenin girişinde Türkiye ile ilgili şunları dile getirmişti: *“Devrimci Türkiye’nin şimdi özellikle Doğu halkları için büyük bir rol oynadığını bilmektesiniz. Türkiye’nin bütün doğu için örnek teşkil edecek özgür bir devrimci ülke olması lazım.”* Bkz.; GARF, Fond: 5402, Opis: 1, Ed. Xr.: 54, L. 1.

“Biz Türk devrimcileri ve Türk halkı olarak hem dünya emperyalizmine hem de sultanın despotik rejimine karşı ayaklandık. Bu amaç doğrultusunda harekete geçen kurumlar; halkı ülke içinde hakiki muktedir yapma ve aynı şekilde Batı'nın baskısından kurtarma amacıyla olan müdafaa-i hukuk cemiyetleri tüm Türkiye'de teşkilatlandılar.”⁶²⁷ Mustafa Kemal söz konusu görüşmede, müdafa-i hukuk cemiyetlerinin millî bir karaktere sahip olduklarını ve TBMM'nin bu cemiyetlerin fikirlerini uygulamaya çalıştığını beyan etmişti.

Ayrıca sözü III. Enternasyonal'e ve komünizme getiren Mustafa Kemal, Batı sömürgeciliğine karşı genelde III. Enternasyonal'in fikirlerini benimsediklerini ancak komünist sistemin Türkiye'de uygulanışı konusunda şüpheleri olduğunu aktarmıştı: “Şunu inkâr etmemek gerekir ki komünizmde dine karşı bir istihfaf vardır. Komünist sistemde ulusal sorun, Türklerin şimdiki hislerine aykırı gelmektedir.”⁶²⁸

Böylece Türk ve Sovyet yönetimi, Bakü'de düzenlenen kurultayla birlikte iç ve dış çatışmalar yaşadıkları bu dönemde Batı'nın sömürgeci politikasına karşı “ortak bir zeminde” buluşmuş oldular.

3.2.3. TKP'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri

Bilindiği üzere Ekim Devrimi'yle birlikte mutlakiyetçi ve otokratik yönetimlerde bir çözülme yaşanmaya başladı. Egemen sınıflar ve ezilen sınıflar arasındaki iktidar savaşı doğal olarak diğer ülkeleri de etkiledi. Bu çerçevede Sovyet Rusya'da yaşanan sınıf mücadelesi Anadolu'da yüksek bir yankı uyandırdı.⁶²⁹ Kuşkusuz dünyada ilk defa inşa edilen sosyalist bir işçi ve köylü devleti, Türk halkının sosyalizme olan ilgisini arttırdı. Nitekim öğrenciler, Rusya'dan dönen Türk

⁶²⁷ GARF, Fond: 5402, Opis: 1, Ed. Xr.: 54, L. 1.

⁶²⁸ Mustafa Kemal, görüşmede komünizmle ilgili ayrıca şu görüşte bulunmuştu: “Komünizmde herkes hem kendisini hem de kendi komşusunu düşünür. Bu yüzden ulusal sınırlar sorunu, anlamını yitirmektedir. Mesela komünist Azerbaycan, gönüllü olarak komünist Ermenistan'a kendi topraklarının bir kısmını verdi. Millî duygular Türkiye'de uzun süre önce oluştu. Bu yüzden oldukça güçlüler. Halk ulusal sınırlar içinde kendi bağımsızlığını koruma amacındadır. Eğer Ermenistan, Türkiye'den bir toprak parçası talep ederse canlı ve güçlü millî duygular altındaki Türk halkı bunu kesinlikle kabul etmez.” Bkz.; GARF, Fond: 5402, Opis: 1, Ed. Xr.: 54, L. 1.

⁶²⁹ Bolşevik Devrimi Türkiye'de derin bir izlenim bıraktı ve belki de 1 Mayıs kutlamaları işçi ve aydınların politize olmasının bir sonucuydu. Trabzon limanında 1920 yılındaki 1 Mayıs gösterilerinde insanlar, Enver Paşa ve Lenin adına slogan atmışlardı. Mustafa Kemal ismi ise henüz haneye mensup değildi. Bkz.; Donald Quataert, E. J. Zürher, **Workers and Working Class in the Ottoman Empire and The Turkish Republic 1839-1950 (Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde İşçiler ve İşçi Sınıfı 1839-1950)**, Tauris Academic Studies, London 1995, s. 79.

savaş esirleri ve emekçiler arasında sosyalist örgütlenme her geçen gün etkisini gösteriyordu: ““Bütün bu şartlar, Türkiye’de olduğu gibi Türkiye sınırlarında da birtakım komünist grup ve partilerin oluşmasına zemin hazırladı.”⁶³⁰

Nitekim İstiklâl Savaşı yıllarında çeşitli partiler kurulmaya başlamıştı.⁶³¹ Dr. Şefik Hüsnü⁶³² ve Ethem Nejat öncülüğünde 22 Eylül 1919’da kurulan Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası (TİÇSF) bu partilerden biriydi.⁶³³ Partinin yayın organı ise *Kurtuluş* dergisiydi. 16 Mart 1920’de İstanbul’un işgal edilmesiyle birlikte *Kurtuluş* dergisinin basımı yasaklanmış ve yaklaşık 15 ay ara verilmişti. Bu aradan sonra dergi, *Aydınlık* adı altında yeni bir isimle yayımlanmaya başlamıştı. Bu dönemde adından çok söz ettiren partilerden biri de şüphesiz Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası’ydı. THİF, 7 Aralık 1920’de yasal olarak Ankara’da kurulmuştu.⁶³⁴

Bir taraftan Türkiye içinde sosyalist örgütler teşkil olurken diğer taraftan Sovyet Rusya’da da Türkiye adına bazı komünist oluşumlar göze çarpıyordu. Daha önce zikredildiği gibi Mustafa Suphi liderliğinde vücut bulan Müslüman-komünist hareket, 1920 yılının mayıs ayında Bakü’ye intikal etmişti.⁶³⁵ Birkaç aylık çalışma sonrası 10 Eylül 1920’de Bakü’de yapılan ilk kongreyle birlikte, Türkiye Komünist Partisi kuruluşunu ilan etti.⁶³⁶ Türkiye’den ve Sovyet Rusya’dan çok sayıda delegenin hazır bulunduğu kongreye toplam 74 delege katıldı.⁶³⁷ Kongrede

⁶³⁰ A. G. Aksenenko, **Borba Politiceskih Partii Turtsii za Vliyanie na Molodyoj 1920-1980 (Türkiye’deki Siyasi Partilerin Gençliği Etkileme Mücadelesi 1920-1980)**, İzdatelstvo “Nauka”, Moskva 1986, s. 22.

⁶³¹ Aksenenko, **a.g.e.**, s. 22.

⁶³² 18 Nisan 1887 Selanik doğumlu olan Şefik Hüsnü Değmer, 1912 yılında Paris-Sorbonne Üniversitesi Tıp Fakültesi’nden “Emraz-ı Asabiye ve Kalbiye Mütihazası” olarak mezun oldu. O yıllarda sosyalist fikirlere sempati duymaya başlayan Değmer, Fransız sosyalizminin ünlü ismi Jean Jaures ile de tanıştı. Orada Polonya asıllı Leokadiya Sternika ile evlenen Şefik Hüsnü’nün bu birleşmeden bir kızı vardır. Bkz.; Aksenenko, **a.g.e.**, s. 14.

⁶³³ Quataert ve Zürher, **a.g.e.**, s. 78.

⁶³⁴ **A.g.e.**, s. 23.

⁶³⁵ Rasih Nuri İleri, **Türkiye Komünist Partisi Gerçeği ve Bilimsellik**, Anadolu Yayınları, İstanbul 1976, s. 31.

⁶³⁶ P. P. Moiseev, **Turetskaya Respublika: Krestyanstvo i Sotsialno-Politiceskie Protsessiy v Derevne (Türkiye Cumhuriyeti: Köylülük ve Kırsal Alandaki Sosyo-Politik Süreçler)**, İzdatelskaya Firma “Vostoçnaya Literatura” RAN, Moskva 1994, s. 11.; Türkiye dışındaki (Bakü ve Sovyet Rusya’nın birçok şehrinde) eski Türk savaş esirleri tarafından bu tür komünist gruplar teşkil edildi. Zikredilen komünist gruplar tarafından 1920 yılının sonbahar mevsiminde Türkiye’de bir kongre yapma kararı alınmıştı. Fakat Ankara hükümeti, her türlü baskıcı önlemlerle bu kongrenin yapılmasını engelledi. Bu yüzden kongre Türkiye dışında 10 Eylül 1920’de Bakü’de gerçekleşti. Bkz.; Sarkisyan, **a.g.m.**, s. 19.

⁶³⁷ Rozaliyev, 51’i Türkiye’den gelen 74 delegenin kurultaya katıldığını iddia etmektedir. Bkz.; İleri, **a.g.e.**, s. 31.

TKP'nin başkanı olarak seçilen Mustafa Suphi, bilhassa Türkiye'de büyüyen sol harekete ilişkin şöyle bir konuşma yapmıştı: “Günümüzde özellikle İstanbul, İzmir, Konya, Erzurum, Ankara ve Eskişehir’de hâsıl olmuş işçi ve köylü örgütleri seslerini yükselttiler ve böylece Türkiye’de işçi ve köylü ismi altında önemli bir devrimci sınıfın hayat sürdüğünü herkese gösterdiler.”⁶³⁸

TKP'nin kadrosu oldukça önemli şahsiyetlerden oluşmaktaydı. Ethem Nejat partinin genel sekreterliğini üstlenirken Süleyman Sami, Salih Zeki, Ahmet Cevat Emre, Kafkasyalı Mehmet Emin, Süleyman Nuri, İsmail Hakkı, Tahsin Bey ve Nüzhet Sabit partinin diğer mühim yöneticileri olarak öne çıkmaktaydı.⁶³⁹

Partinin programı da aynı kongrede ana hatlarıyla çizildi.⁶⁴⁰ Program tüm halkın sosyalist devletini inşa etmek, emperyalist güçleri yurttan kovmak, saltanatı ilga etmek, halkı sömüren ağaları ve burjuvaziyi dizginlemek, laikliği esas kılmak, üretim araçlarını millileştirmek, Kürtler, Lazlar ve Ermenilere özerk komiserlikler oluşturmak,⁶⁴¹ anadilinde eğitimi hâkim kılmak ve proleterya diktatörlüğü altında Türkiye Sosyalist Cumhuriyeti’ni teşkil etmek gibi ana amaçları ihtiva etmekteydi.⁶⁴²

Bu program başlı başına Ankara yönetimi için bir tehdit unsuruydu. Zira Ankara hükümetinin kendisi ekseriyette toplumun ileri gelenleri olarak bilinen aristokrasi, aşiret ağaları ve burjuvaziden müteşekkildi. Bunun yanı sıra Anadolu’da yaşayan Kürt, Laz ve Ermeni gibi etnik kimliklere özerk komiserliklerin ve anadilinde eğitimin temin edilecek olması Mustafa Kemal ve yönetiminin Türkçü devlet modeline aykırıydı. Bu değerlendirmeler ışığında TKP'nin Ankara yönetimi

⁶³⁸ Sarkisyan, **a.g.m.**, s. 19.

⁶³⁹ Şehidoğlu, **a.g.e.**, s. 35.

⁶⁴⁰ Türkiye Komünist Partisi yayımladığı programda Rusya’daki Komünist Partisi’ne benzer bir yapı olduğunu, Denikin ve Kolçak’a karşı savaştığını, kendilerini İngilizlere satan Türklere karşı mücadele ettiklerini ve emperyalistlere karşı sonuna kadar mücadele vereceklerini ilan etmektedir. Bkz.; RGVA, Fond: 25896, Opis: 8, Delo: 11, L. 116.

⁶⁴¹ Türkiye’de azınlıklar sorunu özellikle II. Meşrutiyet’ten beridir tedricen tartışılmaktaydı. Aralık 1919’da Kâzım Nami tarafından Türk Dünyası gazetesinde ele alınan bir makalede azınlık sorununun çözümüne ilişkin şu model tartışılmıştı: “Biz öyle bir nahiye teşkilatı istiyoruz ki mahalleler, köyler birer mescid, birer mabet etrafında toplanacaklar. Her nahiye (rey-i umum) usulüyle meclisini intihap edecekler. Nahiyenin bütün mahallî işleri bu meclisin kararı, müntehap nahiye müdürünün emriyle görülecektir. Mabetlerin, mekteplerin idareleri nahiyelere ait olacak. Halk devlete ait işlerin haricinde, bütün kendi işlerini kendi kendilerine görecek... Kendi işlerinde kendi lisaniyla, kendi örfiyle hareket edecek. O vakit ne bizler için ne de ekalliyetler için şimdiki zararlı merkeziyetten iz kalmayacak.” Bkz.; “Ekalliyetlerin Hakkı”, **Türk Dünyası**, Sayı: 83, 9 Aralık 1919, s. 1.

⁶⁴² İbrahim Topçuoğlu, **Neden İki Sosyalist Partisi 1946: TKP Kuruluşu ve Mücadelenin Tarihi 1914-1960**, III. Kitap, Üçler Matbaası, İstanbul 1977, s. 250-254.

tarafından olumlu karşılanması imkânsız gibi gözüyordu. Nitekim Türk hükümeti, taktiksel bir adım atmış ve 18 Ekim 1920’de Ankara’da resmî bir Türkiye Komünist Partisi teşkil etmişti.⁶⁴³ Genel sekreterliğine Hakkı Behiç’in getirildiği partinin kuruluş amacı,⁶⁴⁴ Mustafa Kemal tarafından Ali Fuat Cebesoy’a gönderilen bir telgrafta şöyle izah edilmektedir: “*En makul ve tabii tedbir olarak akli başında arkadaşlardan hükümetin malumat-ı tahtında bir Türkiye Komünist Fırkası teşkil ettirmek olacağı düşünüldü. Bu takdirde, memlekette bu fikre (komünizm-İ.K.) müteallik bütün cereyanları bir muhassalaya irca etmek mümkün olabilir.*”⁶⁴⁵

Mustafa Kemal’in mezkûr telgrafından da anlaşıldığı üzere Ankara yönetimi, Sovyet Rusya’nın desteğiyle kurulan Komünist Partisi’nden ve müstakbel faaliyetlerinden çekinmektedir. Anadolu’da zuhur eden ve edecek olan her türlü komünist girişim bu şekilde kontrol altına alınacaktır.⁶⁴⁶ Diğer taraftan Sovyet Rusya’ya hoş görünerek ilişkilerin devamlılığı da sürdürülecektir. Dolayısıyla Türk hükümetinin sosyalist düzene ve komünist idelolojiye olan olumsuz bakış açısı böylece açıklığa kavuşmaktadır.

Mustafa Suphi ve arkadaşlarının öldürülmelerinden sonra Sovyet Rusya menşeli TKP, geçerliliğini kaybetmiş ve Ankara’daki TKP, Türkiye’deki komünist yapıların temsili rolünü üstlenmişti. Mustafa Suphi TKP’sinin Anadolu’daki halkı örgütlemekten ve şartları olgunlaştırmadan adım atması, Ankara yönetimine ilk elden itimat etmesi birçok yazar ve teorisyenin eleştirisine maruz kalmıştı. Bu yazarlardan Hikmet Kıvılcımlı, Suphi ve hareketini “saf çocukluk”la itham ederek şu tenkitte bulunmaktadır: “*Bakunin’in zamanına bakarak şartlar ne denli başka olursa olsun Mustafa Suphi hareketi de özü itibariyle bir Bakuninizm’den ibaretti. Burjuva paşasının hilesine kanarak Bolşevik devriminin serbest bıraktığı esir Türk subay ve erlerinden alelacele bir alayla Türkiye’de Bolşevizm’i kurmaya yürüdü.*”⁶⁴⁷

⁶⁴³ Ali Fuat Cebesoy, **Millî Mücadele Hatıraları**, Temel Yayınları, İstanbul 2000, s. 552.

⁶⁴⁴ Partinin yönetiminde Fevzi Çakmak, Ali Fuat Cebesoy, Kâzım Karabekir, Refet Bele ve İsmet İnönü gibi devlet adamları da yer almaktaydı. Bkz.; Cebesoy, **Millî Mücadele Hatıraları**, s. 554.

⁶⁴⁵ Cebesoy, **Millî Mücadele Hatıraları**, s. 554.

⁶⁴⁶ Mustafa Kemal Atatürk, sırası gelince komünist argosu ile konuşur. Sovyet rejimini bol bol methedip göklere çıkarır ve bu rejimin ne manaya geldiğini anlatırken, kendi ülkesindeki komünistlere karşı tutumunda herhangi bir taviz vermiyor, bir gevşeme göstermiyordu. Bkz.; Harris, **a.g.e.**, s. 12.

⁶⁴⁷ Oysa burjuvazi, memleket içinde müdafaa-i hukuk teşkilatıyla siyasi ağını kurmuştu. Burjuva ordusunun sadık bekçi kadrosuyla yürütme gücünü eline geçirmiş bulunuyordu. Siyasi ve askerî alanda bir memleket ölçüsünde teşkilatlanmış bulunan kapitalist sınıfına karşı Mustafa Suphi’nin

Bu suretle Türk-Sovyet münasebetleri açısından önem arz eden iki aşamalı TKP süreci, bir nevi hayal kırıklığıyla sona ermişti. Bilhassa Doğu ülkelerinde sosyalizmi inşa etme amacıyla olan Sovyet Rusya, bu süreçten ideolojik olarak eli boş dönmüştü.

3.2.4. Ankara Hükümeti ve Güney Kafkasya (1920)

3.2.4.1. Türk Hükümetinin Taarruz Hazırlığı

Sovyet Rusya ile diplomatik ve ekonomik münasebetler yürüten Ankara yönetimi açısından en ciddî konulardan biri Doğu Cephesi'nin akıbeti ve Güney Kafkasya'daki sınırlardı. Bölgede Azerbaycan'ın varlığı, Ermenistan ve Gürcistan'ın toprak talepleri Türk yönetiminin politikasını etkilemekteydi. Bu çerçevede Türk hükümetinin Nisan 1920'den itibaren bölgede daha aktif bir politika yürüttüğü görülmektedir. Henüz 15 Nisan 1920'de Erzurum'da Kâzım Karabekir ve Azerbaycan Savunma Bakanı Ali Ağa Şıhlinskiy arasında bir antlaşma yapılmıştı. Antlaşmanın özellikle 7. maddesi iki cenahın mevcut stratejisini yansıtmaktadır: *“Anadolu ve Rumeli Müdafâ-i Hukuk Cemiyeti ve Azerbaycan hükümeti, Ermenistan'ın Azerbaycan'a saldırması veya Doğu vilayetlerinin Ermenistan'a iltihak etmesi durumunda antlaşmayı imzalayan taraflar olarak tek bir ordu şeklinde harekete geçmek ve çıkarlarını ortaklaşa savunmak zorunda olduklarının sözünü vermektedirler.”*⁶⁴⁸

Bu arada 28 Nisan 1920'de M. K. Levandovskiy komutasındaki 11. Sovyet Ordusu' nun Bakü'ye girişi⁶⁴⁹ bölgedeki dengeleri ve plânları tamamen değiştirdi. Türk yönetimi, stratejisi gereği Gürcistan ve Azerbaycan üzerindeki Sovyet

---

teşkil ettiği kadar ne idüğü belirsiz, memleketine dönmekten başka bir şey düşünmeyen, küçük burjuva elemanlardan derleşik bir alayla karşı koymak ütopyanın, hayalperest vehimciliğin en yüksek derecesi değildir midir? Bkz.; Hikmet Kıvılcımlı, **TKP'nin Eleştirel Tarihi: Yol**, Kıvılcım Yayınları, İstanbul 1978, s. 102.

⁶⁴⁸ Zarevand, **Turtsiya i Panturanizm (Türkiye ve Panturanizm)**, Knijnoye Delo “Rodnik”, Parij 1930, s. 133.

⁶⁴⁹ A. V. Torkunov, M. M. Narinskiy, **İstoriya Mejdunarodnih Otnoşeniy (Uluslararası İlişkiler Tarihi)**, Tom: II, Apent Press, Moskva 2012, s. 46.; 27 Nisan 1920'de öğle vaktinde Azerbaycan Komünist Partisi Merkez Komitesi, Rusya Komünist Partisi Bölge Komitesi Bakü Bürosu ve Bakü Merkezî İşçi Bürosu Azerbaycan'a verdikleri ortak bir ultimatoda 12 saat içinde iktidarın teslim edilmesini talep ettiler. Hükümet söz konusu talebi görüşmek için parlamentoyu olağanüstü toplantıya çağırdı. Ancak 12 saat geçmeden 11. Kızıl Ordu'nun sınırı önceki gece geçtiği ve Bakü'ye doğru ilerlediği haberleri gelmekteydi. Bkz.; Richard Pipes, **The Formation of The Soviet Union: Communism and Nationalism, 1917-1923 (Sovyetler Birliği'nin Oluşumu: Komünizm ve Milliyetçilik, 1917-1923)**, Harvard University Press, Massachusetts 1997, s. 227.

hâkimiyetini destekleyecek ancak Ermenistan'ı kısıpaca alacaktı. Nitekim Ankara hükümeti, Sovyet ordusunun Bakü'ye girdiği dönemde Bolşevikler lehine açık bir propaganda yaptı.⁶⁵⁰ Sovyet devlet adamı Sergo Ordjonikidze, Kirov ve Lenin'e gönderdiği telgrafta şunları yazmıştı: “Azerbaycan ordusu tamamen bizim tarafımıza geçti. Türk askerleri ve subayları Bakü'deki devrimde oldukça büyük bir rol oynadılar. Türklerin bir birliği Azeri hükümetinin Bakü'den kaçışına zemin hazırladı.”⁶⁵¹

Aynı şekilde Mustafa Kemal de Türk yönetiminin Bolşeviklere yaptığı yardımı meclisteki bir konuşmasında dile getirmişti. 10. ve 11. Sovyet Ordusu'nun Türk yardımı sayesinde Kuzey Kafkasya'dan sorun yaşamadan geçtiğini belirten Kemal, bu ordunun kolay bir şekilde Azerbaycan'a giriş yaptığını ve Azeri halkı tarafından hoşnutlukla karşılandığını ifade etmişti.⁶⁵²

Güney Kafkasya'da taktiksel bir politika yürüten Türk hükümetinin plânına göre Sovyet yönetimi Azerbaycan'da söz sahibi olsa da ilerde Azerbaycan bir şekilde Türkiye'ye yakınlaşacaktı.⁶⁵³ Bu yüzden Bolşevik iktidar aleyhine çalışma yapılmamalıydı.

Her ne kadar Müsavatçılar⁶⁵⁴ arasında Bolşevik cenaha geçiş olduysa da karşı-devrimci isyanlar kaçınılmazdı. Gence,⁶⁵⁵ Tarter, Ağdam ve Şuşa gibi şehir ve kasabalarda bazı askerî birliklerin verdiği destekle isyanlar vuku bulmuştu.⁶⁵⁶ İsyanlarla paralel olarak Sovyet karşıtı faaliyetler, sabık Türk komutanları arasında da gizliden gizliye devam etmekteydi. Bilindiği üzere bu dönemde Enver Paşa, Halil

⁶⁵⁰ Türk liderleri ve subayları, Azerbaycan halkının ruh halini yönlendiren araç olarak önemli bir rol oynamışlardı. Onlar, Bolşeviklerin bağımsızlıklarını elinden almadıkları ve aksine Anadolu'daki ulusal harekete askerî bir yardımda bulunmaya çalıştıkları konusunda Azerbaycan iktidarını ve Müsavatçı liderleri ikna etmeye çalışıyorlardı. Bkz.; Demoyan, **a.g.e.**, s. 54.

⁶⁵¹ Demoyan, **a.g.e.**, s. 54.

⁶⁵² Zarevand, **a.g.e.**, s. 135-136.

⁶⁵³ **A.g.e.**, s. 135.

⁶⁵⁴ Karabağ Ermenilerinin cellâdı Karabağ Valisi Hüsrev Bey Sultanov, Şuşa'da devrim komitesi bünyesinde görev aldı. Azerbaycan ordusu generallerinden Ali Ağa Şihlinskiy, L. Nahçıvanskiy, Savunma Bakanı Samed Bey Mehmandarov ve diğerleri Kızıl iktidarın tarafına geçmişlerdi. Bkz.; Demoyan, **a.g.e.**, s. 55.

⁶⁵⁵ Burada daha silâhlarını teslim etmemiş bulunan Azerbaycan askerleri isyanın kökünü teşkil ettiler. İsyan bir hafta kadar devam etti. Ruslar burada divizyonlarını (fırkalarını) kaybettiler. Bakü'den imdat kuvvetlerini aldılar. Diğer taraftan da Gence Ermenileri, isyancıları arkadan vurmaya başlayınca şehir sükût etmek mecburiyetinde kaldı. Bkz.; Sebahattin Şimşir, **Mehmet Emin Resulzade: Hatıralar ve Kafkasya**, Doğu Kütüphanesi Yayıncılık, İstanbul 2011, s. 111.

⁶⁵⁶ Pipes, **a.g.e.**, s. 228.; RGVA, Fond: 25896, Opis: 8, Delo: 1, L. 120.

Paşa ve Nuri Paşa gibi eski İttihatçılar çalışma yürütmekteydi. İçlerinden bilhassa Nuri Paşa, görünürde Beyaz Ordu aleyhine propaganda yapma görevini deruhte etmesine rağmen gerçekte Bolşeviklere karşı isyanlara iştirak etmekteydi. Bu bağlamda Ordjonikidze'nin 22 Mayıs 1920 tarihli şu telgrafı önem arz etmektedir: *"Nuri Paşa, Şuşa'da saklanmış durumda. Bize karşı bir provokasyon yürütmektedir. Halil Paşa'nın açık bir şekilde ona karşı gelmesi lazım. Nuri Paşa'nın yürüttüğü provokasyon yüzünden bazı yerlerde birliklerimize yönelik saldırılar gerçekleşti."*⁶⁵⁷

Bizatihi Karabağ'da baş kaldıran Nuri Paşa'ya Azerbaycan etrafında konuşlanmış Bakü, Tamar, Şeki ve bunun gibi bazı alaylar da askerî destek verdiler. Müslüman halkın yardımını da arkasına alan Nuri Paşa birlikleri, ilk anlarda başarılı olmasına rağmen daha sonra Ağdam tarafında enterne edildiler: *"Nuri Paşa, geriye kalan birliklerle birlikte Aras Nehri'ni geçerek İran sınırına, Hüdaferin köprüsüne geri çekilmek zorunda kaldı."*⁶⁵⁸

Dolayısıyla bir taraftan karşı-devrimci odakları dizginlemeye çalışan Sovyet ordusu, diğer taraftan Ermeni Taşnakların ve eski İttihatçıların patronajı altındaki Karabağ, Zangezür ve Nahçıvan'da kontrolü ele geçirmenin peşindeydi.⁶⁵⁹ Söz konusu topraklarda Türk yönetiminin de çıkarları vardı. Henüz Nisan 1920'de Nahçıvan'da bulunan Halil Bey (Bir kez daha Halil Paşa ile karıştırılmamalı) sürekli Ankara hükümetini bilgilendirmekteydi: *"Kemalist kuvvetlerin komutanlarından General Kâzım Karabekir'e verdiği bir raporda Azerbaycan'da askerlerin Karabağ'ı Ermenilerden temizlemeye niyetli olduğunu, halkın ve askerlerin en kısa sürede bu amaca ulaşmak için Türk ordusunun sınırı geçmesini beklediğini yazmaktadır."*⁶⁶⁰

⁶⁵⁷ GARF, Fond: P-130, Opis: 4, Ed. Xr.: 496, L. 70.

⁶⁵⁸ Bütün bu olaylardan sonra Nuri Paşa, İran sınırından Ordubad'a geçti. Buradan da Türkiye'ye gitti. Erzurum'a geldiğinde, ortalıkta Kemalistlerin onu Karabağ'daki Sovyet karşıtı faaliyetlerinden dolayı tutuklamak istedikleri yönünde bazı şayialar dolaşmaktaydı. Böylece onun ünü patlak vermiş ve Kemalistlerin pek hoşuna gitmemişti. Nuri Paşa bunun üzerine kendi itibarını kazanmak için Ankara'ya Mustafa Kemal'in karargâhına gitmişti. Bkz.; RGVA, Fond: 25896, Opis: 8, Delo: 1, L. 120.

⁶⁵⁹ Ordjonikidze tarafından 1920 yılı haziran ayında gönderilen bir telgrafta şu bilgi geçmektedir: *"Dro komutasındaki Taşnak ordularının Dağlık Karabağ'dan çekilmesi demek Nahçıvan ve kazalarının bu birlikler tarafından ele geçirilme tehlikesiyle karşı karşıya kalması demektir."* Bkz.; GARF, Fond: P-130, Opis: 4, Ed. Xr.: 496, L. 141.

⁶⁶⁰ Demoyan, a.g.e., s. 54.

Halil Bey'in gönderdiği raporları değerlendiren Türk yönetimi, Sovyet ordusuyla birlikte bahsi geçen üç bölgeye girmeyi ve Ermenileri tard etmeyi plânlıyordu.⁶⁶¹ Hatta bu konuda 11. Ordu Komutanı Levandovskiy'e talebini iletmişti. Aynı şekilde Mayıs 1920'den itibaren Nahçıvan'a Binbaşı Veysel Bey'i (Ünüvar) de göndermişti.⁶⁶² Veysel Bey burada yaklaşık 8 ay kalmış ve Türk yönetimi adına mühim askerî faaliyetler yürütmüştü.

Bunun yanı sıra Sovyet yöneticisi Ordjonikizde, Haziran 1920'de gönderdiği bir telgrafta bölgedeki Türk birlikleriyle ilgili şu bilgiyi vermektedir: “*Nahçıvan, Ordubad ve kuzey tarafı edindiğimiz bilgiye göre 9 bin kişilik Türk Bayezit Tümeni tarafından alıkonulmuş durumda. Tümen delegasyonu ile görüşmek artık zorunlu hale geldi.*”⁶⁶³

Şimdilik Sovyet iktidarının söz konusu üç bölge hususunda dengeli bir politika yürüttüğü; Türk, Ermeni ve Azeri halkının etnik çıkarlarını dikkate alarak ortak bir nokta üzerinde durmaya çalıştığı görülmektedir. Bu bağlamda yine Ordjonikidze tarafından gönderilen mezkûr telgrafta şöyle yazılmaktadır: “*Bugün Gabrielyan, Azerbaycan'ın Şerur-Dereleyez kazaları ve Nahçıvan'dan feragat etmesi durumunda Ermeni delegasyonunun Karabağ ve Zangezür'un Azerbaycan'a iltihakını hemen kabul edeceğini açıkladı. Biz de kendisine, Bakü'ye varır varmaz bu bağlamda Nerimanov'la görüşeceğimizi söyledik.*”⁶⁶⁴ Nerimanov yönetiminin çözüm modeli, birkaç ay sonra netlik kazanacaktı.

Bu arada Ankara yönetimini ilgilendiren temel konu bir kez daha Elviye-i Selâse'ydi. Özellikle Sovyet yönetiminin Azerbaycan'da otoriteyi eline geçirmiş olması ve Ermenistan'a giriş için sinyal vermesi Türk hükümetini ayağa kaldırdı. Eğer geç kalırsa Brest-Litovsk Antlaşması'nın sınırlarına yeniden ulaşma fırsatı

⁶⁶¹ Mustafa Kemal 1920 yılı mayıs ayında da Doğu Cephesi Komutanı Kâzım Karabekir'e gönderdiği yazıda şu uyarıda bulunmuştu: “*1918-1920'de Ruslar ve Ermeniler arasında akdolunan mütarekede Azerbaycan'a zarar veren maddelerin kaldırılmasına çalışılacak ve her milletin mukadderatına hâkim olması düsturuna binaen Karabağ vs. gibi Türk ekseriyetiyle meskûn yerlerin Azerbaycan'a bağlı bulunması temin edilecektir.*” Atatürk içinde bulunduğu bütün güçlüklerle rağmen Türklerin çoğunlukta olduğu Karabağ'ın Azerbaycan toprağı olduğunu ifade ediyor ve Azerbaycan'a bağlanması için gerekli çalışmaların yapılmasını istiyordu. Bkz.; Yakup Hurç, **Türkiye'nin Karabağ Politikası**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş 2008, s. 9-10.

⁶⁶² Hacıyev İsmail Muhtaroğlu, İbrahimzade Fizuli Zeynalabdinoğlu, “Behbud Şahtatinskiy ve Moskova Antlaşması”, **Atatürk Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 1, 2004, s. 1-15.

⁶⁶³ GARF, Fond: P-130, Opis: 4, Ed. Xr.: 496, L. 141.

⁶⁶⁴ GARF, Fond: P-130, Opis: 4, Ed. Xr.: 496, L. 141.

kaçırılmış olunabilir. Bu açıdan Türk ordusu Kars, Sarıkamış, Ardahan ve Iğdır gibi yerleri kısa süre içinde ele geçirmek arzusundaydı. Nitekim 15. kolordu komutanlığı tarafından yapılacak taarruzun manevra plânı 28 Mayıs 1920’de tüm birliklere tebliğ edildi: “11. tümen Iğdır’ı işgal ve Aras’a kadar olan bölgeye hâkim olacak. Bunun için tümen büyük kısmıyla Doğubeyazıt’ta toplanacaktı... 9. Kafkas ve 12. tümenler Sarıkamış-Kars genel istikametinde taarruz edeceklerdi. 3. Kafkas Tümeni duruma göre bağımsız hareket edecek ve bu tümene ayrıca talimat verilecektir.”⁶⁶⁵

Bununla birlikte Kâzım Karabekir, 28 Nisan ve 6 Mayıs 1920 tarihlerinde 15. kolordu komutanlığının isim değişikliğine gitmesi ve yetkilerinin artması için TBMM’ye başvurmuştu. Başvuruyu değerlendiren meclis, 13-14 Haziran 1920’de verdiği cevapta 15. kolordu komutanlığının Doğu Cephesi Komutanlığı ünvanını aldığını onayladı.

Artık taarruz için hazır konuma gelen Türk Doğu Cephesi Komutanlığı, 18 Haziran 1920’de halkı silâh altına çağırdı.⁶⁶⁶ Amaç 23 Haziran 1920’de taarruza başlamaktı.⁶⁶⁷ Lakin Mustafa Kemal tarafından gelen bir telgrafta harekâtın durdurulması emredildi.⁶⁶⁸ Zira Sovyet Rusya Dışişleri Halk Komiseri Çiçerin, Ankara yönetimine gönderdiği bir mektupta taarruzun yapılmamasını ve sınırların barış yoluyla belirlenmesini talep etmişti. Bu arada Ankara yönetimi tarafından Ermenistan’a hitaben bazı notaların da verilmekte olduğunu ekleyelim.

Bunu takiben Ermenistan ile yaşanan sınır krizini barışçıl bir yolla çözmek ve Misak-ı Millî sınırlarına ulaşmak için Bekir Sami Bey öncülüğündeki bir heyetin 1920 yılı temmuz ayı sonunda Moskova’ya gittiği yukarıda zikredilmişti. Bu bağlamda 4 Ağustos’da Dışişleri Halk Komiseri Yardımcısı Karahan’la bir görüşme

⁶⁶⁵ **Türk İstiklâl Harbi III. Cilt Doğu Cephesi (1919-1921)**, s. 67.

⁶⁶⁶ Doğu Cephesi Komutanlığı’nın tümenler ve valilikler aracılığıyla halka yaptığı çağrı şöyleydi: “Müslümanlara reva görülen dehşetli zulüm ve haksızlık Türkistan, Afganistan, Hindistan ve Azerbaycan’daki bütün dindaşlarımızı ayağa kaldırdı. İmdadımıza yetişmek için bizimle beraber dinimizi, vatanımızı kurtarmak için Asya’nın en uzak yerlerinden kalkan Müslüman orduları işte bugün bize elverecek kadar yakınımıza geldiler. Düşmanlarımızı düşman bilen Bolşevikler de bu Müslüman ordularıyla beraberdir. Din kardeşlerimizin bu kadar büyük fedakârlıklara katlanarak Ermenistan içerisine kadar girmeleri zahmetine karşılık, şimdi sınır boylarındaki bizlere de pek kısa sürecek bir hizmet düşüyor.” Bkz.; **Türk İstiklâl Harbi III. Cilt Doğu Cephesi (1919-1921)**, s. 93-94.

⁶⁶⁷ “The Republic of Armenia (1918-1920) On the Occasion of its 90th Anniversary” (Ermenistan Cumhuriyeti [1918-1920] 90. Yıldönümü Münabeseti Üzerine), **The Armenian Cause**, Vol: XI, No: 2, May 2008, s. 1.

⁶⁶⁸ Mustafa Onar, **Atatürk’ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları II**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1995, s. 159.

yapıldı. Karahan, Türk yönetimi tarafından Best-Litovsk Antlaşması'na dayanarak Ermenistan'a verilen ultimatomu eleştirmişti. Heyette bulunan Yusuf Kemal Tengirşenk, Karahan'ın konuşmasının bir bölümünü şu şekilde vermektedir: “*Biz Brest-Litovsk Muahedesi'ne dayanmanızı ve sizin Ermenistan üzerine taarruzunuzu bir takım siyasî düşüncelerle ve Avrupa umumî efkârını gücendirmemek için uygun görmüyoruz. Ermenistan işini kendimiz halledeceğiz.*”⁶⁶⁹

Sonraki süreçte Bekir Sami Bey'in 13 Ağustos ve 28 Ağustos tarihlerinde Çiçerin'le yaptığı istişarelerde de Sovyet yönetimi tarafından aynı tutum sergilenmişti. Bu görüşmelerde bilhassa 300 bin Ermeni'nin iskânı için Van ve Bitlis konusunda ısrarcı olduğunu yukarıda dile getirmiştik.⁶⁷⁰ Bu talep bir bakıma Ankara'nın Misak-ı Millî hayaline ters gelmekteydi. Türk heyeti, bu talebi karşılıksız bırakmış ve Ermenistan ile arasındaki sorunun barışçıl yollarla çözümünü askıya almıştı.⁶⁷¹ Bir de 10 Ağustos 1920'de Sovyet hükümeti ve Taşnaklar arasında yapılan antlaşma mucibince Nahçıvan'ın ve Culfa-Şahtahtı demiryolunun geçici olarak Ermenilere bırakılması Türk yönetiminin sabrını taşırılmıştı.

Aynı şekilde 10 Ağustos 1920'de İstanbul hükümetinin⁶⁷² İtilaf devletleriyle imzaladığı Sevr Antlaşması'nın şartları⁶⁷³ da Türk yönetimini tamamen köşeye

⁶⁶⁹ Tengirşenk, **a.g.e.**, s. 189.

⁶⁷⁰ Erivan'daki Taşnak hükümetinin Bolşeviklere cephe almış görünmesine karşı Moskova'ya bir Ermeni heyetinin gelerek Türkiye'den ayrılmış 300 bin Ermeni'ye Türkiye'de arazi verilmesi için tavassut talep ettiğini anlıyoruz. Rusya bu konuda bir başarı elde ederse Erivan'daki Taşnakları uzaklaştırabilmek için Bolşevik Ermenilere bir silâh sağlamış duruma gelebilirdi. Bkz.; Gürün, **Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)**, s. 44.

⁶⁷¹ Türk murahhas heyeti reisi, Ermenilerin Müslümanlarla beraber yaşadıkları Türk vilayetlerinin hiçbirinde ekseriyette olmadıklarını binaenaleyh Ermenistan'a yer ifrazının asla bahis mevzuu olamayacağını kati bir şekilde izah etmişti. Çiçerin bunun üzerine Ermenilerin İslam halkına karşı yapmakta oldukları katliamın men-i müştereken veya münferiden Şahtahtı ve Sarıkamış meselelerinin halli ile iki taraf arasındaki temasın temin-i keyfiyetine birkaç güne kadar cevap vereceğini söyleyerek Ermeni muhacir ve mültecilerinin yerlerine dönmeleri keyfiyetini bahis mevzuu etmişti. Bkz.; Cebeşoy, **a.g.e.**, s. 69.

⁶⁷² Antlaşmanın imzalanması sonrası Sadrazam Damat Ferit Paşa'nın yurda dönüşü, *Dersaadet* gazetesinde şu şekilde geçmektedir: “*Sadrazam paşa hazretlerinin dün gece nisfî'l-mayeyle doğru şehrimize muvasalatı muhakkak görülmekte ve müşarünileyhin bugün İstanbul'da bulunacağı kuvvetle ümit edilmekteydi. Çünkü Gülcemal vapurunun dün saat dörtte Çanakkale Boğazı'ndan geçtiğine dair Bâb-ı Âli'ye bir telgraf vürud olmuştur.*” Bkz.; “Heyet-i Murahhasa ve Muahede-i Sulhiyemiz”, **Dersaadet**, Sayı: 5, 14 Temmuz 1920, s. 1.

⁶⁷³ Antlaşmanın 88. maddesine göre Osmanlı yönetimi, İtilaf devletleriyle birlikte Ermenistan'ı bağımsız ve özgür bir devlet olarak tanımaktaydı. 89. maddeye göre ise Türkiye ve Ermenistan arasındaki sınırlar ABD Başkanı Wilson'un tahkim kararı çerçevesinde belirlenmekteydi. Buna göre Ermenistan, Karadeniz'e çıkma olanağını elde ederken, Türkiye Ermenistan'a intikal eden topraklardaki askerlerini çekmek zorundaydı. Bkz.; A. K. Djivelegov, **Armeniya i Turtsiya (Ermenistan ve Türkiye)**, İzdatelstvo “Pravda”, Moskva 1946, s. 21.

sıkıştırdı.⁶⁷⁴ Zira “bu antlaşmaya göre Anadolu’nun doğusunda Ermenistan ve bir de Kürdistan kuruluyordu. Ermenistan Van, Bitlis, Erzurum ve Trabzon şehirlerini alıyordu.”⁶⁷⁵ Antlaşmanın dikkat çeken yönlerinden biri de 132. maddeye göre Brest-Litovsk Antlaşması’nın tamamen geçerliliğini kaybetmesiydi. Bu şartlar altında Ankara yönetiminin doğudaki tüm çıkarları tehdit altına girmekteydi.

3.2.4.2. Doğu Anadolu ve Ermenistan Harekâtı

1920 yılının yaz aylarında arzu ettiği siyasî ve diplomatik sonuçları alamayan Ankara yönetimi, Eylül 1920’ye gelindiğinde dış politikasını daha radikal bir mecraya oturttu. Barışçıl yöntemden umudunu yitiren Türk hükümeti, tamamen askerî çözüm yoluna odaklandı. Henüz 2 Eylül 1920’de Moskova’daki delegasyona gönderdiği bir yönergede Bolşeviklerin politikasını tenkit eden Mustafa Kemal, şunları yazmıştı: “Bolşevikler Türkiye’ye bir kuruş vermeyerek onu avutabilmişler, Azerbaycan’ı kolayca işgal ederek sömürmüşler, Türkiye’nin Müslümanlarla ilişkisini kesinlikle engelleyerek Ermeni sorununu Ermeniler yararına çözümleyecek bir durumda olduklarını gerek Ermenilere, gerek Batı dünyasına göstermişler ve tanıtlamışlardır.”⁶⁷⁶

Mustafa Kemal’le benzer duyguları paylaşan Enver Paşa da Doğu Halkları Konferansı’na dâhil olduğu sırada çektiği telgraflarda Ermenilere yönelik taarruzun derhal başlaması yönünde görüş bildirmişti. Konu ile ilgili çektiği telgrafların birinde Kızıl Ordu istemese dahi Ermenilere güçlenme fırsatı vermeden operasyonun yapılması ve 1877 sınırlarına ulaşılması gerektiğini belirten Enver Paşa, Azerbaycan kuvvetlerinin söz konusu harekâta destek vereceklerini bildirmekteydi.⁶⁷⁷

14 Eylül 1920’ye gelindiğinde Türk yönetiminin Ermenistan’a taarruz politikasının daha da belirginlik kazandığı müşahede edilmektedir. Mustafa Kemal,

---

⁶⁷⁴ Sultan Vahidettin müttefiklere karşı koymamayı tercih etti. Onun vekilleri 10 Ağustos 1920’de Sevr Antlaşması’nı imzaladılar. Bu antlaşma Osmanlı Devleti için bir ölüm kararı anlamına geliyordu. Bu antlaşmaya göre Osmanlı toprakları, doğuda bağımsız bir Ermenistan ve güney-doğuda özerk bir Kürdistan olacak şekilde parçalanmaktaydı. Bkz.; Nicole Pope, Hugh Pope, **Turkey Unveiled: Atatürk and After (Örtüsü Açılan Türkiye: Atatürk ve Sonrası)**, John Murray Ltd., London 1997, s. 55.

⁶⁷⁵ Kemal Melek, **Doğu Sorunu ve Millî Mücadelenin Dış Politikası**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1978, s. 64.

⁶⁷⁶ Onar, **a.g.e.**, s. 183.

⁶⁷⁷ Demoyan, **a.g.e.**, s. 57.

Ali Fuat Cebesoy'la yaptığı yazışmalarda Ermenistan'a saldırının öneminden bahsetmiş, ağırlıklı olarak Azerbaycan'la birleşme ve kardeşlik duygularını ön plâna çıkarmıştı.⁶⁷⁸ Bu arada Sovyet Rusya'nın Ankara'daki diplomatları, bu gelişmeleri yakından takip etmiş ve Moskova'ya ilettikleri malumatta TBMM'de çok sayıda oturumun Panislamist bir ruhla gerçekleştiğini ifade etmişlerdi. Bahsi geçen malumatta şu bilgileri aktarmışlardı: *“Batum ve Bakü'yü ele geçirme niyetlerinin var olduğu fark edilmektedir. Mecliste Dağıstan'ın Türkiye'ye iltihakı yönünde görüş bildiren Dağıstanlı temsilciler de bulunmaktadır. Kemalistler tarafından Dağıstan ve Bakü'ye muhbirler gönderilmektedir.”*⁶⁷⁹

Nitekim taarruz konusunda net kararını veren Ankara hükümeti, ilgili birlikleri harekete geçirdi. Henüz 20 Eylül 1920'de Mustafa Kemal tarafından Doğu Cephesi Komutanı Kâzım Karabekir'e gönderilen bir telgrafta harekâtın ana hatları şöyle çizilmişti: *“Doğu ordumuz hemen Kars doğrultusunda saldırıya geçecektir. Hareket ilk aşamada Kağızman, Novoselim, Merdenek çizgisine dek ilerletilecektir. Bununla birlikte bu çizgi kesin olmayıp durum elverişli olduğu zaman, saldırı başlangıçtan başlayarak daha doğuya doğru sürdürülmelidir. Gerçek amaç Ermeni silâhli birliklerini yok etmektir.”*⁶⁸⁰

Türk yönetimi saldırı hazırlığı içindeyken onun işini kolaylaştıracak adım Ermenistan hükümeti tarafından atıldı. Taşnak ordusu 24 Eylül 1920'de taarruza geçti.⁶⁸¹ Taarruzu gerekçe gösteren Ankara hükümeti ise karşılık vermekte hiç tereddüt etmedi. Erzurum'da mukabil saldırı için artık son hazırlıklar tamamlanmak

---

⁶⁷⁸ Kemalistlerin Sovyet Azerbaycanı ile münasebetlerinde “kardeşlik hislerini” gizlemedikleri Mustafa Kemal'in şu sözlerinden anlaşılmaktadır: *“Bu kutsal savaşta halkımız İslam'ın kurtuluşunu ve ezilen dünyanın refahını sağlamaktan gurur duymaktadır. Halkımız bu gerçeğin kardeş Azerbaycan vekilleri tarafından kabul edilmesini iştikten mutluluk duymaktadır. Rumeli ve Anadolu halkları, kardeş Azerilerin yüreklerinin onlarla birlikte attığını iyi bilmektedirler. Azeri Türklerin bir kez daha esir düşmesini ve kendi halklarını kaybetmesini istememektedirler. Azeri Türklerin acısı bizim acımız, mutluluğu ise bizim mutluluğumuzdur...”* Bkz.; Demoyan, **a.g.e.**, s. 57.

⁶⁷⁹ Demoyan, **a.g.e.**, s. 57-58.

⁶⁸⁰ Onar, **a.g.e.**, s. 189.

⁶⁸¹ Yusuf Hikmet Bayur, **Türkiye Devletinin Dış Siyaseti**, Mecmua Basımevi, İstanbul 1938, s. 67.; 24 Eylül'de Ermeniler, karargâhının bulunduğu Bardız'a uçakla beş bomba attılar. İki uçak dolaşırken Bardız şarkına taarruza geçtiler. Bkz.; Karabekir, **Paşaların Hesaplaşması**, s. 110.; Ankara hükümeti tarafından 23 Ekim 1920'de ilan edilen bir beyannamede Taşnak saldırısıyla ilgili şunlar yazılmaktadır: *“Elimize geçen belgeler Ermeni saldırısının özenle organize edildiğini ve Erzurum'u ele geçirme amacı taşıdığını kanıtlamaktadır.”* Bkz.; RGVA, Fond: 25896, Opis: 8, Delo: 1, L. 123.

üzereydi.⁶⁸² Söz konusu hazırlıklara katılan önemli şahıslardan biri de Nuri Paşa'ydı. Eylül ayında Erzurum'a gelmiş olan Nuri Paşa, 15. kolordu bünyesinde görev elde ederek bir kez daha Rus-Türk münasebetlerinde sahne aldı: "*Ermeni saldırısının başlamasıyla birlikte Kars tarafına hareket eden askerî birlikler ona emanet edilmişti. Böylece Nuri Paşa Azerbaycan'da olduğu gibi burada da askerî bir komutan olarak Ermenilere karşı önemli bir görev yerine getirmişti.*"⁶⁸³

26 Eylül 1920'de Ankara Hükümeti Dışişleri Bakan Vekili Ahmet Muhtar Bey tarafından verilen notada taarruzun gerekçeleri belirtilmiş ve harekâtın amacının bazı stratejik noktaların alınmasından ibaret olacağı bildirilmişti. Bu suretle harekât 28 Eylül'de meydana gelmiş ve ertesi gün Türk askerleri tarafından Sarıkamış ele geçirilmişti.⁶⁸⁴ 1 Ekim'e kadar Kağızman ve Merdenek de dâhil olmak üzere hedeflenen ilk yerler kontrol altına alındı.⁶⁸⁵

Bu tarihten itibaren Türk tarafında bir durgunluk yaşandı. Zira cephe gerisinde yani Erzurum'da bir siyasî kriz patlak verdi. Erzurum mebusu ve aynı zamanda Adalet Bakanı Celalettin Arif Bey Erzurum'a gelmiş⁶⁸⁶ ve buraya vali vekili olma talebinde bulunmuştu. Çünkü muvazzaf vali vekili Miralay Kâzım Dirik yolsuzluk yapmakla mimlenmiş, halk arasında ona karşı bir öfke ve Ankara yönetimine karşı bir itimatsızlık baş göstermişti. Bu ruh halini gören Celalettin Arif Bey, Ankara'ya gönderdiği telgraflarda Kâzım Dirik'in görevden azledilmesini ve yolsuzluğun

⁶⁸² Erzurum'da taarruz hazırlıklarının sürdüğü günlerde bulunan bir tanık tarafından şu gözlemler yapılmaktadır: "*Kemalistlerin silâh malzemesi nerdeyse yok ve Sovyet Rusya tarafından destekleniyorlar. Askerlere 6 aydır maaş verilmiyor. Erzurum'da bulunduğum sıralarda bizzat kendi gözlerimle sokakta askerî elbisesiyle dondurma ve poğaça satan subaylar gördüm... İngiltere ve İtilaf devletlerine yönelik tutumları oldukça düşmanca. Şimdiye kadar Erzurum'da bir İngiliz albayı 6 askerle birlikte tutsak bulunmaktadır. Burada aynı zamanda Denikin ordusuna mensup, Anadolu'ya kazaen gelen 3 subayın da savaş esiri olarak tutsak bulunduğu bildirildi. Son dönemde bu 3 subay Erzincan'a gönderildi. Rus subayları nispeten daha özgürler ve sokaklarda serbestçe dolaşabiliyorlar. İngilizler ise sıkı bir denetim altındalar.*" Bkz.; RGVA, Fond: 25896, Opis: 8, Delo: 1, L. 119.

⁶⁸³ Bolşevik mümessillerin Erzurum'a gelmesiyle birlikte Sovyet Heyeti Başkanı Uyman tarafından Karabekir'e bazı talepler iletildi. Bu talepler arasında Nuri Paşa'nın bir karşı-devrimci olarak teslim edilmesi de vardı. Fakat Türk tarafı bu isteğe olumlu bir yanıt vermeyecekti. Bkz.; RGVA, Fond: 25896, Opis: 8, Delo: 1, L. 120.; Bahadır Bumin Özarslan, "Bir Mücadele Adamı ve Ülkü Neferi: Nuri Paşa", **Karadeniz Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 9, Sayı: 36, Kış 2013, s. 291-296 (Kitap Değerlendirme).

⁶⁸⁴ Yerasimos, **a.g.e.**, s. 185.; Erzurum'da görme fırsatı bulduğum Kemalist ordu birlikleri düzenli askerlerden, gerilla müfrezelerinden ve özellikle Kürtlerden müteşekkildi. Bkz.; RGVA, Fond: 25896, Opis: 8, Delo: 1, L. 119.

⁶⁸⁵ Pope, Pope, **a.g.e.**, s. 57.; Torkunov, Narinskiy, **a.g.e.**, s. 46.

⁶⁸⁶ Ali Akbulut, "Şark Harekâtı Öncesi Celalettin Arif Bey'in Erzurum'a Gelişi ve Erzurum'da Bazı Hadiseler", **Atatürk Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 3, 1989, s. 68-100.

cezalandırılmasını talep etti.⁶⁸⁷ Ancak Mustafa Kemal bu talebi yersiz, isabetsiz ve kanunsuz olarak ittihaz etti. Ermenilere saldırının şiddetlendiği bu günlerde Celalettin Arif Bey'in teşebbüsü Mustafa Kemal'de bazı şüphelere sebep oldu. Kemal, edindiği kuşkuları şu sözlerle yansıtmaktaydı: “*Şarkta ileri tevcih edilen ordunun arkasından, hükümetin adliye vekili güya o ordunun hırsızlığını, mensuplarının suiistimal erbabından bulduklarını meydana çıkarmak için, vilayet vali vekili sıfatını gayrikanunî iktisap etmeyi çare ve yegâne tedbir buyuruyor.*”⁶⁸⁸

Yolsuzluk fısıltısı Erzurum'da bulunan Ulu Cami'deki silâhlarla ilgiliydi. Meseleyi çözmek ve yönetim krizini aşmak için Sarıkamış'tan Erzurum'a dönen Kâzım Karabekir, Celalettin Arif Bey'le birlikte silâh depolarını gezdi. Camideki silâhların İngilizlerin tehdidinden kurtarmak için iç kaleye taşındığını ve bu durumun halk arasında yanlış anlamalara yol açtığını aktaran Karabekir, yolsuzluğun söz konusu olmadığını bir bakıma kanıtlamış oldu.⁶⁸⁹ Celalettin Arif Bey'in ikna olmasıyla birlikte Türk taarruzunun önündeki bir engel bertaraf edilmiş oldu.

1920 yılı ekim ayı boyunca yeni saldırı hazırlıkları devam etti. Hedef Kars'ı almak ve Taşnakları daha da geriye doğru püskürtmekti. Bu arada 23 Ekim 1920'de Ankara hükümeti tarafından Taşnakları ve onların politikasını tenkit eden bir beyanname ilan edildi. Bahsi geçen beyannamede Taşnakların 2 yıldır yürüttüğü politika şu şekilde karakterize edilmekteydi: “*Ermenistan Cumhuriyeti'nin kuruluşundan bu yana Erivan hükümeti, Türkleri ortadan kaldırmayı veya Ermenistan'da yaşayan, nüfusun yarısını oluşturan Türkleri göçe zorlamayı temel amaç edinmişti. Kararlı bir şekilde yürütülen bu politika, yapılan plâna göre Türklerin ölümü ve firarı sonrası boş kalan yerlere yerleştirilen Ermenilerin vatan duygusunu yükseltmeyi amaçlamıştı.*”⁶⁹⁰ Beyannamenin devamında, 2 yıllık süreç içinde Türk nüfusunun uğradığı saldırıların bilançosu verilmişti. Buna göre 199 Türk köyü yakılmış ve 135 bin kişinin büyük çoğunluğu imha edilmişti.⁶⁹¹

Beyannameden birkaç gün sonra yani 27 Ekim 1920'de Kars için taarruz harekâtı başladı. 3 günlük bir muharebe sonucunda 30 Ekim'de Kars, Türk kuvvetleri

---

⁶⁸⁷ Akbulut, **a.g.m.**, s. 75.

⁶⁸⁸ **A.g.m.**, s. 80.

⁶⁸⁹ **A.g.m.**, s. 89.

⁶⁹⁰ RGVA, Fond: 25896, Opus: 8, Delo: 1, L. 123.

⁶⁹¹ RGVA, Fond: 25896, Opus: 8, Delo: 1, L. 123.

tarafından ele geçirildi.⁶⁹² Harekât esnasında Kars'ta bulunan M. N. adlı bir tanık (muhtemelen adının verilmesinden korkmuş) edindiği izlenimlerde Türk askerlerinin 40 yaşını doldurmuş tüm erkekleri savaş esiri ilan ettiklerini, büyük çoğunluğunu Erzurum'a gönderdiklerini yazmaktadır. Bir kısmının da Sarıkamış'a sevk edildiğini aktaran tanık, savaş esirlerinin önceden soyguna uğradığını iddia etmektedir.⁶⁹³

Türk yönetiminin saldırı sonrası belediye meclisi ve memurlar üzerinde uyguladığı politikayı da inceleme fırsatı bulan M. N. adlı tanık, şunları aktarmaktadır: *“Türkler şehri ele geçirdikten sonra, şehirdeki memurların kendi görevlerinde kalması ve çalışmalarına devam etmesi yönünde açıklama yaptılar. Belediye meclisi, halka ve mültecilere bedava ekmek dağıtarak işlev görmeye devam etti. Fakat daha sonra bütün belediye çalışanları tutuklandı ve Erzurum'a gönderildi. Belediye Başkanı Nohratyan da buraya gönderilmişti.”*⁶⁹⁴

Kars'ın fethi, Ankara yönetimine yeni yerlerin alınması için cesaret verdi. Bilhassa ABD, İngiltere ve Fransa'nın saldırı karşısında Taşnaklara destek vermemesi Türk hükümetinin ileri harekâtını kolaylaştırmaktaydı. Sovyet Rusya'ya göre Batılı güçlerin bu politikası bilinçli ve kasıtlıydı. Amaç Ankara yönetimiyle Sovyet hükümetini karşı karşıya getirmektir.⁶⁹⁵ Nitekim 2 Kasım 1920'de Ankara hükümeti tarafından Gümrü'nün elde edilmesine yönelik bir emir verildi. Bu sırada Stalin de Bakü'ye gelmiş ve Türk ordusunun ilerleyişinden duyduğu kaygıyı Azerbaycan Komünist Partisi Merkez Komitesi ile paylaşmıştı.⁶⁹⁶ Herşeye rağmen Sovyet yönetimi şimdilik Türk tarafını alenen karşısına alacak bir tutumdan uzak duruyordu.

---

⁶⁹² Ankara yönetimi tarafından Taşnaklar aleyhine yayımlanan bir beyannamede Kars ile ilgili şunlar yazılmaktadır: *“Kars bölgesinde yaşayan Türkler, burada Ermeni hâkimiyetini tanımak istemediler. General Ataşyan geçen yıl buradaki Türklere, Ermeni iktidarını 24 saat içinde tanımaları için bir ultiमतom verdi. Ancak buradaki köylerin birçoğu, iletişim olanaklarının eksikliğinden dolayı söz konusu ultiमतomu zar zor öğrenme zamanı buldukları an, Ermeniler Türk köylerinden yaklaşık 40 tanesini yaktdılar ve top atışlarıyla yıktılar.”* Bkz.; Bkz.; RGVA, Fond: 25896, Opis: 8, Delo: 1, L. 123.

⁶⁹³ RGVA, Fond: 25896, Opis: 8, Delo: 11, L. 110.; GARF, Fond: P-130, Opis: 5, Ed. Xr.: 847, L. 133.

⁶⁹⁴ RGVA, Fond: 25896, Opis: 8, Delo: 11, L. 110.

⁶⁹⁵ Taşnaklar yardım isteğiyle İtilaf devletlerine başvurdular. Birleşik Amerika böyle bir zorunluluğu üzerine almadığı gerekçesiyle Ermenistan'a yardım edemeyeceğini bildirdi. Kendileri Ermeni hükümetini Türkiye'ye saldırmaya teşvik ettikleri halde İngiltere ile Fransa da Ermenilere yardım etmeyi reddettiler. Bkz.; Aralov, **Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları**, s. 28.

⁶⁹⁶ Yerasimos, **a.g.e.**, s. 194.

Tüm riskleri üzerine alan Türk ordusu, 7 Kasım 1920’de Gümrü’yü de kontrolü altına almış ve Ermeni hükümetini mütarekeye icbar etmişti.⁶⁹⁷ Bu bağlamda Armavir şehri işçi Ermenileri tarafından 6 Mart 1921’de düzenlenen bir toplantıda, Şaryan tarafından okunan bir raporda Gümrü harekâtıyla ilgili şu ifadeler geçmekteydi: “Gümrü’de yaklaşık 5 bin kişi öldürüldü ve 15 binden fazla kişi ise şehirden sürüldü. Bunun dışında 3 bin baştan fazla hayvana el koyuldu. 64 köyden geriye sadece 3 tanesi kaldı ve tüm erkekler köylerden sürüldü.”⁶⁹⁸

Bundan sonra iki taraf arasındaki sınır konusu, bir barış antlaşmasıyla kesinlik kazanacaktı. Şüphesiz Sovyet yönetimi bu süreci çok yakından takip ediyordu. Nitekim Çiçerin, Ankara’ya gönderdiği 11 Kasım 1920 tarihli bir radyo mesajında Sovyet hükümetinin iki taraf arasındaki görüşmelerde aracı olacağını ve Budu Mdivani’yi arabulucu olarak atadığını bildirmişti.⁶⁹⁹ Aslında Türk yönetimi bu arabuluculuğa pek sıcak bakmıyor ve daha fazla kazanç elde etmek için Taşnaklarla masada tek başına kalmak istiyordu. Bu bağlamda Ankara yönetimi, 22 Kasım 1920’de Sovyet hükümetine verdiği bir notada Taşnakların politikasını ve Sovyet iktidarının tavrını uzun uzadıya ele almış ve eleştirmişti. Söz konusu notada Haziran 1920’den beridir Sovyet Rusya’nın arabulucu olarak somut bir adım atmadığı ve Taşnakların bu dalgalanma sürecinden istifade edip Türk topraklarına saldırdığı belirtilmişti.⁷⁰⁰ Gümrü’nün alınmasından sonra Taşnakların her sonucu kabul ettiğini ifade eden Türk hükümeti mezkûr notada, bir barış antlaşması imzalamaya hazır olduğunu da beyan etmişti.⁷⁰¹

---

⁶⁹⁷ Aralov, **Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları**, s. 28.; Kars ve Gümrü’nün fethi İstanbul’da birçok çevrede önemli bir etki bıraktı. Birçok farklı görüşe ait gazetenin baş köşeleri Kemalistlerin başarılarıyla birlikte oluşan vaziyeti geniş bir şekilde tartışmaktadır. Ankara ve İstanbul yönetimi arasındaki istişarelerin Mustafa Kemal’in Ankara’dan Ermeni sınırına gidişinden dolayı yavaşlayacağı konuşulmaktadır. Bkz.; RGVA, Fond: 25896, Opus: 8, Delo: 1, L. 126.

⁶⁹⁸ GARF, Fond: P-130, Opus: 5, Ed. Xr.: 847, L. 133.

⁶⁹⁹ Yerasimos, **a.g.e.**, s. 261.

⁷⁰⁰ Türk hükümeti tarafından beyan edilen notada şunlar geçmekteydi: “O dönemden (Haziran 1920-İ.K.) bu yana Taşnaklar tarafından bize herhangi bir imtidat sunulmadı. Sizin tarafınızdan da arabuluculuğa dair herhangi bir adım atılmadı. Burdan hükümetinizin arabuluculuktan vazgeçtiğini veya Taşnakların sizin talebinizi reddettiği sonucunu çıkardık. Her halükârda bu konuda herhangi bir bilgilendirme yapılmadı. Şuna dikkatinizi çekmek isteriz ki Ermeniler bu dalgalı süreci kullanıp Doğu vilayetlerimizin bir kısmını ele geçirme girişiminde bulunarak emperyalizm tarafından emdirilen arzuları yerine getirmek istediler.” Bkz.; RGVA, Fond: 25896, Opus: 8, Delo: 1, L. 125.

⁷⁰¹ RGVA, Fond: 25896, Opus: 8, Delo: 1, L. 125.

Taşnaklarla antlaşma konusunun konuşulduğu ve mütarekenin gerçekleştiği dönemde Türk ordusundan bir hamle daha gelmişti. Iğdır, 14 Kasım 1920’de Türk ordusu tarafından ele geçirildi.⁷⁰²

Bütün bunlardan sonra Türk ve Taşnak heyetleri, 23 Kasım 1920’de Gümrü şehrinde bir araya geldiler.⁷⁰³ A. İ. Hatisyan (Hatisov) başkanlığındaki Taşnak heyetini, Kâzım Karabekir başkanlığındaki Türk heyeti⁷⁰⁴ kabul etti. Ermeni heyetinde yer alan eski Kars Valisi S. A. Korganov söz konusu görüşmeyi şöyle anlatmaktadır: *“Bir saat sonra Kars’ın hamisinin yanına geldik. Zeki ve kararlı gözleriyle 45 yaşındaki Kâzım Karabekir, Napolyon’u anımsatan bir üniforma giymişti. Heyet başkanımız bizi generale tanıttı ve hükümet adına Gümrü Antlaşması’nın bölgedeki tüm tarihsel aksiliklerin sonu olacağına inandığını ifade etti.”*⁷⁰⁵

Antlaşmanın müzakereleri 26 Kasım’da başladı. Oturumlarda ağırlıklı olarak Sevr Antlaşması’ndan feragat, arabulucusuz antlaşma ve sınırlar üzerinde duruldu. Taşnak Heyeti Başkanı Hatisyan, söz konusu meseleler ile ilgili şu konuşmayı yaptı: *“Gümrü’deki barış, İtilaf devletlerinden uzak ve aracısızdır; şu haliyle Sevr Antlaşması’ndan ayrılmaktadır ve doğası gereği bu antlaşmayı reddetmektedir.”*⁷⁰⁶

Görüşmeler iki tarafı da memnun eden bir havada geçmişti. Artık antlaşmanın imzalanması an meselesiydi. Nitekim 1920 yılının 2-3 Aralık gecesi Ankara yönetimi ve Taşnaklar arasında Gümrü Antlaşması imzalandı:⁷⁰⁷ Antlaşmanın şartlarına göre Kars, Sarıkamış, Gümrü, Ardahan ve Sürmeli kazası gibi yerler Türk tarafına

⁷⁰² Yerel basının verdiği bilgiye göre Kemalistler, yaklaşık 15 bin kişilik orduyu Iğdır bölgesine yığmış durumda. Bkz.; RGVA, Fond: 25896, Opus: 8, Delo: 1, L. 124.

⁷⁰³ RGVA, Fond: 25896, Opus: 8, Delo: 10, L. 53.

⁷⁰⁴ Mehmet Okur, “Gümrü, Moskova ve Kars Antlaşmaları Çerçevesinde Ermeni Sorunu Üzerine Genel Bir Değerlendirme”, **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 8, Sonbahar 2011, s. 73-90.

⁷⁰⁵ Korganov ayrıca şunları yazmaktadır: *“Kâzım Karabekir Paşa Almanya’da eğitim almış. Akıcı bir Fransızca konuşmaktadır. Onun zeki ve metodik düşünme yeteneğine sahip bir kişi olduğunu epeydir biliyordum. Görüşme esnasında, kendini bilen ve tutarlı biri olduğu izlenimini bırakmıştı.”* Bkz.; RGVA, Fond: 25896, Opus: 8, Delo: 10, L. 53.

⁷⁰⁶ RGVA, Fond: 25896, Opus: 8, Delo: 10, L. 53.

⁷⁰⁷ RGVA, Fond: 25896, Opus: 8, Delo: 10, L. 54.; Halkın iradesi tarafından tasfiye edilmiş ve iflas etmiş olan Taşnak maceraperestler Kemalistlerle imzaladıkları yüzkızcırtıcı bir antlaşma ile - Ermeni halkından gizli olarak - birlikte Ermenistan’daki iki yıllık kanlı hakimiyetlerini sonlandırdılar. Bkz.; R. Haçaturyan, “Krah Turetskoy Agressii s Sovyetskoy Armenii v 1920-1921 Godah” (1920-1921 Yıllarında Sovyet Ermenistanı’na Yönelik Türk Saldırganlığının Çöküşü), **İzvestiya Akademii Nauk Armyanskoy SSR**, No: 8, 1952, s. 59-85.

kalmış;⁷⁰⁸ Nahçıvan, Şahtahtı ve Şerur bölgesi geçici olarak Türkiye'nin koruyuculuğuna bırakılmıştı. Ayrıca bu antlaşmaya göre Taşnaklar, Sevr Antlaşması'nı kesinlikle reddediyorlardı.

Ankara yönetiminin Gümrü Antlaşması ile elde ettiği imtiyazlar herhangi bir geçerlilik kazanmadı. Zira aynı günlerde Ermenistan'da Sovyet iktidarı kuruldu.⁷⁰⁹ Eski Kars Valisi Korganov, Ermenistan'daki iktidar değişikliğini şöyle betimlemektedir: “*Sovyet Devrim Komitesi ise çoktandır Gümrü'deydi. Rus askerlerinin Delijan'a yaklaştığı söylentileri de yayılmaktaydı. Nitekim Dro'nun, kaderin kölesi bu adamın diktatörlüğü Sovyet iktidarıyla yer değiştirmek zorunda kalmıştı.*”⁷¹⁰

Çiçeği burnundaki Sovyet Ermenistanı, Gümrü Antlaşması'nı kesin bir suretle tanımadı. Sovyet Ermenistanı ile birlikte Sovyet Azerbaycan Cumhuriyeti'nin de söz konusu antlaşmayı tanımaması Ankara yönetiminde bir infial yarattı. Bilhassa Sovyet Azerbaycan Cumhuriyeti adına Neriman Nerimanov'un 1 Aralık 1920 tarihli bir kongrede yaptığı konuşma Türk tarafının bölgesel çıkarlarını tehdit etmekteydi. Hiçbir arazi meselesinin Ermenileri ve Müslümanları birbirine düşürecek sebepte olamayacağını belirten Nerimanov, şu fikirleri ileri sürmüştü: “*Zangezür ve Nahçıvan'ın arazisi Sovyet Ermenistanı'nın bölünmez arazisidir. Dağlık Karabağ'ın emekçi köylülerine ise kendi kaderlerini tayin etme hakkı verilir.*”⁷¹¹

Gümrü Antlaşması'nın hukukî işlevini yitirmesinden dolayı 2 aydır elde tutulan toprakların artık Türk ordusu tarafından tahliye edilmesi gerekiyordu. Fakat Türk yönetiminin bu eylemi yerine getirmesi pek mümkün gözüküyordu: “*9 Aralık 1920'de Türkiye'nin Tiflis Elçisi Kâzım Dirik Bey, Sovyetlerin Tiflis Elçisi*

---

⁷⁰⁸ Djivelegov, **a.g.e.**, s. 22.; Gümrü Antlaşması'na göre Ermenistan, Erivan bölgesi ve Sevan Gölü ile sınırlı kalmaktaydı. Bütün Ermenistan üzerinde Türk hâkimiyeti kurulmaktaydı. Antlaşmaya göre Ermenistan kendi bünyesinde yalnızca 8 sahra topu ve 24 makineli tüfeğe sahip 1500 asker bulundurmaya zorundaydı. Bkz.; A. Elçibekyan, “Materialy k İstorii Turetsko-Daşnakskih Otnoşeniy v Kontse 1920 i Naçale 1921 gg” (1920'nin Sonu ve 1921'in Başındaki Türk-Taşnak İlişkilerinin Tarihine Dair Materyaller), **İzvestiya Akademii Nauk Armyanskoy SSR**, No: 9, 1951, s. 61-69.

⁷⁰⁹ Legran, Ermeni hükümetiyle irtibata geçtiğinde, 11. Sovyet Ordusu Azerbaycan üzerinden Ermeni sınırını geçti. Sovyet birlikleri Delijan'ı ele geçirmiş ve Sevan Gölü'nün batı kıyısından geçerek Ermenistan'ın başkentine doğru dağlık yoldan ilerlemişti. Bkz.; Pipes, **a.g.e.**, s. 232.

⁷¹⁰ RGVA, Fond: 25896, Opis: 8, Delo: 10, L. 54.; Haçaturyan, **a.g.m.**, s. 64.

⁷¹¹ Muhtaroglu, Zeynalabdinoglu, **a.g.m.**, s. 8.

Şeynman'la bir görüşme yapmış, kendisine Kars, Ardahan ve Batum'un Türkiye'ye ait olduğunu söylemiştir."⁷¹²

Sovyet Rusya ise Ankara yönetiminin aksine bir münakaşaya mahal vermemek üzere daha ılımlı ve çözümkâr bir tutum sergilemişti. Türkiye ve Ermenistan arasındaki toprak sorunlarının ayrı bir antlaşmayla yeniden çözüme kavuşturulması taraftarı olan Sovyet hükümeti, 19 Aralık 1920'de Ankara'ya gönderdiği bir notada Türk-Ermeni ilişkileri adına şunları yazmıştı: "...Sovyet Ermenistanı, ülkedeki Müslüman halka dönük politikasını kökten değiştirdi ve Müsmümanları kendi kardeşi olarak görmektedir. Aynı şekilde Sovyet Rusya, Türk yönetiminin emekçi Ermeni hükümetini ve işçi-köylü Ermenistan'ı bir dost hükümet olarak göreceği konusunda katiyen şüphe etmemektedir."⁷¹³

Türk ordusu, Sovyet Rusya'nın uyarılarına rağmen ele geçirdiği yerleri bırakma niyetinde değildi. İki taraf arasındaki ilişkiler bu yüzden tıkanma noktasına dahi gelmişti.⁷¹⁴ Ankara hükümetini inatçı tutumu sebebiyle birçok kez tenkit eden Çiçerin, 12 Ocak 1921'de ihtarını yineledi. Buna göre Çiçerin, Türk hükümetinden kardeşçe ilişkileri inşa etmesini talep etmekte ve Türk ordusunun en kısa zamanda Gümrü'yü tahliye etmesini rica etmekteydi.⁷¹⁵

İhtarların istenilen düzeyde karşılık bulmaması Sovyet Rusya kanadında hem hayal kırıklığı hem de öfkeye sebep olmaktadır. Süreci yakından temaşa eden Tiflis'teki Taşnak basını da Ankara yönetiminin yaklaşımını yermiştir. Bu bağlamda Tiflis'te yayın yapan ve Bolşevik Devrim Komitesi'nin çabalarını değerli bulan *Aşhator* gazetesi şu içerikte bir metin yayımladı: "*Devrim komitesinin tüm bu çabaları faydasız ve ciddî hiçbir somut netice vermemektedir. Gönderilen notalar dizisi, Ankara hükümetinin Kars ve Gümrü'yü kendi elinde tutmakta oldukça kararlı olduğunu açıkça göstermektedir.*"⁷¹⁶

---

⁷¹² Benhür, **a.g.m.**, s. 277-313.

⁷¹³ GARF, Fond: 5402, Opus: 1, Ed. Xr.: 542, L. 1.

⁷¹⁴ Kemalistler, 1920 yılının kasım-aralık aylarında İtilaf devletlerinin Sovyet karşıtı faaliyetlerine iştirak etmişlerdi. Bu konuda Mustafa Kemal'in Sovyet Rusya'daki Gürcü mümessille yaptığı görüşmeler, Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey'in Tiflis'e gelişi ve Menşevik Gürcistan'ın Dışişleri Bakanı Sabahtaraşvili ile istişareleri bunu kanıtlamaktadır... Bkz.; Haçaturyan, **a.g.m.**, s. 65.

⁷¹⁵ RGVA, Fond: 25896, Opus: 8, Delo: 10, L. 57.

⁷¹⁶ RGVA, Fond: 25896, Opus: 8, Delo: 10, L. 61.

Türk yönetiminin Kars ve Gümrü'deki politikası son günlerde oldukça tartışılmakta ve daha fazla tepkiye yol açmaktaydı. 18 Ocak 1921'de Ankara'ya bu konuda bir nota gönderen Sovyet Ermenistanı Dışişleri Halk Komiseri Aleksandr Bekradyan, mezkûr iki kentte Türk ordusu tarafından soygun ve katliam yapıldığını beyan etmişti.⁷¹⁷ Bahsi geçen notada, Gümrü'de yaşananlar şu şekilde tasvir edilmekteydi: *“Geçen bir ay boyunca Gümrü şehrinden tarım araçları, lokomotifler, telgraf ve telefon araç-gereçleri, özel otomobiller vb. çok şey götürüldü ve hâlâ götürülmektedir. Şehir harap edildi ve hayvanların hepsi çalındı. Nalband tren istasyonunda Türkiye'ye götürülmek üzere çok sayıda tahıl stoku yığılmış durumda.”*⁷¹⁸

Bekradyan'ın yukarıda zikredilen notasına göre Türk ordusunun yürüttüğü politika birçok köye de sirayet etmişti. Mesela Kulundja ve Kaftarlı gibi köylerde söz konusu politikanın vücut bulduğu görülmektedir. Buna göre 26 Aralık 1920'de 36. Türk Avcı Alayı'na bağlı birliklerin Kaftarlı köyünü ele geçirmesiyle birlikte köyde çalışan 9 işçinin öldürüldüğü iddia edilmekteydi.⁷¹⁹

Sovyet Rusya ve Ankara arasındaki düşük yoğunluklu gerilimin sonu gelmiyordu. Bilhassa Türk yönetimi, Gümrü Antlaşması'nın işlerlik kazanması için ısrarlı çabalarını sürdürüyordu. Daha önce değindiğimiz 29 Ocak 1921'de Mustafa Kemal ve Eşba arasında geçen görüşmede söz konusu bölgesel kriz de gündeme gelmişti. Mustafa Kemal, Sovyet yönetimine şu serzenişte bulunmuştu: *“Moskova'nın bazı siyasî adımları bizi oldukça kuşkulandırmaktadır. Biz Ermenistan'ı yendik. Şimdi ise Moskova, Ermenistan'ın komünistleştiğini söylemekte ve antlaşmanın uygulanmasını engellemeye çalışmaktadır.”*⁷²⁰

İki güç arasındaki anlaşmazlık, ilerleyen süreçte başka yerlere de sirayet etti. Bir süredir oldukça cevval gözükten Türk ordusu, ileri harekâtına ara vermeden devam ediyordu. Gürcü Menşeviklerle anlaşarak 23 Şubat 1921'de Ardahan ve Artvin'i kontrol eden Türk kuvvetleri Batum'u da tehdit etmekteydi.⁷²¹ Bu arada

⁷¹⁷ RGVA, Fond: 25896, Opıs: 8, Delo: 11, L. 117.

⁷¹⁸ RGVA, Fond: 25896, Opıs: 8, Delo: 11, L. 117.

⁷¹⁹ RGVA, Fond: 25896, Opıs: 8, Delo: 11, L. 117.

⁷²⁰ GARF, Fond: 5402, Opıs: 1, Ed. Xr.: 54, L. 3.

⁷²¹ Ahali-i İslamiye ile meskûn Ardahan ve Artvin kazalarının Türkiye Büyük Meclisi Hükümeti'ne terk edilmesi hususunda Gürcistan Cumhuriyeti nezdinde vuku bulan teşebbüsümüz muvaffakiyetle neticelenmiş ve mezkûr kazaların bize terk edildiği bugün 23. 2. 1337 saat 4.45 evvelde Gürcü sefiri

Tiflis'te otoriteyi ele geçiren Sovyet birlikleri ise Batum'u nüfuz altına almak için ilerlemekteydi. Bu düzlemde Ordjonikidze, 11 Mart 1921'de 18. Kafkas Süvari Tümen Komutanı D. P. Jloba'ya gönderdiği telgrafta derhal Batum'a girilmesini ve şehrin kontrol altına alınmasını emretti.⁷²² Telgrafın gönderildiği günlerde Karabekir komutasındaki Türk ordusu Batum, Ahılkelek ve Ahıska'yı ele geçirmişti.⁷²³

Ordjonikidze'nin emri doğrultusunda hareket eden Sovyet birlikleri ise 19 Mart 1921'de Batum'a varmışlardı. Tümen Komutanı Jloba, şehre giriş esnasında Türk birlikleriyle karşıya karşıya gelmiş ve bazı sürtüşmeler yaşamıştı. Şehirdeki Türk birliklerini yönlendiren Kâzım Karabekir, Jloba'ya tevdi ettiği ultiatomda Batum'un kadim bir Türk kenti olduğunu ve Gürcü Menşeviklerce kendilerine bırakıldığını yazdı. Ancak Sovyet ordusu geri adım atmadı ve Türk birlikleriyle kısa süreli bir çarpışma yaşamak zorunda kaldı. 292. Alay Komutanı İ. Z. Zolotov, 19 Mart'ta yaşanan çarpışmayı ve neticesini şöyle yazmaktadır:

*“Birinci ve ikinci taburların ortaklaşa baskısı işi çabucak çözümlendi: Bartshana ve Küçük Samei istihkâmları bölgesindeki Türk kuvvetleri karargâhlarıyla birlikte esir edildiler. Bartshana istihkâmlarındaki kışlaları ele geçirincede Batum yönünden ateş kesildi... Kâzım Karabekir Paşa, şehrin teslimini elden geldiğince geciktirmeye çalışıyordu. Batum'un askerî ihtilâl şurası yeni bir ultiatom verdi. Kâzım Karabekir de karakollarını çekmeye razı oldu.”*⁷²⁴

Batum, Kars, Ardahan, Ahılkelek, Ahıska, Sarıkamış, Gümrü, Nahçıvan ve Karabağ üzerinde yaşanan Türk-Sovyet gerilimi, ilerleyen süreçte Moskova ve Kars

---

tarafından Ankara'da hariciye vekilimize resmen bildirilmiştir. Bkz.; Kâzım Karabekir, **İstiklâl Harbimiz**, Cilt: 4, Emre Yayınları, İstanbul 1995, s. 1937.

⁷²² Ordjonikidze'nin gönderdiği telgraf şöyleydi: “*Ne gibi engeller olursa hepsinin üstesinden gelerek üç gün içinde Batum'a varmalısınız. Batum büyük şehirdir. Orada bilgi ve itidalinizi kullanmak zorundasınız. Gececeğiniz yollardaki Müslüman halka karşı çok dürüst ve sakıncalı olmalısınız. Türk ordusuna karşı ise bir müttefik orduya karşı nasıl davranmak gerekiyorsa öyle davranmalısınız...*” Bkz.; Aralov, **Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları**, s. 30.

⁷²³ 11 Mart 1337 (1921) öğle vakti Batum dahi 7. alayın bir taburu tarafından işgal olundu. Bütün birliklerin şehre girmeyerek gereği gibi tertibat almalarını emretmişim. Bugün Ahıska'daki Kızıl Süvari Tugayı'nın Batum üzerine gitmek üzere hazırlandığını haber aldım...12\13 Mart gecesi hükümetimizin verdiği karar Ankara'dan bana tebliğ olundu: İşgal olunan Ahılkelek, Ahıska ve Batum bölgelerinde Ankara hükümeti adına hükümet yapılması için memurların tayini! Tabî emirleri yerlerine ilettim. Bkz.; Karabekir, **İstiklâl Harbimiz**, Cilt: 4, s. 1943-1944.

⁷²⁴ Aralov, **Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları**, s. 32.

Antlaşmaları ile kesin bir çözüme kavuşacaktı. İlgili antlaşmalar, bir sonraki bölümde etraflıca tahlil edilecektir.

Böylece Ankara hükümeti, Güney Kafkasya'da ve Doğu Cephesi'nde yürüttüğü dış politika bakımından İstanbul hükümetiyle benzerlikler göstermişti. Brest-Litovsk Antlaşması'nın sınırlarına ulaşmak amacıyla başlayan Doğu'daki taarruz Ahılkelek, Ahıska ve Gümrü'ye kadar uzamıştı. Bu yönüyle İstanbul hükümetinden tevarüs eden politika devam etmiş ve Ermenistan başat tehdit olarak görülmüştü.⁷²⁵ Bir taraftan Sovyet Rusya ile diplomatik ilişkiler geliştirilirken ve maddî yardımdan istifade edilirken diğer taraftan Güney Kafkasya'da genişleme amaçlı taktiksel bir politika yürütülmüştü.

3.2.5. Sovyet Rusya ile Antlaşmalar

Ankara yönetimi ve Sovyet Rusya, birkaç aydır Ermenistan ve Gürcistan özelinde yaşadıkları siyasî krizi mutlak bir hukukî çözüme kavuşturmak için Aralık 1920'den itibaren girişimlere başladı. Bu bakımdan bir barış antlaşması imzalamak üzere Moskova'da konferans yapılmasına karar verildi.⁷²⁶ İktisat Bakanı Yusuf Kemal Tengirşenk⁷²⁷ riyasetindeki Türk heyeti, Aralık 1920'de yola çıkmış⁷²⁸ ve 19 Şubat'ta Moskova'ya gelmişti. Heyetin içinde Millî Eğitim Bakanı Rıza Nur ve Moskova sefiri olarak tayin edilen Ali Fuat Paşa da vardı.⁷²⁹ Sovyet Rusya adına ise müzakerelere Dışişleri Halk Komiseri Çiçerin ve Celal Korkmazov katılmışlardı. Sovyet ve Türk heyetleri arasındaki ilk gayriresmî görüşmeler 21 Şubat'ta

⁷²⁵ Kemalistlerin Jön Türkleri örnek alarak daha fazlasına imrendiğini biliyoruz. Onlar doğuda en azından Turan'a gidecek yolun açık olması için bir ortam yaratmak istediler. Bu durum özellikle Güney Kafkasya'ya dönük Kemalistlerin şevkle ve durmaksızın yürüttükleri bir politikanın oluşmasına sebep oldu. Bkz.; Zarevand, **a.g.e.**, s. 132-133.

⁷²⁶ Andrey Borisoviç Reznikov, "Sovjetskaya Rossia – Turtsiya: Ot Pervih Kontaktov do Zaklyuçeniya Moskovskogo Dogovora (16 Marta 1921 g.)" (Sovyet Rusya ve Türkiye: İlk Temaslardan Moskova Antlaşması'nın İmzalanmasına Kadar[16 Mart 1921]), **Teoriya i Praktika Obşestvennogo Razvitiya**, Sayı: 3, 2014, s. 185-189.; Mustafa Kemal, 29 Ocak 1921'de Eşba ile yaptığı görüşmede şunları ifade etmişti: "*Birkaç gün sonra Moskova'da delegasyonlarımız arasında bir konferans başlayacak. Bu konferans Moskova ile aramızdaki kopmaz ve sağlam ittifağı kuvvetlendirecektir.*" Bkz.; GARF, Fond: 5402, Opus: 1, Ed. Xr.: 54, L. 3.

⁷²⁷ Türk heyetine başkan olarak tayin edilen Yusuf Kemal Bey, ihtisasına bakılırsa asker kökenli değil. Anadolu'da sivil bir görevi haiz Yusuf Kemal Bey, en popüler ve yetenekli yazarlardan biri olarak görülmektedir. Bkz.; RGVA, Fond: 25896, Opus: 8, Delo: 11, L. 117.

⁷²⁸ Ankara, Moskova'ya Yusuf Kemal Tengirşenk öncülüğünde yeni bir heyet gönderdi. Tengirşenk, pozisyonu Kremlin tarafından oldukça eleştirilen Bekir Sami Bey'in yerine geçti. Bkz.; E. İ. Urazova, **Turtsiya v XX Veke (20. Yüzyılda Türkiye)**, İzdatelstvo "Gumanitariy", Moskva 2004, s. 14.

⁷²⁹ RGVA, Fond: 25896, Opus: 8, Delo: 11, L. 119.

gerçekleşti: “Bu görüşmelerde, Türkiye tarafından Ermenistan ve Gürcistan’da ele geçirilen toprakların tahliyesi istişare edildi. Görüşmelerin önemli konularından biri de Türkiye’nin askerî bir ittifak antlaşması için Sovyet Rusya’ya yaptığı teklifi.”⁷³⁰

Ancak söz konusu teklif kabul görmedi. Çünkü bu sırada bütün Rusya kentlerini saran açlığı hafifletmek için İngiltere ile bir ticaret antlaşması imzalanacaktı. Dolayısıyla Sovyet Rusya, Türkiye ile sadece bir dostluk ve kardeşlik antlaşması yapabiliirdi.⁷³¹

Nitekim iki taraf arasındaki resmî müzakereler 26 Şubat 1921’de başladı. Çiçerin, Türk yönetiminin emperyalizme karşı verdiği savaşta Sovyet iktidarının oynadığı rolü önemle vurgulamıştı: “Türkiye’nin vaziyeti şu son 6 ayda, işçi ve köylüler tarafından işgalcilere karşı gösterilen kahramanlıkla birlikte değişmişse, burada kaydadeğer övgü Rusya ve Türkiye arasında kurulan, Türkiye’nin konumunu güçlendiren dostluk ilişkilerine yapılmalıdır. Bu dostluk ilişkileri resmî bir antlaşmayla daha da pekiştirilmelidir.”⁷³²

Konferansta söz alan Türk Heyeti Başkanı Yusuf Kemal Tengirşenk ise Çiçerin’in görüşlerine paralel olarak Türk ve Rus emekçilerinin kapitalist baskıya karşı birlikte hareket ettiklerini, Türk emekçilerinin Ruslara samimi bir dostluk eli uzattıklarını belirtmiş ve bu bağlamda Türk heyetinin, gelecekteki pozisyonunu belirlemek için Rus hükümetiyle görüşmeye geldiğini aktarmıştı.⁷³³

Konferansta siyasî, hukukî ve tahrir olmak üzere üç komisyon işlev görmüştü.⁷³⁴ Söz konusu komisyonlarda Gümrü Antlaşması, Nahçıvan, Şark hududu ve Misak-ı Millî üzerine tartışmalar yürütülmüştü. Birkaç oturum sonra konferansa Enver Paşa ve Behbut Şahtatinskiy’in de iştirak ettiğini eklemek gerekir.⁷³⁵ Uzun

⁷³⁰ Reznikov, **a.g.m.**, s. 187.

⁷³¹ **A.g.m.**, s. 187.

⁷³² Ivar Spector, **The Soviet Union and The Muslim World 1917-1958 (Sovyetler Birliği ve Müslüman Dünyası 1917-1958)**, University of Washington Press, Seattle 1959, s. 75.

⁷³³ “V Sovyetskoy Rossii” (Sovyet Rusya’da), **İzvestiya (Organ TSİK Sovyetov Turkestanskoy Respubliki)**, No: 48, Pyatnitsa, 4 Mart 1921, s. 1.

⁷³⁴ Siyasî komisyonda bütün murahhaslar toplanacak, yapılacak şeyleri tayinden sonra umumî ve siyasî meseleleri konuşup karara raptedecek, icap eden noktaları hukuk komiyonuna havale edecek, tekarrür eden maddelere tahrir komisyonunda şekil verilecek ve bu suretle hazırlanıp bitmiş olan maddeler alenen heyet-i umumiyede okunacak. Bkz.; Tengirşenk, **a.g.e.**, s. 260-261.

⁷³⁵ Nahçıvan meselesi de uzun uzadıya münakaşa edildi. Behbut Şahtatinskiy de beraberimizdeydi. Stalin, Behbut’un fikrini sordu. O Nahçıvan’ın Rus himayesinde müstakil bir devlet olması mütalaasını dermeyan etti. Biz en nihayet Nahçıvan’ın Türkiye ile Azerbaycan himayesi müşterekesi altında müstakil bir devlet olmasına razı olabileceğimizi söyledik. Bkz.; Tengirşenk, **a.g.e.**, s. 263.

soluklu müzakereler sonrası 16 Mart 1921’de iki taraf arasında Moskova Barış Antlaşması imzalandı.⁷³⁶ 16 maddelik antlaşma, Türkiye ve Sovyet Rusya arasında imzalanan ilk resmî antlaşma olması hasebiyle büyük bir öneme sahipti. Antlaşmanın maddeleri genel anlamda ele alındığında Artvin, Kars ve Ardahan Türkiye’de kalmış; Ahıska, Ahılkelek ve Batum⁷³⁷ Gürcistan’a verilmiş ve Nahçıvan ise özerk bir bölge olarak Azerbaycan’a bırakılmıştı.⁷³⁸ Böylece antlaşmayla birlikte Türk yönetimi Misak-ı Millî’de yer alan Batum’dan feragat etmek zorunda kaldı. Misak-ı Millî’nin geri kalan kısmının Sovyet Rusya tarafından resmî olarak tanınmış olması, İstanbul hükümeti karşısında Ankara’nın elini güçlendirmiş ve bağımsız devlet olma yolunda önünü açmıştı.⁷³⁹

Moskova Antlaşması’yla birlikte daha önce Osmanlı Devleti ve Çarlık Rusyası arasında akdedilmiş bütün antlaşmalar da yürürlükten kalktı.⁷⁴⁰ Sovyet Rusya’nın şartları konusunda pek müşkülât çıkarmadığı antlaşma, Türk tarafı açısından mühim bir vesikaydı: “*Moskova Antlaşması, Mustafa Kemal Hükümeti’nin Anadolu’daki konumunu güçlendirdiği gibi, Türk ordusunun Yunanlılara ve onlara sırt çıkan İngilizlere karşı verdiği savaşta da moralini yükseltmişti.*”⁷⁴¹

Türk ve Sovyet cenahı arasında Moskova Antlaşması’nda çözülmeyen muğlak konulardan biri şüphesiz Dağlık Karabağ’ın statüsüydü. Ermeniler, Dağlık Karabağ’a büyük anlam yüklemiş ve kendi toprağı olması için çok çaba harcamışlardı. Ancak Dağlık Karabağ, 5 Temmuz 1921’de Sovyet Rusya ve Azerbaycan yöneticileri

⁷³⁶ Camil Hasanlı, **SSSR-Turtsiya: Ot Neytraliteta k Holodnoy Voyne (1939-1953) (SSCB-Türkiye: Tarafsızlıktan Soğuk Savaş’a [1939-1953])**, İzdatelstvo “Tsentr Propagandiy”, Moskva 2008, s. 18.; GARF, Fond: 5402, Opis:1, Ed. Xr.: 245, L. 134.

⁷³⁷ Türkiye, antlaşmaya göre Batum üzerinden serbest ticaret geçiş hakkı elde etmekteydi. Bkz.; “Dogovor s Turtsiyey” (Türkiye İle Yapılan Antlaşma), **İzvestiya (Organ TSİK Sovyetov Turkestanaskoy Respubliki)**, No: 76, Subbota, 9 Aprelya 1921, s. 2.

⁷³⁸ Sabahattin Selek, **Anadolu İhtilâli**, Burçak Yayınevi, İstanbul 1968, s. 555-556.; “Dogovor s Turtsiyey”, **İzvestiya (Organ TSİK Sovyetov Turkestanaskoy Respubliki)**, No: 76, Subbota, 9 Aprelya 1921, s. 2.

⁷³⁹ Rusça *Komunist* gazetesinin 1 Şubat 1921 tarihli sayısında Sovyet Rusya ile ilgili şunlar yazılmaktadır: “*Türk millî hükümeti, İtilaf devletlerine yönelik neşrettiği tebliğinde Türk halkının tam bağımsızlığını talep ederek şimdiye kadar yalnızca Sovyet Rusya’nın Türk ulusal haklarını tanıdığını belirtti. Ankara hükümetinin söz konusu tebliğinde, yasal Türk taleplerini tanıyan devletlerle dostluk ilişkilerini geliştirme arzusu ifade edilmektedir.*” Bkz.; “Vostok”, **Komunist**, No: 247, Vtornik, 1 Fevralya 1921, s. 2.

⁷⁴⁰ Reznikov, **a.g.m.**, s. 188.

⁷⁴¹ GARF, Fond: 5402, Opis:1, Ed. Xr.: 245, L. 134.; **Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-2000**, s. 6.

arasında yapılan bir toplantı sonucunda Azerbaycan'a bağlı özerk bir bölge statüsüne kavuşmuştu.⁷⁴²

Bununla birlikte Ankara yönetimi, Moskova Antlaşması'nın 15. maddesi gereğince Güney Kafkasya cumhuriyetleriyle ayrı olarak masaya oturmak zorundaydı.⁷⁴³ Bu çerçevede söz konusu ülkelerin murahhasları 26 Eylül 1921'de Kars'ta bir araya geldiler.⁷⁴⁴ Kâzım Karabekir başkanlığında başlayan konferansta Moskova Antlaşması'nın maddeleri esas kılındı. Konferans, genel olarak birkaç pürüz dışında karşılıklı uzlaşma ve empati havasında geçti. Öyle ki Sovyet Ermenistanı Hariciye Komiseri Muradyan şu beyanda bulunmuştu: *“Bu konferansın Kafkasardı cumhuriyetlerinin Türkiye'ye karşı dostluk duygularını kuvvetlendireceğinden ve Türkiye'nin de kendi arkasında düşman bulunmadığını, milletin emel ve arzusunu çiğnemek isteyen emperyalizme karşı açtığı mücadelede komşularının kendisine karşı eğilim ve incizab duyduklarını öğreneceğinden eminiz.”*⁷⁴⁵

Yaklaşık iki hafta süren müzakerelerden sonra 13 Ekim 1921'de Kars antlaşması imzalandı.⁷⁴⁶ Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan ile imzalanan söz konusu antlaşma, birkaç küçük değişiklik dışında genel anlamda Moskova Antlaşması'nın şartlarının benzerini ihtiva etmekteydi.⁷⁴⁷ Bu antlaşmaya göre Türk tarafının Batum, Nahçıvan,⁷⁴⁸ Ahılkelek, Ahıska ve Gümrü gibi yerler üzerindeki

---

⁷⁴² Hurç, **a.g.e.**, s. 10.

⁷⁴³ Okur, **a.g.m.**, s. 82.

⁷⁴⁴ **A.g.m.**, s. 83-84.

⁷⁴⁵ Selek, **a.g.e.**, s. 661.

⁷⁴⁶ Cemil Hasanlı, “Kars Conference: Known and Unknown Facts” (Kars Konferansı: Bilinen ve Bilinmeyen Gerçekler), **IRS Our History**, No: 6, 2011, s. 15.; Kars Antlaşması Kafkasya doğumlu, nüfuzu yüksek Kemalistler arasında olumsuz bir yankı uyandırdı. Ancak antlaşma, mecliste “birinci grubu” teşkil eden Mustafa Kemal taraftarlarının verdiği destek sayesinde herhangi bir gerilime sebebiyet vermeden onaylandı. Bkz.; Urazova, **a.g.e.**, s. 15.; Hasanlı, **SSSR-Turtsiya: Ot Neytraliteta k Holodnoy Voyne (1939-1953) (SSCB-Türkiye: Tarafsızlıktan Soğuk Savaş'a [1939-1953])**, s. 18.; TBMM İcra Vekilleri Heyeti, 22 Ocak 1922'de antlaşmayı icra edeceğini şu şekilde ilan etmekteydi: *“ 1- Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetiyle Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan Sosyalist Şuralar Cumhuriyeti hükümetleri arasında 1337 Teşrinievvel 13. gününde Kars'ta akt ve ika olunan muahedename büyük millet meclisince kabul u karin edilmiştir. 2- İşbu kanunun icrasına icra vekilleri heyeti memurdur.”* Bkz.; BCA, Fon No: 30 18 11, Kutu No: 4, Dosya No: 45, Sıra No: 14, (22-1-1922).

⁷⁴⁷ Mutlu, **a.g.e.**, s. 128.

⁷⁴⁸ Sovyet müessil Y. S. Ganetskiy'in iştirakiyle Türkiye, Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan cumhuriyetleri arasında 13 Ekim 1921'de imzalanan Kars Antlaşması'nın 5. maddesine göre yeniden belirlenen Azerbaycan bünyesindeki otonom Nahçıvan'ın hukukî ve siyasi pozisyonu, Moskova Antlaşması'na nazaran daha kısa ve öz bir kalıba sokuldu. Bkz.; Oleg Kuznetsov, “Znaçeniye

emelleri kesin bir suretle son buldu. Artvin, Kars ve Ardahan üzerindeki Türk otoritesi ise bir kez daha onaylandı.⁷⁴⁹ Ayrıca antlaşmayı imzalayan taraflar, Sevr Antlaşması'nı tanımadıklarını yinelediler. Böylece Ankara yönetimi ve Güney Kafkasya cumhuriyetleri arasındaki sınırlar, hukukî olarak netlik kazandı.

Bu sırada Ukrayna Sovyet Cumhuriyeti ve TBMM arasında da sıcak temaslar kurulmaktaydı. İki taraf arasında bir konferans yapılması ve dostluk antlaşmasının imzalanması gündeme gelmişti. Ukrayna Sovyet Cumhuriyeti, hâlihazırda 21 Ağustos 1921'de Kırım ve Ukrayna Orduları Başkomutanı M. V. Frunze'yi Türkiye'ye olağanüstü yetkili bir temsilci olarak tayin etmişti.⁷⁵⁰ Frunze'nin tayini, 20 Ekim 1921'de Türkiye ve Fransa arasında imzalanan Ankara İtilafnamesi'yle birlikte daha geniş bir anlam kazandı.⁷⁵¹ Zira bu antlaşmayla Türk-Sovyet ilişkilerinin hasar gördüğü düşünülmüş ve ikili münasebetleri yeniden gözden geçirmek için Frunze başkanlığında bir heyetin Ankara'ya gönderilmesi kararlaştırılmıştı.⁷⁵² Heyet, Kasım 1921'de Harkov'dan yola çıkacaktı. Heyet Başkanı Frunze, yola çıkmadan önce Çiçerin'le bir görüşme yapmış ve Çiçerin söz konusu görüşmede şu beyanda bulunmuştu: *"Kemalist Türkiye ile kurduğumuz dostluk çizgisi konjonktürel değil ilkesel bir çizgidir. Bu Vladimir İliç'in çizgisidir. Tabî ki birer Çekist olarak hem benim hem sizin çizginizdir. Emperyalist şiddete karşı koymak! İşte bizi ezilen halklarla buluşturan temel konu bu. Sizin hareket noktanız da bu olacaktır."*⁷⁵³

Mejdunarodno-Pravovih Dogovorov v Institutstionalizatsii Politiko-Pravovogo Statusa Nahıçevanskoj Avtonomii v Sostave Azerbaydjana (K 90-Letiyu Provozglasıeniya Nahıçevanskoj Avtonomnoj Soyvetskoy Sotsialistiçeskoj Respubliki)" (Azerbaycan Bünyesindeki Nahçıvan Özerk Bölgesinin Siyasî-Hukukî Statüsünün Tesisinde Uluslararası Hukukî Antlaşmaların Önemi [Sovyet Sosyalist Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin 90. Yılına İthafen]), **Kavkaz-Globalizatsiya**, Cilt: 8, Sayı: 1-2, 2014, s. 171-184.

⁷⁴⁹ Mutlu, **a.g.e.**, s. 127.

⁷⁵⁰ Yavuz Aslan, **Mustafa Kemal-M. Frunze Görüşmeleri Türk-Sovyet İlişkilerinde Zirve**, Kaynak Yayınları, İstanbul 2002, s. 31.; Örs, **a.g.e.**, s. 83.

⁷⁵¹ Bu antlaşmaya göre Fransa, TBMM'yi tanımış ve Kilikya'daki birliklerini geri çekme sözü vermiştir. Bu antlaşma, Kemalistlerin Batı ile ilişkilerini düzeltmek istediklerinin bir göstergesiydi. Bu antlaşmada Sovyet-Türk işbirliğine aykırı maddeler yer almasa da bazı Ankaralı siyasetçiler Fransa-Türkiye antlaşmasını, Türkiye'nin dış politikasını Batı eksenine kaydırmak için kullanmayı düşünmüşlerdir. Bkz.; Aleksandr Kolesnikov, **Atatürk Dönemi Türk-Rus İlişkileri**, Çev: İlyas Kamalov, Ankara 2010, s. 31.

⁷⁵² Gorohov, Zamyatin, Zemskov, **a.g.e.**, s. 119.

⁷⁵³ **A.g.e.**, s. 120.

Nitekim 5 Kasım 1921’de yola koyulan heyet Stavropol, Bakü ve Batum üzerinden geçerek Trabzon’a ulaştı.⁷⁵⁴ Trabzon’dan Samsun’a geçen Sovyet Ukrayna heyeti, 13 Aralık 1921’de Ankara’ya vasil oldu.⁷⁵⁵ Burada Yusuf Kemal Tengirşenk riyasetindeki Türk heyetiyle yapılan görüşmeler sonucunda 2 Ocak 1922’de Türkiye-Ukrayna Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması imzalandı.⁷⁵⁶ Bu antlaşma sayesinde Türk-Sovyet dostluğu bir kez daha pekişmiş ve iki taraf arasındaki işbirliği yeni bir hüviyet kazanmıştı.⁷⁵⁷ Fransa ile imzalanan antlaşmanın oluşturduğu kısa süreli olumsuz hava ve şüpheler, yerini karşılıklı güvene bıraktı.

Heyet Başkanı Frunze, dostluk antlaşmasının müzakerelerini yürüttüğü sırada Mustafa Kemal ile de bir dizi görüşme yapmıştı. Görüşmelerin ilki 25 Aralık 1921’de yapılırken, ikinci görüşme 4 Ocak 1922’de vuku bulmuştu: “*Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Ankara Büyükelçisi İbrahim Abilov’un da hazır bulunduğu bu görüşmelerin bir kısmına Hariciye Vekili Yusuf Kemal Tengirşenk Bey ve Sovyet Rusya elçilik görevlisi Mihaylov da katılmıştır.*”⁷⁵⁸

Mustafa Kemal ile yapılan mezkûr görüşmeler, esasen üç konu üzerinde şekillendi. Birinci konu Fransa ile yapılan Ankara Antlaşması’nın Türk-Sovyet dostluğunu zedeleyecek bir mahiyeti haiz olup olmadığı üzerineydi. Ancak Mustafa Kemal, bu antlaşmanın iki taraf arasındaki ittifakı bozacak bir husus içermediğini ve

---

⁷⁵⁴ Anadolu’dan geçen Frunze, şu izlenimlerde bulunmuştu: “1919 yılından itibaren Anadolu’nun geniş işçi kitlelerini sarmalayan devrimci hava, devrimci silâhli güçleri organize etmek için hızlı bir şekilde zemin oluşturdu. Anadolu’nun hemen hemen her yerinde ekseri olarak yerel bazda gerilla karakterini haiz, işgalcilerle gerilla mücadelesi veren silâhli müfrezeler zuhur etti.” Bkz.; Moiseev, **a.g.e.**, s. 8.

⁷⁵⁵ Örs, **a.g.e.**, s. 83.; Ankara, bu dönemde bir başkent görünümü vermiyordu. Dar, eğri sokakları ve köşe başlarında buhar veren helva kazanlarıyla küçük bir taşra kasabası görünümündeydi. Taş levhalardan müteşekkil bir duvarla çevrili eski bir kale, yan yatan evlerin üzerinde hüküm kurmaktadır. Tarihsel kaynaklara göre bu taş levhalar, Karadeniz’in güney sahilinde hâkimiyet kuran Roma ve Yunan dönemlerinin oldukça eski yapılarından kalma kalıntılardır. Bkz.; V. A. Runov, **Frunze: Tayny Jizni i Smerti (Frunze: Hayat ve Ölümünün Sırları)**, İzdatelstvo “Veçe”, Moskva 2011, s. 212.

⁷⁵⁶ Kamalov, Svistunova, **a.g.e.**, s. 316.; Runov, **a.g.e.**, s. 213.; Runov, **a.g.e.**, s. 213.; BCA, Fon No: 93 00 20, Kutu No: 2, Dosya: 15, Sıra No: 3, (10-4-1922).

⁷⁵⁷ Türk dış politikasının Batı imparatorlukları veya onların hâkimiyeti altında hareket eden küçük devletlerin tehditlerine karşı millî bağımsızlığı sağlamak amacıyla olmasından bu yana Sovyet Rusya’nın Kemalist Türkiye için sıkı bir dost olması hiç de şaşırtıcı değil... Sovyet Rusya kendi güneyindeki bölgelerde hüküm sürmek için çarlık döneminin tutkularından vazgeçtiğinde Türkiye, Yakın ve Orta Doğu’nun diğer yeni kurulmuş devletleri gibi Sovyetlerin dostluğundan büyük bir fayda elde etti. Bkz.; John Parker, Charles Smith, **Modern Turkey**, George Routledge-Sons. Ltd., London 1940, s. 186-187.

⁷⁵⁸ Kamalov, Svistunova, **a.g.e.**, s. 316-317.

işbirliğinin aynı boyutta devam ettiğini beyan etmişti.⁷⁵⁹ İkinci tartışma konusu ise Enver Paşa'nın Sovyet Rusya tarafından Ankara hükümetine karşı kullanılması üzerineydi.⁷⁶⁰ Görüşmede söz alan Ukrayna Heyeti Başkanı Frunze, Enver Paşa ve Sovyet yönetimi arasındaki münasebetlerin yeniden düzenleneceğinin garantisini şu sözleriyle verdi: *“Biz onu daima uyardık ve onun yeni Türkiye'nin işlerine müdahale etmesine izin vermedik. Enver'in Türkiye'ye karşı tavrını öğrendikten sonra, Moskova'ya döndüğümde onun bütün haklarının kesin olarak tasfiye edilmesine ve ona gösterilen her türlü desteğin durdurulmasına çalışacağıma sizi temin ediyor ve size söz veriyorum.”*⁷⁶¹

Frunze-Mustafa Kemal görüşmesinin üçüncü önemli konusu, Molokanların (Malakanlar) Rusya'ya göçüyle ilgiliydi. Bilindiği üzere Kars civarında meskûn olan Molokanlar, Bolşevizme eğilim gösterdikleri gerekçesiyle Türk yönetiminin baskısına maruz kalmışlardı. Daha sonra imzalanan Moskova ve Kars Antlaşmaları gereğince Rus esiri statüsünde Rusya'ya göç ettirilmelerine karar verildi. Ancak Türk yönetimi bu şartı yerine getirmeyince ve bir de Molokanları Türk vatandaşları gibi askerî yükümlü sayarak orduya çağırınca ilişkiler gerildi.⁷⁶² Bu suretle ilişkilerin yara almasını engelleyen Mustafa Kemal, Molokanlar meselesinin Sovyet heyetinin talepleri doğrultusunda halledileceğini temin etmişti.⁷⁶³

Bu şekilde Moskova, Kars Antlaşmaları ve Frunze ile aktedilen dostluk antlaşması, Sovyet yönetimi ve Ankara hükümeti arasındaki işbirliğini daha sağlam temellere oturtmuştu.⁷⁶⁴ Güney Kafkasya'da bazı çalkantılara gebe kalan münasebetler, bahsi geçen antlaşmalarla birlikte yeniden ivme kazandı.

⁷⁵⁹ İsmet Konak, “Mustafa Kemal-Mihail Frunze Görüşmeleri,” **Gündem Rusya**, Yıl: 1, Sayı: 4, Temmuz 2012, s. 70-73.

⁷⁶⁰ Halil Paşa ve Enver Paşa gibi İttihatçıların kaderi, aslında 12 Mart 1921 tarihli bakanlar kurulu kararında belirlenmişti: *“Enver ve Halil Paşalar ve esâmi-i zevatın Anadolu'nun herhangi bir mahallesine gelmesi siyaset-i dâhiliye ve hariciyemize münafî görüldüğünden geldikleri takdirde derhal memleketten ihraçları icra vekilleri heyetinin 12\3\1921 tarihindeki içtımısında takrir edilmiştir.”* Bkz.; BCA, Fond No: 30 18 11, Kutu No: 2, Dosya No: 38, Sıra No: 18, (12-3-1921).

⁷⁶¹ Aslan, **Mustafa Kemal-M. Frunze Görüşmeleri Türk-Sovyet İlişkilerinde Zirve**, s. 40.

⁷⁶² Yavuz Aslan, “Millî Mücadele Döneminde Türk-Sovyet İlişkilerinde Molokanlar (Malakanlar) Sorunu”, **A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 18, Erzurum 2001, s. 275-307.

⁷⁶³ Aslan, **a.g.m.**, s. 285.

⁷⁶⁴ Mustafa Kemal, 10 Nisan 1922'de Lenin'e gönderdiği bir mektupta iki devlet arasında imzalanan antlaşmaların önemine dikkati çekmiş ve iki ülke arasındaki ilişkiyi şu şekilde tasvir etmişti: *“Kanımca iki ülke olarak, kapitalist ve emparyalist devletlerin başvurduğu yöntemlere karşı gücümüzü her zaman birleştirmeliyiz. Sayısız yardımda bulunan Rusya'nın bu muaveneti, gözümüzde*

3.3. Kırım ve Türkistan'daki Türk Politikası

3.3.1. Kırım ve Beyaz Ordu'nun Göçü

3.3.1.1. Kırım'da İç Çatışmalar

Bolşeviklerin iktidar mücadelesi verdiği Türkistan ve Kırım bölgeleri, Türk tarihi açısından büyük bir ehemmiyet taşımaktadır. Bu bölgelerde yaşanan iç karışıklıklar, belli oranda Anadolu halkının ve İstanbul hükümetinin ilgisini çekmişti. Öncelikle Kırım'daki dinamikleri, kurulan hükümetleri ve Türkiye'nin tutumunu tetkik etmek gerekmektedir.

Kırım'da yaşayan Müslümanlar, Şubat Devrimi'nin hürriyet rüzgârına kapılmış ve ulusların kendi kaderini tayin hakkından istifade etmeye çalışmışlardı. Bu bağlamda 12 (25) Mart 1917'de 1500 kişinin katıldığı Kırım Müslümanları Kongresi yapılmış⁷⁶⁵ ve söz konusu kongrede bir Müslüman Yürütme Komitesi teşkil edilmişti.⁷⁶⁶ Komitenin başkanlığına ise Numan Çelebi Cihan seçilmişti.⁷⁶⁷ Komite, bir nevi geçici hükümet karakterinde işlev görecekti.

Kırım Müslümanları Kongresi'nin misyonu tabî ki burjuva-toprak ağalığı sistemine dayalı bir Kırım Halk Cumhuriyeti'nin inşasını hızlandırmaktı. Bu çerçevede Rusya'daki Müslüman kitlelerle de irtibat halinde olmak zaruridi. Nitekim 18-28 Nisan (1-11 Mayıs) 1917 tarihleri arasında yapılan 5. Umumî Rusya Müslümanları Kongresi'ne aktif bir katılım gerçekleşti: “*Kırım'dan mezkûr syezde (kongreye-İ.K.) 25 vekil saylanıp (seçilip) bunların içerisinde Hasan Sabri Ayvazov, Mehmet Bekirov, M. Kıpçakskiy, İ. Lemanov, Ahmet Özenbaşı, İ. Tarbi, S. Hantanov, Halil Çapçakçı ve gayrıları*”⁷⁶⁸ yer almaktadır.

özel bir öneme sahip.” Bkz.; BCA, Fon No: 93 02 00, Kutu No: 2, Dosya No: 15, Sıra No: 3, (10-4-1922).

⁷⁶⁵ Kırım-Tatar Millî Konseyi Direktuarı'nın Temmuz 1918'deki bir beyanatında delege sayısı ve kongre tarihi farklılık göstermektedir: “1917'de Şubat Devrimi sürecinde Rusya'da iskân eden hiçbir ulusta gözle görülür herhangi bir millî hareket hâsıl olmamıştı. Kırım Tatarları, 26 Mart'ta Akmescit'te 3 bin delegenin katılımıyla gerçekleştirilen kongrede kendi millî özerkliğini ilan etti...” Bkz.; GARF, Fond: P-200, Opis: 1, Delo: 287, L. 21-22.

⁷⁶⁶ H. Osman Ayaz, **Rus İhtilâli'nden Sonra Kırım Türkleri**, (Yayımlanmamış Mezuniyet Tezi), İstanbul 1976, s. 6.

⁷⁶⁷ Aleksandr Radeviç Andreev, **İstoriya Krıma (Kırım Tarihi)**, İzdatelstvo “Bely Volk”, Moskva 2002, s. 111.

⁷⁶⁸ Mayıs 1'de Moskova'da toplanan 750 adamlık bu syezd, ilk oturumda küçük burjuva demokratizmini ve millî temayülâtını pek açık ve aşikâr surette gösterdi. Bkz.; Vladimir Yelagin, **İnkılap Yıllarında Kırım Tatarlarının Millî Hayalleri**, Çeviren: M. Bekirov, Kırım Hükümeti Neşriyatı, Akmescit 1925, s. 15-16.

1917 Ekim Devrimi'ni pek olumlu karşılamayan Kırım Tatarları ve Müslümanları, aylardır süregelen faaliyetlerini taçlandırmak için Kasım 1917'de bir kurultay teşkil ettiler.⁷⁶⁹ Bu kurultay 10-13 (23-26) Aralık 1917 tarihlerinde Kırım Tatar Kanun-ı Esasisi'ni kabul etmiş ve Kırım Halk Cumhuriyeti'nin kuruluşunu ilan etmişti.⁷⁷⁰ Yine aynı tarihler arasında Numan Çelebi Cihan riyasetinde Kırım hükümeti kuruldu.⁷⁷¹

Kuşkusuz Sovyet yönetimi, ideolojik yapısı gereği Kırım'da hâsıl olan iktidar aygıtını tanımadı ve birkaç gün içinde karşı atağa geçti. 16 Aralık 1917'de Sivastopol'de kontrolü sağlayan Bolşevikler, bu arada Simferepol'den gelen saldırıları püskürtmekle meşguldü: *"12 (25) Ocak'ta Anatra fabrikası işçileri ve demiryolu çalışanlarından müteşekkil Kızıl Ordu birlikleri Bolşevik Askerî-Devrim Komitesi yönetiminde Simferepol'deki posta ve telgrafi ele geçirmiş, düşmanı silâhsızlandırmaya başlamıştı."*⁷⁷² Bu suretle Bolşevik aygıt ve Kırım Tatar askerî birlikleri arasındaki muharebeler, Sovyet yönetimi adına olumlu bir sonuç vermişti: *"12-13 (25-26) Ocak 1918'de Bahçesaray önlerinde vuku bulan muharebede Kızıl Ordu ve Karadeniz Filosu Bolşevik güçleri, kat kat daha üstün durumda oldukları Kırım Tatar birliklerini mağlup ettiler."*⁷⁷³ Bu yenilgi sonunda Kırım Tatar hükümetinin Başkanı Numan Çelebi Cihan tutuklanmış ve 23 (10) Şubat 1918'de Sivastopol hapisanesinde kurşuna dizilmişti.

Böylece Kırım'da hâkimiyeti ele geçiren Bolşevikler kısa süre sonra Tavrida Sovyet Cumhuriyeti'ni inşa etti. Ancak bu cumhuriyetin de ömrü uzun sürmedi. Nisan 1918'de Almanların Kırım'a taarruz etmesiyle birlikte mezkûr cumhuriyet

---

⁷⁶⁹ 26 Kasım 1917'de yani Rusya'dan kopmuş birçok köklü ulusu barındıran Ukrayna'nın kendi parlamentosunu oluşturamadığı bir dönemde Kırım Tatarları, halkın nerdeyse tüm kadın ve erkeklerinin katılımıyla seçilmiş bir millî konsey kurmuşlardı. Tatarlar, Kırım'ın genel politikası ile ilgili konsey tarafından alınan kararlara istinaden Tatar parlamentosunu teşkil etmiş ve Tatar hükümetini kurmuşlardı. Bkz.; GARF, Fond: P-200, Opis: 1, Delo: 287, L. 22.

⁷⁷⁰ Bu cumhuriyetin anayasası (kanun-ı esasisi) milliyet ve dinî inanç farkı gözetmeksizin bütün yurttaşların eşitliğini, Kırım'da yaşayan herkesin siyasî ve mülkî haklarını korumayı garanti etmekteyse de Kırım'daki Rus basını, ülke sakinlerini Tatar "diktatörlüğü" tehdidinden söz ederek korkutmadan geri durmuyordu. Bkz.; Mustafa Abdülcemil Kırimoğlu, **Kırım Tatar Millî Kurtuluş Hareketinin Kısa Tarihi**, Çev: Hakan Kırimlı, Kırım Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği Genel Merkezi Yayınları, Ankara 2004, s. 7.

⁷⁷¹ Andreev, **a.g.e.**, s. 111.

⁷⁷² **A.g.e.**, s. 111.

⁷⁷³ Kırimoğlu, **a.g.e.**, s. 8.

dağıldı⁷⁷⁴ ve cumhuriyetin lideri A. İ. Slutskiy ile birçok Bolşevik yönetici Tatar güçleri tarafından öldürüldü.⁷⁷⁵ Ardından Kırım Tatar Millî Kurultayı, Alman askerî vesayeti altında 8 Mayıs 1918’de yeniden işlev görmeye başladı. Almanya, bilhassa kurultayın bir Kırım Tatar hükümeti kurmasına engel olmuş ve kendi idaresi altında karma bir hükümetin oluşmasından yana tavır koymuştu.⁷⁷⁶ Nitekim “25 Haziran’da General Süleyman Sülkeviç’in⁷⁷⁷ başkanlığında Kırım Ülke Hükümeti kurulmuştu. Bu hükümet Kırım’da devlet ve adalet cihazı vücuda getirmiş, yabancı memleketlerde bulunan Kırım Türklerinin Kırım’a dönmelerini gerçekleştirmek için birtakım kanunlar çıkarmıştı. Kırım’da ilk Kırım üniversitesini kurmuş; Türkiye, Almanya ve Ukrayna ile diplomatik ve ticarî ilişkiler geliştirmişti.”⁷⁷⁸

Kırım’da Alman askerî hegemonyası altındaki Sülkeviç Hükümeti’nin varlığı da uzun sürmedi. Zira Almanya tıpkı Osmanlı Devleti gibi 1918 yılının sonbahar aylarında imzaladığı antlaşma ve kendi içinde yaşadığı devrim süreciyle birlikte Kırım üzerindeki otoritesini kaybetti. Bu suretle Sülkeviç Hükümeti, 14 Kasım 1918’de istifa etmiş ve bir süre sonra bölgede Denikin komutasındaki Beyaz Ordu hâkimiyet sağlamıştı. Beyazların hâkimiyeti 1919 yılının nisan ayında yeniden sarsıldı. Bolşevikler bir kez daha Kırım’da otoriteyi ele geçirmiş⁷⁷⁹ ve Kırım Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kurulmuştu.⁷⁸⁰

⁷⁷⁴ Yarımada’nın Rus İç Savaşı’ndaki varlığı için bir sonraki etap, Alman ordusunun buraya girişi idi. 1 Mayıs 1918’de Kırım, Alman General Robert Von Koch komutasındaki ordular tarafından işgal edildi. Kayzer hükümeti, tıpkı Hitler’in Üçüncü İmparatorluğu’na benzer amaçlar gütmekteydi. Bkz.; D. P. Belyayev, N. V. Starikov, **Rossiya Kırım İstoriya (Rusya Kırım Tarih)**, İzdatelstvo “Piter”, Sankt-Peterburg 2014, s. 74.

⁷⁷⁵ Kırımoglu, **a.g.e.**, s. 8.

⁷⁷⁶ Hakan Kırımlı, “Kırım”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 24, Ankara 2002, s. 460.

⁷⁷⁷ Almanya, Haziran 1918’de kendi “gauleiterini” Kırım bölge hükümetinin başkanlığına getirmişti. Çarlık Generali M. A. Sülkeviç (Diğer adı Süleyman Sülkeviç-İ.K.) bu göreve atanmıştı. Aslen Litvanya Tatarı ve dinen Müslüman olan Sülkeviç, Almanlar için en uygun figür olarak duruyordu. Bkz.; Belyayev, Starikov, **a.g.e.**, s. 74.

⁷⁷⁸ Ayaz, **a.g.e.**, s. 7.; Temmuz 1918’de Kırım-Tatar Millî Konseyi, Alman hükümetine hitaben Kırım’ın istikbali ve varlığını konu edinen şu şartları beyan vermişti: “1-) Kırım’ın bağımsız ve tarafsız bir hanlığa dönüşmesi, Alman ve Türk politikasına dayanmaktadır. 2-) Genel bir barış antlaşması imzalanana kadar bağımsız Kırım Hanlığı’nun Almanya, onun müttefikleri ve diğer tarafsız devletlerce tanınması, 3-) Kırım’ı Rusların siyasî etkisinden ve baskısından kurtarmak için Kırım’da Tatar hükümetinin inşası, 4-) Türkiye, Dobruca ve Bugaristan’da yaşayan Tatar subay ve memurların Kırım’a geri getirilip iskân edilmesi, 5-) Ülkede dirliği sağlamak için Tatar ordusunun kuruluşuna destek verilmesi, 6-) Dobruca ve Türkiye’deki Kırımli mültecilere geri dönüş hakkı verilmesi ve maddî olarak desteklenmesi.” Bkz.; GARF, Fond: P-200, Opis: 1, Delo: 287, L. 24.

⁷⁷⁹ 1919 yılının ilkbahar aylarında Kırım’da yeni değişiklikler hâsıl oldu. 4 Nisan’da Kızıl Ordu karadan Kırım’a giriş yaptı, 10 Nisan’da Simferopol’u aldı ve 30 Nisan’da tüm yarımada hâkimiyeti ele geçirdi. Yalnızca Kerç bölgesi Denikin ordusunun elinde kaldı. Bkz.; Edige Kırımlı, **Der**

Kırım'daki Sovyet yönetiminin ömrü çok uzun süreceğe benzemiyordu. Bölge üzerindeki güç dengeleri mütemadiyen değişmekteydi. Özellikle İtilaf devletlerinin Karadeniz üzerindeki emelleri, bölgedeki çatışmaları daha da tetiklemekteydi. Nitekim 1919 yılı yaz mevsimine girildiğinde Bolşevik iktidar yeniden sarsılmaya başladı: “Sovyet Sosyalist Kırım Cumhuriyeti yalnızca 24 Haziran 1919’a kadar dayanabildi ve İtilaf devletlerinin deniz gücünü arkasına alarak yarımadaı zapt eden Denikin ordusunun darbeleri altında düştü.”⁷⁸¹

1 Temmuz 1919’dan itibaren yarımadaı terk etmek zorunda kalan Bolşeviklerin Denikin ordusuyla mücadelesi, dalgalı bir seyir içinde 1920 yılının nisan ayına kadar devam etti.⁷⁸² Bu dönemde Kırım üzerinde yaşanan muharebelerde Mustafa Suphi öncülüğünde Anadolu ve İstanbul’dan gelen Türklerin de Denikin’e karşı çarpıştığını yukarıda zikretmiştik. Kuşkusuz İstanbul hükümeti, Denikin yanlısı bir tutum sergilemişti. Ankara hükümetinin ise henüz filizlenme aşamasında olduğundan belirleyici somut bir rol oynadığını söylemek zor.

Denikin’in etkisiz hale gelmesinden sonra karşı-devrimci Güney Rusya ordusunun başına 4 Nisan 1920’den itibaren Baron Vrangel geçti.⁷⁸³ Vrangel, Bolşevikleri mağlup etmek için yaklaşık 2 ayını hazırlıklara ayırdı: “Bazı boğazları güçlendirdi. Kossak tümenlerini yeniden ıslah etti. Bazı subayların öncü alaylarını sayı olarak küçülttü. Tank, uçak ve gemileri yığdı. Vrangel’in kanatları altında

---

Nationale Kampf Der Krimtürken (Kırım Türklerinin Millî Mücadelesi), Verlag Lechte, Emsdetten 1952, s. 283.

⁷⁸⁰ GARF, Fond: P-130, Opis: 3, Ed. Xr.: 598, L. 6.; Geçici Bolşevik hükümetin kabinesi şöyleydi: “Sağlık Halk Komiseri Dmitriy İliç Ulyanov,⁷⁸⁰ Savunma Halk Komiseri Pavel Dıbenko, İçişleri Halk Komiseri Polonskiy, Ekonomi Halk Komiseri Gorodetskiy, Eğitim Halk Komiseri İvan Nazukin, Dışişleri Halk Komiseri Memetov, Adalet Halk Komiseri Arapskiy ve Ziraat Halk Komiseri İdrisov.” GARF, Fond: P-130, Opis: 3, Ed. Xr.: 598, L. 4.; Hükümette Lenin’in küçük kardeşi Dmitriy İliç Ulyanov da vardı. Bkz.; Belyayev, Starikov, **a.g.e.**, s. 83.

⁷⁸¹ Kırimal, **a.g.e.**, s. 283.; Edwart A. Allworth, **Tatars of The Crimea: Their Struggle for Survival (Kırım Tatarları: Hayatta Kalma Mücadelesi)**, Duke University Press, Durham and London 1988, s. 170.

⁷⁸² Belyayev, Starikov, **a.g.e.**, s. 83.; 8 Aralık 1919’da Ukrayna sefaretinden gelen bir malumata göre İtilaf devletlerinin, Bolşeviklere karşı savaşması için General Denikin’e ciddî bir muavenette bulunduğu yazılmaktadır. Bkz.; BOA, HR. SYS., Dosya No: 2463, Gömlek No: 45, (8-12-1919).

⁷⁸³ P. N. Vrangel, babasının ulaştırma bakanlığında görev yaptığı Rostov şehrinde eğitim gördü. Ortaokul bittikten sonra madencilik enstitüsüne girdi. Burayı mühendis olarak bitirdi. Bkz.; GARF, Fond: P-440, Opis: 1, Delo: 27, L. 2.; Geriye Pyotr Nikolayeviç Vrangel kaldı. İsveç kanı taşıyan 42 yaşındaki Çarlık ordusu generali Vrangel, dış basına bakılırsa kendine güvenen cüretli bir adam. Kendisi karşı-devrimci Rus cenahının son gözdesi olarak Fransız ve İngilizlerin yüksek huzurunda okşanan biriydi. Bkz.; Vladimir Arhangelskiy, “Frunze”, **Jizn Zameçatelnih Lyudyey**, Cilt: 4, İzdatelstvo “Malaya Gvardiya”, Moskva 1970, s. 439.

donanımlı ve iyi eğitim almış 150 bin kişilik bir ordu toplanmıştı. 6 Haziran'da Kırım'dan Geniçesk şehri yakınlarında yola çıktı.”⁷⁸⁴

İngilizlerin⁷⁸⁵ aksine ağırlıklı olarak Fransızların desteğini arkasına alan Vrangeli, yaz aylarında bölgedeki Mahno kuvvetleriyle de muhtelif temaslar kurdu.⁷⁸⁶ Diğer taraftan Bolşevikler ve Polonya arasında bir çatışmanın meydana gelmesi,⁷⁸⁷ onun moralini geçici süre de olsa yükseltti. Yine 1920 yılının sonbahar mevsiminde Vrangeli'yi desteklemek adına İstanbul'da bir de Kafkas Komitesi teşkil edildi. Kuban Çerkesleri temsilcisi Hacımukov'un başkanlığını yaptığı komitenin asıl amacı, Bolşeviklerle mücadele için bütün Müslümanları birleştirmektir. Komite şu isimlerden oluşmaktaydı: “Dağıstan'dan General Halilov, Osetya'dan General H. Bayev, Kabardino-Balkarya'dan Bekoviç-Çerkasskiy.”⁷⁸⁸

Ancak ilerleyen süreçte Mahnovistlerin saf değiştirerek Kızıl Ordu'yu desteklemesi⁷⁸⁹ ve Polonya ile ateşkesin sağlanması Vrangeli'in sonunu hazırladı. 15 Kasım 1920'ye gelindiğinde Kızıl Ordu'nun Kırım üzerinde yeniden cevval olduğu ve 17 Kasım'da mutlak bir hâkimiyet sağladığı gözlemlenmektedir.⁷⁹⁰ Sovyet yönetimine tabi *Komunist* gazetesi, Kırım'da Sovyet aygıtının hâkim olduğu süreci şöyle aktarmaktadır: “Fransız mühendislerin yaptığı güçlü şeritleri aşan Kızıl kahramanlar, Kırım'a yığıldılar. Kerç'ten sonra Simferepol de ele geçirildi. Vrangeli'in bankerleri, memurları ve toprak ağalarının kasım ayının ilk günlerinde

⁷⁸⁴ Arhangelskiy, **a.g.e.**, s. 440.

⁷⁸⁵ İngiltere 1920 yılı başından itibaren politikasını değiştirerek Beyaz Ordu'ya tam destek vermekten vazgeçti ve Bolşeviklere uygulanan ekonomik ambargoyu kaldırdı. İngiltere hem bölgeden gelen raporlarda Bolşevikleri yenmenin imkânsız olduğunu görmüş hem de iç kamuoyundaki hassasiyeti dikkate alarak bir barış ortamı oluşturmayı düşünmüştü. Bkz.; Bülent Bakar, **Esir Şehrin Misafirleri Beyaz Ruslar**, Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2012, s. 20.

⁷⁸⁶ Vrangeli, elverişli her müttefiki kullanmaya kararlıydı. Henüz 13 Mayıs'ta (1920-İ.K.) kendi birliklerinin mümkün olan bir yerde Mahno ve diğer anti-Bolşevik gruplarla (Bolşevik basın Mahno ve Vrangeli işbirliği üzerine çeşitli iddialar yayımlamıştı) koordinasyon kurmaları için bir emir verdi. Bkz.; David Footman, **Civil War in Russia (Rusya'da İç Savaş)**, Frederick A. Praeger, Newyork 1962, s. 294.

⁷⁸⁷ Bir ay içinde Batı Cephesi'nde o kadar muhteşem bir güç oluşturduk ki Leh küstahların saldırısını temelden püskürtmeyi başardık ve onlara çok sayıda darbe indirdik. Leh elitleri bu darbeler karşısında hiç durmaksızın Varşova'ya çekilmek zorunda kaldılar. Bizim şehametli birliklerimiz ardi ardına Minsk, Bobruysk, Vilno, Grodno ve diğer stratejik noktaların birçoğunu kontrol altına almışlardı. Bkz.; “Nado Vzyatsa za Vrangelya” (Vrangeli'yi Ortadan Kaldırmak Lazım), **Komunist**, No: 93, Sreda, 28 İyulya, 1920, s. 2.; “Borba s Panami i Vrangelem” (Soylular ve Vrangeli ile Mücadele), **Znamya Revolyutsii**, No: 203, Tomsk, Çetverg, 23 Sentyabrya 1920, s. 1.

⁷⁸⁸ RGVA, Fond: 25896, Opis: 8, Delo: 11, L. 116.

⁷⁸⁹ Footman, **a.g.e.**, s. 294.

⁷⁹⁰ Arhangelskiy, **a.g.e.**, s. 478.; A. Plenkov, **Na Vrangelya, Povest o Perekopskih Boyah (Vrangeli'e Doğru, Perekop Muharebeleri Hakkında Bir Hikâye)**, OGİZ, Moskva 1933, s. 38.

Sivastopol'den kaçtıkları ve Londra sokaklarında gözüktükleri bilinmektedir. Şimdi ise Vrangel, utanç verici bir şekilde kendi ordusunun büyük bir kısmını kaderine terk ederek kaçıp gitti."⁷⁹¹

Böylece Kırım ve Güney Rusya'daki Vrangel macerası da sona erdi.⁷⁹² Kendisi ve ordusuna mensup erlerin büyük çoğunluğu bundan sonraki günlerini İstanbul'da geçirecekti. Kırım'da mutlak bir Bolşevik sistem inşa olmuş ve yarımada idarî açıdan 1921 yılının ekim ayında Kırım Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti adı altında Sovyet Rusya'ya tabi olmuştu.⁷⁹³

3.3.1.2. Beyaz Ordu'nun İstanbul'a Göçü

Çalışmamız açısından, kuşkusuz hem Denikin hem de Vrangel döneminde İstanbul'a doğru yaşanan göçler büyük önem arz etmektedir. İlk göç dalgası Denikin döneminde vuku bulmuş ve özellikle İngiltere büyük bir rol oynamıştı: *"İngiliz Siyasî Yüksek Komiseri MacKinder, Holman ile istişare yaptıktan sonra Güney Rusya silâhli kuvvetlerine mensup subay ailelerinin hepsini tahliye edeceklerine dair Denikin'e söz verdi."*⁷⁹⁴ Bu çerçevede Kuban,⁷⁹⁵ Novorossiysk, Odessa ve Kırım üzerinde başlayan tahliye 1920 yılının ilk üç ayı boyunca sürdü.⁷⁹⁶ İstanbul'a⁷⁹⁷ gelen Beyaz ailelerin içinde Kırım ve Kafkasya'nın Müslümanları da mevcuttu. 1920 yılının temmuz ayı verilerine göre yaklaşık 30 bini bulan ilk göç dalgasına mensup mülteciler İstanbul, Adalar⁷⁹⁸ ve İzmir gibi yerlere iskân ettirilmişlerdi.⁷⁹⁹

⁷⁹¹ "Posle Razgroma Vrangelya" (Vrangel'in Bozgunundan Sonra), **Komunist**, No: 188, Çetverg, 18 Noyabrya 1920, s. 2.

⁷⁹² Plenkov, **a.g.e.**, s. 40.

⁷⁹³ Kırımoglu, **a.g.e.**, s. 8.

⁷⁹⁴ Lauri Kopisto, **The British Intervention in South Russia 1918-1920 (Güney Rusya'da İngiliz Müdahalesi 1918-1920)**, (Yayımlanmış Doktora Tezi), Helsinki 2011, s. 168.

⁷⁹⁵ İngiliz askerî heyeti, mart ayının ortalarında Kuban'daki son tahliye için hazırlıklar yapmaya başladı. Heyetin tüm personeli aşamalı olarak Novorossiysk'e nakledildi. General Holman 15 Mart'ta Ekaterinodar'ı terk eden son kişiydi-iki gün önce şehir Bolşeviklerin eline geçmişti-. Bkz.; Kopisto, **a.g.e.**, s. 169.

⁷⁹⁶ 26 Ocak 1920'de Osmanlı Devleti Hariciye Nezareti'ne (dışişleri bakanlığı) gelen bir şifrede Denikin ordusuna mensup bir subayın Osmanlı ordusuna sığındığı ve askerî yetkililer tarafından yakın zamanda Trabzon'a gönderileceği bildirilmektedir. Bkz.; BOA, HR. SYS., Dosya No: 2463, Gömlek No: 60, (26-1-1920).

⁷⁹⁷ Jak Deleon, **Beyoğlu'nda Beyaz Ruslar**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1996, s. 46.

⁷⁹⁸ Bu dönemde kendisi de Adalar'da bulunan Hüseyin Rahmi Gürpınar, bir anısında Heybeliada'da Rus muhacirleri iskân ettirmek için yapılan işgalleri özetle şöyle anlatmaktadır: "...İmam, muhtar önde, arkada düşmanların polisleri, subayları kapınızı çalıyorlar. İçeriye kadın, erkek beş-altı Beyaz Rus'u bırakıp gidiyorlar. Sokaklarda herkes birbirine soruyor: '-Sizde kaç tane?-Dört. -A duymadınız

İkinci göç vakası, ekseriyette 1920 yılının kasım ayında gerçekleşti. Vrangel'in yenilgisinin yakın olduğu günlerde telaş içindeki toprak ağaları, aristokrasi mensupları, Beyaz Ordu asker aileleri ve Bolşevik karşıtı diğer kesimler ülke dışına kaçmayı plânlıyorlardı. Hâlihazırda Vrangel de Kızıl Ordu'ya karşı mücadele etme şevkini kaybetmişti: “11 Kasım'da Barboviç'in süvari birliğinin Kızıllar tarafından püskürtülmesinden sonra Vrangel, karşılık vermenin yararsız ve umut vaat etmediğini anlamıştı. General Vrangel, kendi anılarında Kırım'dan İstanbul'a acil bir tahliyenin yapılması için 12 Kasım 1920'de emir vermek zorunda kaldığını yazmaktadır.”⁸⁰⁰

Nitekim 13 Kasım 1920'de Kırım'daki Sivastopol, Yevpatorya, Kerç, Feodosiya ve Yalta limanlarından İstanbul'a çok sayıda mülteci akını başladı. Bu göç dalgasında ise daha çok Fransa'nın bir nüfuzu söz konusuydu. Yaklaşık 10 gün süren aralıksız tahliyeyi 100 gemi yerine getirmişti.⁸⁰¹ 24 Kasım 1920'ye gelindiğinde toplam 150 bin kişinin İstanbul'a göç ettiği bildirildi.⁸⁰² Bunların yaklaşık 110 bini Vrangel ordusuna mensup askerlerden ve geri kalanı sivillerden oluşmaktaydı. Vrangel ise 19 Kasım'da *General Kornilov* adlı savaş gemisiyle İstanbul'a gelmişti. Gemi öncelikle Dolmabahçe önünde bir süre bekleme yapmış ve sonra Moda açıklarına doğru hareket ederek oraya demirlemişti. Bu esnada Fransız Waldeck-Rousseau gemisinde bir gizli toplantının yapıldığı, söz konusu toplantıya Fransızların yanı sıra Rusya'dan General Vrangel ve General Şatilov'un da katıldığı bilinmektedir: “Bu toplantı neticesinde Fransa, Kırım'dan gelen Rus ordusunu ve mültecilerini himayesi altına alırken karşılığında Rus filosunu rehin alıyor ve Rus ordusuna ait 69.075.888 frank paraya el koyuyordu.”⁸⁰³

İstanbul'a gelen mülteciler öncelikle Tuzla'da sağlık kontrolünden geçip sonra Moda'daki rıhtıma yönlendiriliyorlardı. Amaç iskân edilecek yerleri tespit etmek ve

---

mi? Hacı Muhittin'in yedi odalı evine yirmi sekiz erkek Rus koymuşlar...' Adada Rus oteline dönmedik yalnız birkaç ev kaldı. Bizim ev de bu geçici, تنها kalan evlerden.” Bkz.; Bakar, **a.g.e.**, s. 50-51.

⁷⁹⁹ Bakar, **a.g.e.**, s. 49-55.

⁸⁰⁰ N. İ. Komandorova, **Russkiy Stambul (Rus İstanbul'u)**, İzdatelstvo “Veçe”, Moskva 2009, s. 279.

⁸⁰¹ **A.g.e.**, s. 280.

⁸⁰² J. N. Westwood, **Endurance and Endeavour: Russian History 1812-1971 (Dayanıklılık ve Çaba: Rus Tarihi 1812-1971)**, Oxford University Press, London 1973, s. 262-263.

⁸⁰³ Bakar, **a.g.e.**, s. 31-32.

akabinde mültecileri tedricen yerleştirmeydi. Nitekim mülteciler Gelibolu, Limni, Mudanya, Mondros, Halkalı, Selimiye, Adalar, Hadımköy ve Çatalca⁸⁰⁴ gibi yerlerde tahsis edilen askerî ve sivil kamplara yerleştirildi.⁸⁰⁵

General Vrangel ise önceleri Rus Sefareti'nde kalıyorken sonra Dolmabahçe Sarayı'nın yakınında bulunan *Lukull*⁸⁰⁶ adlı bir yatta yaşadı. Yatın akıbeti son derece hazindi: "1921 yılının ağustos ayında Bolşevik Batum'undan gelen İtalyan bandıralı bir yük gemisi, günışığında boğazın bu noktasında geniş bir kavis çizerek her zamanki yerinde kıyıya yakın bağlı bulunan *Lukull*'un üzerine dümenini kırdı ve *Lukull*'u ortadan ikiye biçti."⁸⁰⁷ Böylece Vrangel'in son sığınma yeri de tarihe karışmış oldu.

İstanbul ve çevresinde yaşayan Beyaz Ruslar için hayat, bundan sonra daha büyük zorluklara gebe idi. Mülteciler arasında Çarlık Rusyası döneminden kalma zengin ve aristokrat⁸⁰⁸ aileler olmasına rağmen mültecilerin büyük çoğunluğu açlıkla burun burunaydı. ABD,⁸⁰⁹ İngiltere ve Fransa gibi devletlerin yanı sıra Osmanlı yönetimi de kendi çıkarları çerçevesinde mültecilere yardım etmişti. İstanbul hükümetinin yaptığı en somut yardım, yurtdışından gelen eşya veya malzemenin gümrük vergisi almamaktı.⁸¹⁰

⁸⁰⁴ Fransız yöneticiler, Don kolordusunun mukim olduğu Çatalca'dan sağlıklı asker ve Kossakları İstanbul'a celp etti. Gemi ve tren vagonlarından yük tahliye etmek için bunlardan bir birlik teşkil etti. Bkz.; "Vostok", **Komunist**, No: 243, Çetverg, 27 Yanvarya 1921, s. 1.

⁸⁰⁵ Bakar, **a.g.e.**, s. 36-37.; Auskiy, **a.g.e.**, s. 401-402.

⁸⁰⁶ Prens Pavel Dmitriyeviç Dolgorukov'un *Muhteşem Yıkım* adlı anılarında bu yat hakkında şöyle bahsedilmektedir: "*Sevgili Lukull! Başkomutanın kamarasında kimbilir ne toplantılar ve konuşmalar yapılmıştı. Astsubay ve subay okulu talebelerinin Gelibolu'da Vrangel'e sunduğu eserlerin asılı olduğu küçük bir yemek odası vardı. Beyaz Rus bayrağının dalgalandığı tek yattı 'Lukull' ve Dolmabahçe Sarayı'nın yakınında bağlı bulunuyordu.*" Bkz.; Deleon, **a.g.e.**, s. 49.

⁸⁰⁷ Deleon, **a.g.e.**, s. 49.

⁸⁰⁸ Babadan kalma asilzade ve Moskova Devlet Üniversitesi profesörü İvan Pavloviç Aleksinskiy, 1920 yılı sonunda General Vrangel ordusuyla birlikte İstanbul'a gelmişti. Bkz.; Komandorova, **a.g.e.**, s. 285-286.

⁸⁰⁹ Vrangel, 6 Mayıs 1921'de *Lukull* adlı yatında A. İ. Guçkov'a ABD'nin tutumunu destekleyen şu telgrafi çekmişti: "*Yiğit Rus ordusunun gurbette kendisine bir yuva edinmek için on binlerce sivilde birlikte Kırım limanlarını terk etmek zorunda kaldığı dönemde ABD, geniş ve açık bir şekilde Beyaz Rus göçüne ilgi göstermiş ve Amerikan halkına özgü bir karakterle Rus mültecilere oldukça geniş bir ölçekte sayısız manevî ve maddî yardımda bulunmuştur. İttifak devletlerinin Rusya'yı parçalama yoluna gittikleri bir dönemde özgürlük yanlısı ABD, kendi başkanlarının ağızıyla Rusya'nın çıkarlarına karşı yürütülen bu politikaya herhangi bir şekilde iştirak etmeyeceğine ve Rus halkının gerçek temsilcilerinin onayı olmadan Rusya adına imzalanan tüm antlaşmaları tanımayacağına dair iki kere açıklama yaptı.*" Bkz.; GARF, Fond: P-5868, Opis: 1, Delo: 268, L. 8.

⁸¹⁰ Bakar, **a.g.e.**, s. 104-105.

Yardımlar bir yana yoksulluk ve işsizlikten kurtuluşun tek yolu kuşkusuz çalışmaktan geçiyordu. Nitekim 1920’li yılların ortalarında çok sayıdaki Beyaz Rus’un şoförlükle meşgul olduğu ortaya çıkmıştır: *“Bu şoförlerin neredeyse tümü Beyaz Ordu’nun mekanize birliklerinin subayları ve zırhlı araç sürücüleriydi. Bir bölümü direksiyona oturmayıp ‘oto tamirhanesi’ açmayı tercih etmişti. İstanbul’un tarifiğinde (tramvay, fayton ve otomobiller arasında) ustalığını kanıtlayan Beyaz Rus şoförler kısa sürede Beyoğlu’nun gözdesi olmuştu.”*⁸¹¹

Bununla birlikte Beyoğlu, Galata⁸¹² ve Karaköy gibi semtler, kısa süre içinde Beyaz Rus esnafına gark olmuştu. Rus eczaneleri, kabareler, pastaneler ve restoranlar gittikçe dikkat çekmeye başlamıştı. Bu vaziyet, İstanbul’da yerliler ve yabancılar arasında bir kargaşa yaratacağa benziyordu. Nitekim ilerleyen aylarda baskıyı üzerinde daha fazla hisseden Beyaz Ruslar, peyderpey İstanbul’u terk etmeye başladılar. 1921 yılının ilk aylarından itibaren çok sayıda sivil mülteci Sırbistan, Bulgaristan ve Romanya’ya göç etmişti.⁸¹³ Sivil mültecilerle birlikte Çatalca, Limni, Gelibolu vb. gibi askerî kamplardaki Vrangeli askerlerinin de yukarıda zikredilen ülkelere göç ettiği bilinmektedir.⁸¹⁴

Göçlerin yanı sıra Osmanlı ülkesinde yaşamak ve Türk tabiyetine geçmek isteyenler de vardı. Hariciye nezaretinden dâhiliye nezaretine 9 Nisan 1922’de gönderilen bir telgrafta Vrangeli ordusuyla birlikte Kafkasya’dan gelen bazı eşhasın Gelibolu tarafındaki eşkıya gruplarına katıldıkları belirtilmektedir.⁸¹⁵ Aynı şekilde hariciye nezaretinin 10 Nisan 1922 tarihli telgrafında bazı mültecilerin Osmanlı vatandaşlığına⁸¹⁶ geçmek için dilekçe verdikleri izah edilmekteydi.⁸¹⁷

⁸¹¹ Deleon, **a.g.e.**, s. 43.

⁸¹² Galata sokaklarında ilk Rus ve İngiliz polisler belirmişti. İngiliz polis teşkilatına yaklaşık 100 subayın kayıt yaptığı bildirilmektedir. Bkz.; “Vostok”, **Komunist**, No: 243, Çetverg, 27 Yanvarya 1921, s. 1.

⁸¹³ Bakar, **a.g.e.**, s. 127.

⁸¹⁴ Westwood, **a.g.e.**, s. 264.; Komandorova, **a.g.e.**, s. 282.

⁸¹⁵ BOA, DH. İ. UM., Dosya No: 20-30, Gömlek No: 14-56, (11-4-1922).

⁸¹⁶ Hariciye nezaretinden gelen bir telgrafta Çatalca’da iskân eden bazı mültecilerin, asker olmadıkları ve Osmanlı vatandaşlığına geçerek Çatalca’da kalmak istedikleri yazılmaktadır. Bkz.; BOA, DH. İ. UM., Dosya No: 20-30, Gömlek No: 14-59, (13-4-1922).

⁸¹⁷ Hariciye nezareti tarafından gönderilen telgrafın Osmanlıca aslı şöyle: *“14 Rebiülahir 1340 ve 14 Kânunuevvel 1337 tarihli ve 25954-715 numaralı tezkire-i âli-i nezâret-penâhileri cevabıdır. Vrangeli ordusuyla beraber gelmiş olan Rus mültecilerinden tabiyet-i Osmaniyeye duhul istidasında bulunanlar hakkında icap eden muamelenin yakini hususunun ahvâlin nev-i zımmına müte’allik olunması meclis-i vükelaca tensip ve nezaret-i celilelerine de tebligatta bulunduğu 21 Recep 1339 ve 31 Mart 1337 tarihli ve 350809-139 rakamlı tezkire-i samiye ile tebliğ buyurulmuş olmasına mebni*

Askerlerin göçüyle birlikte yeniden Rusya'ya dönme ve mücadele etme gücünü yitiren Vrangeli ise Şubat 1922'de Sırbistan'a gitti. Sonraki yıllarda Brüksel'e geçiş yapan Beyaz General Vrangeli, burada 1928'de tüberkülozdan hayatını kaybetti.

Böylece İstanbul, iç savaşta yenik düşen Denikin, Vrangeli kuvvetleri ve onların aileleri için bir aşyan görevi üstlenmişti. Osmanlı yönetimi Beyaz Ordu yanlısı bir politika izleyerek maddî bir yardımda bulunmuştu. Buna mukabil Anadolu'nun birçok yerinden Kırım'a giden Bolşevik yanlısı Türkler, Mustafa Suphi öncülüğünde Denikin'e karşı çarpışmışlardı.

3.3.2. İttihatçı Paşaların Türkistan Politikası

Sovyet iktidarının karşı-devrimci Basmacı hareketiyle⁸¹⁸ şiddetli bir iç çatışma yaşadığı Türkistan bölgesi, doğal olarak Türk yönetiminin ilgisini çekmişti. Bu çerçevede Ankara yönetiminin siyasî ve diplomatik bazı münasebetler geliştirmeye çalıştığı bilinmektedir. Nitekim 1921 yılı temmuz ayında Burdur Mebusu İsmail Suphi Soysallıoğlu Türkistan'a gönderilmişti.⁸¹⁹ Bu esnada Türkistan'da Zeki Velidi Togan'ın teşebbüsüyle bir millî birlik vücuda getirilmekteydi. Soysallıoğlu'nun bu ziyareti, Türkistan Millî Birliği'nin başkanlık seçimi için önayak olmuştu. Seçim esnasında Buharalılar, Taşkentliler ve Kazakların yaşadığı sürtüşmeleri çözüme kavuşturmada büyük rol oynayan Soysallıoğlu, bazı siyasî temaslarda bulunmuştu.⁸²⁰ İlerleyen aylarda (Aralık 1921) Buhara Sovyet Halk Cumhuriyeti de Ankara'ya bir elçilik heyeti gönderdi.⁸²¹ Sakarya zaferi hasebiyle

---

Çatalca Mutasarrıflığı'nın işarına atfen salıfüzzihr 715 numaralı tezkire-i âlilerinde mevzuu bahis olan eşhasın dahi şimdilik telsiklerine imkân görülememekte olmağla olbapta emr-ü ferman hazret-i men leh-ül emrindir." Bkz.; BOA, DH. İ. UM., Dosya No: 20-30, Gömlek No: 14-59, (13-4-1922).

⁸¹⁸ Türkistan Komünist Partisi'nin Mart 1923'teki 7. kongresi, Basmacı hareket (Korbaşılar) ile ilgili şu tespitlerde bulunmuştu: "*Korbaşılar, büyük feodallerdir. Geniş halk kitlelerini köleleştiren büyük esaretçilerdir.*" Bununla ilgili çok sayıda örnek verilebilir. Korbaşı Fuzayl Mahdum eski bir Karatekin beyiydi, Korbaşı Kuvandık Bey 10 bin Karakul koyununun sahibiydi. Korbaşı Bayram Molla önemli bir toprak ağası iken korbaşı Kayum Parvançi tam bir para babası, Buhara emirinin önde gelen memurlarındandı. Korbaşı Kurartık Adilov önemli bir hayvan sahibi iken korbaşı Muettin, adı bilinen ve çiftliğinde çok sayıda maraba ve çobanın çalıştığı ünlü Kırgız bir manaptı. Bkz.; E. Y. Yusupov, B. V. Lunin, **Basmaçestvo-Orudiye Reaktsii: (İstoriçeskiye Paralleli) (Bir Reaksiyon Aracı Olarak Basmacılık[Tarihsel Parallellikler])**, İzdatelstvo "Fan", Taşkent 1981, s. 9.

⁸¹⁹ Çakıröz, **a.g.e.**, s. 60.

⁸²⁰ Rasim Bayraktar, "Türkistanlı Aydınlarımızın Siyasî ve Yayın Mücadelesi: Mustafa Çokayoğlu ve Etrafındakiler", **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 39, Erzurum 2013, s. 307-336.

⁸²¹ Elçi olarak Türkiye'de tahsil görmüş Recep Bey, maslahatgüzar olarak da Nazarı Bey vazifeliydi. Bkz.; Bayraktar, **a.g.m.**, s. 307-336.

Türk yönetimini kutlamaya gelen heyet, meclise üç kılıç ve bir de Kuran-ı Kerim hediye etmişti. Buhara'dan gelen heyetten memnuniyet duyan Mustafa Kemal yönetimi de 1922 yılında Buhara'ya gitmek üzere bir sefaret heyeti teşkil etmişti.⁸²² Galip Paşa'nın riyaset ettiği heyet, Ruşen Eşref Ünaydın ve Hamdullah Suphi Tanrıöver gibi üyelerden oluşmaktaydı. Heyet, Batum'a kadar gidebilmiş ve oradan Trabzon'a geri dönmek zorunda kalmıştı. Zira bu esnada Türkistan bölgesinde yaşanan iç çatışmalar engel olmuştu.⁸²³

Ankara yönetiminden bağımsız olarak Enver Paşa ve Cemal Paşa gibi İttihatçı isimlerin de mezkûr bölgeyi yakından mercek altına aldıkları hatta muhtelif faaliyetlerde buldukları gözlemlenmektedir.

Enver Paşa, henüz Birinci Dünya Savaşı yıllarında Türkistan'la bir bağlantı kurmuştu: *"1914 yılında-Osmanlı İstihbarat Şefi Eşref Kuşçubaşı'nın teklifi üzerine-beş Türk'ü (Hacı Selim Sami, başkan olarak Emrullah Bey Barkin; Adil Hikmet, Yüzbaşı; Hüseyin Bey ve İbrahim Bey) Hindistan üzerinden Türkistan'a göndermişti."*⁸²⁴

İsimleri zikredilen kişiler, plânlandığı gibi Hindistan üzerinden Türkistan'a geçmiş, burada bazı faaliyetlerde bulunmuş ve istihbarat toplamışlardı. Bunlardan dördü 1918 yılında ülkesine dönerken Hacı Selim Sami, Türkistan'da bir süre daha kalmış ve oradan Moskova'ya geçerek Enver Paşa ile birlikte çalışmalarına devam etmişti.⁸²⁵

Bilindiği üzere İttihat ve Terakki yönetimi dağıldıktan sonra Enver Paşa Rusya'ya ve Cemal Paşa ile diğer devlet adamları Almanya'ya gitmişti. Bir süre sonra Sovyet yönetimiyle irtibata geçen paşaların müstakbel amacı Hindistan, Afganistan ve Türkistan gibi bölgelerin Müslümanlarını Batı emperyalizmine karşı korumaktı. Bu amaç bir nevi Sovyet Rusya'nın dış politikasıyla da uyuşmaktaydı. Dolayısıyla Moskova hükümeti için paşaların önünü açmak ve gerekirse desteklemek bir politika haline geldi. Daha sonra Halil Paşa'nın da mezkûr paşalara iştirak ettiği bilinmektedir. Üç devlet adamı İslam İhtilâl Cemiyeti bünyesinde propagandaya

---

⁸²² Nur, **a.g.e.**, s. 289.

⁸²³ **A.g.e.**, s. 289.

⁸²⁴ Hayit, **Basmacılar: Türkistan Millî Mücadele Tarihi (1917-1934)**, s. 193.

⁸²⁵ Türkistan'da istihbarat başkanı olarak görev yapan Sami ve ona önceden bu görevi veren Enver Paşa, Moskova'da düzenli olarak buluşup birlikte çalışırlar. Bkz.; Hayit, **Basmacılar: Türkistan Millî Mücadele Tarihi (1917-1934)**, s. 194.

başlamışlardı.⁸²⁶ Buna göre Cemal Paşa Hindistan ve Afganistan'dan, Enver Paşa Türkistan'dan ve Halil Paşa İran'dan sorumlu olacaktı.⁸²⁷

Söz konusu paşalardan Cemal Paşa, Sovyet yönetimi ve Afgan Kralı Emanullah (Amanullah) Han'ın⁸²⁸ yaptığı fikir teatisi sonucu Afgan ordusunu modernleştirmek ve bu şekilde Hindistan'daki İngiliz tahakkümünü ortadan kaldırmak üzere 2 Ağustos 1920'de Taşkent'e ulaştı.⁸²⁹ Paşa, Sovyet yönetiminin izniyle Türkistan'daki bazı esir Türk subaylarından eylem grupları teşkil etmeye çalıştı. Türk subaylar bu suretle Türkistan'daki Basmacıları da Hindistan seferine yönlereceklerdi. Cemal Paşa'nın bu plânı, Basmacı hareketinin gücünü Hindistan'a kaydırması açısından olumlu karşılanırken diğer taraftan da şüphe uyandırmaktaydı. Bu dönemde Türkistan Millî Birliği'nin riyasetinde bulunan Zeki Velidi Togan şöyle yazmaktadır:⁸³⁰ “*Ruslar, Cemal Paşa hakkında Hindistan ihtilâli bahanesiyle Türkistan'da teşkilat yapıp orasını ele geçirmek istediğini düşünüyorlar. Paşayı ancak pek muvakkat bir zaman Afganistan ve Hindistan hududunda kendilerinin en zaruri ihtiyaçları yolunda istihdam etmeye karar vermişlerdi.*”⁸³¹ Bu suretle beraberinde Türkiye'den getirdiği 15 subayla birlikte yola çıkan Cemal Paşa, 2 Eylül 1920'de Buhara'dan geçmiş ve aynı ay içinde Kâbil'e varmıştı. Cemal Paşa'nın ilerleyen süreçteki faaliyetleri, Sovyet Rusya açısından pek tehditkâr bir nitelik taşımayacaktı. Hindistan Müslümanlarını esaretten kurtarma teşebbüsü ise beklenen düzeyde bir sonuç vermeyecekti.

⁸²⁶ Zeki Velidi Togan, **Bugünkü Türkîli (Türkistan) ve Yakın Tarihi**, Cilt: 1, Enderun Kitabevi, İstanbul 1981, s. 429.

⁸²⁷ Amanullah Han iyi tahsil görmüş, yenilikçi ve demokrat bir kişiliğe sahipti. Hükümdar olduğunda ilk iş olarak hukuken Afganistan'ın iç ve dış münasebetlerinde tam müstakil bir devlet olduğunu ilan etti. Bkz.; **Afganistan Üzerine Araştırmalar**, Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, İstanbul 2002, s. 252.

⁸²⁸ **A.g.e.**, s. 249.

⁸²⁹ Togan, **a.g.e.**, s. 429.; Cemal Paşa'nın Taşkent'e geliş tarihi, Baymirza Hayit tarafından farklı şekilde yansıtılmaktadır: “*Cemal Paşa, o dönemde Almanya'da bulunan eşine 11 Temmuz 1920'de Moskova'dan gönderdiği mektubunda 12 Temmuz'da Taşkent'e gideceğini yazıyordu.*” Bkz.; Hayit, **Basmacılar: Türkistan Millî Mücadele Tarihi (1917-1934)**, s. 196.

⁸³⁰ Halk arasında güçlü bir destek alan Basmacı hareket, toplumun aşırı varlıklı sınıflarının (tacirler, soylular ve din adamları) yanı sıra köylerde oturan kişilerden ve zanaatkârlardan oluşmaktaydı. Türkistan Cumhuriyeti liderlerinden birine göre yukarıda zikredilen kimseler, Basmacı hareketinin ana kaynaklarıydı. Bu hareket, Cedit entelijensiyasını temsil eden çok sayıda kişiden oluşmakta; İttihat ve Terakki (1918-1919), Millî İttihat (1920-1924) ve toplumsal aktivist Zeki Velidi Togan'ın aktif katılımıyla teşkil edilen, bir yer altı örgütü olan Türkistan Millî Birliği gibi gizli Ceditçi örgütlerin üyelerini ihtiva etmekteydi. Bkz.; Madhavan K. Palat, Anara Tabyshalieva, **History of Civilizations of Central Asia (Orta Asya Uygarlıkları Tarihi)**, Vol: VI, UNESCO Publishing, Paris 2005, s. 173.; Kara, **Türkistan Ateşi: Mustafa Çokay'ın Hayatı ve Mücadelesi**, s. 208.

⁸³¹ Togan, **a.g.e.**, s. 429-430.

Cemal Paşa'nın Türkistan ve Afganistan tecrübesi, Enver Paşa'nın ilgisini çekmekteydi. Paşa, Sovyet yönetiminin patronajı altında Cemal Paşa'dan özellikle Türkistan konusunda çeşitli bilgiler almaktaydı.⁸³² Aynı şekilde 1921 yılındaki bazı gelişmeler, Enver Paşa'nın Türkistan tutkusunu her geçen gün arttırmaktaydı. Bilhassa Sakarya Meydan Muharebesi döneminde Enver Paşa'nın Anadolu'ya geçip millî mücadeleye komuta etme hayalinin gerçekleşmemiş olması, onu Türkistan'a bir adım daha yaklaştırmıştı.⁸³³ Nitekim paşa, 1921 yılının eylül ayında Türkistan'a gitme kararı almış, beraberindeki Muhittin Bey ve Hacı Selim Sami ile birlikte yola koyulmuştu. Enver Paşa ve beraberindekiler, Batum üzerinden Tiflis'e gitmiş ve oradan Bakü'ye geçmişlerdi. Daha sonra Bakü'de hazır bulunan bir gemiyle Krasnovodsk'a ulaşmışlardı. Yolculuğun devamı, Baymirza Hayit tarafından şöyle yazılmaktadır: *“Buradan Sovyet hükümetince tahsis edilen bir tren ile 2 Ekim 1921'de Buhara'ya gelirler. Ali takma adını alan Enver Paşa'nın yanında Moskova hükümetinin de bir temsilcisi bulunmaktadır. Buhara'da coşku ile karşılanan Enver Paşa, Buhara Halk Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı'nın misafirhanesinde ikamet eder.”*⁸³⁴

Buhara'ya geldikten sonra Enver Paşa'nın Sovyet politikasında peyderpey bir değişim göze çarpmaktaydı. Aslında paşanın temelde Sovyet yönetimine pragmatist baktığı ve Buhara'ya kadar niyetini gizlediği birçok araştırmacı tarafından dile getirilmektedir.⁸³⁵ Bilhassa Buhara Sosyalist Halk Cumhuriyeti Devlet Başkanı (diğer

⁸³² Hayit, **Basmaçılar: Türkistan Millî Mücadele Tarihi (1917-1934)**, s. 196.

⁸³³ Bu noktada Enver Paşa'ya ağır suçlamalar getirenler de vardı. Dr. Salahi Sonyel, Enver Paşa'yı Bolşeviklere hizmet etmekle suçlar. Ona göre Enver Paşa, Sovyet liderleriyle anlaşmış, Anadolu'ya gelerek Mustafa Kemal'i devirmek, böylece Bolşevizmi Türkiye'ye hâkim kılmakla görevlendirilmiştir. Yazara göre Sakarya Savaşı ile plânları suya düşen Bolşevik önderleri bundan sonra Enver Paşa kartını masadan kaldırıyor ve Ankara'da yeni kurulan devlete yaklaşıyordu. Nitekim Ekim 1921 Kars Antlaşması bunun en bariz ve somut örneğidir. Bkz.; Kara, **Enver Paşa: Basmaçılar İsyanı**, s. 117.

⁸³⁴ Hayit, **Basmaçılar: Türkistan Millî Mücadele Tarihi (1917-1934)**, s. 196-197.; Bir taraftan Türkistan'daki Türk ve Müslüman halk üzerinde otoritesi olan Enver Paşa'dan yararlanmak isteyen Bolşevikler, diğer taraftan Anadolu'dan Hindistan'a kadarki tüm coğrafyada yaşayan Türk ve Müslüman kitleyi bir araya getirip iktidarı elinde tutma hayali kuran Enver Paşa... Bkz.; İsmet Konak, “İttihatçı Enver Paşa'nın Rusya Günleri”, **Gündem Rusya**, Yıl: 3, Sayı: 13, Ocak-Şubat 2014, s. 54-56.

⁸³⁵ David Fromkin de *“Bolşevik liderler nasıl onu kullanmayı düşünmüşse Enver Paşa da plânını onlardan gizlemiş, Buhara'ya kadar Ruslara tabi görünmüştür”* mealinde olaya yaklaşır. Kısacası Enver Paşa, Buhara yolculuğuna çıkarken oldukça hazırlıklıdır ve ne yapacağını çok iyi bilmektedir. Dahası Enver Paşa, kendisine verilen sözlerin tutulmamasından şikâyetçidir. Bkz.; Kara, **Enver Paşa: Basmaçılar İsyanı**, s. 120.

adı Buhara Sovyetleri Merkez Yürütme Komitesi Başkanı) Osman Hocayev (Ağustos 1921’de seçildi) ile yaptığı görüşmeler, paşayı Moskova hükümetine karşı daha muarız bir tutuma sürükledi. Hocayev’in milliyetçi görüşlerini benimseyen Enver Paşa, Ekim 1921’de Moskova’ya gönderdiği bir mektupta Kızıl Ordu’nun Buhara’dan çekilmesini talep etti.⁸³⁶ Yine aynı ayın 27’sinde Buhara’daki Sovyet Rusya hükümet temsilcisi Yurinov ile görüşen Enver Paşa, Sovyet yönetiminin kendisi hakkında şüphelendiğini ve aralarında herhangi bir bağ kalmadığını idrak etmişti. Paşa, Moskova yönetimi nezdinde artık bir “İngiliz ajanı” olma sıfatını haizdi.⁸³⁷

Enver Paşa, Kasım 1921’e gelindiğinde Sovyet yönetimine karşı artık kılıcını kınından çekmişti. Bu sırada Buhara’da faaliyet yürüten ve Sovyet hükümetiyle barış yapmaya meyilli Zeki Velidi Togan, paşayla görüşmüş ve Türkistan’daki mücadeleye iştirak etmesine taraftar olmadığını dile getirmişti: *“Bu mücadeleye siz karıştıktan sonra Türkistan hareketi artık bir Panislamizm hareketi ve Rus milletinin Umumî Cihan Harbi’ndeki büyük düşmanlarından birinin hareketi şeklini alıp Türkistan’daki Rusların millî gayeleri yolunda Bolşevikler etrafında birleşmelerine sebep olabilir.”*⁸³⁸ Togan, Enver Paşa’nın Afganistan ve Hindistan üzerinden Türkistan mücadelesine destek vermesi gerektiğini düşünmekteydi.

Togan’ın ihtarlarına ve nasihatlarına aldırmış etmeyen Enver Paşa, bir süredir tahayyül ettiği “Türkistan’da Türk devleti kurma” fikrini hayata geçirmeye kararlıydı.⁸³⁹ Nitekim Basmacı harekete destek vermek için 8 Kasım 1921’de Doğu Buhara yolunu tuttu.⁸⁴⁰ Burada Molla Nafis Korbaşı ile görüşen Enver Paşa, 9 Kasım’da ilan ettiği şu beyanatla Türkistan’daki mücadeleye açıkça ayak basmış

⁸³⁶ Hayit, **Basmacılar: Türkistan Millî Mücadele Tarihi (1917-1934)**, s. 197.

⁸³⁷ B. Lunin, M. Ahunova, H. Tursinov, E. Yusupov, **Basmaçestvo-Sotsialno-Politiceskaya Suşnost (Sosyo-Politik Bir Yapı Olarak Basmacılık)**, İzdatelstvo “FAN” Uzbekskey SSR, Taşkent 1984, s. 34.

⁸³⁸ Togan, **a.g.e.**, s. 435.

⁸³⁹ Türkiye ve Afganistan’ın Panislamistleri, Pantürkistleri ve farklı fraksiyonlara mensup burjuva milliyetçileri İngiliz işgalcilerin desteğiyle dindaş Türkiye’nin himayesi altında bir Orta Asya Müslüman devleti inşa etme gayesindeydiler. Bkz.; İ. P. Kugleev, **Borba Bolşevikov Uzbekistana Protiv Burjuaznih Natsionalistov-Organizatorov Basmaçestva, Razgrom Basmaçestva v Uzbekistane (1917-1923 gg.) (Özbekistan Bolşeviklerinin Basmacı Burjuva Milliyetçileri ve Organizatörlerine Karşı Verdiği Mücadele, Özbekistan’da Basmacılığın Hezimetini [1917-1923 Yılları])**, Tipografiya LGOLU, Leningrad 1950, s. 16.

⁸⁴⁰ Konak, **İttihatçı Enver Paşa’nın Rusya Günleri**, s. 56.; Maiyetinde Hacı Sami, İhtiyat Mülazimi Muhiddin, Buhara Polis Müdür Muavini Halil, Manastırlı Nafi, Süvari Yüzbaşısı Hasan, daha birkaç Buharalı ve Ferganalı Özbek milisi ile ceman 25 kişi bulunuyordu. Bkz.; Togan, **a.g.e.**, s. 437.

oldu: “Arkadaşlar Türkistan’ın mukaddes davası uğrunda yapılan mücadeleye ben de karışmaya geldim. İcinizde bizimle beraber çalışmak isteyen varsa, teklif edeceğim yemini kabul etsin! Fakat icinizde çoluk çocuğunun Rusların eli altında olduğunu düşünerek endişe ve tereddüt gösteren varsa açıkça söylesin. Emrediyorum.”⁸⁴¹

Doğu Buhara’da fütursuzca örgütlenmeye başlayan Enver Paşa, öncelikle Türkmenler ve Özbeklerle görüşmüş, ardından Basmacı lider Togay Sarı ile bir araya gelmişti. Lakin asıl önemlisi, bölgede mütehakim olan Lakaylı İbrahim ile bir ittifak kurmaktı. Bu amaçla Lakaylı İbrahim’e giden Enver Paşa, 1 Aralık 1921’de İbrahim’in adamları tarafından Sovyet ajanı zannedilerek tutuklandı.⁸⁴² Kuşkusuz paşanın tevkif edilmesinin en büyük sebeplerinden biri de Lakaylı aşiretinin mutaassıp bir karaktere sahip olması ve paşaya Ceditçi gözüyle bakmasıydı.⁸⁴³

Yaklaşık 45 gün süren esaret, 15 Ocak 1922’de son buldu. Dervaz emircileri lideri İşan Sultan’ın desteğiyle serbest kalan Enver Paşa, bu tarihten itibaren Duşanbe’de Kızıl Ordu’ya karşı şiddetli çarpışmalara girdi. Mezkûr çarpışmalar 14 Şubat 1922’de paşanın zaferiyle son buldu. Sovyet ordusu, 15-16 Şubat tarihlerinde Duşanbe’yi terk etmek zorunda kaldı.⁸⁴⁴ Bu utkudan sonra Enver Paşa’nın bölgedeki popülaritesi arttı ve Lakaylılar da dâhil olmak üzere birçok Basmacı lider, paşaya daha fazla yakınlık göstermeye başladılar. Halil Bey ve İsmail Hakkı Bey gibi Türk komutanları da paşanın hizmetine girmişlerdi. Bununla birlikte Puli Hakiyan köyünü karargâh haline getiren Enver Paşa, Şubat 1922’de kendisini Buhara ve İslam Ordusu kumandanı olarak ilan etti.

Enver Paşa’nın bu ilerleyişi ve nüfuzu karşısında tedirginlik yaşayan Sovyet yönetimi, mart ayı ortalarında paşanın taarruza son vermesini ve Moskova’ya

---

⁸⁴¹ Hayit, **Sovyetler Birliği’ndeki Türklüğün ve İslamın Bazı Meseleleri**, s. 151.

⁸⁴² Kara, **Enver Paşa: Basmacılar İsyanı**, s. 126.

⁸⁴³ Bu aralık Kâbil’den, emirden Enver Paşa’ya hürmet edilmesi ve dokunulmaması hakkında mektup geldi ise de emirin Hanâbad’ta oturan maiyeti üzerinde riyaset eden Tagay Beg, İbrahim Lakay’a “Enver bizim elimizde rehindir, elden kaçırmayın. İş yapmasına yol vermeyin. Sultan Abdülhamit’i halleden ve Ceditliği meydana getiren odur. Eğer Afganlılar, Enver’i isterlerse bile ‘yalnız Emir Âlim Han’ın Buhara’ya gelmesine müsaade ve yardım edildiği zaman Afganistan’a gönderebiliriz’ diye cevap vermelisiniz.” mазmununda talimatlar gönderdi. Bkz.; Togan, **a.g.e.**, s. 439.

⁸⁴⁴ Kara, **Enver Paşa: Basmacılar İsyanı**, s. 128.

dönmesini talep etmişti.⁸⁴⁵ Bu talebe olumlu bir karşılık vermeyen Enver Paşa, aksine Sovyet ordusunun derhal Buhara'dan geri çekilmesini dikte etti.⁸⁴⁶

15 Nisan 1922'de Kafırnigan (Kafırnihan veya Kafırın) kazasında yapılan kurultayda Türkistan liderleri tarafından başkomutan olarak seçilen Enver Paşa ve müttelikleri Fergana, Buhara, Semerkant ve Hive üzerinde Sovyet ordusunu ricata zorladı.⁸⁴⁷ Bunun üzerine "Sovyet Rusya, 19 Nisan 1922'de Enver Paşa'ya sulh teklifinde bulundu. Ruslar ona Dervaz, Karatekin, Külab, Duşanbe ve Hisar gibi şehir ve vilayetlerde kendisinin arzusu esasında müstakil bir devlet kurabileceklerini vaat ediyorlardı. Buna karşılık ondan Türkistan meselesine karışmamasını talep ediyorlardı."⁸⁴⁸

Ancak Enver Paşa ve şürekâsı bu talebi de karşılıksız bırakmış ve mücadeleye devam etmişti. Mayıs 1922'de Afganistan'ın da desteği alınarak⁸⁴⁹ Duşanbe, Hisar, Belcivan, Külab, Dervaz, Karatekin, Saraykemer, Korgantepe, Kubadiyan (Kabodiyan) ve Baysun gibi yerler derdest edildi.⁸⁵⁰ Aynı şekilde Enver Paşa, Buhara ve Hive millî orduları komutanı namıyla 19 Mayıs 1922'de Sovyet yönetimine gönderdiği bir ultiatomda Kızıl birliklerin Türkistan'ı terk etmesini istedi.⁸⁵¹ Enver Paşa'nın Türkistan harekâtı, yalnız Bolşevikleri değil aynı zamanda bazı Ceditçi kesimleri de huzursuz etmişti. Rıza Nur'un, anılarında anlattığına göre Buhara'dan bir heyet kendisiyle gizlice görüşmüş ve Enver Paşa'ya yönelik şu tenkitlerde

---

⁸⁴⁵ Sovyet ordusu Orta Asya'ya ulaştığında, bölge çoktan Ruslarla ve Rus yönetimiyle tanışmıştı. Rus yönetimi büyük oranda pragmatistken, Sovyet sistemi tam aksine halkı yakından tanımış ve toplumu bölge için eşi benzeri olmayan bir seviyeye çıkarmıştı. Bkz.; Sally N. Cummings, **Understanding Central Asia Politics and Contested Transformations (Orta Asya Politikasını Anlama ve Tartışmalı Dönüşümler)**, Routledge Taylor-Francis Group, London 2012, s. 38.

⁸⁴⁶ Haziretali Tursun, Dana Moldabaeva, "Enver Paşa'nın Orta Asya'daki Millî Mücadeleye Verdiği Desteğin Moskova Arşivlerinde Belgelemesi," **Bilig**, Sayı: 68, Kış 2004, s. 231-242.

⁸⁴⁷ Fergana vadisindeki çarpışma, şiddet ve terörü eşit derecede yaşayan ve savaşan taraflarıyla oldukça sert geçmişti. Sivil halk, her iki taraf arasında gidip gelmişti. Sonu gelmeyen yiyecek isteği, çiftlik hayvanları, atlar; askerî operasyonlar esnasındaki açlık, kayıplar vb. birçok şey bölgenin üretim ve insan kaynaklarında büyük bir hasara sebep oldu. 1918 ve 1924 yılları arasında Fergana vadisinde 1 milyon kişi açlıktan ölmüş, en az 500 bin kişi ise çatışmalarda hayatını kaybetmişti. Bkz.; Palat, Tabyshalieva, **a.g.e.**, s. 174.; Molla Abdulkahhar Buhara'yı ve Cüneyt Han Hive'yi çembere alırlar. Bkz.; Hayit, **Basmacılar: Türkistan Millî Mücadele Tarihi (1917-1934)**, s. 205.

⁸⁴⁸ Hayit, **Sovyetler Birliği'ndeki Türklüğün ve İslamın Bazı Meseleleri**, s. 151.

⁸⁴⁹ Enver Paşa, Türkistan ve Buhara'nın tüm Basmacılarını birleştirmiş, İngiltere ve Afganistan'ın yardımından istifade ederek Sovyetlere karşı bir mücadele organize etmişti. Bkz.; Kugleev, **a.g.e.**, s. 16.

⁸⁵⁰ Kara, **Enver Paşa: Basmacılar İsyanı**, s. 134.

⁸⁵¹ Togan, **a.g.e.**, s. 451.

bulunmuştu: “Biz terakki yolunu tutmuştuk. Enver bizi tam kırk yıl geri attı. Bu adamın Buhara Türklerine ettiği kötülük çok büyüktür.”⁸⁵²

Sovyet yönetimi, Enver Paşa ve Basmacıların amansız ve tehlikeli ilerleyişini durdurmak için çok geniş çaplı bir politika izlemek zorunda kaldı. Bu bağlamda Stalin, Ordjonikidze’yi 21 Nisan’da Taşkent’e göndermişti. Türkistan’daki Basmacı hareketi ve Enver Paşa’nın faaliyetlerini gözlemleyen Ordjonikidze, 12 Mayıs 1922’de Stalin’e gönderdiği mektupta Türkistan’daki olayları genel bir millî ayaklanma olarak nitelendirmiş ve şu malumatı vermişti: “Buradaki bilgilere bakılırsa, Doğu Buhara’daki harekât Enver’in liderliğiyle organize olmuştur. Ayaklanmanın çabuk yayılmasına, yerel hükümetin çaresizliği, itibarsızlığı, onun kabiliyetsizliği ve bizim bölümlerin yağmacılığı neden olmuştur. Durumu önlemek için çarçabuk Enver’i yok etmek gerek. Bunun hazırlığı yapılıyor.”⁸⁵³

Moskova hükümetinin saldırı hazırlığı yaptığı dönemde Basmacı hareketinin bileşenleri arasında bir sarsılma göze çarpmaktaydı. Lakaylı İbrahim, Fuzayl Mahdum ve İşan Sultan arasındaki toprak savaşı ve iktidar mücadelesi Basmacı hareketinin direncini kırdı.⁸⁵⁴ Nitekim mücadelesinde yalnız kalan Enver Paşa ve ordusu, 1922 yılının haziran ayı ortalarında ele geçirdiği topraklardan birer birer geri çekilmek zorunda kaldı. Bu sırada paşanın yaverliğini yapan Muhittin Bey, elde ettikleri zaferin eşliğinden geri çekilişin sebebinin şu şekilde yazmaktaydı: “Bu zaafi tevlid eden düşmanın kuvvetinden ziyade kendi içimize düşen perişanlık ve düşman-ı müşterek karşısında tevhid-i harekette gösterdiğimiz takdirsizlik oluyordu.”⁸⁵⁵

Sovyet ordusunun saldırısı karşısında zayıf düşen Enver Paşa’nın birlikleri, emniyette kalabilmek için öncelikle Duşanbe’ye ardından Belcivan vilayetinin Baysun köyüne kadar gerilemek zorunda kaldı.

---

⁸⁵² Nur, a.g.e., s. 246.

⁸⁵³ Tursun, Moldabaeva, a.g.e., s. 236.

⁸⁵⁴ İşan Sultan’la Fuzayl Mahdum arasındaki zıddiyetin hariçteki ifadesi bizim tarafların lisanıyla teceddüdperverlik-muhafazakârlık kelimelerinin mazmununa idhâl olunmak lazım gelir. Fil-vaki (hakikaten) Fuzayl Mahdum terakkiperver bir hâkim, bir reisti. Müslümanlığı sakalda, bıyıkta aramıyor, askerini sıhhi bir surette tıraş ettiriyordu. İşan Sultan’ın elinde sakal bıyık meselesi bile bir tahrik vesilesi olarak muvaffakiyetli bir alet hükmünü icra etti ve bu fitne İbrahim Bey’in fitnessıyla el ele verdi. Bkz.; Yusuf Gedikli, **Bekirağa Bölüğü’nden Türkistan’a Yaver Muhiddin Bey’in Hatıraları**, Ufuk Ötesi Yayınları, İstanbul 2003, s. 171.

⁸⁵⁵ Gedikli, a.g.e., s. 173.

Bu arada Basmacılarla mücadelenin önemi ve akıbeti, Türkistan Merkez Yürütme Komitesi'nin 18 Temmuz 1922 tarihli 4. genel toplantısında ayrıntılarıyla tartışılmıştı.⁸⁵⁶ Toplantıda Basmacı hareketinin geldiği nokta, şu şekilde açıklanmıştı: *“Son dönemde yüzlerce Basmacı tarafımıza geçmektedir. Kısa bir süre önce Korbaşı Muettin Bey tevkif edildi. Fergana'daki Basmacılık, yok olmanın eşiğinde. Geriye Doğu Buhara tarafından destek gören Semerkant bölgesindeki Basmacı hareket kaldı. Doğu Buhara'da Enver Paşa çetesi çarpışmaktadır.”*⁸⁵⁷

Nitekim Sovyet yönetimi, Enver Paşa'ya karşı 1922 yılı temmuz ayı sonlarında daha geniş tedbirler aldı ve mücadelenin dozunu yükseltti. Bu süreçte Osmanlı Devleti Heyet-i Vükela Riyaseti'ne 23 Temmuz 1922'de gönderilen bir telgrafta şunlar yazılmaktadır: *“Semerkant karibinde Kızıl Ordular ile Enver Paşa kıtaatı arasında kanlı müsademelerin vukua geldikleri Moskova'dan bildiriliyor. Bu malumat heyet-i vükelaya, oradan harbiye umumi riyasetine ve hariciye vekâleti celilerine arz edilmiştir.”*⁸⁵⁸

Kızıl Ordu'nun temmuz ayı sonunda Belcivan'ı kontrol altına alması üzerine Enver Paşa birliklerinin yeniden geri çekilmesi kaçınılmazdı.⁸⁵⁹ Paşa, karargâhını birkaç kez değiştirdikten sonra Abdere (Abidere, Obdara) köyüne taşıdı. Ancak orada da emniyeti tehlikedeydi: *“Kızıl Ordu'nun Buhara Grup Kumandanı Kakurin, 3 Ağustos'ta 15. ve 16. alayların Belcivan'ı ve Obdara köyünü çember içine alarak Enver Paşa'yı teslim almalarını emreder.”*⁸⁶⁰ Nitekim 4 Ağustos 1922'de Obdara köyüne taarruz eden Kızıl birlikler, Enver Paşa ve 30 arkadaşıyla çatıştılar.⁸⁶¹

⁸⁵⁶ Söz konusu toplantıda Basmacı harekete karşı uygulanacak stratejiye de değinilmişti. Daha sert yöntemler ihtiva edecek olan strateji şu şekilde belirlendi: *“Artık elimizde tek bir araç kalmış durumda: Basmacılıkla silâhli mücadele. Basmacılara uyguladığımız genel af, 25 Temmuz'da son bulacak. 25 Temmuz'dan itibaren hiçbir Korbaşı af edilmeyecek. Sloganımız artık şu olacak: ‘Basmacılar haydut ve soyguncudurlar. Basmacıları ortadan kaldırın.’”* Bkz.; “4-y Plenum Turtsika” (Türkistan Merkezî Yürütme Komitesi'nin 4. Genel Kurulu), **İzvestiya (Organ TSİK Sovyetov Turkestanaskoy Respubliki)**, No: 155, Vtornik, 18 İyulya 1922, s. 2.

⁸⁵⁷ “4-y Plenum Turtsika”, **İzvestiya (Organ TSİK Sovyetov Turkestanaskoy Respubliki)**, No: 155, Vtornik, 18 İyulya 1922, s. 2.

⁸⁵⁸ BCA, Fon No: 30 10 00, Kutu No: 258, Dosya No: 735, Sıra No: 1, (21-7-1922).

⁸⁵⁹ Enver Paşa'nın yaveri Muhittin Bey şöyle yazmaktadır: *“Biz Belcivan, Karşı, Çilligöl, Buhara askerinden terekkiüp eden kuvvetimizden kaybettikçe Rusların taarruzu bittabi devam ediyordu. Biz de tedarik edebildiğimiz cephaneye ile mukavemete devam ediyorduk. Mamafih mukavemet de ricate müntehi oluyordu (nihayet buluyordu). Bu suretle Ruslar, Belcivan şehrine de geldiler, işgal ettiler.”* Bkz.; Gedikli, **a.g.e.**, s. 175.

⁸⁶⁰ Hayit, **Basmacılar: Türkistan Millî Mücadele Tarihi (1917-1934)**, s. 220-221.

⁸⁶¹ Sebahattin Şimşir, **Dünden Yarına Türkistan'da Türkler**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2009, s. 341.; Lunin, Ahunova, Tursunov, Yusupov, **a.g.e.**, s. 34.

Çatışma sonucunda Enver Paşa ve Devletmend Beg gibi isimler hayatını kaybetti. Bu suretle Basmacı harekete ciddî bir darbe vurulmuştu.⁸⁶²

Konjonktürel olarak hem Pantürkist hem de Panislamist bir politika yürüten Enver Paşa ve Cemal Paşa gibi İttihatçıların Sovyet Rusya toprakları içindeki hayalleri böylece gerçekleşmemiş oldu. İç savaşın karşı-devrimci cenahında yer alan ve feodal vesayeti temsil eden Korbaşılar veya Basmacılar ise bir bakıma amaçlarına ulaşamadılar.

---

⁸⁶² Basmacıların başarılı olamamasının birçok sebebi vardır. Bunların bazılarını şöyle sıralayabiliriz: Korbaşılar kendi aralarında intizamlı bir birlik kurmamışlardır. Silâhlı kuvvetlerin merkezî komutanlığı oluşturulamamıştır. Silâhlar yetersiz kalmıştır. Makineli tüfekleri hiç olmamıştır. Mücadeleler neticesinde iktisadî buhran başlamıştır. Bkz.; Şimşir, **a.g.e.**, s. 342.; Kızıl Ordu tüm yaz boyunca Enver Paşa ve birliklerini etkisiz hale getirdi. İşçi sınıfı, Kızıl Ordu sayesinde dağılık vaziyetteki Basmacı çetelerin cezasını kesmektedir. Bkz.; Kugleev, **a.g.e.**, s. 16.

SONUÇ

Fransa, İngiltere, Almanya, Çarlık Rusyası, Osmanlı Devleti ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu gibi güçlerin yazgısı, beklendiği gibi 20. yüzyılın ilk çeyreğinde değişti. Bir taraftan sanayileşen, yönetim aygıtını yenileyen, teknolojik icatlarla mücehhez, yayılma ihtiyacı duyan sömürgeci devletler; diğer taraftan feodal üretim sistemine müstenid, merkezîyetçi yönetim anlayışında ısrar eden ve yeniliklere karşı direnen yarı-sömürge imparatorluklar. Bu ruh hali içinde çırpınan dünyada güçler arası bir savaşın olması kaçınılmazdı. Nitekim 28 Haziran 1914'te Avusturya-Macaristan Arşidükü Franz Ferdinand'ın bir sömürge ziyareti sırasında öldürülmesi yangını körükleyen ilk kıvılcım oldu. Suikasti işleyen Gavrilo Princip'in Sırp kökenli olması ise beraberinde etnik temelli bir kutuplaşmaya sebep oldu. Almanya'nın desteğini alan Avusturya- Macaristan, Rusya'nın destek verdiği Sırbistan'a savaş ilan etti. Böylece "pireyi deve yapmaya" dünden razı olan İngiltere ve Fransa gibi devletler de sürece dâhil oldu. Bir süreden beridir Çar II. Nikolay'ın sarayını finanse eden ve Rusya'nın üretim kaynaklarını tekelinde bulunduran İngiltere ve Fransa tabîi olarak safını Rusya'dan yana belirlediler. II. Abdülhamit'ten itibaren Alman sermayesiyle işbirliği içinde olan ve savaştan malî beklentiler içine giren Osmanlı yönetimi ise Almanya'nın başını çektiği cenahta yerini aldı.

Yaklaşık 4 yıl süren paylaşım ve bölüşüm savaşında özellikle iki devletin (Rusya ve Osmanlı Devleti) akıbeti nerdeyse aynıydı. Saray aristokrasisi, burjuvazi, toprak ağaları ve askerî sınıfın cephe gerisindeki kitlesel yoksulluğu, savaş karşıtlığını ve toplumsal devinimleri görmeden savaşa karar vermesi ve inatla sürdürmesi iki ülkenin kaderini değiştirdi.

Milyonlarca yoksul köylüyü cephelere kerhen sürükleyen ve bütçeyi savaş harcamalarıyla paralize eden Çarlık Rusyası'nda halkın öfkesi, her geçen ay büyümüş ve 1917'nin şubat ayında önlenemez bir boyut kazanmıştı. Ekonomik buhran yaşayan yığınların sayısı, nicelik olarak artmış ve 27 Şubat'ta (12 Mart) Çarlık Rusyası berhava edilmişti. Böylece iktidar, Petrograd Sovyeti ve Geçici Hükümet arasında paylaşılmıştı.

Çiftli başlı yeni iktidar aygıtı, kitlelerin temel taleplerine karşılık veremedi. Savaştan çekilme, kalıcı barış, açlığın sonlandırılması ve refah gibi temel ihtiyaçlar yeni yönetim organı tarafından yeterince anlaşılamadı. Napolyon'a özenen

Kerenskiy, iktidarını kuvvetlendirmek isteyen burjuvazi ve çarlık subaylarının darbe girişimleri halkı yeni bir alternatif arayışına sürükledi. Bu bağlamda Bolşevik düşünce, halkın gönlündeki alternatif olmaya adaydı. Lenin, Stalin ve Trotskiy öncülüğündeki Bolşeviklerin tek hedefi vardı: sınıfsız, sömürsüz, barışçıl ve eşit bir sistemi (sosyalizm) inşa etmek. Sosyalist-Devrimciler, Kadetler, Menşevikler ve Anarşistler gibi sol fraksiyonların dahi karşı çıktığı Bolşevik ideoloji, 1917 yılının ekim (yeni takvimle kasım) ayında amacına ulaştı. Bu kez Rusya'da çift başlı burjuva devlet aygıtı yıkılmış ve yerine sosyalist Sovyet aygıtı geçmişti.

Bolşevikler, temsili demokrasiyi esas alan parlamenter sistem yerine doğrudan katılımcı demokrasiye dayalı ve parlamento üzerinde otoritesi olan bir Sovyet sistemini inşa etmeyi tahayyül ediyorlardı. Yani parlamento olabilir ama mutlak iktidar Sovyetlerde olmalıydı. Bu tasavvur, kuşkusuz burjuvazi ve toprak ağaları için büyük bir tehditti. Ellerindeki fabrikaların ve hektarlarca toprakların yoksul işçi ve köylüler arasında paylaşılması riski vardı. Zira Sovyet sisteminde karar ve yetki, işçi ve köylülerin elinde olacaktı. En küçük köyden en büyük kente kadar halk Sovyetler halinde örgütlenecek, hem üretici hem de denetleyici bir karakteri haiz olacaktı. Ancak muhalif kanat, mutlak iktidarın Sovyetlere geçmesini kabul etmemiş ve Kurucu Meclis seçimlerine odaklanmıştı.

İlkelerinden ödün vermeyen Bolşevikler, 1918 yılının ocak ayındaki Kurucu Meclis seçimlerini engelleyince kılıçlar çekildi. Akabinde Brest-Litovsk Antlaşması'nın imzalanması (3 Mart 1918) söz konusu olunca saflar tamamen keskinleşti. Nitekim iktidarını kaybetme korkusu yaşayan burjuvazi ve toprak ağaları; yeniden çarlık hayali kuran subaylar; parlamenter demokrasiden yana tavır koyan Menşevikler, Kadetler, Sosyalist-Devrimciler; Rusya'nın savaştan çekilmesini istemeyen dış güçler zaman zaman ittifak yaparak Bolşeviklere karşı bir savaş yürüttüler. Yaklaşık 4 yıl süren iç savaş, Rusya'nın her hücreğine sirayet etti. İngiltere, Fransa, Japonya ve ABD gibi devletlerin destek verdiği Kornilov, Denikin, Vrangel, Kolçak ve Yudenic gibi çarlık generalleri Sibirya, Urallar, Murmansk, Ukrayna, Kırım, Kafkasya ve Türkistan olmak üzere Rusya'nın birçok bölgesinde Beyazlar adı altında Kızılılara karşı savaştılar.

Bolşeviklerin galip geldiği Rus İç Savaşı, kuşkusuz etrafındaki devletlerin de ilgisini çekti. Bu devletlerin içinde Osmanlı Devleti ön plâna çıkmaktaydı. 1918

yılından itibaren Sovyet Rusya ile aktif bir şekilde münasebete giren Osmanlı Devleti, Bolşeviklerle Brest-Litovsk Antlaşması'nı imzalamasına rağmen dış politikasında oldukça sert bir siyaset gütmeye meyilliydi. Özellikle Türk ve Müslüman bir nüfusa sahip kadim düşmanın içinde bulunduğu kargaşa, İstanbul hükümetinin dikkatlerinden kaçmamıştı. Nitekim mezkûr antlaşmayı takip eden aylarda öncelikle Elviye-i Selâse'yi kontrol eden Osmanlı ordusu devamında Gümrü, Ahılkelek, Ahıska, Gence, Bakü, Karabağ, Derbent, Temirhan-Şura ve Petrovsk gibi Sovyet Rusya topraklarını hâkimiyeti altına aldı. İttihat ve Terakki yönetimi, bu topraklar üzerinde teşekkül eden bazı karşı-devrimci hükümetlerle antlaşmalar yapmış ve Kızıl birliklere karşı ortaklaşa savaşmıştı. Bu anlamda Kuzey ve Güney Kafkasya'daki Türk ve Müslüman halkla bir bütünleşme politikası yürüten İstanbul hükümeti, doğal olarak Sovyet Rusya'nın içine düştüğü buhrandan istifade etmeye çalışmıştı.

1918 yılının ekim ayında Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasıyla birlikte iktidarını kaybeden İttihat ve Terakki'nin yerine Hürriyet ve İtilaf Partisi geldi. İtilaf devletlerinin patronajı altındaki yeni hükümetin Sovyet Rusya'ya bakışında herhangi bir değişiklik olmamış ancak ele geçirilen topraklardan Türk birlikleri geri çekilmişti. Zira İngiltere ve Fransa'nın bu topraklar üzerinde bir takım çıkarları söz konusuydu.

İstanbul hükümetinin konformist politikası, Anadolu'da yeni bir hareketin uyanmasına zemin hazırlamış ve 1919 yılının mayıs ayından itibaren Mustafa Kemal önderliğinde yeni bir yönetim aygıtı zuhur etmeye başlamıştı. Ekseriyette üretim araçlarını kaybetme korkusu yaşayan burjuvazi ve toprak ağalarının destek verdiği Anadolu hareketinin görünürdeki anti-emperyalist ve monarşi karşıtı karakteri Sovyet yönetimince olumlu karşılandı. Fransa ve İngiltere'nin Kafkasya'daki yayılmacı siyasetine karşı Anadolu'da bir müttefik yaratmak ve gerekirse finanse etmek Bolşevikler açısından hiç de fena bir fikir değildi. Hatta ilerleyen süreçte sosyalist sisteme dahi entegre edilebilirdi. Anadolu hareketinin başını çeken Mustafa Kemal, Kâzım Karabekir ve Alif Fuat Cebesoy gibi komutanlar da sürece pragmatist bakıyorlardı. Anadolu'da Ermeniler, Rumlar ve Kürtlerden izole, İtilaf devletlerinin himayesinden kurtarılmış ve Misak-ı Millî'ye uygun bir Türk devleti kurmak için Sovyet Rusya'nın yapacağı yardım çok önemliydi. Bu yüzden görünürde sosyalizme

mütemayil olunacak ve Sovyet Rusya'nın bölgesel müttefiği rolünden mümkün mertebe taviz verilmeyecekti.

Ner var ki 1920 yılında meclisin açılmasıyla birlikte Ankara yönetimi ve Sovyet Rusya arasındaki diplomatik ilişkiler hız kazandı. Bekir Sami Bey, Halil Paşa, Yusuf Kemal Tengirşenk ve Ali Fuat Cebesoy gibi devlet adamlarının Moskova'da yürüttüğü politika kısmen semeresini vermiş ve maddî yardım peyderpey Ankara'ya ulaşmıştı. Buna paralel olarak Sovyet yönetimi ilk elçilik heyetini göndermiş ve Mustafa Suphi liderliğinde Türkiye Komünist Partisi'ni kurdurarak Ankara hükümetini komünist kampa çekmeye çalışmıştı. Türk yönetimi ise bir taraftan komünist fikirlerin Anadolu'ya sirayet etmesini engellemek diğer taraftan Sovyet Rusya ile ekonomik münasebetleri muhafaza etmek temelinde bir "denge politikası" yürüttü. Ankara merkezli bir Türkiye Komünist Partisi'nin teşkili, Mustafa Suphi ve arkadaşlarının katledilmesi ve Sovyet Rusya elçilerinin sıklıkla değiştirilmesi gibi vakıalar, Türk yönetimince yürütülen denge politikasının bir sonucuydu.

Rus İç Savaşı boyunca Ankara ve Moskova arasındaki ilişkilerin sarsıntı yaşadığı ve zaman zaman karşılıklı güven ortamının bozulduğu bölge kuşkusuz Kafkasya'ydı. Sovyet Rusya'nın 1920 yılı yaz mevsiminde Vrangel ve Lehistan (Polonya) ile mühim çarpışmalar yaşadığı süreçte Türk yönetimi, Güney Kafkasya'ya yönelik bir taarruz plânı yapmaktaydı. Kemalist hükümetin baştan beridir edindiği amaç Gürcistan ve Azerbaycan'ı Bolşeviklere bırakmak ama Ermenistan'ı ele geçirmektir. Nasıl olsa ilerleyen süreçte Azerbaycan, Sovyet Rusya'dan ayrılacaktı. Bu durumda iki "kardeş ülkenin" birleşmesi kaçınılmaz olacaktı. Ankara'nın bu plânı aslında İttihat ve Terakki yönetiminin Türkçü politikasına çok benzemektedir. Sovyet yönetimi ise bu plâna karşıydı. Türk yönetiminin kendi toprakları içindeki müdahalesine müsamaha gösterme niyetinde değildi. Özellikle Ermenistan-Türkiye arasındaki siyasî ve bölgesel gerilimi kendi inisiyatifiyle çözmek istiyordu.

Nitekim Türk ordusunun 1920'nin sonbaharından 1921 yılının ilkbaharına kadar Kars, Ardahan, Batum, Gümrü, Ahılkelek ve Ahıska gibi yerleri ele geçirmesi ve geri çekilmemesi iki taraf arasında kısa süreli bir kriz yarattı. Ankara hükümeti, Brest-Litovsk Antlaşması'nın sınırlarını aşarak aslında İstanbul hükümetiyle aynı

politik niteliğe sahip olduğu izlenimi vermişti. İki taraf arasındaki bölgesel kriz ve siyasî ihtilaflar, 1921 yılındaki Moskova ve Kars Antlaşmalarıyla çözüme kavuşmuştu.

Sovyet-Türk ilişkileri bağlamında mercek altına alınması gereken bölgelerden ikisi Kırım ve Türkistan'dır. Mustafa Suphi öncülüğünde örgütlenen Rusya'daki Türk esirler Kırım üzerinde Denikin'e karşı savaşırken, İstanbul hükümeti Kırım'dan kaçan Vrangel ve Beyaz Ordu'ya kucak açmıştı. Türkistan'da ise Enver Paşa, Moskova açısından bir hayal kırıklığı yaratmıştı. Zira eski İttihatçı paşa, bir süredir Sovyet yönetimiyle olumlu ilişkiler kurmasına rağmen Türkistan'daki karşı-devrimci Basmacı harekete iştirak etmiş ve Kızıl Ordu'ya karşı mücadele vermişti.

Böylece iç buhrandan başarıyla çıkan Sovyet Rusya, önce İstanbul hükümeti ve ardından Ankara yönetimiyle yaşadığı bölgesel sorunların ve uzlaşmazlıkların üstesinden geldi. Dönem dönem dalgalanma yaşayan Türk-Sovyet ilişkileri ise dostluk ve kardeşlik zeminine oturdu.

KAYNAKÇA

A. ARŞİV BELGELERİ

1) Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)-Ankara

BCA, Fon No: 30 10 00, Kutu No: 258, Dosya No: 735, Sıra No: 1, (21-7-1922).

BCA, Fon No: 30 18 11, Kutu No: 1, Dosya No: 1, Sıra No: 5.

BCA, Fon No: 30 18 11, Kutu No: 2, Dosya No: 38, Sıra No: 18, (12-3-1921).

BCA, Fon No: 30 18 11, Kutu No: 4, Dosya No: 45, Sıra No: 14, (22-1-1922).

BCA, Fon No: 93 00 20, Kutu No: 2, Dosya: 15, Sıra No: 3, (10-4-1922).

BCA, Fon No: 93 01 00, Kutu No: 2, Dosya No: 31, Sıra No: 23, (31-12-1919).

BCA, Fon No: 93 02 00, Kutu No: 2, Dosya No: 15, Sıra No: 3, (10-4-1922).

BCA, Fon No: 93 02 00, Kutu No: 3, Dosya No: 24, Sıra No: 3, (28-1-1923).

2) Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)-İstanbul

BOA, DH. EUM. EMN., Dosya No: 29, Gömlek No: 23, (12-5-1915).

BOA, DH. EUM. EMN., Dosya No: 109, Gömlek No: 60, (3-6-1913).

BOA, DH. İ. UM., Dosya No: 20-22, Gömlek No: 14-23, (20-12-1919).

BOA, DH. İ. UM., Dosya No: 20-30, Gömlek No: 14-56, (11-4-1922).

BOA, DH. İ. UM., Dosya No: 20-30, Gömlek No: 14-59, (13-4-1922).

BOA, HR. SYS., Dosya No: 2397, Gömlek No: 5, (4-1-1918).

BOA, HR. SYS., Dosya No: 2397, Gömlek Sıra No: 5, (21-1-1918).

BOA, HR. SYS., Dosya No: 2447, Gömlek No: 6, (26-1-1918).

BOA, HR. SYS., Dosya No: 2463, Gömlek No: 31, (13-11-1919).

BOA, HR. SYS., Dosya No: 2463, Gömlek No: 45, (8-12-1919).

BOA, HR. SYS., Dosya No: 2463, Gömlek No: 60, (26-1-1920).

BOA, YB. (21), Dosya No: 7, Gömlek No: 15, (12-5-1918).

BOA, YB. (21), Dosya No: 7, Gömlek No: 39, (5-5-1918).

BOA, YB. (21), Dosya No: 7, Gömlek No: 55, (14-4-1918).

3) Rusya Askerî Devlet Arşivi (RGVA)-Moskova

RGVA, Fond: 25859, Opis: 1, Delo: 10, L. 141.

RGVA, Fond: 25859, Opis: 1, Delo: 10, L. 219.

RGVA, Fond: 25859, Opis: 1, Delo: 10, L. 279.

RGVA, Fond: 25859, Opis: 1, Delo: 12, L. 337.

RGVA, Fond: 25859, Opis: 1, Delo: 10, L. 418.

RGVA, Fond: 25859, Opis: 1, Delo: 10, L. 431.

RGVA, Fond: 25896, Opis: 5, Delo: 178, L. 10.

RGVA, Fond: 25896, Opis: 8, Delo: 1, L. 119.

RGVA, Fond: 25896, Opis: 8, Delo: 1, L. 120.

RGVA, Fond: 25896, Opis: 8, Delo: 1, L. 123.

RGVA, Fond: 25896, Opis: 8, Delo: 1, L. 124.

RGVA, Fond: 25896, Opis: 8, Delo: 1, L. 125.

RGVA, Fond: 25896, Opis: 8, Delo: 1, L. 126.

RGVA, Fond: 25896, Opis: 8, Delo: 10, L. 53.

RGVA, Fond: 25896, Opis: 8, Delo: 10, L. 54.

RGVA, Fond: 25896, Opis: 8, Delo: 10, L. 57.

RGVA, Fond: 25896, Opis: 8, Delo: 10, L. 61.

RGVA, Fond: 25896, Opis: 8, Delo: 11, L. 110.

RGVA, Fond: 25896, Opis: 8, Delo: 11, L. 111.

RGVA, Fond: 25896, Opis: 8, Delo: 11, L. 113.

RGVA, Fond: 25896, Opis: 8, Delo: 11, L. 116.

RGVA, Fond: 25896, Opis: 8, Delo: 11, L. 117.

RGVA, Fond: 25896, Opis: 8, Delo: 11, L. 119.

4) Rusya Federasyonu Devlet Arşivi (GARF)-Moskova

GARF, Fond: P-130, Opis: 2, Ed. Xr.: 581, L. 9.

GARF, Fond: P-130, Opis: 2, Ed. Xr.: 581, L. 17.

GARF, Fond: P-130, Opis: 2, Ed. Xr.: 581, L. 28.

GARF, Fond: P-130, Opis: 2, Ed. Xr.: 742, L. 8.

GARF, Fond: P-130, Opus: 2, Ed. Xr.: 742, L. 11.
GARF, Fond: P-130, Opus: 2, Ed. Xr.: 742, L. 13.
GARF, Fond: P-130, Opus: 2, Ed. Xr.: 742, L. 15.
GARF, Fond: P-130, Opus: 2, Ed. Xr.: 742, L. 32.
GARF, Fond: P-130, Opus: 2, Ed. Xr.: 742, L. 41.
GARF, Fond: P-130, Opus: 2, Ed. Xr.: 742, L. 135.
GARF, Fond: P-130, Opus: 3, Ed. Xr.: 184, L. 11.
GARF, Fond: P-130, Opus: 3, Ed. Xr.: 184, L. 24.
GARF, Fond: P-130, Opus: 3, Ed. Xr.: 596, L. 7.
GARF, Fond: P-130, Opus: 3, Ed. Xr.: 598, L. 4.
GARF, Fond: P-130, Opus: 3, Ed. Xr.: 598, L. 6.
GARF, Fond: P-130, Opus: 4, Ed. Xr.: 496, L. 23.
GARF, Fond: P-130, Opus: 4, Ed. Xr.: 496, L. 24.
GARF, Fond: P-130, Opus: 4, Ed. Xr.: 496, L. 35.
GARF, Fond: P-130, Opus: 4, Ed. Xr.: 496, L. 70.
GARF, Fond: P-130, Opus: 4, Ed. Xr.: 496, L. 127.
GARF, Fond: P-130, Opus: 4, Ed. Xr.: 496, L. 141.
GARF, Fond: P-130, Opus: 4, Ed. Xr.: 496, L. 198.
GARF, Fond: P-130, Opus: 4, Ed. Xr.: 496, L. 202.
GARF, Fond: P-130, Opus: 5, Ed. Xr.: 847, L. 133.
GARF, Fond: P-200, Opus: 1, Delo: 287, L. 9.
GARF, Fond: P-200, Opus: 1, Delo: 287, L. 21.
GARF, Fond: P-200, Opus: 1, Delo: 287, L. 22.
GARF, Fond: P-200, Opus: 1, Delo: 287, L. 24.
GARF, Fond: P-200, Opus: 1, Delo: 287, L. 56.
GARF, Fond: P-200, Opus: 1, Delo: 287, L. 212.
GARF, Fond: P-440, Opus: 1, Delo: 15, L. 4.
GARF, Fond: P-440, Opus: 1, Delo: 15, L. 9.
GARF, Fond: P-440, Opus: 1, Delo: 15, L. 10.
GARF, Fond: P-440, Opus: 1, Delo: 15, L. 11.
GARF, Fond: P-440, Opus: 1, Delo: 15, L. 49.
GARF, Fond: P-440, Opus: 1, Delo: 15, L. 62.

GARF, Fond: P-440, Opus: 1, Delo: 16, L. 7.
GARF, Fond: P-440, Opus: 1, Delo: 16, L. 12.
GARF, Fond: P-440, Opus: 1, Delo: 17, L. 4.
GARF, Fond: P-440, Opus: 1, Delo: 17, L. 28.
GARF, Fond: P-440, Opus: 1, Delo: 17, L. 29.
GARF, Fond: P-440, Opus: 1, Delo: 17, L. 30.
GARF, Fond: P-440, Opus: 1, Delo: 17, L. 31.
GARF, Fond: P-440, Opus: 1, Delo: 17, L. 32.
GARF, Fond: P-440, Opus: 1, Delo: 17, L. 66.
GARF, Fond: P-440, Opus: 1, Delo: 19, L. 1.
GARF, Fond: P-440, Opus: 1, Delo: 21, L. 11.
GARF, Fond: P-440, Opus: 1, Delo: 21, L. 17.
GARF, Fond: P-440, Opus: 1, Delo: 21, L. 21.
GARF, Fond: P-440, Opus: 1, Delo: 23, L. 2.
GARF, Fond: P-440, Opus: 1, Delo: 23, L. 8.
GARF, Fond: P-440, Opus: 1, Delo: 23, L. 9.
GARF, Fond: P-440, Opus: 1, Delo: 23, L. 11.
GARF, Fond: P-440, Opus: 1, Delo: 23, L. 12.
GARF, Fond: P-440, Opus: 1, Delo: 25, L. 14.
GARF, Fond: P-440, Opus: 1, Delo: 25, L. 15.
GARF, Fond: P-440, Opus: 1, Delo: 25, L. 16.
GARF, Fond: P-440, Opus: 1, Delo: 25, L. 43.
GARF, Fond: P-440, Opus: 1, Delo: 26, L. 49.
GARF, Fond: P-440, Opus: 1, Delo: 27, L. 2.
GARF, Fond: P-440, Opus: 1, Delo: 27, L. 8.
GARF, Fond: P-446, Opus: 2, Delo: 3, L. 148.
GARF, Fond: P-446, Opus: 2, Delo: 42, L. 13.
GARF, Fond: P-446, Opus: 2, Delo: 42, L. 69.
GARF, Fond: P-446, Opus: 2, Delo: 42, L. 70.
GARF, Fond: P-446, Opus: 2, Delo: 42, L. 80.
GARF, Fond: P-446, Opus: 2, Delo: 43, L. 21.
GARF, Fond: P-446, Opus: 2, Delo: 43, L. 75.

GARF, Fond: P-446, Opus: 2, Delo: 43, L. 148.
GARF, Fond: P-446, Opus: 2, Delo: 43, L. 240.
GARF, Fond: P-1235, Opus: 93, Ed. Xr.; 163, L. 1.
GARF, Fond: P-1235, Opus: 93, Ed. Xr.; 163, L. 32.
GARF, Fond: P-1235, Opus: 93, Ed. Xr.; 163, L. 36.
GARF, Fond: P-1235, Opus: 93, Ed. Xr.; 163, L. 110.
GARF, Fond: P-1235, Opus: 93, Ed. Xr.: 163, L. 131.
GARF, Fond: P-1235, Opus: 93, Ed. Xr.: 163, L. 206.
GARF, Fond: P-1235, Opus: 93, Ed. Xr.: 163, L. 209.
GARF, Fond: P-1235, Opus: 93, Ed. Xr.: 163, L. 211.
GARF, Fond: P-1235, Opus: 94, Ed. Xr.: 109, L. 37.
GARF, Fond: P-1235, Opus: 94, Ed. Xr.: 109, L. 41.
GARF, Fond: P-1235, Opus: 94, Ed. Xr.: 109, L. 70.
GARF, Fond: P-1235, Opus: 94, Ed. Xr.: 109, L. 73.
GARF, Fond: 5402, Opus: 1, Ed. Xr.: 54, L. 1.
GARF, Fond: 5402, Opus: 1, Ed. Xr.: 54, L. 3.
GARF, Fond: 5402, Opus: 1, Ed. Xr.; 245, L. 13.
GARF, Fond: 5402, Opus: 1, Ed. Xr.; 245, L. 129.
GARF, Fond: 5402, Opus: 1, Ed. Xr.; 245, L. 130.
GARF, Fond: 5402, Opus: 1, Ed. Xr.: 245, L. 134.
GARF, Fond: 5402, Opus: 1, Ed. Xr.: 245, L. 138.
GARF, Fond: 5402, Opus: 1, Ed. Xr.: 245, L. 139.
GARF, Fond: 5402, Opus: 1, Ed. Xr.: 245, L. 287.
GARF, Fond: 5402, Opus: 1, Ed. Xr.: 542, L. 1.
GARF, Fond: 5402, Opus: 1, Ed. Xr.: 557, L. 13.
GARF, Fond: 5402, Opus: 1, Ed. Xr.: 557, L. 35.
GARF, Fond: P-5868, Opus: 1, Delo: 268, L. 8.
GARF, Fond: P-5881, Opus: 2, Delo: 860, L. 5.
GARF, Fond: P-5881, Opus: 2, Delo: 860, L. 37.
GARF, Fond: 6396, Opus: 1, Delo: 23, L. 36.
GARF, Fond: 6396, Opus: 1, Delo: 23, L. 45.
GARF, Fond: 6396, Opus: 1, Delo: 23, L. 44.

GARF, Fond: 6396, Opis: 1, Delo: 23, L. 74.

GARF, Fond: 6396, Opis: 1, Delo: 23, L. 178.

GARF, Fond: 6396, Opis: 1, Delo: 23, L. 240.

B. ARAŞTIRMA VE İNCELEME

- Abashidze, Medea: “The Caucasus, Historical Background” (Kafkasya, Tarihsel Arkaplan), **Caucasica: The Journal of Causian Studies**, Vol: 2, Tbilisi 1998.
- Acar, Kezban: **Ortaçağ’dan Sovyet Devrimi’ne Rusya**, İletişim Yayınları, İstanbul 2009.
- Adams, Lawrence A.: “The Reemergence of Islam in the Transcaucasus” (İslam’ın Güney Kafkasya’da Yeniden Ortaya Çıkışı), **Religion, State & Society**, Vol: 24, 1996.
- Akandere, Osman: “Damat Ferit Paşa’nın IV. Hükümeti Döneminde Kuvâ-i Millîye İleri Gelenleri Hakkında Verilen İdam Kararları”, **Atatürk Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı: 43, Bahar 2009.
- Akbulut, Ali: “Şark Harekâtı Öncesi Celalettin Arif Bey’in Erzurum’a Gelişi ve Erzurum’da Bazı Hadiseler”, **Atatürk Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 3, 1989.
- Akopyan, G. S.: **Stepan Şaumyan-Jizn i Deyatelnost (1878-1918)**, (Stepan Şaumyan: Hayatı ve Faaliyetleri [1878-1918]), İzdatelstvo Politiçeskoy Literaturıy, Moskva 1978.
- Aksun, Ziya Nur: **Enver Paşa ve Sarıkamış Hareketi**, Ötüken Yayınları, İstanbul 2005.
- Aksenenko, A. G.: **Borba Politiçeskih Partii Turtsii za Vliyanie na Molodyoj 1920-1980** (Türkiye’deki Siyasi Partilerin Gençliği Etkileme Mücadelesi 1920-1980), İzdatelstvo “Nauka”, Moskva 1986.
- Akşin, Sina, Koçak, Cemil, Özdemir, Hikmet, Boratav, Korkut, Hilav, Selahattin, Katoğlu, Murat ve Ödekan, Ayla: **Türkiye Tarihi**, Cem Yayınevi, 4. Cilt, İstanbul 2008.
- Aleksandrov, Viktor: **Kanlı Pazardan Ekim İhtilâline**, Çev: Fahrettin Ziya Fındıççı, Sahir Ertan, Sulhi

- Dönmez, Recai B. Okatan, Habora Kitapevi Yayınları, İstanbul 1970.
- Aleşkin, P. F. ve Vasilyev, Y. A.: **Krestyanskiye Vosstaniya v Rossii v 1918-1922 gg. (1918-1922 Yıllarında Rusya'da Köylü İsyamları)**, İzdatelstvo "Veçe", Moskva 2012.
- Alihanyan, Samvel D.: **G. K. Orjonikidze ve Ermenistan'da Sovyet İktidarının Kuruluşu**, Çev: Armenak Çaparidze, Umut Yayıncılık, İstanbul 2010.
- Aliyev, G. Z.: **Turtsiya v Period Pravleniya Mladoturok (1908-1918)**, İzdatelstvo "Nauka", Moskva 1972.
- Aliyev, İğrar: **İstoriya Azerbaydjana (Azerbaycan Tarihi)**, İzdatelstvo "ELM", Bakü 1995.
- Allahberdov, G. G., Kuzmin, H. F., Ribakov, M. V., Spirin, L. M. ve Andreev, A., R.: **İstoriya Krıma (Kırım Tarihi)**, İzdatelstvo "Bely Volk", Moskva 2002.
- Allworth, Edwart A.: **Tatars of The Crimea: Their Struggle for Survival (Kırım Tatarları: Hayatta Kalma Mücadelesi)**, Duke University Press, Durham and London 1988.
- Anişev, Anatoliy: **Oçerki İstorii Grajdanskoy Voynıy 1917-1920 (İç Savaş Tarihi Üzerine Denemeler 1917-1920)**, Gosudarstvennoye İzdatelstvo, Leningrad 1925.
- Anweiler, Oskar: **Rusya'da Sovyetler (1905-1921)**, Çev: Temel Keşoğlu, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1990.
- Aralov, S. İ.: **Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları**, Çev: Hasan Ali Ediz, Burçak Yayınevi, İstanbul 1967.
- Aralov, S. İ.: **Vospominaniya Sovyetskogo Diplomata 1922-1923 (Bir Sovyet Diplomatının Anıları [1922-1923])**, İzdatelstvo İnstituta Mejdunarodnih Otnoşeniy, Moskva 1960.

- Arhangelskiy, Vladimir: “Frunze”, **Jizn Zameçatelnih Lyudyey**, Cilt: 4, İzdatelstvo “Malaya Gvardiya”, Moskva 1970.
- Arlaruni, A. ve Gabidullin, H.: **Oçerki Panislamizma i Pantyurkizma v Rossii (Rusya’daki Pantürkizm ve Panislamizm Üzerine Denemeler)**, İzdatelstvo “Bezbojnik”, Moskva 1931.
- Arslan, Ali: “İnguşlar”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 22, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2000.
- Arşinov, Peter: **Ukrayna Anarşist Hareketi Mahnovşina 1918-1921**, Çev: Yeşim T. Başaran-Cemal Atila, Kaos Yayınları, İstanbul 1998.
- Ascher, Abraham: **Rus Devriminde Menşevikler**, Metis Yayınlar, İstanbul 1992.
- Aslan, Betül: “Yeni Belgeler Işığında Karakol Cemiyeti, Uşak Kongresi ve Karakol Cemiyetinin Bolşeviklerle Yaptığı Antlaşma”, **Atatürk Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 1, 2004.
- Aslan, Yavuz: “Millî Mücadele Döneminde Türk-Sovyet İlişkilerinde Molokanlar (Malakanlar) Sorunu”, **A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 18, Erzurum 2001.
- Aslan, Yavuz: **Mustafa Kemal-M. Frunze Görüşmeleri Türk-Sovyet İlişkilerinde Zirve**, Kaynak Yayınları, İstanbul 2002.
- Aslan, Yavuz: **Türkiye Komünist Fırkası’nın Kuruluşu ve Mustafa Suphi**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1997.
- Aşırılı, Akif: **Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Dönemi Basımında Kafkas İslam Ordusu**, Çev: Azad Ağaoğlu, Qısmet, Bakü 2008.
- Atatürk, Gazi Mustafa Kemal: **Nutuk**, Bizbize Basın Yayın Eğitim Hiz. San. Tic. Ltd. Şti, Ankara 2007.
- Atopov, V. İ., Maslyayev, V. E. ve **Volgograd**, İzdatelstvo “Stroyizdat”, Moskva

- Lipyavkin, A. F.: 1985.
- Auskiy, Stanislav: **Kazaki**, İzdatelskiy Dom “Neva”, Sankt-Peterburg 2001.
- Avalov, Zurab: **Nezavisimost Gruzii v Mejdunarodnoy Politike 1918-1921 gg. (1918-1921 Yıllarında Uluslararası Politikada Gürcistan’ın Bağımsızlığı)**, İzdatelstvo “İmprimerie De Navarre”, Parij 1924.
- Avcı, Cemal: “Millî Mücadele Döneminde Türk-Ermeni ve Gürcü İlişkileri”, **Atatürk Yolu Dergisi**, Cilt: IV, Sayı: 13, Mayıs 1994.
- Avetisyan, Grant: “İdeya Konfederativnogo Obedineniya Kavkazskih Respublik v 1918-1921 Godah” (Kafkas Cumhuriyetlerinin 1918-1921 Yıllarındaki Konfederatif Birliği Düşüncesi), **Caucasica: The Journal of Causian Studies**, Vol: 2, Tbilisi 1998.
- Avrich, Paul: **Rus Devriminde Anarşistler**, Çev: Celal Kanat, Metis Yayınları, İstanbul 1992.
- Avtorkhanov, Abdurrahman, Broxup, Marie Bennigsen, Bryan, Fanny E. B., Gammer, Moshe, Henze, Paul B. ve Lemercier-Quellejay, Chantal: **The North Caucasus (Kuzey Kafkasya)**, Hurst&Company, London 1992.
- Ayaz, H. Osman: **Rus İhtilâli’nden Sonra Kırım Türkleri**, (Yayımlanmamış Mezuniyet Tezi), İstanbul 1976.
- Aybars, Ergün: “Mustafa Suphi’nin Anadolu’ya Gelişi, Öldürülüşüyle İlgili Görüşler ve Erzurum’dan Trabzon’a Gidişiyle İlgili Belgeler”, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt: VIII, Sayı: 16, Ankara 1979-1980.
- Aydemir, Şevket Süreyya: **İkinci Adam (1884-1938)**, I. Cilt, Remzi Kitapevi, İstanbul 1988.
- Aydemir, Şevket Süreyya: **Tek Adam Mustafa Kemal**, Remzi Kitapevi, II. Cilt, İstanbul 1990.

- Aydoğan, Erdal ve Ortak, Şaban: **Dr. İbrahim Tali Bey'in Günlüğü**, Arba Yayınları 2000.
- Ayyıldız, Hakkı Raif: **Güneysel Kafkas Federasyonu (Gürcistan, Azerbaycan, Ermenistan)**, Merkez Basımevi, Azerbaycan 1936.
- Azer, Candan: **Babadan Oğula Güney Kafkasya: Türkiye-Güney Kafkasya İlişkileri**, Truva Yayınları, İstanbul 2011.
- Babayan, David: "Artsahskaya Problema i İdeologiya Pantyurkizma" (Dağlık Karabağ Sorunu ve Pantürkizm İdeolojisi), **21-ıy Vek**, No: 4 (20), 2011.
- Badem, Candan: **Çarlık Rusyası Yönetiminde Kars Vilayeti**, Birzamanlar Yayıncılık, İstanbul 2010.
- Bakar, Bülent: **Esir Şehrin Misafirleri Beyaz Ruslar**, Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2012.
- Bal, Halil: **Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Kuruluş Mücadelesi (1914-1918) ve Kafkas İslam Ordusu**, İdil Yayıncılık, İstanbul 2010.
- Bal, Halil: "Brest-Litovsk Antlaşması'ndan Sonra Türkiye ve Ermeniler", **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 5, 2004.
- Bal, Halil: "Kuzey Kafkasya'nın İstiklâli ve Türkiye'nin Askerî Yardımı 1917-1918", **Kafkas Araştırmaları III**, Ayrı Basım, İstanbul 1997.
- Bal, Halil: "Türkiye'nin Azerbaycan'a Askerî Yardımı: Kafkas İslam Ordusu ve Azerbaycan Millî Ordusunun Kurulması İçin Yapılan Çalışmalar (1918)", **Yedinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri II**, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2001.
- Barsegyan, H. A.: "Yeşyo Ob Odnom Falşivom Mife i Besçestnom Mifotvortse (Po Povodu Stati Zii Buniatova 'Mify i Mifotvortsy')", (Sahte Bir Mit ve Onursuz Bir Mit Yapımcısına Dair

[Ziya Bunyatov'un 'Mitler ve Mit Yapımcıları' Adlı Makalesi Bağlamında]],
Vestnik Obşestvenih Nauk Akademii Nauk Armyanskoy SSR, No: 1, 1990.

Başer, Alev Erkilet:

Ele Geçirilmeyen Toprak: Kuzey Kafkasya, Fecr Yayınevi, Ankara 2002.

Baykara, Hüseyin:

Azerbaycan İstiklâl Mücadelesi Tarihi, Gençlik Basımevi, İstanbul 1975.

Bayraktar, Rasim:

“Türkistanlı Aydınlarımızın Siyasî ve Yayın Mücadelesi: Mustafa Çokayoğlu ve Etrafındakiler”, **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 39, Erzurum 2013.

Bayur, Yusuf Hikmet:

Türk İnkılâbı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Cilt: 3, Ankara 1967.

Bayur, Yusuf Hikmet:

Türkiye Devletinin Dış Siyaseti, Mecmua Basımevi, İstanbul 1938.

Belen, Fahri:

Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi: 1915 Yılı Hareketleri, Genelkurmay Yayınevi, Ankara 1964.

Belen, Fahri:

Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi: 1918 Yılı Hareketleri, Kara Kuvvetleri Komutanlığı Yayınevi, Cilt: V, Ankara 1964.

Belen, Fahri:

Türk Kurtuluş Savaşı, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Yayınları, Ankara 1973.

Belyayev, D. P. ve Starikov, N. V.:

Rossiya Kırım İstoriya (Rusya Kırım Tarih), İzdatelstvo “Piter”, Sankt-Peterburg 2014.

Benbassa, Esther:

“Zionizm in the Ottoman Empire at the End of the 19th and the Beginning of the 20th Century” (Osmanlı İmparatorluğu’nda 19. Yüzyılın Sonu ve 20. Yüzyılın Başında Siyonizm), **Studies in Zionism**, Vol: 11, No: 2, 1990.

- Benhür, Çağatay: “1920’li Yıllarda Türk-Sovyet İlişkileri: Kronolojik Bir Çalışma”, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 24, Güz 2008.
- Bennigsen, Aleksandre A. ve Wimbush, S. Enders: **Muslim National Communism in the Soviet Union (Sovyetler Birliği’nde Müslüman Millî Komünizm)**, The University of Chicago Press, Chicago 1979.
- Bennigsen, Alexandre ve Quelquejay, Chantal: **Sultan Galiyev ve Sovyet Müslümanları**, Çev: Nezih Uzel, Hür Yayın, İstanbul 1981.
- Berkok, İsmail: **Kurtuluş Yolu**, İstanbul Matbaası, İstanbul 1960.
- Berkok, İsmail: **Tarihte Kafkasya**, İstanbul Matbaası, İstanbul 1958.
- Berzeg, Sefer E.: **Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti (1917-1922)**, I. Cilt, Birleşik Kafkasya Derneği Yayınları, İstanbul 2003.
- Besugolnıy, A.Y.: **General Biçerahov i Yego Kavkaskaya Armiya 1917-1919 (General Biçerahov ve Kafkasya Ordusu 1917-1919)**, Tsentrpoligraf, Moskva 2011.
- Bogaturov, A. D.: **Sistemnaya İstoriya Mejdunarodnih Otnoşeniy v Çetiryoh Tomah 1918-1991 (Sistemnaya İstoriya Mejdunarodnih Otnoşeniy v Çetiryoh Tomah 1918-1991)**, İzdatelstvo “Moskovskiy Raboçiy”, Moskva 2000.
- Bologov, N. A.: **Mirovaya İmperialistiçeskaya Voyna 1914-1918 gg.**, İzdatelstvo “Voyenno-Morskaya Akademiya RKKK”, Leningrad 1937.
- Bonç-Bruyeviç, V. D.: **Mirovaya İmperialistiçeskaya Voyna 1914-1918 gg. (Emperyalist Dünya Savaşı 1914-1918 Yılları)**, İzdatelstvo “Voyenno-Morskaya Akademiya RKKK”, Leningrad 1937.
- Bonç-Bruyeviç, V. D.: **Vospominaniya o Lenine (Lenin İle İlgili Anılar)**, İzdatelstvo “Nauka”, Moskva 1969.

- Braçev, V. S. ve Şubin, A.V.: **Masonry i Fevral'skaya Revolyutsiya 1917 Goda (Masonlar ve 1917 Yılı Şubat Devrimi)**, İzdatelstvo "Yauza Press", Moskva 2007.
- Bradley, John: **Civil War in Russia 1917-1920 (Rusya'da İç Savaş 1917-1920)**, Trowbridge-Esher, London 1975.
- Bugayev, Abdula Mahmudoviç: "Obrazovanie Avtonomiy Gorskih Narodov Severnogo Kavkaza: Stanovleniya" (Kuzey Kafkasya Dağlı Halkları Otonomisinin İnşası: Bir Varoluş), **Teoriya i Praktika Obşestvennogo Razvitiya**, No: 12, 2014.
- Bugayev, A.: **Oçerki İstorii Grajdanskoy Voyniy na Donu (Fevral-April 1918 g.) (Don Bölgesindeki İç Savaş Tarihi Üzerine Çalışmalar [Şubat-Nisan 1918])**, ZAO "Kniga", Rostov-na-Donu 2012.
- Bullock, David: **The Russian Civil War 1918-1922 (Rus İç Savaşı 1918-1922)**, Osprey Publishing, Newyork 2008.
- Buniyatov, Z. M.: **İstoriya Azerbaydjana po Dokumentam i Publikatsiyam (Yayınlarla ve Belgelere Göre Azerbaycan Tarihi)**, İzdatelstvo "ELM", Baku 1990.
- Burdjalov, E. N.: **Vtoraya Russkaya Revolyutsiya (İkinci Rus Devrimi)**, İzdatelstvo "Nauka", Moskva 1967.
- Butbay, Mustafa: **Kafkasya Hatıraları**, Haz: Ahmet Cevdet Canbulat, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1990.
- Carr, E. H.: **Bolşevik Devrimi 1917-1923**, Çev: Orhan Suda, Metis Yayınları, Cilt: 2, İstanbul 1998.
- Carr, E. H.: **Sovyet Rusya Tarihi-Bolşevik Devrimi 1917-1923 I**, Çev: Orhan Suda, Metis Yayınları, İstanbul 2006.
- Carr, E. H.: **Sovyet Rusya Tarihi-Bolşevik Devrimi 1917-1923 III**, Çev: Tuncay Birkan, Metis

- Yayımları, İstanbul 2004.
- Cebesoy, Ali Fuat: **Millî Mücadele Hatıraları**, Temel Yayınları, İstanbul 2000.
- Cebesoy, Ali Fuat: **Moskova Hatıraları Millî Mücadele ve Bolşevik Rusya**, Haz: Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul 2002.
- Chamberlin, William Henry: **The Russian Revolution 1917-1921**, Cilt: 1, Princeton University Press, Princeton-New Jersey 1987.
- Charques, Richard: **The Twilight of İmperial Russia (Emperyal Rusya'nın Çöküşü)**, Oxford University Press, London 1958.
- Cilasun, Emrah: **Mustafa Suphi ve Yoldaşlarını Kim Öldürdü?**, Agora Kitaplığı, İstanbul 2008.
- Cliff, Tony: **Bolşevikler ve Dünya Devrimi-Lenin 4**, Çev: Bernar Kutluğ, İde Yayınları, İstanbul 2000.
- Coquin, François-Xavier: **Rus İhtilâli**, Çev: Attila Tokatlı, Kitapçılık Ticaret Ltd Şirketi Yayınları, İstanbul 1966.
- Cummings, Sally N.: **Understanding Central Asia Politics and Contested Transformations (Orta Asya Politikasını Anlama ve Tartışmalı Dönüşümler)**, Routledge Taylor-Francis Group, London 2012.
- Çağlayan, Kaya Tuncer: **British Policy Towards Transcaucasia 1917-1921 (Güney Kafkasya'ya Yönelik Britanya Politikası 1917-1921)**, The Isis Press, İstanbul 2004.
- Çakıröz, Raci: **Çarlık ve Bolşevik Rusya'da 10. Yıl**, Belge Yayınları, İstanbul 1990.
- Çakmak, Fevzi: **Büyük Harpte Şark Cephesi Harekâtı**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010.
- Çalışkan, Ülkü: "Türk Kurtuluş Savaşında Sovyet Rusya'nın

- Malî ve Askerî Yardımları”, **Karadeniz Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 9, Bahar 2006.
- Çeçen, Anıl: **Çeçenistan Dosyası**, Yeni Avrasya Yayınları, Ankara 2002.
- Çehovskih, K. A.: **Sbornik Dokumentov po İstorii Revolyutsii i Grajdanskoy Voynıy v Zapadnoy Sibiri 1917-1921 gg. po Distipline “Oteçestvennaya İstoriya” (1917-1921 Yıllarında Batı Sibiryada İÇ Savaş ve Devrim Tarihi Belgelerinin “Anavatan Tarihi” Öğretisi Bağlamında Bir Derlemesi)**, İzdatelstvo Tomskogo Politehniçeskogo Universiteta, Tomsk 2010.
- Çernyabskiy, Georgiy: **Lev Trotskiy**, İzdatelstvo “Molodaya Gvardiya”, Moskva 2010.
- Çokay-oglu, Mustafa: **Turkestan Pod Vlastyu Sovetov (Sovyetlerin İktidarı Altındaki Türkistan)**, İzdatelstvo “Aykap”, Alma-Ata 1993.
- Çolak, Mustafa: “Osmanlı-Alman Rekabeti Çerçevesinde Kafkas Müslümanlarının Bağımsızlığı ve Bakü Meselesi (1917-1918)”, **History Studies: International Journal of History**, Vol: 6, No: 1, January 2014.
- Çolak, Özlem: **Lenin Döneminde Türk-Rus İlişkileri (1917-1923)**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta 2010.
- Daçyukov, B. D.: **İstoriya SSSR (Sovyetler Birliği Tarihi)**, İzdatelstvo “Mıysl”, Çast 1, Moskva 1970.
- Daleziou, Eleftheria: **Britain and The Greek-Turkish War and Settlement of 1919-1923: The Pursuit of Security by ‘Proxy’ in Western Asia Minor (Britanya, Yunan-Türk Savaşı ve 1919-1923 İskânı: Batı Anadolu’da ‘Vekâlet’ Üzerinden Bir Güvenlik Uğraşısı)**, (Yayımlanmış Doktora Tezi), Glasgow 2002.
- Danilov, V. P.: **Antonovşina: Krestyanskoye Vosstaniye v Tambovskoy Gubernii v 1920-1921 gg. (Antonovculuk: 1920-1921 Yıllarında**

- Tambov Vilayetindeki Köylü İsyanı),** Tipografiya “Firma Yulis”, Tambov 2007.
- Dayı, Esin: **Elviye-i Selâse’de (Kars, Ardahan, Batum) Millî Teşkilatlanma, Kültür ve Eğitim Vakfı Yayınları, Erzurum 1997.**
- Dawkins, Richard: **Gen Bencildir,** Çev: Tunç Tuncay Bilgin, Uygur Polat, Kuzey Yayınları, İstanbul 2014.
- Dejevsky, Mary: **The Britannica Guide to Russia (Britanika Rusya Rehberi),** Constable-Robinson Ltd, United Kingdom 2009.
- Deleon, Jak: **Beyoğlu’nda Beyaz Ruslar,** Remzi Kitabevi, İstanbul 1996.
- Demircan, Kadir: “Rusya İmparatorluğunu 300 Yıl Yöneten Romanov Ailesinin 100 Yıllık Efsanesi Anastasya”, **Bilim ve Teknik Dergisi,** Sayı: 542, Ocak 2013.
- Demoyan, Gayk: **Turtsiya i Karabahskiy Konflikt v Kontse XX - Naçale XXI Vekov (20. Yüzyılın Sonunda ve 21. Yüzyılın Başında Türkiye ve Karabağ Çatışması),** Avtorskoye İzdaniye, Yerevan 2006.
- D’encausse, Helene Carrere: **Lenin,** Çev: Ali Cevat Akkoyunlu, Doğan Kitap, İstanbul 2002.
- Denikin, A. İ.: **Oçerki Russkoy Smutıy (Rus İç Karışıklığı Üzerine Denemeler),** Tom: 3, İzdatelstvo “Slovo”, Berlin 1924.
- Denikin, A. İ.: **Oçerki Russkoy Smutıy (Rus İç Karışıklığı Üzerine Denemeler),** Tom: 4, Knigoizdatelstvo “Slovo”, Berlin 1925.
- Deryabin, A. ve Palasios-Fernandes, R.: **Grajdanskaya Voyna v Rossii 1917-1922 Belye Armii (Rusya’da İç Savaş 1917-1922 Beyaz Ordu),** İzdatelstvo “ACT”, Moskva 1998.
- Devlet, Nadir: **Millet ile Sovyet Arasında Ekim Devriminde Rusya Türklerinin Varoluş Mücadelesi,** Başlık Yayın Grubu, İstanbul

- 2011.
- Djivelegov, A. K.: **Armeniya i Turtsiya (Ermenistan ve Türkiye)**, İzdatelstvo “Pravda”, Moskva 1946.
- Doğanay, Rahmi: “Millî Mücadele Döneminde Türkiye, Sovyet Rusya ve İtilaf Devletlerinin Kafkas Politikaları”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 19, Sayı: 2, Elazığ 2009.
- Doğan, Cabir: **Enver Paşa'nın Yurtdışındaki Hayatı ve Mücadelesi**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta 1998.
- Dudoignon, Stephane A. ve Hisao, Kamatsu: **İslam in Politics in Russia and Central Asia (Early Eighteenth to Late Twentieth Centuries) (Rusya ve Orta Asya'da Siyasal İslam [Erken 18. Yüzyıldan Geç 20. Yüzyıla Kadar])**, Routledge, Abingdon 2009.
- Dukes, Paul: **A History of Russia Medieval, Modern, Contemporary (Rusya Tarihi Ortaçağ, Modern Çağ ve Günümüz)**, The Macmillan Press Ltd., London 1990.
- Durmuşoğlu, Yunus Gökalp: **Türkçü Mustafa Suphi'nin Sultan Galiyev'in Millî Komünizm Fikrinden Etkilenmesi ve Anadolu'ya Yönelik Sosyalist Faaliyetleri**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2013.
- Dündar, Ali Merthan: “Japonya Türk Tatar Diasporası”, **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 1, Kasım 2004.
- Edward, William, Allen, David ve Muratoff, Paul: **Caucasian Battlefields: A History of The Wars On the Turco-Caucasian Border 1828-1921 (Kafkas Savaş Alanları: 1828-1921 Tarihleri Arasında Rus-Kafkas Sınırdaki Savaşların Tarihi)**, Cambridge University Press, London 1953.
- Elçibekyan, A.: “Materialy k İstorii Turetsko-Daşnakskih Otnoşeniy v Kontse 1920 i Naçale 1921 gg”

- (1920'nin Sonu ve 1921'in Başındaki Türk-Taşnak İlişkilerinin Tarihine Dair Materyaller), **İzvestiya Akademii Nauk Armyanskoy SSR**, No: 9, 1951.
- Elleinstein, Jean: **Devrimler Devrimi**, Çev: Babür Kuzucu, Hür Yayınevi, İstanbul 1970.
- Erdem, Hamit: **Mustafa Suphi: Bir Yaşam Bir Ölüm**, Sel Yayıncılık, İstanbul 1999.
- Erickson, Edward J.: **Mustafa Kemal Atatürk**, Osprey Publishing, Oxford 2013.
- Erickson, Edward J.: "The Armenians and Ottoman Military Policy 1915" (Ermeniler ve Osmanlı Askeri Politikası 1915), **War in History (Tarihte Savaş)**, Cilt: 15, Sayı: 2, 2008.
- Erickson, John: **Russia War, Peace and Diplomacy (Rus Savaşı, Barış ve Diplomasi)**, Wiedenfield-Nicolson, London 2004.
- Felştinskiy, Yuriy: **Kruşeniye Mirovoy Revolyutsii, Brestkiy Mir: Oktyabr 1917-Noyabr 1918 (Dünya Devriminin Çöküşü, Brest-Litovsk Antlaşması: Ekim 1917-Kasım 1918)**, İzdatelstvo "Terra", Moskva 1992.
- Finke, Kerolayn: **İstoriya Osmanskoy İmperii (Osmanlı İmparatorluğu Tarihi)**, İzdatelstvo "ACT", Moskva 2010.
- Footman, David: **Civil War in Russia (Rusya'da İç Savaş)**, Frederick A. Praeger, Newyork 1962.
- Frederic, J., Fleron, Jr., Erick, P. Hoffman ve Robbin, F. Laird: **Soviet Foreign Policy: Classic and Contemporary Issues (Sovyet Dış Politikası: Klasik ve Güncel Sorunlar)**, Aldine De Gruyter, Newyork 1991.
- Frunze, M. V.: **Pyataya Godovşina Sovyetskoy Vlasti (Sovyet İktidarının Beşinci Yıldönümü)**, Gospolitizdat, Moskva 1960.
- Furat, Ayşe Zişan: "Berlin Antlaşması Sonrasında Balkanlar'da Cemaat-i İslamiyelerin Teşekküllü (1878-

- 1918)", **Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi (OTAM)**, Sayı: 33, Bahar 2013.
- Gadjiyev, B. İ.: **Dagestan v İstorii i Legendah (Tarihte ve Efsanelerde Dağıstan)**, Dagknigoizdat, Mahaçkala 1965.
- Gafarov, Vasif: "Russko-Turestkoye Sblijeniye i Nezavisimost Azerbaydjana (1919-1921)" (Rus-Türk Yakınlaşması ve Azerbaycan'ın Bağımsızlığı [1919-1921]), **Kavkaz i Globalizatsiya**, Cilt: 4, Sayı: 1-2, 2010.
- Galip, Arslan: "Nikola Buharin'in "Savaş Komünizmi" Dönemindeki Bazı Tezleri Üzerine", **Birikim Dergisi**, Sayı: 36, Şubat 1978.
- Galiyev, Sultan: **Bütün Eserleri**, Haz: Özgür Erdem, İleri Yayınları, İstanbul 2006.
- Gasparyan, A. S.: **Pravda o Kronşadtde: Oçerk Geroičeskoj Borby Kronşadtsev Protiv Diktaturıj Kommunističeskoj Partii, s Kartoj Kronşadtta, Yego Fortov i Finskogo Zaliva (Kronstad Hakkındaki Gerçekler: Kronstad, Limanları ve Fin Körfezi'nin Haritasıyla Kronstadlıların Komünist Parti'nin Diktatörlüğüne Karşı Verdiği Mücadele)**, İzdaniye Gazetıj "Volya Rossii", Praga 1921.
- Gasratyan, M. A., Oreşkova, S. F. ve Petrosyan, Y. A.: **Oçerki İstorii Turtsii (Türkiye Tarihi Üzerine Denemeler)**, İzdatelstvo "Nauka", Moskva 1983.
- Gatagova, L. S., İsmail-Zade, D. İ., Kotov, V. İ., Nekrasov, A. M. ve Trepavlov, V. V.: **Rossiya i Severnyj Kavkaz: 400 Let Voynıj? (Rusya ve Kuzey Kafkasya: 400 Yıllık Savaş mı?)**, İzdatelskiy Tsentri İnstituta Rossiyskoj İstorii RAN, Moskva 1998.
- Gedikli, Yusuf: **Bekirağa Bölüğü'nden Türkistan'a Yaver Muhiddin Bey'in Hatıraları**, Ufuk Ötesi Yayınları, İstanbul 2003.
- Gerasimenko, N. V.: **Batko Mahno**, Gosudarstvennoye

- İzdatelstvo, Leningrad 1928.
- Gigineişvili, O. İ., Danilov, V. İ., Oreşkova, S. F. ve Şamsutdinov, A. M.: **Velikiy Oktyabr i Turtsiya (Büyük Ekim ve Türkiye)**, İzdatelstvo “Metsniereba”, Tbilisi 1982.
- Gingeras, Ryan: “The Sons of Two Fatherlands: Turkey and The North Caucasian Diaspora 1914-1923” (İki Anavatanın Çocukları: Türkiye ve Kuzey Kafkasya Diasporası 1914-1923), **European Journal of Turkish Studies**, 2011.
- Gins, G. K.: **Sibir, Soyuzniki i Kolçak (Sibirya, Müttefikler ve Kolçak)**, İzdatelstvo “Ayrıs Press”, Moskva 2008.
- Gorkiy, Maksim, Molotov, V., Vorosilov, K., Kirov, S., Jdanov, A. ve Stalin, J.: **1917 Sovyet Devrimi**, Çev: Alaattin Bilgi, Evrensel Basım, Cilt: 1, İstanbul 2004.
- Gorkiy, M., Molotov, V., Vorosilov, K., Kirov, S., Jdanov, A., Jdanov, A. ve Stalin, J.: **1917 Sovyet Devrimi II**, Çev: Özlem Koşar, Evrensel Basım Yayın, İstanbul 2004.
- Gorohov, İ., Zamyatin, L. ve Zemskov, İ.: **G. V. Çiçerin-Diplomat Leninskoy Şkolıy (G. V. Çiçerin: Lenin Ekolü'nün Diplomatı)**, İzdatelstvo Politiceskoy Literaturıy, Moskva 1973.
- Gökdemir, Ahmet Ender: **Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1989.
- Gökgöz, Saime Selenga: “Finlandiya Türkleri ve Türk Hariciyesinin Siyaseti”, **Bilig Dergisi**, Sayı: 47, Güz 2008.
- Gök, Sultan: “Türkistan Mücadelesi ve Basmacılar”, **Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi**, 2 (1), 2012.
- Grimm, E. D.: **Kak Bolşeviki Zahvatili Vlast na Rusi (Bolşevikler Rusya'da İktidarı Nasıl Ele Geçirdiler)**, İzdatelstvo “Narodnaya Polza”, Rostov Na Donu 1919.
- Gumilyov, Lev: **Ot Rusi k Rossii (Rus'tan Rusya'ya Kadar)**, İzdatelstvo “EKSMO”, Moskva

- 2009.
- Guzarov, V. N. ve Guzarova, N. İ.: **Oteçestvennaya İstoriya s Drevneyşih Vremen do Naşih Dney (Eski Zamanlardan Gümümüze Anavatan Tarihi)**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Tomsk 2008.
- Gültekin, Mehmet Bedri: **Sultan Galiyev Eleştirisi**, Kaynak Yayınları, İstanbul 1999.
- Gündüz, Ahmet: “1917 Bolşevik İhtilâlinin Türk Dünyasındaki Yansımaları”, **Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi**, Cilt: 6, Sayı: 1, Kırşehir, 2005.
- Gürbüz, Musa: “Paris Barış Konferansı ve Sadri Maksudi'nin Türkiye'yi Savunma Mücadelesine Bir Örnek”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Dergisi**, Cilt: 5, Sayı: 17.
- Gürün, Kâmuran: **Dış İlişkiler ve Türk Politikası**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1983.
- Gürün, Kâmuran: **Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991.
- Haçapuridze, G. V.: **Borba Gruzinskogo Naroda za Ustanovleniye Sovyetskoy Vlasti (Gürcü Halkının Sovyet İktidarının İnşası İçin Verdiği Mücadele)**, Gosudarstvennoye İzdatelstvo Politiçeskoy Literaturiy, Moskva 1956.
- Haçaturyan, R.: “Krah Turetskoy Agressii s Sovyetskoy Armenii v 1920-1921 Godah” (1920-1921 Yıllarında Sovyet Ermenistanı'na Yönelik Türk Saldırganlığının İflası), **İzvestiya Akademii Nauk Armyanskoy SSR**, No: 8, 1952.
- Harçenko, T. M., Oçkurova, O. Y. ve Rudiçeva, İ. İ.: **100 Znamenitih Lyudey Ukrainy (Ukrayna'nın 100 Ünlü İnsanı)**, İzdatelstvo “Folio”, Harkiv 2004.

- Harris, George S.: **Türkiye’de Komünizmin Kaynakları**, Çev: Enis Yedek, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1979.
- Hart, B. H. Liddell: **History of The First World War (Birinci Dünya Savaşı Tarihi)**, Pan Books, London 1972.
- Hasanlı, Camil: **SSSR-Turtsiya: Ot Neytraliteta k Holodnoy Voyne (1939-1953) (SSCB-Türkiye: Tarafsızlıktan Soğuk Savaş’a [1939-1953])**, Tsentr Propagandiy, Moskva 2008.
- Hasanlı, Cemil: **Azerbaycan Tarihi 1918-1920**, Çev: Aslan Erturun, Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, Ankara 1998.
- Hasanlı, Cemil: “Kars Conference: Known and Unknown Facts” (Kars Konferansı: Bilinen ve Bilinmeyen Gerçekler), **IRS Our History**, No: 6, 2011.
- Hasanlı, Cemil: **Russkaya Revolyutsiya i Azerbaydjan: Trudny Put k Nezavisimosti (1917-1920) (Rus Devrimi ve Azerbaycan: Bağımsızlığa Giden Çetin Yol [1917-1920])**, Izdatelstvo “Flinta”, Moskva 2011.
- Hatunoğlu, Nurettin: “Buhara’daki Ceditçilik Hareketi ve Yaş Buharalılar”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 38, Konya, Güz 2015
- Hayit, Baymirza: **Basmaçılar: Türkistan Millî Mücadele Tarihi (1917-1934)**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1997.
- Hayit, Baymirza: **Sovyetler Birliği’ndeki Türklüğün ve İslamın Bazı Meseleleri**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını, İstanbul 1987.
- Helmreich, Paul C.: **From Paris to Sévres (Paris’ten Sevr’e)**, Ohio State University, Columbus 1974.
- Hızal, Ahmet Hazer: **Kuzey Kafkasya**, Orkun Yayınları, Ankara 1961.

- Hill, Christopher: **Lenin and The Russian Revolution (Lenin ve Rus Devrimi)**, The English Universities Press Ltd, London 1957.
- Hind, Joseph Winton: **Lloyd George and The Turkish Question: An Examination of Lloyd George's Turkish Policy 1918-1922 (Lloyd George ve Türk Meselesi: Lloyd George'nin 1918-1922 Yıllarındaki Türk Politikasına Dair Bir İnceleme)**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Vancouver 1978.
- Hosking, Geoffrey: **Rusya ve Ruslar Erken Dönemden 21. Yüzyıla**, İletişim Yayınları, Çev: Kezban Acar, İstanbul 2011.
- Hostler, Charles Warren: **Türken und Sowjets (Türkler ve Sovyetler)**, Alfred Metzner Verlag, Berlin 1960.
- Hovannisian, Richard G.: **Armenia On the Road to Independence 1918 (Bağımsızlığa Giden Yolda Ermenistan 1918)**, University of California Press, California 1969.
- Hunter, Shireen T.: **Islam in Russia: The Politics of Identity and Security (Rusya'da İslam: Kimlik ve Güvenlik Politikası)**, M. E. Sharpe, New York 2004.
- Hurç, Yakup: **Türkiye'nin Karabağ Politikası**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş 2008.
- İleri, Rasih Nuri: **Türkiye Komünist Partisi Gerçeği ve Bilimsellik**, Anadolu Yayınları, İstanbul 1976.
- İmanov, Vügar: **Azerbaycan-Osmanlı İlişkileri (1918)**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2006.
- İmzasız: "Âfâk-ı Siyasî", **Sabah**, Sayı: 10694, 23 Ağustos 1919.
- İmzasız: **Afganistan Üzerine Araştırmalar**, Tarih ve

Tabiat Vakfı Yayınları, İstanbul 2002.

- İmzasız “Atatyurk”, **100 Çelovek Kotoriye İzmenili Hod İstorii (Tarihin Gidişatını Değiştiren 100 Kişi)**, Degastoni, Sayı: 61.
- İmzasız “Azerbaydjan Pered Denikinım” (Denikin Öncesi Azerbaycan), **Nabat**, No: 19, Vtornik, 27 Maya 1919.
- İmzasız **Bolşeviki Latvii v Borbe za Pobedu Oktyabrya (Ekim Devrimi'nin Zaferi İçin Mücadele Eden Letonya Bolşevikleri)**, İzdatelstvo “Zinatne”, Riga 1967.
- İmzasız “Bolşeviklerin Taarruzu”, **Dersaadet**, Sayı: 5, 14 Temmuz 1920.
- İmzasız “Borba s Panami i Vrangelim” (Soylular ve Vrangell ile Mücadele), **Znamya Revolyutsii**, No: 203, Tomsk, Çetverg, 23 Sentyabrya 1920.
- İmzasız **Borba za Sovyety na Severe (1918-1919) (Kuzeyde Sovyetler İçin Mücadele [1918-1919])**, İstpart Arhangelskogo Gubkoma VKP, İzdatelstvo “Priziv”, Arhangelsk 1926.
- İmzasız **Caucasian Review**, Institute For The Study of The USSR, No: 3, Münich 1959.
- İmzasız **Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-2000**, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, Cilt: 1, İstanbul 2005.
- İmzasız “Damat Ferit Paşa'nın Nihayet-i Sükûtu”, **İstiklâl Gazetesi**, Sayı: 267, 3 Ekim 1919.
- İmzasız “Deklaratsiya Zakavkazkogo Pravitelstva 14 Aprelya” (Güney Kafkasya Hükümeti'nin 14 Nisan Tarihli Deklarasyonu), **Narodnaya Vlast**, No: 27, Terek, Voskresenye, 15 Maya 1918.
- İmzasız **Dekretiy Sovyetskoy Vlasti: 25 Oktyabrya 1917-16 Marta 1918 (Sovyet İktidarının Kararnameleri: 25 Ekim 1917-16 Mart**

- 1918), Gosudarstvennoye İzdatelstvo Politiçeskoj Literaturıy, Tom: I, Moskva 1917.
- İmzasız “Dekret o Zemle” (Toprak Kararnamesi), **İzvestiya**, No: 209, Petrograd, 28 Oktyabrya 1917.
- İmzasız **Deutscher Reichsanzeiger**, No: 36, Montag, 11 Februar 1918.
- İmzasız “Dogovor s Turtsiyey” (Türkiye İle Yapılan Antlaşma), **İzvestiya (Organ TSİK Sovyetov Turkmenskoy Respubliki)**, No: 76, Subbota, 9 Aprelya 1921.
- İmzasız **Dokumentıy Vneşney Politiki SSSR (SSCB'nin Dış Politika Belgeleri)**, Gospolitizdat, Tom: III, Moskva 1959.
- İmzasız **Dokumentıy Vneşney Politiki SSSR (SSCB'nin Dış Politika Belgeleri)**, Gosudarstvennoye İzdatelstvo Politiçeskoj Literaturıy, Tom: IV, Moskva 1960.
- İmzasız **Dünya Savaşları Ansiklopedisi**, Genel Yönetmen: Atilla Aksoy, Görsel Yayınları, Cilt: 3, İstanbul 1983.
- İmzasız “Ekalliyetlerin Hakkı”, **Türk Dünyası**, Sayı: 83, 9 Aralık 1919.
- İmzasız **Gündoğumunu Görmek - Birinci Doğu Halkları Kurultayı Bakü 1920**, Çev: Derviş Okan, Sorun Yayınları, İstanbul 2006.
- İmzasız “Heyet-i Murahasa ve Muahede-i Sulhiyemiz”, **Dersaadet**, Sayı: 5, 14 Temmuz 1920.
- İmzasız “İngilizlerle Kızıllar ve Lehler”, **Dersaadet**, Sayı: 82, 5 Ekim 1920.
- İmzasız **İnostrannaya Voyennaya İnterventsiya i Grajdanskaya Voyna v Sredney Azii i Kazahstane (Orta Asya ve Kazakistan'da İç Savaş ve Dış Askerî Müdahale)**,

İzdatelstvo Akademii Nauk Kazahskoy SSR,
Tom: 1, Alma-Ata 1963.

İmzasız

İstoriya Grajdanskoy Voynıy (İç Savaş Tarihi), İnstitut Marksizma-Leninizma, Gosudarstvennoye İzdatelstvo Politiçeskoy Literaturıy, Tom: 3, Moskva 1958.

İmzasız

İstoriya Grajdanskoy Voynıy (İç Savaş Tarihi), İnstitut Marksizma-Leninizma, Gosudarstvennoye İzdatelstvo Politiçeskoy Literaturıy, Tom: 4, Moskva 1959.

İmzasız

İstoriya Turtsii (Türkiye Tarihi), Pervod: Y. E. Golman, Tom: 3, Moskovskiy İnstitut Vostokovedeniya İmeni N. N. Narimanova, Moskva 1937.

İmzasız

Kişisel Kitaplar, **Rus İhtilâli-Galipler ve Mağluplar**, Sayı: 19, Ankara 1968.

İmzasız

“K Nezavisimosti Sev. Kav.” (Kuzey Kafkasya'nın Bağımsızlığı Üzerine), **Narodnaya Vlast**, No: 27, Terek, Voskresenye, 5-go Maya 1918.

İmzasız

Letopis po Voskresenskomu Spisku (Voskresen Yıllığı), Tipografiya Eduarda Pratsa, Sanktpeterburg 1856.

İmzasız

“Manda İster miyiz?”, **Memleket**, Sayı: 180, 10 Ağustos 1919.

İmzasız

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Cilt: 1, Devre: 3, İçtima Senesi: 4, 24 Kânunuevvel 1333.

İmzasız

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Cilt: 2, Devre: 3, İçtima Senesi: 4, 14 Şubat 1334.

İmzasız

“Mirnye Peregovorıy v Trapezunde” (Trabzon'da Barış Görüşmeleri), **Narodnaya Vlast**, No: 27, Terek, Voskresenye, 5 Maya 1918.

İmzasız

Mustafa Suphi, Kavgası ve Düşünceleri, İno-Türk Ajansı Yayınları, Tarihsel Belgeler

Dizisi: 1, Bruxelles 1974.

- İmzasız **Mustafa Suphi ve Yoldaşları: 28-29 Ocak 1921'i Unutma**, Haz: İno-Türk Ajansı, Güncel Yayınları, İstanbul 1977.
- İmzasız “Nado Vzyatsa za Vrangelya” (Vrangel'i Ortadan Kaldırmak Lazım), **Komunist**, No: 93, Sreda, 28 İyulya 1920.
- İmzasız “Na Krasnıh Frontah” (Kızıl Cephelerde), **İzvestiya (Organ TSİK Sovyetov Turkestanskoy Respubliki)**, No: 166, Sreda, 6 Avgusta 1919.
- İmzasız “Novosti Dnya” (Günün Haberleri), **Golos Sibiri**, No: 5, Voskresenye, 22 Dekabrya 1918.
- İmzasız “Novosti Dnya”, **Golos Sibiri**, No: 22, Voskresenye, 2 Şubat 1919.
- İmzasız “Obozreniye Voynıy” (Savaşa Genel Bir Bakış), **Letopis Voynıy (Savaş Yıllığı)**, Petrograd, Sayı: 3, 6 Sentyabrya 1914.
- İmzasız “Obozreniye Voynıy” (Savaşa Genel Bir Bakış), **Letopis Voynıy (Savaş Yıllığı)**, Petrograd, Sayı: 9, 18 Oktyabrya 1914.
- İmzasız **Oktyabrskaya Revolyutsiya: Memuarıy (Ekim Devrimi: Anılar)**, İzdatelstvo “Terra-Knijnyy Klub”, Moskva 1999.
- İmzasız “O Posledstviyah” (Sonuçlar Hakkında), **Bakinskiy Raboçiy**, No: 147, Baku, Subbota, 27 İyulya 1918.
- İmzasız “O Zadaçah Proletariata v Dannoy Revolyutsii” (Bu Devrimde Proleteryanın Görevleri Üzerine), **Pravda**, No: 26, Petrograd, 7 Aprelya (20 Aprelya) 1917.
- İmzasız “Padeniye Batuma” (Batım'un Düşüşü), **Narodnaya Vlast**, No: 14, Terek, Sreda, 17 Aprelya 1918.

- İmzasız “Pokoreniye Taşkenta” (Taşkent’in Fethi), **İzvestiya (Organ TSİK Sovyetov Turkestanskoy Respubliki)**, No: 199, Voskreseniye, 14 Sentyabrya 1919.
- İmzasız “Posle Razgroma Vrangelya” (Vrangel’in Bozgunundan Sonra), **Komunist**, No: 188, Çetverg, 18 Noyabrya 1920.
- İmzasız “Po Sovyetskomu Azerbaydjanu” (Sovyet Azerbaycan’ı Üzerine), **Komunist**, No: 96, Subbota, 31 İyulya 1920.
- İmzasız **Pribaltiyskiye İssledovaniya v Rossii (Rusya’daki Baltık Araştırmaları)**, Sostaviteli: M. A. Vilkov, V. V. Simindey, İzdatelskiy Tsentr Fonda “İstoriçeskaya Pamyat”, Moskva 2015.
- İmzasız **P. Stuçka – Revolyutsioner, Mıslitel i Gosudarstvenniy Deyatel (Pyotr Stuçka – Devrimci, Düşünür ve Devlet Adamı)**, İzdatelstvo “Zvaygzne”, Riga 1965.
- İmzasız “Radiotelegrammiy”, **Bakinskiy Raboçiy**, No: 34, Bakû, Vtornik, 26 Fevralya 1918.
- İmzasız “Reç Tovarişa Kameneva” (Yoldaş Kamenev’in Konuşması), **Raboçiy Put**, No: 11, Petrograd, 14 Sentyabrya (1 Sentyabrya) 1917.
- İmzasız “Revolyutsiya v Moskve” (Moskova’da Devrim), **Pravda**, No: 1, Petrograd, 5 Marta (18 Marta) 1917.
- İmzasız “Rost Bolşevizma v Sibirskih Kazaçestvah” (Bolşevizmin Sibiry Kazakları Arasındaki Yükselişi), **İzvestiya**, No: 168, Pyatnitsa, 8 Avgusta 1919.
- İmzasız **Russkaya Letopis po Nikonovu Spisku (Rus Nikonov Yıllığı)**, İzdatelstvo “İmperskaya Akademiya Nauk”, Sanktpeterburg 1767.
- İmzasız “Severnıy Kavkaz (The Northern Caucasus)”,

- Caucasian Review**, Institute for The Study of the USSR, No: 10, Münich, 1960.
- İmzasız “Sibirya Hükümetleri”, **Dersaadet**, Sayı: 59, 12 Eylül 1920.
- İmzasız “Siyaset”, **Tanin**, Sayı: 3201, 10 Kasım 1917.
- İmzasız “Smert Kornilova” (Kornilov’un Ölümü), **Narodnaya Vlast**, No: 14, Terek, Sreda, 17 Aprely 1918.
- İmzasız “Sobitiya na Kyurdamirskom Fronte po Opisaniyu Tifliskih Gazet” (Tiflis Gazetelerine Göre Kürdemir Cephesi’ndeki Olaylar), **Bakinskiy Raboçiy**, No: 130, Baku, Subbota, 6 İyulya (23 İyunya) 1918.
- İmzasız “Sotsial-Demokratiçeskaya Partiya” (Sosyal-Demokrat Parti), **Pravda**, No: 1, Petrograd, 5 Marta (18 Marta) 1917.
- İmzasız **Sovyetsko-Germanskiye Otnoşeniya ot Peregovorov v Brest-Litovske do Podpisaniya Rapallskogo Dogovora (Brest-Litovsk’taki Müzakerelerden Rapallo Antlaşması’na Kadar Sovyet-Alman İlişkileri)**, Sbornik Dokumentov 1 1917-1918 g., İzdatelstvo Politiçeskoy Literaturiy, Moskva 1968.
- İmzasız “Sulh Hakkında Mühim Sözler”, **Vakit Gazetesi**, Sayı: 321, 12 Eylül 1918.
- İmzasız “Syezd Narodov Vostoka” (Doğu Halkları Kongresi), **Znamya Revolyutsii**, No: 203, Tomsk, Çetverg, 23 Sentyabrya 1920.
- İmzasız “Şark Cephesi’nde”, **Vakit Gazetesi**, Sayı: 316, 7 Eylül 1918.
- İmzasız **The Eastern Question: Imperialism and the Armenian Community (Doğu Soğunu: Emperyalizm ve Ermeni Cemaati)**, Institute for the Study of Turkish Culture, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1987.

- İmzasız “The Republic of Armenia (1918-1920) On the Occasion of its 90th Anniversary” (Ermenistan Cumhuriyeti [1918-1920] 90. Yıldönümü Münabeseti Üzerine), **The Armenian Cause**, Vol: XI, No: 2, May 2008.
- İmzasız “Turtsiya” (Türkiye), **Komunist**, No: 89, Pyatnitsa, 23 İyulya 1920.
- İmzasız “Turtsiya v Borbe za Svoye Osvobojdeniye” (Türkiye Kendi İstiklâl Mücadelesinde), **Turkestanskaya Pravda**, Sayı: 89, Pyatnitsa, 3 Noyabrya 1922.
- İmzasız **Türk İstiklâl Harbi III. Cilt Doğu Cephesi (1919-1921)**, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1995.
- İmzasız **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2000.
- İmzasız **Türkler (Osmanlı)**, Yeni Türkiye Yayınları, Cilt: 13, Ankara 2002.
- İmzasız **Türkler**, Yeni Türkiye Yayınları, Cilt: 16, Ankara 2002.
- İmzasız **Türk-Rus İlişkileri Üzerine Makaleler**, Tarih ve Uygarlık Dizisi-4, Doğu Kitapevi, İstanbul 2012.
- İmzasız “Von Arç’ın Nutku”, **Tanin**, Sayı: 3508, 16 Eylül 1918.
- İmzasız **Vospominaniya Gindenburga (Hindenburg’un Anıları)**, Perevodçik: L. Şeglo, Tsentralnoye Kooperativnoye İzdatelstvo “Mıysl”, Petrograd 1922.
- İmzasız “Vostok” (Doğu), **Komunist**, No: 243, Çetverg, 27 Yanvarya 1921.
- İmzasız “Vostok”, **Komunist**, No: 247, Vtornik, 1 Fevralya 1921.

- İmzasız “Vozzvaniye Ali-Hadji k Narodam Dagestana i Severnogo Kavkaza” (Ali Hacı'nın Dağıstan ve Kuzey Kafkasya Halklarına Çağrısı), **Bakinskiy Raboçiy**, No: 107, Bakü, Subbota, 8 İyunya (26 Maya) 1918.
- İmzasız “V Posledniy Ças” (Son Saatte), **Narodnaya Vlast**, No: 27, Terek, Voskresenye, 15 Maya 1918.
- İmzasız “V Rossii” (Rusya'da), **Narodnaya Vlast**, No: 15, Terek, Çetverg, 18 Aprelya 1918.
- İmzasız “V Sovyetskoy Rossii” (Sovyet Rusya'da), **İzvestiya (Organ TSİK Sovyetov Turkestanskoy Respubliki)**, No: 48, Pyatnitsa, 4 Marta 1921.
- İmzasız “V Zakavkazye” (Güney Kafkasya'da), **Narodnaya Vlast**, No: 14, Terek, Sreda, 17 Aprelya 1918.
- İmzasız “Yeni Kabine”, **Sabah**, Sayı: 10701, 20 Mayıs 1919.
- İmzasız “Za Krasnoy Çertoy” (Kızıl Sınırın Ötesi), **Komunist**, Sayı: 89, Terek, Pyatnitsa, 23 İyulya 1920.
- İmzasız “Za Krasnoy Çertoy”, **Komunist**, No: 188, Çetverg, 18 Noyabrya 1920.
- İmzasız “Zat-ı Şahanenin Fikirleri ve Ümitleri”, **İstiklâl**, Sayı: 265, 1 Ekim 1919.
- İmzasız “4-y Plenum Turtsika” (Türkistan Merkezî Yürütme Komitesi'nin 4. Genel Kurulu), **İzvestiya (Organ TSİK Sovyetov Turkmenskoy Respubliki)**, No: 155, Vtornik, 18 İyulya 1922.
- İnalçık, Halil: **Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl 1491-1992**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.
- İnç, Mustafa: **Doğu Halkları Kurultayı (Bakü 1920)**, Bir Harf Yayınları, İstanbul 2007.

- İndjikyan, Oganés: “Armyanskiy Vopros i Sovyetsko-Turetskie Otnoşeniya” (Ermeni Meselesi ve Türk-Sovyet İlişkileri), **The Herald of Social Sciences**, Vol: 6, No: 16, 1988.
- İnönü, İsmet: **Hatıralar**, Haz: Sabahattin Selek, 1. Kitap, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1985.
- İvanov, V. V.: **Severniy Kavkaz i Zakavkazye v 1900-1991 gg. (1900-1991 Yıllarında Kuzey Kafkasya ve Güney Kafkasya)**, İzdatelstvo “Am GPGU”, Komsomolsk na Amure 2010.
- İzzet, Süleyman: “Büyük Harpte (1334-1918) 15. Piyade Tümeninın Azerbaycan ve Şimali Kafkasya’daki Hareket ve Muharebeleri”, **Askerî Mecmua**, Sayı: 44, İstanbul 1936.
- Jevahov, Aleksandr: **Kemal Atatürk**, İzdatelstvo “Tallandier”, Paris 1999.
- Joll, James: **The Origins of The First World War (Birinci Dünya Savaşı’nın Kökenleri)**, Longman, London 1992.
- Kabacalı, Alpay: **Talat Paşa’nın Anıları**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2000.
- Kaflı, Kadircan: **Şimali Kafkasya**, Vakit Matbaası, İstanbul 1942.
- Kagarlitskiy, Boris: **Çevrenin İmparatorluğu, Rusya ve Dünya Sistemi**, Çev: Esin Soğancılar, Phoenix Yayınevi, Ankara 2007.
- Kakurin, N. E. ve Vatsetis, İ. İ.: **Grajdanskaya Voyna 1918-1921 (İç Savaş 1918-1921)**, İzdatelstvo “Poligon”, Sankt-Peterburg 2002.
- Kamalov, İlyas: **Altın Orda ve Rusya**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2009.
- Kamalov, İlyas ve Svistunova, İrina: **Atatürk’ten Soğuk Savaş Dönemine Türk-Rus İlişkileri**, Atatürk Araştırma Merkezi, İstanbul 2011.
- Kanra, Bora: **İslam, Democracy and Dialogue:**

- Delibareting in Divided Societies (İslam, Demokrasi ve Diyalog: Bölünmüş Toplumlarda Müzakere),** Ashgate Publishing Limited, Farnham 2009.
- Kansu, Mazhar Müfit: **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber,** Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1966.
- Kapur, Harish: **Soviet Russia and Asia 1917-1927 (Sovyet Rusya ve Asya 1917-1927),** Michael Joseph Ltd For The Geneva Graduate Institute of International Studies, Geneva 1966.
- Kara, Abdulvahap: **Türkistan Ateşi: Mustafa Çokay'ın Hayatı ve Mücadelesi,** Da Yayıncılık, İstanbul 2002.
- Kara, İlyas: **Enver Paşa-Basmacılar İsyanı,** Yediveren Yayınları, İstanbul 2011.
- Karabayram, Fırat: **Rusya Federasyonu'nun Güney Kafkasya Politikası,** Lalezar Kitabevi, Ankara 2007.
- Karabekir, Kâzım: **Birinci Cihan Harbine Neden Girdik?,** Emre Yayınları, 1. Cilt, İstanbul 1994.
- Karabekir, Kâzım: **Erzincan ve Erzurum'un Kurtuluşu; Sarıkamış, Kars ve Ötesi,** Erzurum Ticaret ve Sanayi Odası Araştırma, Geliştirme ve Yardımlaşma Vakfı Yayınları, Erzurum 1990.
- Karabekir, Kâzım: **İstiklâl Harbimiz,** 1. Cilt, Emre Yayınları, İstanbul 1995.
- Karabekir, Kâzım: **İstiklâl Harbimiz,** Cilt: 2, Emre Yayınları, İstanbul 2000.
- Karabekir, Kâzım: **İstiklâl Harbimiz,** Cilt: 4, Emre Yayınları, İstanbul 1995.
- Karabekir, Kâzım: **İstiklâl Harbi'nin Esasları,** Basın Kitabevi, İstanbul 1981.
- Karabekir, Kâzım: **Paşaların Hesaplaşması,** Emre Yayınları, İstanbul 1992.
- Karakaş, Muhammed: "Birinci Büyük Millet Meclisi'nin Açılışı",

- Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 8,
Yıl: 1999.
- Karal, Enver Ziya: **Osmanlı Tarihi**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, 9. Cilt, Ankara 1996.
- Karal, Enver Ziya: **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (1918-1965)**, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1973.
- Karal, Halil İbrahim: **Turkish Relations With Soviet Russia During The National Liberation War Of Turkey, 1918-1922: A Study in the Diplomacy of Kemalist Revolution (Türk Ulusal Kurtuluş Savaşı Döneminde Sovyet Rusya İle Türk İlişkileri, 1918-1922: Kemalist Devrim Diplomasisinde Bir Çalışma)**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Los Angeles 1967.
- Karlıdağ, Fazıl ve Ciner, Fani: **Birinci Dünya Harbi VII. Avrupa Cepheleeri**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1967.
- Kara-Murza, S.: **Grajdanskaya Voyna 1918-1921 (İç Savaş 1918-1921)**, İzdatelstvo “Algoritm”, Moskva 2008.
- Karamzin, Nikolay: **İstoriya Gosudarstva Rossiyskogo İzbranniye Glavıy (Rus Devleti Tarihi Seçilmiş Bölümler)**, İzdatelstvo “EKSMO”, Moskva 2007.
- Karpat, Kemal H.: **Kısa Türkiye Tarihi 1800-2012**, Timaş Yayınları, İstanbul 2012.
- Karpenko, S. V.: **Oçerkii İstorii Belogo Dvijeniya Na Yuge Rossii (1917-1920 gg.) (Beyaz Hareketin Güney Rusya’daki [1917-1920 Yılları] Tarihi Üzerine Denemeler)**, İzdatelstvo “İppolitova”, Moskva 2003.
- Karpinskiy, V. A.: **SSCB Toplum ve Devlet Düzeni (1917-1947)**, Çev: Selim Tanyeli, Varyos Yayınları, İstanbul 1991.
- Kaşirina, E. İ.: “Belaya Dobrovolçeskaya Armiya” (Beyaz

- Gönüllü Ordu), **Vestnik Adigeyskogo Gosudarstvennogo Universiteta**, No: 2, 2006.
- Kaymak, Erol: **Sultan Galiyev ve Sömürgeler Enternasyonalı**, İrfan Yayınevi, İstanbul 1993.
- Kazemzadeh, Firuz: **The Struggle For Transcaucasia (1917-1921) (Güney Kafkasya İçin Mücadele [1917-1921])**, Philosophical Library Inc., New York 1951.
- Kemal, Cemal: “Birinci Dünya Savaşı ve Sonrasında Musul Meselesi”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı: 40, (Kasım 2007).
- Kerenskiy, A. F.: **Delo Kornilova (Kornilov Olayı)**, İzdatelstvo “Zadruga”, Moskva 1918.
- Kerenskiy, A. F.: **Rossiya na İstoriçeskom Povorote Memuarı (Tarihsel Dönemeçte Rusya Anılar)**, İzdatelstvo “Terra”, Moskva 1996.
- Kılıç, Selami: **Türk-Sovyet İlişkilerinin Doğuşu**, Ülke Kitapları, İstanbul 1998.
- Kırimal, Edige: **Der Nationale Kampf Der Kırım Türken (Kırım Türklerinin Millî Mücadelesi)**, Verlag Lechte, Emsdetten 1952.
- Kırımlı, Hakan: “Kırım”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 24, Ankara 2002.
- Kırımoğlu, Mustafa Abdülcemil: **Kırım Tatar Millî Kurtuluş Hareketinin Kısa Tarihi**, Çev: Hakan Kırımlı, Kırım Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği Genel Merkezi Yayınları, Ankara 2004.
- Kıvılcımlı, Hikmet: **TKP'nin Eleştirel Tarihi: Yol**, Kıvılcım Yayınları, İstanbul 1978.
- Kilasov, R. K.: **Burjuazniye Revolyutsii v Turtsii v Pervoy Çetverti XX Veka (20. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Türkiye’de Burjuva Devrimler)**, Dagestanskoye Knijnoye

İzdatelstvo, Mahaçkale 1990.

Kinross, Lord:

Ataturk: A Biography of Mustafa Kemal, Father of Modern Turkey (Atatürk: Mustafa Kemal'in Biyografisi, Modern Türkiye'nin Babası), William Morrow and Company, Newyork 1978.

Kinross, Lord:

Rastsvet i Upadok Osmanskoy İmperii (Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükselişi ve Çöküşü), İzdatelstvo "Kron-Press", Moskva 1999.

Kiparisov, Viladimir:

Verhovniy Pravitel Admiral A. V. Kolçak (Ulu Hükümdar Amiral A. V. Kolçak), İzdaniye Literaturno-Hudojestvennogo Otdela Osvedomitelnoy Kantselyarii Ştaba 3-y Armii, Omsk 1919.

Kireev, N. G.:

İstoriya Turtsii XX Vek, İzdatelstvo "Kraft İV RAN", Moskva 2007.

Kirchner, Walther:

A History of Russia (Rusya Tarihi), Barnes-Noble Books, New York 1976.

Kirov, S. M.:

İzbranniye Stati i Reçi 1912-1934 (Seçilmiş Makaleler ve Konuşmalar 1912-1934), Gosudarstvennoye İzdatelstvo Politiceskoy Literaturıy, Leningrad 1939.

Kiselyev, A. F. ve Şagin, Y. M.:

Hrestomatiya po Otyeçestvennoy İstorii (1914-1945 gg.) (Anavatan Tarihi [1914-1945 Yılları] Hakkında Derleme), Gumanitarniy İzdatelskiy Tsentr VLADOS, Moskva 1996.

Klaving, Valeriy:

Grajdanskaya Voyna v Rossii: Belye Armii (Rusya'da İç Savaş: Beyaz Ordu), İzdatelstvo "ACT", Moskva 2003.

Klyuçevskiy, V. O.:

Russkaya İstoriya-Polnıy Kurs Lektsiy (Rus Tarihi-Tüm Ders Notları), İzdatelstvo "Olma-PRESS Obrazovaniye", Moskva 2005.

Kocaoğlu, Osman:

Türkistan, Osmanbey Matbaası, Türkistan Türk Gençler Birliği Yayınları, No: 1,

- İstanbul 1936.
- Kodaman, Bayram: “Bolşevik İhtilâli ve Türkiye”, **SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 25, Mayıs 2012.
- Kolesnikov, Aleksandr: **Atatürk Dönemi Türk-Rus İlişkileri**, Çev: İlyas Kamalov, Ankara 2010.
- Kollantay, A. M.: **İz Moyey Jizni i Rabotiy (Hayatımdan ve Çalışmalarımdan)**, İzdatelstvo “Sovetskaya Rossiya”, Moskva 1974.
- Kolyubakin, B.: **Russko-Turetskaya Voyna 1877-78 gg. na Kavkaze i v Maloy Azii (Kafkasya ve Anadolu’da 1877-78 Rus-Türk Savaşı)**, Tipo-litografiya A. G. Rozena, Sankt Peterburg 1906.
- Komandorova, N. İ.: **Russkiy Stambul (Rus İstanbul’u)**, İzdatelstvo “Veçe”, Moskva 2009.
- Komin, V. V.: **Nestor Mahno, Mifiy i Realnost (Nestor Mahno, Efsaneler ve Gerçeklik)**, İzdatelstvo Moskovskiy Raboçiy, Moskva 1990.
- Konak, İsmet: “İttihatçı Enver Paşa’nın Rusya Günleri”, **Gündem Rusya**, Yıl: 3, Sayı: 13, Ocak-Şubat 2014.
- Konak, İsmet: **Kurdiye SSSR v 1920-30’ıye Godiy: Protsessiy Adaptatsii i İntegratsii v Sovyetskuyu Sistemu (Sovyet Kürtleri 1920’li-30’lu Yıllar: Sovyet Sistemine Entegrasyon ve Adaptasyon Süreçleri)**, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Moskva 2010.
- Konak, İsmet: “Kurtuluş Savaşı Yıllarında Kafkasya’ya Bir Garip Yolculuk”, **Gündem Rusya Dergisi**, Yıl: 1, Sayı: 2, Mart-Nisan 2012.
- Konak, İsmet: **Kürtler ve Bolşevikler: Kürtlerin Sovyet Sistemine Entegrasyonu**, Türkiye Âlim Kitapları, Saarbrücken 2014.

- Konak, İsmet: “Moskova Knezliği’nin Bağımsızlığa Geçişinde Türk-Moğol Dünyasının Rolü”, **Türkiyat Mecmuası**, Cilt: 22, Sayı: 1, Bahar 2012.
- Konak, İsmet: “Mustafa Kemal-Mihail Frunze Görüşmeleri,” **Gündem Rusya**, Yıl: 1, Sayı: 4, Temmuz 2012.
- Konak, İsmet: “Sovyet Yardımı ve Halil Paşa”, **Gündem Rusya**, Yıl: 3, Sayı: 17, Eylül 2014.
- Kopisto, Lauri: **The British Intervention in South Russia 1918-1920 (Güney Rusya’da İngiliz Müdahalesi 1918-1920)**, (Yayımlanmış Doktora Tezi), Helsinki 2011.
- Korablyov, Y. İ.: **Oktyabrskaya Revolyutsiya: Voprosy i Otvety (Ekim Devrimi: Sorular ve Cevaplar)**, Politizdat, Moskva 1987.
- Korsun, N. G.: **Pervaya Mirovaya Voyna na Kavkazkom Fronte (Kafkasya Cephesi’nde Birinci Dünya Savaşı)**, Voennoye İzdatelstvo, Moskva 1946.
- Krupskaya, Nadejda: **Lenin’den Anılar-II**, Çev: Mehmet Şimşek, Bibliotek Yayınları, İstanbul 1990.
- Kudrina, Y. V.: **İmperatritsa Mariya Fyodorovna i İmperator Nikolay II: Mat i Sın (Çariçe Mariya Fyodorovna ve Çar II. Nikolay: Anne ve Oğul)**, İzdatelstvo “Veçe”, Moskva, 2013.
- Kugleev, İ. P.: **Borba Bolşevikov Uzbekistana Protiv Burjuaznih Natsionalistov-Organizatorov Basmaçestva, Razgrom Basmaçestva v Uzbekistane (1917-1923 gg.) (Özbekistan Bolşeviklerinin Basmacı Burjuva Milliyetçileri ve Organizatörlerine Karşı Verdiği Mücadele, Özbekistan’da Basmacılığın Hezimetini [1917-1923 Yılları])**, Tipografiya LGOLU, Leningrad 1950.
- Kurat, Akdes Nimet: **Rusya Tarihi**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1999.

Kurat, Akdes Nimet:

Türkiye ve Rusya: XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri (1798-1919), Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1970.

Kurbanov, M. P. ve Kurbanov, J. M.:

Narodiy Dagestana: İstoriya Deportatsiy i Repressiy: Tragediya i Uroki (Dağıstan Halkları: Sürgün ve Baskıların Tarihi: Trajedi ve Alınacak Dersler), İzdatelstvo "Lotos", Mahaçkale 2009.

Kurtuluş, Akif:

Politika ve Sanat-Ekim Devrimi (1917-1932), Avesta Yayınları, İstanbul 1996.

Kutilova, L. A.:

"Sovyetsko-Finskaya Voyna i Problema Vostochnoy Karelii Vo Vzaimootnoşeniyah Sovyetskoy Rossii i Finlyandii v 1918-1923 Godah" (Sovyet Rusya ve Finlandiya Arasındaki Karşılıklı İlişkilerde [1918-1923] Doğu Karelya Sorunu ve Sovyet-Fin Savaşı), **Vestnik Tomskogo Gosudarstvennogo Pedagogičeskogo Universiteta**, No: 7 (135), 2013.

Kutlu, Tarık Kemal:

Çeçen Direniş Tarihi, Anka Yayınları, İstanbul 2005.

Kuznetsov, Oleg:

"Znaçeniye Mejdunarodno-Pravovih Dogovorov v İnstitutsionalizatsii Politiko-Pravovogo Statusa Nahıçevanskoy Avtonomii v Sostave Azerbaydjana (K 90-Letiye Provozglāşeniya Nahıçevanskoy Avtonomnoy Sovyetskoy Sotsialistiçeskoy Respubliki)" (Azerbaycan Bünyesindeki Nahçıvan Özerk Bölgesinin Siyasî-Hukukî Statüsünün Tesisinde Uluslararası Hukukî Antlaşmaların Önemi [Sovyet Sosyalist Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin 90. Yılına İthafen]), **Kavkaz-Globalizatsiya**, Cilt: 8, Sayı: 1-2, 2014.

Kürkçüoğlu, Erol:

1918-1920 Türkiye-Azerbaycan İlişkileri, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum 1994.

- Landa, R. G.: “Mirsaid Sultan-Galiyev”, **Voprosiy İstorii**, No: 8, Avgust 1999.
- Lavrov, N. M.: **Turtsiya v 1918-1939 Godah (1918-1939 Yıllarında Türkiye)**, Tipografiya Vişey Partiynoy Şkoliy Pri TSK VKP, Moskva 1952.
- Lebedev, V. V.: **Mejdunarodnoye Polojeniy Rossii Nakanune Oktyabrskoy Revolyutsii (Ekim Devrimi Arefesinde Rusya'nın Uluslar arası Durumu)**, İzdatelstvo “Nauka”, Moskva 1967.
- Lejava, A.P.: **Revolyutsionnoye Sodrujestvo Narodov Gruzii i Severnogo Kavkaza v Borbe za Pobedu Sotsialistiçeskoy Revolyutsii (Gürcistan ve Kuzey Kafkasya Halklarının Sosyalist Devrimin Başarısı İçin Mücadele Birliğı)**, İzdatelstvo “Nauka”, Moskva 1978.
- Lenin, V. İ.: **Devlet ve Devrim**, Çev: Süheyla Kaya, İsmail Yarkın, İnter Yayınları, İstanbul 1999.
- Lenin, V. İ.: **Halkın Devlet Yönetimine Katılımı Üzerine**, Çev: Metin Çulhaoğlu, NK Yayınları, İstanbul 2003.
- Lenin, V. İ.: **Mektuplar**, Çev: Alaattin Bilgi, Evrensel Basım Yayın, İstanbul 1995.
- Lenin, V. İ.: **Nisan Tezleri ve Ekim Devrimi**, Çev: Muzaffer Erdost, Sol Yayınları, Ankara 2010.
- Lenin, V. İ.: **Polnoye Sobraniye Soçineniy (Seçilmiş Eserler)**, Tom: 50, İzdatelstvo Politçiçeskoy Literaturiy, Moskva 1970.
- Lenin, V. İ.: **Proletarya Devrimi ve Dönek Kautsky**, Çev: Kenan Somer, Bilim ve Sosyalizm Yayınları, Ankara 1989.
- Lenin, V. İ.: **Seçme Eserler Cilt 1**, Çev: Saliha N. Kaya, İnter Yayınları, Ankara 1993.
- Lenin, V. İ.: **Ulusların Kaderlerini Tayin Hakkı**, Çev: Muzaffer Erdost, Sol Yayınları, İstanbul

1998.

- Lobanov, V. B.: **İstoriya Antibolşevitskogo Dvijeniya na Severnom Kavkaze 1917-1920 gg.: Na Materialah Tereka i Dagestana (1917-1920 Yıllarında Kuzey Kafkasya'daki Anti-Bolşevik Hareketin Tarihi: Terek ve Dağıstan Materyalleriyle)**, İzdatelstvo "Poltorak", Sankt-Peterburg 2013.
- Lorrain, Pierre: **Romanovlar: Bir Hanedanın Sonu**, Çev: Nihal Önel, Doğan Kitap, İstanbul 1998.
- Lunin, B., Ahunova, M., Tursinov, H. ve Yusupov, E.: **Basmaçestvo-Sotsialno-Politiçeskaya Suşnost (Sosyo-Politik Bir Yapı Olarak Basmacılık)**, İzdatelstvo "FAN" Uzbekskoy SSR, Taşkent 1984.
- Luttwak, Edward N.: **The Grand Strategy of The Soviet Union (Sovyetler Birliği'nin Büyük Stratejisi)**, St. Martin's Press, New York 1983.
- Lyiskov, D. Y.: **Velikaya Russkaya Revolyutsiya 1905-1922 (Büyük Rus Devrimi 1905-1922)**, İzdatelstvo "Librokom", Moskva 2012.
- Macar, Oya Dağlar: "Galiçya Cephesi'nde Osmanlı Birlikleri ve Sağlık Hizmetleri (1916-1917)", **Osmanlı Birimi Araştırmaları**, Cilt: 10, Sayı 2, İstanbul 2009.
- Mawdsley, Evan: **The Russian Civil War (Rus İç Savaşı)**, Birlinn Limited, Edinburg 2002.
- Maharadze, N. B.: **Pobeda Sotsialistiçeskoy Revolyutsii v Gruzii (Gürcistan'da Sosyalist Devrimin Zaferi)**, İzdatelstvo "Sabçota Saklprtvelo", Tbilisi 1965.
- Mahmuryan, G. G.: "Ot Brest-Litovskogo Mira k Mudrosskomu Peremiriyu: İstoriya Nevipolneniya Dogovorov" (Brest-Litovsk Antlaşması'ndan Mondros Mütarekesine: Uygulanmamış Antlaşmaların Tarihi), **Herald of Social Sciences**, Sayı: 1, 2013.

- Maksudov, F., Aliyev, İ., Agamaliyeva, N. ve Alişanlı, Ş.: **Azerbaydjanskaya Demokratiçeskaya Respublika (1918-1920) (Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti [1918-1920])**, İzdatelstvo "ELM", Bakü 1998.
- Mandel, Ernest ve Angoli, Johannes: **Çağdaş Toplum ve Marksizm**, Çev: Nail Satlıgan, Kardelen Yayınları, İstanbul 1993.
- Mandel, Ernest: **Leninist Örgüt Teorisi**, Çev: Oktay Emre, Kız Yayınları, İstanbul 1977.
- Martirosyan, D. G.: **Rossiysko-Turetskiy Front Pervoy Mirovoy Voynıy (Birinci Dünya Savaşı'nın Rus -Türk Cephesi)**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Saratov 2006.
- Martov, Y. O.: **Mirovoy Bolşevizm (Dünya Bolşevizmi)**, İzdatelstvo "İskra", Berlin 1923.
- Maslovskiy, E. V.: **Mirovaya Voyna na Kavkazkom Fronte 1914-1917 g. (Kafkasya Cephesi'nde Dünya Savaşı 1914-1917)**, Knigaizdatelstvo Vozrojdeniye, Parij 1933.
- Mcmeekin, Nesrin Ersoy: **Turkey's Relations With The Bolsheviks (1919-1922) (Türkiye'nin Bolşeviklerle İlişkileri [1919-1922])**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2007.
- Melek, Kemal: **Doğu Sorunu ve Millî Mücadelenin Dış Politikası**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1978.
- Melgunov, S.: **Kak Bolşeviki Zahvatili Vlast (Bolşevikler İktidarı Nasıl Ele Geçirdi)**, İzdatelstvo "La Renaissance", Parij 1939.
- Mende, Gerhard V.: **Der Nationale Kampf Der Russlandtürken (Rusya Türklerinin Millî Mücadelesi)**, Weidmannsche Buchhandlung, Berlin 1936.
- Meram, Ali Kemal: **Türk-Rus İlişkileri Tarihi**, Kitaş Yayınları, İstanbul 1969.
- Meray, Seha L. ve Olcay, Osman: **Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri (Mondros Birakışması, Sevr Antlaşması, İlgili Belgeler)**, Ankara

Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
Yayınları, Ankara 1977.

Mercan, M. Salih:

Erzincan Mütarekesinden Brest-Litovsk'a,
(Yayımlanmamış Doktora Tezi), Van 1991.

Mert, Okan:

**Türkiye'nin Kafkasya Politikası ve
Gürcistan,** IQ Kültür Sanat Yayıncılık,
İstanbul 2004.

Mihutina, İrina:

**Ukrainskiy Brestskiy Mir (Ukrayna Brest-
Litovsk Antlaşması),** İzdatelstvo "Evropa",
Moskva 2007.

Milyukov, P. N.:

**Vospominaniya (1859-1917) (Anılar [1859-
1917]),** İzdatelstvo "Sovremennik", Tom II,
Nyuyork 1990.

Minç, İ. İ.:

**İmperialistiçeskaya İnterventsiya Na Donu
i Severnom Kavkaze (Don Bölgesi ve
Kuzey Kafkasya'da Emperyalist
Müdahale),** İzdatelstvo "Nauka", Moskva
1988.

Mityurin, D. V.:

Grajdanskaya Voyna: Krasniye i Belıye,
İzdatelstvo "Poligon", Sankt-Peterburg 2004.

Mnatsakanyan, A. N.:

"K İstorii Kavkazskoy Krasnoy Armii (1918
g.)" (Kafkas Kızıl Ordusu'nun Tarihi Üzerine
[1918 Yılı]), **Vestnik Obşestvennih Nauk
Akademii Nauk Armyanskoy SSR,** No: 1,
1968.

Moiseev, P. P.:

**Turetskaya Respublika: Krestyanstvo i
Sotsialno-Politiçeskie Protsessiy v Derevne
(Türkiye Cumhuriyeti: Köylülük ve Kırsal
Alandaki Sosyo-Politik Süreçler),**
İzdatelskaya Firma "Vostoçnaya Literatura"
RAN, Moskva 1994.

Molçanov, L. A.:

**Gazetnaya Pressa Rossii v Godıye
Revolyutsii i Grajdanskoy Voynıy (İç
Savaş ve Devrim Yıllarında Rusya'daki
Gazeteler),** İzdatprofpress, Moskva 2002.

Monzı, Dö:

Bolşeviklik, Çev: Haydar Rifat,

- Sanayiinefise Matbaası, İstanbul 1932.
- Muhtaroğlu, Hacıyev İsmail ve Zeynalabdinoğlu, İbrahimzade Fizuli: “Behbud Şahtinskiy ve Moskova Antlaşması”, **Atatürk Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 1, 2004.
- Mursky, Volodimir: **Ukrayna ve İstiklâl Mücadeleleri**, Çev: Cafer Seydahmet, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1930.
- Mutlu, N. Yücel: **Misak-ı Millî’den İlk Kazanç ve İlk Kayıp: Kars, Ardahan ve Batum**, TTK, Ankara 2007.
- Müderrişoğlu, Alptekin: **Kurtuluş Savaşı’nın Malî Kaynakları**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1990.
- Mütercimler, Erol: **Kurtuluş Savaşı’na Denizden Gelen Destek**, Yaprak Yayınları, İstanbul 1992.
- Naumov, V. P. ve Kosakovskiy, A. A.: **Kronstat 1921**, Fond “Demokratiya”, Moskva 1997.
- Nayda, S. F., Obıçkin, G. D., Struçkov, A. A., Şatagin, N. İ. ve Şişkin, S. N.: **İstoriya Grajdanskoj Voynıy v SSSR (Sovyetler Birliği’nde İç Savaşın Tarihi)**, Gosudarstvennoye İzdatelstvo Politiçeskoy Literaturıy, Tom: 4, Moskva 1959.
- Nazarov, R. R.: “Etniçeskiy Faktor v Grajdanskoj Voyne na Severnom Kavkaze i Turkestane: Obşee i Osobennoye” (Kuzey Kafkasya ve Türkistan’daki İç Savaş’ta Etnik Faktör: Genel ve Özel), **Materialıy Mejdunarodnoy Nauçno-Praktiçeskoy Konferentsii, Posvişennoy 200-Letiyu Vhojdeniya Dagestana v Sostav Rossii**, İzdatelstvo “DGU”, Mahaçkale 2013.
- Nelipoviç, S. G.: **Brusilovskiy Proriv Kampaniya 1916 (Brusilov Yarılması 1916 Seferi)**, İzdatelstvo “Çeyhgauz”, Moskva 2006.
- Nelipoviç, S. G.: **Varşavskoye Srajeniyeye Oktyabr 1914 (Varşova Muharebesi Ekim 1914)**, İzdatelstvo “Çeyhgauz”, Moskva 2006.

- Nikolay II: **Dnevniki İmperatora Nikolaya II (İmparator II. Nikolay'ın Günlükleri)**, Tom II, İnternet-İzdaniye, Moskva 2007.
- Nizamoğlu, Yüksel: **Vehip Paşa**, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul 2013.
- Nozdrachov, Oleksiy: **Application of The Soviet Theory of “Deep Operation” During The 1939 Soviet-Japanese Military Conflict in Mongolia (“Derin Operasyon” adlı Sovyet Teorisinin 1939 Yılında Moğolistan’daki Sovyet-Japon Askeri Çatışması Esnasında Tatbiki)**, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Kharkiv 2007.
- Nur, Rıza: **Moskova-Sakarya Hatıraları**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1991.
- Oganesyan, Gor: “İz İstorii Turetsko-Gruzinskih Otnoşeniy” (Türk-Gürcü İlişkileri Tarihinden), **21-ıy Vek**, No: 1 (17), 2011.
- Okur, Mehmet: “Gümrü, Moskova ve Kars Antlaşmaları Çerçevesinde Ermeni Sorunu Üzerine Genel Bir Değerlendirme”, **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 8, Sonbahar 2011.
- Okyar, Osman ve Seyitdanlıoğlu, Mehmet: **Fethi Okyar’ın Anıları: Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1997.
- Onar, Mustafa: **Atatürk’ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları II**, T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1995.
- Orbay, Rauf: **Cehennem Değirmeni-Siyasî Hatıralarım 1**, Emre Yayınları, İstanbul 1993.
- Orjonikidze, Z. G.: **Put Bolşevika (Bolşeviğin Yolu)**, İzdatelstvo Politiceskoy Literaturiy, Moskva 1967.
- Oskin, M. V.: **Galitsiyskaya Bitva Avgust 1914 (Galiçya Muharebesi 1914)**, İzdatelstvo “Çeyhgauz”, Moskva 2006.
- Oskin, M. V.: **Lodzinskaya Oboronitelnaya Operatsiya**

- Osen 1914 (Lodz Savunma Harekâtı Sonbahar 1914)**, İzdatelstvo “Çeyhgauz”, Moskva 2007.
- Öreñç, Ali Fuat: **Yakınçağ Tarihi (1789-1918)**, Akademi Titiz Yayınları, İstanbul 2012.
- Örs, Rasim Dirsehan: **Rus Basımında Kurtuluş Savaşı ve Atatürk: Devrim Yılları**, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul 2009.
- Özarlan, Bahadır Bumin: “Bir Mücadele Adamı ve Ülkü Neferi: Nuri Paşa”, **Karadeniz Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 9, Sayı: 36, Kış 2013.
- Öz, Baki: **Atatürk’ün Anadolu’ya Gönderiliş Olayı’nın İçyüzü**, Can Yayınları, İstanbul 1995.
- Özsaray, Mustafa: **Osmanlı Belgelerinde Kafkasya 1 (Savaş ve Sürgün 1781-1919)**, Kafkas Vakfı Yayınları, İstanbul 2011.
- Öztuna, Yılmaz: **Büyük Osmanlı Tarihi**, Cilt: 5, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1994.
- Öztürk, İbrahim Sadi: **Mondros, Sevr ve Lozan Antlaşmaları**, Ankara Ticaret Odası, Ankara 2004.
- Paçkoriya, V. A.: **Şalva Eliava**, İzdatelstvo “Sabçota Sakartvelo”, Tbilisi 1974.
- Palat, Madhavan, K. ve Tabyshaliev, Anara: **History of Civilizations of Central Asia (Orta Asya Uygarlıkları Tarihi)**, Volume VI, UNESCO Publishing, Paris 2005.
- Paleolog, Moris: **Tsarskaya Rossiya vo Vremya Mirovoy Voyniy (Dünya Savaşı Esnasında Çarlık Rusya’sı)**, İzdatelstvo “Mejdunarodniye Otnoşeniya”, Moskva 1991.
- Paleolog, Moris: **Tsarskaya Rossiya Nakanune Revolyutsii (Devrim Arefesinde Çarlık Rusya’sı)**, İzdatelstvo Politiceskoy Literaturiy, Moskva 1991.
- Pankratova, A. M. ve Kostomarov, G. **Letopis Velikoy Oktyabrskoy**

- D.: **Sotsialistiçeskoy Revolyutsii (Büyük Sosyalist Ekim Devrimi'nin Yıllığı)**, İzdatelstvo Akademii Nauk Soyuz SSR, Moskva 1942.
- Parker, John ve Smith, Charles: **Modern Turkey**, George Routledge-Sons. Ltd., London 1940.
- Pascha, Gasi Mustafa Kemal: **Der Weg Zur Freiheit 1919-1920 (Özgürlüğe Giden Yol 1919-1920)**, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1981.
- Pavloviç, Mihail: **Bretskiy Mir i Usloviya Ekonomiçeskogo Vozrojdeniya Rossii (Brest-Litovsk Antlaşması ve Rusya'nın Yeniden Doğuşu'nun Ekonomik Şartları)**, Tipografiya İ. D. Sytina, Moskva 1918.
- Perinçek, Mehmet: **Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri-Sovyet Arşiv Belgeleriyle**, Kaynak Yayınları, İstanbul 2005.
- Pesikina, E. İ.: **Narodnyy Kommissariat po Natsionalnostey i Yego Deyatelnost v 1917-1918 (Milliyetler Halk Komiserliği ve 1917-1918 Yıllarındaki Faaliyeti)**, Akademiya Obşestvennih Nauk Pri ÇK VKP (b) Kafedra İstorii VKP (b), Moskva 1950.
- Pilkin, V. K.: **V Beloy Borbe na Severo-Zapade: Dnevnik 1918-1920 (Kuzeybatıdaki Beyaz Savaş'ta: 1918-1920 Günlüğü)**, İzdatelstvo "Russkiy Put", Moskva 2005.
- Pilyayev, İgor: "Kognitivniy Dissonans Demokratiçeskogo İmperializma: Natsionalnaya Politika Rossiyskogo Pravitelstva A.B. Kolçaka na Severo-Zapade" (Demokratik Emperyalizmin Bilişsel Çelişkisi: Kuzeybatıdaki A. V. Kolçak Rus Hükümetinin Politikası), **Naukovi Zapiski Natsionalnogo Universitetu Ostrozka Akademiya**, No: 25, 2016.
- Piontovskiy, S. A.: **Grajdanskaya Voyna v Rossii (1918-1921 g.g.) (Rusya'da İç Savaş [1918-1921 Yılları])**, İzdaniye Kommunistiçeskogo

- Universiteta İmeni Y. M. Sverdlova, Moskva 1925.
- Pipes, Richard: **The Formation of The Soviet Union: Communism and Nationalism, 1917-1923 (Sovyetler Birliği'nin Oluşumu: Komünizm ve Milliyetçilik, 1917-1923)**, Harvard University Press, Massachusetts 1997.
- Pipiya, Georgiy Vladimiroviç: **Germanskiy İmperializm v Zakavkazye v 1910-1918 gg. (1910-1918 Yıllarında Güney Kafkasya'da Alman Emperyalizmi)**, İzdatelstvo "Nauka", Moskva 1978.
- Plenkov, A.: **Na Vrangelya, Povest o Perekopskih Boyah (Vrangel'e Doğru, Perekop Muharebeleri Hakkında Bir Hikâye)**, İzdatelstvo "OGİZ", Moskva 1933.
- Poletika, N. P.: **Voznikoveniye Pervoy Mirovoy Voynı (Birinci Dünya Savaşı'nın Meydana Gelişi)**, İzdatelstvo Sotsionalno Ekonomičeskoj Literaturıy "Mıysl", Moskva 1964.
- Pollock, John: **War and Revolution in Russia (Rusya'da Savaş ve Devrim)**, Constable and Co. Ltd., London 1918.
- Pope, Nicole ve Pope, Hugh: **Turkey Unveiled: Ataturk and After (Örtüsü Açılan Türkiye: Atatürk ve Sonrası)**, John Murray Ltd., London 1997.
- Potshveriya, B. M.: **Turtsiya Mejdu Dvumya Mirovimi Voynami (İki Dünya Savaşı Arasında Türkiye)**, İzdatelstvo "Nauka", Moskva 1992.
- Povolyayev, Valeriy: **Verhovniy Pravitel: Kolçak (Ulu Hükümdar: Kolçak)**, İzdatelstvo "Astrel", Moskva 2001.
- Protasov, L. G.: **Vserossiyskoye Uçreditelnoye Sobranie-İstoriya Rojdeniya i Gibeli (Tüm Rusya Kurucu Meclisi- Ortaya Çıkış ve İnkıraz**

- Tarihi**), İzdatelstvo “Rosspen”, Moskva 1997.
- Pusta, K. R.: “Baltık’tan Boğaziçine Hürriyet Cephesi”, Çev: İlhan Lütem, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 10, Sayı: 1-4, 1953.
- Quataert, Donald ve Zürher, E. J.: **Workers and Working Class in the Ottoman Empire and The Turkish Republic 1839-1950 (Osmanlı İmparatorluğu’nda ve Türkiye Cumhuriyeti’nde İşçiler ve İşçi Sınıfı 1839-1950)**, Tauris Academic Studies, London 1995.
- Rabinoviç, Aleksandr: **Bolşeviki Prihodyat k Vlasti (Bolşevikler İktidara Geliyor)**, İzdatelstvo “Progress”, Moskva 1989.
- Rabinoviç, Aleksandr: **Bolşeviki u Vlasti (Bolşevikler İktidarda)**, İzdatelstvo “Noviy Hronograf”, Moskva 2008.
- Rabinoviç, Aleksandr: **Krovaviye Dni (Kanlı Günler)**, İzdatelstvo “Respublika”, Moskva 1992.
- Rabinovitch, Simon: “Russian Jewry Goes to The Polls: An Analysis of Jewish Voting In the All-Russian Constituent Assembly Elections of 1917” (Rusya Yahudiliği Seçime Gidiyor: 1917 Yılında Bütün Rusya Kurucu Meclis Seçimlerindeki Yahudi Oylamasının Bir Analizi), **East European Jewish Affairs**, Vol: 39, No: 2, August 2009.
- Rauch, Georg Von: **A History of Soviet Russia (Sovyet Rusya Tarihi)**, Praeger Publishers, New York 1967.
- Raynolds, Michael A.: **Shattering Empires: The Clash and Collapse of the Ottoman and Russian Empires 1908-1918**, Cambridge University Press, New York 1968.
- Reed, J., Ulbricht, W., Zetkin, C., Cachin M., Pieck, W., Tserendorzh, B., Katayama, S., Kolarov, V., **Lenin**, Çev: Güneş Şahiner, Habora Kitabevi, İstanbul 1971.

Münzenberg, W., Platten, F., Sillen, H., Grimlund, O., Rovio, K., Williams, A. R., Zapotocky, A., Gallacher, W., Wells, H. G., Sheridan, C., Yaftali, M. M., Terracini, U., Couturier, P. V., Foster, W. Z., Heckert, F., Pollitt H., Tsu Bo T., ve Ramirez, M. D.:

Remak, Joachim:

The Origins of World War I 1871-1914 (Birinci Dünya Savaşı'nın Kökenleri 1871-1914), The Dryden Press, Hinsdale 1967.

Renouvin, Pierre:

Birinci Dünya Savaşı 1914-1918, Çev: Adnan Cemgil, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul 1982.

Resulzade, Mehmet Emin:

Kafkasya Türkleri, ETAM A. Ş. Matbaa Tesisleri, İstanbul 1993.

Reynolds, Michael A.:

Shattering Empires: The Clash and Collapse of the Ottoman and Russian Empires, 1908-1918 (Parçalanmış İmparatorluklar: Osmanlı ve Rusya İmparatorluğu'nun Çarpışması ve Çöküşü 1908-1918), Cambridge University Press, New York 1968.

Reznikov, Andrey Borisoviç:

“Sovetskaya Rossia – Turtsiya: Ot Pervih Kontaktov do Zaklyuçeniya Moskovskogo Dogovora (16 Marta 1921 g.)” (Sovyet Rusya ve Türkiye: İlk Temaslardan Moskova Antlaşması'nın İmzalanmasına Kadar[16 Mart 1921]), **Teoriya i Praktika Obşestvennogo Razvitiya**, Sayı: 3, 2014.

Rıhtım, Mehmet ve Süleymanov, Mehman:

Kafkas İslam Ordusu ve Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin Oluşumu, Bakü Kafkas Üniversitesi Kafkas Araştırmaları Enstitüsü, Bakü 2008.

Riasanovsky, Nicholas V. ve Steinberg, Mark D.:

Rusya Tarihi-Başlangıçtan Günümüze, Çev: Figen Dereli, İnkılâp Kitapevi, İstanbul 2011.

Rostunov, İ. İ.:

Russkiy Front Pervoy Mirovoy Voynı (Birinci Dünya Savaşı'nın Rus Cephesi),

İzdatelstvo “Nauka”, Moskva 1976.

Runov, V. A.:

Frunze: Tayny Jizni i Smerti (Frunze: Hayat ve Ölümünün Sırları), İzdatelstvo “Veçe”, Moskva 2011.

Rustamov, Raşad:

“Rol Bakinskogo Sovyeta v Političeskoy Jizni Azerbaydjana (Oktyabr 1917-Sentyabr 1918)” (Bakü Sovyeti’nin Azerbaycan Siyasî Hayatındaki Rolü [Ekim 1917-Eylül 1918]), **İstoriya**, No: 4 (40), 2009.

Rüştü, E. Kaymakam:

“Büyük Harpte Bakü Yollarında 5. Kafkas Piyade Fırkası”, **Askerî Mecmua**, Sayı: 34, Haziran 1934.

Sabis, Ali İhsan:

Birinci Dünya Harbi, Nehir Yayınları, Cilt: 2, İstanbul 1990.

Sabis, Ali İhsan:

Harp Hatıralarım: İstiklâl Harbi ve Gizli Cihetleri, 5. Cilt, Nehir Yayınları, İstanbul 1993.

Sadıkov, Ramin:

“Şubat Devrimi’nden Sonra Rusya’da İktidar Mücadelesi: Ekim Devrimi’ne Giden Yol”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 29, Sayı: 48, Ankara 2010.

Saharov, K. V.:

Çeskiye Legionı v Sibiri (Sibirya’daki Çek Lejyonerleri), İzdatelstvo “Globus”, Berlin 1930.

Sandle, Mark:

A Short History of Soviet Socialism (Sovyet Sosyalizminin Kısa Bir Tarihi), UCL Press, London 1999.

Saray, Mehmet:

Atatürk’ün Sovyet Politikası, Damla Neşriyat, İstanbul 1984.

Sariahmetoğlu, Nesrin:

“26 Bakü Halk Komiserleri ve Stephan Şaumyan Yeniden Sorgulanıyor”, **A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 14, Erzurum 2000.

Sarkisyan, E.:

“Vliyanie Oktyabrskoy Revolyutsii na Natsionalno-Osvoboditelnoye Dvijeniye v

- Turtsii (1918-1922)” (Ekim Devrimi’nin Türkiye’deki Kurtuluş Hareketine Etkisi [1918-1922]), **İzvestiya Akademii Nauk Armyanskoy SSR**, No: 10, 1957.
- Saydam, Abdullah: **Kafkasya’da Bağımsızlık Mücadeleleri ve Türkiye**, Karadeniz Teknik Üniversitesi Kafkasya ve Orta Asya Ülkeleri Uygulama ve Araştırma Merkezi, Trabzon 1993.
- Sağlam, Önder: **Ölümsüz Savaşçı Mustafa Suphi**, Ürün Yayınları, İstanbul 1978.
- Selek, Sabahattin: **Anadolu İhtilâli**, Burçak Yayınevi, İstanbul 1968.
- Semyonov, Ataman: **O Sebe Vospominaniya, Mıysli i Vyvodıy (Hakkımdaki Anılar, Görüşler ve Sonuçlar)**, İzdatelstvo “ACT”, Moskva 2002.
- Senin, A. S.: **Ministerstvo Putyey Soobşeniya v 1917 Godu (1917 Yılında Demiryolları Bakanlığı)**, İzdatelstvo “Librokom”, Moskva 2009.
- Sennikov, B. V.: **Tambovskoye Vosstaniye 1918-1921 gg. i Raskrestyanivaniye Rossii 1929-1933 gg. (Tambov İsyanı 1918-1921 Yılları ve Rusya’nın Köylüsüzleştirilmesi 1929-1933 Yılları)**, İzdatelstvo “POSEV”, Moskva, 2004.
- Service, Robert: **Comrades: A History of World Communism (Yoldaşlar: Dünya Komünizminin Kısa Bir Tarihi)**, Harvard University Press, Massachusetts 2007.
- Shaw, S. J. ve Shaw, E. K.: **History of The Ottoman Empire and Modern Turkey (Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye’nin Tarihi)**, Vol: 2, Cambridge University Press, Cambridge 2002.
- Shaw, Stanford J.: **From Empire to Republic (İmparatorluktan Cumhuriyete)**, Vol: 1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2000.

- Sidorov, A. L.: **Ekonomiçeskoye Polojeniyeye Rossii v Godıye Mirovoy Voynıy (Dünya Savaşı Yıllarında Rusya'nın Ekonomik Durumu)**, İzdatelstvo "Nauka", Moskva 1973.
- Slaşev-Krımskiy Y. İ. ve Vrangel, P. N.: **Grajdanskaya Voyna v Rossii: Oborona Krıma (Rusya'da İç Savaş: Kırım'ın Savunulması)**, İzdatelstvo "ATC", Moskva 2003.
- Smith, Elaine Diana: **Turkey: Origins of the Kemalist Movement and the Government of the Grand National Assembly (1919-1923) (Türkiye: Kemalist Hareket ve Büyük Millet Meclisi Hükümetinin [1919-1923] Kökeni)**, Judd&Detweiler, Washington 1959.
- Solovyov, S. M.: **İstoriya Rossii s Drevneyşih Vremen 1054-1462 (Geçmişten İtibaren Rusya Tarihi 1054-1462)**, İzdatelstvo "ACT", Moskva 2005.
- Solovyov, S. M.: **İstoriya Rossii s Drevneyşih Vremen 1463-1584 (Geçmişten İtibaren Rusya Tarihi 1463-1584)**, İzdatelstvo "ACT", Moskva 2005.
- Solovyov, S. M.: **İstoriya Rossii s Drevneyşih Vremen 1676-1703 (Geçmişten İtibaren Rusya Tarihi 1676-1703)**, İzdatelstvo "ACT", Moskva 2005.
- Sonyel, Salahi R.: **Mustafa Kemal (Atatürk) ve Kurtuluş Savaşı**, Cilt: 1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2008.
- Sonyel, Salahi R.: **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika 1 - Mondros Bırakışması'ndan Büyük Millet Meclisi'nin Açılışına Kadar**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1973.
- Sorgun, Taylan: **Halil Paşa, İttihat ve Terakki'den Cumhuriyete Bitmeyen Savaş**, Kamer Yayınları, İstanbul 1997.
- Sotniçenko, A. A.: "Rastsvet i Zakat Pantyrkizma v Turtsii na Rubeje XX-XXI Vekov" (Türkiye'de 20. ve

21. Yüzyıllarda Pantürkizmin Yükseliş ve Çöküşü), **SPBGU**, Saint Petersburg 2008.
- Söylemezoğlu, Galip Kemali: **Başımıza Gelenler, Yakın Bir Mazinin Hatıraları Mondros'tan Mudanya'ya 1918-1922**, Kanaat Kitapevi, İstanbul 1939.
- Söylemezoğlu, Galip Kemali: **Rusya Tarihi**, Kanaat Kitapevi, İstanbul 1939.
- Söylemezoğlu, Galip Kemali: **30 Senelik Siyasî Hatıralarım**, Ülkü Matbaası, Cilt: 3, İstanbul 1953.
- Spector, Ivar: **The Soviet Union and The Muslim World 1917-1958 (Sovyetler Birliğı ve Müslüman Dünyası 1917-1958)**, University of Washington Press, Seattle 1959.
- Spiridoviç, A. N.: **Velikaya Voyna i Fevral'skaya Revolyutsiya (1914-1917 Godıye) (Büyük Savaş ve Şubat Devrimi [1914-1917 Yılları])**, Vseslavyanskoye İzdatelstvo, Nuyork 1962.
- Stalin, J. V.: **Bolşevik Partisi Tarihi**, Çev: Gaybi Köylü, Bilim ve Sosyalizm Yayınları, Ankara 1971.
- Stalin, J. V.: **Eserler Cilt:15**, Çev: İsmail Yarkın, İnter Yayınları, İstanbul 1990.
- Stalin, J. V.: **Leninizmin Sorunları**, Çev: İsmail Yarkın, Süheyla Kaya, Saliha N. Kaya, İnter Yayınları, İstanbul 1997.
- Startsev, V. İ.: **Krah Kerensiniy (Kerensizmin Çöküşü)**, İzdatelstvo "Nauka", Leningrad 1982.
- Startsev, V. İ.: **Revolyutsiya i Vlast (Devrim ve İktidar)**, İzdatelstvo "Mıysl", Moskva 1978.
- Startsev, V. İ.: **Vnutrennaya Politika Vremennogo Pravitelstva (Geçici Hükümetin İç Politikası)**, İzdatelstvo "Nauka", Leningrad 1980.
- Steele, David Ramsay: "The Failure of Bolshevism and its Aftermath", **The Journal of Libertarian**

Studies, Vol: 5, No: 1, Winter 1981.

Stone, David R.:

A Military History of Russia: From Ivan the Terrible to the War in Chechnya (Rusya'nın Askeri Tarihi: Korkunç İvan'dan Çeçenistan'daki Savaşa), Praeger Security International, Westport 2006.

Stone, Norman:

Birinci Dünya Savaşı, Çev: Ahmet Fethi Yıldırım, Doğan Kitap, İstanbul 2007.

Suny, Ronald Grigor:

Bakü Komünü-Rus Devriminde Milliyet ve Sınıf, Çev: Kudret Emiroğlu, Belge Yayınları, İstanbul 1990.

Suny, Ronald Grigor:

The Cambridge History of Russia (Cambridge Rusya Tarihi), Cambridge University Press, Newyork 2006.

Suprunenko, N. İ.:

Oçerkii İstorii Grajdanskoy Voynıy i İnostrannoy Voenny İnterventsii na Ukraine (İç Savaş Tarihi ve Ukrayna'daki Yabancı Askeri Müdahale Üzerine Denemeler), İzdatelstvo "Nauka", Moskva 1966.

Sürmeli, Serpil:

"Sergey Petroviç Natsarenus'un Ankara Büyükelçiliği Sırasında Rusya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti İle İlişkiler", **Atatürk Dergisi**, Cilt: 5, Sayı: 2, Şubat 2010.

Sürmeli, Serpil:

Türk-Gürcü İlişkileri (1918-1921), Divan Yayıncılık, Ankara 2001.

Swietochowski, Tadeusz:

Russian Azerbaijan 1905-1920 (Rusya Azerbaycan'ı 1905-1920), Cambridge University Press, Cambridge 1985.

Szporluk, Roman:

Russia, Ukraine and The Breakup of the Soviet Union (Rusya, Ukrayna ve Sovyetler Birliği'nin Çöküşü), Hoover Institution Press, California, 2000.

Şahin, Enis:

Trabzon ve Batum Konferansları ve Antlaşmaları (1917-1918), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2002.

- Şamyakin, İvan: **Petrograd-Brest**, İzdatelstvo “Molodaya Gvardiya”, Moskva 1985.
- Şatagin, N. İ.: **Kratkaya İstoriya Grajdanskoj Voynij v SSSR (Sovyetler Birliği’nde İç Savaşın Kısa Tarihi)**, Gosudarstvennoye İzdatelstvo Politiçeskoj Literaturij, Moskva 1960.
- Şehidoğlu, Süreyya H.: **Eylül 1920 Bak Kurultayı ve Millî Mücadeleye Sağdan Soldan El Koyma abaları**, İstanbul 1975.
- Şemsutdinov, A. ve Bagirov, Y. A.: **Bir Karagün Dostluğu: Kurtuluş Savaş Yıllarında Türkiye - Sovyetler Birliği İlişkileri**, ev: A. Hasanoglu, Bilim Yayınları, İstanbul 1979.
- Şetnev, V. E.: **İstoriya Kubani s Drevneyşih Vremen do Kontsa XX Veka (Eski Zamanlardan 20. Yüzyıl Sonuna Kadar Kuban Tarihi)**, İzdatelstvo Perspektivij Obrazovaniya, Krasnodar 2004.
- Şimşir, Nahide: **Rus Devleti Tarihi 16. ve 20. Yüzyıllar**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2010.
- Şimşir, Sebahattin: **Dünden Yarına Türkistan’da Türkler**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2009.
- Şimşir, Sebahattin: **Mehmet Emin Resulzade: Hatıralar ve Kafkasya**, Doğu Kütüphanesi Yayıncılık, İstanbul 2011.
- Şirokorad, A. B.: **Uteryanniye Zemli Rossii (Rusya’nın Kayıp Toprakları)**, İzdatelstvo “Vee”, Moskva 2007.
- Şirokorad, Aleksandr: **Voyna i Mir Zakavkazya za Posledniye Tri Trıysi Let (Son 3 Bin Yıllık Süreçte Güney Kafkasya’da Savaş ve Barış)**, İzdatelstvo “ACT”, Moskva 2009.
- Şirokorad, A. B.: **Vzlyot i Padeniye Osmanskoy İmperii (Osmanlı Devleti’nin Yükselişi ve Yıkılışi)**, İzdatelstvo “Vee”, Moskva 2012.
- Şişov, A. V.: **General Yudeniç**, İzdatelstvo “ACT”,

Moskva 2002.

Şlyapnikov, A. G.:

Kanun Semnadtsatogo Goda: Semnadtsatıy God 2 (1917 Yılı Arefesi: 1917 Yılı 2), İzdatelstvo “Respublika”, Moskva 1992.

Şlyapnikov, A. G.:

Kanun Semnadtsatogo Goda: Semnadtsatıy God 3 (1917 Yılı Arefesi: 1917 Yılı 3), İzdatelstvo “Respublika”, Moskva 1994.

Şved, V. N.:

Litovskiy Labirint (Litvanya Labirenti), İzdatelskiy Dom “Naş Sovremennik”, No: 9, Moskva 2011.

Tansu, Samih Nafiz:

İki Devrin Perde Arkası, Pınar Yayınevi, İstanbul 1964.

Taş, Fahri:

Erzincan Mütarekesi ve Brest-Litovsk, Özyurt Matbaacılık, Ankara 1995.

Tarasov, V. V.:

Borba s İnterventami Na Severe Rossii (Rusya'nın Kuzeyinde Dış Müdahalecilerle Mücadele), Gosudarstvennoye İzdatelstvo Politiçeskoy Literaturıy, Moskva 1958.

Tavkul, Ufuk:

“Kafkasya İçin Türkiyat Araştırmalarının Önemi”, **Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri,** 25-26 Mayıs 2006.

Taymas, Abdullah Battal:

1917'den 1919'a Rus İhtilâli'nden Hatıralar I, Turan Kültür Vakfı, İstanbul 2000.

Tellal, Erel:

“Mirsaid Sultan Galiyev”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi,** Cilt: 56, Sayı: 1.

Tengirşek, Yusuf Kemal:

Vatan Hizmetinde, Bizim Büro Basımevi, Ankara 2001.

Togan, Zeki Velidi:

Bugünkü Türkîli (Türkistan) ve Yakın Tarihi, Cilt: 1, Enderun Kitabevi, İstanbul 1981.

- Topay, Esat Fuat: **Rusya Tarihi**, Yeni Fazilet Matbaası, İstanbul 1948.
- Toker, Metin: **Orak İle Çekiç Arasında Kalanlar**, Akis Yayınları, 1. Cilt, Ankara 1973.
- Tomashvili, Nino: **Türkiye-Gürcistan Arasında Siyasal İlişkiler 1918-1921**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2013.
- Topçuoğlu, İbrahim: **Neden İki Sosyalist Partisi 1946: TKP Kuruluşu ve Mücadelenin Tarihi 1914-1960**, III. Kitap, Üçler Matbaası, İstanbul 1977.
- Torkunov, A. V. ve Narinskiy, M. M.: **İstoriya Mejdunarodnih Otnoşeniy (Uluslararası İlişkiler Tarihi)**, Tom: II, İzdatelstvo "Apent Press", Moskva 2012.
- Troçki, Lev: **Rus Devriminin Tarihi-I/Şubat Devrimi: Çarlığın Devrilmesi**, Çev: Bülent Tanatar, Yazın Yayıncılık, İstanbul 1998.
- Troçki, Lev: **1917 Yılı**, Çev: Ertuğrul Sağlamer, Köz Yayınları, İstanbul 1977.
- Trotsky, L. D.: **Moya Jizn (Hayatım)**, İzdatelstvo "Vagrius", Moskva 2007.
- Tsotsiyev, G. V.: **Severokavkazskiye (Çerkesskiye) Organizatsii v Turtsii (1908-1923 gg.) (Türkiye'deki Kuzey Kafkasya[Çerkes] Oluşumları [1908-1923 Yılları])**, İzdatelstvo "İPO SOİGSİ", Vladikavkaz 2009.
- Tuhaçevskiy, M. ve Pilsudskiy, Y.: **Pohod za Vislu-Voyna 1920 Goda (Vistül Nehri Seferi-1920 Yılı Savaşı)**, İzdatelstvo "Novosti", Moskva 1992.
- Tunçay, Mete: **Türkiye'de Sol Akımlar 1908-1925**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1967.
- Turan, Menef: "SSCB'de Toprak Mülkiyeti", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt: 66, No: 3, Ankara 2011.

- Tursun, Haziretali ve Moldabaeva, Dana: “Enver Paşa'nın Orta Asya'daki Millî Mücadeleye Verdiği Desteğin Moskova Arşivlerinde Belgelenmesi,” **Bilig**, Sayı: 68, Kış 2004.
- Tuysuz, Ş. Cem: **Kars Tarihi Geçmişten Cumhuriyete**, Kafkas Üniversitesi Yayınları, Kars 2011.
- Türkeldi, Ali: **Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi**, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara 1948.
- Tyukavkin, V. G.: **İstoriya SSSR 1861-1917 (Sovyetler Birliği Tarihi 1861-1917)**, İzdatelstvo “Prosveşeniye”, Moskva 1989.
- Uca, Alaattin: “Stange Müfrezesi'nin Harp Ceridesine Göre Kafkas Cephesi'nde Dr. Bahaeddin Şakir”, **Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 13, Sayı: 20, 2011.
- Ucuzsatar, Necati Ulunay: “The Dissolution Of the Ottoman Empire And The Foundation Of Modern Turkey Under The Leadership Of Mustafa Kemal Atatürk”, **Journal Of The İstanbul Kültür University**, No: 2, 2002.
- Uiler-Bennet, John: **Brestskiy Mir, Pobedy i Porajeniya Sovyetskoy Diplomatii (Brest-Litovsk Antlaşması, Sovyet Diplomasisinin Başarıları ve Yenilgileri)**, İzdatelstvo “Tsentrpoligraf”, Moskva 2009.
- Ulam, Adam B.: **The Bolsheviks (Bolşevikler)**, Harward University Press, London 1998.
- Ural, Selçuk: “Ahmet İzzet Paşa Hükümeti'nin Programı ve Mebusan Meclisi'ndeki Yankıları”, **A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 11, Sayı: 27, Erzurum 2005.
- Ural, Selçuk: “Brest-Litovsk Antlaşması'ndan Mondros Mütarekesi'ne Şark Vilayetlerinde Mülkî ve İdarî Sorunlar”, **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi (CTAD)**, Yıl: 6, Sayı: 11, Bahar 2010.

- Ural, Selçuk: **Mondros Mütarekesi ve Doğu Vilayetleri**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2008.
- Ural, Selçuk, Orat, Jülide Akyüz, Arslan, Nebahat Oran, Bingöl, Akın ve Tuysuz, Ş. Cem: **Kars Tarihi-Geçmişten Cumhuriyete**, Kafkas Üniversitesi Yayınları, Kars 2011.
- Uran, Hilmi: **Hatıralarım**, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1959.
- Urazova, E. İ.: **Turtsiya v XX Veke (20. Yüzyılda Türkiye)**, İzdatelstvo “Gumanitariy”, Moskva 2004.
- Urbanoviç, Yanis ve Yurgens, İgor: **Çernovik Buduşego (Geleceğin Taslağı)**, İzdatelstvo “Ekon-İnform”, Moskva 2010.
- Vasilyev, L. S.: **İstoriya Vostoka (Doğu'nun Tarihi)**, Tom: 2, İzdatelstvo “Vışaya Şkola”, Moskva 1994.
- Vasyukov, V. S.: **Vneşnaya Politika Rossii Nakanune Fevralskoy Revolyutsii (Şubat Devrimi Arefesinde Rusya'nın Dış Politikası)**, İzdatelstvo “Nauka”, Moskva 1989.
- Vasyukov, V. S.: **Vneşnaya Politika Vremennogo Pravitelstva (Geçici Hükümetin Dış Politikası)**, İzdatelstvo “Mıysl”, Moskva 1966.
- Vernadskiy, V. İ.: **Dnevnik 1917-1921 (Günlükler 1917-1921)**, İzdatelstvo “Naukova Dumka”, Kiev 1997.
- Vernadsky, George: **Moğollar ve Ruslar**, Çev: Eşref Bengi Özbilen, Selenge Yayınları, İstanbul 2007.
- Vernadsky, George: **Rusya Tarihi**, Selenge Yayınları, İstanbul 2009.
- Vertsinskiy, E. A.: **God Revolyutsii: Vospominaniya Ofitsera Generalnogo Ştaba za 1917-1918 Goda (Devrim Yılı: Bir Genel Karargâh Subayının 1917-1918 Yılı Anıları)**, İzdatelstvo “ERK”, Tallinn-Revel 1929.

- Vilçkovskiy, S. N.: **Tsarskoye Selo (Çar Köyü)**, İzdatelstvo “Tvo R. Golike i A. Vilborg”, Sankt Peterburg 1911.
- Volkov, E. V., Yegorov, N. D. ve Kuptsov, V.: **Belye Generaly Vostochnogo Fronta Grajdanskoy Voynıy: Biografiçeskiy Spravoçnik (İç Savaş'ta Doğu Cephesi'nin Beyaz Generalleri: Biyografik Rehber)**, İzdatelstvo “Russkiy Put”, Moskva 2003.
- Weeks, Theodore R.: **Across the Revolutionary Divide Russia and The USSR 1861-1945 (Devrimci Bölünme Boyunca Rusya ve Sovyetler Birliği 1861-1945)**, Wiley-Blackwell, West Sussex 2011.
- Werth, Nicholas: **1917 Rus Devrimi**, Çev: Esra Özdoğan, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004.
- Westwood, J. N.: **Endurance and Endeavour: Russian History 1812-1971 (Dayanıklılık ve Çaba: Rus Tarihi 1812-1971)**, Oxford University Press, London 1973.
- White, D. Fedotoff: **Survival Through War and Revolution in Russia (Rusya'da Savaş ve Devrim Vasıtasıyla Hayatta Kalma)**, University of Pennsylvania Press, Philadelphia 1939.
- Wood, Alan: **The Origins of Russian Revolution 1861-1917 (Rus Devriminin Kökenleri 1861-1917)**, Routledge, London 2003.
- Wright, John F. R., Goldenberg, Suzanne ve Schofield, Richard: **Transcaucasian Boundaries (Güney Kafkasya Sınırları)**, UCL Press, London 1996.
- Yakubovskiy, A. Y.: **Altın Ordu ve İntihadı**, Çev: Hasan Eren, Maarif Basımevi, İstanbul 1955.
- Yalçın, Hüseyin Cahit: **Talat Paşa**, Yedigün Matbaası, İstanbul 1943.
- Yalçın, Semih: “Mütareke Döneminde Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'daki Faaliyetleri (30 Ekim 1918-16 Mayıs 1919)”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih**

- Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 17, Sayı: 28, Ankara 1995.
- Yavuz, Nurcan: “Doğu Anadolu’daki Ermeni Mezaliminin Brest-Litovsk Barış Görüşmelerinde Protestosu”, **Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt: IV, Sayı: 15, 1995.
- Yavuz, Nurcan: “Erzincan Mütarekesi’nin Türk Tarihindeki Yeri ve Önemi”, **Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 17, Sayı: 28, 1995.
- Yegorova, L. A.: **Otyeçestvennaya İstoriya (Anavatan Tarihi)**, İzdatelstvo “Yurisprudentsiya”, Moskva 2008.
- Yelagin, Vladimir: **İnkılâp Yıllarında Kırım Tatarlarının Millî Hayalleri**, Çeviren: M. Bekirov, Kırım Hükümeti Neşriyatı, Akmescit 1925.
- Yerasimos, Stefanos: **Türk-Sovyet İlişkileri (Ekim Devrimi’nden Millî Mücadeleye)**, Gözlem Yayınları, İstanbul 1979.
- Yılmaz, Reha: “Birinci Dünya Savaşı Başlarında Osmanlı Devleti’nin Kafkasya Siyaseti”, **Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu**, Cilt: 3, Sayı: 6, 2008.
- Yusupov, E. Y. ve Lunin, B. V.: **Basmaçestvo-Orudiye Reaktsii: (İstoriçeskiye Paralleli) (Bir Reaksiyon Aracı Olarak Basmacılık[Tarihsel Parallellikler])**, İzdatelstvo “Fan”, Taşkent 1981.
- Yüceer, Saime: **Millî Mücadele Yıllarında Ankara-Moskova İlişkileri**, Ekin Kitapevi, Bursa 1997.
- Zamoyski, Adam: **Warsaw 1920 Lenin’s Failed Conquest of Europe (Varşova 1920 Lenin’in Başarısız Avrupa Fethi)**, Harper Press, London 2008.
- Zarevand, **Turtsiya i Panturanizm (Türkiye ve Panturanizm)**, Knijnoye Delo “Rodnik”,

Parij 1930.

Zenkovsky, Serge A.:

Rusya'da Pantürkizm ve Müslümanlık,
Çev: İzzet Kantemir, Üçdal Neşriyat, İstanbul
1983.

Zinovyev, G.:

Rusya Komünist Partisi Tarihi, Çev: İ.
Kılıç-A. Yalman, Akış Yayıncılık, Ankara
1991.

Znamenskiy, O. N.:

Vserossiyskoye Uçreditelnoye Sobraniye
(Tüm Rusya Kurucu Meclisi), İzdatelstvo
“Nauka”, Leningrad 1976.

Zweig, Stefan:

Kurşun Mühürlü Tren, Çev: Metin Akand,
Kovan Kitapevi Yayınları, İzmir 1966.

EKLER

Ek-1

Armistice With Turkey

Signed 30 October 1918

I.—Opening of Dardanelles and Bosphorus and secure access to the Black Sea. Allied occupation of Dardanelles, and Bosphorus forts.

II.—Positions of all minefields, torpedo-tubes, and other obstructions in Turkish waters to be indicated, and assistance given to sweep or remove them as may be required.

III.—All available information as to mines in the Black Sea to be communicated.

IV.—All Allied prisoners of war and Armenian interned persons and prisoners to be collected in Constantinople and handed over unconditionally to the Allies.

V.—Immediate demobilization of the Turkish army, except for such troops as are required for the surveillance of the frontiers and for the maintenance of internal order. (Number of effectives and their disposition to be determined later by the Allies after consultation with the Turkish Government.)

VI.—Surrender of all war vessels in Turkish waters or in waters occupied by Turkey; these ships to be interned at such Turkish port or ports as may be directed, except such small vessels as are required for police or similar purposes in Turkish territorial waters.

VII.—The Allies to have the right to occupy any strategic points in the event of any situation arising which threatens the security of the Allies.

VIII.—Free use by the Allied ships of all ports and anchorages now in Turkish occupation and denial of their use to the enemy. Similar conditions to apply to Turkish mercantile shipping in Turkish waters for purposes of trade and the demobilization of the army.

IX.—Use of all ship-repair facilities at all Turkish ports and arsenals.

X.—Allied occupation of the Taurus tunnel system.

XI.—Immediate withdrawal of the Turkish troops from Northwest Persia to behind the pre-war frontier has already been ordered and will be carried out. Part of Trans-

Caucasia has already been ordered to be evacuated by Turkish troops; the remainder is to be evacuated if required by the Allies after they have studied the situation there.

XII.—Wireless telegraphy and cable stations to be controlled by the Allies, Turkish Government messages excepted.

XIII.—Prohibition to destroy any naval, military, or commercial material.

XIV.—Facilities to be given for the purchase of coal and oil fuel, and naval material from Turkish sources after the requirements of the country have been met. None of the above material to be exported.

XV.—Allied Control Officers to be placed on all railways, including such portions of the Trans-Caucasian Railways as are now under Turkish control, which must be placed at the free and complete disposal of the Allied authorities, due consideration being given to the needs of the population. This clause to include Allied occupation of Batoum. Turkey will raise no objection to the occupation of Baku by the Allies.

XVI.—Surrender of all garrisons in Hedjaz, Assir, Yemen, Syria, and Mesopotamia to the nearest Allied Commander; and the withdrawal of troops from Cilicia, except those necessary to maintain order, as will be determined under Clause V.

XVII.—Surrender of all Turkish officers in Tripolitania and Cyrenaica to the nearest Italian garrison. Turkey guarantees to stop supplies and communication with these officers if they do not obey the order to surrender.

XVIII.—Surrender of all ports occupied in Tripolitania and Cyrenaica, including Misurata, to the nearest Allied garrison.

XIX.—All Germans and Austrians, naval, military, and civilian, to be evacuated within one month from the Turkish dominions: those in remote districts to be evacuated as soon after as may be possible.

XX.—The compliance with such orders as may be conveyed for the disposal of the equipment, arms, and ammunition, including transport, of that portion of the Turkish Army which is demobilized under Clause V.

XXI.—An Allied representative to be attached to the Turkish Ministry of Supplies in order to safeguard Allied interests. This representative is to be furnished with all information necessary for this purpose.

XXII.—Turkish prisoners to be kept at the disposal of the Allied Powers. The release of Turkish civilian prisoners over military age to be considered.

XXIII.—Obligation on the part of Turkey to cease all relations with the Central Powers.

XXIV.—In case of disorder in the six Armenian vilayets, the Allies reserve to themselves the right to occupy any part of them.

XXV.—Hostilities between the Allies and Turkey shall cease from noon, local time, on Thursday, 31st October, 1918. Signed in duplicate on board His Britannic Majesty's Ship *Agamemnon*, at Port Mudros, Lemnos, the 30th October, 1918.

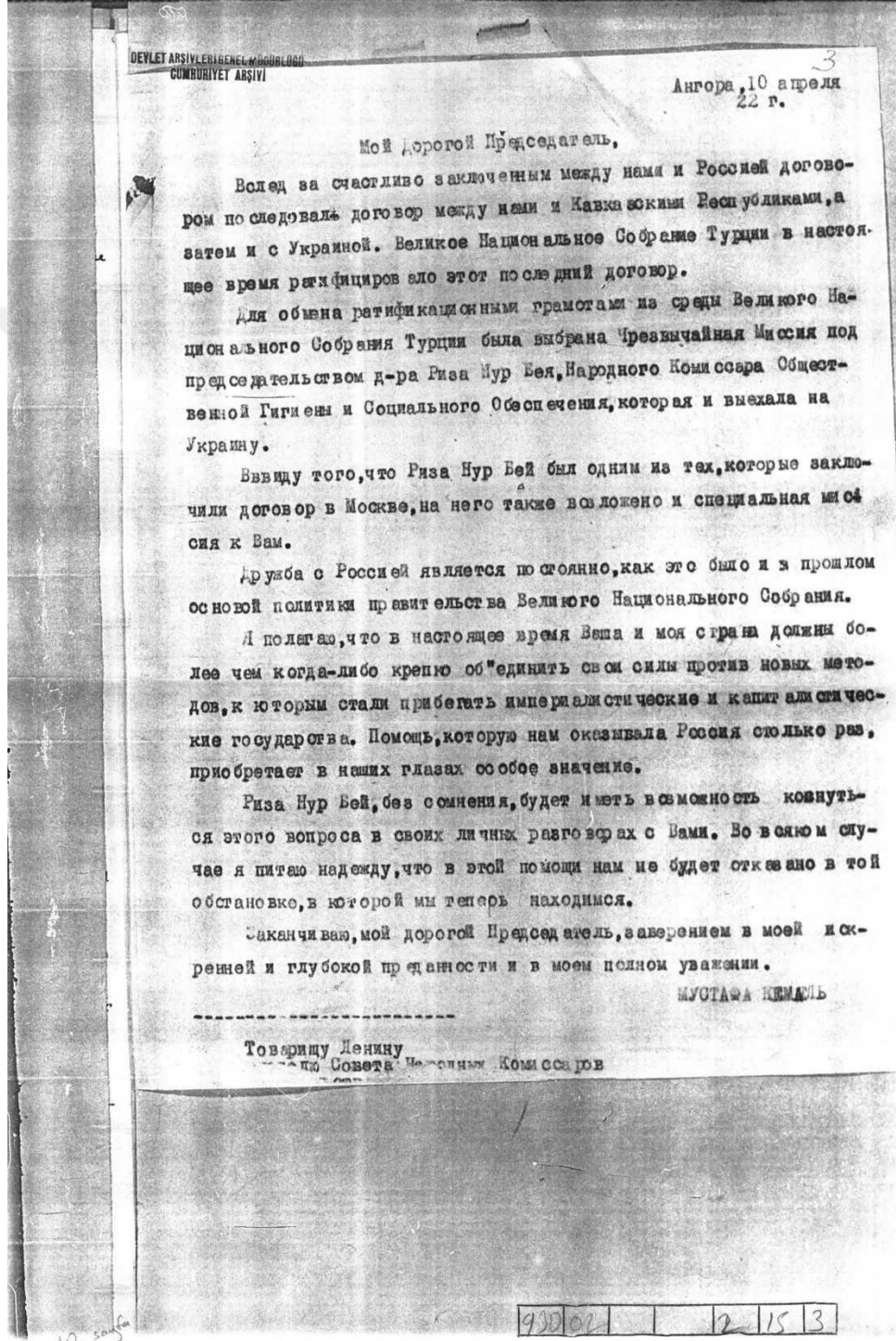
(Signed) **ARTHUR CALTHORPE HUSSEIN RAOUF RECHAD HIKMET SAADULLAH**

Kaynak: Sir Frederick Maurice, **The Armistices of 1918**, Oxford University Press, London 1943, s. 85-87.

Ek-2

Mustafa Kemal tarafından 10 Nisan 1922'de Lenin'e gönderilen bir mektubun Rusça nüshası

Kaynak: BCA (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi), Fon No: 93 02 00, Kutu No: 2, Dosya No: 15, Sıra No: 3, (10-4-1922).

Ek-4

Türkiye-Rusya Antlaşması (16 Mart 1921 Moskova Antlaşması)

Milletlerin kardeşliği ilkesini ve halkların kendi kaderlerini özgürce belirleme hakkını tanımakta birleşen Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti ile Rusya Sovyetler Federatif Sosyalist Cumhuriyeti hükümeti, genişleme ve yayılma politikasına karşı olan mücadelelerindeki dayanışmalarını ve iki milletten birinde meydana gelen güçlüklerin, diğerinin durumunu da tehlikeli kılacağını açıkça görmekte, aralarında sürekli barışçıl ilişkilerin ve her iki milletin karşılıklı çıkarlarına dayanan, sürekli dostça bağların yerleşmesini görmek isteği ile kıvanç duyarak bir barış ve kardeşlik anlaşmasının yapılmasına karar vermişler ve bir konuda temsilcilerini atamışlardır.

Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti adına:

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti İktisat Vekili ve Kastamonu Milletvekili Yusuf Kemal Bey,

Adı geçen hükümetin Maarif Vekili ve Türkiye Büyük Millet Meclisinde Sinop Milletvekili Doktor Rıza Nur Bey,

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Büyükelçisi ve adı geçen meclisin Ankara üyesi Ali Fuat Paşa:

Rusya Sovyetler Federatif Sosyalist Cumhuriyeti hükümeti adına:

Dışişleri Komiseri ve Tüm Rusya Merkez Yürütme Kurulu üyesi Georgi Çiçerin ve Tüm Rusya Merkez Yürütme Kurulu üyesinden Celâl Korkmazov;

Yukarıda adı geçen temsilciler usulüne uygun bulunan yetki belgelerini karşılıklı sunmalarından sonra aşağıdaki maddeleri kararlaştırmışlardır.

Madde: 1

Bağıtlı tarafların her biri, taraflardan birine yükletilmek istenilen barış antlaşması ya da diğer bir uluslararası bağıtı tanımamayı ilke olarak kabul eder. Rusya Sovyetler Federatif Sosyalist Cumhuriyeti hükümeti bugün Büyük Millet Meclisi tarafından temsil edilmekte olan Türkiye millî hükümetinden tanınmamış Türkiye'ye ait hiçbir uluslararası bağıtı tanımamayı kabul eder. Bu antlaşmada adı geçen "Türkiye" sözü ile 28 Ocak 1920'de İstanbul'da toplanan Meclis-i Mebusan

tarafından kaleme alınmış ve tüm devletlerle basına bildirilen Misak-ı Millî'nin kapsadığı arazi amaçlanmıştır.

Türkiye'nin kuzeydoğu sınırı Karadeniz kıyısında bulunan Sarp köyünden başlayarak Hadiz-Malta Dağı-Şavşat dağının suların ayırım çizgisi-Kani dağından geçen, oradan sürekli olarak Ardahan ve Kars sancakları sınırının kuzeyini-, Arpaçay ve Aras talveğini (en büyük eğim çizgisini) izleyerek aşağı Karasu'nun Aras'a karıştığı yere varan çizgi ile saptanmıştır. (Sınırın ayrıntısı ve buna bağlı sorunlar için 1 (A) ve 1 (B) eklerine ve bağıtlı taraflarca imza edilen haritaya başvurulması.)

Madde: 2

- a) Bu maddede ayrılan ve belirtilen yerin halkı, her topluluğun dinî ve kültürel haklarını sağlaması ve sözü geçen yere halkın isteklerine uygun bir yönetim biçiminin uygulanmasına olanak verecek geniş bir özerklik yönetimine kavuşmasını,
- b) Batum limanı yoluyla Türkiye'ye giden ya da gelen her çeşit maddeler ile ticaret mallarının gümrük resmine bağlı tutulmayarak, günlük çıkarmadan ve engellerden ve her çeşit rüsum ve vergilerden bağışık olarak serbest bir biçimde geçirilmesi hakkı, her çeşit özel giderlerden ayrı tutularak Batum limanından yararlanma hakkı ile birlikte Türkiye'ye sağlanması koşullarıyla (TBMM hükümeti) bu antlaşmanın birinci maddesinde gösterilen sınırın kuzeyinde bulunan ve Batum sancağına ait olan arazi ile Batum limanı ve kenti üzerindeki egemenlik (metbuiyet) hakkını Gürcistan'a bırakmayı kabul eder.

Madde: 3

Bağıtlı taraflar bu antlaşmanın 1 (C) işaretli ekinde belirtilen ve açıklanan sınır çerçevesindeki Nahçıvan bölgesinin, sahip olacağı himaye hakkını bir üçüncü devlete hiçbir zaman bırakmamak şartıyla Azerbaycan himayesinde özerk bir arazi oluşturma konusunda anlaşmışlardır.

Nahçıvan arazisinin, Aras talveğinin doğusu ile Dağna dağı-Veli dağı-Bagarsık-Kömürlü dağı-çizgisi arasına sıkışmış üçgenin bölgesinde, sözü geçen arazinin Kömürlü dağdan başlayıp Saray Bulak-Ararat istasyonundan geçerek Karasu'nun Aras'a karıştığı noktada biten çizginin sınırı Türkiye, Azerbaycan ve Ermenistan temsilcilerinden oluşan bir komisyon aracılığıyla düzeltilecektir.

Madde: 4

Bağıtlı taraflar Doğu milletlerinin millî kurtuluş hareketleriyle Rus emekçilerinin yeni bir sosyal düzen için yapılan mücadelesi arasındaki yakınlığı görmekte bu halkların özgürlük ve bağımsızlığa olan haklarını ve istedikleri hükümet biçimiyle yönetilmek yetkilerini resmen doğrular ve onaylar.

Madde: 5

Boğazların tüm halkların ticaret ulaşımına açılmasını ve bu konuda geçiş özgürlüğünü sağlamak için bağıtlı tarafların Karadeniz ve Boğazların bağlı olacağı kesin tüzüğün hazırlanmasını kıyı devleti temsilcilerinden meydana gelerek daha sonra oluşacak bir konferansa bırakılmasını kabul ederler. Şu şartla ki sözü geçen konferanstan çıkacak kararların Türkiye'nin kayıtsız şartsız egemenliğine ve Türkiye ile başkenti olan İstanbul kentinin güvenliğine hiçbir şekilde zarar vermemesi gerekir.

Madde 6:

Bağıtlı taraflar iki ülke arasında bugüne kadar yapılan tüm sözleşmelerin kendi karşılıklı çıkarlarına uymadığını onaylarlar. Dolayısıyla bu sözleşmelerin hiç olmamış ve geçersiz sayıldığı konusunda bağıtlı taraflar birleşirler. Rusya Sovyetleri Sosyalist Federatif Cumhuriyeti hükümeti Türkiye hükümeti ile çar hükümeti arasında daha önce yapılmış uluslararası bağıtlara dayanan malî ve diğer her türlü yükümlülüklerden kendisine karşı Türkiye'nin aklanmış olduğunu özellikle açıklar.

Madde: 7

Rusya Sovyetleri Sosyalist Federatif Cumhuriyeti hükümeti kapitülasyonlar yönteminin her ülkenin millî gelişmesinin özgürce oluşması ve tüm egemenlik haklarının uygulanmasıyla uzlaştırılmayan bir yöntem olduğunu onaylamakla, Türkiye'de bu yöntem ile herhangi bir biçimde ilgisi olan her çeşit işlem ve hakların, uygulama ve kullanılmasını hiç olmamış ve geçersiz sayar.

Madde: 8

Bağıtlı taraflar topraklarında diğer taraf ülkesinin ya da ülke parçalarından birisinin hükümet görevini üzerine almak iddiasında bulunan örgüt ve topluluğun oluşması ya da yerleşmesini ve diğer ülkeye karşı mücadele amacıyla bulunan topluluğun yerleşmesini kabul etmemeyi yükümlenirler. Türkiye ve Rusya, Kafkasya

Sovyet Cumhuriyetlerine karşı da karşılıklı işlem şartıyla aynı yükümlülükte bulunurlar.

Şurası kararlaştırılmıştır ki bu maddede sözü geçen Türkiye arazisi, doğrudan doğruya Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetinin sivil ve askerî yönetiminde bulunan arazidir.

Madde: 9

İki ülke arasında ilişkilerin kesilmemesini sağlamak için bağıtlı taraflar mümkün olan hızla tren, telgraf ve diğer ulaşımın korunması ve geliştirilmesi ve iki ülke arasında zorluk çıkarmadan kişi ve eşyanın serbestçe geçmelerini sağlamak için gerekli önlemleri birlikte almayı yükümlenirler. Şurası kararlaştırılmıştır ki yolcuların ve ticaret mallarının girip çıkmasında iki ülkenin her birinde geçerli olan yasa ve kurallar harfiyen uygulanacaktır.

Madde: 10

Bağıtlı taraflardan birinin diğer tarafın arazisine yerleşmiş uyrukları, oturdukları ülke yasalarından doğan haklar ve görevler ilkelerine dayanarak işlem görecektir. Ancak millî savunmaya ait yasalar ve kurallar ayrı tutularak onlara bağlı olmayacaklardır. Aile, veraset ve mülkiyet hukukuna ait sorunlarda da iki tarafın uyrukları bu maddenin hükümlerinden ayrı tutulacaklardır. Sözü geçen sorunlar bir özel sözleşmenin imzalanmasıyla çözülecektir.

Madde: 11

Bağıtlı taraflardan birinin diğer tarafın kendi arazisinde yerleşmiş olan uyruklarına en elverişli duruma erişme hakkının uygulanmasını kabul ederler. Bu madde hükümleri Türkiye'nin bağlaştığı bulunan Müslüman devletleri uyruklarıyla, Rusya'nın bağlaştıkları olan Sovyet Cumhuriyetleri uyruklarına ait haklarda uygulanmaz.

Madde: 12

1918 yılından önce Rusya topraklarına dâhilken üzerlerinde Türkiye'nin egemenlik hakkı olduğu Rusya Sovyetler Sosyalist Federatif Cumhuriyeti hükümeti tarafından bu antlaşma ile onaylanan arazi parçası halkından herkes Türkiye'yi serbestçe terk edebilecek ve birlikte eşya ve mallarını ya da paralarını götürebilecektir. Bu antlaşma ile Türkiye tarafından egemenlik hakkı Gürcistan'a terk edilen Batum arazisi halkından herkes de aynı hakka sahiptir.

Madde: 13

Rusya tüm savaş tutsaklarıyla sivil tutsaklardan Kafkasya ve Avrupa Rusyası'nda bulunanları bu antlaşmanın imzası tarihinden başlayarak üç ay içinde, Asya Rusyası'nda bulunanları altı ay içinde giderleri Rusya tarafından karşılanmak üzere Türkiye'nin kuzeydoğu sınırına kadar yollama ve geri vermeyi yükümlenir. Hâlâ Türkiye'de bulunan Rus savaş tutsakları ile sivil tutsakları hakkında da Türkiye aynı yükümlülüğü kabul eder. Bu yollama ve geri vermenin ayrıntıları bu antlaşmanın imzasından sonra hemen yapılacak özel bir sözleşme ile sağlanacaktır.

Madde: 14

Bağıtlı taraflar mümkün olduğu kadar kısa bir zaman içinde bir konsolosluk sözleşmesiyle bu antlaşmanın girişinde adı geçen ve iki ülke arasındaki ilişki ve bağların sağlamlaştırılmasına yarayan ekonomik, malî ve diğer sorunları düzenleyici antlaşmaların yapılmasını kabul ederler.

Madde: 15

Bu Türk ve Rus antlaşmasında Güney Kafkasya Cumhuriyetlerine ait olarak sözü geçen maddelerin, Türkiye ile bu cumhuriyetler arasında yapılacak antlaşmalarda kabul etme yükümlülüğünde olmaları için, sözü geçmiş olan Güney Kafkas Cumhuriyetleri katında gereken girişimlerde bulunmayı Rusya yükümlenir.

Madde: 16

Bu maddeler onaylanma işlemine sunulacaktır. Onaylanma belgeleri en kısa zamanda Kars'ta karşılıklı sunulacaktır. Bu antlaşmanın 13. maddesi ayrı tutulmak üzere onaylanma belgelerinin alınıp verilme tarihinden başlayarak geçerli olacaktır.

Sözü geçen temsilciler bu antlaşmayı imzalamış ve mühürlemişlerdir. Bu antlaşma iki nüsha olarak Moskova'da bin üç yüz otuz yedi (bin dokuz yüz yirmi bir) yılı Mart'ının on altıncı günü düzenlenmiştir.

İmza

Georgi Çiçerin

Kemal

Celâl Korkmazov

İmza

Yusuf

Rıza Nur

Ali Fuat

Kaynak: Stefanos Yerasimos, **Türk-Sovyet İlişkileri (Ekim Devrimi'nden Millî Mücadeleye)**, Gözlem Yayınları, İstanbul 1979, s. 314-318.

Ek-5

Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine,

“Muhterem efendim,

Memleketin siyasî vaziyeti en hâd bir devreye geldi. Kendimize bir istikamet tâyini için Türk milletinin zararını atıp müsbet bir vaziyet almak zamanı ise, geçmek üzere bulunuyor.

Harici vaziyet İstanbul’da şöyle görünüyor:

Fransa, İtalya, İngiltere Türkiye’de mandaterlik meselesini Amerika senatosuna resmen teklif etmiş olmakla beraber, bütün kuvvetlerini senatonun kabul etmemesi için sarfediyorlar. Taksimden hisse kaçırmak tabîî işlerine gelmiyor.

Suriye’de hüsrana uğrayan Fransa, zararını Türkiye’de telafi etmek istiyor. İtalya namuskâr bir emperyalist olduğundan muharebeye ancak Anadolu taksiminde pay almak için girdiğini açıktan açığa söylüyor. İngiltere’nin oyunu biraz daha incedir. İngiltere Türk’ün vahdetini, asrileşmesini, hakiki bir istiklâl almasını, âti için bile olsa istemiyor. Yeni vesait ve fikirle tamamen asri ve kavi bir Müslüman-Türk hükümeti başında hilâfet de olursa, İngiltere’nin Müslüman esirleri için bir suistimal teşkil eder. Türkiye’yi kül halinde İngiltere alabilse kafasını, kolunu koparır, birkaç senede sadık bir müstemleke haline koyar. Buna en başta bilhassa (klerikal sınıflar) memleketimizde çoktan taraftardır. Fakat bunu Fransa ile dövüşmeden yapabilmek kabil olamayacağından taraftar olamaz. Fakat Türkiye’yi vahdet halinde muhafaza zaruri görünürse, yani taksim ancak büyük askerî fedakârlıklarla husule geleceğini anlarsa Latinleri sokmamak için Amerikan fikrine zâhir ve taraftar olur. Nitekim İngiliz siyasî adamları arasında zaten bu fikre temayül mevcut. (Morison) gibi meşhur simalar Amerika’nın Türkiye’de umumî manda almasına taraftar oluyorlar.

Diğer bir suret-i halde Türkiye’yi Trakya’dan, İzmir’den, Adana’dan belki de Trabzon’dan ve mutlak İstanbul’dan mahrum ettikten sonra, eski “kapitülasyonları” ve boğulmaya mahkûm dâhili hududu ile müstakil bırakmak.

Biz İstanbul’da kendimiz için bütün eski ve yeni Türkiye hudutlarını şâmil olmak üzere muvakkat bir Amerika mandasını ehven-i şer olarak görüyoruz. Sebeplerimiz şunlardır:

1- Aramızda herhangi şerait altında Hıristiyan ekalliyetleri kalacaktır, bunlar hem

Osmanlı tebası hukukundan istifade edecekler, hem de hariçte bir Avrupa devletine dayanarak şuriş çıkaracaklar. Mütemudi müdahaleye sebebiyet verecekler, zaten suri olan istiklâlimizden ekaliyetler namına her sene parça parça kaybedeceğiz.

Muntazam bir hükümet ve asri bir idare tesisi için patrikhanenin siyasî imtiyazları ekalliyetlerin kuvvetli devletler vasıtasıyla mütemudi tehdidi ortadan kalkmalıdır. Küçük ve zayıf bir Türkiye bunu yapamayacaktır.

2- Birbirini ifna eden, menfaat, hırsızlık veyahut sergüzeşt ve şöret namına yaşayanların hırsını tatmin eden hükümet nazariyesi yerine milletin refah ve inkişafını temin; halkı, köyleri, sıhhati ve zihniyeti ile asri bir halk haline koyabilecek bir hükümet nazariyesine ve tatbikatına ihtiyacımız var. Bunda lâzım gelen para, ihtisas ve kudrete sahip değiliz. Siyasî istikrazlar, siyasî esareti tezyit ediyor. Tarafgirlik, cehalet ve çok konuşmaktan başka müsbet bir netice veren yeni bir hayat yaratamıyoruz.

Bugünkü hükümet adamlarını takdir etmese bile, halkı ve halk hükümeti tesisini münferit bilen Filipin gibi vahşi bir memleketi bugün kendi kendini idareye kadir asri bir makine haline koyan Amerika, bu hususta çok işimize geliyor. On beş yirmi sene zahmet çektikten sonra yeni bir Türkiye ve her ferdi tahsili, zihniyetiyle hakiki istiklâli kafasında ve cebinde taşıyan bir Türkiye'yi ancak yeni dünyanın kabiliyeti vücuda getirebilir.

3- Harici rekabetleri ve kuvvetleri memleketimizden uzaklaştırabilecek bir zahire ihtiyacımız var. Bunu ancak Avrupa haricinde ve Avrupa'dan kuvvetli bir elde bulabiliriz.

4- Bugünkü emri vâkiler kalkmak ve süratle dâvamızı dünyaya karşı müdafaa edebilmek için lazım gelen kuvveti haiz bir devletin müzaheretini istemek lazımdır. İstilacı Avrupa'nın binbir vesaiti ve me'lun siyasetine karşı böyle bir vekil sıfatıyla Amerika'yı kendimize kazanarak ortaya atabilirsek şark meselesini de âti için kendimiz halletmiş olacağız.

Bu sebeplerden dolayı süratle istememiz lazım gelen Amerika da tabî mahzursuz değildir. İzzetinefsimizden epeyce fedakârlık etmek mecburiyetinde bulunuyoruz. Yalnız bazılarının düşündüğü gibi Amerika'nın resmî sıfatında dinî

temayül ve tarafgirlik yoktur. Hıristiyanlara para verecek misyoner kadını Amerikasını, Amerika'nın idarî makinesinde bir mevki tutmaz. Amerika'nın idare makinesi dinsiz ve milliyetsizdir. O çok ahenktar muhtelif cins ve mezhepte adamları çok imtizaçlı bir surette bir arada tutmanın usulünü biliyor.

Amerika şarkta mandaterliğe ve Avrupa'da gaile almaya taraftar değildir. Fakat onların izzetinefis meselesi yaptıkları Avrupa'ya usülleri ve idealleriyle faik bir millet daiyesindedirler. Bir millet, samimiyetle Amerika milletine müracaat ederse, Avrupa'ya girdikleri memleket ve milletin hayrına nasıl bir idare tesis edebildiklerini göstermek isterler.

Resmî Amerika'nın mühim adamları arasında lehimize epeyce bir temayül husule geldi. İstanbul'a Ermeni dostu olarak gelen birçok mühim Amerikalılar, Türk dostu ve Türk propagandacısı olarak döndüler.

Bu cereyanı temsil eden resmî ve gayiresmî Amerika'nın fikri hafi olarak şudur: Türkiye'yi olduğu gibi hiçbir parçaya ayırmamak, eski hudutları dâhilinde vahdet içinde muhafaza etmek şartıyla umumî ve bir tek manda almak istiyorlar. Suriye, Amerika komisyonu orada iken, umumî bir kongre aktederek Amerika'yı istemiştir. Amerika'da Suriye'nin bu arzusu pek hararetle karşılanmıştır.

Resmî Amerika, bizim topraklarımız üzerinde Ermenistan yapmaya mütemayil görünmüyor. Eğer manda alırlarsa bütün milletleri müsavi şerait altında bir memleket evlâdı olarak telakki edip alacaklarını, en mühim mehafilinden haber aldım.

Fakat Avrupa, mutlak bir Ermenistan meselesi yapmak, -bilhassa İngiltere-tavizat vermek istiyor. Amerika efkâr-ı umumiyesinde Ermeni mazlumları namına bir oyun oynamaya çalışıyor. Avrupa korkusu, bizim mütefekkirleri düşündürüyor. Reşat Hikmet Bey gibi, Câmi Bey gibi hatta vahdet-i milliyeyi teşkil eden diplomatlarımızın, Ermeni meselesi için bir suret-i hal tavsiyeleri var. Resmen size yazılıyor.

Çok tehlikeli anlar geçiriyoruz. Anadolu'daki harekâtı dikkat ve muhabbetle takip eden bir Amerika var. Hükümet ve İngilizler bunun, Hıristiyanları öldürmek, İttihatçıları getirmek için bir hareket olduğunu Amerika'ya telkine el birliğiyle çalışıyorlar.

Her an bu millî hareketi durdurmak için kuvvet sevki mutasavver, bunun için İngilizleri kandırmaya çalışıyorlar. Millî hareket süratle ve müsbet arzularla hemen

meydana çıkarsa [ve Hıristiyan düşmanlığı gibi bir rengi de olmazsa] Amerika'da hemen zahir bulacağını yine çok mühim mahafil temin ediyorlar.

Sivas Kongresi inikad edinceye kadar Amerika komisyonunu alıkoymaya çalışıyoruz; hatta kongreye Amerikalı bir gazeteci göndermeye de belki muvaffak olabileceğiz.

İşte bütün bunlar karşısında, dâvamızda zahir olabilmesi için, bu fırsat dakikalarını kaybetmeden taksim ve izmihlâl korkusu karşısında, kendimizi Amerika'ya müracaata mecbur görüyorum. Vasıf Bey kardeşimizle bu hususta müşterek olan noktaları kendisi de ayrıca yazacaktır.

Türkiye'yi azim ve irade sahibi, geniş kafalı bir iki kişi belki kurtarabilir. Sergüzeşt ve cidal devri artık bitmiştir. Ati inkişaf ve vahdet muharebesi açmaya mecburuz. Hududunda bu kadar çok evlâdı ölen zavallı memleketimizin fikir ve temeddün muharebesinde kaç tane şehidi var? Biz, Türkiye'nin hayırlı evlâtlarından, yarının bânileri olmalarını istiyoruz. Rauf Bey kardeşimizle, sizin müştereken temelleri bile çöken zavallı memleketimiz için uzakları görerek düşünüp çalışmanıza intizar ediyoruz.

Hürmetlerimi gönderir, muvaffakiyetlerinize dua ederim. Millî dâvada caniyle ve başıyla çalışanlar arasında sade bir Türk askeri tevazuu ile sizinle beraber olduğumu beyan ederim.”

Halide Edip

10 Ağustos 1919

Kaynak: Mazhar Müfit Kansu, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1966, s. 187-190.

Ek-6

Belge No: 1032

**Telgraf
1921**

Ankara, 16 Mayıs

Moskova'da TPK Delegasyonu Başkanı Dr. Tevfik Rüştü (Aras) Beyefendi'ye,

Komünizm akımının ülkemizde gördüğü ilgi konusunda Rus çevreleri ile kurduğumuz ilişkilerden ve bu ilke içinde hazırladığımız yazanaktan söz eden mektuplarınızı aldık. Ülkemizin bugünkü durumu ve şimdiki koşullar, bu girişimlerimizi uygun görmeyecek bir konumdadır. Ülkemiz bugünkü savaşa başladığı günlerde düşündüğünüz ülke ve ulus bağımsızlığı ilkesini, her türlü bulaşıklıktan uzak ve temiz bir biçimde kendisine belgi yapmış ve geçen yılda Rusların eğilimlerini ve büyük yardımlarını sağlamak için göz yumulan ve komünizmi temsil eden her türlü örgütler bir bütün olarak ortadan kalkmıştır. Türkiye Komünist Partisi ile Halk İştirakiyun Partisi bugün kesin olarak dağılmış ve ülkede komünizm akımını tutan ve temsil eden resmî-özel hiçbir örgüt kalmamıştır.

Halkın geniş ölçüde devlet yönetimine katılmasını güvenlik altına alan anayasanın etkisinde bulunacak örgütler ve ilkeler, genel yönetimimizin özünü oluşturacaktır.

Sovyet Rusya, çabamızın başarısı için en büyük içtenlik ve temiz düşüncelere ödünç olarak yardım eden bir hükümet olduktan başka, genellikle Rusları Doğu dünyasında bizim sürekli dostlarımız olarak görmeyi kuvvetle dileriz. Ancak, bugün Rusların da anlamış ve değerlenmiş oldukları üzere, iç ve ulusal ilişkilerimize her türlü bulaşıklık ve karışıklıktan korunmuş olarak sınıksız ve düşmeden bağlanmak zorundayız. Dış işlerimizde Ruslarla kurulu ve belgelerle belirli olan ülkeler içinde en güçlü bir dost olarak işlemlerde bulunacağız.

Ruslarla gelecekteki ilişkilerimizde de, bu ilkeler içinde hareket olunmasını rica ederim. Mektuplarınız üzerinde bir işlem yapılmamış ve saklanmıştır efendim.

BMM Başkanı Mustafa Kemal

Kaynak: Mustafa Onar, **Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları II**, T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1995, s. 257.

Ek-7

**Cenuptaki Türk Yoldaşlarım,
Türk Kardeşlerim,**

Temmuz'un üzerinden on yıl geçti. Türkiye 2 ay sonra onuncu defa olarak inkılâp şenliklerini resmen tekrarlayacaktır. Fakat hangi inkılâp, nasıl hürriyet? Nerede milletin, halkın icat ettiği o yeni hayat? Nerede o hürriyetler: fikir ve vicdan hürriyetleri, matbuat hürriyetleri? Nerede o millî hükümet?

Millet içinde azıcık düşünüp fikrini söyleyenlerin dimağı İstanbul sokaklarında kaba kuvvetlerin tabancasına feda edildi. Hürriyet âşıkları, hürriyet fedaileri darağacına çekildi. Bunları kimse unutamıyor.

Ya millî hükümet? Karanlık odada silâh ve Kur'an karşısında ömrünün sonuna kadar millet hizmetkârlığına ant içen İttihatçı yoldaşlar, şimdi bir satır, kıran, yıkan milletleri birbirine vuruşturan bir istibdat silâhı oldu. İttihatçılar servet, nüfus ve hâkimiyet karşısında vicdan ve millete dolan daha dünkü antları öyle çabuk unutarak Abdülhamit'in mirasına kondular. Halk henüz aç ve çıplak feryad ü figan ederken, onlar altın sırmalı kaputlar giyerek, imparatorlar sofrasına oturdular.

O fedakâr Talatlar, o kahraman Enverler ruhları gibi adlarını da değiştirdiler, paşa oldular. İnkılâpçı Türkiye için bir (paşalar hükümeti) teşkil ettiler. Niyahet! Bu hal millet hesabına bir hıyanet, inkılâp namına ise büyük bir rezaletti.

Şimdi Alman silâhının şarkta zafer bulmasıyla Küçük Asya milletlerinin, özellikle Türklerin hayatı daha başka tehditler, daha başka tehlikeler altında bulunuyor. İmdi hükümet yalnız ferdin mi, yoksa bütün fertlerin mi menfaatini, menfaat-i şahsiyeye mi, yoksa menfaat-i umumiye mi temin edecek? Ferdin hususî ve şahsi menfaatleri tekaddüm etse heyet-i içtimaiye vücuda gelmezdi. Hükümet fertler arasındaki şu içtima ve ittihadı vücuda getiren müessesedir. İnsanların marifet

ve medeniyet kuvvetlerini kuvveden fiile çıkartıp içtimaî ve iktisadî hürriyetin tekemmülüne çalışmak ise bu müessesenin başlıca vazifesini teşkil eder.

10 Temmuz inkılâbında Türkiye'nin mukadderatı, bu durumda bu imanda bir hükümetin eline geçseydi on yıldan beri başına gelen felaketlerden çoğunun önü alınmış olurdu... İttihatçılar da o mana ve felsefeden mahrum, huşunet, o (şovenizm) olmasa Osmanlı ülkesindeki milletler için siyasî, içtimaî ve iktisadî mutedil bir iklim-i terakki ve refah hazırlansa Küçük Asya'daki Türk halkına da rahat bir nefes aldirmek imkânı hâsıl olur...

Ondokuzuncu asrın nısf-ı ahirinde Avrupa mamulâtının, Türkiye pazarına hücumu en küçük el işçiliğine varıncaya kadar millî sanayi mahvetmişti...

Millî sanatkârimızdan, millî tacirimizden değil, bugün birer parça tarlaya malik olan köylü haklarımızdan bile kalmayacaktır. Türk milleti, Alman sanayinin esiri, Türk halkı Alman kapitalinin hizmetçisi olacaktır. Türkiye'yi hâlihazırda şu kadar dehşetli bir tehlike bekliyor.

Bu korkunç vaziyetten Türkiye'yi, Türk milletini kurtaracak yol, yine hürriyet yine inkılâp. Fakat bu sefer bir nice zabit ve paşanın apoletinden parlayan bir inkılâp değil, halkın ruhundan fırtınalarla kopan, gönüllerinde yangınlar çıkaran hakiki inkılâp, hakiki hürriyet.

Küçük Asya halkları, mazlum Türkler, fakir köylüler!!! Artık uyanınız, Kanun-i Esasi'nin sizlere verdiği içtima haklarını talep ediniz, birleşip söyleşiniz. Karşınızdaki ufukta kara bulutlar gibi görünen, şimşek ve yıldırımlarla kendini gösteren zulüm ve istibdat kuvvetlerine karşı özünüzün, ailenizin, evlatlarınızın hürriyetini müdafaaya hazırlanın. Bu ezici, harap edici, zulümkar kuvvet: Alman sanayii, Alman kapitali, Alman altını sizi kurun-u vusta esirleri gibi satın alacak; evinizi, ocağınızı, toprağınızı ve nihayet son sermayeniz olan kol gücünüzü mezarda çıkaracak. Bugün ne kadar zayıf, ne kadar fakir olsanız, hayatınızı aydınlatan ümit ve teselli güneşini büsbütün söndüreceklerdir.

Düşününüz, o karanlık günleri hatırlayınız; o evsiz, barsız, topraksız, sermayesiz, ümitsiz, tesellisiz Alman, İngiliz, Fransız, Rus amelesini düşününüz. Düşününüz de toplanınız içtimalar ve ittihatlar icat ediniz.

Şimdiye kadar mahkûm olduğunuz siyasî esaretin, iktisadî esaretle bir daha kuvvetlenmesine, Alman poladıyla zırhlanmasına çok kalmadı. Yoldaşlar, garip Türkler.

27 Nisan 1918

Mustafa Suphi

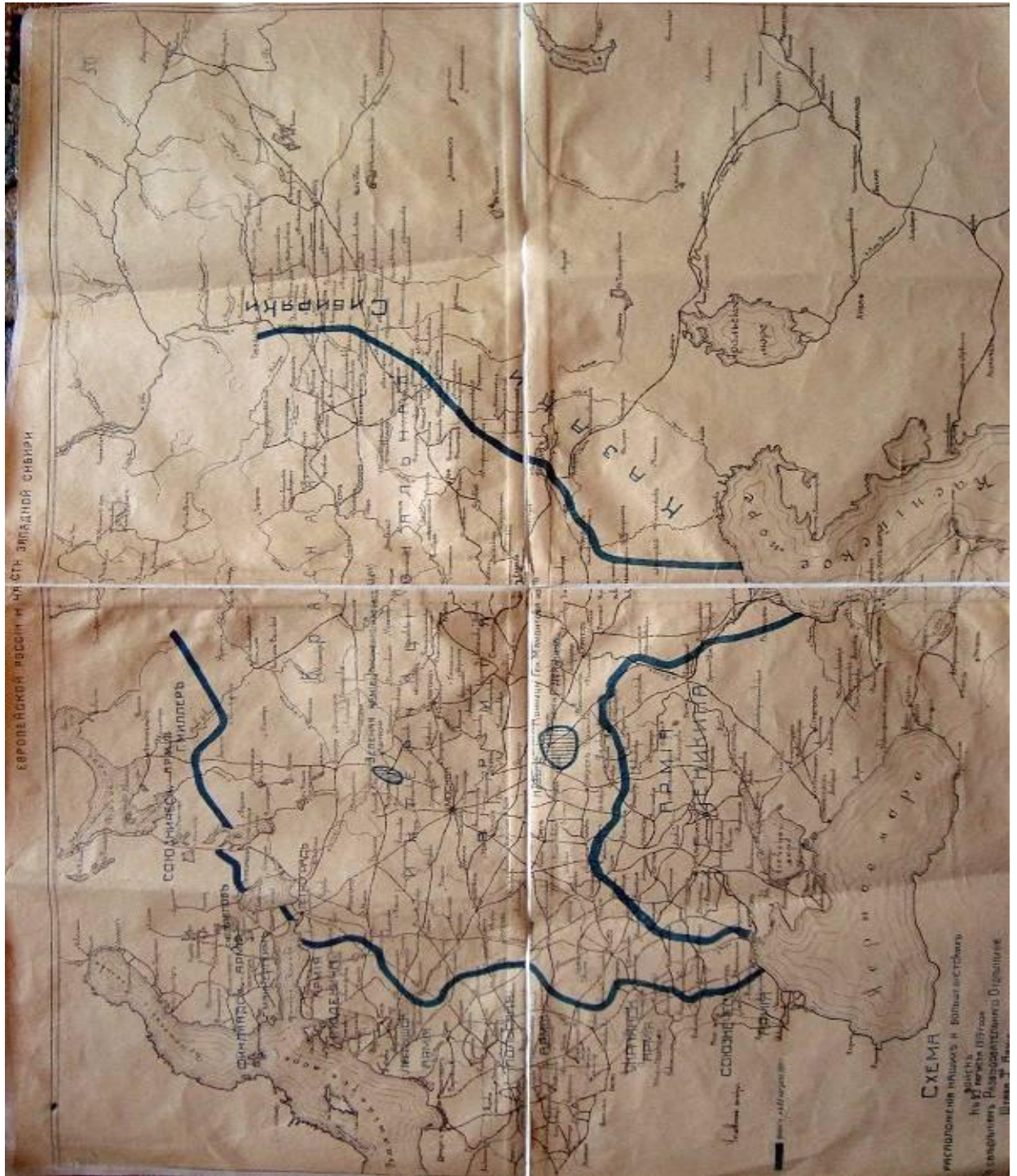
Kaynak: Mustafa Suphi, **Cenuptaki Türk Yoldaşlarına, Türk Kardeşlerine**, Çev: Ayşe Şen, Tarih ve Toplum Dergisi, Cilt: 7, Ocak 1987, s. 37-39.

Ek-8

Harita-1

1919 yılında Beyaz Ordu ve Bolşeviklerin durumu

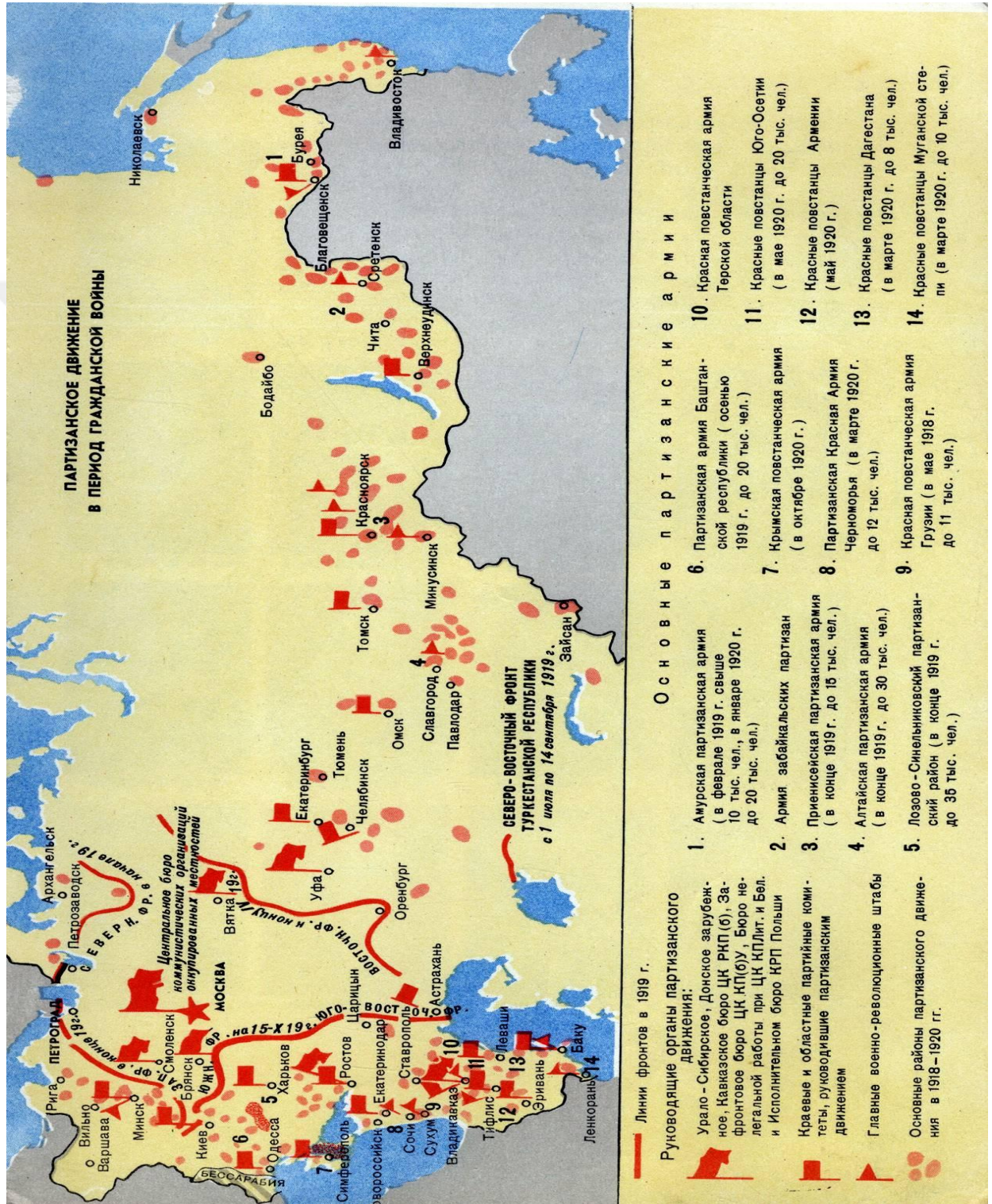

Kaynak: <http://mdrussia.ru/topic/10503-karty-grazhdanskoy-voyny/>

Harita-2

İç Savaş döneminde partizan hareketi

Kaynak: <http://historic.ru/books/item/f00/s00/z0000165/map007.shtml>

Harita-3

Sevr Antlaşması

FIGURE 11. TURKEY IN 1920

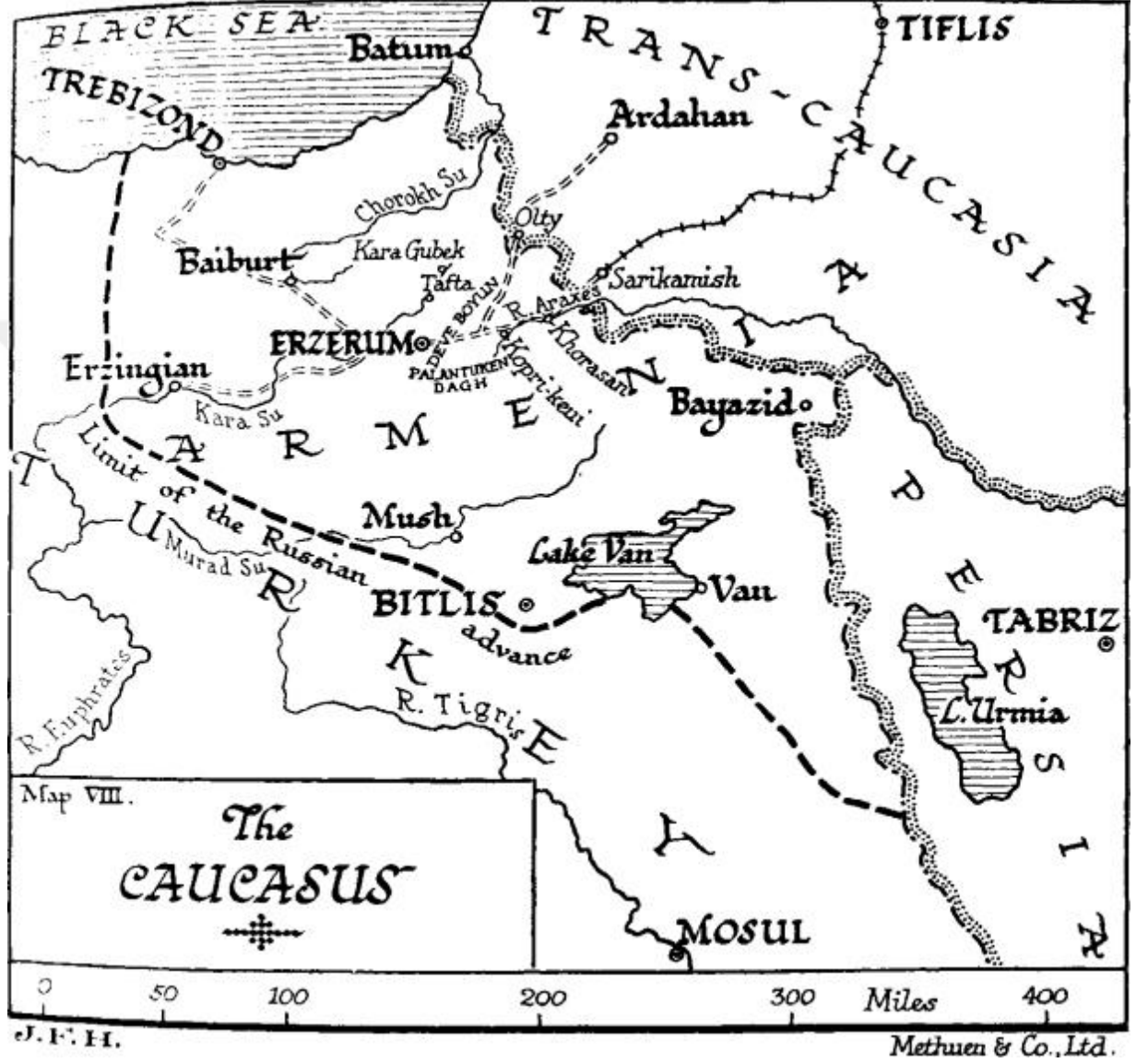
Compiled by
Col. Lawrence Martin

Kaynak: https://en.wikipedia.org/wiki/Treaty_of_S%C3%A8vres

Harita-4

Rusya'nın Kafkasya Cephesi (1916 yılı)

Kaynak: https://commons.wikimedia.org/wiki/Atlas_of_World_War_I

ÖZGEÇMİŞ

İsmet Konak, 1982 yılında Tunceli’de doğdu. İlkokulu bu şehirde bitirdikten sonra 1993’te İstanbul’a geldi. Avcılar Gümüşpala Ortaokulu’nu 1996’da bitirdi ve liseye başladı. Avcılar 50. Yıl İnsa Lisesi’nden mezun olduktan sonra 2000 yılında Konya Selçuk Üniversitesi’ne giriş yaptı. 2 yıllık gazetecilik eğitimi gördü ve akabinde İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik bölümüne yatay geçiş yaptı. 2006 yılında gazeteciliği bitirdi ve 2007 yılında Rusya’da Lomonosov Moskova Devlet Üniversitesi tarih alanında yüksek lisansa başladı. 2010 yılında “Kürtlerin Sovyet Sistemine Entegrasyonu ve Adaptasyonu: 1920’li ve 1930’lu Yıllar” adlı tezi savunarak yüksek lisans eğitimini başarıyla tamamladı. 2011 yılında ise İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi alanında doktora başladı. Mart 2017’de “Türkiye’nin İç Savaş Döneminde (1918–1922) Sovyet Rusya İle İlişkileri” adlı doktora tezini savunup doktor ünvanına nail oldu.

ADRES BİLGİLERİ:

Adres: Küçükçekmece, Kartaltepe Mah. Hayırlı Cad.
Yalçın Sok. No:15\4, 34295 İSTANBUL
Tel: +905321572895
E-posta: smtknk2012@hotmail.com